STASYS
ŠALKAUSKIS

RAŠTAI

IX

Vilnius
Mintis

UDK 1(474.5)
Ša55

Knygos leidimą parėmė
Lietuvos Respublikos
Kultūros ministerija

Serija leidžiama nuo 1987 m.

Parengė ARŪNAS SVERDIOLAS

ISBN 978-5-417-01036-1

© Sudarymas, Arūnas Sverdiolas, 2012
© Vertimas iš rusų kalbos
Natalija Arlauskaitė
© Vertimas iš lenkų kalbos
Julius Šalkauskas
© Mintis, 2012

TURINYS

DIDYSIS KARAS IR LIETUVOS ATGIMIMAS

I. Dabartinis karas ir prigimtinės tautų teisės 9
II. Nacionalinis Lietuvos veidas 22
III. Realios Lietuvos ir Lenkijos unijos laikotarpis 60
IV. Rusijos viešpatavimo laikotarpis. Lietuvių tautos atgimimas 71
V. Ekonominis Lietuvos gyvenimas 96
VI. Politiniai Lietuvos elementai 124

ĮVAIRŪS SMULKŪS TEKSTAI

Studentai lietuviai dabartinėj gadynėj 155
Maskvos lietuvių studentų draugijos pirmininko ataskaita 162
Senoji tvarka jau griūva 165
„Broliai Karamazovai" kaip geniali žmonijos dvasios epopėja 174
Karas ir kultūra 190
Didysis karas ir Lietuvos atgimimas [straipsnis] 192
Tautiškasis mūsų pašaukimas 199
[Studijų Fribūre laikų dienoraščio fragmentai] 210
Provizorinė Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos ideologinė platforma ... 217
Pastabos apie kand. A. Maceinos raštą „Mysterium magnum" 221
Mano atsiminimai iš gimnazijos laikų 226
Atsakymas prof. Pr. Dovydaičiui 232
Mano gyvenimo eiga 243
Prof. St. Šalkauskio 50 metų sukakties proga (Žinios apie gyvenimą, studijas ir darbus) 245
V[ytauto] D[idžiojo] universiteto rektoriaus prof. St. Šalkauskio pasikalbėjimas su žurnalistais 257
Pilnutinė demokratija 270

Pranui Dielininkaičiui 277
Pranui Dovydaičiui 279
Fondams, draugijoms 281
K. Hachui 289
Zenonui Ivinskiui 293
Karlui Alfonsovičiui 306
Kunigams J[uozui] Kor. Purickiui, A[ntanui] Steponaičiui,
V[ladui] Daum[antui]-Dzim[idavičiui] ir p. J[uozui] Gabriui 307
Antanui Maceinai 310
Susirašinėjimas su Julija Paltarokaite-Šalkauskiene 362
Susirašinėjimas su Konstantinu Raičinskiu 400
Simui Sužiedėliui 404
Barborai ir Julijonui Šalkauskiams 406
Kaziui Šalkauskiui 413
Jonui Šliūpui 431
Susirašinėjimas su Antanu Viskantu 436
Susirašinėjimas su Oskaru Wojnowskiu 462

Paaiškinimai 467
Darbą baigiant (*Arūnas Sverdiolas*) 477
Vardų rodyklė 479
Kūrinių rodyklė 485

DIDYSIS KARAS
IR
LIETUVOS ATGIMIMAS

I. DABARTINIS KARAS IR PRIGIMTINĖS TAUTŲ TEISĖS

1) Tikrovė ir idealas, 2) teisė į nacionalinį individualumą, 3) teisė į laisvę nuo ekonominės eksploatacijos, 4) teisė į politinį apsisprendimą, 5) tautinės nepriklausomybės teorija ir tautinės vienybės idėja.

1.

Neregėtas gaisras apėmė mūsų pasaulį. Patrankų griausmas, ginklų žvangėjimas ir sužeistųjų bei mirštančiųjų aimanos aidi per visą žemės rutulį. Kiekvienas mūsų suvokia, kad vyksta kažkas nepaprasta. Mes jau neabejojame, kad artimiausia ateitis slepia įvykius, kurie viršys visus mūsų lūkesčius ir spėliones. Istorijos teismui teks iš naujo įvertinti daugybę ankstesnės epochos vertybių. Šis naujas vertinimas neišvengiamai įvyks ir jau vyksta masių ir tautų sąmonėje. Niekas nebegali sustabdyti šio stichinio nušvitimo, ir šis nušvitimas pirmiausia turi nušviesti pagrindines didžiųjų istorinių negandų priežastis. Pakaks tautoms apgaudinėti save ir kitus, pakaks paklusti melagingų vadų, kurie, dažniausiai neišmanydami istorijos, visada taikė skirtingą matą sau ir kitiems, hipnozei. Laikas iškelti aiškų klausimą: kas valdo atskirų tautų tarpusavio santykius? Galbūt prigimtinės tautų teisės? Teigiamai atsakiusiajam į šį klausimą būtų galima užduoti kitą: ar būta iki šiol prigimtinių tautų teisių pripažinimo tarptautinėje politikoje? Galbūt tarptautinė politika ir žinojo jas,

tačiau pasirinko jėgos teisę. Tam nebuvo beveik jokių išimčių ir visų didžiųjų valstybių politika rėmėsi jėgos teise. Ar galima dabar stebėtis ir kaltinti ką nors dėl to, kad tarptautiniai koncernai virto bombų, patrankų ir <neįsk.> koncernais.

Jėgos teise grįsta politika reiškiasi trejopai: ji siekia, pirma, rasinės ekspansijos silpnesnių tautų sąskaita, antra, ekonomiškai eksploatuoti silpnesnes tautas, trečia, politinės hegemonijos ir riboti silpnesnių tautų teises. Būtų malonu staiga sužinoti, kad kuri nors iš didžiųjų valstybių, vadovavusių tarptautinei politikai, nėra tokios politikos kaltininkė. Tiesa, ne visos valstybės turėjo vienodą galimybę siekti pasaulinės hegemonijos, todėl šis kaltinimas nevienodai skirtas visoms didžiosioms valstybėms, tačiau tai menkai keičia reikalo esmę, nes skirtingų šalių politikos skirtumus lemia ne vadovavimasis teisiniu principu, o faktinės galimybės. Kai tik kokia nors valstybė gauna galimybę pasiekti faktinę hegemoniją kurioje nors pasaulio gyvenimo sferoje – jūroje, žemėje ar kurioje nors ekonominio gyvenimo srityje, – ši valstybė pagal turimas galimybes nedvejodama naudoja jėgos teisę. Kiekviena šių valstybių, turėdama įtakos silpnesnėms valstybėms, tautoms ir šalims, begėdiškai taiko šią jėgos teisės politiką.

Šių santykių istoriją gerai atskleidžia pasakėčia apie vilką ir ėriuką, kuris buvo kaltinamas vandens teršimu net tada, kai gėrė iš žemutinės upės dalies, vien todėl, kad buvo ėriukas, o ne vilkas. Štai loginis jėgos teisės pagrindimas. Pažvelkite į diplomatinius aktus be išankstinio nusiteikimo ir pamatysite, kad iki šiol diplomatija neturėjo kitokios logikos. Tiesa, diplomatijai yra žinoma tai, kas iš pirmo žvilgsnio nedera su šia vilko logika: sentimentalumas. Tačiau ar mažai žinome istorijos faktų, kad vis dar tikėtume šiuo apgaulingu ašarojimu. Juk krokodilo ašaros gerai sugyvena su vilko logika, skiriasi tik paskirtis – saviems ar svetimiems. Saviems engiamiesiems taikoma vilko logika, o svetimiems engiamiesiems – krokodilo ašaros, kitaip ir būti negali ten, kur viešpatauja jėgos teisės politika. Krokodilo ašaros rodo pavydą, priešininko stiprėjimo baimę, netikrumą dėl savo ateities, jos yra būdas stiprėti patiems, bet ne nesavanaudiškas prigimtinių tautų teisių pripažinimas, nes jėgos teisė

nepažįsta nesavanaudiškumo. Tad ar verta stebėtis, jei kuri nors valstybė, pasijutusi pakankamai stipri, kad pasiimtų pasaulinės hegemonijos karūną, išdrįs padaryti tai atvirai ir nesidrovėdama? Šiuolaikinėje politikoje tai turėtų būti laikoma tiesiog nuoseklumu. Ir mes esame tikri, kad kiekviena valstybė, patekusi į tokią padėtį, būtų nuosekli, nes vilko logika yra nuosekli net tada, kai liejasi krokodilo ašaros. Tokia yra tikrovė. Prieštaraujant jai gimsta idealas.

XVIII a. pabaigoje buvo paskelbtos prigimtinės žmogaus ir piliečio teisės. Šių teisių deklaracija pasirodė prasidedant tiems neramiems laikams, kai bedvasė giljotina atėmė iš tūkstančių žmonių svarbiausią prigimtinę teisę – teisę į gyvybę. Likimo ironija buvo nesuvokta – toks ryškus atrodė kontrastas tarp tikrovės ir idealo, o vis dėlto vidinė įvykių logika buvo tokia, kad Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija sudarė būsimos civilizacijos pagrindą ir net valdingas Napoleono kardas, pats to nežinodamas, skleidė laisvės, lygybės ir brolybės sėklas. Tegul sako, kad mūsų pilietiškumas dar netobulas, kad ir dabar yra paminamos švenčiausios žmogaus teisės, kad kartuvių ir giljotinos šmėklos dar valdo mūsų vaizduotę, tačiau jau tikime ir netgi žinome, kad anksčiau ar vėliau istorijos procesas sukurs pakankamas garantijas mūsų prigimtinėms teisėms apginti, nes nebeįmanoma grįžti prie žandarinio absoliutizmo, sukausčiusio daugybę žmonių vergija, tamsybe ir beteisiškumu. Trumpai tariant, visuomenės ir atskiro individo tarpusavio teisių ir pareigų srityje tikrovės ir idealo kontrastas yra naujosios civilizacijos atspirties taškas.

Grįžkime prie nūdienos ir pažvelkime į analogišką tautų – kolektyvinių bendro žmonijos kūno subjektų – santykių idealo ir tikrovės kontrastą. Didžiausias karas buvo neišvengiama visų didžiųjų valstybių tarptautinės politikos, turinčios vienodus tikslus ir priemones ir grįstos jėgos teise, pasekmė, nors visi karo dalyviai pasiskelbė esą prigimtinių tautų teisių gynėjai. Ši didžioji idėja – ginti prigimtines tautų teises – įkvepia visus kovotojus, dažniau atsidavusius nei įžvalgius. Tie, kurie sąmoningai teigia, kad dėl šio nelemto karo vieni tik kalti, o kiti tik teisūs, o tokių žmonių – milijonai, priklauso vienai iš

dviejų žmonių kategorijų: jie arba begėdiškai meluoja, arba yra naivūs kaip vaikai. Vaidmenys pasiskirsto taip, kad pirmai kategorijai priklauso tarptautinės politikos vadovai, o antrai – karo marionetės, pavergtos jėga ar tapusios tokios savo noru. Karo iniciatoriai gerai žinojo, kad negalima įkvėpti masių vien vadovaujantis grynu instinktu vardan jėgos teisės, todėl sąmoningai apgaudinėjo tautas ir žmoniją, o masės – masės naiviai patikėjo ir sudėjo ant karo altoriaus viską, kas joms buvo brangiausia, taip pat ir gyvybę. Tai liūdnas nesusipratimas, o siaubingai neteisingai paskirstyta karo našta labiausiai stebina mūsų protą ir sąžinę: daugiausiai vargsta ne tas, kuris meluoja (diplomatai, o su jais – buržuazija ir plutokratai), o tas, kuris yra ne stipraus, o silpnojo vietoje. Nėra atsitiktinė ta istorijos proceso aplinkybė, kad labiausiai nuo karo nukentėjo mažosios valstybės ir tautos, mažiausiai kaltos dėl tarptautinės politikos, sukėlusios karą. Toks yra liūdnas Serbijos, Belgijos, Lenkijos ir Lietuvos likimas. Tačiau mes neabejojame, kad šie didieji įvykiai, šis nepaprastas idealo ir tikrovės kontrastas turi vidinę savo logiką.

Mes, žinoma, neturime nė menkiausios galimybės net apytiksliai numatyti visų politinių ir socialinių kataklizmų, kuriuos atneš dabartinis karas, tačiau jau dabar esame įsitikinę, kad atėjo laikas pripažinti prigimtines tautų teises. Tegul šių teisių įgyvendinimas užtruks daug metų, bet mūsų laikai turi pradėti naują tautų santykių erą, idealo ir tikrovės kontrastas turi pakeisti ir tautų psichologiją, panašiai kaip prieš pusantro šimto metų dėl to paties kontrasto pasikeitė žmonių psichologija prigimtinių žmogaus ir piliečio teisių atžvilgiu. O juk šie psichologiniai prigimtinių tautų teisių požymiai iš tiesų atspindi mūsų kultūrą, ir tai negali neveikti tolesnės civilizacijos raidos.

2.

Prigimtinių žmogaus ir piliečio teisių ir prigimtinių tautų teisių pripažinimo analogija, taip pat ryšys tarp, viena vertus, Didžiosios revoliucijos bei Napoleono karų epochos ir, kita vertus,

mūsų laikų nėra atsitiktiniai. Šiuos du civilizacijos raidos etapus jungia bendra vidinė idėja, nes neginčytinos pilietinės žmogaus individualumo reikšmės pripažinimas logiškai ir nuosekliai reikalauja pripažinti ir neginčytiną nacionalinio individualumo reikšmę. Jei yra pripažinta pozityvi žmogaus individualumo vertybė, turi būti pripažinta ir pozityvi būtinos jo priemonės – kolektyvinio individualumo, arba tautos – vertybė. Kultūroje bendražmogiškų asmenybės siekių įgyvendinimas negali vykti už tautos ribų. Iš esmės tautybė ir yra konkrečių sąlygų, reikalingų žmogaus asmenybės pilnatvei, konglomeratas. Šią nuostatą tiksliausiai įrodo nacionalinių kalbų egzistavimas: dvasinė žmogaus esybė negali pasireikšti be žmonių kalbos ir pakankamų visuomeninių santykių, o šios raiškos forma turi būti tautinė vien praktiniais sumetimais. (Esperanto, volapiukas ir panašūs dirbtinės kūrybos vaisiai gali turėti tik utilitarinę reikšmę, tačiau niekada negalės pakeisti nacionalinių kalbų). Net jei kada nors būtų pavykę įdiegti bendrą visam Žemės rutuliui kalbą, ji vis dėlto nebūtų išvengusi vietinių ypatumų. Todėl nenuostabu, kad didžiausieji žmonijos genijai derino aukščiausią žmogaus dvasios universalizmą ir visišką tautinį individualizmą. Tokie yra, pavyzdžiui, Platonas, Tacitas, Dante, Shakespeare'as, Goethe, Mickevičius, Dostojevskis.

Labai svarbus yra istorinis faktas, kad tikroji tautinė savimonė ir patriotizmas ėmė vystytis tik kai buvo pripažintos prigimtinės žmogaus ir piliečio teisės. Žinoma, vergo negali įkvėpti patriotizmas jį pavergusiai visuomenei. Sąmoningas patriotizmas yra dar naujas reiškinys, gimęs Didžiosios revoliucijos ir Napoleono karų metu: nuo to laiko, kai asmenybė tapo savaimine vertybe, ji pradėjo vertinti ir tas būtinas sąlygas, kuriomis gali gyventi ir veikti.

Grįžtant prie mūsų laikų peršasi loginė išvada: tai, kas Didžiosios revoliucijos metu gimė žmogaus asmenybės atžvilgiu, turi baigtis didžiųjų nacionalinių įvykių epochoje pripažįstant prigimtinę kiekvienos tautos teisę į nacionalinį individualumą. Kaip kiekvienas teisnus subjektas turi žmogaus ir piliečio teises, taip ir kiekviena žmonijos tauta turi būti pripažinta

teisniu kolektyviniu subjektu, ir kaip lygios teisės demokratiškai suteikiamos visiems piliečiams, turtingiems ir mažaturčiams, stipriems ir silpniems, protingiems ir riboto proto, taip jos turi būti suteikiamos visoms tautoms, nesvarbu, stiprios jos ar silpnos, didelės ar mažos, turtingos ar ne. Analogija aiški: besąlygiško žmogaus asmenybės orumo idėja reikalauja pilietinio lygiateisiškumo, besąlygiška nacionalinio individualumo reikšmė reikalauja tautų lygiateisiškumo: vienas lygiateisiškumas reikalauja kito, nes vienas papildo kitą.

Šią analogiją galima plėsti. Kaip pilietinis lygiateisiškumas sukūrė patriotizmą tautinės vienybės atžvilgiu, taip ir tautų lygiateisiškumas turi sukurti universalų patriotizmą visos žmonijos, taip pat ir tarptautinės valstybių sąjungos, atžvilgiu. Tautiškumo ir universalumo sintezė – vienintelė garbinga tautų egzistavimo forma, tas idealas, vardan kurio kiekviena tauta gali reikalauti pripažinti savo teisę į nacionalinį individualumą ir sykiu privalo siekti bendrų žmonijos tikslų. Tik tautų teisės į nacionalinį individualumą pripažinimas, arba, kitaip tariant, tautų lygiateisiškumas gali suvienyti žmoniją, panašiai kaip pilietinis lygiateisiškumas suvienijo visuomenės narius tautiniam patriotizmui. Toks turi būti teisingas bendros asmens ir visuomenės, tautos ir žmonijos naudos suvokimas, visiškai suderinamas su teisingumo reikalavimais.

Jau buvo minėta, kad iki šiol tarptautinėje politikoje viešpatavo nuotaikos, pateisinusios rasinį siekį plėstis silpnesnių tautų sąskaita: stiprios tautos manė turinčios teisę esant galimybei asimiliuoti silpnesnes, ir tai buvo suprantama – jei jėgos teisė yra vienintelis politikos matas, kitaip ir būti negalėjo. Kyla klausimas: kokios realios jėgos gali pakeisti tarptautinės politikos kryptį idealios visų tautų teisės į nacionalinį individualumą link. Šiai teisei įgyvendinti reikia visiškai realių garantijų, kaip ir žmogaus ir piliečio teisėms įgyvendinti prireikė sudėtingos, konstitucijos įtvirtintos administracinių priemonių sistemos. Visiškai akivaizdu, kad apie būsimų tarptautinių garantijų formą mes dabar nieko negalime pasakyti ir nekalbėsime apie tai. Tačiau mums atrodo įmanoma jau dabar iš principo teigti, kad

tokios garantijos apskritai įmanomos. Tuo metu, kai buvo paskelbta Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, žmogaus sąmonėje taip pat dar nebuvo aiškaus supratimo apie administracines garantijas, tačiau masių psichologija jau pripažino minėtas teises ir suvokė būtinumą jas įgyvendinti, o tai buvo reali naujos civilizacijos krypties jėga ar stichija. Tokia esminio posūkio prigimtinių tautų teisių link stichija jau dabar gana aiškiai matoma. Stichinė demokratinių masių nepasitenkinimo raiška neišvengiamai turi sužadinti reakciją prieš jėgos teise grįstą tarptautinę politiką, lėmusią didžiausią istorijoje karą. Šiomis aplinkybėmis turi didėti pavergtų ir engiamų tautų pasipriešinimas. Pagaliau šių dviejų veiksnių pagrindu turi tvirtėti tautų lygiateisiškumo suvokimas ir atitinkamai augti moralinė ir materialinė pasaulinės valstybių sąjungos reikšmė. Todėl mums atrodo visiškai klaidinga manyti, kad dabartinis karas, pradėtas paminant visuotinai pripažintas kai kurių tautų teises, turi baigtis pasaulinės valstybių sąjungos idėjos žlugimu. Mūsų nuomone, yra visiškai atvirkščiai. Pažanga nulemia, kad didžiausius istorinius kataklizmus beveik visada lydėjo didžiausi kultūriniai pokyčiai, ir mes esame tikri, kad ir šį kartą ateityje mūsų laukia išganingos pasekmės.

3.

Nacionalinio individualumo teisė reikalauja galimybės laisvai vystyti tautinę kultūrą, kurią išreiškia kalba, tautinis švietimas ir tikėjimas, literatūra, menas ir t. t., trumpai tariant, visa tai, kas susiję su dvasine tautos esybe. Materialiniams tautų interesams apsaugoti turi būti pripažinta jų teisė į laisvę nuo ekonominio išnaudojimo. Ši teisė susijusi su ta nacionalinės egzistencijos sritimi, kur tautų civilizacija reiškiasi nesutramdomai, kur gimsta pagrindinės kruvinų susirėmimų priežastys. Žinoma, negalima neigti, kad ekonominės tautų civilizacijos pagrindą sudaro tam tikras gyvybinis stimulas. Atvirai kalbant, Maltuso dėsnių baimė nėra vien perdėtos vaizduotės vaisius, ji

remiasi kai kuriais tikrovės faktais. Nors materialinis mūsų Žemės rutulio turtas dar gerokai viršija visos žmonijos poreikius, tai dar nereiškia, kad kai kurių pažangesnių tautų, įspraustų į tam tikros teritorijos rėmus, jaučiamas Maltuso dėsnių Damoklo kardas – dėl to, kad natūrali jų plėtra primena dėl vidinės trinties įkaitusių kūnų plėtimąsi – yra tik tariamas. Tačiau ar tai reiškia, kad savisaugos instinktu grindžiama ekonominė tautų konkurencija gali plėtotis taip, kad pažeistų net prigimtinę tautų teisę į laisvę nuo ekonominio išnaudojimo? Tarkime, kad jau dabar visų Žemės turtų neužtenka tautų poreikiams visiškai patenkinti; tačiau kokia racionali teisė leistų stipriesiems reikalauti, kad nepriteklius būtų tik silpnųjų dalia? Kodėl stiprieji drįsta naudotis silpnesniųjų darbo vaisiais? Kodėl vokietis turi gyventi geriau nei prancūzas ar rusas arba anglas geriau nei visi kiti? Nejau mūsų civilizacija nesukūrė tiesioginės pareigos prisitaikyti prie ekonominio Maltuso dėsnio protingesniu ir teisingesniu būdu nei silpnųjų išnaudojimas ir kruvini karai? Nejau visus šiuos klausimus turi spręsti karinė energija, o ne tautų darbas?

Trys pagrindiniai veiksniai sudaro materialinę tautų gerovę: natūralus šalies turtas, bendra liaudies darbo apimtis ir politinė ekonominė konjunktūra. Abstraktaus teisingumo požiūriu tik vienas iš šių veiksnių – liaudies darbas – gali pretenduoti į visišką neliečiamumą. Natūralus šalies turtas, sudarantis tarptautinių prekių mainų pagrindą, ir politinė ekonominė konjunktūra gali ir netgi turi paklusti visuomenės interesų kontrolei. Kad būtų apginta tautos teisė į jos darbo rezultatus, reikia lokalizuoti ekonominius santykius, t. y. palaikyti tokią ekonominių priemonių sistemą, kuri apgintų liaudies darbą nuo tarptautinės politikos ir ekonomiškai stipresnių tautų išnaudojimo. Besirandančio ekonominių santykių lokalizavimo pavyzdys galėtų būti miestų ir kaimų savivaldybės, kurios, kaip rodo pavadinimas, priskiria kai kurias ekonomines galias tam tikriems visuomenės vienetams. Kad būtų nustatyti normalūs tarptautiniai prekių mainai, grįsti natūraliais kiekvienos šalies ypatumais, bei būtų galima veikti tarptautinę konjunktūrą ir liaudies darbo, ir tarptautinių prekių mainų požiūriu, turėtų būti pripažinta tarptau-

tinės valstybių sąjungos teisė reguliuoti ekonominius santykius visos žmonijos ir atskirų tautų naudai. Šis ekonominių santykių universalizavimas turi vykti atsižvelgiant į du pagrindinius principus: pirma, tautų teisę į laisvę nuo ekonominio išnaudojimo ir, antra, tarptautinės sąjungos teisę reguliuoti ekonominę tautų konkurenciją siekiant tolygiai paskirstyti galimas Maltuso dėsnio pasekmes. Ekonominės žmonijos problemos sprendimas vienu metu turi vykti dviem priešingomis kryptimis: ekonominių santykių lokalizavimo ir universalizavimo kryptimis.

Mes suvokiame, kad šie reikalavimai yra visiškai neįprasti mūsų visuomeninių reiškinių suvokimui, kuris formavosi tarptautinės politikos, sukėlusios didžiąją katastrofą, sąlygomis. Tačiau žmonija, žengdama į naują erą, jau dabar pažymėtą didžiųjų socialinių perversmų atošvaitų, turi pripažinti neabejotiną jų teisingumą. Kad ir kas nutiktų apšviestajam pasauliui artimiausioje ateityje, kovotojai dėl kultūros turi drąsiai pakelti naują socialinio teisingumo deglą. Be reikalo bailūs žmonės įžvelgia dabartiniame kare negrįžtamą socialinių idealų žlugimą. Pažiūrėkite nevaržomi nuostatų į atkaklią demokratinių masių veiklą ir supraskite, kas vyksta jų sielose matant, kaip ant beprotiško karo altoriaus dedamas beprasmis darbas, jaunos gyvybės, sužlugdyta laimė, ir nejau ir tada, neapgaudinėdami savęs ir kitų, norėsite pasakyti, kad šios aukos aukojamos veltui ir kad šios masės nemano, jog ši kaina yra pakankama sumokėti už teisę riboti piktnaudžiavimą ekonomine privačių asmenų ir atskirų tautų laisve, ir ramiai prisiims karo pasekmių likvidavimo naštą.

4.

Ir dvasinė tautų – nacionalinių individualumų – gerovė, ir materialinė jų gerovė, grįsta laisve nuo ekonominio išnaudojimo, gali būti pasiekta tik pripažinus tautų teisę į politinį apsisprendimą, todėl toks natūralus yra visų sąmoningų tautų siekis gauti politinę nepriklausomybę jei ne suverenios valstybės, tai bent autonomijos pagrindu. Kai kas dabartinį karą vadina

nacionaliniu karu. Verta pripažinti, kad toks pavadinimas turi didelę tiesos dalį dėl dviejų visiškai skirtingų priežasčių. Pirma, šis karas yra kai kurių tautų kova dėl nacionalinės hegemonijos, antra, šis karas parodo, viena vertus, valstybių siekį plėstis iki tautinės vienybės ribų, o kita vertus – engiamų tautų siekį egzistuoti valstybiškai. Kariaujančių valstybių diplomatai pasakė apie tai gana daug gražių žodžių. Tiesa, ne visus juos reikia priimti už gryną pinigą, nes dauguma tų žodžių pasakyta norint pridengti tikrąsias karo priežastis arba atitraukti dėmesį nuo tikrųjų ketinimų, susijusių su numanoma karo baigtimi. Tačiau kartą išsakytos, idėjos paveikia plačiųjų masių psichologiją ir, suteikdamos pasipriešinimui karui dėl politinės hegemonijos naują turinį, kuria realią jėgą jas įgyvendinti. Ypač palankią dirvą šios idėjos randa tautose, dar tik siekiančiose politinės nacionalinės nepriklausomybės.

Visateisiu visuomenės piliečiu gali būti tik teisnus asmuo, taip pat ir visateise žmonijos tauta gali būti pripažinta teisni tauta. Mes, žinoma, neteigiame, kad visos be išimties dabartinės tautos gaus teisę į politinį apsisprendimą, tačiau kategoriškai reikalaujame pripažinti turinčiomis šią prigimtinę teisę visas teisnias tautas. Čia kils praktinis klausimas, kaip nustatyti tautų teisnumą. Žinoma, teisė į politinį apsisprendimą niekada nebūtų įgyvendinta, jei dėl tautų teisnumo spręstų užkariautojas arba globėjas kaimynas, kurie beveik visuomet norėtų sunaikinti silpnesnių pavaldinių sielą ir nulupti jiems odą. Logiškai užduotis sprendžiama labai paprastai. Jei tik iš esmės pripažinsime prigimtinę kai kurių tautų teisę į politinį apsisprendimą, tai tuoj pat taps akivaizdu, kad tautų teisnumą turi nustatyti aukštesnis vienis, į kurį tauta įeina kaip teisnus objektas, kitaip tariant – pasaulinė valstybių sąjunga, o teisnumo klausimą galėtų kelti ir toji tauta, ir pati sąjunga. Sąjunga turėtų turėti teisę ne tik spręsti dėl atskirų valstybių teisnumo, bet ir rengti neteisnias tautas politiniam apsisprendimui palaipsniui suteikiant joms savivaldą, autonomiją, valstybinę nepriklausomybę. Trumpai tariant, kaip valstybėje piliečių teisnumą nustato bendri įstatymai tarpininkaujant tam tikriems pareigūnams, taip ir dėl pasaulio tautų

teisnumo, jų teisių išplėtimo ir ribojimo turi spręsti pasaulinė valstybių sąjunga tarpininkaujant atitinkamoms institucijoms ir vadovaujantis visuotinai pripažintomis prigimtinėmis tautų teisėmis. Todėl visus vadinamuosius tautų klausimus, pavyzdžiui, lenkų, lietuvių, airių, čekų, ukrainiečių ir daugelį kitų, turi spręsti tarptautinė instancija, nes tai priklauso ne <neįsk. prierašas pieštuku> vidinei vienos ar kitos valstybės politikai, o tarptautinei valstybių politikai.

Pakartosime – mes visiškai suvokiame, kaip sunku yra sukurti tarptautines prigimtinių tautų teisių garantijas, tačiau šiuo metu apie tai iš esmės nekalbame. Žinome nemažai istorijos pavyzdžių, kai didžiųjų perversmų metu galimumo rėmai netikėtai prasiplečia, ir netgi tiek, kiek anksčiau atrodė visiškai neįmanoma. Tai įvyksta todėl, kad visuomeninė tautų psichologija gali lengviau patirti esminius pokyčius arba net visiškai pasikeisti, nei atskirų žmonių psichologija. Be to, intensyvaus kultūrinio darbo epochos sužadina visuomeninę kūrybą ir iškelia ją iki stichinio įkvėptumo, išskleidžiančio vešlius žmogaus dvasios žiedus. Todėl, pavyzdžiui, XIX a. yra daug reikšmingesnis nei jį sukūrusi Didžiosios revoliucijos ir Napoleono karų epocha. Tačiau kad ir ką atneštų artimiausia ateitis, mums atrodo svarbu šiais stichinių reiškinių laikais skaidriai paskelbti idėjinius principus, nes tikrovė paprastai yra įstrižainė tarp idėjinių motyvų ir aklos stichijos.

5.

Taip bendrais bruožais mes suprantame tautinės nepriklausomybės teoriją dabartinio didžiojo karo aplinkybėmis. Baigdami šią mūsų darbo dalį, norėtume aptarti šios teorijos santykį su žmonijos vienybės idėja. Esame minėję, kad tautų lygiateisiškumo pripažinimas turi sustiprinti bendražmogišką patriotizmą, kad ekonominių santykių lokalizavimas, būtinas norint apsaugoti tautas nuo ekonominio išnaudojimo, turi indukciškai sukelti jų universalizavimą visos žmonijos labui, pagaliau kad

tautų teisės į politinį apsisprendimą pripažinimas turi logiškai atvesti prie pasaulinės valstybių sąjungos svarbos suvokimo ir jos galių augimo. Trumpai tariant, žmonijos visuomeniškumo raida yra visiškai analogiška valstybės visuomeniškumo raidai. Visuomenės idėja sustiprėjo ir įgijo svarbą tada, kai visuomenės nariai pripažino prigimtines piliečio ir žmogaus teises. Taip ir žmonijos vienybės idėja turi sustiprėti ir įgyti aukštesnį idėjinį turinį pripažinus prigimtines tautų teises. Todėl turime padaryti dar vieną logišką išvadą: kaip aukščiausias visuomeniškumas teigiamai paveikė vidinį piliečių susitaikymą ir jų bendrabūvio kūrimą teisingesniais pagrindais, taip ir bendražmogiško visuomeniškumo augimas neišvengiamai turi teigiamai paveikti tarptautinių santykių sutaikymą ir teisingesnio tautų bendrabūvio kūrimą.

Pasmerkite rasinės ekspansijos silpnesnių tautų sąskaita siekį ir pripažinkite prigimtinę šių tautų teisę į nacionalinį individualumą, pasmerkite ekonominio išnaudojimo siekį, pasmerkite politinės hegemonijos silpnesnių valstybių atžvilgiu siekį ir pripažinkite prigimtinę tautų teisę į politinį apsisprendimą bei aukščiausios suverenios visos žmonijos teisės viršenybę prieš atskirą tautą ir visą Žemės rutulį, nes to reikia reguliuojant tarptautinius santykius ir tvarkant žmonijos gyvenimą pagal žemiškąją tikrovę, – ir tą pačią akimirką įsitikinsite, kad kruvinos tautų kovos, kurią dabar stebime su siaubu ir pasišlykštėjimu, pasikartojimas jau tapo mažiau tikėtinas.

Nukreipdami mintį į ateitį leisime sau pasakyti dar keletą žodžių apie vieną dalyką, kuris padarytų karą visiškai neįmanomą. Šį reiškinį vadiname visuotiniu eksteritorialumu. Mūsų bendrais bruožais aprašyta tautinės nepriklausomybės teorija skiria teises, priklausančias atskiroms tautoms ir visai žmonijai. Be to, visa žmonija turėtų ir kai kurias suverenias teises į viso Žemės rutulio teritoriją bei materialinius turtus. Jei pridurtume, kad bendražmogiško pilietiškumo jausenos ir teisių raida paskatintų nuolatinį tautų maišymąsi, tai tektų pripažinti, kad šiuolaikinė teritorijos neliečiamumo samprata ilgainiui turėtų smarkiai pakisti ir galiausiai tapti tuo, ką mes anksčiau pava-

dinome eksteritorialumu. Žinoma, tai negali įvykti greitai vien dėl to, kad tam reikia daugiau laiko. Įvykęs eksteritorializavimas nepakeistų esminių tautinės nepriklausomybės teorijos prielaidų ir išvadų, o tik pakeistų šiuolaikinės valstybės formą kultūrine nacionaline autonomija. Apibūdindami tolimą epochą – visuotinį eksteritorializavimą – tautinės nepriklausomybės teorijos pagrindu, norime tik parodyti, kad teisingas šios teorijos supratimas ir įgyvendinimas turėtų visiškai panaikinti kruviną tautų kovą ir sukurti tokius tarptautinius santykius, kuriuose aukščiausias nacionalinės egzistencijos individualumo laipsnis derintųsi su aukščiausiais visos žmonijos interesais. Todėl drąsiai keliame šio idealo vėliavą ir nuosekliai sieksime jį įgyvendinti. Mes viliamės, kad visų pirma mūsų silpną balsą išgirs tos daug kentėjusios tautos, kurios kaip ir mes, lietuviai, bejėgiškai spurda svetimo jungo priespaudoje. Engiamos tautos, vienykitės gindamos prigimtines savo teises!

II. NACIONALINIS LIETUVOS VEIDAS

A. Lietuvių tautos istorijos pradžia ir Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpis (XI ir XII a.): 1) nacionalinis veidas ir teisė į nacionalinį individualumą, 2) lietuvių vieta indoeuropiečių tautų šeimoje, 3) lietuvių kalba ir tautinis lietuvių būdas, 4) seniausios istorinės žinios apie lietuvius, II a., 5) pirmosios tikros žinios apie istorinį lietuvių gyvenimą, X a., 6) lietuvių suaktyvėjimas po kaimynų slavų žygių į jų žemes, 7) išoriniai postūmiai kurti stiprų valstybingumą, 8) lietuvių genčių žemės ir lietuvių valstybės atsiradimo vieta, 9) vidiniai visuomenės raidos veiksniai: a) dorinis religinis būdas, b) religinis pagoniškasis savitumas, c) socialinės ekonominės santvarkos tvarumas, 10) ikivalstybinis sujudimas ir valdžios vienijimo procesas. B. Valstybės galios augimo laikotarpis (XIII a. ir XIV a.): 1) didžiojo kunigaikščio instituto formavimasis – pirmojo didžiojo kunigaikščio veikla, 2) teritoriniai didžiųjų kunigaikščių laimėjimai: a) Vytenio, b) Gedimino, c) Algirdo ir Kęstučio, d) Vytauto, 3) vidinės ir išorinės karinės lietuvių ekspansijos XIII a. ir XIV a., 4) užkariavimų pobūdis, 5) užkariavimų politikos pasekmės. C. Asmeninės unijos su Lenkija laikotarpis: 1) rytų bizantiškosios rusiškosios ir vakarų lotynų lenkų kultūrų susidūrimas lietuvių valstybėje; 2) krikščionybės įvedimo Lietuvoje klausimas, 3) Jogailos įžengimas į didžiojo kunigaikščio sostą ir jo sumanymas įvesti katalikybę Lietuvoje, 4) asmeninis Lietuvos inkorporavimas į Lenkiją ir jo reikšmė, 5) palankesnės Lenkijai nei Lietuvai aplinkybės kovoti dėl politinio kultūrinio dominavimo, 6) socialinė poli-

tinė Lietuvos asimiliacija su Lenkija ir jos reikšmė, 8) 1401 m. Vilniaus unija, 9) 1413 m. Horodlės unija, 10) Vytauto valdymo reikšmė Lietuvai, 11) didysis kunigaikštis Švitrigaila ir jo nuvertimas, 12) didysis kunigaikštis Žygimantas Kęstutaitis ir nauja 1432–1434 m. unija su Lenkija, 13) didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio įžengimas į sostą ir unijos su Lenkija nutraukimas, 14) asmeninės unijos su Lenkija atkūrimas išrinkus Kazimierą lenkų karaliumi, 15) Kazimiero politika, 16) unijos su Lenkija nutraukimas prie Aleksandro ir jos atkūrimas išrinkus Aleksandrą lenkų karaliumi, 17) faktinės asmeninės unijos išsaugojimas išrinkus Žygimantą I Lietuvos ir Lenkijos karaliumi, 18) unijos išsaugojimas išrinkus Žygimantą Augustą Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir Lenkijos karaliumi, 19) realios unijos su Lenkija rengimas prie Žygimanto Augusto suteikiant šlėktai privilegijas pagal lenkų pavyzdį, 20) svarbiausios realios unijos su Lenkija priežastys ir jos įtvirtinimas Liublino seime.

1.

Kiekvienos tautos istorija yra unikali. Krašto savybės, tautinio charakterio ypatumai, istorinės raidos sąlygos, pagaliau vidinė ir išorinė, ekonominė ir politinė konjunktūra, – visa tai sukuria tokius istorinius atskiros tautos gyvenimo įvykius, kurie gali būti panašūs į kitų tautų istorijos įvykius, tačiau niekada nebus visiškai analogiški jiems. O šis istorinis savitumas dabartinio kultūrinio ir nacionalinio tautos siekio gauti individualią, ekonominę ir politinę nepriklausomybę kontekste kuria nacionalinį jos veidą. Nacionalinio veido turėjimas ir lemia [tautos] teisę į nacionalinį individualumą anksčiau išdėstytos tautinės nepriklausomybės teorijos prasme. Toliau pasistengsime parodyti nacionalinį Lietuvos veidą šios teorijos požiūriu, nuosekliai apžvelgdami istorinio tautos gyvenimo kitų tautų apsuptyje pradžią, vėliau jos politinės nepriklausomybės įgyvendinimą didelėje valstybėje, toliau svetimas kultūrines ir politines įtakas, dėl išorinių istorinių aplinkybių lėmusias iš pradžių tik

valstybinės Lietuvos nepriklausomybės apribojimą ir kultūrinį istorinį Lenkijos dominavimą, o paskui sunkų Rusijos viešpatavimą. Šį pasakojimą baigsime parodydami lietuvių tautos nubudimą XIX a. ir jos nacionalinės savimonės, skatinančios siekti nepriklausomybės visais įmanomais nacionalinės būties pavidalais, augimą.

Lyginamosios kalbotyros dėka jau seniai yra nustatyta, kad lietuvių gentis neabejotinai priklauso tai pačiai didžiai indoeuropietiškųjų tautų šeimai, kuriai priklausė graikai, romėnai, keltai, germanai ir slavai. Vieni kalbininkai laiko lietuvių gentį artimesne slavų genčiai ir mano, kad senovėje būta bendros slavų ir lietuvių prokalbės, kiti priskiria lietuvius estijų tautų grupei, kuri indoeuropiečių šeimoje turi atskirą vietą greta slavų tautų. Pastaroji nuomonė susilaukia vis daugiau šalininkų nuo to laiko, kai lietuviai patys pradėjo tirti savo kalbą, kai buvo atkreiptas išskirtinis dėmesys į slaviškųjų įtakų sluoksnius lietuvių kalboje. Iš žinomų mokslui kalbų estijų grupę sudaro lietuvių, latvių ir senoji prūsų kalba. Pastaroji nustojo egzistuoti tautų istorijoje nuo XVIII a. pabaigos, kai prūsai buvo visiškai suvokietinti ir paliko savo vardą savo pačių užkariautojams. Lietuvių ir latvių kalbos ir dabar tarnauja dviem giminiškoms gentims – lietuviams ir latviams, išlikusiems iki mūsų dienų nepaisant visų šių tautų istorinio gyvenimo sunkumų.

Pati lietuvių kalba apibūdina kai kurias jų tautinio charakterio ypatybes, suvaidinusias svarbų vaidmenį pakreipiant vidurinę Lietuvos istorijos epochą. Lietuvių kalba yra nepaprastai konservatyvi ir nesmarkiai pakitusi: beveik visi kalbininkai pripažįsta, kad lietuvių kalba pagal savo gramatinę ir leksinę sandarą yra senesnė nei visos kitos gyvosios kalbos. Todėl lietuvių kalba yra artimesnė sanskritui ir fonetine, ir morfologine prasme. Tačiau ši kalba, nepaisant visų pripažįstamo natūralaus grožio ir turtingumo, per visą lietuvių tautos istoriją vėlavo prisitaikyti prie kultūrinių nacionalinių Lietuvos poreikių. Šis liūdnas nacionalinio individualumo požiūriu nesusipratimas suvaidino milžinišką vaidmenį istoriniame Lietuvos gyvenime, suteikdamas neribotas erdves svetimoms įtakoms. Tik XIX a.

lietuviai suprato šio veiksnio reikšmę ir ėmė įnirtingai, beveik liguistai priešintis įtakoms, vykusioms dėl ilgalaikio pasyvaus jų protėvių požiūrio į nacionalinę kalbą. Dabar lietuvių kalba Lietuvoje yra pirmutinės svarbos dalykas, lemiantis tautinį Lietuvos savitumą, nors nenormali lietuvių kalbos padėtis lietuvių valstybėje kadaise buvo vienas iš organinių veiksnių, nulėmusių galiausiai savito lietuvių valstybingumo suirimą. Mums atrodė svarbu pateikti šias preliminarias pastabas apie kalbą prieš pereinant prie istorinės lietuvių tautos likimo apžvalgos.

Kai kurie mokslininkai įžvelgia pirmuosius lietuvių genčių paminėjimus Tacito estijų genčių, gyvenusių, jo žodžiais, prie Svebų jūros kranto, aprašymuose. Tačiau šis Tacito estijų ir lietuvių gretinimas vis dar kelia abejonių. Mažiau abejonių kelia lietuvių genčių tapatinimas su galindais ir sudėnais, gyvenusiais, anot Aleksandrijos geografo Ptolemajo (II a. pr. Kr.), palei Baltijos jūros krantus. Sudėnai ir galindai minimi vėlesniuose XIII a. tekstuose kaip rusų lietuvių genties dalis, tad tenka pripažinti, kad seniausias lietuvių paminėjimas Europoje datuojamas II a. pr. Kr. Lyginamoji kalbotyra gali apskaičiuoti ir didesnę distanciją, tačiau šie skaičiavimai kol kas neperžengia spėjimų ribos. Taigi dar prieš prasidedant didžiajam tautų kraustymuisi aptinkame sėslias lietuvių gentis ant Baltijos jūros kranto, beveik toje pačioje vietoje, kur jie gyvena ir dabar, t. y. Nemuno ir Vakarų Dvinos upių baseine. Didysis tautų kraustymasis tikriausiai labai nežymiai paveikė šių genčių gyvenimą, pirmiausia todėl, kad jos liko kiek šiauriau šio kelio, o antra, todėl, kad jos gyveno sunkiai pasiekiamame krašte, miškingame, pelkėtame ir ežeringame, įvairiomis kryptimis išraižytame upių. Šios topografinės krašto ypatybės nulėmė tai, kad jo gyventojai apsistojo sausesnėse vietose tarsi salose; ilgam izoliuodamos juos nuo svetimų įtakų, jos sukūrė konservatyvaus tipo gentį – ištvermingą gamtinių sąlygų požiūriu, atkakliai kovojančią už būvį ir tvirtai prisirišusią prie nusistovėjusių bendruomeniškumo formų. Taip pat ir dėl šios priežasties lietuvių gentys nedavė žinios apie save ir nebuvo žinomos kaimyninėms tautoms iki tol, kada šios ėmė kėsintis į jų žemes, nepriklausomybę ir pagoniškąjį tikėjimą (X a.

pabaigoje). Tik tada pagyvėjo šių genčių gyvenimas ir jos, lyg sujudintas skruzdėlynas, parodė tokią atsako jėgą, kokios pagal visus išorinius požymius negalėjo iš jų tikėtis nieko apie juos nežinoję kaimynai.

Būtent šių įvykių kontekste nuo X a. pabaigos ir pasiekia mus pirmos tikros žinios apie lietuvių gentis. 983 (?) m. Kijevo kunigaikštis Vladimiras Didysis išplėtė savo valdas į vakarus, Lenkijos link, įžengė į lietuvių ir jotvingių genčių žemes ir pirmasis davė joms patirti svetimos valdžios, kurią neilgam įvedė karo žygis, slogumą. Maždaug tuo pačiu metu kitos lietuvių gentіes – prūsų – žemėse kankinio mirtimi miršta misionierius šv. Voitechas (997 m.). 1018 m. lenkų karalius Boleslovas Narsusis pradeda žygį į jotvingių žemes ir ten, beje, neilgam, įtvirtina savo valdžią. Po 20 metų didysis Kijevo kunigaikštis Jaroslavas Išmintingasis sumanė įvesti savo valdžią jotvingių žemėse ir paliko įgulas apsaugotose vietose. Jis pirmas surengė kelis žygius į pačią Lietuvą ir kuriam laikui pavergė ją savo valdžion.

Tačiau nė vienam lenkų ar rusų kunigaikščiui nepavyko kiek tvirčiau įsitvirtinti lietuvių žemėse. Rezultatas buvo visiškai priešingas tam, kurio siekė pirmieji žygių į lietuvių žemes sumanytojai. Svetimšalių įsiveržimas tik sužadino karingą lietuvių genčių dvasią ir patriotinį jų prisirišimą prie savojo tikėjimo ir bendruomeninio savitumo. Prūsų krašte, anksčiau patyrusiame krikščionių misionierių įtaką, pagoniškasis tikėjimas įgyja labiau apibrėžtas formas ir išorinę organizaciją. Jotvingiai, pirmieji dėl savo padėties patyrę ir Rusios, ir Lenkijos užpuolimus, rodo nepaprastą karžygiškumą. Jų beatodairiška narsa puolant ir didvyriškas tvirtumas ginant laisvę ir tikėjimą pelnė jiems vienos narsiausių tuometinės Šiaurės Europos tautų šlovę. Šie tautinio jų charakterio bruožai neleido jiems taikstytis su svetimšalių valdžia, ir vėliau jie verčiau rinkosi arba žūti nuožmioje kovoje, arba ieškoti išsigelbėjimo persikeliant į kitų lietuvių genčių žemes.

Tuo tarpu centrinės lietuvių genčių grupės, arba lietuviai, naudodamiesi tuo, kad atremti pirmuosius priešų puolimus dėl natūralių priežasčių turėjo pasienio lietuvių gentys, instinktyviai

sutelkė visą kūrybinę energiją kurti stiprų valstybingumą, kuris galėtų apginti savarankišką jų būtį. Šiame lietuvių valstybingumo formavimosi procese svarbiausią vaidmenį suvaidino karai. Iš pradžių jais buvo siekiama apsiginti, vėliau jie tapo savotišku verslu, o progai pasitaikius buvo būdas išplėsti lietuvių valstybės ribas. Šis nepriklausomo lietuvių valstybingumo formavimosi laikotarpis, kupinas nuolatinių karingų ir nepažabojamų lietuvių įsiveržimų į kaimynų žemes, kėlė nerimą kaimyninėms slavų tautoms, kurios neturėjo galimybės sutramdyti tuometinį lietuvių karingumą. Kai kova su lietuvių gentimis savo jėgomis nežadėjo pergalės, o lietuvių valstybės formavimasis buvo beveik baigtas, lenkų kunigaikštis Konradas Mazovietis pasikvietė Teutonų ordiną kovoti su paskutiniais Europos pagonimis. Tačiau šis veiksnys, turėjęs itin svarbių pasekmių, nesugebėjo sustabdyti stichinės pagoniškosios Lietuvos valstybės individualumo raidos. Jis tik padarė lietuvių genčių kovą už savitumą dar žiauresnę ir dėl to buvo pralieta gausybė visiškai beprasmio kraujo. Apie šį lietuvių valstybingumo formavimosi laikotarpį, kuris truko du amžius ir baigėsi tik XIII a. pradžioje, jau yra gana nemažai to laikotarpio duomenų, taip pat ir iš vėlesnių kronikų, todėl toliau pasistengsime bendriausiais bruožais apibūdinti organišką šio proceso raidą.

Pagal to laikotarpio duomenis jau galima teigti, kad lietuvių genties tautelės apgyveno Baltijos jūros pakrantę maždaug taip: **prūsai** gyveno žemutinėje juostoje tarp Vyslos ir Nemuno (maždaug dabartinėje Rytų Prūsijoje); **žemaičiai**, arba žemutinė Lietuva, užėmė dešiniųjų Nemuno žemupio intakų žemes iki Nevėžio imtinai (maždaug dabartinę Kauno guberniją); **Aukštaitija**, arba aukštutinė Lietuva, užėmė Vilijos ir kitų dešiniųjų Nemuno intakų baseiną iki Gaujos imtinai (dabartinę Vilniaus guberniją, dalį Gardino ir Kauno gubernijų); **žiemgaliai** gyveno kairiajame Dvinos žemupio krante (dabartinėse Lifliandijos, Kuršo ir iš dalies Vitebsko gubernijose); **latgaliai** gyveno dešiniajame Vakarų Dvinos krante maždaug iki Aa upės (pietinėje dabartinės Lifliandijos gubernijos dalyje); **jotvingiai** – Belovežo girioje ir toliau į šiaurę, vietovėse, drėkinamose Bugo ir Narevo

intakų iš vienos pusės ir Nemuno iš kitos. Archeologai tvirtai nustato, kad seniausiais laikais lietuvių gentys gyveno ir toliau į rytus, jų gyvenvietės siekė ir Okos upę, tačiau istorinių duomenų apie tai neturime. Iš to, ką esame pasakę anksčiau, taip pat iš geografinio lietuvių genčių išsidėstymo nesunku suprasti, kodėl valstybinį savitumo pamatą kūrė Lietuva siaurąja prasme, susidedanti iš aukštutinės Aukštaitijos ir žemutinės Žemaitijos. Pačioje pradžioje visuomenės formavimosi procesui, pagreitintam išorinių impulsų, čia buvo palankiausios vidinės ir išorinės sąlygos. Išorines sąlygas, susijusias su geografine Lietuvos padėtimi ir grobuoniškais kaimyninių slavų kėslais, mes jau apibūdinome.

Pažvelkime dabar į vidinį šio krašto gyvenimą ir pasistenkime įvardinti pagrindinius besikuriančio bendruomeniškumo veiksnius. (Verta pažymėti, kad šis procesas, ypač jo detalės, dar menkai ištirtas istorijos mokslo, tuo labiau kad šių klausimų nagrinėjimą labai supainiojo iš pradžių to laikotarpio ir net vėlesnės kaimyninių tautų, sunerimusių ir nustebusių dėl netikėto lietuvių galios augimo, kronikos, o vėliau ir Lietuvos bei Lenkijos istorikai, papuošę savaime įdomią lietuvių valstybingumo radimosi istoriją daugybe prasimanymų. Tačiau bendrais bruožais lietuvių valstybingumo atsiradimą galima apibūdinti jau dabar). Daugiau mažiau tvirtai visuomenei sukurti reikia vienokių ar kitokių patvarių pagrindų, galinčių susieti paskirus asmenis į visuomenės kūną. Kiek galima spėti dabar, toks patvarus pagrindas lietuvių valstybingumui besimezgant buvo dorinis tautinis lietuvių būdas, religinis pagoniškasis jų savitumas ir tvirta socialinė ekonominė santvarka.

Mes jau kalbėjome apie kai kuriuos tautinius lietuvių bruožus, kai pasakojome apie lietuvių kalbą ir vėliau, kai aptarėme lietuvių genčių pasipriešinimą grobuoniškoms kaimynų tendencijoms. Dabar pakalbėsime apie dorinį tautinio jų charakterio aspektą. Vertas dėmesio faktas, kad lietuviai geriausiai iš visų gyvų tautų užkonservavo prokalbę, iš kurios kilo visos indoeuropiečių kalbos. Be to, lietuvių kalba geriau, nei būtų galima tikėtis žinant tautos istoriją, išsaugojo natūralius šios prokalbės

turtus, o kartu su ja – tokias sąvokas, kurios negali būti atsiradusios vėliau, bent jau per pastaruosius du tūkstantmečius. Žinant tai nenuostabu, kad lietuvių tauta sugebėjo išsaugoti kai kurias dorovines savybes iš Europos tautų lopšio – iš azijietiškos Indijos arba kitų gretimų kraštų. Senieji Rytai – dėl polinkio į askezę, stojiško būdo, kontempliatyvumo ir panteistinio požiūrio į gamtą – perėjo nuo pagonybės prie aukščiausios filosofinės pasaulėžiūros formos. Kartu su ja ten turėjo pakilti ir dorovės sampratos lygis. Visai gali būti, kad lietuvių tauta, pasižyminti, kaip žinoma, nemenku gyvenimo konservatyvumu, sugebėjo užkonservuoti nemažai šių dorovinių idėjų ir jas įgyvendinti. Tai tuo labiau tikėtina, kad visi išvardinti rytietiškojo temperamento bruožai daugiau ar mažiau būdingi tautiniam lietuvių charakteriui. Lietuvis ištvermingas, kantrus, atkaklus, susikaupęs ir labiau linkęs į kontempliatyvumą nei į aktyvų savojo individualumo įgyvendinimą, jam artima gamta ir jis su panteistine pagarba žvelgia į jos apraiškas, lietuvis santūriai reiškia stichinius instinktus ir yra netgi drovus, nors iš tiesų jis yra nesutramdomas ir grėsmingas, kai išorinės aplinkybės verčia jį elgtis kitaip, nei įprasta. Šie tautinio temperamento bruožai beveik vienodai būdingi lietuvių tautai dabar, kaip ir prieš devynis šimtmečius. Apie tai byloja turtingo priešistorinio jų epo, liaudies lyrikos, arba *dainų*, kupinų ypatingos širdgėlos, romaus liūdesio ir dvasinio tyrumo idealizavimo, liekanos. Tai liudija net lietuvių priešai nuo pat istorinio jų gyvenimo pradžios, nors ne kartą, baimindamiesi augančios lietuvių galios, be pagrindo vadina juos perdėm laukiniais ir žiauriais. Pavyzdžiui, lietuviai yra kaltinami daugpatyste. Pažvelgus įdėmiau, šis kaltinimas atrodo visiškai nepagrįstas. Lietuviai visada vertino dorovinį tyrumą ir, priešingai nei kai kurie kaimynai, net nesukūrė savo kalboje plačios keiksmažodžių nomenklatūros, turėjo nekaltų mergelių vaidilučių, saugojusių negęstančią dieviškąją ugnį, institutą bei individualiai ištikimas žmonas, nusižudančias po jų mirties. Tokiam doroviniam tipui daugpatystė yra visiškai svetima. Istorija nepateikia mums nė vieno konkretaus įteisintos daugpatystės atvejo, o, atrodytų, kas, jei ne kunigaikščiai ir

kilmingi lietuvių tautos vyrai, kurių visų vardai liko istorijoje, galėjo sau leisti šią menkos vertės prabangą.

Žinoma, negalima neigti, kad lietuviai atidavė duoklę savo amžiui: ne kartą paversdavo ginkluotus kaimynų užpuolimus savotišku verslu, žiauriai smurtavo ir toleravo kruvinus valdžios siekiančių kunigaikščių susidorojimus. Tačiau jei prisiminsime, kad chaotiškas polinkis į ginkluotus užpuolimus dar XI–XII a. buvo būdingas ir kaimynams slavams, tada jau krikščionims, kad šios tautos taip pat žiauriai smurtaudavo ir savo, ir kaimynų žemėse ir kad kitus du šimtmečius kryžiuočių Teutonų ir Kalavijuočių ordinai nešė kryžius ir kalavijus tik dėl to, kad grasindami kalavijais uždėtų kryžiaus naštą pavergtiems lietuviams, tai lyginamasis dorovinis tuometinės Lietuvos vertinimas negali būti žemas. Ir kai vėliau XIII a. ir XIV a. Vakarų Europoje riteriškąją dvasią, kiek anksčiau sukėlusią neturinčius analogo kryžiaus žygius, ištiko nuopuolis, susikūrusi lietuvių valstybė iškėlė nenutrūkstamą eilę didžiųjų kunigaikščių riterių, tikrų rūsčių ir paprastų stoikų, drąsių ir kilniaširdžių užkariautojų, didvyrių, ginančių savąsias žemes ir tikėjimą, išmintingų tėvų, tolerantiškai žvelgiančių į pavergtuosius ir savarankiškai bei su užmoju kuriančių užsienio politiką. Tuometinių metraštininkų, neturinčių su lietuviais nieko bendro, teisingumo jausmas neleido jiems nutylėti kupinos susižavėjimo nuostabos ir pagarbos pagonių riterių narsai.

Toks turi būti dorinis vertinimas tautos, sukūrusios paskutinę pagonišką Europos valstybę ir, nepaisant stipraus kaimynų krikščionių spaudimo, išsaugojusios savo pagoniškąjį savitumą per beveik keturis šimtmečius nuo XI a. iki XIV a. Todėl nė kiek nenuostabu ir nėra atsitiktinis dalykas tai, kad atkaklus pagonybės laikymasis buvo susijęs su palyginti aukštu doroviniu lygiu. Šį istorinį paradoksą logiškai paaiškina tai, kad aplinkybių dėka pagoniškąjį lietuvių savitumą grindė ir rėmė dorovinis jų tvirtumas. Šis dorovinis tvirtumas buvo patikima atrama besimezgančiam bendruomeniškumui, tačiau kartu ir pagonybė stiprėjo kaip būtina visuomenės raidos sąlyga, savo ruožtu didinanti nacionalinį Lietuvos savitumą. Tai paaiškina, kodėl pagoniš-

kasis lietuvių tikėjimas turėjo patvaresnes formas nei daugelio kitų tautų tikėjimas ir kodėl lietuvių pagoniškumas suvaidino tokį svarbų vaidmenį formuojant lietuvių valstybę. Savojo pagoniškojo atskirumo suvokimas brandino visų lietuvių genčių patriotizmo jausmą ir skatino jas jungtis ginant pagoniškąjį savitumą nuo krikščioniškųjų tautų kėsinimosi. Savųjų dorovinių idealų turėjimas nematant akivaizdžių dorinio pranašumo tų, kurie, atrodytų, daugiausiai kovojo dėl lietuvių atsivertimo į krikščionybę, pavyzdžių įkvėpė lietuvius herojiškai kovai. Be to, šis tikėjimo idealizmas sėmėsi dvasinio peno iš labiau išplėtoto išorinio kulto, saugojamo daugiau mažiau susiformavusios, pagal visus požymius, pagonių šventikų kastos.

Kai kaimyninės tautos ėmė spausti pasienio lietuvių gentis (ypač skaudžiai jos tai pajuto per paskutinį lietuvių valstybės formavimosi laikotarpį, įsitvirtinus Teutonų ordinui Prūsijoje ir Kalavijuočių ordinui Livonijoje), Lietuva tapo prieglobsčiu kai kurių genčių likučiams ir tiems energingiems žmonėms, kurie negalėjo susitaikyti su svetima valdžia. Žinoma, ir vieni, ir kiti visuomet buvo karingiausi ir fanatiškiausi asmenys, tapę besivystančio lietuvių valstybingumo raugu. Šie žmonės tikriausiai iš karto patekdavo į karines įgulas, tokias reikalingas tuo metu tautai, kurios valstybingumas, taip pat ir didžiojo kunigaikščio galios, atsirado ir vystėsi karui vykdyti ir jo dėka. Galima spėti, kad į Lietuvą siauraja prasme rinkosi bėgliai iš įvairių lietuvių tautelių: iš jotvingių ir prūsų žemių, Žiemgalos ir Latgalos. Dėl išorinių aplinkybių šie bėglių srautai neišvengiamai turėjo sužadinti ir kai kuriuos socialinio ekonominio lietuvių gyvenimo pokyčius, kurdami didesnę gyventojų diferenciaciją ir paskirstydami įvairias valstybinio gyvenimo funkcijas tarp besiformuojančių gyventojų grupių.

XI a. ir XII a. lietuviai jau yra sėsli gentis, gyvenanti tam tikroje teritorijoje, nors kai kuriose senose kronikose ir šmėsteli žinia apie klajoklišką jų gyvenimo būdą. Tikrai negalėjo būti klajokliška tauta, ilgus amžius visiškai atsiskyrusi savo krašte ir pasižyminti tomis tautinio temperamento ir būdo savybėmis, apie kurias jau kalbėjome. Todėl įtikimesni atrodo jau XII a.

šaltiniai, gana tvirtai teigiantys, kad tuo metu lietuviai jau buvo patyrę sėslūs žemdirbiai, o žemdirbystės mastas viršydavo poreikius. Tačiau dar ir tada medžioklė, gyvulininkystė, žvejyba ir drevininkystė lietuvių gentims buvo įprasti užsiėmimai. Tuo metu visa jų teritorija buvo padalinta į nuolatines žemes, kurios ir vėliau išliko smulkiais administraciniais vienetais (gavusiais Aukštutinėje Lietuvoje ir Žemaitijoje rusišką valsčiaus pavadinimą). Kiekviena iš šių sričių buvo savarankiškos bendruomeninės sąjungos teritorija. Yra duomenų, kad šios bendruomeninės sąjungos išsivystė iš giminių organizacijų. Giminių sąjungos perėjimas į politinę būdingas daugelio tautų istorijai ir visiškai natūralus, savaime suprantamas. Vienos giminės nariai, ilgainiui išgausėję ir praradę giminystės jausmą, pasidalindavo žemę ir gyveno kartu su priimtais į savo tarpą kitagenčiais, turėdami bendrą valdžią, veikdami išvien ir solidariai kaimyninių bendruomenių atžvilgiu. XII a. pabaigoje smulkios lietuvių bendruomeninės sąjungos dažniausiai, be jokios abejonės, būdavo jau visiškai politinės bendrijos.

Šiose sąjungose jau pastebimas žemės pasiskirstymas, turtinė nelygybė, o todėl ir socialinė politinė nelygybė. To meto šaltiniuose apstu šių bendruomeninių sąjungų valdovų paminėjimų. Patys lietuviai vadino juos *rikiais* Prūsijoje ir *kunigais* Lietuvoje. Iš pradžių jie nepriklausė vieni nuo kitų. To meto kronikose jie vadinami geriausiais žmonėmis, vėliau kilniaisiais ir kilmingaisiais, dar vėliau – kunigaikščiais ir netgi karaliais. Aprašant išorinės lietuvių istorijos įvykius Aukštutinėje Lietuvoje ir Žemaitijoje jų minima dešimtys. Iš skirtingų pavadinimų, priskiriamų rikiams ir kunigams kronikose, galima iš dalies spręsti apie tikrosios jų reikšmės įvairovę. Vieni jų grindė savo valdžią kildindami save iš bendruomenės seniūnų, kiti, būdami stambūs žemvaldžiai, galėjo primesti savo viešpatavimą pasinaudodami turima įtaka, pagaliau buvo ir tokių, kuriuos sąjungos išrinkdavo vadais. Kai karas iš savigynos virto savotišku verslu, šios valdančiosios klasės reikšmė natūraliai turėjo išaugti, tuo labiau kad ėmė formuotis profesionalių karių klasė, kurią pagal visus požymius jau XII a. sudarė įgulos – vadų, siekusių plėsti savo įtaką, atrama.

XII a. kyla kažkoks karingas sujudimas – tam tikras būsimų įvykių ženklas. Pabėgėliai, plūstantys iš paribių, dar labiau stiprino šį sujudimą. Vyko vidinis pasirengimas. Tuo metu lietuviai malšino nubudusią energiją tarnaudami užsienio kariuomenėse, kur pažindinasi su karo menu ir svečiais kraštais. Sugrįžę namo, vėliau jie aplanko juos jau dalyvaudami kariniuose žygiuose. Karai pagreitina lietuvių valstybės formavimąsi. Ir gynyba, ir puolimas reikalauja sutelkti pajėgas ir vieningai vadovauti. Todėl Lietuvoje iš bendros vadų masės savaime turėjo iškilti gabiausieji ir įtakingiausieji, palenkiantys savo valdžiai kitus didikus. Kai tik XIII a. pradžioje toks aukščiausio lietuvių tautos sluoksnio susivienijimas įgijo šiokią tokią pusiausvyrą, lietuvių valstybė tapo įvykęs faktas. Taigi jau XII a. pabaigoje aptinkame daugiau ar mažiau apčiuopiamas būsimų klasių užuomazgas: bendra laisvų valstiečių masė, juos valdantys kunigaikščiai, didikai ir vadai, galbūt net daugiau ar mažiau įtakinga pagonių šventikų – vaidilų – klasė ir pagaliau karių, arba, kaip jie vadinti vėliau – bajorų klasė. Šis esminis tautos pasiskirstymas tęsėsi per kitus du Lietuvos istorijos laikotarpius ir, kisdamas pagal aplinkybes, suvaidino milžinišką vaidmenį lietuvių valstybės gyvenime ir raidoje. Paskutiniai Europos pagonys kūrė stiprią nepriklausomą valstybę, kuriai buvo lemta pasiekti išorinę didybę XIII a. ir XIV a., kai ji, išsidriekusi per Europą nuo Baltijos iki Juodosios jūros ir būdama paskutinė pagonybės tvirtovė, jungė krikščioniškuosius Vakarus su krikščioniškaisiais Rytais.

2.

XI a. ir pirmoje XII a. pusėje lietuvių karai yra gynybiniai. Dažniausiai jiems tenka gintis nuo rusų ir lenkų kunigaikščių, rengusių žygius į Lietuvos gilumas. Nuo XII a. antros pusės lietuvių karai tampa puolamaisiais: jie patys pradeda pulti Rusią ir Lenkiją. Tai įrodo jau įvykusį aukščiausiojo lietuvių vadų sluoksnio susivienijimą. Tačiau iš pradžių šis susivienijimas

yra žemių (valsčių) vadų sąjunga. Pirmas stambesnis Lietuvos ir Žemaitijos vadų susivienijimas, žinomas istorijai, įvyko 1215 m., kai 20 lietuvių kunigaikščių atsiuntė į Haličo žemes (pas kunigaikščio Romano Haličiečio našlę) savo įgaliotinius pasirašyti taikos sutarties. Tarp įgaliotinių buvo Mindaugas, būsimasis didysis Lietuvos kunigaikštis. Apie Mindaugo tėvą <neįsk.> vienoje iš kronikų, neminint vardo, sakoma, kad jis buvo stipriausias Lietuvos valdovas ir niekas iš kunigaikščių negalėjo jam prilygti. Tad faktinė įtaka paveldint atiteko jau pirmajam didžiajam Lietuvos kunigaikščiui. Savo politinės veiklos pradžioje Mindaugas yra tik galingiausias iš teisiškai lygių Lietuvos kunigaikščių. Tačiau kai jo pasitikėjimas savo jėgomis virsta valdžios troškimu, jis 1248 m. užgrobia išvykusių į žygį savo giminaičių Lietuvos kunigaikščių valdas, o vėliau, pasinaudodamas totorių sukelta sumaištimi Rusioje, pavergia Juodąją Rusią, t. y. rytines dešiniųjų Nemuno intakų žemes, o Naugardukas tampa pirmąja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostine.

Stiprios valdžios kūrimas kunigaikštystės viduje ir jos teritorijos plėtimas už lietuvių genčių ribų sužadino ryžtingą Mindaugo giminaičių, netekusių savarankiškumo kunigaikštystės viduje, ir Rusios, Lenkijos, taip pat Livonijos kalavijuočių ordino, gana neigiamai žvelgusių į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sustiprėjimą, pasipriešinimą. Tačiau nei vidiniai nesutarimai, nei nuolatiniai karai negalėjo panaikinti vykusio Lietuvos susivienijimo, kurį nepaisant visko diktavo paprastas savisaugos jausmas. Nors išdidus ir klastingas Mindaugas pats tapo pavaldžių kunigaikščių sąmokslo auka 1263 m., vis dėlto jo darbas, atitikęs tuometinius Lietuvos valstybės poreikius, ir jam mirus gyvavo kaip politinio lietuvių susivienijimo į bendrą valstybę precedentas. Šio susivienijimo plėtrai po Mindaugo mirties nekliudė net nauja nesantaika, kilusi tarp lietuvių kunigaikščių, kovojančių dėl didžiojo kunigaikščio valdžios. Istorijos puslapiai, pasakojantys apie varžymąsi dėl valdžios, paprastai kupini žiaurumo ir kruvinų susidorojimų. Tokį laikotarpį teko išgyventi ir Lietuvai prie Mindaugo ir artimiausių jo įpėdinių Treniotos, Tautvilos, Vaišvilko, Švarno ir Traide-

nio. Verta pažymėti, kad rūsčiausieji iš jų – Vaišvilkas ir Traidenis – turėjo didesnę įtaką ir tvirtesnę valdžią nei kiti to meto kunigaikščiai.

Taip audringo sujudimo sąlygomis Lietuvoje kūrėsi didžiojo kunigaikščio institutas, kuris, gavęs visuotinį pripažinimą vien dėl to, kad atitiko gyvenimo poreikius, įsitvirtino tautinėje lietuvių, puikiai gebančių paklusti, sąmonėje. Toliau lietuvių valstybės raida vyksta lėčiau ir ramiau, tačiau visada nuosekliai. Šis procesas vyksta antroje XIII a. pusėje, visą XIV a. ir netgi XV a. pradžioje, kai didysis lietuvybės sergėtojas Vytautas vainikavo šlovingą savo pirmtakų kunigaikščių Vytenio, Gedimino, Algirdo ir Kęstučio tradiciją. Audringos kovos dėl didžiojo kunigaikščio valdžios laikotarpis laikomas baigtu, didžiojo kunigaikščio sostą užėmus protingajam Vyteniui. Jis sugebėjo pasiekti, kad būtų pripažintas didžiuoju kunigaikščiu ir atnešė Lietuvos valstybei taiką ir tvarką. 1307 m. jis galutinai prijungia prie Lietuvos Polocko žemes, kuriose jau nuo seno lietuviai turėjo didelę įtaką. Kunigaikštis Vytenis tęsia užkariavimus, kuriuos pradėjo kunigaikštis Mindaugas. Valdęs po Vytenio energingas Gediminas (1315–1340) išplėtė Lietuvos kunigaikštystę iki galingos valstybės. Dėl išmintingos jo politikos kaimyninės valstybės rodė pagarbą jam ir pripažino Lietuvos galybę. Kunigaikštis Gediminas laikomas naujos Lietuvos sostinės Vilniaus įkūrėju. Jis prijungė rusų žemes iš rytų ir pietų. Pirmą šių žemių ruožą iš rytų sudarė, be jau anksčiau prijungtos Polocko žemės, Vitebsko, Minsko ir kai kurios tarpinės kunigaikštystės, o iš pietų Polesė (vadinamasis Pripetės upės baseinas) su pagrindiniu miestu Pinsku ir Brastos žemė kartu su sritimi, vadinama Palenke.

Tačiau Gediminas nepasitenkino tik pirmojo Rusios žemių ruožo prijungimu; jis daugiau ar mažiau pajungė savo valdžiai ir kai kurias kitas rusų žemes į pietus ir rytus nuo pirmo užkariauto ruožo. Pavyzdžiui, jis valdė kunigaikščio sostą Kijeve, pradėjo Smolensko ir Černigovo-Seversko žemių užkariavimą ir netgi turėjo įtakos šiaurinėse Rusios respublikose – Didžiajame Novgorode ir Pskove. Tačiau antrajame ruože visiškai įsitvirtino Gedimino sūnus Algirdas, paveldėjęs iš tėvo protingo vado

ir politinio veikėjo dorybes. Tuo metu, kai jo brolis Kęstutis, šis šaunus pagoniškosios Lietuvos riteris romantikas, priešinosi vis didėjančiam teutonų riterių spaudimui, Algirdui pavyko įtvirtinti savo valdžią Kijeve ir pakeisti rusų kunigaikštį lietuviu, nors jis ir nepajėgė visiškai išlaisvinti Kijevo nuo totorių. Jis išplečia savo aukščiausiąją valdžią ir politinę įtaką į Černigovo-Seversko žemę ir kai kurias smulkias gretimas kunigaikštystes ir tęsia nuolatinę kovą dėl Lietuvos viešpatavimo Smolensko žemėje. Be to, Algirdas prijungia prie Lietuvos didžiąją Volynės žemės dalį ir pirmąkart, bet ne visiems laikams, prijungia prie Lietuvos Podolę. Lietuvos valstybės teritorinių ribų plėtrą jau XV a. pradžioje baigia Kęstučio sūnus didysis kunigaikštis Vytautas, pajungęs Lietuvai Smolensko žemę, susigrąžinęs iš Lenkijos Podolę ir užkariavęs naujas žemes Okos aukštupyje. Prie Vytauto Lietuvos valstybė jau plėtėsi nuo Baltijos jūros iki Juodosios jūros ir apėmė Vakarų Dvinos aukštupio ir vidurupio, Nemuno, Pietų Bugo, Dniepro ir Okos aukštupio baseinus, t. y. dabartinę etnografinę Lietuvą, Baltarusiją, didelę Ukrainos ir nedidelę Rusijos dalį (rytinę Smolensko gubernijos dalį, Kalugos, Tulos ir Oriolo gubernijas).

Karinė Lietuvos ekspansija nagrinėjamuoju laikotarpiu turėjo vidinių ir išorinių priežasčių. Iš to, ką jau pasakojome apie tautinį lietuvių temperamentą ir būdą, visai nebūtų buvę galima tikėtis, kad jie turės ekspansyvios karinės energijos, jei istorinės aplinkybės nebūtų išstūmusios jų iš amžių amžius trukusios konservatyvios patriarchalinės nežinios. Lietuvių genčių pasipriešinimo galia ėmė augti XI a. – antroje XII a. pusėje, jiems pajutus slavų tautų spaudimą. Jiems teko suvokti, kad, kaimyninėms tautoms esant mobilesnėms ir neturint gerai ginamų sienų, gintis buvo įmanoma tik puolant ir perkeliant karo veiksmus į priešo žemes. Kaip jau žinome, įnirtinga kova su kaimynais iškėlė didžiojo kunigaikščio institutą ir paskatino nacionalinį politinį Lietuvos susivienijimą.

Tuo metu, kai Lietuvoje jėgos buvo telkiamos, kaimyninėje Pietvakarių Rusioje vyko priešingas nacionalinių politinių jėgų susiskaldymo procesas. Ilgai trukusios kruvinos kunigaikščių

kovos po Jaroslavo Išmintingojo mirties, iš pradžių laukinių polovcų ir pečenegų puldinėjimai, o vėliau totorių ordų įsiveržimas, vokiečių spaudimas iš šiaurės vakarų ir lenkų iš pietvakarių, pagaliau besivienijančios Maskvos kunigaikštystės daromos skriaudos, – visa tai beaugant kaimyninės Lietuvos valstybinei galiai silpnino ir griovė Pietvakarių Rusią. Minėto laikotarpio pradžioje, dar pirmoje XIII a. pusėje, kai Lietuva ir Rusia įgijo naujus grėsmingus ir nesutaikomus priešus (Lietuva – Teutonų ir Kalavijuočių ordiną, o Rusia – totorius), kovos dėl būvio suintensyvėjimas turėjo šioms tautoms priešingų pasekmių. Tuo metu, kai nuolatiniai kruvini kryžiuočių riterių „reidai" stiprina lietuvių kunigaikščių savarankiškumą, moko lietuvius karo meno ir apskritai atkakliai grūdina patriotinę jaunos Lietuvos dvasią, didžioji nuniokotos ir totorių ordos nukankintos Rusios dalis paklūsta barbarų viešpatavimui. Todėl kai narsūs lietuvių kunigaikščiai sustabdo pergalingą totorių žygį per Rusią, ne kartą versdami juos patirti skaudžių pralaimėjimų, ir kartu su išlaisvinimu nuo neapkenčiamo jungo valdant Lietuvai, persmelktai tautinio ir religinio pakantumo, atneša į Rusią politinį susivienijimą ir taiką, – Rusia be didesnio pasipriešinimo susijungia su Lietuva ir jos valdžioje jaučiasi visai neblogai. Rusios ir Lietuvos susijungimas buvo reikšmingas pastarosios nacionalinei savigynai. Lietuvos valstybės galybės laikais pavojingiausi jos priešai buvo vokiečių riteriai, pavergę Prūsiją ir Livoniją ir skleidžiantys iš ten vis didesnę užkariavimo energiją. Rusios pajungimas suteikė Lietuvai daugiau atramos taškų ir kovojant dėl išlikimo padidino materialius jos išteklius. Tad Lietuvos užkariavimų politika konkuravo su totoriais dėl dominavimo Rusioje. Rusia, vaduodamasi iš totorių, noriai jungėsi su Lietuva ir po jos vėliava kovojo ir su totoriais, ir su vokiečių riteriais, jau pažįstamais ir stačiatikiškai Rusiai.

Iš šios santykių kombinacijos nesunku suprasti, kiek triūso, išradingumo, politinio ir diplomatinio takto prireikė Lietuvos valstybės vadams. Iš tiesų neįmanoma ir dabar nesistebėti visomis šiomis dorybėmis, kurias turėjo pagonys kunigaikščiai Lietuvos istorijos užkariavimų laikotarpiu. Tai suvokė net

Rusios metraštininkai ir atidavė duoklę užkariautojams, nešališkai liudydami daug Lietuvos kunigaikščių būdo ir veiklos bruožų. Nepaprasta energija, atkaklumas, praktinių augančios valstybės uždavinių suvokimas ir sykiu platus vidaus ir užsienio politikos užmojis užkariavimų laikotarpiu apibūdina lietuvių kunigaikščius. Ypatingą vaidmenį suvaidino išmintinga jų politika, Lietuvos valstybei sukūrusi tokias sąlygas augti, kuriomis net Rusia, jau kelis šimtmečius buvusi krikščioniška pagal rytų krikščionybės apeigas, susitaikė su pagoniškosios Lietuvos valdžia. Lietuvių kunigaikščiai, ne kartą sėmęsi galios iš pagoniškojo lietuvių tautos savitumo, užkariaudami rusų žemes pasirodė esą tautinės, politinės ir religinės tolerancijos šalininkai. Kartu lietuvių kunigaikščiai siekė užmegzti tvirtus diplomatinius santykius su kaimyninėmis slavų tautomis ir nepraleisdavo progų giminystės ryšiais susijungti su jų valdovais, o tai didino diplomatinius ir dinastinius Lietuvos ir slavų tautų saitus ir ne kartą padėjo prijungti gretimas rusų žemes prie Lietuvos.

Apibūdinant Lietuvos rusų žemių užkariavimus įdomu paminėti rusų istoriko prof. M. K. Liubavskio nuomonę. Jo neseniai išleistoje (1910 m.) „Lietuvių ir rusų valstybės apybraižoje" skaitome, kad Lietuvos valstybė „iš dalies sukurta Lietuvai užkariaujant įvairias rusų žemes ir valsčius, iš dalies – savanoriškai joms prisijungiant prie pagrindinio valstybės branduolio – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senąja ir tiksliąja prasme. Tačiau susidaro bendras įspūdis <...>, kad užkariavimai šiuo atveju turėjo antraeilę reikšmę, jau nekalbant apie savanorišką žemių ir valdų prisijungimą prie Lietuvos. Lietuvos užkariavimų politika nesutikdavo Vakarų Rusioje ryžtingo atkirčio, todėl kai kuriais atvejais sunku nuspręsti, ar lėmė karinė lietuvių jėga, ar prisijungimas buvo savanoriškas" (p. 32). Nurodęs, jog lietuvių užkariautojai siekė, kad užkariautieji tik pripažintų aukštesniąją Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžią, tarnautų kariuomenėje ir mokėtų duoklę, tas pats istorikas kalba apie užkariautas žemes ir kunigaikštystes: „Lietuva nesikėsino į vidaus tradicijas ir papročius, ir lietuvių kunigaikščiai valdė juos taip pat, kaip ir rusų pirmtakai, su tais pačiais rusų bajorais" (p. 34). „Akivaizdu, kad,

nepaisant prijungimo prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, vietinis politinis gyvenimas ir jėgos buvo tokie galingi, jog lietuvių kunigaikščiai nenorėjo kėsintis į jų vientisumą ir vienybę, atsargiai elgėsi su jų politine senove" (p. 35). „Stipresnis politinis organizmas neprarijo silpnesnių, kaip vėliau atsitiko Šiaurės rytų Rusioje, ir nepavertė jų saviškiais" (p. 35–36). Tokios buvo lietuvių valstybės plėtros priežastys ir pobūdis Lietuvos istorijos užkariavimų laikotarpiu. Šio laikotarpio pasekmės tautinio individualumo prasme galiausiai buvo visiškai priešingos tai išorinei sėkmei, kuri sukuria istorinio fejerverko įspūdį.

Savo metu jau aptarėme didžiojo kunigaikščio instituto susikūrimą ir įsigalėjimą, dabar pridursime, kad kartu su šiuo institutu valstybės užkariavimų laikotarpiu Lietuvoje turėjo susiformuoti valdančioji klasė, palaikanti kunigaikščių valdžią ir sykiu ta valdžia iš dalies pasidalinanti. Atsiradus didiesiems kunigaikščiams dalis valsčių vadų ir kunigų, pirmuoju Lietuvos istorijos laikotarpiu vadovavusių savarankiškoms bendruomeninėms sąjungoms, liko vietiniais kunigaikščiais, valdančiais savo valsčius po didžiojo kunigaikščio sparnu, o dalis jų sudarė aukščiausiąjį sluoksnį tos klasės, kuri XIV a. gavo rusišką bajorų pavadinimą. Tai buvo aristokratų grupė, vėliau pagal lenkišką pavyzdį vadinama lietuvių ponais. Vietiniai kunigaikščiai ir aukščiausias bajorų sluoksnis, kariai, buvo stambi, tačiau daugiausia žemvaldžių aristokratija, kuri laikui bėgant įgavo vis didesnę įtaką Lietuvos valstybėje ir iš kurios prie didžiojo kunigaikščio susiformavo institutas, vadinamas dūma, iš pradžių turėjęs tik patariamąjį balsą. Šios aukščiausios valdžios, valdančiosios ir karių klasės, pokyčiai pareikalavo paversti egzistuojančią praktiką teisiniais institutais.

Šis aukščiausias valstybinės Lietuvos organizacijos etapas sutapo su užkariavimų politika, pajungusia didelę Rusios teritoriją, todėl nenuostabu, kad Lietuva pradėjo perimti rusų tvarką ir įstaigas, kuriomis galėjo remtis kunigaikščio valdžia ir kurios galėjo apipavidalinti ir įtvirtinti lietuviškąjį valstybingumą. Rusų kultūros įtaka Lietuvos valdančiajai klasei ypač sustiprėjo XIV a., prijungus Kijevo kunigaikštystę. Įvedus Rusioje krikščionybę

Kijevas tapo pagrindiniu bizantiškojo rusiškojo švietimo centru. Kai Kijevas pakluso lietuvių kunigaikščių valdžiai, ši aplinkybė negalėjo nepadaryti įtakos kultūrinei Lietuvos būklei. Dar anksčiau vakarų rusų kalba ir tikėjimas pagal rytų krikščionybės apeigas ėmė skverbtis į aukščiausius valdančiuosius Lietuvos sluoksnius. Rusų kalba tapo valdovų kalba ir šnekamąja didžiojo kunigaikščio dvaro kalba. Iš pradžių lietuvių kultūra įgavo rusiškosios kultūros formas. Rytų krikščionybė, linkusi į mistinį kontempliatyvumą ir pasyvumą, iš pradžių pasirodė labiau tinkanti tautiniam lietuvių temperamentui, todėl rado šalininkų tarp labiausiai išprususių lietuvių, tuo tarpu vakarų krikščionybė, jėga peršama kryžiuočių, neturėjo beveik jokio pasisekimo. Taip lietuvių savitumas, tapęs nepažeidžiamas iš išorės, ėmė griūti susikūrusios Lietuvos valstybės viduje, kur susidūrė pagoniškoji užkariautojų kultūra su krikščioniškąja užkariautųjų kultūra.

Nepaisant palyginti aukšto dorovinio pagoniškosios Lietuvos lygio, krikščioniškoji kultūra pasirodė aukštesnė ir ėmė ardyti lietuvių savitumą. Aukščiausioji visuomenės klasė, persiėmusi svetimos kultūros, pradėjo valdyti ir gyventi pagal bizantiškojo rusiškojo individualumo formas. O nekurdama lietuviško kultūrinio individualumo formų, aukščiausioji Lietuvos valstybės valdančioji klasė atsiskyrė nuo pagrindinės lietuvių liaudies masės, išlaikiusios tautinį savitumą. Ši kultūrinė atskirtis tarp valdančiosios klasės ir jai pavaldžios liaudies vis naujais pavidalais lydi visą vėlyvąją Lietuvos istoriją ir sudaro didžiausią jos nacionalinės egzistencijos tragediją. Ne rūstūs kryžiaus ir kalavijo riteriai, ne laukinės totorių ordos, o likimas įkalė pirmą pleištą į nacionalinį lietuvių tautos individualumą. Pavėluotas išėjimas į istorijos areną, menkas nacionalinis aktyvumas ir kilniaširdiška politika padarė tai, ko negalėjo padaryti negailestingas priešas. Toks yra bendras antrojo Lietuvos istorijos periodo rezultatas tautinės nepriklausomybės teorijos požiūriu.

3.

Per antrąjį Lietuvos istorijos laikotarpį Lietuvoje ėmė vyrauti rytietiškos bizantiškosios rusiškosios kultūros elementai. Saviti lietuvių tautinio individualumo bruožai, pasireiškę per pirmąjį Lietuvos istorijos laikotarpį, nesudarė organiškos sintezės su išoriškai vyraujančia kultūra. Kitaip tariant, universalus Rytų kultūros pradas buvo nepakankamai transformuotas į lietuvių nacionalinio individualumo formas. Taip pat ir dėl šios priežasties prasideda demokratinės lietuvių tautos masės, išsaugojusios tautinį savitumą, nutolimas nuo aristokratijos, patyrusios bizantiškosios rusiškosios kultūros įtaką. Taip Rytų kultūra nugali pagoniškąjį Lietuvos savitumą antruoju Lietuvos istorijos laikotarpiu. Trečiuoju laikotarpiu Lietuvos istorija pasuka iš Rytų į Vakarus. Susijungusi su Lenkija asmenine unija, Lietuva patiria vakarietiškąją lotynų-lenkų kultūros įtaką. Šį kultūra, paremta katalikų tikėjimo, tapusio Lietuvoje vyraujančiu, susiduria su Rytų kultūros, jau įgavusios persvarą ankstesniu Lietuvos istorijos periodu, pradais. Vyksta unikali kova tarp dviejų skirtingų kultūros pradų. Kaip taikliai pasakė lenkų istorikas prof. St. Kutrzeba, „Lietuvos valstybės arenoje įvyko vienas svarbiausių mūšių tarp didžiųjų Vakarų ir Rytų dvasių" („na terenach litewskiego państwa rozegrała się jedna z największych walk, jakie stoczyły z sobą wielkie duchy Wschodu i Zachodu". Prof. dr. Stanisław Kutrzeba. Unia Polski z Litwą. Książka zborowa: Polska i Litwa w dziejowym stosunku, str. 449). Mūsų artimiausias tikslas yra išnagrinėti šios kovos raidą ir rezultatą Lietuvos nacionalinio individualumo aspektu.

Minėtas staigus Lietuvos posūkis iš Rytų į Vakarus įvyko per didžiojo kunigaikščio Jogailos, didžiojo kunigaikščio Algirdo sūnaus, valdymą. Psichologinės bei istorinės Lietuvos istorijos sfinkso Jogailos veiklos priežastys iki šiol nėra visiškai ištirtos. Išoriniai jo valdymo faktai, padarę didžiausią perversmą Lietuvos valstybės gyvenime, yra tokie. Lietuvos valstybingumo sergėtojams, patyrusiems rytų krikščionybės kultūros įtaką, dar XIV a. tapo aišku, kad Lietuva negali ilgiau likti pagoniška.

Lietuvių kunigaikščiai ir anksčiau bandė oficialiai įvesti krikščionybę Lietuvoje, tačiau kiekvieną kartą įgyvendinti sumanymą jiems trukdė kryžiaus ir kalavijo ordinai, kurie Lietuvai priėmus krikščionybę būtų praradę *raison d'être* ir nebegalėję vykdyti užkariavimų politikos lietuvių genčių žemėse. Jau pirmasis didysis kunigaikštis Mindaugas sudarė su Teutonų ordinu susitarimą, priėmė katalikybę ir buvo karūnuotas karaliaus karūna. Tačiau jam tuoj pat teko įsitikinti, kad ordinas norėjo tik užvaldyti visą Lietuvą, todėl Mindaugas išsižadėjo krikščionybės ir, remdamasis pagoniškąja Lietuvos galybe, išsilaisvino nuo teutonų įtakos. Nuo to laiko lietuvių kunigaikščiai niekada nebetikėjo riterių misionierių ketinimų tyrumu. Kai didysis kunigaikštis Gediminas sumanė padaryti Lietuvą krikščionišką, jis tiesiogiai susisiekė su Romos popiežiumi. Tačiau ir šį kartą krikščionybei nebuvo lemta pasklisti Lietuvoje dėl vis tų pačių riterių, kurie kitaip būtų neatlikę tiesioginės savo misijos, kėslų. Teisingas ordinų politikos suvokimas bei savigarbos jausmas neleido Lietuvai gauti krikščionybę iš riterių, jėga siekusių primesti savo tikėjimą. Galbūt tas pats savigarbos jausmas neleido Lietuvai oficialiai priimti krikščionybę ir iš užkariautų rusų žemių. Negalime neigti to, kad oficialaus krikščionybės įvedimo Lietuvoje būtinumas XIV a. pabaigoje buvo visiškai pribrendęs. Tai aiškiai juto paskutiniai didieji kunigaikščiai, ir klausimas buvo tik kokia forma ir kokiu būdu geriausia spręsti šią pagal politines pasekmes pirmutinės svarbos problemą. Todėl, kai vidaus ir užsienio politikos konjunktūra privertė didįjį kunigaikštį Jogailą stiprinti galią kartu skleidžiant krikščionybę, jis kreipėsi į kaimyninę Lenkiją, Lietuvos atžvilgiu buvusią neutraliausią iš visų kaimynų.

Lietuvos kunigaikščiai Algirdas ir Kęstutis valdė kartu, pasidalinę tarpusavyje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją ir taikiai sutarę dėl didžiojo kunigaikščio Algirdo viršenybės. Pagal jų susitarimą, mirus Algirdui jo sostą turėjo paveldėti jo sūnus Jogaila, o mirus Kęstučiui – jo sūnus Vytautas. Algirdui mirus 1377 m., susitarimo iš pradžių buvo visiškai paisoma ir Algirdo sūnus Jogaila tapo didžiuoju kunigaikščiu, o sykiu gavo

viršenybę prieš senyvą Kęstutį. Tačiau netrukus tarp dėdės ir sūnėno kyla nesutarimai, vėliau ir atviras konfliktas. Kęstutis iš pradžių nuverčia Jogailą, bet vėliau laimė nusišypso Jogailai. Jis tampa nugalėtoju, o pasenęs pagoniškosios Lietuvos riteris visuomenės sumišimo akimirką tampa klastingų žudikų auka. Jogailai dar teko įveikti vietinių kunigaikščių, tarp jų ir Kęstučio sūnaus, būsimo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto, nepasitenkinimą. Tačiau jis išsilaikė didžiojo kunigaikščio soste, turėdamas, be kita ko, nuolatinę brolio Skirgailos paramą. Lietuvių kunigaikščių nesutarimų metu į kovą dėl didžiojo kunigaikščio valdžios pradėjo kištis vokiečių riteriai: pavyzdžiui, jie padėjo Jogailai nuversti Kęstutį, tačiau kai Jogaila užėmė didžiojo kunigaikščio sostą, jie pradėjo talkinti nepatenkintam Vytautui ir kitiems kunigaikščiams, veikdami prieš Jogailą. Jogaila susitaikė su Vytautu ir keliais kitais kunigaikščiais, pripažinęs jų paveldėtas kunigaikštystes, ir taip išsivadavo iš krizės, kurioje atsidūrė didžiojo kunigaikščio valdžia nuo 1377 m. iki 1382 m. Netrukus, o būtent 1385 m., aktu, įteiktu lenkų pasiuntiniams Krėvoje, Jogaila siūlo Lenkijai sutartį, pagal kurią Lenkija turi atiduoti jam savo jaunos karalienės Jadvygos ranką, o kartu su ja ir Lenkijos karūną, o Jogaila iš savo pusės įsipareigoja: 1) asmeniškai priimti krikštą ir skleisti katalikybę Lietuvoje, 2) be išpirkos paleisti karo belaisvius krikščionis, 3) sumokėti karališkiesiems Austrijos rūmams 200 tūkst. dukatų netesybų Jadvygos sužadėtiniui, 4) siekti sugrąžinti Lenkijai atimtas provincijas negailint Lietuvos iždo, ir galiausiai pažada pačią dosniausią dovaną – amžiams prijungti savo žemes prie Lenkijos karūnos, arba, kaip skelbia originalus dokumentas: „terras suas Lithvaniae et Russiae Coronae regni Poloniae perpetuo applicare". Krėvos sutartis suteikė šiam dokumentui teisinį statusą.

Iš esmės diplomatiniu būdu lenkai gavo tik tai, ką paruošė organiška kultūrinė politinė Lenkijos įtaka vidiniam Lietuvos gyvenimui. Šią Lenkijos įtaką užtikrino jos padėtis sąjungos su Lietuva metu. Tuo metu Lenkijos socialinė politinė santvarka buvo pasiekusi didesnę darną nei Lietuvoje, be to, to meto Vakarų lotyniškoji lenkiškoji kultūra buvo aktyvesnė nei Rytų

bizantiškoji rusiškoji kultūra, perimta Lietuvos valdovų antruoju Lietuvos istorijos periodu. Prie lotyniškosios lenkų kultūros sėkmės ankstesniu Lietuvos istorijos laikotarpiu prisidėjo ir tai, kad pagoniškoji Lietuva priėmė krikščionybę pagal Vakarų apeigas iš Lenkijos.

Taigi kultūrinės politinės Lenkijos įtakos sąlygos buvo šios: 1) visa Lietuva siaurąja prasme priėmė bendrą tikėjimą, 2) nacionalinė politinė Lietuvos santvarka asimiliavosi su Lenkijos santvarka, 3) valdančiosios Lietuvos klasės perėmė lotyniškąją lenkų kultūrą. Pirmoji kultūrinės politinės Lenkijos įtakos sąlyga buvo įgyvendinta nuo pat trečiojo Lietuvos istorijos periodo pradžios: katalikybė iš Lenkijos ėmė sklisti į Lietuvą nuo 1385 m. ir dar tuomet tapo vyraujančiu tikėjimu. Trečioji Lenkijos įtakos sąlyga pradėjo ryškėti tik į trečio Lietuvos istorijos periodo pabaigą prieš pat Liublino uniją, kai bizantiškoji rusiškoji valdančiųjų Lietuvos klasių kultūra ėmė sparčiai kisti aktyviai veikiama lotyniškosios lenkiškosios kultūros. Apie antrąją kultūrinės politinės Lenkijos įtakos sąlygą – Lietuvos socialinę politinę asimiliaciją su Lenkija – galima pasakyti, kad ši asimiliacija vyksta beveik vienodu tempu visą trečią Lietuvos istorijos periodą ir kartu su kitais veiksniais lemia tolesnį Lietuvos valstybės likimą.

Vykstant vidinei socialinei politinei Lietuvos asimiliacijai su Lenkija ypatingą vaidmenį suvaidino dvi aplinkybės, glaudžiai susijusios su politika, kurią formavo Lenkija, o įgyvendino bendras valstybės vadovas – Lenkijos karalius Lietuvos didysis kunigaikštis. Šiuo atveju turime mintyje tai, kad, pirma, susilpnėjo paveldimumo principas ir sustiprėjo renkamo Lietuvos didžiojo kunigaikščio institutas, antra, dirbtinai buvo spartinamas vidutinių ir smulkiųjų šlėktų sluoksnio, – kurį feodalinėje Lietuvoje kūrė, viena vertus, didžiojo kunigaikščio valdžia, o kita vertus, žemesniųjų sluoksnių laisvė, – vystymasis ir didinamos politinės jo galios. Šias dvi aplinkybes visiškai aiškiai pabrėžia jau minėtas lenkų istorikas prof. Kutrzeba. Leisime sau pateikti dvi citatas: „Taip Lietuva, kurioje kunigaikščio valdžia buvo paveldima, eidama vingiuotu istorinės

raidos keliu tapo elekcine valstybe. Tai ryšių su Lenkija, unijos rezultatas. Dėl unijos atsirado būtinybė susikurti atskirai didžiojo kunigaikščio, kaip pavaduojančiojo Lietuvoje, valdžiai, lygiai taip vėliau tam tikrų įvykių seka atvedė iki didžiojo kunigaikščio renkamumo taisyklės... Tai nebuvo besąlygiški rinkimai – jie negalėjo išeiti už Gediminaičių, o faktiškai neišeidavo už Jogailaičių dinastijos ribų. Dar tebeveikė net atsiminimai apie senąją padėtį – buvo atsižvelgiama į pasitraukiančio valdovo valią" (p. 526). Teigdamas, kad privilegijų Lietuvos bajorijai suteikimas sutampa su sąjunga su Lenkija, prof. Kutrzeba sako: „Taigi čia bajorijos siekius aplenkia monarcho malonė: pirmiau gavo laisves, nei galėjo jų reikalauti... Spartesnis aukščiausio visuomenės sluoksnio vystymasis gavus privilegijas ankstesniu visuomenės raidos momentu, nei tai būtų įvykę natūraliai klostantis aplinkybėms, – tai antrasis unijos su Lenkija rezultatas" (p. 531). Vėliau mes pamatysime, kokį liūdną vaidmenį šie rezultatai suvaidino jungtinės valstybės gyvenime, o dabar tik paminėsime, kad abi aplinkybės – renkamas didysis kunigaikštis ir dirbtinai spartinama šlėktų sluoksnio laisvių raida – buvo organiškai susijusios su, viena vertus, lenkų politika, o kita vertus, viena su kita. Lenkija, dar Jogailos laikais būdama valstybė, kurios valdžia yra renkama ir apribota perdėtų šlėktų sluoksnio laisvių, galėjo susijungti su Lietuva į glaudesnę sąjungą tik iškeldama sąlygą įsteigti ten analogišką tvarką. Ši tvarka ir įsigalėjo, kaip jau minėta, per Lenkijos karalių, buvusį tuo pat metu ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Todėl lenkai visada puikiai suvokė, kad asmeninė unija yra geriausias būdas sudaryti glaudesnę uniją ateityje. Kai lietuviai, siekę išsilaisvinti nuo lenkų įtakos ir norėję tik gynybinės puolamosios sąjungos su Lenkija, išsirinko kunigaikštį iš Jogailaičių giminės, lenkai pasitaikius progai tą patį asmenį išrinko Lenkijos karaliumi.

Tokie buvo Lietuvos ir Lenkijos santykiai bendrais bruožais trečiuoju Lietuvos istorijos laikotarpiu. Norėdami išplėsti šias pastabas, toliau trumpai apžvelgsime konkrečius svarbius šio laikotarpio faktus.

Amžiams prijungęs prie Lenkijos savo lietuviškąsias ir rusiškąsias žemes, Jogaila persikėlė į bendros valstybės sostinę, kuria turėjo tapti Krokuva. Valdyti Lietuvą jis patikėjo broliui Skirgailai, kuris, kaip Jogailos pavaduotojas, neturėjo visų didžiojo kunigaikščio galių, tačiau kaip Jogailos brolis ir valdantysis Trakų ir Polocko kunigaikštis buvo gana reikšmingas. Mirus Skirgailai, valdyti Lietuvą nuo 1392 m. Jogaila patikėjo susitaikiusiam su juo kunigaikščiui Vytautui. Iš pradžių Vytautas buvo tik Jogailos pavaduotojas Lietuvoje, tačiau greitai jo padėtis pasikeitė. Turėdamas stambiosios aristokratijos palaikymą, Vytautas vykdė Lietuvos vadavimo iš Lenkijos įtakos politiką. Tvirtėjant jo pozicijoms Lietuvos viduje, jis veikė vis savarankiškiau ir po kelerių metų nuo veiklos pradžios faktiškai buvo Lietuvos didysis kunigaikštis. Lietuvoje atkurti didžiojo kunigaikščio valdžią siekė pirmiausia stambioji aristokratija arba aukščiausioji bajorija, sudariusi tuo metu valdančiąją Lietuvos klasę, kuri prijungus Lietuvą prie Lenkijos neteko pagrindinio vaidmens valstybėje. Jogaila siekė šios klasės palankumo suteikdamas jai 1387 m. privilegiją, tačiau jo lūkesčiai išsipildė nevisiškai. Aukščiausioji bajorija, turinti didžiausią laisvę, tik pasijuto drąsiau ir gindama savo interesus ėmė ryžtingiau veikti. Todėl natūralu, kad ji palaikė savarankišką Vytauto, visuomet buvusio nuosekliu Jogailos politikos priešininku, veiklą.

Didžiojo kunigaikščio valdžia, stambiosios aristokratijos dėka atkurta Vytauto asmeniu, pasidarė priklausoma nuo šios klasės, todėl faktiškai, o vėliau ir formaliai buvo tos klasės ribojama. Todėl Vytauto valdymo metu Lietuvoje nusistovi didžiojo kunigaikščio ir stambiosios aristokratijos sąveika, kuri suteikia Lietuvai galimybę pasipriešinti Jogailos ir už jo stovinčių lenkų politikai iškeliant realią visuomeninę jėgą. Vytautas, kurio gyvenimas ir veikla puikiai atitiko gyvybinius Lietuvos valstybės interesus, turėjo visus talentus, kurių iš jo reikalavo ši situacija. Viename asmenyje susijungė tvirtas, energingas ir griežtas administratorius, gudrus politikas ir narsus karžygys. Tokiomis kovos su stipriu varžovu sąlygomis Jogailai teko pamažu atsisakyti sumanyto ir pusiau įgyvendinto plano inkorporuoti Lietuvą

į Lenkijos Karalystę. Vytautas pakluso Jogailai tiek, kiek to reikalavo išorinės aplinkybės. Kaip jau minėta, jam greitai pavyko atgauti visą didžiojo kunigaikščio valdžią, tačiau kai jo ambicingą užkariavimų politiką pertraukė pralaimėjimas turkams 1399 m. (?) prie Vorsklos upės, jis nusileido ir sutiko formaliai pasirašyti 1401 m. Vilniaus uniją. Teisiškai tai pirmoji Lenkijos ir Lietuvos unija, sudaryta kaip kompromisas tarp priešingų Jogailos ir Vytauto tikslų. Jogaila atsisako inkorporavimo idėjos siekdamas išsaugoti uniją tarp Lenkijos ir Lietuvos, o Vytautas atsisako savarankiškumo ir sutinka su unija, vengdamas didesnio Lietuvos teisių apribojimo. Teisiškai Vytauto valdžia buvo įforminta kaip Jogailos, kuriam buvo suteiktas Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulas, pavadavimas iki mirties. Jogaila taip tapo aukščiausiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir kartu su Lenkijos karūna gavo suverenumą. Be to, Vilniaus unija numatė gynybinę Lietuvos ir Lenkijos sąjungą. Taip buvo sudaryta pirmoji asmeninė Lietuvos ir Lenkijos unija, prie kurios iš abiejų pusių prisidėjo aukščiausios valdančiosios klasės. Po bendros Jogailos ir Vytauto pergalės prieš Teutonų ordiną prie Tanenbergo Lenkijos ir Lietuvos unijos sutartis buvo peržiūrėta Horodlėje 1413 m. Horodlės unija buvo žingsnis į priekį siekiant didesnės Lietuvos nepriklausomybės, nes ši unija pripažino Lietuvos teisę turėti savą didįjį kunigaikštį po Vytauto mirties su sąlyga, kad lietuviai pripažins tą didįjį kunigaikštį, kurį paskirs Lenkijos karalius – aukščiausiasis Lietuvos kunigaikštis, pasitaręs su Lietuvos ir Lenkijos aristokratija. Taip pavaduojamosios Lietuvos didžiojo kunigaikščio galios kartu su vadovo, kuriuo rėmėsi asmeninė unija, funkcijomis įgavo pastovaus teisinio instituto formą.

Nors šis unijos punktas suteikė Lietuvai didesnę nepriklausomybę nei 1401 m. Vilniaus aktas, kiti Horodlės unijos punktai nustatė didesnį faktinį Lietuvos ir Lenkijos suartėjimą. Gynybinė sąjunga nuo to laiko virsta gynybine puolamąja. Be to, ir tai ypač svarbu, Horodlės unija lenkų šlėktos pripažino lietuvių bajorus, kurie gavę lenkų šlėktų herbus dvasiškai suartėjo su lenkais ir lenkų pavyzdžiu sudarė atskirą luomą, turintį

tam tikras teises ir privilegijas. Šis masinis aukščiausiosios ir vidutinės bajorijos ištirpimas lenkų šlėktų sluoksnyje buvo ypač reikšmingas būtent tuo metu, kai ryšys tarp Lietuvos ir Lenkijos darėsi laisvesnis.

Iki unijos su Lenkija pasirašymo XIV a. pabaigoje Lietuvoje nusistovėjo savotiška hierarchinė feodalinė visuomenės klasių priklausomybė nuo vyriausiojo šalies valdovo, apimanti turtinius, asmeninius ir tarnybos santykius. 1387 m. privilegija sustiprino turtines bajorijos teises, atleisdama ją nuo sunkios asmeninės ir tarnybinės priklausomybės ir taip padidindama visuomeninę bajorijos reikšmę. Horodlės aktas garantavo ne tik turtines ir asmenines, bet ir luomines politines aukščiausiosios lietuvių bajorijos teises, apibūdino ir įtvirtino ne tik visuomeninę, bet ir politinę reikšmę, kurią tuo metu buvo įgijusi aukščiausioji Lietuvos bajorija. Be to, Horodlės privilegija iškėlė vidutinę bajoriją ir suteikė jai lygias teises su bajorų diduomene, tačiau šios lietuvių bajorijos dalies teisių įgyvendinimą sustabdė Vytautas, kuris tikriausiai gerai suprato ir nujautė, kokias pasekmes turėjo turėti Jogailos politika.

Horodlės unija nesumažino didėjančios Vytauto kaip faktiško visateisio Lietuvos valdovo reikšmės. Turėdamas aukščiausiosios bajorijos palaikymą ir galėdamas moraliai remtis Jogaila kaip Lenkijos karaliumi, Vytautas panaikina vietines kunigaikštystes Lietuvos viduje. Taip pasiektas didesnis Lietuvos valstybės vieningumas ir didžiojo kunigaikščio iždo praturtinimas suteikė Vytautui galimybę vykdant sau naudingą politiką išplėsti Lietuvos ribas į rytus rusų žemių sąskaita ir kištis į totorių ordos reikalus. Į Vytauto gyvenimo pabaigą jo valdžia Lietuvos viduje ir už jos ribų buvo tokia didelė, kad jis, palaikomas aukščiausiosios bajorijos, ryžosi vainikuotis karaliaus karūna, pasiūlyta jam imperatoriaus Zigmanto. Vytauto karūnavimas turėjo vykti prieš Jogailos ir lenkų valią, todėl šis aktas būtų buvęs tolygus valdančiosios Lietuvos ir Lenkijos skilimui; tai iš esmės ir įvyko, nors karūną pakeliui atėmė lenkai ir jau senas Vytautas netrukus mirė nekarūnuotas.

Faktiškas atskilimas nuo Lenkijos paskatino lietuvius suartėti su užkariautų rusų žemių kunigaikščiais ir bajorija. 1387 m. Jogai-

los aktas ir 1413 m. Horodlės unija nesuteikė šlėktų privilegijų rusų žemių, įėjusių į Lietuvos valstybę, bajorijai. Taip Lietuvoje, iškeliant katalikiškąją bajoriją, buvo padėtas pagrindas religinei tautinei nesantaikai tarp lietuviškųjų ir rusiškųjų Lietuvos valstybės žemių. Kai tik įvyko valdančiosios Lietuvos ir Lenkijos skilimas, lietuviai pasistengė suartėti su rusiškųjų žemių bajorų diduomene, o kai mirė Vytautas, 1430 m. netgi kartu iškėlė Algirdo sūnų Švitrigailą savo kandidatu į didžiojo kunigaikščio sostą. Tačiau Švitrigaila netiko lietuvių didikams, jau pripratusiems turėti viršenybę Lietuvos valstybėje, todėl 1432 m. jį nuvertė Kęstučio sūnus Žygimantas, kurį palaikė šie didikai ir Lenkija. Taip įvykęs naujas skilimas su rusų bajorija vertė lietuvių didikus nusileisti lenkiškoms įtakoms, tuo labiau kad kunigaikštis Žygimantas turėjo atlaikyti atvirą nuversto Švitrigailos maištą. Atsižvelgdamas į realų jėgų pasiskirstymą, Jogaila savo laiku patvirtino Švitrigailos teisę į didžiojo kunigaikščio sostą ir šitaip diplomatiškai tarsi išlaikė savo suverenitetą Lietuvos atžvilgiu. Kai faktišku Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu tampa Žygimantas, Jogaila daro tą pat, tačiau pasinaudodamas proga stengiasi formaliai patvirtinti Lietuvos ir Lenkijos uniją. Tokiomis aplinkybėmis buvo pasirašyta trečioji Lietuvos ir Lenkijos unija, ratifikuota 1432–1434 m. aktais ir bendrais bruožais patvirtinanti ankstesnes unijas.

Ši unija ir lenkų iniciatyva vertė susimąstyti apie rusų ir lietuvių bajorijos lygiateisiškumą. Nors 1432 m. ir 1434 m. privilegijos neapėmė visų rusiškųjų žemių, vis dėlto jos turėjo būti tam tikra kompensacija už nuverstą Švitrigailą ir turint palankiai į uniją žiūrinčio Žygimanto palaikymą bei tarpininkaujant lietuvių bajorijai suartinti rusų ir lenkų bajoriją. Šiuo atveju vidiniai Lietuvos ir Lenkijos interesai sutapo.

1440 m. Žygimantas tapo sąmokslo, kilusio pagal visus požymius dėl jo paties tironijos, auka. Tuo metu Lenkijos karalius buvo Jogailos sūnus Vladislovas. Nors pagal 1432 m. sutartį po Žygimanto mirties Lietuva turėjo atitekti Lenkijos karaliui, lietuviai didžiuoju kunigaikščiu išsirinko Lenkijos karaliaus brolį

Kazimierą. Jo rinkimų nepatvirtino lenkų pusė, Kazimieras negavo investitūros iš Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio, kuriuo save laikė lenkų karalius Vladislovas, todėl ėmė valdyti visiškai nepriklausomai, taip nutraukdamas uniją su Lenkija.

Tai tęsėsi iki 1447 m., kai lenkai išsirinko Lietuvos didįjį kunigaikštį Kazimierą Lenkijos karaliumi ir taip atkūrė asmeninę Lenkijos ir Lietuvos uniją. Šį kartą unija nebuvo sutvirtinta sutartiniu aukščiausiųjų abiejų valstybių klasių pritarimu, ją palaikė tik bendra aukščiausioji valdžia. Nepaisant lenkų pastangų, lietuviai nesutiko priimti glaudesnės unijos sąlygų ir reikalavo panaikinti visus ankstesnių unijų įtvirtintus Lietuvos savarankiškumo apribojimus. Be to, lietuviai reikalavo pripažinti Lietuvai Podolę ir Voluinę, į kurias pretendavo Lenkija. Tokiomis sąlygomis unija negalėjo būti įteisinta juridiškai, o santykiai sugedo taip, kad vieno iš seimų metu kai kurie lietuviai lenkų riteriams grąžino herbus.

Tačiau Kazimieras Jogailaitis, išrinktas Lenkijos karaliumi, sugebėjo vykdyti tokią politiką, kad išsilaikytų abiejuose sostuose. Pirma, jis atsisakė paskirti Lietuvai didįjį kunigaikštį pavaduotoją ir siekė pats valdyti abi valstybes, antra, ėmėsi patikrintos priemonės – suteikė galingiesiems Lietuvos žmonėms privilegijų lenkų pavyzdžiu. Tais pačiais metais, kai įžengė į sostą, jis paskelbė privilegiją, žinomą 1448 m. Žemės privilegijos vardu. Ši privilegija galiojo visose lietuviškosiose ir rusiškosiose žemėse ir suteikė svarbių nuolaidų stambiajai žemvaldžių aristokratijai. Prof. Liubavskis apie tai sako: „Apskritai visos šios nuolaidos buvo ne kas kita, kaip valstybės liaudies masių valdymo padalijimas tarp didžiųjų kunigaikščių ir karių žemvaldžių. Dėl šių nuolaidų pusė gyventojų, jei ne dauguma, beveik visiškai nebepakluso tiesioginei didžiojo kunigaikščio valdžiai ir atsidūrė žemvaldžių, kurių galios jų atžvilgiu buvo beveik tokios pat, kaip ir didžiojo kunigaikščio visų kitų luomų atžvilgiu, valdžioje“ (p. 72–73). Beje, 1447 m. privilegija galutinai pritvirtino žemvaldžių valstiečius prie žemės ir, atleidusi nuo valstybės mokesčių, perdavė į tiesioginę žemvaldžių vergovę. Laimėjo tik žemvaldžiai, nes, jau nekalbant apie valstiečius, ir didysis kuni-

gaikštis tapo priklausomas nuo stambiųjų žemvaldžių, iš kurių ateityje jam pačiam teko prašyti subsidijų valstybės reikmėms. Taip buvo paralyžiuota absoliučios monarcho valdžios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje galimybė, nes aukščiausioji bajorija, dėl unijos su Lenkija dalyvaujanti viešajame Lietuvos gyvenime, kartu gavo materialinį pranašumą prieš didžiojo kunigaikščio valdžią. Po Kazimiero mirties lietuviai pirmiausia pasirūpino tuo, kad turėtų atskirą valdovą, ir suskubo be lenkų dalyvavimo didžiuoju kunigaikščiu išsirinkti Kazimiero sūnų Aleksandrą, pranešę lenkams, kad velionio Kazimiero valia lenkai turi išsirinkti į karaliaus sostą Aleksandro brolį Joną Albrechtą. Lenkai iš tiesų išsirinko lenkų karalių nedalyvaujant lietuviams, kurie jį atsisakė rinkti. Taip vėl buvo nutraukta Lietuvos ir Lenkijos unija.

Tačiau spaudžiant išorės priešams greitai išaiškėjo šių valstybių atskyrimo nepatogumas. Lietuva jautė stiprų Maskvos ir Krymo totorių, kuriuos palaikė turkai, spaudimą. Pietrytinės Lenkijos sienos taip pat buvo puolamos totorių. Dėl šių aplinkybių Lietuvai ir Lenkijai vėl teko susimąstyti apie suartėjimą. Nors lietuviai patys inicijavo derybas, jie siekė visiško abiejų valstybių savarankiškumo. Po ilgų derybų 1499 m. buvo sudaryta sąjunga, paprastai neteisingai vadinama Vilniaus unija. Anot prof. Kutrzebos, „Į sutartį buvo įtraukta tik tai, su kuo Lietuva nuo seno sutiko, pašalinus visus kitus straipsnius, kuriuos ji atmetė, buvo aptartos tik abipusės pagalbos sąlygos, tik sąjunga" (p. 556). Po dvejų metų, mirus lenkų karaliui Jonui Albrechtui, ryšium su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro rinkimais į Lenkijos sostą vėl iškilo unijos problema. Buvo surašytas preliminarus aktas, žinomas 1501 m. Melno unijos pavadinimu, steigiantis asmeninę Lietuvos ir Lenkijos uniją. Aktą pripažino Lenkijos valdančioji klasė, abiejų valstybių vadovas Aleksandras ir nedidelė lietuvių bajorijos grupė, pasirašiusi po aktu tik *personaliter*. Aleksandrui nepavyko patraukti į savo pusę visos valdančiosios aukščiausiosios Lietuvos bajorijos klasės, nes vykstant sunkiai lietuvių kovai su Maskva bajorija įsitikino menka gynybinės sąjungos su Lenkija nauda. Tačiau nuo

pat kunigaikščio Aleksandro rinkimų Lenkijos karaliumi 1501 m. asmeninė abiejų valstybių unija, grįsta tik bendru vadovu, daugiau nebebuvo panaikinta iki pat 1569 m. Liublino unijos, kai asmeninę uniją pakeitė reali Lenkijos ir Lietuvos unija.

Mirus Aleksandrui 1506 m., lietuviai be lenkų dalyvavimo ir pažeisdami 1501 m. Melno susitarimą išsirinko Aleksandro brolį Žygimantą. Lenkai, norėdami išlaikyti uniją, taip pat išrinko Žygimantą Lenkijos karaliumi. Lietuviai, laikydami Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę visiškai nepriklausoma nuo Lenkijos, nors ir turėdami bendrą valdovą, 1522 m. iš anksto išrinko didžiuoju kunigaikščiu po Žygimanto mirties jo sūnų Žygimantą Augustą. Kai 1529 m. Žygimantas sutiko iškilmingai paskelbti mažametį Žygimantą Augustą Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, lenkai iš anksto išsirinko jį Lenkijos karaliumi. Faktiniu Lietuvos valdovu Žygimantas Augustas tapo tik nuo 1544 m., valdydamas tėvo vardu, todėl šį kartą faktinė asmeninė unija nutraukta nebuvo.

Nuo 1548 m., mirus Žygimantui I, Žygimantas Augustas buvo ir Lietuvos didysis kunigaikštis, ir Lenkijos karalius. Jo valdymo metu buvo lemta baigtis šiai savotiškai lietuvių kovai su Lenkija dėl savo valstybės savitumo. Paskutinis šios kovos aktas, sukomplikuotas daugybės vidinių ir išorinių aplinkybių, buvo ypač dramatiškas.

Nors lenkai, valdant Žygimantui I ir ypač Žygimantui Augustui, nepraleido nė vienos progos priminti lietuviams ir pareikalauti iš bendro valdovo glaudesnės unijos abipusės sutarties forma, lietuviai net tada, kai patiems reikėjo Lenkijos pagalbos, siūlydavo tik gynybinės puolamosios sąjungos projektą. Todėl Žygimantas Augustas, bevaikis ir patiriantis nuolatinį valdančiųjų lenkų sluoksnių spaudimą, lietuvių atžvilgiu nusprendė veikti ryžtingiau, tuo labiau kad Lietuvos, nuolat kariaujančios su Maskva, padėtis tapo gana kebli. Siekiant Lietuvos ir Lenkijos susitarimo, reikėjo įvykdyti paruošiamąsias socialines politines reformas. Iš tiesų Lietuvos istorija rodo, kad Liublino uniją ruošė sistemingos privilegijos smulkiesiems aristokratams, arba žemesniesiems šlėktų sluoksniams, kurie vėliau palaikė lenkiš-

kąją Žygimanto Augusto politiką ir nulėmė tolesnį lietuvių ir lenkų santykių likimą.

Privilegijos, suteiktos lietuvių šlėktos luomui pirmoje XV a. pusėje, turėjo skirtingą reikšmę stambiajai aristokratijai, kurią sudarė kunigaikščiai, didikai (ponai), taip pat aukščiausioji dvasininkija, ir vidutinei bei smulkiajai aristokratijai, iš pradžių dažniausiai vadintai bajorija, o trečiojo laikotarpio pabaigoje – šlėkta. Šios privilegijos teisiškai apibrėžė ir įtvirtino faktinę stambiosios žemvaldžių aristokratijos valdų nepriklausomybę nuo didžiojo kunigaikščio, o vidutinei ir smulkiajai bajorijai jos užtikrino tik tam tikrą žemės, kurios pagrindinis savininkas – valdovas, valdymo pastovumą. Todėl ir politinė stambiųjų didikų žemvaldžių ir eilinių bajorų reikšmė visą amžių (antra XV a. – pirma XVI a. pusė) buvo nevienoda. Per šiuos šimtą metų pagrindinį vaidmenį valstybės reikaluose, be valdovo, vaidino lietuvių ir rusų didikai. Dviejų jėgų – didžiojo kunigaikščio ir stambiosios žemvaldžių aristokratijos – viešpatavimas ir kompromisai tuo metu atsiliepė visai vidinei Lietuvos valstybės sandarai. Veikusi prie Lietuvos kunigaikščio ponų taryba, pamažu susiformavusi iš senosios kunigaikščių dūmos, tuo laikotarpiu gauna vis daugiau teisių ir juridiškai įtvirtina savo vaidmenį. Ponų taryba, turėjusi tik patariamąjį balsą, gauna didžiojo kunigaikščio pavadavimo jam nesant teisę, o vėliau įgyja ir įstatymų leidžiamosios valdžios (greta didžiojo kunigaikščio), galią. Politinė ponų tarybos reikšmė pasiekia kulminaciją 1530 m., kai patvirtinamas pirmasis Lietuvos Statutas, kuris kodifikacijos tvarka įtvirtino ponų tarybos kaip įstatymų leidėjos galią ir formaliai apribojo didžiojo kunigaikščio valdžią atskirais straipsniais, vaidinusiais savotiško pagrindinio įstatymo vaidmenį.

Tačiau Lenkijos įtakos pagreitinta Lietuvos konstitucionalizmo raida tuo nesibaigė. Didžiausios politinės ponų tarybos reikšmės metu randasi ir palaipsniui formuojasi naujas, stambesnis institutas, kuriam laikui bėgant atiteko viršenybė prieš ponų tarybą, – Didysis laisvasis seimas. Iš esmės Seimo formavimą paskatino pati ponų taryba. Panašiai kaip Vytautui, kovojančiam dėl Lietuvos nepriklausomybės ir savitumo, teko ieškoti

tvirtos stiprios bajorijos paramos, taip ir jai pačiai, gavusiai politinės reikšmės pripažinimą ponų taryboje ir kovojančiai dėl Lietuvos savitumo, teko ieškoti kitų Lietuvos valstybės sluoksnių paramos per Didįjį laisvąjį seimą. Seimą, tapusį valstybine praktika antroje XV a. pusėje, sudarė didikai, dalyvaujantys ponų taryboje, kilminga Lietuvos šlėkta ir „seniūnai", t. y. kunigaikščiai ir ponai, vadinamieji rusų aneksai. Jis sprendė tik politinius klausimus, susijusius su unija ir didžiojo kunigaikščio rinkimais. Kol Didysis laisvasis seimas buvo minėtos sudėties, jis visiškai palaikė ponų tarybos politinę kovą su Lenkija dėl Lietuvos nepriklausomybės ir savitumo. Tačiau nuolatiniai sunkūs karai su Maskva ir totoriais pirmoje XVI a. pusėje privertė plėsti Didžiojo laisvojo seimo sudėtį ir veiklą. Šie karai pareikalavo didelių materialinių aukų, o didžiojo kunigaikščio iždas ir finansinės teisės buvo riboti, todėl jam teko kreiptis į Didįjį laisvąjį seimą norint spręsti klausimus, susijusius su šlėktos valdų mokesčiais karo reikmėms ir karo tarnybos trukmės didinimu. Daugėjant Seimui pavaldžių reikalų, teko plėsti ir jo sudėtį: į Seimą buvo pradėta kviesti eilinius bajorus, kuriems atiteko pagrindinė materialinė ir asmeninė karo tarnybos našta.

Nuo šio meto į vidinio visuomeninio politinio gyvenimo areną įžengia trečioji jėga – šlėkta. Ji pradeda parlamentinę kovą su didžiojo kunigaikščio valdžia ir stambiąja aristokratija dėl politinio dominavimo. Ši kova, kuri, galima sakyti, prasidėjo ir baigėsi vien per Žygimanto Augusto valdymą, nebuvo nuožmi ar ilga. Unija su Lenkija nulėmė šios kovos baigtį šlėktos naudai dėl toliau išdėstytų priežasčių. Didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas nebuvo linkęs priešintis šlėktos reikalavimams, nes ketino lenkų pavyzdžiu praplėsti jos privilegijas ir taip užsitikrinti unijos su Lenkija palaikymą. Stambioji aristokratija, nenorėdama sukelti šlėktos priešiškumo sau ir savo nepriklausomybės idėjoms dėl unijos su Lenkija, taip pat nesiryžo per daug priešintis didesnių politinių teisių šlėktai suteikimui. Kad ir kokia atkakli būtų buvusi politinė bajorų didikų ir eilinių bajorų konkurencija, unijos problema būtų buvusi išspręsta didžiojo kunigaikščio nenaudai, jei vidinės ir išorinės aplinkybės,

glaudžiai susijusios su eiliniais bajorais, arba šlėkta, nebūtų sukomplikavusios padėties. 1559 m. prasidėjęs karas su Maskva dėl Livonijos užsitęsė neapibrėžtam laikui ir išsekino moralines ir materialines šlėktos jėgas. Šis karas davė šlėktai skausmingos patirties dėl Lietuvos politinio vienišumo ir atitolimo nuo Lenkijos bei paskatino ją imtis savarankiškos iniciatyvos, kuriant uniją su Lenkija. Šlėkta, 1562 m. susirinkusi karo stovykloje prie Vitebsko, sudarė savotišką konfederaciją unijai pasiekti ir pasiūlė didžiajam kunigaikščiui pasirūpinti sudaryti ją su Lenkija, kad šlėkta galėtų dalyvauti seimuose kartu su lenkais, rinkti valdovą, turėti vienodas su lenkais teises ir laisves bei kartu gintis nuo priešų. Taip šlėkta tikėjosi lenkams padedant palengvinti karo naštą ir sykiu bendrame su lenkais seime įgyti didesnį vaidmenį nei lietuviškajame, kuriame iki tol svarbiausia buvo gausi ir galinga stambioji aristokratija.

Ši išorinė paskata buvo įmanoma esant tam tikrai vidinei aplinkybei – kultūrinei politinei Lietuvos šlėktos luomo asimiliacijai su lenkų šlėkta. Pirmoje XVI a. pusėje, valdant kunigaikščiams Žygimantui I ir Žygimantui Augustui, bizantiškoji-rusiškoji valdančiosios klasės kultūra užleidžia vietą lotyniškajai-lenkiškajai kultūrai. Dvaro rūmuose, teisme ir literatūroje vakarų rusų kalbą palaipsniui pakeičia lenkų ir lotynų. Nuo to laiko Lietuvos sostinė Vilnius tampa lotyniškosios-lenkiškosios kultūros skleidėja visoje Lietuvoje. Tačiau mus dominančiu laikotarpiu stipriausią Lenkijos įtaką patyrė socialiniai politiniai santykiai. Kai lietuvių šlėkta, dirbtinai prikelta gyvenimui unijos su Lenkija, ėmė reikalauti politinių teisių, jos idealas buvo respublikoniškoji Lenkija. Todėl kai žinia apie minėtą pralaimėjimą prie Vitebsko pasiekė Žygimantą Augustą ir lenkų Seimą, įvykiai pradėjo plėtotis svaiginančiu greičiu.

Jau 1563 m. Varšuvoje sukviečiamas Seimas kartu aptarti Lietuvos ir Lenkijos uniją. Seimas užsitęsė iki kitų metų, tačiau nedavė jokių reikšmingų rezultatų, nes lietuvių atstovai, turėdami lietuvių visuomenės vadovų nurodymus, ryžosi tik tokiai unijai, kuri būtų suderinama su Didžiosios Kunigaikštystės individualumo išsaugojimu. Šiame etape unijos sudarymui

formaliai palengvinti Žygimantas Augustas paskelbė deklaraciją, kad perleidžia didžiojo kunigaikščio sosto paveldėjimo teises lenkų karūnai ir išrinktiems jos turėtojams. Iš esmės šis kompromisas buvo tik garsiai skambantis formalumas, nes lenkų karalius buvo bevaikis. Seimui baigiantis buvo sudarytas vienašalis aktas, vadinamas *recess*, minintis tuos numatomos unijos punktus, su kuriais lietuviai buvo besutinką, tačiau nesutiko. Šis aktas buvo sudarytas tuo tikslu, kad būtų galima tinkamu laiku jį įteisinti pasinaudojant „teisių egzekucija". Taip vadinosi plačiai suprantamų Lenkijos teisių įgyvendinimo talkinant karaliui programa, kurią sudarė jos valdantieji sluoksniai.

Kitus dvejus metus – 1565 m. ir 1566 m. – vyksta politinė lietuvių šlėktos asimiliacija su lenkų šlėkta, o tai ruošė bendro dalyvavimo seimuose sąlygas. Steigiami parengiamieji šlėktos seimeliai, plečiamos Didžiojo laisvojo seimo, kuris buvo papildytas eiliniais bajorais, įstatymų leidimo teisės, smulkiosios aristokratijos naudai reformuojamas vietinis valdymas ir teisėtvarka, naikinamos feodalinių didžiojo kunigaikščio teisių į šlėktos valdas liekanos, – trumpai tariant, smulkioji aristokratija gauna vienodas teises su stambiąja. Šlėktos luomo teises 1566 m. visiškai įtvirtino naujas kodifikacinis dokumentas, vadinamas antruoju Lietuvos Statutu. „Reformos, – sako prof. Liubavskis, – atliktos Lietuvoje ryšium su antruoju Statutu, buvo paskutinis vidinės ir išorinės Lietuvos asimiliacijos su Lenkija etapas. Istorinės evoliucijos laimėjimai šia kryptimi buvo gana reikšmingi. Didžioji kunigaikštystė dabar turėjo valdovą, kaip ir Lenkijos karalius gavusį sostą laisvai nusprendus visoms Didžiosios Kunigaikštystės žemėms, turėjo iš stambių didikų žemvaldžių renkamą ponų tarybą, kaip ir lenkų Senatas sudarytą iš vyskupų, vaivadų, kaštelionų ir ministrų; turėjo aristokratijos ir šlėktos atstovų Seimą, turintį įstatymų leidimo galią (lietuvių ir rusų Seimo ypatybė buvo aristokratijos gausa); tokią pat karinę organizaciją kaip ir Lenkijos, beveik vienodą centrinio ir vietinio valdymo sistemą, vienodas municipalines ir valstiečių įstaigas, tokią pat agrarinę santvarką ir luomų santykį. Šios vidinės asimiliacijos su Lenkija sėkmė turėjo palengvinti ir išorinį jų

susiliejimą į Abiejų Tautų Respubliką, kuris ir įvyko per Liublino suvažiavimą 1569 m." (p. 271–272).

Tačiau ir reformoms pagal lenkų pavyzdį pasibaigus šlėktos naudai, to pasiekti vien parlamentiniu būdu, kaip matysime, nepavyko. 1566 m. Statutu įtvirtinus šlėktos teises, Lietuvos valdantieji sluoksniai dvejus metus atidėliojo bendro lietuvių ir lenkų Seimo, turėjusio aptarti unijos sudarymą, šaukimą. Unijos šalininkams pavyksta sušaukti Seimą tik 1569 m. Liubline, kur buvo suvaidintas paskutinis individualaus Lietuvos valstybės gyvavimo veiksmas. Lenkai norėjo laikyti šį Seimą 1563–1564 m. Varšuvos seimo tąsa, nes tada lietuviai buvo linkę į tam tikrus kompromisus su lenkais. Tačiau Liublino seime Lietuvos atstovai laikėsi ankstesnės pozicijos ir sutiko sudaryti tik tokią uniją su Lenkija, kuri nenaikintų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės individualumo. Tiesa, šių atstovų padėtis pasidarė keblesnė, kai dalis šlėktos pateisino lenkų lūkesčius ir ėmė daryti spaudimą stambiajai Lietuvos aristokratijai, siekusiai savarankiškumo. Vis dėlto būtent šios įtaka Lietuvos atstovams buvo didžiausia, ir kai lietuviai įsitikino, kad taikiai susitarti su lenkais neįmanoma, tai slapta pabėgo iš Seimo, neatsisveikinę net su lenkų karaliumi ir savuoju Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu.

Likę seime vieni lenkai sumanė veikti visiškai kitaip, nei buvo pratę iki tol. Jie įtikino karalių Žygimantą Augustą aneksuoti pietrytines rusiškąsias Lietuvos žemes: Palenkę, Voluinės ir Kijevo žemes, ir inkorporuoti jas į Lenkijos Karalystę. Po Lietuvos ir Lenkijos unijos sudarymo tarp šių provincijų ir Lietuvos siaurąja prasme kilo religiniai nacionaliniai nesutarimai, sužadinti didžiųjų kunigaikščių politikos, teikiančios pirmenybę katalikiškai lietuvių bajorijai, todėl lenkai aneksavo minėtas teritorijas lengvai ir be didesnių įtakingų klasių represijų. Tuo labiau kad šios klasės tikėjosi išsilaisvinti iš stiprių stambiosios lietuvių aristokratijos gniaužtų ir, susijungusios su perdėm laisva lenkų šlėkta, dalintis šlėktos laisvėmis ir karo našta. Taip Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė sumažėjo daugiau nei perpus. Lenkai įtikino Žygimantą Augustą įsteigti glaudesnę uniją „teisės egzekucijos" tvarka, ir tam buvo sudarytas jau vienašališkas

aktas pagal analogiją su Varšuvos seimo *recess*'u. Tačiau jiems neteko įgyvendinti šio akto, nes lietuviai, laikydami save pralaimėjusiais, nusprendė grįžti į Liublino seimą, kad išgelbėtų tai, kas dar buvo įmanoma.

Kai lietuvių vadovus pasiekė žinia apie rusiškųjų pietinių žemių aneksiją, jie nusprendė kovoti ir paskelbė visuotinę mobilizaciją. Lenkai taip pat tam tikrą dieną paskelbė visuotinę mobilizaciją. Tačiau kiek šaltakraujiškiau aptarę savo padėtį, lietuviai įsitikino, kad Lietuvai, materialiai ir moraliai nustekentai ilgų karų su Maskva, dėl pietinių rusiškųjų provincijų aneksijos netekusiai nemenkos savo valstybės dalies paramos ir šalies viduje turinčiai stiprią karių, palaikančių uniją, grupę, karas su Lenkija yra visiškai neįmanomas. Lietuvių atstovai, grįžę į Liublino seimą, nusprendė kaip įmanydami ginti savo valstybės teises parlamentiniu būdu. Seime vyko tragiškos scenos, tačiau realios Lietuvos ir Lenkijos unijos klausimas jau buvo negrįžtamai išspręstas lenkų, ir lietuviams teko tik susitaikyti su neišvengiamybe. Taip 1569 m. Lenkija sudarė realią uniją su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, apkarpyta inkorporuojant pietines rusiškąsias jos provincijas.

Vis dėlto nuo tų metų Lietuva nenustojo būti atskira valstybė ir nebuvo Lenkijos inkorporuota, kaip kartais yra neteisingai manoma, nors jos nepriklausomybė ir individualus savitumas buvo labai apriboti dėl kultūrinio politinio Lenkijos dominavimo. Nuo to laiko Lietuvą sudarė devynios vaivadijos: Vilniaus, Trakų, Smolensko, Polocko, Naugarduko, Vitebsko, Bresto, Mscislavo ir Minsko, taip pat Žemaitija. Be to, kartu su Lenkija Lietuva valdė Livoniją (ar taip?). Lietuvių ir lenkų valstybės vienovę rodė bendras parlamentas, Senatas ir Didysis laisvasis seimas, bendra susijungusių į uniją valstybių užsienio politika. Tačiau nuo pat unijos pradžios ir išoriniame, ir vidiniame gyvenime buvo aiški Lenkijos viršenybė prieš Lietuvą. Pavyzdžiui, tarptautiniuose santykiuose pradeda figūruoti vien Lenkijos Karalystė, kartu išrinkto lenkų karaliaus įžengimas į Lenkijos sostą buvo laikomas įžengimu ir į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą, bendrame Senate ir Seime lenkų didikams atiteko

pirmosios garbingos vietos. Tačiau Lietuva išsaugojo nepaliestą savo administraciją, taip pat ir aukščiausiuosius valdžios organus, sudarytus tik iš lietuvių, be to – iždą, kariuomenę ir teisėtvarką. Nepaliestos taip pat liko visos teisės ir privilegijos, taip pat kai kurių Lietuvos visuomenės klasių sandara. Teisinei Lietuvos santvarkai įtvirtinti po Liublino unijos 1588 m. buvo išleistas trečiasis, paskutinis Statutas.

Taip trečias Lietuvos istorijos periodas, pradėtas nesuvokiamo Jogailos, inkorporavusio, nors ir trumpam, Lietuvą į Lenkijos Karalystę, dosnumo, virto nuolatine lietuvių kova dėl savo valstybės nepriklausomybės bei savitumo, ir baigėsi tik spaudžiant išorinėms bei vidinėms aplinkybėms sudarius realią Lietuvos ir Lenkijos uniją. Ši unija užtikrino beveik neribotą kultūrinį nacionalinį Lenkijos dominavimą Lietuvoje ir sykiu nulėmė visišką vakarietiškosios lotyniškosios lenkų kultūros pergalę prieš rytietiškąją bizantiškąją rusiškąją kultūrą. Lietuvos nacionalinio individualumo požiūriu kultūrinis nacionalinis Lenkijos dominavimas buvo antras reikšmingas įvykis, ilgą laiką ardęs vientisą lietuvių tautos savitumą. Todėl ketvirtas Lietuvos istorijos laikotarpis, kai pasireiškė Liublino unijos pasekmės, iš esmės yra lietuvių valstybės likvidavimo laikotarpis. Toliau apžvelgsime šį laikotarpį.

III. REALIOS LIETUVOS IR LENKIJOS UNIJOS LAIKOTARPIS

1. Bendra Liublino unijos pasekmių reikšmė lietuvių valstybei. 2. Politinės pasekmės – luominių interesų dominavimas prieš bendratautinius ir valstybės valdžios irimas. 3. Socialinės ekonominės pasekmės – beteisė baudžiauninkų ir miestiečių padėtis ir su tuo susijęs prekybos ir pramonės nuosmukis. 4. Kultūrinės nacionalinės pasekmės – valdančiųjų klasių tautinės savimonės ir švietimo nuosmukis. 5. Abiejų Tautų Respublikos padalijimai ir jų nulemti bevaisiai bandymai atkurti valstybę. 6. Bendros išvados apie Lietuvos valstybės raidą ir nunykimą.

1.

Kaip žinoma, po Liublino unijos Lietuva: 1) neteko ukrainietiškųjų provincijų, neseniai inkorporuotų į Lenkiją, ir 2) sudarė su Lenkija valstybinę uniją. Šie du faktai labai sumažino Lietuvos valstybės individualumą bei leido dominuoti lenkų įtakoms apskritai, taip pat ir lotyniškajai lenkiškajai kultūrai. Būtent nuo šio momento didįjį ginčą tarp Rytų ir Vakarų Lietuvoje laimėjo Vakarai. Vakarietiškoji lenkų kultūra pradėjo pergalingai stumti iš Lietuvos kadaise įtakingą rytietiškąją rusų kultūrą.

Smarkiai paveikta kultūrinės nacionalinės Lenkijos įtakos, Lietuva neišvengiamai turėjo patirti ir neigiamų reiškinių, vyravusių lenkų valstybiniame ir kultūriniame visuomeniniame gyvenime, pasekmes. Todėl po Liublino unijos valstybinis Lie-

tuvos gyvenimas tampa neatsiejamas nuo Lenkijos valstybinio gyvenimo ir kartu su ja baigia tą raidos etapą, kuris buvo nulemtas lenkų valstybinio gyvenimo sąlygų. Analogiški dalykai vyksta ir socialinių ekonominių bei apskritai kultūrinių Lietuvos santykių srityje. Tik tautinių santykių srityje negalėjo plėtotis tokia analogija, nors visą nagrinėjamąjį laikotarpį Lietuvoje vyko stiprus valdančiosios Lietuvos gyventojų klasės asimiliacijos procesas Lenkijos naudai.

Galiausiai lenkiškųjų įtakų pergalė Lietuvoje ištirpdė lietuvių valstybės gyvenimą Abiejų Tautų Respublikos gyvenime ir nulėmė liūdną pastarosios baigtį, kuri buvo neišvengiama dėl vienpusės Lenkijos istorijos raidos. Tokiomis aplinkybėmis Lietuva tapo dukart nukentėjusi: maža to, kad neteko didžiosios dalies savo nacionalinio individualumo Lenkijos naudai, ji dar kartu su Lenkija turėjo išgyventi nelaimingą jos dalią, nors iš esmės nenusipelnė jos. Šis Lietuvos valstybės likvidavimo procesas po Liublino unijos yra tiesioginė šio pasakojimo užduotis.

2.

Tiesioginė Liublino unijos pasekmė pirmiausia buvo radikalus valstybinės valdžios padėties abiejose susijungusiose valstybėse pokytis.

Mirus bevaikiam Žygimantui Augustui, Abiejų Tautų Respublikos galva tapo jau gana laisvai renkamas karalius, turintis valdžią, nemenkai apribotą lietuvių ir lenkų parlamento, kurį sudarė Senatas ir Seimas. Todėl karaliaus valdžia neteko didelės dalies buvusios reikšmės ir tvirtumo tuo metu, kai didikai ir šlėkta, pasinaudodami nieko nevaržoma laisve, sutelkė visą valstybės valdžią savo rankose.

Šis galutinis valstybės valdžios instituto raidos rezultatas Lietuvoje buvo tiesioginė jos santykių su Lenkija pasekmė, o pirmoji jo priežastis – Liublino unija. Evoliucija, kurią Lietuvoje išgyveno didžiojo kunigaikščio valdžios institutas, vyko nuo absoliutizmo prie konstitucionalizmo. Šis procesas būtų buvęs

pozityvus, jei veikiamas Lenkijos įtakų nebūtų tuo pat metu dirbtinai ir per anksti susilpninęs valstybės valdžios vien šlėktos luomo naudai.

Iš esmės šis valstybinės valdžios susilpninimas šlėktos luomo naudai Lietuvoje buvo tik lenkų šlėktos ir karaliaus kovos atspindys. Kol Lietuva turėjo visišką politinę nepriklausomybę, lenkų karaliai, būdami sykiu ir Lietuvos didieji kunigaikščiai, galėjo remtis Lietuva kaip realia politine jėga, kuri galėjo atsverti išcentrinius lenkų šlėktos siekius. Tačiau kai tik Liublino unija suvaržė Lietuvą valstybinės sąjungos su Lenkija saitais, karaliaus valdžia neteko Lietuvos paramos bei galimybės sėkmingai kovoti prieš šlėktos užmačias. Iš dalies dėl šios priežasties lenkų šlėkta noriai ieškojo suartėjimo su lietuvių bajorija ir pasitaikius progai atkakliai reikalavo sudaryti glaudesnę Lietuvos ir Lenkijos sąjungą.

Tuo tarpu Lietuva jau vien dėl savo tautinio būdo ypatumų būtų galėjusi būti tvirta stiprios valstybinės valdžios atrama, nes ji labiau nei Lenkija buvo linkusi grįsti savo visuomeninę santvarką tvarka ir teisingumu. Tiesa, istorinio gyvavimo pradžioje Lietuvos valstybės raida vyko Rytų absoliutizmo kryptimi, tačiau kai tik šis despotiškas absoliutizmas dėl santykių su Lenkija įtakos buvo apribotas, Lietuva pirmoji pasirūpino savo teisinės tvarkos įtvirtinimu kodifikuodama įstatymus. Kodifikavimo, vykusio šešiasdešimt metų (1522–1588), metu viena po kitos buvo parengtos trys žymiojo Lietuvos Statuto redakcijos. Nors šis Statutas dėl to meto ypatumų sujungė lenkų ir rusų įtakas, tačiau jo visuma vis dėlto buvo specifinis nacionalinės lietuvių dvasios vaisius. Rusija pirmą kartą išleido rašytinį įstatymų kodeksą XVIII a. viduryje, o Lenkija taip ir neturėjo jo iki savo egzistavimo galo. Anot mokslininkų, XVI a. Lietuvos Statutu būtų galėjusios didžiuotis daug pažangių tuometinės Europos tautų. Verta pažymėti, kad įstatyminė Lietuvos kūryba realios unijos su Lenkija metu iš pradžių silpnėja, o vėliau ir beveik visiškai nunyksta. Lietuvos Statutą, išlikusį be ypatingų pakeitimų beveik tris amžius, panaikino rusų valdžia 1840 m., pakeisdama jį Lietuvai svetimais rusų įstatymais.

Kai lenkų ir lietuvių šlėkta pradėjo posėdžiauti kartu bendrame Abiejų Tautų Respublikos parlamente, jų luominiai interesai greitai visiškai sutapo, o bendros pastangos buvo nukreiptos į karaliaus valdžios pajungimą sau. Lietuvių šlėkta uoliai gynė tik savo išskirtinio viešpatavimo Lietuvoje teisės neliečiamumą. Taip valdančiosios klasės dėka Lietuva tapo viena iš dviejų šlėktos respublikos, kokia buvo bendra lietuvių ir lenkų valstybė po Liublino unijos, dalių.

Šio proceso pasekmė buvo ta, kad Lietuvos ir Lenkijos šlėktos luomas ėmė laikyti valstybinę valdžią privačios nuosavybės objektu, suteikiančiu socialinių ir ekonominių gėrybių. Įvairių pretendentų, o tai buvo visi šlėktos luomai, į šį objektą nestigo, todėl teko dalinti valstybinę valdžią tarp daugelio šio luomo atstovų. Tai lėmė ydingą šlėktos laisvės sampratą su garsiuoju jos *liberum veto*, šlėktos savivaldos su jos patriarchaline nevengusia mirties bausmių teisėtvarka susiskaldymą, konfederacijų laisvę, galėjusią įteisinti net sąmokslus prieš centrinę valstybės valdžią (*rokosz*), *etc.* Tokiomis aplinkybėmis eilinis šlėkta, kaip sako žinoma patarlė, laikė save lygiu vaivadai ir puikavosi teigdamas, kad Abiejų Tautų Respublikos stiprybė glūdi anarchijoje.

Pati karaliaus valdžia, grįsta rinkimų sistema, kurioje šlėktos luomas dalyvavo *viritim*, padėjo stiprinti anarchiją Abiejų Tautų Respublikoje. Kai absoliutizmo įtvirtinimo valstybėje galimybė visiškai pranyko, valdančiųjų klasių teisingumo jausmas vis silpnėjo, o nesulaikoma frakcijų, susikūrusių renkant karalius, kova ėmė įgauti vis anarchiškesnes formas. Turtingi ir įtakingi magnatai, siekdami faktinės oligarchijos, žaidė demagoginį žaidimą su eiline šlėkta ir varžėsi su ja dėl valdžios. Dėl visuomenės sumišimo ginklai ir kruvini susidorojimai sprendžiant ginčus tapo įprastu reiškiniu.

Vidinė Abiejų Tautų Respublikos sumaištis didėja kaimyninėms valstybėms kišantis į karalių rinkimų kampanijas. Rusija, Prūsija ir Austrija, gindamos savo interesus, vykdo klastingą politiką, palaikydamos anarchiją Abiejų Tautų Respublikoje. XVIII a. minėtos valstybės netgi sudarė slaptą

susitarimą siekdamos palaikyti anarchiją Abiejų Tautų Respublikoje. Istorijai žinomi atvejai, kai įžvalgesnių Abiejų Tautų Respublikos politikų pasiūlymai atšaukti *liberum veto* atsimušdavo į kategorišką minėtos koalicijos pasipriešinimą. Tuo tarpu valdančiajam šlėktos luomui pritrūko nacionalinio patriotizmo ir teisingumo savosios valstybės atžvilgiu, kad galėtų laiku nutraukti šį nenormalų kaimynų požiūrį į Abiejų Tautų Respubliką.

Iš esmės kaimyninės valstybės, visiškai sąmoningai vykdydamos netinkamą politiką lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos atžvilgiu, nusprendė pasinaudoti jos silpnąja vieta ir iš anksto nulėmė jos likimą. Tikroji galia šioje kovoje priklausė trijų šalių sąjungai, ir ši nuosekliai vykdė jėgos politiką. Šios politikos priežastis buvo nenormali valstybinė lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos raida nuo pat Liublino seimo. Tuo metu, kai pradėjo stiprėti anksčiau apibūdinta šlėktos anarchija, kaimyninių šalių raida vyko absoliutizmo link, kuriant tvirtą, nedalomą ir nepriklausomą valstybės valdžią, telkiančią daugiau ar mažiau visas visuomenės klases privalomai tarnybai valstybės stiprinimo labui. Lietuvių ir lenkų valstybė, priversta amžius kovoti su, iš vienos pusės, vokiečių, o iš kitos – rusų tautomis, sužlugo nuo jų suvienytų smūgių kaip tik tada, kai Liublino unijos pasekmės atėmė iš jos vidines jėgas.

3.

Ne mažiau nepalankus po Liublino unijos buvo ir socialinis ekonominis Abiejų Tautų Respublikos gyvenimas. Visa socialinė ekonominė valdančiojo šlėktos luomo politika šiuo likvidaciniu laikotarpiu buvo nukreipta į asmeninės materialinės naudos didinimą. Tuo metu Lietuva ir Lenkija tiekė duoną beveik visoms Vakarų Europos valstybėms, ir duonos prekyba buvo vienintelis stambus lietuvių ir lenkų ūkio pajamų šaltinis. Todėl socialinę ekonominę valdančiosios šlėktos politiką ir sudarė siekis įsigyti kuo daugiau žemės ir gauti kuo daugiau naudos iš žemės ūkio.

Šis tikslas buvo pasiektas, visų pirma, begėdiškai išnaudojant valstiečius, antra, maksimaliai mažinant ir ribojant miestiečių luomo teises. Baudžiava darėsi vis sunkesnė. Valstiečių turtas ir teisės vis mažėjo šlėktos naudai. Be to, valstiečius negailestingai slėgė šlėktos monopolijų sistema. Turėdama įstatymų leidžiamąją galią, šlėkta skelbė ekonomines monopolijas visoms kaimo gyventojų reikmėms, o vėliau parduodavo tas monopolijas žydams arba miestiečiams amatininkams, kuriems visiškai nerūpėjo valstiečių interesai. Trumpai tariant, ir ekonomikos srityje šlėkta skleidė savo vienvaldžio viešpatavimo sistemą.

Ne mažiau liūdnas pasekmes šlėktos politika turėjo ir ekonominiam miestų gyvenimui. Valdančioji šlėktos klasė atkakliai priešinosi suteikti politines teises miestiečių klasėms. Miestiečiai, išskyrus vienetinius atvejus, visiškai negalėjo dalyvauti Abiejų Tautų Respublikos parlamento veikloje, neturėjo teisės gauti karininkų laipsnių, pirkti dirbamos žemės, *etc.* Jiems buvo draudžiama net mėgdžioti šlėktas drabužiais ir elgesiu.

Municipalinę savivaldą palaipsniui keitė šlėktos valdymo įstaigos, ir 1776 m. Lietuvoje ji buvo visiškai panaikinta, o šlėktos seniūnai pradėjo elgtis su miestiečiais taip, kaip dvarininkai elgėsi su savo valstiečiais. Tuo tarpu pramoninis ir prekybinis miestų gyvenimas padedant valstybei plėtojosi šlėktos naudai. Mūsų minėta šlėktos monopolijų sistema padarė beveik neįmanomą miestų konkurenciją kaimų prekyboje. Siekdama gauti daugiausiai naudos iš miestų prekybos ir pramonės, šlėkta nustatė miestuose maksimalų pelno iš prekybos dydį, uždraudė eksportuoti miestų produkciją į užsienį ir įvedė laisvai nustatomus mokesčius miesto pramonės gaminiams. Egoistinė šlėktos politika kartu su kitomis aplinkybėmis lėmė miestų pramonės ir prekybos nuosmukį ir apskritai pagreitino ekonominį lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos nuopuolį.

Tuo tarpu kaimyninių šalių ekonominis gyvenimas stiprėjant valstybės valdžiai vyko normaliau [nei Abiejų Tautų Respublikoje]. Išimtinis žemvaldžių aristokratijos viešpatavimas prieštaravo tų šalių absoliutizmo interesams, todėl ne sykį jų miestai

ir trečiasis luomas gaudavo paramą iš valstybės valdžios. Todėl ten žemvaldžių aristokratijai nepavyko sustabdyti trečiojo luomo raidos, kuriam dėl jo ekonominės reikšmės buvo lemta suvaidinti tokį svarbų vaidmenį pažangiai pertvarkant valstybinio gyvenimo formas. Materialine prasme lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublika taip pat buvo bejėgė prieš ekonominę kaimynų galybę.

4.

Kultūrine nacionaline prasme likvidacinis Lietuvos valstybės istorijos laikotarpis yra gana sudėtingas procesas. Viena vertus, tuo laikotarpiu išryškėja valdančiųjų Lietuvos sluoksnių polonizacijos procesas, prasidėjęs dar Liublino unijos laikais. Kita vertus, tuo pat metu Lietuvoje ėmė formuotis nauja srovė, kuri nacionaliniame lietuvių gyvenime stengiasi plėtoti priešingą tendenciją: būtent tada atsiranda lietuvių literatūra, sužadinta reformacijos judėjimo prūsiškojoje Lietuvoje.

Protestantizmas, būdamas reakcija į katalikiškąjį universalizmą, išskirtinį dėmesį kreipė į nacionalines kalbas. Šį dėmesį tikriausiai paaiškina sėkmingos propagandos sumetimai. Vienaip ar kitaip, ir lietuvių kalbai teko naujo mokymo puoselėtojų dėmesys. Šiomis aplinkybėmis 1547 m. prūsiškojoje Lietuvoje Kionigsbergo mieste remiant protestantui kunigaikščiui Albertui Brandenburgiečiui išleidžiama pirmoji knyga lietuvių kalba. Tai buvo *Mažvydžio* parašytas liuteronų katekizmas.

Kai protestantų judėjimas pasiekė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, lietuvių tautinis judėjimas sutvirtėjo. 1569 m. kovoti su protestantizmu į Lietuvą atvyksta jėzuitai ir, siekdami sėkmingai įvykdyti savo užduotį, užima tautinę nacionalinę poziciją. Su būdinga energija ir atkaklumu jie sėkmingai varžosi su protestantizmo pradais lietuvių religinėje literatūroje ir kartu su protestantais deda puikius literatūrinės lietuvių kalbos pamatus.

Tačiau gana greitai jėzuitai pasiekė visišką pergalę prieš protestantizmą. Pasiekus pergalę jų triūsas lietuvių nacionalinių in-

teresų srityje nusilpo, o vėliau ir visai išnyko. Pasauliečiai netapo deramais jų pasekėjais. Lietuvių šlėkta, kuri vienintelė dėl savo nepriklausomos padėties būtų galėjusi dirbti nacionalinį kultūrinį darbą, tuo metu vis giliau grimzdo į luominių Abiejų Tautų Respublikos interesų politiką ir perdėm lengvai pasiduodavo lenkų šlėktos įtakai. XVII a. viduryje aukščiausieji jos sluoksniai nustoja kalbėti lietuviškai buityje, ir tuo pat metu lietuvių kalba visai dingsta iš viešų dokumentų. Dalis smulkios šlėktos išsaugojo lietuvių kalbą kur kas ilgiau ir net pirmoje XIX a. pusėje iš šios aplinkos atsiranda nemažai lietuvių literatūros puoselėtojų. Nors iš esmės likvidacinis laikotarpis pasižymėjo greita Lietuvos šlėktos luomo polonizacija.

Valdančiosios Lietuvos šlėktos lietuviškosios tautinės savimonės nuosmukį lydėjo intelektualinės kultūros nuopuolis. Apšvieta, daug žadėjusi Lietuvoje XV–XVI a., nykstant nacionalinei dvasiai ir valstybinėms valdančiųjų sluoksnių dorybėms, įgauna luominės kultūros formą. Ši vienpusiška kultūra ilgainiui virsta dvasiniu obskurantizmu, XVII–XVIII a. stabdžiusiu bet kokią dvasinę išsilavinusių gyventojų klasių kūrybą.

Taip iš dviejų svarbiausių nacionalinių likvidacinio laikotarpio srovių – šlėktinės polonizacinės ir lietuvių nacionalinės literatūrinės – laimi ir paplinta pirmoji, atitinkanti valdančiųjų klasių interesus.

5.

Mūsų apibūdinta lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublika išgyvena visuomeninio valstybės gyvenimo nuopuolį, nulemtą Liublino akto. Esame minėję, kad kaimyninės Rusija, Prūsija ir Austrija nusprendė pasinaudoti Abiejų Tautų Respublikos silpnumu ir nutraukti jos egzistavimą. 1772 m., manydamos, kad atėjo tinkamas metas, jos pradėjo pirmąjį lietuvių ir lenkų valstybės padalijimą, kuris atėmė iš Lietuvos didžiąją baltarusiškųjų pakraščių dalį Rusijos naudai.

Pirmasis padalijimas buvo tik būsimųjų padalijimų šauklys, todėl jis, būdamas Abiejų Tautų Respublikos galo pradžia, negalėjo nesuprotinti net ir bendros šlėktos masės, nugrimzdusios į luominį savanaudiškumą ir obskurantizmą. Savisaugos instinktas paskatino valdančiąsias klases pakilti iš visuotinės anarchijos ir leistis į tam tikrus kompromisus dėl pačių opiausių to laiko visuomeninių problemų.

Tarp pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo ir vėlesnių padalijimų, t. y. dvidešimt su trupučiu metų, buvo vykdoma plati visuomenės pertvarkymo programa ir virė didžiųjų reformų įgyvendinimo darbas. To meto demokratijos gūsiai iš Prancūzijos suteikė šioms reformoms didesnio užmojo bei drąsos. Parengiamasis reformų epochos laikotarpis baigėsi garsiojo Keturmečio seimo sušaukimu. 1791 m. po valstybinio perversmo Seimas paskelbė garsiąją gegužės 3-iosios Konstituciją, padėjusią teisėtos tvarkos, grįstos teisingesniu valdžios paskirstymu, pamatus.

Tačiau vykdyti naująją tvarką kliudė vidinė priežastis – konservatyvieji sluoksniai nenorėjo netekti išskirtinės padėties – ir išorinė priežastis – kaimyninės valstybės nenorėjo Abiejų Tautų Respublikos atgimimo, nes taip jos galėjo prarasti galimybę toliau ją dalinti. Bendros šių dviejų jėgų pastangos ir leido visiškai sunaikinti lietuvių ir lenkų valstybę. 1793 m. įvyko antrasis padalijimas, o 1795 m. – trečiasis, paskutinis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas. Pagal šiuos padalijimus etnografinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės branduolys kartu su baltarusiškųjų žemių likučiu atiteko Rusijai. Nuo to laiko didžiulė etnografinės Lietuvos dalis atsidūrė rusų valdžioje ir tik dalis etnografinės Lietuvos, kuri vadinama mažąja arba prūsiškąja Lietuva, liko vokiečių Prūsijai.

6.

Individualaus lietuvių valstybės egzistavimo požiūriu reikia skirti išorinį jos likvidavimą, nulemtą karinės gretimų valstybių politikos, ir vidinį likvidavimą, įvykusį valdančiajai Lietuvos kla-

sei nutautėjus Lenkijos naudai. Šis vidinis likvidavimas vyko netgi anksčiau nei išorinis ir tam tikra prasme buvo jo priežastis.

Nuolatinė kova dėl išlikimo, karinė Lietuvos valstybės ekspansija, sužadinta būtinybės priešintis germanizmo spaudimui pirmuoju Lietuvos istorijos laikotarpiu, ir organizuotų Rytų galia išsekino nacionalinį lietuvių tautos kūrybingumą. Liublino unija padėjo panaudoti šią aplinkybę Lenkijos naudai ir įtvirtino Lietuvoje lenkų tautos interesų dominavimą per valdančiojo šlėktos sluoksnio asimiliaciją. Nacionalinė lietuvių šlėktos savimonė nyko per visą likvidacinį laikotarpį ir jo pabaigoje virto paprasčiausia lenkiškąja orientacija.

Šia prasme įdomūs lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos bandymai atsinaujinti baigiamuoju jos gyvavimo laikotarpiu. Lietuvos atžvilgiu šie bandymai parodė tik tą istorinę evoliuciją, kurią išgyveno valdančiosios Lietuvos klasės, veikiamos asimiliacijos su Lenkija. Lietuvių šlėkta jau neberado savyje pakankamai iniciatyvos ir jėgų kaip anksčiau ginti Lietuvos autonomiją.

1774 m. po pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo buvo įsteigta bendra Lietuvai ir Lenkijai Nuolatinė taryba (*Rada Nieustająca*), tapusi aukščiausiuoju abiejų tautų valdymo organu, – taip greta bendro parlamento atsirado bendras vykdomosios valdžios organas. Tais pačiais metais po Jėzuitų ordino kasacijos liaudies švietimą perima bendra abiem tautoms Švietimo komisija (*Komisja Edukacyjna*), kuri, uoliai vykdydama savo užduotį, taip pat sėkmingai polonizavo Lietuvą.

Tačiau stipriausią smūgį valstybiniam Lietuvos savitumui sudavė gegužės 3-iosios Konstitucija, kuri iš esmės pakeitė požiūrį į Lietuvos ir Lenkijos santykius ir pažvelgė į Lietuvą kaip į Abiejų Tautų Respublikos provinciją, tarsi skirdama Didžiąją ir Mažąją Lenkiją. Tuo pačiu metu buvo įsteigta formaliai bendra Lietuvai ir Lenkijai įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia.

Įdomu, kad valdančiosios Lietuvos klasės atkovojo Lietuvai tik savo privilegijas, kurios garantavo joms garbingas valstybės dignitorių vietas, o kartu ir faktinę reikšmę valstybės gyvenime. Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei buvo garantuota: 1) kad karinę ir finansinę komisijas sudarys vienodas Lietuvos ir Lenkijos

atstovų skaičius, o vadovavimas joms atiteks iš eilės tai Lietuvai, tai Lenkijai; 2) kad Lietuva ir Lenkija turės vienodą ministrų ir magistratų skaičių ir jie turės vienodus rangus bei pareigas; 3) kad Lietuva turės atskirą iždą bei iždo teismą (Kutrzeba, *Polska i Litwa*, p. 657).

Taip dar prieš galutinį lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos padalijimą nacionaliniam Lietuvos valstybės individualumui buvo suduotas skausmingas smūgis. Verta paminėti, kad ta pati Lietuvos ir Lenkijos visuomenės dalis, dėl kurios žlugo Lietuvos valstybė, buvo ir bendros lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos žlugimo kaltininkė. Toks yra griežtas istorijos nuosprendis Liublino unijai.

Lietuvos valstybės panaikinimas dar nereiškė, kad panaikinta ir lietuvių tauta. Pagrindinis ir gausiausias jos branduolys, kurį sudarė dirbančiosios masės, tebegyvavo išlaikydamas nacionalinį savitumą. Reikėjo tik tinkamų visuomeninių sąlygų, kad šios masės galėtų pradėti kūrybingą tautinį darbą. Lietuvių religinė literatūrinė likvidacinio laikotarpio srovė negalėjo sužadinti plataus nacionalinio jų judėjimo dėl tos paprastos priežasties, kad jie neturėjo elementarių visuomeninių laisvių. Tačiau šis judėjimas yra pirmas nacionalinio Lietuvos atgimimo šauklys. Nepaisant nepalankių visuomeninių aplinkybių, o kartais ir smarkiai sulėtėdamas jis vis dėlto nenustojo gyvuoti ir plisti. Buvęs menkai vaisingas XVII a., šis judėjimas atsigauna XVIII a. Tuo metu prūsiškoji Lietuva padovanoja pirmą ir galbūt iki dabar iškiliausią lietuvių poetą Kristijoną Donelaitį (1714–1780). Trumpai tariant, jau likvidaciniu Lietuvos istorijos laikotarpiu atsiranda pirmieji kultūrinės nacionalinės lietuvių kūrybos požymiai.

Šia prasme likvidacinis laikotarpis buvo dviejų priešingų lietuvių tautos istorijos tendencijų riba. Nors bandymai sukurti vientisą nacionalinį individualumą vien valstybine forma baigėsi visišku fiasko, vėliau šio individualumo, taip pat ir politinių laisvių siekis pasireikš kultūrinės nacionalinės kūrybos tiksliąja prasme formomis. Į klausimą, kokiomis sąlygomis ir kiek šiai antrajai srovei pavyko realizuotis, pamėginsime atsakyti kitoje šio darbo dalyje.

IV. RUSIJOS VIEŠPATAVIMO LAIKOTARPIS. LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMAS

1) Bendra visuomenės pokyčių, įvykusių Lietuvoje XIX a., reikšmė. 2) Senųjų pradų dominavimo laikotarpis: a) visuomeninis šlėktos vaidmuo Lietuvoje Aleksandro I valdymo metais; b) Rusijos politikos pokyčiai ir galutinis šlėktos viešpatavimo žlugimas. 3) Parengiamoji Lietuvos atgimimo stadija: a) Lietuvos šlėktos ir liaudies suartėjimas; b) lietuvininkų judėjimo pradžia išsilavinusiuose Lietuvos sluoksniuose; c) socialinis Lietuvos demokratizavimas. 4) Stichinio lietuvių tautos atgimimo laikotarpis: a) valstiečių išlaisvinimo pasekmės; b) liaudies inteligentijos atsiradimas; c) sparti nacionalinės literatūros raida nepaisant lietuvių spaudos draudimo; d) privatus lietuvių tautos švietimas; e) kova dėl nacionalinių teisių 1904–1905 m.; f) lietuviškosios spaudos laisvės atgavimas; g) stichinė lietuvių nacionalinės kultūros raida paskutiniu prieškario dešimtmečiu, 1904–1914. 5) Nacionalinė lietuvių situacija.

Bendra visuomenės pokyčių, įvykusių Lietuvoje XIX a., reikšmė

Mums artimiausias Lietuvos istorijos laikotarpis yra negailestingo lietuvių tautos persekiojimo epocha. Tačiau būtent šiuo periodu, pagal vidinę istorinės raidos logiką, Lietuvai buvo lemta išgyventi tautinį atgimimą. Lietuvos istorijos paradoksas yra tas, kad nacionalinio lietuvių judėjimo intensyvumas atvirkščiai

proporcingas išorinių aplinkybių palankumui. Todėl lietuvių atgimimo judėjimas įsižiebė su amžiais kaupta jėga būtent tada, kada nacionalinė rusų absoliutizmo priespauda po 1863 m. pasiekė kulminaciją. Šį išorinį sutapimą tik iš dalies gali paaiškinti nacionalinis lietuvių temperamentas. Tautinį lietuvių atgimimą parengė daugelis visuomeninių kultūrinių aplinkybių, kurias sukūrė Lietuvos nacionalinės istorijos eiga.

Kai 1795 m. Lietuva perėjo Rusijos valdžion, ne tuoj pat nunyko jos visuomeninis kultūrinis gyvenimo būdas ir ne tuoj pat Lietuva pradėjo tautinio atgimimo kelią. Šia prasme verta skirti parengiamąją stadiją, kuri tęsėsi iki 1883 m., ir stichinio atgimimo, prasidėjusio minėtais metais ir vis stiprėjančio iki šiol, stadiją.

Rusijai užkariavus Lietuvą, lietuvių polonizavimas dar gana ilgą laiką nesilpo, o tam tikra prasme netgi stiprėjo. Daugiausiai tai vyko dėl rusų politikos, kuria iš pradžių sąmoningai, o vėliau nevalingai buvo kuriamos palankios sąlygos sulenkėjusioms Lietuvos klasėms nutautinti lietuvius. Pagrindinė šio reiškinio priežastis visada buvo ta, kad rusų valdžia atkakliai priešinosi pripažinti Lietuvą atskiros lietuvių tautos šalimi, iš pradžių laikydama ją lenkų, o vėliau rusų tautos teritorija. Pirmasis požiūris pasireiškė XVII a. pabaigos – XIX a. pradžios rusų politikoje, kai komplikuoti tarptautiniai santykiai privertė Rusiją skaitytis su Lenkija kaip su pripažinta istorine Vakarų Europos tauta. Be to, XIX a. pradžioje Rusijos soste atsidūrė gana liberalus ir šiek tiek suinteresuotas išsaugoti Lenkijai ir Lietuvai tam tikrą realią reikšmę žmogus.

Būtent toks buvo rusų imperatorius Aleksandras I, sugebėjęs užsitarnauti Lenkijos ir ypač Lietuvos šlėktos simpatijas. Saikinga, tačiau neatsisakiusi ekspansijos idėjos nacionalinė Aleksandro I politika turėjo pranašumą prieš smarkiai germanizuojančią Austrijos ir Prūsijos, be ceremonijų pradėjusių šeimininkauti neseniai prijungtose lenkų žemėse, politiką. Todėl kai lenkams kilo idėja sujungti visas buvusios lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos žemes vienos kurios nors valstybės valdžioje, dauguma susivienijimo politikos šalininkų nedvejodami pasirinko Rusijos imperatorių Aleksandrą.

Aleksandrą slėgė priklausomybė nuo saujelės aukščiausiųjų rusų didikų, atvedusių jį į sostą po kruvino susidorojimo su jo tėvu, ir jis svajojo paversti Lietuvą ir Lenkiją savo dinastijos galybės ir nepriklausomybės atrama, kaip kad Vengrija tapo Habsburgų šeimos atrama. Norint įgyvendinti šiuos abipusius tikslus, Lietuva ir įtakingoji jos šlėkta turėjo tapti kertiniu sumanymo akmeniu, nes didžioji lenkų tautos dalis tada dar nebuvo Rusijos valdžioje.

Tokia rusų imperatoriaus ir lenkų žemių susivienijimo jo valdžioje šalininkų politika XIX a. pradžioje sukūrė Lietuvoje stiprų lenkų šlėktos judėjimą, kuris suteikė nacionalinei politikai stiprų polonizuojantį atspalvį, o socialinėje politikoje gynė luominius šlėktos interesus. Šlėkta, ir rusams valdant išsaugojusi Lietuvoje savivaldą, dabar turėjo šios valdžios palaikymą kitų gyventojų klasių nenaudai. Valstiečių ir miestiečių luomai, po gegužės 3-iosios Konstitucijos ir generolo Kosciuškos sukilimo prieš Abiejų Tautų Respublikos užkariautojus turėję vilčių, dabar neteko visų lengvatų. Sunki baudžiavos forma, visiškai beteisiai miestiečiai ir uždaras žydų gyvenimas sėslumo zonoje, – visa tai priminė Lietuvai visagalės šlėktos viešpatavimo laikus.

Tuo tarpu stambieji Lietuvos žemvaldžiai, naudodamiesi išėjimu prie Juodosios jūros po Lietuvos prijungimo prie Rusijos ir pelninga tranzitine prekyba per Odesą, vėl sparčiai lobo ir plėtė savo valdas. Tuo pat metu ši stambiųjų žemvaldžių aristokratija įgauna nemažą įtaką imperatoriaus Aleksandro I dvarui ir naudojasi ja įgyvendindama savo luominius tautinius siekius. Išskirtinę įtaką turėjo asmeninis Aleksandro I draugas kunigaikštis Adomas Čartoriskis, tapęs netgi užsienio reikalų ministru. Tęsdamas Švietimo komisijos darbą, kunigaikštis Čartoriskis įgyvendino lenkų mokyklų steigimo Lietuvoje planą bei reorganizavo lenkų universitetą Vilniuje. Be lenkų mokyklų, Lietuvoje buvo lenkiškos administracinės ir teisminės pareigos, skirtos sulenkėjusiai Lietuvos šlėktai. Visa tai sukūrė gana palankias sąlygas skleistis lenkų kultūrai Lietuvoje, o Vilniaus universitetas, veikęs Lietuvos sostinėje, XIX a. pradžioje tampa pagrindiniu lenkų švietimo centru.

Stambiųjų žemvaldžių aristokratija, naudodamasi savo socialiniu kultūriniu dominavimu Lietuvoje ir politine įtaka rusų imperatoriaus dvare, svajojo apie visų buvusių Abiejų Tautų Respublikos teritorijų susijungimą rusų valdžioje federacijos pagrindais. Iš pradžių buvo ketinama kurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, kartu su Varšuvos kunigaikštyste turinčią tapti didele karalyste iki pat Dvinos upės ir Bereznos. Įtakingiausieji jos atstovai netgi kūrė detalius projektus ir pateikė imperatoriui Aleksandrui atmintinę, numatant pertvarkyti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę iš autonominės provincijos į atskirą valstybę, turinčią savo Konstituciją, Seimą ir kariuomenę.

Tačiau lietuvių aristokratijos, neturėjusios plačiųjų masių palaikymo ir perdėm pasitikėjusios nerimtais imperatoriaus Aleksandro žaidimais, svajonės sudužo, atsitrenkusios į nacionalistinę rusų absoliutizmo politiką. Pergalė prieš Napoleoną pakėlė Rusijos prestižą Vakarų Europos akyse, ir Vienos kongreso metu Varšuvos kunigaikštystė buvo atiduota rusų imperatoriui. Taip didėjant Rusijos galybei augo ir rusiškosios dinastijos reikšmė, dar padidėjusi sudarius monarchų „Šventąją sąjungą". Rusų imperatoriaus politikos tikslas buvo iš esmės pasiektas. Didžioji dalis lietuvių ir lenkų valstybės teritorijos atsidūrė Rusijos valdžioje, o rusiškosios dinastijos prestižas pasiekė apogėjų. Rusų absoliutizmui liko tik tinkamai įtvirtinti įgytąją naudą.

Nuo XIX a. trečio dešimtmečio pradžios tai ir buvo daroma stiprinant rusifikavimą. Imperatorius Aleksandras visai pasidavė reakcingos rusų biurokratijos siekiams, ir jo valdymo pabaigoje rusų valdžia Lietuvoje vykdė žiaurias represijas, o Lenkijos Karalystėje pasikėsino į lenkų konstitucijos neliečiamumą. Reakcijos iniciatorius Lietuvoje buvo aukščiausias Rusijos didikas Novosilcevas. Jo iniciatyva įvyko represijos prieš Lietuvos sostinės Vilniaus mokinius ir studentus už dalyvavimą laisvai susikūrusių patriotinių organizacijų veikloje. Daug visai jaunų žmonių buvo ištremta į Sibirą ir kitas imperijos vietas arba jie buvo ilgam atiduoti į kareivius. Vilniaus universitetas buvo nusiaubtas ir visa vidinė Lietuvos politika radikaliai pasikeitė.

Rusijos vyriausybė atsisakė laikyti Lietuvą „lenkų" teritorija ir pareiškė savo neva „amžinas" teises į ją. Dėl šios priežasties atsirado kliūčių lenkų švietimui ir pradėta vykdyti nuosekli rusifikavimo politika. Mokyklose pradedama dėstyti rusų kalba, įvedama griežta cenzūra ir apskritai rengiamas sistemingo Lietuvos rusifikavimo planas. Padėtis dar pablogėja, kai 1825 m. mirus Aleksandrui I rusų sostą užima despotiškasis Nikolajus I. 1830 m. Lenkijos karalystėje prasideda sukilimas, siekiant nuversti rusų valdžią ir sujungti savo valdžioje Lietuvą ir Baltarusiją. Tačiau kai rusų kariuomenė jį numalšino, autonominėje Lenkijos karalystėje buvo panaikinta Vienos kongrese numatyta konstitucija, o Lietuvoje dar labiau sustiprėjo rusifikavimas. Šį kartą visa reakcijos galia atiteko sulenkėjusiai šlėktai. Iš jos buvo atimta luominė savivalda, daug bajorų dvarų buvo konfiskuota, daug smulkių šlėktų išvežta į Rusijos gilumą arba atiduota į kareivius, buvo pakeista teisminė ir administracinė tvarka, lenkų mokyklos uždarytos, o jų vietoje atidarytos rusų mokyklos, Vilniaus universitetas pertvarkytas į Medicinos akademiją, kurioje buvo dėstoma rusų kalba, o greitai (1840 m.?) ir visai uždarytas.

Taip Lietuvoje baigėsi absoliutus sulenkėjusios šlėktos viešpatavimas. Verta pažymėti, kad jos nuopuolį nulėmė šlėktinės lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos žlugimas. Šlėktos bandymai pertvarkyti besiritančią į nuosmukį Abiejų Tautų Respubliką arba prikelti ją po padalijimų nedavė beveik jokių realių rezultatų būtent todėl, kad šis luomas per daug vadovavosi vien savo klasiniais interesais, o jo kompromisai niekada nesiekė taip toli, kad galėtų įkvėpti plačias baudžiauninkų mases ir beteisius miestiečius visuotiniam patriotiniam sąjūdžiui. Vien šlėktos luominių interesų dominavimas bendrame nacionaliniame darbe paaiškina atgimimo judėjimo paskutiniais Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo metais ir visų vėlesnių bandymų atgaivinti suskaldytą tėvynę nesėkmę.

Šia prasme rusofiliška žemvaldžių aristokratijos politika Lietuvoje niekuo nesiskiria nuo antirusiškos Varšuvos kunigaikštystės, o vėliau Lenkijos karalystės politikos, nes ir vienoje, ir

kitoje pernelyg dominavo šlėktos luomo interesai demokratinių gyventojų masių nenaudai ir tada, kai pirmoji kovojo prieš Rusiją kartu su Napoleonu, ir tada, kai pastaroji nusprendė mesti iššūkį Rusijai. Visų šių bandymų žlugimas reiškė galutinį šlėktos kaip nacionalinių vadų žlugimą, tuo labiau kad šis nacionalinės šlėktos reikšmės žlugimas kaip tik sutapo su demokratinių idėjų, gimusių Prancūzijos revoliucijos metu, brendimu ir sklaida. Todėl kaip atsvara nacionaliniam aristokratiniam judėjimui ir Lenkijoje, ir Lietuvoje pradeda bręsti nacionalinis demokratinis judėjimas, kuriam abiejose šalyse teko suvaidinti svarbų vaidmenį pavergtų tautų gyvenime. Tačiau visiškai išskirtinį vaidmenį šiam nacionaliniam demokratiniam judėjimui teko suvaidinti Lietuvoje.

Šlėktos visuomeninės reikšmės žlugimas čia iš esmės reiškė ir Lenkijos kultūrinio nacionalinio dominavimo baigtį, ir anksčiau ar vėliau iš šios aplinkybės turėjo būti padaryta loginė išvada, kad lietuvių tautinis atgimimas yra neišvengiamas. Todėl suprantama, kodėl pirmieji aiškūs nacionalinio Lietuvos atgimimo požymiai aptinkami Lietuvoje prasidėjus Rusijos reakcijai, sutapusiai su galutiniu politiniu šlėktos luomo bankrotu. Šių požymių ėmė rastis ir aukščiausiuose, ir žemiausiuose Lietuvos visuomenės sluoksniuose. Rusijos reakcija panaikino išskirtinę privilegijuotą šlėktos padėtį, paskelbė atvirą karą nacionaliniams jos idealams ir nebepaisė politinių jos teisių. Trumpai tariant, po daugelio privilegijuotos laisvės metų Lietuvos šlėktos luomas atsidūrė beteisėje bent jau politine prasme padėtyje. Įvykus idėjinei šlėktos nacionalinės vadovybės krizei ir demokratizuojantis visuomenės idealams apskritai ši aplinkybė turėjo tautiškai suartinti lietuvių šlėktą ir lietuvių prastuomenę, likusią ištikimą tikroms lietuviškoms tradicijoms.

Todėl tuo metu, kai didžioji Lietuvos šlėktos dalis nugrimzdo į silpnadvasišką apatiją, geriausieji jos atstovai, jautresni laiko dvasiai ir šalies interesams, pajuto, kad Lietuvos valstiečiai ir miestiečiai yra artimiausi tautinės jų nedalios bičiuliai, ir prisijungė prie lietuvininkų judėjimo. Didžioji lietuvių tautos dalis buvo priklausomi baudžiauninkai, todėl šis judėjimas dar

negalėjo tapti masiniu stichiniu nacionaliniu judėjimu, tačiau jis atsiliepė individualioje pavienių žmonių, nujautusių nacionalinį Lietuvos atgimimą, sąmonėje ir tapo paskutine parengiamąja visuotinio atgimimo stadija. Be to, Lietuvos valstiečiai baudžiauninkai, veikiami instinktyviai juntamų demokratinių to meto įtakų, pradėjo busti iš ilgaamžio savo neveiklumo. Jie negalėjo pamiršti tos geros vilties, kurią teikė Kosciuškos išsivadavimo judėjimas, taip pat 1812 m. Napoleono paskelbtas baudžiavos panaikinimas, nors Lietuvos aristokratijos ir rusų vyriausybės valia ji liko galioti. Jie jau puoselėjo svajonę apie socialinių laisvių Lietuvoje aušrą. Šis nematomas sujudimas kartu su individualia atskirų laisvų asmenybių kūryba buvo tas idėjinis pamatas, ant kurio vėliau turėjo iškilti atgimimo judėjimas.

Verta pažymėti, kad kai lenkų šlėktos dominavimas Lietuvoje baigėsi visišku žlugimu ir kai rusų biurokratija pareiškė savo tariamas amžinas teises į lietuvių žemes, Lietuva pirmąkart po ilgo buvimo svetimoje valdžioje parodė aiškų norą būti savimi. Taip nacionalinio individualumo dvasioje prasidėjo jos apsisprendimas.

Būtų svarbu išsamiau paaiškinti, kas tuo metu buvo Lietuvos prastuomenė ir kokia buvo pirmųjų sąmoningų Lietuvos nepriklausomybės šauklių tautiškumo puoselėjimo veikla.

Ilgus amžius lietuvių prastuomenė buvo tautinės lietuvių kultūros tikrąja to žodžio prasme reiškėja. Ji ne tik išsaugojo savyje tą kultūrinės raidos stadiją, kurią lietuvių tauta pasiekė dar tada, kai buvo vientisa, nesuskaldyta svetimų įtakų, bet ir sugebėjo instinktyvioje savo kūryboje perdirbti kultūrinį nacionalinį paveldą ir organiškai sujungti jį su vėlesnėmis kultūrinėmis naujovėmis. Tuo metu, kai gana aukšta pagoniškoji aukščiausiųjų lietuvių tautos sluoksnių kultūra nusileido krikščionybei iš Rytų ir Vakarų, o patys šie sluoksniai išsižadėjo nacionalinio individualumo, žemiausieji lietuvių tautos sluoksniai po truputį perdirbinėjo pagoniškąją kultūrą pagal krikščioniškosios kultūros reikalavimus neišsižadėdami savito kultūrinio nacionalinio būdo. Šiam nesąmoningam kūrybiniam tautos procesui bei jo reikšmei apibūdinti tiktų ištrauka iš Mykolo Romerio (*Michał*

Rõmer) studijos apie lietuvių tautos atgimimą, pavadintos „*Litwa*". „Visas milžiniškas liaudies sielos pasaulis, pasireiškiantis tikėjimuose, papročiuose bei įpročiuose, dainų kūryboje, kalboje, moralės normose, grožio sampratoje ir t. t. – žodžiu, visa vadinamoji liaudies kultūra čia buvo tvirta ir pastovi, einanti kaip palikimas iš kartos į kartą. Gilus perversmas krikščionybei pakeičiant pagonybę čia įvyko pamažu ir organiškai, jis apėmė keletą kartų, sulydydamas naująsias vertybes su senosios kultūros turiniu.

Visose tautose kaimo liaudis išraiškingiausiai atstovauja tai objektyviai istorinei tradicijai, kuri potencialiai glūdi kalboje, padavimuose ir dainose, papročiuose, visoje liaudies pasaulėžiūroje, sudarančioje valstiečio psichikos ir kultūros turinį ir tiesiog mechaniškai pasireiškiančioje jo veikloje bei darbuose. Liaudyje slypi potencinė tautos jėga ir turinys. Išlaisvinta iš globos vystyklų ir pribrendusi savarankiškiems poelgiams, liaudis visada savo veiksmais realizuos tai, kas joje yra užkoduota.

Lietuvis valstietis, žinoma, negalėjo išvengti įvairių išorinių įtakų. Be abejo, polonizacija, kuri intensyviai veikė bajoriją ir miestiečius, tam tikru mastu veikė ir jį. Tik ji pasiekdavo valstietį ne betarpiškai, bet per sulenkėjusius aukštesniuosius visuomenės elementus. Priklausomybė nuo dvaro, artimi kontaktai su smulkiąja šlėkta, dvasininkų įtaka, įvairiausi kiti keliai, kuriais lenkiškos kultūros įtaka sklido po šalį, pasiekdama ir liaudies mases, veikė lietuvių valstiečių psichiką. Tačiau ta įtaka pasiekdavo juos tokia negausi ir tokia atskiesta, kad, kontaktuodama su liaudiškąja kultūra, nepaskandindavo jos savyje, bet, atvirkščiai, pati joje skendo ir asimiliavosi. Užduotis, kurios po krikščionybės priėmimo nesugebėjo išspręsti bajorija, buvo išspręsta liaudies.

Valstietis baudžiauninkas suderino krikščionybę su savo pagoniškos etninės kultūros pagrindu, nuolankiai ir susikaupęs per šimtmečius kūrė šią harmoniją ir neiššvaistė savo istorinio protėvių palikimo. Labai religingoje lietuvio valstiečio sieloje, tarp šių dienų krikščionybės ir giliausią senovę siekiančių dai-

nų, iki šiol gyvų jo lūpose ir poezijoje, yra tvirtas bendrumo ir harmonijos ryšys. Liaudiškoji lietuvių kultūra, plaukianti iš senovinių pagoniškų šaltinių, yra visiškoje santaikoje su jo krikščionybe"* (str. 29–30).

Leidome sau pateikti šią ilgą citatą todėl, kad, mūsų nuomone, būtų sunku geriau ir tiksliau apibūdinti tą konservatyvų kūrybinį kultūrinį procesą, kurį išgyveno lietuvių prastuomenė nuo to laiko, kai aukščiausios valdančiosios Lietuvos klasės išsižadėjo siekti lietuvių kultūrinio nacionalinio idealo. Tai paaiškina, kodėl lietuvininkų judėjimas, gimęs Lietuvoje anksčiau minėtomis aplinkybėmis, rado tiesioginį ryšį su savita lietuvių prastuomenės kultūra ir aptiko joje neišsemiamą įkvėpimo šaltinį.

Beveik nuo pačios XIX a. pradžios Lietuvoje, Didžiojoje ir Mažojoje, iš bajorų, dvasininkų ir apskritai laisvų gyventojų vis dažniau atsiranda žmonių, karštai mylinčių Lietuvos prastuomenę ir nuoširdžiai ištikimų kultūrinėms jos tradicijoms. Kuo labiau jie gilinasi į turtingos ir savitos tautinės kalbos ypatumus, perpranta unikalią liaudies poeziją ir melodiją, pažįsta kupiną egzotiško romantizmo pagoniškosios Lietuvos istoriją ir tragišką jos savitumo žlugimą, perpranta lietuvio prastuolio tipą ir tyrą jo dorovingumą bei papročius, tuo labiau jiems atsiveria naujas savitos kultūros pasaulis. Pasirodo, lietuvių prastuomenė, aukščiausiųjų tautos klasių palikta likimo valiai, dėl savo santūraus tautinio temperamento, pasyvaus kontempliatyvumo, konservatyvaus gebėjimo saugoti turimą kultūros turtą sugebėjo pakilti į aukščiausią kultūros lygį, koks tik buvo įmanomas gana nepalankiomis istorinės raidos sąlygomis.

Žmonėms, pirmą kartą su ja susiduriantiems, lietuvių prastuomenės kultūra palieka tokį netikėtą įspūdį, jog daugelis jos XIX a. tyrinėtojų buvo linkę manyti, kad kadaise senovėje lietuviai išgyveno kažkokios ypatingos aukščiausios kultūros epochą.

---

* Mykolas Römeris, *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą.* Iš lenkų kalbos vertė Žilvinas Norkūnas. – Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 28.

Parengiamosios lietuvių atgimimo stadijos metu lietuvininkų judėjimo atstovams taip pat teko susipažinti su Lietuvos liaudies kultūra ir perdirbti jos elementus individualioje savo kūryboje. Sąmoninga individuali kūryba čia dar yra visiškai priklausoma nuo liaudies kūrybos. Pavyzdžiui, dar XVIII–XIX a. sandūroje kunigas *Antanas Strazdelis* (1763–1833), turintis didelę sintezės dovaną, sujungė savo kūryboje lietuvių prastuomenės poezijos elementus ir pasaulietiškose dainose bei giesmėse papasakojo apie lietuvių liaudies rūpesčius, vargus ir džiaugsmus, lyrines nuotaikas ir religinius išgyvenimus. Strazdelio kūryboje liaudis atpažino tikrąją dvasinę savo esybę ir iki šiol dainuoja jo dainas namuose ir bažnyčiose.

Kitas XIX a. pradžios tautiškumo puoselėtojas Žemaitijos dvarininkas *Dionizas Poška* buvo didelis lietuvių kalbos, papročių ir tradicijų žinovas ir mylėtojas. Visapusiškas poetinis jo talentas suteikė jam galimybę praplėsti individualios kūrybos rėmus. Jis rašo eilėraščius, satyras, vykusias epigramas ir smulkius kūrinius, be to, verčia į lietuvių kalbą užsienio literatūrą. Iš sistemingos jo veiklos verta paminėti abu bandymus sukurti lietuvių kalbos žodyną ir senosios lietuvių kultūros paminklų rinkimą. 1816 m. žemaičių vyskupas *Juozas Arnulfas kunigaikštis Gedraitis* išleidžia naujai (?) išverstą Naująjį Testamentą. 1829 m. Vilniaus universiteto profesorius *Šimonas Staniewicz* (?) išleido lietuvių liaudies dainų rinktinę.

Vienas iškiliausių pirmos XIX a. pusės Lietuvos patriotų buvo Vilniaus universiteto auklėtinis *Šimonas Daukantas* (1793–1864). Turėdamas gana aiškią Lietuvos atgimimo idėją, jis išvysto intensyvią literatūrinę veiklą: tai ir svarstymai apie tabako ir vaismedžių auginimą, ir lietuvių kalbos apibūdinimas pagrindiniais lotynų kalbos principais, ir didžiųjų vadų gyvenimo aprašymai pagal Kornelijų Nepotą. Tačiau pagrindinis literatūrinės jo veiklos objektas buvo Lietuvos istorija ir lietuvių tautos pažinimas. Jis parašė pirmą dvitomę Lietuvos istoriją lietuvių kalba. Žemaitijos vyskupas *Motiejus Valančius* (1801–1875), vienu metu buvęs minėto *Š. Daukanto* globėjas ir didelis šalininkas, taip pat istoriniu veikalu nusipelnė šlovės tarp lietu-

vių. Jis parašė Žemaitijos vyskupijos istoriją nuo pat Žemaitijos krikšto 1414 m. iki XIX a. vidurio.

Kunigas *Antanas Juška* (1819–1880) įgijo lietuvių pagarbą visą gyvenimą nenuilstamai rinkdamas liaudies dainas ir melodijas, taip pat žodžius ir posakius būsimam išsamiam lietuvių kalbos žodynui. Lietuvių kalbos žodyno rengimas išgarsino ir jo brolį *Joną Jušką* bei kunigą *Miežinį*. Kultūrai ir švietimui daug nusipelnė *Vladas Ivinskis*, 1846–1862 m. periodiškai leidęs liaudies kalendorius. XIX a. viduryje lyrine poezija pagarsėjo kunigas *Antanas Vienažinskis* (?) ir kunigas *Baranauskas*, vėliau tapęs Seinų vyskupu.

Tuo pačiu laikotarpiu tautiškumo sąjūdis prasideda ir Prūsijos Lietuvoje. 1832 m. Kionigsberge lietuvių literatas Frydrichas *Kelkis* (1801–1877) pradeda leisti pirmą periodinį religinio turinio leidinį „*Nusidavimai apie Evangelijos praplatinimą tarp Žydų ir Pagonų*". Kitas Prūsijos lietuvis, *Kelkio* amžininkas Kionigsbergo universiteto profesorius Frydrichas *Kuršaitis* didžiai nusipelnė moksliškai aprašydamas lietuvių kalbą ir skleisdamas jos žinias Prūsijos Lietuvoje. Be to, nuo 1846 m. iki 1880 m. prof. *Kuršaitis* leido periodinį leidinį „*Keleivis*". Apskritai Prūsijos Lietuva anksčiau nei Didžioji Lietuva pradėjo leisti periodinius leidinius. 1848 m. Memelyje (*Klaipėdoje*), nors ir visai neilgai, buvo leidžiamas „*Lietuvininkų Prietelius*". 1863 m. viename nedideliame Prūsijos Lietuvos miestelyje kaip priešprieša konservatyviajam „*Keleiviui*", buvo leidžiamas „*Lietuvninkų Pastas*". 1878 m. Memelyje išeina „*Lietuviszka Ceitunga*", o 1879 m. Priekulėje – „*Konzervatyvu Draugystės Laiszkas*". Vėliau pamatysime, kad Prūsijos Lietuva kaip Lietuvos leidybos centras suvaidino gana svarbų vaidmenį.

Kiti verti paminėti žmonės, prisidėję prie parengiamosios Lietuvos atgimimo stadijos, – tai kun. *Rupeikis*, kun. *Cypryan Niezabitowski* (?), *Jerzy hr. Plater*, kun. *Rumowica*, *Songaila*, *Walentowicz*, *Užukalnis*, tačiau atskirai kiekvieno iš jų veiklos neaptarsime, nes jų vaidmuo lietuvininkų sąjūdyje nebuvo ypač reikšmingas.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad gana daug parengiamojo Lietuvos atgimimo etapo veikėjų yra kilę iš Žemaitijos šlėktos. Dėl istorinių aplinkybių ir geografinės padėties Žemaitija visada buvo ir tebėra tvirčiausia lietuvių tautos dalis. Kelis amžius nuolat patirdama iš Vakarų vokiečių spaudimą, Žemaitija užgrūdino savo nepriklausomą būdą ir polinkį į savivaldą, ne kartą gelbėjusią išmušus tautos negandų valandai. Todėl valstietis žemaitis buvo mažiausiai linkęs paklusti svetimam valdovui ar įtakai, jis buvo visuomet pasiryžęs kovoti dėl savo teisių su ginklu rankose. Taip pat ir Žemaitijos šlėkta mažiausiai pasidavė lenkų kultūros įtakai ir iš esmės išsaugojo tautinį lietuvišką pradą. Todėl natūralu, kad jos išrinktiems atstovams buvo lemta parengiamuoju Lietuvos atgimimo laikotarpiu suvaidinti tokį svarbų vaidmenį lietuvininkų sąjūdyje.

Taip buvo iki septinto XIX a. dešimtmečio, kai nauji istoriniai įvykiai nutraukė taikią lietuvininkų sąjūdžio veiklą ir sužadino jo krizę. 1863 m. Lenkijoje prasidėjęs sukilimas persimetė ir į Lietuvą, jame daugiausia dalyvavo lenkų šlėkta. Vienas iš sukilimo šūkių buvo Lietuvos ir Lenkijos karalystės susijungimas, – to ypač norėjo šlėktos luomas. Demokratiškesnė ir radikalesnė sukilėlių dalis nedvejodama paskelbė visišką baudžiavos panaikinimą ir pažadėjo duoti valstiečiams žemės, tikėdamasi taip įtraukti juos į revoliucinį judėjimą. Be to, didelės viltys buvo dedamos į diplomatinę ir karinę Vakarų Europos šalių, ypač Prancūzijos, paramą. Tačiau jėgos buvo visiškai nelygios net partizaniniam karui. Sukilėlių būriai buvo visiškai nepajėgūs ilgai priešintis didžiulei rusų kariuomenei. Vakarų valstybių pagalba apsiribojo nota Rusijos valdžiai, reikalaujančia sušvelninti režimą Lenkijoje, tačiau šis įsikišimas neturėjo jokių pasekmių, nes Rusija pasirašė su Prūsija abipusės pagalbos malšinant sukilimą sutartį. Nepasiteisino ir kiek svaresnio valstiečių dalyvavimo sukilime viltys, nes jie nebebuvo linkę tikėti sukilėlių vadų pažadais, be to, Rusijos valdžia, pradėjusi Rusijoje baudžiavos panaikinimą dar 1861 m., iš esmės aplenkė išlaisvinamąjį sukilėlių sąjūdį. Nepaisant to, Žemaitijoje lietuvių valstiečių būriai, vadovaujami kun. Mackevičiaus, kurį laiką gana sėkmingai tęsė partizani-

nę kovą. Galiausiai sukilimas visur buvo numalšintas, o Lenkija ir Lietuva patyrė žiaurias represijas.

Grafas Muravjovas, liaudies pramintas Koriku dėl aršumo slopinant sukilimą, Lietuvoje pagarsėjo liūdna Herostrato šlove. Tūkstančiai žmonių buvo ištremta į Sibirą, daug nužudyta, daug dvarų konfiskuota arba dar blogiau – buvo priversti mokėti kontribuciją daugelį metų. Ypač nukentėjo sulenkėję bajorai, nes sukilimas Lietuvoje ir Lenkijoje buvo, galima sakyti, paskutinis karinis lenkų šlėktos žygis siekiant susigrąžinti tėvynę. Viskam pasibaigus Rusijos valdžia paskelbė ryžtingą karą prieš patį lenkų tautybės žmonių egzistavimą Lietuvoje, kurie atsirado čia daugiausia polonizuojant šlėktą ir Lietuvos miestiečių klasę. Ne mažiau keista, kad buvo paskelbtas toks pat, o kartais netgi nuožmesnis, karas prieš nuo seno čia gyvenusią lietuvių tautą.

Mūsų minėtas *M. Römeris*, neigdamas, kad Lietuvos atgimimas buvo Rusijos intrigos dalis, teisingai pažymi: „Lietuvos atgimimas ne tik nekilo iš valdžios intrigos, bet dar ir patyrė tam tikrų praradimų dėl istorinių Lenkijos ir Rusijos santykių raidos – vardan savo istorinio ryšio su Lenkų Tauta"*. Siekdama įsprausti lenkų tautą į etnografines ribas ir persekiodama bet kokių jos įtakų apraiškas buvusioje lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikoje, rusų valdžia nusprendė kartu sutrukdyti plėtotis bet kuriam kitam nacionaliniam judėjimui. Todėl parengiamasis Lietuvos atgimimo sąjūdis, prasidėjęs pirmoje XIX a. pusėje, dabar susidūrė su ryžtingu rusų valdžios pasipriešinimu. Ji vis aktyviau vykdo rusifikavimo programą: per rusų mokyklas, vietinę administraciją, kurioje vietas gauna tik rusifikuoti, orientuoti į stačiatikybę žmonės ir rusų žemvaldžiai, diegiama visapusiška rusų įtakos sistema. Laisva pilietinė iniciatyva laikoma nusikaltimu, visuotinis švietimas sąmoningai stabdomas, jokia savivaldos forma, taip pat ir ūkinė, nesivysto reikiamai ir nevaržomai, bet kokios piliečių laisvės laikomos revoliucine prabanga, žodžiu, bet kokia kultūrinė tautos kūryba draudžiama griežtai ir neginčijamai.

---

* Ten pat, p. 43.

Tačiau patį stipriausią smūgį patyrė lietuvių literatūra, kuri kiek anksčiau tapo tautinio atgimimo svertu. 1865 m. buvo uždrausta lietuvių spauda lotyniškaisiais lietuvių rašmenimis. Knygas lietuvių kalba buvo galima leisti tik rusiškaisiais rašmenimis prižiūrint griežtai cenzūrai. Taip buvo siekiama palenkti lietuvių literatūrą rusų kultūros įtakai: rusiškieji rašmenys, kaip naiviai manė rusifikatoriai, turėjo padėti įtvirtinti rusų kultūros dominavimą Lietuvoje. Lietuvių tauta instinktyviai suprato, kuo grėsė rusų biurokratijos politika, ir surengė neregėtą obstrukciją. Lietuviškų knygų rusiškaisiais rašmenimis buvo paskelbta: nuo 1864 m. iki 1869 m. – 20, nuo 1870 m. iki 1874 m. – 3, nuo 1875 m. iki 1879 m. – 3, ir nuo 1880 m. iki 1884 m. – tik viena knyga.

Taip per dvidešimt metų buvo visiškai sunaikinta kultūrinė nacionalinė lietuvių tautos kūryba slegiant dar nematytai rusų biurokratinio absoliutizmo priespaudai. Dėl jo Lietuvoje prasidėjo kultūros sutemos. Galėjo atrodyti, kad Lietuvos atgimimas buvo sužlugdytas dar negimęs. Tačiau šiose kultūros sutemose užaugo pirmoji tautinės inteligentijos karta, kuri vien dėl savo vardo turėjo pakelti visuotinio tautinio atgimimo vėliavą. Kad ir kokios sunkios buvo visuomenės gyvenimo sąlygos, valstiečių išlaisvinimas, nors ir smarkiai pavėluotas, turėjo suvaidinti lemiamą vaidmenį tolesniame lietuvių tautos gyvenime. Baudžiavos panaikinimas 186 – ? (Kaip čia yra, nesuprantu!) bei asmeninės valstiečių laisvės pripažinimas buvo tas būtinas žingsnis, žengiant visuomeninės Lietuvos santvarkos demokratizavimo keliu, leidęs lietuvių prastuomenei viešosios kultūros formomis atskleisti vidinį tautinį savo turinį. Matant, kad Lietuvos gyvenimą suspaudė geležiniai rusų priespaudos gniaužtai, galima tik stebėtis tautos dvasios ištvermingumu. Kai užaugo pirmoji laisva tautinių inteligentų karta, tuojau pat, beveik matematiniu tikslumu, ši dvasia ima reikštis ir beveik iškart įgauna galingo tautinio judėjimo formą. Toks posūkio taškas, kai pradedama skaičiuoti nauja Lietuvos atgimimo era, ir buvo 1883 m.

Tais metais *Ragainės* mieste Prūsijos Lietuvoje pradedamas leisti mėnesinis žurnalas „*Aušra*“, skirtas Didžiajai Lietuvai.

Žurnalo sumanytojas ir leidėjas buvo daktaras *Basanavičius*, nuo to laiko tapęs idėjiniu tautinio atgimimo vadu. Į Rusijos Lietuvą „*Aušra*" buvo gabenama kontrabanda ir ten buvo slaptai platinama tarp jaunos lietuvių inteligentijos, dar stokojusios idėjinio bendrumo. Iš pradžių šį idėjinį vienijimą ir atliko jaunas patriotinis „*Aušros*" romantizmas. Karšta meilė istorinei tautos praeičiai ir nacionalinėms tradicijoms, kuriomis išreiškiamas tautinis lietuvių individualumas, siekis sujungti šias tradicijas į tolesnę lietuvių tautos raidą – toks buvo „*Aušros*" turinys. Semdamasi įkvėpimo daugiausia iš patriotinio romantizmo, „*Aušra*" vykdė savo veiklą klaidingai manydama, kad kultūrinis atgimimas įmanomas vien kultūrinės veiklos pagrindu, be politikos. Tačiau būtent čia „Lietuvos mylėtojų" (taip vadino save inteligentija, susibūrusi aplink „*Aušrą*") laukė didžiausias nusivylimas. Pats lietuvių tautiškumo atgimimas rusų valstybės teritorijoje jau buvo politinis faktas. Todėl nuo pat „*Aušros*" atsiradimo visi Lietuvos kaimynai laikė atgimimą puoselėjančią jos veiklą politiniu reiškiniu. Lenkija įžvelgė tame Rusijos *divide et impera* politikos, nukreiptos prieš jos kultūrinius laimėjimus, padarinį. Rusija įtarė Bismarko kėslus, o Vokietija, nepatenkinta tautinio judėjimo Prūsijos Lietuvoje sustiprėjimu, kaltino karingąjį panslavizmą. Po veiklaus „*Aušros*" redaktoriaus d[aktaro] *Šliupo* ištrėmimo iš Prūsijos „Lietuvos mylėtojų" veiklą ištiko krizė ir 1886 m. „*Aušros*" leidimą teko nutraukti.

Pirmaisiais po „*Aušros*" uždarymo metais lietuvių inteligentija išgyveno didelę idėjinę krizę, tačiau „*Aušros*" reikšmė nė kiek nenublanksta. „*Aušra*" praturtino Lietuvos tautinį judėjimą ilgiems metams. Jai idėjiškai remiant greta mokslinės draugijos „*Litauische literarische Gesellschaft*" (1879 m.) Prūsijos Lietuvoje atsirado tautinė mokslinė draugija „*Birutė*" (1885 m.). Tuo pačiu metu pagausėja leidyba apskritai: jau 1885 m. išėjo 12 lietuviškų periodinių leidinių, kasmet buvo leidžiami 7 sistemingi liaudies kalendoriai. 1886–1889 m. po „*Aušros*" uždarymo buvo nesėkmingų bandymų suburti tautinę Lietuvos inteligentiją aplink kurį nors leidinį. Atgimstanti tauta turėjo vis aiškesnių visuomeninių ekonominių poreikių –

tokių poreikių, kurių negalėjo patenkinti „*Aušra*“, besilaikanti apolitiškos tautinio romantizmo pozicijos. Iškilo būtinybė derinti kultūrinį atgimimą su visuomeniniais ekonominiais lietuvių tautos poreikiais, o ypač su didelės valstiečių masės, tik neseniai atsikračiusios baudžiavos ir formuojančios savo gyvenimą asmeninės laisvės pagrindais, poreikiais. Reikėjo atvirai pažvelgti į itin vargingą politinę tautos padėtį ir suformuluoti savo požiūrį į rusų absoliutizmo rusifikavimo politiką. Tačiau kaip lengva buvo visiems „Lietuvos mylėtojams“ susiburti aplink „*Aušrą*“ grynai tautiniu pagrindu, lygiai taip pat sunku buvo visai tautai vienytis visuomeniniais ekonominiais ir politiniais pagrindais.

Be to, augant atgimimo judėjimui ir stiprėjant katalikų dvasininkų vaidmeniui jame, vis sunkiau buvo suderinti tautinius ir bažnytinius interesus. Todėl toliau besiplėtojant tautiniam Lietuvos atgimimui tautinė lietuvių inteligentija, viena vertus, vis labiau diferencijuojasi idėjiškai, kita vertus, siekia visapusiškai apimti liaudies masių interesus ir tapti tikruoju lietuvių tautos balsu. 1889 m. Prūsijos Lietuvoje pradedamas leisti literatūrinis, politinis ir mokslinis mėnesinis žurnalas „*Varpas*“. Šis žurnalas iš esmės atstovavo pasaulietiškajai lietuvių inteligentijos srovei, kuri įveikė ankstesnę krizę įgydama pozityvistinę pasaulėžiūrą, nuostatą derinti kultūrinį darbą su socialine ekonomine ir politine veikla bei radikaliai opozicinį požiūrį į rusų valdžią. Nuo 1890 m. „*Varpas*“ leidžia mėnesinį žurnalą žemdirbiams „*Ukininkas*“. Apskritai žurnalas „*Varpas*“ atstovavo krypčiai, kuri rėmėsi plačiomis valstiečių masėmis, todėl Lietuvoje turėjo moralinį palaikymą. Tais pačiais 1890 m. taip pat Prūsijos Lietuvoje pradedamas leisti katalikų žurnalas „*Apžvalga*“. Šis žurnalas buvo katalikų dvasininkijos, dar nuo „*Aušros*“ laikų pabrėždavusios išskirtinę savo vietą lietuvių tautinio atgimimo judėjime, leidinys. Perdėtas pagoniškosios Lietuvos idealizavimas ne kartą trikdė lietuvių dvasininkiją, o Lietuvos atgimimo judėjimui dažnai tekdavo pasisakyti apskritai prieš Lietuvos katalikų dvasininkiją, buvusią nemenku polonizavimo įrankiu. Šios aplinkybės lėmė gana keblius santykius tarp pasaulietiškų-

jų ir bažnytinių atgimimo atstovų, tuo labiau kad visuomeninio darbo sąlygos stūmė pasauliečius socialinio radikalizmo link, o bažnyčios atstovai visuomet buvo linkę laikytis nuosaikumo. Tačiau ir „*Apžvalga*", ir „*Varpas*" nuoširdžiai tarnavo valstiečių interesams ir rėmėsi jais. Nuo „*Varpo*" „*Apžvalga*" iš esmės skyrėsi tuo, kad tautinius lietuvių interesus tapatino su katalikų bažnyčios interesais ir tautinį atgimimą suvokė tik per krikščioniškąją kultūrą. Be to, „*Aušra*" buvo pasyvaus pasipriešinimo šalininkė, o „*Varpas*" propagavo aktyvią kovą su rusų absoliutizmu. 1896 m. atsirado naujas katalikų dvasininkijos leidinys „*Tėvynės Sargas*", kuris nuo 1897 m. pakeičia ir nustojusią gyvuoti „*Apžvalgą*". „*Tėvynės Sargas*" iš esmės perėmė „*Apžvalgos*" pakraipą, savo tikslu laikydamas būti lietuvių tautos švietimo, tikėjimo ir kalbos sergėtoju. Be jau minėtų žurnalų, tuo metu atsirado kitų periodinių leidinių ir Prūsijos Lietuvoje, ir Amerikoje lietuvių kolonistų bendruomenėje, tačiau tautiniame lietuvių atgimime jie suvaidino antraeilį vaidmenį. Šios dvi kryptys – pasaulietiška („*Ukininkas*" ir „*Varpas*") bei bažnytinė („*Apžvalga*" ir „*Tėvynės Sargas*") – ilgą laiką vienijo ir ugdė tautinę lietuvių inteligentiją bei švietė liaudies mases, kol vis stiprėjantis stichinis bažnytinės krypties judėjimas sukūrė naujas kultūrinio nacionalinio darbo sąlygas. Šį tautoje vykusį procesą verta aptarti kiek išsamiau.

Kai skleidėsi ir brendo nacionalinė tautinės lietuvių inteligentijos savimonė, stiprėjo ir jos įtaka plačiosioms lietuvių tautos masėms. Nepaisant griežto rusų valdžios draudimo gabenti ir platinti lietuviškas knygas Rusijos Lietuvoje – tai buvo laikoma politiniu nusikaltimu, – jų kontrabanda, augant leidybai Prūsijos Lietuvoje, vis didėjo ir tobulėjo, o liaudies švietimo stoką iš dalies kompensavo privati šviečiamoji veikla. Pirmoje XIX a. pusėje šviečiamoji liaudininkų veikla sužadino tautinio liaudies švietimo poreikį, tuo labiau kad išlaisvinus valstiečius atsirado nemažai konkrečių poreikių, kuriuos teko tenkinti skatinant liaudies iniciatyvą.

Rusų valdžia, įsitikinusi, kad rusiškieji rašmenys neprigijo lietuvių literatūroje, nusprendė panaikinti Lietuvoje atgimimo veiklos, plėtotos užsienyje, vaisius represijomis. Lietuvių

judėjimui augant ir pasiekus zenitą paskutinio XIX a. dešimtmečio antroje pusėje jo persekiojimas stiprėjo. Tuo laikotarpiu rusų valdžia naudojo visas įmanomas priemones, kad nuslopintų nacionalinę lietuvių tautos savimonę ir persekiotų bet kokias savarankiškos veiklos apraiškas. Vietinei administracijai, teismui ir mokykliniam švietimui buvo keliamos didelės rusifikavimo užduotys. Administracija spaudė valsčių savivaldos įstaigas, versdama jas pripažinti ir platinti lietuviškus leidinius rusiškais rašmenimis. Rusų mokytojai turėjo atlikti tiesioginių tautos rusifikatorių vaidmenį, o kartu ir šnipinėjimo funkcijas. Vidurinė mokykla virto policijos padaliniu, turinčiu sekimo funkcijas. Gimnazijoje buvo draudžiama viskas, kas galėjo žadinti tautinę jaunimo savimonę, patyčios iš jo tautiškumo ir tikėjimo neturėjo ribų. Stačiatikių bažnyčių lankymas buvo viena iš mokyklinių mokinių katalikų prievolių. Vidurinių mokyklų auklėtiniai negalėjo gyventi privačiuose butuose (nebent tik su tėvais arba artimiausiais giminaičiais), bet privalėjo apsistoti konviktuose. Ten kartu su mokymosi priežiūra buvo vykdomas ir rusinimas, kurį dažniausiai lydėjo dorovės nuopuolis. Tačiau valdžia sąmoningai leido jaunimui demoralizuotis, siekdama jį surusinti lygiai taip pat, kaip neabejodama būtų galėjusi nugramzdinti lietuvių tautą į visišką tamsumą, siekdama panaikinti švietimą lietuvių kalba. Tuo tikslu 1892 m. buvo uždraustas privatus mokymas. Taip buvo tikimasi suduoti paskutinį smūgį lietuviškajam švietimui.

Tuo pat metu buvo persekiojamas ir katalikų tikėjimas, kurį išpažino lietuvių tautos dauguma. Buvo draudžiama viešai melstis, statyti bažnyčias, net statyti pakelės kryžius pagal lietuvių papročius ir taisyti senus. Dvasininkija patyrė visokeriopą priespaudą ir buvo griežtai baudžiama už bet kokias tautiškumo apraiškas. 1894 m. (?) vienas religinio persekiojimo atvejis padarė tautos sąmonei ypač didelį įspūdį ir nuteikė ją dar priešiškiau rusų valdžios atžvilgiu. Tais metais Kražių miestelio tikintieji ryžosi ginti savo bažnyčią. Norėdami taikiai baigti ginčą dėl savo neginčytinų teisių lietuviai bandė įtikinti Kauno gubernatorių nesiimti jokių ryžtingų veiksmų, kol negaus atsakymo

į savo peticiją rusų imperatoriui. Tačiau Kauno gubernatorius žymusis Klingenbergas (ar taip?) išsikvietė kazokus ir žiauriai susidorojo su beginkliais gyventojais. Kazokai daugelį sužalojo, kitus suvarė į artimiausią upę ir paskandino, o moteris išprievartavo. Kruvinas Kražių susidorojimas nepaprastai apkartino lietuvių sielas ir sužadino jų ryžtą kovoti su cariniu absoliutizmu iki galo.

Sunku apsakyti visus smulkmeniškos biurokratinės priespaudos, kuri tarsi šimtakojis jūrų polipas surakino visas Lietuvos gyvenimo sritis ir spaudė ją mirties gniaužtuose, baisumus. Ši priespauda peržengė XIX a. ribą ir vyko jau mūsų XX a. dar taip neseniai, iki pat didžiojo karo pradžios. Taip apšviestaisiais mūsų laikais rusų valdžia atsidėkojo lietuviams už kilnią jų politiką XIII a. ir XIV a. užkariautose rusų žemėse. Tačiau jokia reakcija negalėjo numarinti tautinio lietuvių judėjimo. Lietuvių atgimimo procesas – lietuvių liaudies kultūrinė evoliucija, vykusi demokratėjant visuomenei, – negalėjo sustoti būtent tada, kai Lietuvos valstietis, lietuvių tautiškumo pamatas, gavo asmeninę laisvę, o su ja ir žemės. Amžius pavergtas Lietuvos valstietis savo pečiais atlaiko naują tautinės vergijos formą, be to, žingsnis po žingsnio, nenuilsdamas lyg darbšti skruzdėlė, deda tautinės savo kultūros pagrindus. Jo nenuvilia nesėkmės ir rusų valdžios kuriamos kliūtys, ir jis tarsi voras audžia naują kultūrinio darbo tinklą vietoje nuolat ardomo. Lietuvių liaudis, kaip ir anksčiau, slaptai mokosi uždrausto lietuvių rašto, daugelyje vietų kuriasi savišvietos būreliai, tenkinantys kultūrinius ir visuomeninius savo narių poreikius, visur didėja susidomėjimas užsienietiška lietuvių spauda, vis dažniau nubunda liaudies iniciatyva visuomeninėje ekonominėje veikloje, tačiau svarbiausia, kad smarkiai sustiprėja sąmoningas opozicinis požiūris į politinio pobūdžio kliūtis kultūrinės nacionalinės raidos kelyje. Nuolatinės pasipriešinimo veiklos būtinumo suvokimas dar labiau išauga, kai 1896 m. kraštutinis kairysis inteligentijos flangas, susibūręs aplink „*Varpą*“, organizuoja lietuvių socialdemokratų partiją ir pradeda energingą agitaciją. Artimiausias politinis šios partijos tikslas – sukurti

savarankišką federacinę respubliką iš vakarinių Rusijos imperijos tautų, viena kurių yra lietuviai.

Kairiajam tautinės inteligentijos sparnui, susibūrusiam aplink „*Varpą*", suformavus socialdemokratinę organizaciją, turinčią savo leidinį, likusi „*Varpo*" inteligentija toliau diferencijavosi. Netrukus iš jos vėl susiformavo dvi srovės: radikalioji ir nuosaikioji. Viena buvo linkusi aktyviai kovoti dėl laisvos ir nepriklausomos Lietuvos, kita – taikiai dirbti kultūriniame tautiniame bare. Pirmojoje srovėje vyravo demokratinės nuotaikos, antrojoje – aiškiai nacionalistinės. Pirmoji srovė buvo stipresnė idėjiškai ir skaičiumi, tačiau būtent nacionalistinė pareikalavo iš jos kompromiso. Nusileisdamas šiai srovei, „*Varpas*" greta žurnalo „*Ukininkas*" nuo 1901 m. iki 1903 m. leido „*Naujienas*", kurios turėjo atlikti tik taikų kultūrinį darbą. Kompromiso su nacionalistine srove neišvengiamybė tapo akivaizdi 1902 m., kai idėjiniai „*Varpo*" šalininkai nusprendė susijungti į Lietuvos demokratinę partiją, turinčią radikalią programą. Nors radikalūs demokratai turėjo aiškią persvarą, partijai nepavyko visiškai susiformuoti dėl tų nesutarimų, kuriuos sukėlė nacionalistinės pakraipos „*Varpo*" šalininkų grupė. Vėliau jie sudarė atskirą nacionaldemokratų partiją. Verta paminėti, kad tuo partinės diferenciacijos laikotarpiu sąmoningoji katalikiška lietuvių inteligentijos dalis ketino kurti stiprią ir stambią Lietuvos krikščionių demokratų partiją.

Taigi jau didžiausių valdžios represijų metu Lietuvoje nusistovėjo idėjinių srovių grupė, kurioje vienos lietuviškos partijos buvo jau beveik visai susiformavusios, o kitos tik pradėjo formuotis. Tačiau netrukus stichinis tautinis judėjimas ne tik pagreitino lietuviškų partijų formavimąsi, bet net dėl <neįsk.> bendros politinės Rusijos konjunktūros sukūrė palankesnes tautinės jų veiklos sąlygas. Jau pirmais šio šimtmečio metais rusų valdžia pamatė, kad represinės jos pastangos sunaikinti tautinį Lietuvos atgimimą bevaisės. Nepaisant represijų, nepaisant netgi Prūsijos policijos bendradarbiavimo su Rusijos valdžia persekiojant lietuvių raštiją, ji vis gausėjo ir plito po visą Lietuvą. Dar prieš prasidedant Rusijos–Japonijos karui Vilniaus

generalgubernatorius, o vėliau palyginti liberalus vidaus reikalų ministras kunigaikštis Sviatopolkas-Mirskis slaptoje ataskaitoje vadovybei pripažino: „Jeigu lietuvių spaudos klausimas pasiliks vyresnybės permainomas po senovei, tai aš tvirtai tikiu, jog ilgainiui visa tauta gali teip subrusti, kad pati vyresnybė turės nemažai vargo... Mums reikia leisti lietuviams jųjų lotyniškai lietuviškasias raides dėlto, juog nėkokia galybė negal suturėti vis kaskart didesnio lietuviškų knygų platinimos"* (M. Römer, str. 320).

Rusų biurokratija jautė būtinybę pakeisti nesėkmingą savo taktiką. Ji tik laukė tinkamos progos. Greitai proga pasitaikė, bet jos reikšmė visai imperijai nepaprastai viršijo kuklius trumparegės rusų biurokratijos lūkesčius. 1904 m. prasidėjo Rusijai nesėkmingas Rusijos–Japonijos karas. Jau seniai brendęs masių nepasitenkinimas rusų absoliutizmu tapo aiškiai matomas. Kad išsaugotų imperijos gyventojų pritarimą nepopuliariam karui, nepatenkintoms gyventojų grupėms rusų valdžia pradėjo daryti nedidelių nuolaidų. Viena tokių nuolaidų buvo lietuviams sugrąžinta prigimtinė teisė leisti knygas ir periodinius leidinius lotyniškaisiais lietuvių rašmenimis. Tais pačiais 1904 m. šiek tiek susilpnėjo nacionalinės konfesinės represijos apskritai. Tačiau kitais metais, po didžiojo rusų pralaimėjimo Rytuose, rusų absoliutizmas buvo priverstas nusileisti dar labiau. Bendra padėtis imperijoje paskatino paskelbti 1905 m. spalio 17 d. konstitucinį manifestą. Tuo pačiu metu Lietuvoje plinta nacionalinis politinis judėjimas, kurį metų pabaigoje vainikavo nacionalinis ir politinis Lietuvos apsisprendimas, paskelbtas vadinamojo Seimo Lietuvos sostinėje Vilniuje.

Šis delegatų Seimas įvyko štai kokiomis aplinkybėmis. Kai revoliucinis politinis judėjimas Rusijoje sudrebino biurokratinę santvarką ir ši dėl neįprastos padėties ėmė prarasti pusiausvyrą, Lietuvos valsčių sueigos pradėjo energingą veiklą. Iš pradžių ši veikla neperžengė sueiginių nutarimų ir agitavimo už valdymo ir mokymo įstaigų nacionalizavimą, tačiau 1905 m. spalį ji išauga į aktyvų rusų valsčių valdininkų ir liaudies mokytojų boikotą.

* Ten pat, p. 187. [Varpas, 4–5, 1903 m.]

Netrukus beveik visos valsčių tarybos buvo liaudies savivaldos rankose. Dabar ant rusų tvarkos griuvėsių teko kurti nacionalinį valdymą. Šiomis aplinkybėmis dalis lietuvių inteligentijos sumano sušaukti liaudies atstovų ir dirbančių inteligentų suvažiavimą. Tarp suvažiavimo iniciatorių svarbią vietą vėl užima daktaras *Basanavičius*, idėjinis Lietuvos atgimimo tėvas. Suvažiavimas įvyko Vilniuje lapkričio 21–22 d. gausiai dalyvaujant liaudies delegatams ir dirbančių inteligentų atstovams. Pirmą kartą po sunkių tautos išbandymų čia buvo išreikšta organizuota tautos – natūralios savo šalies, naujos atgimusios Lietuvos šeimininkės – valia. Suvažiavime masiškai dalyvavo visos partinės lietuvių inteligentijos srovės, kurių mažiausiai apsisprendusios vien dėl paties visuotinio suvažiavimo apsisprendė ir netrukus pagal galimybes susibūrė į organizuotas grupes. Susikūrė dvi profesinės politinės sąjungos – valstiečių sąjunga ir lietuvių mokytojų sąjunga, kurios suvaidino svarbų vaidmenį formuojant lietuvių tautos savimonę.

Tokiomis aplinkybėmis visuotinis Lietuvos suvažiavimas Vilniuje tarp aktualiausių reikalavimų Rusijos valdžiai iškėlė reikalavimą suteikti Lietuvai plačią autonomiją užtikrinant nacionalines lietuvių tautos teises. Tuo metu ir tomis aplinkybėmis šis reikalavimas reiškė politinį atgimusios Lietuvos apsisprendimą. Kitą dieną po suvažiavimo aukščiausia vietinė valdžia pranešė Lietuvos gyventojams apie potvarkį, kuris iš esmės patenkino lietuvių reikalavimus dėl lietuvių kalbos pradinėje mokykloje ir didesnės vietinės valsčių savivaldos nepriklausomybės nuo rusų biurokratijos. Todėl galima daryti išvadą, kad Vilniaus lietuvių delegatų suvažiavimas padarė savo darbą.

Tačiau dėl bendros politinės konjunktūros revoliucinis judėjimas Rusijoje vėliau nuslopo. Vyriausybės nuolaidų laikotarpį pakeitė biurokratinė reakcija, o paskui ir žiaurios represijos. Lietuvai taip pat teko brangiai sumokėti už laisvės siekimą. Bet ir visoje Rusijoje, ir Lietuvoje jau buvo neįmanoma atimti visa to, kas kruvinu liaudies prakaitu buvo iškovota. Biurokratija apkarpė spalio 17 d. manifesto, skelbusio konstitucinę santvarką Rusijoje, nuostatas kiek tik įmanoma, tačiau vienaip ar kitaip

šis manifestas tapo Rusijos konstitucionalizmo, plitusio taip pat ir į Lietuvą, pradžia. Todėl 1905 m. Lietuvoje prasideda nauja kultūrinės nacionalinės raidos era, kurią galima skaičiuoti net nuo 1904 m., kai po 40 draudimo metų buvo atgauta lietuvių spauda. Nuo šio momento kultūrinis nacionalinis lietuvių judėjimas, tarsi išsiveržęs į laisvę požeminis upelis, liejosi platus ir sraunus.

Nuo lietuvių spaudos atgavimo ir minimalių nacionalinių politinių teisių lietuviams suteikimo iki karo pradžios praėjo vos dešimt metų. Ką vienas dešimtmetis reiškia tautos gyvenimui? Tačiau būtent per šį dešimtmetį lietuviai atliko milžinišką kultūrinį nacionalinį darbą. Prieš septynis amžius menkai kaimynų pažįstami pagonys lietuviai išėjo iš savo miškų ir ties Vakarų ir Rytų Europos riba sukūrė didingą valstybę. Dabar kaimynų nuostabai lietuviai, ilgai gyvenę beteisėje tamsumoje ir neturėję galimybės veikti, ne mažiau energingai rodo savitos tautinės kultūros užuomazgas ir įgyvendina jas visais tautinio gyvenimo aspektais. Amžius kaupta potenciali dvasinė energija per dešimtmečius turi sukurti tai, ką kitos tautos kūrė per amžius. Be to, atskiros talentingos asmenybės, tapusios svetimos kultūros darbuotojais, buriasi dabar prie tautinio židinio ir atsineša kultūrinį įdirbį, perleistą per lietuviškojo individualumo prizmę.

Per dešimt pastarųjų metų lietuviai išėjo politinės veiklos mokyklą šalies viduje, per savo atstovus dalyvaudami naujame Rusijos parlamente, vykdo energingą ekonominę visuomeninę veiklą keldami materialinę šalies gerovę ir vaduodami ją nuo priklausomybės bei drąsiai ir sėkmingai bando savo jėgas kultūrinės kūrybos bare. Kuriama lietuvių pradinė mokykla, kovojama dėl tautinės vidurinės mokyklos ir žengiami pirmi žingsniai organizuojant ją bei lietuvių universitetą Vilniuje, plečiasi periodinių leidinių ir mokslinės bei grožinės literatūros leidyba, pradėta kurti nacionalinį teatrą ir muziką. Grožinė literatūra sparčiai gausėja ir tobulėja. Organizuojama menų draugija, kasmet Vilniuje rengianti meno parodas. Kuriama mokslinė draugija, kasmet taip pat Vilniuje rengianti mokslinius suvažiavimus.

Kuriami projektai steigti tautinius namus didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir telkti juose įvairialypį kultūrinį nacionalinį lietuvių gyvenimą. Kaune tokie liaudies namai buvo pastatyti dar prieš karą, Vilniuje buvo tik ketinama pradėti tokių namų statybas. Mes kalbame tik apie kultūrinio nacionalinio lietuvių gyvenimo įvairovę pastaruoju palyginti laisvu dešimtmečiu, nenagrinėdami jo turinio, nes tai galėtų būti atskiros studijos tikslas.

Čia verta pridurti, kad, mūsų manymu, dėl tautinio lietuvių temperamento, dėl Lietuvos padėties ties Rytų ir Vakarų Europos riba bei tolygaus Rytų ir Vakarų kultūrų dalyvavimo Lietuvos istorijoje tautinė lietuvių kultūra formuojasi kaip organiška Rytų ir Vakarų pasaulių sintezė. Lietuvos likimas iškėlė visiškai savitą nacionalinį tikslą sujungti dvi skirtingas pasaulio kultūrų kryptis į individualias savosios kultūros formas. Šis savitas tikslas visiškai atitinka savitą istorinę Lietuvių tautos raidą. Netolimoje ateityje šią raidą turi užbaigti visiškas nacionalinis apsisprendimas nacionalinės ekonominės ir politinės laisvės pavidalu. Dabartinis didysis tautų karas, tvirtu visos tautos įsitikinimu, kad ir kokia būtų jo baigtis, turi tik priartinti šio apsisprendimo akimirką. Nors visa Lietuvos teritorija tapo žiauraus Vokietijos ir Rusijos karo lauku, kultūrinis nacionalinis lietuvių darbas pristabdytas ir smarkiai sutrikdytas, o šimtai tūkstančių lietuvių buvo priverstinai iškeldinti į Rusijos gilumą, lietuviai nė akimirkai neprarado vilties bei tvirto ryžto išeiti iš šio naujo išbandymo ne tik nesužlugus, bet dar labiau sutvirtėjus kovojant dėl savo nacionalinių teisių. Dar karo metu lietuvių tauta mobilizavo visas kultūrines jėgas, kad, viena vertus, išsaugotų tremtinių į Rusiją tautiškumą, o kita vertus, apsaugotų nuo išnykimo Lietuvos gyventojus, išgyvenančius karo žiaurumą.

Šią sunkią tautinės nelaimės akimirką lietuviai įdėmiai stebi didįjį tautų karą ir tikisi, kad ateityje engiamų tautų teisės bus pripažintos. Jau ne pirmą kartą didžiųjų tautų gyvenimo ritmas atsiliepia tautiniam Lietuvos gyvenimui. XVI a. religinė reformacija Vokietijoje sukūrė Lietuvoje religinę lietuvių literatūrą. Didžioji Prancūzijos revoliucija pirmoje XIX a. pusėje paskati-

no Lietuvos visuomenės demokratizavimą, dėl kurio susikūrė tautinė lietuvių literatūra. 1905 m. politinė Rusijos revoliucija padėjo Lietuvai iškovoti pirmąsias politines teises. Dabar lietuvių tauta siekia tarptautinio tautinės nepriklausomybės pripažinimo tarp kitų apsišvietusių tautų. Jei tikroji kultūrinė tautos vertė bei nacionalinis jos veidas yra ne tautos narių skaičius, ne išorinė šlovė ar kiekybiniai kultūros požymiai, o vidinė tautinio turinio kokybė, tai lietuvių tauta, turėjusi kankinių istoriją, gali oriai žvelgti į pačias pažangiausias pasaulio tautas.

V. EKONOMINIS LIETUVOS GYVENIMAS

1) Teorinėje šios studijos dalyje minėjome, kad materialinė tautos gerovė priklauso nuo trijų pagrindinių veiksnių: gamtinių šalies turtų, bendros liaudies darbo apimties ir ekonominės politinės konjunktūros. Gali būti, kad pirmųjų dviejų veiksnių – gamtinių turtų ir liaudies darbo – visiškai pakanka ekonominei tautos gerovei sukurti, o konjunktūra griauna šių dviejų veiksnių sąjungos rezultatą bei priverčia tautą sunkiai kovoti dėl būvio. Tokia yra Lietuvos padėtis nuo to laiko, kai ji pateko į Rusijos valdžią bei atsidūrė beteisė tarp dviejų konkuruojančių tautų – rusų ir vokiečių – girnų.

Lietuvos pavyzdys įtikinamai parodo, kokia ekonominė neteisybė gali ištikti silpnesnes tautas, nevaržomai besigrumiant stipresnėms. Neribotos laisvos tautų konkurencijos principo turi būti atsisakyta taip pat, kaip pažangus pasaulis jau atsisakė neribotos laisvos konkurencijos tarp atskirų visuomenės narių. Abiem atvejais nuoseklus šio principo įgyvendinimas iš esmės reiškia stipriojo teisių užtikrinimą ir faktinį silpnesniųjų beteisiškumą. Todėl turi būti pripažinta aukščiausioji visuotinė ir atskirų visuomenės narių, ir tautų teisė į laisvę nuo ekonominio išnaudojimo. Šios prigimtinės teisės požiūriu mes ir nagrinėsime ekonominį Lietuvos gyvenimą rusų valdžios laikotarpiu. Mes tik šiek tiek paminėsime istorines ekonominių santykių aplinkybes ir kalbėsime apie Lietuvą ne kaip apie Lietuvos valstybę istorinėje jos teritorijoje, bet kaip apie etnografinę buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją.

2) Didžioji šiuolaikinės Lietuvos dalis priklauso teritorijai tarp dviejų stambių upių – Nemuno ir Vakarų Dvinos. O etnografinė Lietuva telpa į keturkampį, kurio kampai yra Kionigsbergas, Ryga, Daugpilis ir Gardinas. Ši teritorija, šiaurės vakaruose ribojama Vakarų Dvinos, pietvakariuose pažymėta Nemuno, o vakaruose apribota Baltijos jūros, yra iš esmės vientisa ir uždara. Jos dirvožemis ir klimatas yra gana vienodi, įvairovė atsiranda už šio keturkampio ribų. Iš to kyla šalies gyvūnijos ir augmenijos, o todėl ir žemdirbystės bei gyvulininkystės, įvairovės nebuvimas.

Krašto reljefas yra beveik visiška lyguma, kurią kiek paįvairina aukštumos palei upių ir jūros krantą. Šios aukštumos nėra uolingos ar itin didelės. Visą vidinę šalies teritoriją raižo daugybė smulkių upių, tekančių į Nemuną ir Baltijos jūrą. Išorinius krašto ypatumus papildo gana gausūs ežerai ir miškai. Šalies dirvožemį suformavo ledynų judėjimas iš šiaurės ir šiaurės vakarų nuo Baltijos jūros. Šį ledynų judėjimą iki šiol žymi visur likusios granito uolienos ir kitų akmenų nuolaužos. Lietuvos moreną daugiausia sudaro devono molis ir tos pačios epochos smėlis. Tik retkarčiais pasitaiko silūro kreidos (NB: reikia patikrinti iš „Vairo" – rašau iš atminties). Šie elementai kartu su vėlesnėmis organinėmis nuosėdomis sudaro dabartinės Lietuvos dirvožemį. Šis dirvožemis yra ne toks derlingas kaip juodžemis, kuriam nereikia intensyvios priežiūros, ir ne toks našus kaip intensyviai dirbamas geltonžemis (miškas), tačiau duoda šeimininkui pakankamą derlių už nuolatinį įtemptą darbą. Galima teigti, kad vidutinis Lietuvos dirvožemio derlingumas yra pakankamas, o šalies šiaurės vakaruose, Žemaitijoje, dirvožemio derlingumas yra netgi didesnis nei vidutinis. Kraštas gana skurdus mineralų. Daugelyje vietų pastebimi geležies rūdos klodai, tačiau pagal visus požymius jie nėra nors kiek reikšmingi. Didesni yra gipso klodai Žemaitijoje ir gintaro atsargos pajūryje, ypač Prūsijos Lietuvoje. Jei pridėtume dar kelis mineralinio vandens šaltinius (pvz., Druskininkai), tai būtų beveik viskas, kas iki šiol yra atrasta, tačiau dar nepanaudota iš Lietuvos mineralų pasaulio.

Lietuvos klimatas yra vidutinis, veikiamas jūros. Žiemos čia nėra itin atšiaurios, o vasaros retai būna karštos ir sausos. Kritulių gana daug ir jie pasiskirsto tolygiai per visus metus. Vidutinė metų temperatūra yra maždaug 5° C aukščiau nulio. Geografinė Lietuvos padėtis yra gana palanki. Šalis turi pakankamai natūralių vandens kelių patogiai susisiekimo sistemai sukurti bei viena savo puse išeina į jūrą. Tiesa, ši jūra dėl savo padėties neturi didelės reikšmės prekybai bei politikai, lygiai kaip ir Lietuvos pajūris nėra itin patogus didelei prekybos apyvartai. Tačiau bendra šalies padėtis yra pakankamai gera.

3) Sudėtingos vidinės geografinės Lietuvos sąlygos bei santykinė geografinė jos padėtis leidžia daryti išvadą apie bendrą ekonominio Lietuvos gyvenimo kryptį, formuojamą gamtinių šalies ypatumų. Aišku, kad dėl natūralių priežasčių šalies liaudies ūkyje turi vyrauti žemdirbystė ir glaudžiausiai su ja susijusios ūkininkavimo šakos. Šis vienos ekonominio gyvenimo srities vyravimas vienpusiškai plėtoja liaudies ūkį ir daro ekonominį šalies gyvenimą priklausomą nuo kitų šalių ekonominių interesų. O tai silpnesnei šaliai, kokia yra Lietuva lyginant su kaimynais, nežada nieko paguodžiančio. Vienpusę ūkinio Lietuvos gyvenimo plėtrą galėtų kiek paveikti ekonominė valstybės politika, jei istorinės Lietuvos valstybės gyvavimo sąlygos ketvirtuoju jos istorijos laikotarpiu, o vėliau beteisė jos padėtis Rusijos valstybėje nebūtų suformavusios itin nepalankios politinės ekonominės Lietuvos konjunktūros. Iš pradžių šią konjunktūrą daugiausia lėmė vidinės socialinės politinės Lietuvos sąlygos, o vėliau – išoriniai politiniai ekonominiai stipriųjų kaimyninių tautų santykiai. Konjunktūra visiškai nulėmė ūkinį Lietuvos gyvenimą ir nugramzdino ją į tą sunkią padėtį, kurioje ji liko visą XIX a. iki pat dabartinio karo pradžios, todėl būtų teisinga pirma bendrais bruožais parodyti Lietuvos padėties ypatumus, o tada pradėti nuosekliai nagrinėti tris pagrindines ekonominio gyvenimo sritis – žemdirbystę, pramonę ir prekybą – bei parodyti, kaip liaudies darbas šiose srityse sąveikauja su politine ekonomine konjunktūra.

4) Jau pirmuoju savo istorinio gyvenimo laikotarpiu lietuviai buvo įgudę žemdirbiai, nors žemdirbystė nebuvo vienintelis ir

netgi pagrindinis jų užsiėmimas. Žemė buvo dirbama greta gyvulininkystės, medžioklės, žūklės ir drevininkystės. Tačiau jau tada žemdirbystė buvo gana paplitusi. Tai įrodo istorinės kronikos, ne kartą mininčios dideles grūdų atsargas, rastas žygių į lietuvių genčių žemes metu. Susikūrus Lietuvos valstybei ir praplatėjus jos riboms, didieji Lietuvos kunigaikščiai pradeda kreipti dėmesį į prekybos bei pramonės plėtrą Lietuvoje. Skatinamas miestų vystymasis, kviečiami užsieniečiai meistrai, miestams suteikiama Magdeburgo teisės. Jau antruoju Lietuvos istorijos laikotarpiu didieji kunigaikščiai pasirašo prekybos sutartis ir sąmoningai skatina visapusišką ūkinio šalies gyvenimo raidą: pirmasis didysis kunigaikštis Mindaugas sudaro sutartį su Ryga, Gediminas palaikė Hanzos sąjungą, o jo sūnus Kęstutis netgi sudarė prekybinę sutartį su Anglija. Antrojo laikotarpio pabaigoje Lietuva, išsidriekusi nuo Baltijos iki Juodosios jūros, atsidūrė palankioje padėtyje, nes Baltijos jūros krantas tuo metu buvo gyvos Vokietijos miestų Hanzos sąjungos veiklos vieta, o Juodąja jūra ėjo didysis prekybos kelias iš Azijos į Europą. To meto Lietuva sugebėjo įsilieti į šias dvi pasaulinės prekybos kryptis ir dėl išmintingos savo kunigaikščių politikos pradėjo sparčiai vystytis ir ekonomiškai turtėti.

Ši ekonominio šalies gyvenimo plėtra tęsiasi dar visą trečią Lietuvos istorijos laikotarpį prie Jogailaičių, nors šio laikotarpio pabaigoje pasaulinės prekybos kryptys radikaliai keičiasi. Kai turkai užkariavo Konstantinopolį ir buvo atrasta Amerika bei naujas didysis vandens kelias, tranzitinė prekyba per Juodąją jūrą nunyksta, tačiau smarkiai pagyvėja prekyba prie Baltijos jūros krantų. Beje, maždaug tuo metu Lietuva praranda siaurą Juodosios jūros kranto juostą, bet prijungus Livoniją ji geriau ir plačiau įsitvirtina Baltijos krante, valdydama jį nuo Kionigsbergo iki Rygos ir dar toliau į abi puses (?). Jogailaičiai, tęsdami šlovingas pirmųjų didžiųjų Lietuvos kunigaikščių tradicijas, plėtoja įvairiapusę ekonominę politiką ir skatina tolygią žemdirbystės, prekybos ir pramonės raidą. Žemdirbystė sėkmingai vystosi plūstelėjus į Europą tauriesiems metalams ir dėl padidėjusios paklausos išaugus žemdirbystės produktų kainoms. Dėl

to sparčiai auga materialinė šlėktos, priklausančios daugiausiai žemvaldžių klasei, gerovė.

Tuo pat metu auga ir miestai, palaikomi didžiųjų kunigaikščių ir gaunantys iš jų teises ir privilegijas. Lietuvos miestai šiuo laikotarpiu klesti labiau nei Lenkijos miestai, kurie tuo metu jau patyrė šlėktos viešpatavimo pasekmes. Tačiau ekonominio gyvenimo paveikslas smarkiai pasikeičia ir Lietuvoje, politinei valdžiai perėjus vien į šlėktos rankas. Ketvirtasis Lietuvos istorijos laikotarpis, tapęs likvidaciniu Lietuvos valstybės laikotarpiu, taip pat buvo Lietuvos miestų nykimo periodas. Šlėkta, paėmusi valdžią Lietuvoje palaikant lenkams, nenorėjo dalintis ja su miestiečių luomu. Ji visomis priemonėmis siekė neleisti miestiečiams daryti įtaką valstybės reikalams, riboti miestų teises ir privilegijas ir galiausiai išsiugdė išdidų požiūrį į miestelėnų luomą ir užsiėmimus.

Aukščiausioji valstybės valdžia, būdama visiškai priklausoma nuo laisvojo šlėktos luomo ir todėl perėmusi jos požiūrį į miestus ir miestų luomus, ketvirtuoju laikotarpiu neparodė nei deramo rūpestingumo, nei teisingo miestų reikšmės šalies pramonei bei prekybai supratimo. Todėl šiuo laikotarpiu miestai pradeda nuosekliai smukti, o kai prie to prisideda išorinės negandos (karas su Švedija, religiniai persekiojimai), išnykus turtams, sugriūva pramonė ir prekyba. XVIII a. viduryje dauguma Lietuvos miestų buvo taip nuskurdę ir nužeminti, jog „nebeturėjo jėgų priešintis 1776 m. konstitucijai, kuri vienu plunksnos brūkštelėjimu panaikino Magdeburgo teisę 150 mažų miestelių (neminint sostinių ir didžiųjų miestų), atidavė juos visiškai seniūnų valdžiai ir teismui, kad tie juos sunaikintų iki galo" (*Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji. Część. II*, str. 150–151, J. Jaroszewicz. Wilno, 1844) „Jie jau neturėjo galios sustabdyti sprendimo 1776 metų Konstitucijos, kuri, vienu plunksnos brūkštelėjimu panaikinusi Magdeburgo teisę 150 miestelių (išskyrus sostines ir didžiuosius miestus), galutinai atidavė juos seniūnų valdžiai ir teismams, kad būtų sunaikinti iki galo." Kaip matome, tie patys veiksniai, kurie skatino lietuvių tautos vientisumo irimą ir lėmė Lietuvos valstybės sunai-

kinimą, tapo pagrindiniu viso ekonominio Lietuvos gyvenimo plėtros, įmanomos dėl šalies gamtinių ypatumų ir geografinės padėties, stabdžiu. Vėliau šalies prekyboje ir pramonėje išskirtinį vaidmenį pradeda vaidinti žydai, kurie vieninteliai gyvenimo priversti galėjo atlaikyti visus miestų gyvenimo sunkumus ir, kovojant dėl būvio, susikurti iš miestietiškų užsiėmimų išskirtinę atramą.

5) Taip dėl vidinės socialinės politinės konjunktūros jau nuo pat pradžių Lietuvoje buvo pristabdyta kiek didesnė pramonės ir prekybos plėtra, ir tai įvyko prieš pat prasidedant seniai brendusio kapitalizmo epochai visoje Vakarų Europoje. Turėdama tokį liūdną ekonominį palikimą XVIII a. pabaigoje Lietuva perėjo į Rusijos valdžią. Nuo to laiko ekonominis Lietuvos gyvenimas tapo dar sunkesnis, bet jau ne tiek dėl vidinės, kiek dėl išorinės politinės ekonominės konjunktūros, kurią kūrė dviejų kaimyninių tautų – rusų ir vokiečių – santykiai ir konkurencija. Beteisės tautos tarp dviejų stiprių kaimynų padėtis buvo ypatinga jau todėl, kad Rusija ir Vokietija iki tol buvo dvi šalys, einančios visiškai priešingomis ekonominio gyvenimo kryptimis. Pakaktų paminėti, kad Vokietijos miestų gyventojai sudaro 54 proc., o Rusijos miestiečių yra vos 13 proc. visų gyventojų, kad įsitikintume, jog šių dviejų šalių ekonominė kultūra yra visiškai skirtinga. Šio skirtumo esmė yra ta, kad Rusija iki šiol yra labiau žemdirbystės šalis, o Vokietija – gerai išvystytos pramonės ir prekybos šalis. Tačiau pirmiausia žemdirbystės šalis yra ir Lietuva, kurioje miestiečiai sudaro net mažesnį visų gyventojų nuošimtį nei Rusijoje – vos 11 proc. Taigi Lietuva ir etnografinė Rusija, būdamos žemdirbystės šalys, pasižymi vienodomis, bet ne bendromis ekonominio gyvenimo tendencijomis, todėl tarp jų natūraliai turėjo kilti konkurencija. Nesunku atspėti, kam buvo lemta laimėti šias nelygias varžybas. Lietuva buvo tik beteisė Rusijos provincija, svetima jai etnografiškai, todėl Rusijos valdžia, vadovaudamasi stipresniojo teise, visada turėjo galimybę netrukdoma vykdyti ekonominę politiką centrinės Rusijos naudai. Ši politika buvo įgyvendinama visomis įmanomomis priemonėmis, nes pavaldi Rusijos valdžiai Lietuva neturėjo jokių

teisių rusų absoliutizmo atžvilgiu, o tas nesijautė turįs įsipareigojimų užkariautam kraštui. Vidinės rusų ekonominės politikos pavyzdys galėtų būti tokio geležinkelių tarifo įvedimas, dėl kurio Lietuvos miestai buvo pilni duonos iš Rusijos stepių gubernijų, o lietuviški grūdai, auginami intensyvesnio ūkininkavimo sąlygomis, turėjo už grašius keliauti į užsienį mokant visiškai nepalankius mokesčius.

Ekonominė Rusijos ir Vokietijos konkurencija atsiliepė Lietuvai tuo sunkiau, kuo silpnesnė darėsi Rusija. Jau minėtas duonos prekybos pavyzdys rodo, kad nepalankios Rusijos ir Vokietijos ekonominių santykių aplinkybės pirmiausia ir labiausiai atsiliepdavo Lietuvos ekonomikai, viena vertus, todėl, kad Rusijos protegavimo politika buvo palanki etnografinei Rusijai kitataučių paribių, kuriems priklausė ir Lietuva, sąskaita, kita vertus, todėl, kad Lietuva, šalis, gyvenanti beveik vien iš žemdirbystės ir besiribojanti su pramonine Vokietija, buvo labiausiai suinteresuota sukurti teisingus prekybos santykius su ja. Susidarė tokia padėtis, kad lietuvis buvo priverstas pigiai parduoti žemės ūkio produktus į užsienį ir brangiai mokėti už atvežamas iš ten prekes (ypač už žemės dirbimo mašinas), tik pirmu atveju didelius mokesčius mokėjo vokiečiams, o antru – rusams. Tokios išorinės aplinkybės vertė lietuvį žemdirbį pagal galimybes laikytis natūralaus ūkio, o todėl neleido jam taikyti intensyvesnės žemdirbystės. Dėl to įdėmiai žvelgiant į ekonominį Lietuvos gyvenimą negalima nepastebėti, kad nusistovėjusios šio gyvenimo formos jau seniai neatitinka tos vidinės lietuvių tautos brandos, kuriai reikštis trukdė išorinės politinės beteisio gyvenimo sąlygos.

Iš visa to matyti, kad ir ekonomine prasme Lietuvos gyvenimas apsisuko tokiu pat uždaru ratu kaip ir Lietuvos valstybingumas. Ekonomiškai Lietuva klestėjo ir vystėsi tol, kol turėjo savarankišką valstybingumą. Vos tik Lietuvos valstybingumą faktiškai nustelbė šlėktinė Lenkija, pradėjo smukti ekonominė Lietuvos gerovė, ekonominis šalies gyvenimas pakrypo vienintele kryptimi veikiamas valdančiosios šlėktos, kuri, savo politika pakirtusi Lietuvos pramonę ir prekybą, atidavė šias ūkio

sritis į gausios žydijos rankas. Rusijos valdžia užbaigė griaunamąjį ankstesnio visagalės šlėktos viešpatavimo poveikį ir nugramzdino Lietuvą į sunkias materialines kančias. Lietuvos pavyzdys eilinį kartą patvirtina demokratinių masių politinės laisvės būtinybę norint užtikrinti ekonominį tautos gyvenimą. Šio elementaraus principo suvokimas persmelkė jaunos Lietuvos sąmonę, ir ji įrašė du lozungus atgimimo vėliavoje – ekonominio savarankiškumo ir politinės laisvės šūkius.

6) Todėl toliau nagrinėdami neturinčią palyginimo sunkią liaudies darbo kovą su politine ekonomine konjunktūra trijose pagrindinėse ekonominio Lietuvos gyvenimo srityse, tinkamose vietose nurodysime ekonominio šalies atgimimo, žengiančio koja kojon su kultūriniu tautiniu jos atgimimu, požymius.

Iš to, kas pasakyta, galima padaryti išvadą, kad Lietuvai perėjus į Rusijos valdžią žemė tapo kone vieninteliu materialiu tautinio lietuvių tvirtumo pagrindu. Todėl pirmiausia žemės klausimas tapo svarbiausiu lietuvių kovos dėl tautinio išlikimo klausimu. Šią kovą sunkino tai, kad, kaip jau žinome, Lietuvos žemvaldžius istoriškai sudarė dvi pagrindinės klasės – bajorai ir valstiečiai, turintys skirtingus, o kartais priešingus interesus. Iš esmės lygiateisiais žemvaldžiais bajorai ir valstiečiai tampa tik nuo 1861 m., kai valstiečiai buvo visiškai išlaisvinti nuo baudžiavos. Realios Lietuvos ir Lenkijos unijos metais bajorų ir valstiečių santykius grindė griežtai luominis principas. Nuo rusų valdžios įsigalėjimo Lietuvoje luominiai skirtumai pradeda virsti klasiniais skirtumais, visiškai įsigalinčiais nuo 1861 m., t. y. po baudžiavos panaikinimo. Šis klasinis lietuvių žemvaldžių susiskirstymas buvo ypatingas todėl, kad jis beveik visiškai sutapo su lietuvių pasidalijimu į senuosius lietuvius ir jaunuosius lietuvius. Neskaitant nedidelio vietinių lenkų procento, dauguma Lietuvos bajorų priklausė seniesiems lietuviams, o valstiečiai nuo pat išlaisvinimo nuo baudžiavos ir tautinės savimonės nubudimo beveik visi priklausė jauniesiems lietuviams.

Po 1863 m. sukilimo, kilusio dėl rusų tironijos, Rusijos valdžia dar energingiau ėmėsi rusinimo politikos Lietuvoje. Baimindamasi bajorų simpatijų lenkams ir tautinės lietuvių

valstiečių savimonės, ji pritaikė vieniems ir kitiems skirtingas represijų sistemas.

Priskirdama visą sulenkėjusių bajorų klasę lenkams, Rusijos valdžia uždraudė jiems pirkti žemės Lietuvoje, o kad dvarininkai ateityje nedarytų įtakos Lietuvos valstiečiams, ji ėmėsi priemonių izoliuoti šias Lietuvos žemvaldžių grupes klasiniu pagrindu. Tuo tikslu valdžia siekė apriboti bajorų valdas tik paveldimomis valdomis ir, prisidėdama prie dvarininkų luomo išsigimimo, po truputį sunaikinti pagrindines senųjų lietuvių, ištikimų lenkų kultūrai, jėgas.

Tuo pat metu, kai bajorams buvo pritaikyta dirbtinio susinaikinimo sistema, Lietuvos valstiečiams buvo taikoma visapusio denacionalizavimo sistema. Šia sistema buvo siekiama izoliuoti eilinius valstiečius nuo, viena vertus, sulenkėjusių bajorų, o kita vertus – nuo inteligentijos ir netgi tos inteligentijos, kuri pati buvo kilusi iš valstiečių. Mes žinome, kad jau vien dėl šios priežasties buvo uždrausta lietuvių spauda, buvo draudžiama likti valstiečių luomo ir eiti luomines pareigas asmenims, gavusiems išsilavinimą, valstiečiai galėjo pirkti žemės iki 60 dešimtinių, o galiausiai buvo surengtas rusų valstiečių perkėlimas į Lietuvą. Be to, valstybiniai žemės bankai – Bajorų ir Valstiečių, – kurių tikslas turėjo būti prieinami kreditai bajorams ir valstiečiams, pirmiausia ėmė vykdyti rusų valdžios rusifikavimo politiką. Šie bankai niekada nepraleido progos perleisti bankrutavusių bajorų valdas rusų kilmės asmenims ar paskirstyti jas rusų persikėlėliams, atkeltiems iš Rusijos vykdant rusifikavimo politiką. Ir visa tai vyko tuo metu, kai dešimtys tūkstančių lietuvių valstiečių, vargusių dėl žemės stygiaus ir nepalankios konjunktūros, kasmet buvo priversti emigruoti į Ameriką. Tiesa, stambūs ir smulkūs rusų žemvaldžiai, įpratę nerūpestingai ūkininkauti Rusijos platybėse, negalėjo įsitvirtinti Lietuvoje dėl sunkių žemės dirbimo sąlygų, kurias galėjo pakelti tik lietuvio ūkininko prisirišimas prie žemės ir tautinis atkaklumas. Žemės, išsekintos grobuoniško rusų valdžios statytinių ūkininkavimo, anksčiau ar vėliau buvo grąžinamos lietuviams, kurie tokiu būdu už įprastą kainą gaudavo prastos kokybės prekę.

Tačiau nepaisant tokios sunkios lietuvių kovos dėl žemės, vietiniai Lietuvos gyventojai iki šiol turi truputį mažiau nei 90 proc. visos žemės. Maždaug 55 proc. šių žemių priklauso valstiečiams ir 35 proc. bajorams. Šių dviejų pagrindinių rūšių žemės valdų dydžiai yra visiškai apytikriai dėl tikslios statistikos stokos ir su tam tikromis išlygomis gali kisti bajorų žemių naudai valstiečių žemių sąskaita iki 50 proc. valstiečių žemių ir 40 proc. bajorų žemių. Tačiau mes minėjome, kad vietinių Lietuvos gyventojų rankose buvo kiek mažiau nei 90 proc. žemių, nes į šiuos 90 proc. vis dėlto įeina tas nedidelis skaičius dažniausiai dirbtinai perkeltų stambių ir smulkių rusų žemvaldžių, kurie iki šiol liko Lietuvoje. Iš likusiųjų 10 proc. Lietuvos žemių beveik 9 proc. yra valstybinė Rusijos imperijos nuosavybė. Šią valstybinę nuosavybę daugiausia sudaro valdiškos lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos pagal paskutinį 1795 m. padalijimą žemės. Prie jų prijungta ir tam tikra dalis privačių Lietuvos žemių, konfiskuotų po 1831 ir 1863 m. sukilimų ir neišdalintų rusų kilmės asmenims (?).

Iš trijų pagrindinių Lietuvos žemvaldystės tipų – valstybinės, valstiečių ir bajorų – tik valstiečių valdos aiškiai turi tendenciją plėstis. Išoriškai šią plėtrą per pastaruosius penkiasdešimt metų paskatino tai, kad per minėtą laikotarpį bajorai, kaip žinome, neteko formalios galimybės įsigyti naujų žemių, o valstiečiai turėjo santykinę laisvę pirkti žemės iki 60 dešimtinių. Iš tikrųjų, kaip pamatysime toliau, valstiečių ūkiai kenčia, nors ir ne labiau nei bajorų, nuo politinės ekonominės konjunktūros ir žemės stygiaus, tačiau savo pobūdžiu valstiečių žemvaldystė yra gyvybingesnė ir atsparesnė, o todėl tvirčiau kovojanti dėl savęs. Tačiau nors iki šiol lietuviams pavykdavo laimėti kovą dėl žemės, tai nereiškia, kad jie buvo pajėgūs apsaugoti nuo išnaudojimo nacionalinį darbą. Šia prasme lietuviai, neturintys jokio politinio savarankiškumo, buvo visiškai bejėgiai prieš politinę ekonominę konjunktūrą.

7) Visų pirma paminėsime, kad ši konjunktūra dirbtinai stabdė Lietuvos žemės ūkio perėjimą nuo ekstensyvių prie intensyvių ūkininkavimo formų. Viena vertus, vienpusė Lietuvos

ekonominio gyvenimo raida, o kita vertus – visiškai nepalankios prekybos su gretimomis šalimis sąlygos ilgiau nei kitur išlaikė Lietuvoje natūralųjį žemės ūkį ir neleido pereiti prie intensyvaus ūkininkavimo sistemos, nes nebuvo tinkamų pagrindinių šalies gaminių realizavimo sąlygų ir negalėjo vystytis gamybos specializacija. Be to, rusų valdžia beveik visiškai nesirūpino ekonominiu Lietuvos gyvenimu ir, galima sakyti, paliko jį likimo valiai nepalankiomis konjunktūros sąlygomis. Lietuvis žemdirbys negalėjo gauti konsultacijų, kreditų melioracijai, ištisus penkiasdešimt metų jam buvo draudžiama semtis specialių žinių apie ūkininkavimo meną iš privačiai leidžiamų šaltinių, nes specialioji literatūra lietuvių kalba buvo uždrausta. Todėl nenuostabu, kad dėl šių priežasčių Lietuvos žemdirbystė iki šiol yra menkai produktyvi, nes iki šiol negalėjo įvykti visuotinis perėjimas nuo trilaukio ūkio prie daugialaukės sistemos. Iš esmės Lietuva dabar išgyvena perėjimą nuo vienos sistemos prie kitos. Didelė bajorų dalis ir dalis turtingesnių valstiečių jau perėjo prie daugialaukės sistemos. Tačiau ir dabar beveik ketvirtadalis ariamos žemės metų metus paliekama pūdymuoti.

Ne kartą yra pastebėta, kad valstiečių žemių produktyvumas apskritai yra mažesnis nei bajorų. Iš dalies šitai gali paaiškinti tai, kad bajorų valdose, apimančiose palyginti daugiau žemės, lengviau įvesti intensyvesnę ūkininkavimo sistemą nei valstiečių žemėse. Tačiau yra ir specifinių priežasčių, mažinančių valstiečių ūkių našumą. Daug valstiečių ūkių jau seniai jaučia žemės stygių. Šį stygių jaučia net tie valstiečių ūkiai, kurių pagal žemės plotą negalima priskirti prie mažažemių. Žemės stygiaus pojūtį lemia neturėjimas galimybės pereiti prie intensyvesnės ūkininkavimo sistemos. Todėl daugelio valstiečių ūkių mažažemystė verčia ūkininkus dirbti ir tas žemes, kurios netinka žemdirbystei ir todėl negali būti derlingos. Tuo tarpu ne visos net tinkamos žemdirbystei bajorų žemės yra dirbamos. Todėl bajorų dirbamos žemės dydžio ir bendro žemės dydžio santykis yra daug mažesnis nei tas pat valstiečių žemių dydžių santykis.

Iš kitų priežasčių, mažinančių valstiečių žemių našumą, paminėsime šias: 1) valstiečiui yra sunkiau įsigyti žemės dirbimo

mašinų nei bajorui, 2) jis labiau stokoja specialaus išsilavinimo ir patarėjų pagalbos, 3) jis dažnai yra priverstas skirti dalį savo darbo laiko šalutiniams uždarbiams, 4) valstiečių ūkis išvargintas rėžių. Rėžių sistema, istoriškai atsiradusi formuojantis grupiniams valstiečių ūkiams, dar ne visiškai išnyko iš kaimo gyvenimo. Bendras jos susaistytų ūkių našumo lygis yra vienodai žemas, be to, ji reikalauja iš ūkininko daug beprasmio darbo ir laiko. Tik pastaruoju metu rusų valdžia atkreipė dėmesį į šį žalingą valstiečių ūkio reiškinį ir suteikė jiems galimybę, talkinant specialiai žemėtvarkos komisijai, atskirti savo ūkius į vienkiemius. Tačiau valstiečių žemių komasacija sparčiai pasistūmėjo į priekį tik paskutiniais metais.

Taigi nepalankios žemės ūkio produktų realizavimo sąlygos, iš esmės ekstensyvi ūkininkavimo sistema ir menkas jos našumas, priklausydami vieni nuo kitų, lemia sunkią Lietuvos žemdirbystės padėtį. Galiausiai ši padėtis atsiliepia ūkininkui gana žemu žemės ūkio pelningumu, o tai yra tik natūrali minėtų priežasčių pasekmė. Kad ir kaip būtų, XIX a. Lietuvos žemdirbiai jau nebegalėjo tenkintis natūraliuoju ūkiu. Vienaip ar kitaip, kovojant su konjunktūra, lietuviui ūkininkui teko rūpintis žemės ūkio produktų realizavimu, kad turėtų pinigų asmeniniams ir savo ūkio poreikiams tenkinti. Menką žemės ūkio pelningumą šiek tiek kompensavo pieninininkystė ir apskritai gyvulininkystė, taip pat paukštininkystė. Gana anksti Lietuvoje suprasta, kad šios pagalbinės ūkio šakos gali nemenkai paremti vietinę žemdirbystę. Šios šakos viršija šeimos poreikius, todėl jų svarbą Lietuvos žemės ūkiui paaiškina tai, kad dėl natūralių priežasčių šių liaudies ūkio sričių konkurencija su centrinėmis Rusijos gubernijomis nebuvo tokia didelė, kaip duonos prekyboje, nes, pirma, Rusijos pieninininkystė ir gyvulininkystė dar nepasiekė tokio lygio, kad sudarytų didelę eksporto dalį ir konkuruotų su Lietuva vidaus ir užsienio rinkose, o antra, šių sričių prekybai yra svarbūs atstumai, o šia prasme ir šalies viduje, ir užsienyje Lietuva turėjo pranašumą prieš centrinę Rusiją. Būtent šiuo pranašumu Lietuvos žemdirbiai ir siekia pasinaudoti, kad remdamiesi šalutinėmis žemės ūkio šakomis pakeltų

bendrą savo ūkio pelningumą ir taip palengvintų perėjimą prie pažangesnio ūkininkavimo. Verta pažymėti, kad intensyvesnė nei Rusijos stepių Lietuvos žemdirbystė atsidūrė nepalankioje padėtyje būtent dėl savo techninio pranašumo, o aukštesnė Lietuvos pieninininkystės ir gyvulininkystės kultūra atnešė jai tiesioginės naudos. Reikia konstatuoti, kad santykinis galvijų ir kitokių gyvulių skaičius Lietuvoje yra didesnis nei Rusijoje. Šia prasme Lietuva užima vietą tarp Vokietijos ir Rusijos. Stambūs Lietuvos ūkininkai jau seniai eksportuoja savo pieno produkciją į Lenkijos karalystę, Daniją ir Angliją, o valstiečiai savo produktus parduoda artimiausiuose miestų turguose. Galvijai, arkliai ir paukščiai daugiausia parduodami į Prūsiją.

Dvarininkų ūkiai gyvena ir iš miškininkystės. Valstiečiams, paleidžiamiems iš baudžiavos, buvo skiriama labai nedaug miškų, o kartais jie gaudavo tik servituto teisę į bajorų miškus. Dėl to didžioji miškų, užimančių maždaug 1/5 šalies teritorijos, dalis pateko į dvarininkų rankas. Sunkiu metu miškai tapo bajorų ūkių pajamų šaltiniu. Todėl bajorai įprato laikyti miškus atsarginiu kapitalu, kuris reikalui esant paleidžiamas į apyvartą. Dėl tokio netolygaus miškų paskirstymo labai dažnai nukenčia šalies gerovė, nes neretai miškai yra naikinami norint nevykusiai palaikyti beviltiškai pašlijusį ūkį, o Lietuvos valstiečiai neturi galimybės naudoti miškus natūraliems ūkio poreikiams tenkinti. Taigi gretutinės ūkio šakos, atsverdamos nepalankias žemės ūkio produktų pardavimo sąlygas, kiek pagerina Lietuvos žemdirbio dalią. Gretutinių šakų vaidmuo yra ypač reikšmingas stambiems dvarininkams, kurie gali organizuoti pažangesnį pieno ūkį, vystyti gyvulininkystę ir tinkamai eksploatuoti miškus. Šia ir techninio produktyvumo prasme valstiečių ūkiai atsilieka nuo dvarininkų ūkių.

Tačiau jei kalbama apie ūkio stabilumą, tai paaiškėja, kad Lietuvos valstiečių ūkiai yra tvirtesni ir atsparesni nepalankioms išorinėms sąlygoms. Šį tvirtumą nulemia tai, kad dvarininkų ūkiai turi naudoti samdomąją darbo jėgą, o dauguma valstiečių ūkių tenkinasi savo pačių darbu. Pasirodo, anksčiau minėtas stambiųjų žemvaldžių pranašumas nepalankios kon-

junktūros sąlygomis yra nepakankamas dvarininkų ūkiams klestėti, ir būtent jie kartais nunyksta, o valstiečių ūkis, nereikalaujantis samdomos darbo jėgos, atlaiko sunkumus. Tam tikra prasme tai nulemia ir kultūriniai socialiniai bajorų ir valstiečių klasių ypatumai. Ir vienai, ir kitai klasei yra būdingas stiprus prisirišimas prie žemės. Bet ypač prisirišę prie jos yra Lietuvos valstiečiai. Prisirišimas prie žemės yra svarbi tautinio jų temperamento dalis. Dar ir todėl kultūrinis nacionalinis lietuvių atgimimas, kuriame dalyvauja vietinių valstiečių masės, vyksta po kovos dėl žemės vėliava, ir tai, viena vertus, įkvepia lietuvių valstiečius šiai sunkiai kovai, o kita vertus – teikia nacionaliniam atgimimui materialų pagrindą.

Senųjų stambių lietuvių žemvaldžių klasė dar ir dabar gyvena pagal senų gerų laikų tradicijas, kai visagalis šlėktos luomas sprendė Lietuvos valstybės likimą. Šis luomas dar nepakankamai išmoko demokratinio XIX amžiaus pamokas, jam stinga ir siekio atsikovoti politinę Lietuvos nepriklausomybę, kuri vienintelė galėtų pakelti visų klasių ekonominę gerovę. Todėl kultūrinės nacionalinės Lietuvos bajorų klasės nuotaikos nepasižymi tokiu pat gyvybingumu, kaip stichinis lietuvių valstiečių temperamentas. Nepaisant menko savo ūkio pelningumo, lietuvių valstietis sugeba taupyti ir naudojasi kiekviena proga įgyti žemės ir plėsti savo mažažemį ūkį. O bežemiai valstiečiai perka žemę ir pradeda ūkininkauti. Šis valstiečių žemvaldystės plitimas vyksta stambių žemvaldžių sąskaita, nes tam tikra bankrutavusių dvarininkų valdų dalis perleidžiama valstiečiams, tarpininkaujant Valstiečių bankui. Tačiau pavieniai pirkimai gali patenkinti tik nedidelį visų valstiečių žemės poreikį.

Didėjant šeimai žemės stygių pradeda jausti net pasiturintys valstiečiai, nes valstiečių žemės nepereina pagal majorato teisę vyriausiajam sūnui, o dažnai tradiciškai padalijamos tarp visų vyriškosios giminės šeimos narių. Valstiečių šeimų darbo jėgos perteklius negali būti naudingai ir lengvai pritaikytas nei gretimose valdose, nei šalies pramonėje, nes pirmuoju atveju už samdomą darbą negali būti tinkamai atlyginama dėl nepalankios konjunktūros, o antrasis atvejis dar nepakankamai paplitęs

ekonominiame Lietuvos gyvenime. Todėl matome vieną liūdniausių lietuvių tautos gyvenimo paveikslų. Valstiečiai kenčia nuo mažažemystės, bajorai kenčia nuo darbo rankų stygiaus, o laisva kaimo darbo jėga, neturėdama galimybės rasti darbo vietinėje pramonėje ir nenorėdama veltui dirbti gretimame dvare, yra priversta emigruoti į užsienį ieškoti tinkamo uždarbio. Todėl lietuvių emigrantų srautas plūsta į Ameriką. Kokia didelė yra ši emigracija, galima matyti iš to, kad bendras lietuvių emigrantų Amerikoje skaičius sudaro maždaug penktadalį visos lietuvių tautos.

Aišku, kad tautinio atgimimo judėjimas negali likti abejingas emigravimui. Jis negali šaltai žiūrėti į emigrantų ne savo valia iš Lietuvos srautą, nes ne tautos turtų stygius, o beteisė Lietuvos padėtis beveik nepalieka išeities ir stabdo liaudies ūkį. Todėl beveik kartu su sąmoningu Lietuvos atgimimo judėjimu nuo 1883 m. kyla ir privačių iniciatyvų, pabrėžiančių būtinybę vystyti šalies ekonomiką, ypač kelti materialinę valstiečių, tvirčiausio Lietuvos atgimimo pagrindo, gerovę. Nuo to laiko Lietuvoje imta labai propaguoti plačių kooperatyvų idėją. Kooperatyvų judėjimas rėmėsi gyvybiškais demokratinių masių interesais. Pamažu kooperatyvai pradeda vaidinti vis didesnį vaidmenį ekonominiame šalies gyvenime. Norėdami pagerinti savo padėtį, valstiečiai pradeda jungtis į kooperatyvų sąjungas pačiais įvairiausiais tikslais: auginti gyvulius, plėsti pieno ūkį, įsigyti sintetinių trąšų ir t. t. Taip pat steigiamos kreditų ir taupomosios kasos bei vartotojų sąjungos, kuriose daugiausia dalyvauja taip pat valstiečiai. Pagaliau pastaruoju metu siekiant tautinio atgimimo imta plėtoti nacionalinių bankų idėją. Taip kuriasi Lietuvos kredito kooperatyvai Kaune ir Vilniuje.

Tuo pat metu savo ekonominės gerovės kėlimu ima rūpintis ir bajorų klasė, tačiau ir jų privačios įstaigos, įsteigtos tam tikslui, yra dažniausiai luominio pobūdžio organizacijos, persmelktos kultūrinės socialinės bajorų dvasios. Tokioms įstaigoms priklauso žemdirbių bendrovės, kredito kooperatyvai ir reguliarios žemdirbystės parodos Lietuvos apskričių centruose. Taigi ir ekonominę santykių sritį veikia valstiečių ir bajorų kla-

sių atskirtis. Socialinį priešiškumą stiprina šių klasių kultūrinės politinės pasaulėžiūros skirtumai. Socialinę politinę jų atskirtį sąmoningai padidino rusų valdžios politika. Daugybės nesutarimų tarp dvarininkų ir valstiečių (?) dingstis buvo bajorų miškų ir ganyklų servitutai, nustatyti atleidžiant valstiečius nuo baudžiavos. Nuo pat baudžiavos panaikinimo įsigali valstiečių ir bajorų luominių organizacijų priešinimas, tarp jų kyla nesutarimų dėl neteisingo natūralių prievolių skirstymo – visa jų našta atitenka valstiečiams. Išskyrus Suvalkų guberniją, Lietuvoje nebuvo įsteigta vietinių organizacijų, jungiančių visus luomus ir galinčių teikti lygybės ir teisingumo pradą vietiniam visų Lietuvos luomų gyvenimui. Klasinė valstiečių ir bajorų kova išliks esant bet kuriai politinei Lietuvos santvarkai, tačiau ir vienų, ir kitų materialinė gerovė, sureguliavus opiausius ekonominius šalies poreikius, gali kilti tik politinės Lietuvos laisvės sąlygomis. Šioje srityje valstiečių ir bajorų interesai sutampa.

8) Dabartinė Lietuvos pramonės būklė taip pat yra dviejų veiksnių rezultatas: natūralių šalies ypatumų bei politinės ekonominės konjunktūros. Jau esame minėję tam tikrą gamtinių Lietuvos turtų vienpusiškumą, dėl kurio ekonominiame šalies gyvenime labiausiai išsivystė žemdirbystės kultūra. Minėta konjunktūra susiformavo tuo pat metu, kai šalies likvidavimo istorijos laikotarpiu nukentėjo Lietuvos miestai. 1776 m. Lietuvos miestų savarankiškumui, o sykiu savarankiškai Lietuvos pramonės plėtrai buvo suduotas paskutinis mirtinas smūgis. Iš esmės 1776 m. Konstitucija teisiškai apipavidalino tą padėtį, kuri susiklostė ir vystėsi Lietuvoje po Liublino unijos, t. y. nuo 1569 m. Tačiau paskutiniais nepriklausomybės nykimo metais šviesiausios asmenybės suprato ydingą Abiejų Tautų Respublikos vidinės prekybos ir pramonės politikos poveikį. Tuo metu aukščiausias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikas Antanas *Tyzenhauz*as, suvaidinęs Lietuvos finansų ministro vaidmenį, plėtojo ekonominių reformų planą. Tačiau jo vaisinga veikla, prasidėjusi nepaprastai ryžtingai, buvo nutraukta beveik pačioje pradžioje. Viena vertus, perdėm drąsių sumanymų ir liūdnos šalies būklės neatitikimas, o kita vertus, vis dar visagalės šlėktos,

kuri dėl luominio obskurantizmo nebejautė šalies gyvenimo pulso, intrigos privertė *Tyzenhauzą* palikti postą, o vietoj padėkos jis užsitarnavo įtarimą, neva netvarkingai valdąs finansus. Tačiau šauni *Tyzenhauzo* veikla paliko pėdsaką ir ekonominiame šalies gyvenime ir paskatino visuomenę suvokti ekonominius šalies poreikius.

Žymioji 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija yra tarsi nuosekli šaunių *Tyzenhauzo* tradicijų tąsa. Abiejų Tautų Respublika, nusilpusi dėl vidinės anarchijos ir iš išorės spaudžiama kaimynų, paskutinį kartą pamėgino atnaujinti visuomeninį ekonominį šalies gyvenimą. Miestai vėl gavo autonomiją. Keldami trečiojo luomo prestižą, žymūs veiklios aristokratijos atstovai užsirašo į miestiečių luomą. 1791 m. Konstitucija tapo oficialiu vidinės ekonominės Abiejų Tautų Respublikos politikos jos likvidavimo laikotarpiu pasmerkimu, tačiau nauja gyvenimiška pakraipa nepajėgė ištaisyti praeities nuodėmių, nes kaimyninės šalys, pasmerkusios Abiejų Tautų Respubliką žūčiai ir todėl nepalankiai vertinusios visuomeninį jos atgimimą, pasinaudojo pirma palankia proga nutraukti jos gyvavimą. Todėl Lietuvos prekybos ir pramonės raida, 1795 m. Lietuvai atsidūrus Rusijos valdžioje, vyko neturint tvirtų tradicijų ir ta kryptimi, kurią vėliau nužymėjo nauja konjunktūra. XIX a. naujoji konjunktūra nuolat stabdė bet kokią šalies pramonę. Dėl konjunktūros kritęs krašto ūkio pelningumas buvo visai nepalankus kaupti kapitalą pramonės įrangai.

Tuo tarpu rusų valdžia, suinteresuota kurti stiprią pramonę centrinėje Rusijoje, sąmoningai ignoravo kitataučių paribių interesus. Todėl Rusijos valdžia nesuteikė net minimalios valstybės paramos Lietuvos pramonės vystymuisi, nors tokią paramą būtų galėjusi suteikti net pati netobuliausia savivalda. Nebuvo organizuotas pramonės kreditas, šalyje nebuvo rengiami vietiniai specialistai (vienintelė Lietuvos aukštoji mokykla – Vilniaus universitetas – buvo uždaryta 1840 m.) ir t. t. Privati iniciatyva, slegiama sunkių konjunktūros sąlygų ir priešiškos rusų valdžios politikos, negalėjo pasiekti reikšmingų rezultatų vietinės pramonės srityje. Tiesa, kaip jau buvo minėta, dėl akmens anglies,

geležies ir kitų mineralų stokos Lietuva apskritai niekada negalėtų tapti stambios pramonės šalimi, vietinės pramonės plėtrą riboja gamtiniai šalies trūkumai.

Tačiau kokia didelė buvo XIX a. ekonominės politinės konjunktūros įtaka Lietuvai, galima pamatyti lyginant Rusijos Lietuvą, vadinamąją Didžiąją, su Prūsijos Lietuva, vadinamąja Mažąja, kurių gamtinės sąlygos yra iš esmės vienodos. Prūsijos Lietuvos gyventojų taupomoji galia yra 3–4 kartus didesnė nei Rusijos Lietuvos gyventojų taupomoji galia. Pirmoji turi maždaug tris kartus daugiau geležinkelių ir 15 kartų daugiau žvyrkelių nei antroji. Prūsijos Lietuvoje taip pat didesnis miestų gyventojų procentas. Rusijos Lietuvoje, kurioje miestų gyventojai sudaro 12 proc. visos gyventojų masės, didžioji miestiečių dalis yra žydai. Didžiuosiuose miestuose jie sudaro beveik pusę gyventojų, mažuosiuose miestuose ir miesteliuose jų santykis su bendru gyventojų skaičiumi yra netgi didesnis. Žydai sudaro ne mažiau kaip 60 proc. miestų amatininkų, o prekyboje jie turi dar didesnį pranašumą. Ši Lietuvos miestų būklė, rodanti nenormalią jų raidą, yra likvidacinio Lietuvos istorijos laikotarpio, lėmusio visapusio Lietuvos miestų gyvenimo nunykimą, liekana.

Tokiomis aplinkybėmis Lietuvoje galėjo stipriau ar silpniau plėtotis tik tokios pramonės šakos, kurios buvo glaudžiai susijusios su žemdirbyste, gyvulininkyste ir pieninininkyste ir kurios natūraliai ir ūkine prasme reikšmingai papildė šiuos tris pagrindinius ekonominio šalies gyvenimo pradus. Tokioms pramonės šakoms priklauso degtinės ir alaus darymas, malūninininkystė, odos dirbimas bei miškininkystė. Galima teigti, kad tik šios pramonės šakos yra bent kiek reikšmingesnio dydžio. Dauguma šių gamyklų, išskyrus odos dirbimo fabrikus, priklauso stambiems žemvaldžiams ir todėl aiškiai susijusios su žemdirbyste ir miško ūkiu. Lietuva taip pat turi puikios žaliavos audimo ir verpimo amatams, tačiau kadangi šie amatai turėtų būti savarankiška pramonė, nepriklausoma nuo pagrindinio šalies ūkio, jie esant nepalankiai konjunktūrai neišsivystė, iki šiol neperžengia namų ūkio lygio ir tenkina daugiausia valstiečių

ūkio poreikius. Nepriklausomos pramonės šakos iki šiol negalėjo išsivystyti Lietuvoje, nors esant palankesnei ekonominei bei politinei konjunktūrai pramoninis šalies gyvenimas neišvengiamai turėtų labai pagyvėti. Pastaraisiais metais Lietuvos atgimimo judėjimas pradėjo kreipti daugiau dėmesio ir į šią Lietuvos ūkio dalį. Lietuviai savo iniciatyva pradėjo rūpintis atitinkamų kreditų organizavimu, taip pat pajiniais pagrindais pradėjo steigti pramonės įmones. Tiesa, rezultatai kol kas nėra reikšmingi, tačiau suvokimas, kad reikia vystyti Lietuvos pramonę, jau susiformavo.

Čia verta pasakyti keletą žodžių apie darbininkus. Ir politinės, ir ekonominės Lietuvos aplinkybės, žinoma, negali suteikti palankių sąlygų bent santykinai klestėti darbininkų klasei. Klasinės darbininkų savimonės augimas ir jų organizuotumas tam tikra prasme priklauso nuo bendrų ekonominio šalies gyvenimo raidos sąlygų, ir ten, kur šią raidą stabdo nepalanki konjunktūra, o taip yra Lietuvoje, darbininkų klasė neturi tinkamos dirvos sėkmingai vystytis ir įgauti didelę, realią galią. Be to, darbininkų judėjimas susiduria su nemažai kliūčių, kuriamų ir gamyklų įstatymų, ir vidinės Rusijos politikos. Rusijos gamyklų įstatymai dar tik atsiranda ir visiškai negina darbininkų klasės interesų. Rusijos politika kaip tik siekia neleisti darbininkų klasei rodyti savarankišką iniciatyvą gerinant savo padėtį, o ten, kur tokia iniciatyva rodoma, ji yra persekiojama, kol sunaikinama. Todėl beveik visa darbininkų klasės veikla, siekiant didinti klasinę savimonę ir gerinti padėtį, vyksta pogrindyje ir įgauna ne tiek klasinės, kiek revoliucinės politinės veiklos formas. Tokiomis sąlygomis ir žemdirbių, ir darbininkų padėtis yra tokia nepavydėtina, kad laisva darbo jėga iš valstiečių luomo verčiau ieško darbo tolimoje Amerikoje, nei pernelyg nepalankiomis žemdirbystės ar pramonės darbo sąlygomis tėvynėje. Dėl šių priežasčių nuo pat darbininkų organizacijų atsiradimo Lietuvos darbininkų klasė kelia pačius radikaliausius politinės laisvės reikalavimus, norėdama žengti pirmą reikšmingą žingsnį gerinant socialines darbininkų darbo sąlygas.

9) Žemdirbystės kultūra ir su ja susijusi pramonė, taip pat gamtinių šalies turtų ypatumai nulemia Lietuvos eksporto ir importo kryptį ir sudėtį. Verta pažymėti, kad šiuo atveju eksportas ir importas nagrinėjamas regioniniu požiūriu, t. y. mes laikome Lietuvą atskiru regionu, nepaisant to, kad ši šalis nei ekonomine, nei politine prasme nėra atskirta nuo Rusijos imperijos. Todėl Lietuvos prekių mainus su kitomis Rusijos provincijomis mes taip pat priskiriame Lietuvos eksportui arba importui.

Iš to, kas buvo pasakyta apie Lietuvos liaudies ūkį, jau galima padaryti natūralią ir teisingą išvadą, kad Lietuvos eksporto objektas yra visų pirma žemdirbystės, pieninininkystės, gyvulininkystės bei miškininkystės produktai. Tik nedidelę eksporto dalį sudaro perdirbimo pramonės produktai, nes perdirbimo pramonė, kaip jau žinome, nepasiekė kiek reikšmingesnio lygio, be to, būtų galima paminėti visai nedaug žaliavos pavadinimų, kuri būtų įvežama į Lietuvą perdirbti ir vėliau tie produktai būtų eksportuojami už Lietuvos ribų. Tokį vaidmenį iš dalies turi odos, tabako, saldainių gamyba ir kai kurios kitos vietinės pramonės šakos. Importą visų pirma sudaro žaliava ir pusfabrikačiai, reikalingi Lietuvos pramonės įrenginiams bei darbui. Todėl jam atitenka visos mašinos, akmens anglys, nafta ir pan. Importui priklauso žemdirbystės įrenginiai ir sintetinės trąšos. Pagaliau į Lietuvą atvežama daug kolonijinių galanterijos ir bakalėjos prekių, nes vietinė pramonė nepasiekė šiose srityse pagal vietines sąlygas galimo lygio.

Jei Lietuvoje įsigalėtų politinė ir ekonominė laisvė, šalies ūkininkavimo kultūra labai greitai turėtų sustiprėti, pavyzdžiui, turėtų pakilti žemės ūkio, susijusio su gretutinėmis vietinės pramonės šakomis, našumas. O tai reikštų minėtų krypčių Lietuvos eksporto ir importo didėjimą. Beveik visos prekių rūšys išlaikytų tas pačias eksporto ir importo tendencijas, išskyrus gal kai kurias kolonijines, galanterijos ir bakalėjos prekes, nes atitinkamos vietinės pramonės šakos dar turi galimybių plėtotis. Tačiau apskritai imant, Lietuva turi visus šansus visada likti subalansuoto eksporto ir importo šalimi, būtinai palaikant prekybos apyvartą daugiausia su išsivysčiusios pramonės šalimis.

Čia verta paminėti itin sudėtingą Lietuvos užsienio prekybos padėtį. Ekonominiai Lietuvos prekių mainai su užsieniu – pirmiausia su Vokietija, toliau su centrine Rusija ir pagaliau su Lenkija – paverčia ją prekybos prasme ypatingu Rusijos kraštu, turinčiu aiškias politines ir ekonomines tendencijas. Nacionaliniai Vokietijos interesai verčia laikyti Lietuvą savo ekonominės įtakos sferoje, parduodant jai savosios pramonės produktus bei perkant iš jos trūkstamus žemės ūkio produktus. Savarankiška bei visapusė ekonominio Lietuvos gyvenimo raida nėra Vokietijos interesas, nes kuo savarankiškesnė bus Lietuva, tuo mažiau naudos Vokietija gaus iš prekybos santykių su ja. Lietuvos ir centrinės Rusijos prekybos santykiai yra ir greičiausiai liks konkuruojantys: iš esmės Rusija neturi Lietuvos eksporto produktų poreikio, o Lietuva neturi didžiosios Rusijos eksporto dalies poreikio. Iki šiol Lietuva Rusijai buvo priverstinės eksploatacijos rinka, tačiau normalia rinka ji jai taps tik tada, kai Rusijos pramonė pasieks aukštesnį lygį. Kol kas savarankiška Lietuvos, kaip ekonominio vieneto, esančio tarp dviejų šalių, turinčių priešingas ekonomines tendencijas, reikšmė būtų tranzitinis tarpininkavimas.

Šiuos santykius dar labiau komplikuoja Lenkijos kaimynystė. Jau dabar Lenkija yra šalis, kurios pramonė ir prekyba pasiekė aukštą lygį. Šiuo aspektu Lenkija seniai aplenkė centrinę Rusiją ir net sugebėjo paversti daugelį tolimų Rusijos imperijos pakraščių savo rinkomis. Oficiali Rusijos protekcionizmo politika niekada nebuvo linkusi taikytis su Lenkijos pramonės plėtra taip pat griežtai, kaip ji neleido Lietuvai naudotis savo gamtinės padėties ir žemdirbystės pranašumais. Muitų sistema bei skirtingais geležinkelio tarifais skirtingoms kryptims rusų valdžia didžiąja dalimi paralyžiavo stichinę Lenkijos pramonės raidą centrinės Rusijos pramonės naudai. Ši aplinkybė negali nenukreipti lenkų dėmesio į kaimyninę Lietuvą, kuri, jų nuomone, būdama ekonomiškai išnaudojama Rusijos, galėtų tapti naudinga ekonomine Lenkijos sąjungininke. Lenkijos dėmesį Lietuvai stiprina dar ir tai, kad Lenkijos kelias prie jūros eina per Lietuvą. Iš dalies dėl šios priežasties lenkams sunku išsiža-

dėti prisiminimų apie jų politines teises į Lietuvą. Dar ir todėl dabar, kai karas iškėlė lenkų klausimą, lenkų ir lietuvių santykiai darosi ypač įtempti. Esant tokiems sudėtingiems santykiams ir priešingiems interesams, Lietuvai iškyla pavojus tapti nuolatinės ekonominės ir politinės besivaržančių kaimynų kovos arena. Tik pati Lietuva gali rasti tinkamą išeitį iš susikūrusios sudėtingos padėties ir subalansuoti interesus, jei jai bus garantuota laisvė nuo ekonominio išnaudojimo. Tik teisės į aukščiausią teisingumą įgyvendinimas gali suteikti ramybę šaliai, esančiai stambių valstybių pasienyje.

Norint pateikti išsamų ekonominio Lietuvos gyvenimo vaizdą, verta paminėti vidaus prekybos ypatumus. Didžioji Lietuvos eksporto ir importo prekybos tarpininkavimo, taip pat prekių judėjimo nuo gamintojo iki vartotojo dalis sutelkta žydų rankose. Mes jau minėjome didelį žydų dalyvavimo amatuose ir prekyboje procentą, čia tik pažymėsime, kad tai yra Lietuvos vidaus prekybos savitumo priežastis. Jau žinome, kad žydų vyravimas Lietuvos prekyboje prasideda Lietuvos valstybės likvidavimo laikotarpiu, kai visagalės šlėktos viešpatavimas lėmė Lietuvos miestų nuopuolį ir atidavė juos į gausios žydijos rankas, kuri vienintelė, turėdama menkus poreikius, galėjo išsilaikyti gyvendama miestuose. Todėl XIX a. Lietuvoje didžioji žydų dalis yra amatininkai arba prekeiviai. Žinomas žydų gebėjimas kaupti kapitalą ilgainiui suteikė jiems vyraujančią padėtį šalies prekyboje. Šią padėtį rodė tai, kad prekyba pradėjo taikytis prie prekybos tarpininkų klasės poreikių, o ne atvirkščiai. Iš esmės tai buvo visiškai natūralu, nes rusų valdžia draudė žydams palikti sėslumo zoną, jie galėjo verstis amatais, prekyba ir šiek tiek pramone. Dėl šių aplinkybių prekybos tarpininkavimas ėmė virsti išimtinai gausios žydų masės užsiėmimu. Tokiomis sąlygomis, suprantama, galėjo vystytis iš esmės decentralizuota prekyba, kurios įmonių skaičius viršijo tikrai būtinų skaičių. Smulkių prekybos įmonių perteklius, nesusijęs su ekonominiais šalies poreikiais, yra būdingas visų pirma Lietuvos vidaus prekybai. Kita Lietuvos prekybos ypatybė, susijusi su pirmąja, yra ta, kad, nesant Lietuvoje teisingai organizuoto kredito, prekybos

tarpininkavimas dažnai jungėsi su kreditavimu. Lietuvos žydas prekeivis yra sykiu eksportuojamų produktų pirkėjas, importuojamų produktų pardavėjas ir dar savo klientų kreditorius. Todėl prekybos tarpininkavimas Lietuvos ūkininkui kainuoja labai brangiai, nes, pirma, tarpininkavimas pritaikytas ne pirkėjų ir pardavėjų, o pačių tarpininkų poreikiams; antra, tarpininkavimas, priešingai nei normaliomis sąlygomis, derinamas su kreditavimu, todėl skolininko padėtis tarpininko atžvilgiu tampa nepalanki.

Reaguojant į tokią padėtį, XIX a. pabaigoje kartu su tautiniu atgimimu Lietuvoje prasidėjo kooperacijos judėjimas. Devintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje buvo organizuotos pirmosios taupomosios kredito kasos, o 1900 m. rusų valdžia leido įsteigti pirmąją vartotojų sąjungą. Po 10 metų Lietuvoje buvo jau daugiau nei 120 vartotojų sąjungų, turinčių kelias dešimtis tūkstančių <narių – neįsk.> ir kelis milijonus rublių metinės apyvartos. Kooperacinis judėjimas Lietuvoje kaip naujas reiškinys dar turi daug trūkumų: dar nėra reikiamo patyrusių verslininkų skaičiaus, nėra tinkamai parengtų specialistų, nepakanka visuomenės žinių apie kooperaciją, o svarbiausia – kooperacijos judėjimas stokoja darnumo ir bendrumo. Nė vienas iš parengtų kooperacijos sąjungos projektų nebuvo patvirtintas rusų valdžios, kuri, atsakydama neigiamai, tikriausiai bijojo suteikti Lietuvos gyventojams ekonominį savarankiškumą. Lietuvos kooperacijos sąjunga galėtų šiek tiek sureguliuoti eksportuojamų prekių pardavimą ir importuojamų prekių pirkimą, taip pat tam tikru mastu sukurti normalias prekybos kredito sąlygas. Prekybos kreditų problema yra svarbi dar ir todėl, kad iki šiol teisingas prekybos kreditas buvo teikiamas didesniuose miestuose, pavyzdžiui, Vilniuje ar Kaune, ir tik visai neseniai, prieš karą, komerciniai bankai pradėjo atidaryti skyrius ir mažesniuose miestuose. Pastaruoju metu į tai pradėjo kreipti dėmesį ir Lietuvos visuomenė, skatindama privačių kredito įstaigų steigimąsi, nes tik tai buvo įmanoma esant nepalankioms ekonominėms rusų valdžios nuotaikoms.

Tokia buvo ekonominė Lietuvos padėtis prieš prasidedant karui. Nuo pat karo veiksmų Rytų fronte pradžios Lietuvos teritorija tapo kruvinos dviejų didžiausių tautų kovos lauku. Pirmi šūviai buvo iššauti Lietuvoje, ir nuo to laiko jau dvejus metus Lietuva yra be perstojo niokojama ir žlugdoma karo režimo. Pavyzdžiui, Šiaulių miestas, turintis trisdešimt tūkstančių gyventojų ir esantis pačiame Lietuvos centre, visuotinai pagarsėjo dėl to, kad karo stichija jį nepaprastai nuniokojo. Visa šalis nuskurdo dėl karo ir dabar išgyvena didžiulį nepriteklių. Daugybė gyventojų liko be stogo ir darbo. Dauguma pramonės ir prekybos įstaigų turėjo užsidaryti, nes arba buvo sugriautos, arba faktiškai neturėjo galimybės veikti nenormaliomis karo sąlygomis. Kaimo ūkius sunaikino gaisrai ir pernelyg didelės rekvizicijos. Visur trūksta inventoriaus ir darbo rankų. Be to, daugybė ūkių neteko šeimininkų, nes gyventojai turėjo trauktis iš pavojingesnių vietų. Tačiau dauguma pabėgėlių yra nekalti žmonės, kuriuos rusų valdžia jėga iškėlė iš karo veiksmų rajono, siekdama neįgyvendinamo tikslo – sukurti priešo neįveikiamą dykumą beveik Europos centre. Žinoma, materialūs lietuvių nuostoliai tiksliai nesuskaičiuojami. Jau neminint to, kas buvo sunaikinta ugnimi ir kalaviju, rekvizicija iš gyventojų buvo atliekama nemokant jiems ekvivalento, taip pat ir neįteikiant atitinkamo rekvizicijos raštelio arba įteikiant iš pat pradžių negaliojančius dokumentus, todėl dabar neįmanoma net apytiksliai apskaičiuoti atlygio už kovojančių šalių padarytą nusavinimą dydžio. Nuo gaisrų, artilerijos ugnies, neteisėtų kirtimų nukentėjo ir miškai – Lietuvos turtas ir grožis.

Matydami tokį didelį ekonominio šalies gyvenimo nuniokojimą, lietuviai gali guostis tik tuo, kad žemdirbių Lietuva nukentėjo palyginti mažiau nei pramoninė Belgija arba Lenkija, ir būtent ta prasme, kad žemdirbystė, išskyrus pačią žemę, kuri nebuvo sunaikinta, reikalauja mažiau mirusio kapitalo, nei prekybos ir pramonės įmonės. Todėl Lietuvai lengviau grįžti prie ankstesnio gyvenimo nei minėtoms šalims, žinoma, jei būtų apytiksliai atlyginta už suniokotą turtą ir tiesioginius nuostolius. Lietuvių tauta, natūrali teisėta savo šalies šeimininkė, mano

turinti teisę reikalauti ir gauti teisėtą atlygį už karo padarytą žalą, neatsižvelgiant net į karo baigtį. Dėl šio darbo pradžioje minėtos tautų teisės į laisvę nuo ekonominio išnaudojimo šis atlygis būtų paprastas tarptautinio teisingumo aktas, juolab kad lietuvių tautai jokiomis aplinkybėmis negalima primesti atsakomybės, net ir pačios menkiausios, už dabartinį karą, nes ilgą laiką Lietuva buvo tik bejėgė bei užguita ir Rusijos, ir Vokietijos ekonominio išnaudojimo auka.

Greta reikalavimo teisėtai atlyginti karo padarytus nuostolius, lietuviai jau dabar iškėlė Amerikos tautiečiams tautinį reikalavimą suteikti ekonominę paramą nuniokotai tėvynei ir aktyviai dalyvauti ją atgaivinant. Esame minėję, kad Amerikos lietuvių emigrantų skaičius sudaro maždaug penktadalį lietuvių tautos. Ši didelė lietuvių kolonija pakankamai gerai organizuota ir yra gana pasiturinti, kad atkuriant Lietuvą taptų svarbia ekonomine jėga. Amerikos lietuvių kolonija, nenukentėjusi nuo karo veiksmų ir netgi pakėlusi savo gerovę viso ekonominio Amerikos gyvenimo dėka, gana ilgą laiką gali būti ekonominiu savo nukentėjusios metropolijos rezervu. Lietuvių kolonija jau vaidino šį vaidmenį ir prieš karą, kai sunki ekonominė Lietuvos padėtis privertė lietuvių valstietį ieškoti papildomo uždarbio užsienyje, esant laisvesnėms gyvenimo sąlygoms. Prasidėjus karui, tautiniai Amerikos lietuvių kolonijos uždaviniai išaugo ir tapo neatidėliotini. Sąmoningesni lietuvių išeivijos Amerikoje veikėjai jau suvokė šį tikslą ir kuria nacionalines organizacijas, kurios dabar pajėgtų suteikti svarią paramą karo nuniokotai Lietuvai, o vėliau galėtų vykdyti nuoseklią veiklą atkuriant visas ekonominio Lietuvos gyvenimo sritis. Viso karo metu Amerikos lietuviai dirbo organizacinį darbą, kuris turėjo pakelti lietuvių tautinio sąmoningumo lygį ir rasti naudingiausias lietuvių dalyvavimo tėvynės gyvenime formas ir privačios labdaros, ir privataus verslo srityse. Kuriami projektai ir daromas pirmas bandymas sukurti nacionalinius bankus, prekybos ir pramonės įmones, kurios vienaip ar kitaip atlieptų atgimstančios Lietuvos poreikius. Šis judėjimas dar tik formuojasi, bet reikia tikėtis, kad ypatingo momento iškeltas nacionalinis tikslas suvienys

darnias Amerikos lietuvių pajėgas didžiajam Lietuvos atgimimo darbui.

Baigdami ekonominę šio darbo dalį, pamėginsime apibendrinti galutines mūsų išvadas.

1) Iki šiol Lietuva buvo šalis, kurios nepalanki politinė ekonominė konjunktūra griovė tautos darbo ir gamtinių šalies turtų jungties vaisius. Likvidaciniu laikotarpiu ši konjunktūra buvo labiau vidinė, ją lėmė socialiniai politiniai valdančiojo šlėktos luomo interesai. Nuo XIX a. pradžios konjunktūra tapo labiau išorinė, ją lėmė politiniai ekonominiai santykiai su stipresniais kaimynais, daugiausia su Rusija ir Vokietija. Konjunktūra neleido Lietuvai pasinaudoti palyginti palankia geografine padėtimi ir dirbtinai stabdė liaudies ūkio plėtrą, išnaudodama liaudies darbą iš pradžių Lietuvos valdančiosios klasės naudai, o vėliau kaimyninių tautų naudai. Todėl lietuvių tauta, viduje pasirengusi aukštesnei visuomeninei ekonominei kultūrai, iki šiol negali įveikti gana primityvios ekonominio gyvenimo stadijos.

2) Lietuvos liaudies ūkyje vyrauja žemdirbystės kultūra ir ekonominio gyvenimo sritys, glaudžiai susijusios su ja; pramonė ir prekyba Lietuvoje vaidina antraeilį vaidmenį. Ši vienpusė liaudies ūkio raidos kryptis nulėmė ekonominio Lietuvos gyvenimo priklausomybę nuo kitų šalių ekonominių interesų ir sustiprino išorinės konjunktūros reikšmę paskutiniu Lietuvos istorijos laikotarpiu. Tačiau žemė tapo vienintele tautinio lietuvių tvirtumo atrama ir kova dėl jos sudarė tautinio Lietuvos atgimimo dalį. Iš dviejų pagrindinių Lietuvos žemdirbių klasių – bajorų ir valstiečių – antriesiems būdingas didesnis atsparumas ir tvirtumas, nes jų gyvybiniai interesai labiau susiję su visos šalies interesais. Sykiu, esant nenormaliems agrariniams santykiams, valstiečiai labiau kenčia nuo ekonominės konjunktūros ir todėl labiau suinteresuoti kovoti dėl politinių Lietuvos teisių, nes šios kovos baigtis jiems yra, galima sakyti, gyvybės ir mirties klausimas.

3) Beveik visa Lietuvos žemdirbystė kenčia dėl konjunktūros, o Lietuvos pramonės raidą iki šiol beveik vienodai stabdė ekonominė konjunktūra ir gamtiniai šalies trūkumai. Nors

gamtiniai Lietuvos ypatumai ateityje liks tie patys, tačiau ekonominės konjunktūros pasikeitimas, galįs įvykti Lietuvai gavus teisę tvarkyti savo ekonominį gyvenimą, turėtų smarkiai pakelti šalies pramonės našumą. Labiausiai galima tikėtis tų pramonės šakų plėtros, kurios yra glaudžiai susijusios su žemdirbystės kultūra, gyvulininkyste bei miškininkyste, ir kurios ūkininkavimo prasme yra natūralus šių trijų pagrindinių šalies ekonominės gerovės šaltinių papildymas. Vietinės pramonės plėtra išsprendus agrarines problemas turi sukurti normalias darbininkų darbo sąlygas, pavyzdžiui, sustabdyti priverstinės ekonominės lietuvių emigracijos srautą.

4) Lietuvos eksportas daugiausia yra žemdirbystės ir pieninininkystės, gyvulininkystės ir miškininkystės produktai. Perdirbimo pramonė duoda labai nedaug prekių eksportui. Importą sudaro visų pirma žaliava, pusfabrikačiai ir prekės, reikalingos įrengti Lietuvos pramonės įmones bei užtikrinti jų darbą ir pakelti žemdirbystės lygį, taip pat šiek tiek kolonijinių, galanterijos ir bakalėjos prekių. Žemdirbystės kultūros kėlimas bei vietinės pramonės plėtra, greta politinių laisvių, turėtų smarkiai padidinti minėtų krypčių eksportą ir importą. Tik kolonijinių, bakalėjos ir galanterijos prekių importas turi mažesnę tikimybę augti, nes atitinkamos pramonės sritys turėtų labiau išsiplėtoti Lietuvoje. Tačiau Lietuva visada liks subalansuoto eksporto ir importo šalis. Lietuvos užsienio prekyba patenka į sudėtingą trijų gretimų tautų – rusų, vokiečių ir lenkų – ekonominių interesų mazgą, kurį taikiai išpinti galėtų tik pati Lietuva, jei jai būtų suteikta teisė tvarkyti savo ekonominį gyvenimą. Lietuvos vidaus prekybai būdingas prisitaikymas prie gausios tarpininkų klasės, kurią dėl istorinių aplinkybių sudaro daugiausia žydų kilmės šalies gyventojai. Lietuvos prekyba ypatinga tuo, kad ji dažnai susieta su kreditų teikimu. Reakcija į šiuos du nenormalius Lietuvos vidaus prekybos reiškinius vyksta per kooperacinį judėjimą, turintį šalyje geras perspektyvas, nes socialinė ir politinė gausiausios ir gyvybingiausios valstiečių klasės izoliacija neišvengiamai stumia juos į kooperacinio judėjimo kelią.

5) Visos šios aplinkybės įtikina mus, kad Lietuva, netekusi nacionalinių, ekonominių ir politinių teisių, dėl stipresnių kaimyninių šalių santykių ir politikos kuriamos politinės ekonominės konjunktūros tapo didžiulio ekonominio išnaudojimo auka, nors Lietuva yra atskiras geografinis kūnas, pasižymintis gana aukšta technine kultūra ir suvokiantis savo ekonominių interesų savitumą, ir turi neginčytiną teisę į savarankišką ekonominę plėtrą, o tuo labiau teisę į laisvę nuo ekonominio išnaudojimo. Įgyvendinti šias teises yra ypač svarbu dabar, kai gretimų tautų karas nustūmė Lietuvą į varganą padėtį, nes jos liaudies ūkį atkurti įmanoma tik laisvai ir aktyviai dalyvaujant patiems šalies gyventojams.

1) Santykis tarp gamtos turtų, bendros liaudies darbo masės ir ekonominės politinės Lietuvos konjunktūros. 2) Geografiniai Lietuvos ypatumai: padėtis, dirvožemis, klimatas, geografinė kaimynystė su kitomis valstybėmis. 3) Vienpusė ekonominio Lietuvos gyvenimo kryptis ir politinė ekonominė konjunktūra. 4) Trumpa Lietuvos ekonominių santykių istorijos apybraiža. 5) Sunkios vidinės konjunktūros likvidaciniu Lietuvos istorijos laikotarpiu pasekmės ir išorinė konjunktūra paskutiniu tautinio atgimimo laikotarpiu; Rusijos ir Vokietijos santykių įtaka ekonominiam Lietuvos gyvenimui. 6) Kova dėl žemės Lietuvoje: bajorų ir valstiečių žemvaldystė ir rusifikavimo politika. 7) Konjunktūrinis liaudies darbo išnaudojimas žemdirbystės srityje. 8) Lyginamoji bajorų ir valstiečių padėtis Lietuvoje. 9) Būdai valstiečių ir bajorų gerovei didinti. 10) Istorinis Lietuvos pramonės palikimas. 11) Rusijos politika ir Lietuvos pramonė. 12) Lietuvos pramonės kryptis. 13) Darbininkų klausimas. 14) Lietuvos eksportas ir importas. 15) Išoriniai Lietuvos prekybos ryšiai. 16) Lietuvos vidaus prekybos ypatumai. 17) Kooperacijos judėjimas. 18) Lietuvos ekonominis gyvenimas ir karas. 19) Baigiamosios išvados.[1]

VI. POLITINIAI LIETUVOS ELEMENTAI

Mes matėme, kokią sunkią individualią tautinę priespaudą ir materialines negandas dėl politinės laisvės Lietuvoje neturėjimo teko patirti lietuvių tautai rusų valdžioje. Ši pamokanti istorinė patirtis seniai jau išsklaidė apolitinį pirmosios Lietuvos atgimimo stadijos romantizmą ir paskatino lietuvių tautą sukaupti visas nacionalines jėgas kovai dėl visapusių politinių teisių. Visa kultūrine politine Lietuvos atgimimo veikla siekta ir tebesiekiama sukurti vienokį ar kitokį daugiau ar mažiau savarankišką politinį organizmą. Didieji dabarties įvykiai, atgaivinę tautų prigimtinių teisių klausimą, tik sustiprino šiuos lietuvių tautos siekius, sužadindami viltį greičiau įgyvendinti brangią svajonę palankiai pasikeitus bendrai politinei konjunktūrai mažųjų tautų teisių pripažinimo linkme.

Tam tikrose šios studijos vietose stengėmės parodyti kultūrinius nacionalinius siekius ir visuomeninį ekonominį pagrindą, suteikiančius lietuviams natūralių teisių į politinį apsisprendimą. Šioje darbo dalyje pamėginsime išskirti tuos politinius Lietuvos elementus, kurie galėtų sudaryti jos politinio organizmo dalį, jei jis susiformuotų. Tokiems elementams priskiriame vientisą Lietuvos teritoriją, suvienytą bendrų gyventojų interesų, ir politinę jų savimonę, gebančią įgauti vienokią ar kitokią politinės valdžios formą. Toliau nagrinėdami Lietuvos padėtį remsimės šiais trimis aspektais, nes bus kalbama apie politinį jos apsisprendimą. Vengdami nesusipratimų, norėtume pažymėti, kad taikant abstrakčius politinės laisvės principus konkrečioms nacionalinio

tautos gyvenimo sąlygoms – nacionalinės teritorijos riboms, visų gyventojų interesų bendrumui, politinės valdžios problemai – neišvengiamas tam tikras sąlygiškumas ir kompromisai, be kurių neapsieinama sprendžiant kiekvieną sudėtingą visuomenės gyvenimo problemą. Prašome ypač šioje studijos dalyje prisiminti šį mūsų tyrimo rezultatų santykiškumą.

Apie šiuolaikinės Lietuvos teritoriją galima kalbėti įvairiai. Visų pirma, Lietuvos teritoriją galima nagrinėti istoriniu ir etnografiniu požiūriu. Pirmasis aspektas tikriausiai negali pats savaime turėti lemiamos reikšmės kalbant apie prigimtines politines tautos teises. Priešingai, kalbant apie kiekvienos atskiros tautos teritoriją privalu vadovautis etnografiniu požiūriu. Tačiau tikrovėje šį vienintelį teisingą kriterijų dažnai komplikuoja įvairios papildomos istorinio psichologinio, politinio ir ekonominio pobūdžio aplinkybės. Be to, tose vietose, kur susitinka įvairios tautos, sąveikaujant skirtingoms tautinėms įtakoms susiformuoja neaiškus etninis tipas. Tautų maišymasis vyksta taip pat ir tose teritorijose, kurios anksčiau priklausė tik vienai tautai. Tokiais atvejais norint teisingai išspręsti teritorijos klausimą, be etnografinio kriterijaus, tenka pasitelkti gretutinius principus – tam tikrą reikšmę gali turėti politiniai, ekonominiai ir net istoriniai sumetimai.

Kalbėdami apie Lietuvos teritoriją, mes paliekame nuošalyje grynai istorinį požiūrį, nes Lietuvos valstybės teritorija per visą jos gyvavimo laiką toli gražu nesutapo su etnografinėmis lietuvių tautos ribomis. Tačiau nemanome, kad teisinga vadovautis vien gyventojų, šiuo metu kalbančių lietuvių kalba, skaičiumi, nustatant kai kurias ginčytinas etnografines lietuvių tautos ribas. Nesant tvirtų gamtinių ribų geografinė Lietuvos padėtis tarp didelių ir stiprių tautų, lietuvių tautos istorija, jos nacionalinė politinė psichologija ir pagaliau ekonominiai šalies interesai suformavo šiuo metu perdėm sudėtingą situaciją didelėje buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos dalyje, kad visi teritoriniai Lietuvos klausimai būtų sprendžiami vien statistiniu būdu. Tačiau lietuvių tautos teritorijos ribų nustatymas yra keblus dviem atvejais: pirma, ties vokiečių žemėmis

Prūsijos Lietuvoje, antra, ties Rusijos baltarusių provincijomis Lietuvos pietryčiuose. Tai būtent tos Lietuvos teritorijos dalys, kurios per amžius patyrė stipriausią gretimų tautų spaudimą: pirmuoju atveju – vokiečių, antruoju – slavų. Tačiau šios Lietuvos teritorijos dalys turi didžiausią reikšmę Lietuvai kaip ypatingam ekonominiam bei politiniam kūnui, nes Prūsijos Lietuva tiesiogiai išeina prie Baltijos jūros ir jai priklauso vienintelės stambios Lietuvos upės – Nemuno – žemupys, o pietrytinėje Lietuvos dalyje yra Vilniaus miestas – visomis prasmėmis stambiausias ir svarbiausias šalies centras, senoji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė.

Tačiau prieš pereinant prie šių ginčytinų teritorijų klausimo mums atrodo būtų teisinga nurodyti apytiksles Lietuvos teritorijos ribas, dėl kurių nekyla esminių nesutarimų. Bendriausias Lietuvos teritorijos skirstymas į Didžiąją ir Mažąją, arba Rusijos ir Prūsijos, Lietuvą jau žinomas iš ankstesnio pasakojimo. Rusijos Lietuva nelygiomis dalimis padalinta tarp trijų administracinių Rusijos vienetų. Dauguma Didžiosios, arba Rusijos, Lietuvos teritorijos yra vadinamojo Šiaurės vakarų krašto dalis. Ją sudaro Kauno gubernija, didelė vakarinė Smolensko gubernijos dalis ir nedidelis šiaurinis Gardino gubernijos pakraštys. Šiaurės vakarų krašte Lietuvos teritorija glaudžiai ribojasi su Baltarusijos teritorija. Kita Didžiosios Lietuvos dalis priklauso Lenkijos karalystei, ją sudaro maždaug 2/3 Suvalkų gubernijos. Pagaliau nedidelė šiaurrytinė ir šiaurvakarinė Kauno gubernijos dalis įeina į latvių Kurliandiją. Šiaurės rytuose, nuo Palangos miesto, Lietuvos Baltijos jūros krantas yra visiškai dirbtinai įtrauktas į Kurliandiją. Pažvelgus į tokį administracinį Lietuvos teritorijos paskirstymą Rusijos imperijos, kurios valdžia sąmoningai vengė paties Lietuvos vardo, dalims, galima susidaryti bent pradinį vaizdą, kaip rusų valdžia nesiskaitė su atskirų tautų interesais, palikdama jas varžytis ir kovoti prieš asimiliaciją.

Kaip jau esame minėję, tik vietovės, gyvenamos baltarusių, t. y. vadinamasis Šiaurės vakarų kraštas, kelia keblumų nustatant tikslias etnografines Lietuvos teritorijos ribas. Šiaurinė etnografinė Lietuvos teritorijos, esančios greta Latvijos teritorijos, riba

didžiąja dalimi sutampa su Kurliandijos riba ir ją reikia tik truputį ištiesinti į šiaurę vakaruose įtraukiant Palangos miestą ir gretimą Baltijos jūros pakrantę, o rytuose – įtraukiant siaurą ruožą tos Kurliandijos dalies, kuri nuo seno vadinasi Semigalija. Pietuose, kur Lietuvos teritorija ribojasi su lenkų tautos žemėmis, t. y. prie Lenkijos karalystės sienos, etnografinės Lietuvos teritorijos ribos nustatymas taip pat kelia keblumų. Ši riba kerta pietinę Suvalkų gubernijos dalį šiaurės vakarų kryptimi ir į Lietuvos teritoriją neįtraukia tik nedidelės Suvalkų gubernijos dalies su Suvalkų miestu ir visos Augustavo apskrities.

Etnografinius pietryčių Lietuvos pakraščių ir Vilniaus miesto ypatumus reikia aptarti smulkiau. Pietrytinės žemės, gyvenamos lietuvių, per amžius buvo veikiamos slavų rusų genčių srauto, judėjusio į vakarus. Taip pat čia buvo labai juntama kultūrinė nacionalinė Lenkijos įtaka, stelbusi nacionalinę Lietuvos kultūrą, kai Lietuva buvo susieta su Lenkija unijos saitais. Todėl Vilniaus miestas, būdamas valstybinis ir kultūrinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centras, buvo labiausiai veikiamas polonizavimo, ir dabar jame yra daug stipraus lenkų elemento, o lietuvių kraštas į rytus ir pietus nuo Vilniaus patyrė nemenką denacionalizaciją baltarusių genties naudai.

Apie lenkiškąjį Lietuvos elementą, iš esmės neturintį jokio teritorinio pobūdžio, kalbėsime kiek vėliau, aptardami Lietuvos gyventojų sudėtį. Dabar mums svarbi tik vadinamoji lietuviškoji Rusia, kuri pietryčiuose apglėbia Lietuvą siaurąja prasme ir apima Gardino guberniją ir nedidelę vakarinę bei rytinę Vilniaus gubernijos dalį. Visoje šioje teritorijoje istoriniu Lietuvos istorijos laikotarpiu lietuvių denacionalizavimo procesas vyko baltarusių naudai ir tam tikra prasme dar nesibaigė. Nagrinėjant etnografiniu požiūriu tą nacionalinę formaciją, kuri tarp slavų yra žinoma Baltarusijos vardu, nesunku pastebėti, kad etnografine prasme baltarusiai iki šiol nėra visiškai susiformavęs etninis tipas. Rytinė Baltarusijos dalis nacionaliniu, politiniu ir ekonominiu požiūriu panaši į centrinę didžiarusių Rusiją, vidurinė dalis sudaro labiausiai nepriklausomą ir sąmoningą baltarusių, kuriems nėra svetima siekti kultūrinio tautinio individualumo,

branduolį. Pagaliau vakarinė Baltarusijos dalis, arba vadinamoji lietuviškoji Rusia, beveik neturi kokio nors apibrėžto kultūrinio tautinio individualumo, neminint vietinių gyventojų pasiskolintos baltarusių kalbos su didelėmis lietuvių ir lenkų kalbų žodžių ir frazių priemaišomis.

Iš esmės čia įvyko įvairių etninių elementų maišymasis, sukūręs tarpinį tarp lietuvių ir slavų etninį tipą. Pagrindinį, giluminį šio tipo pamatą sudaro vietinis lietuviškasis elementas. Išorinę jo stichiją, perimtą susidūrus su slavų rusų įtaka, sudaro baltarusiškasis elementas. Pagaliau lenkiškasis šio pereinamojo tipo elementas susiformavo per lenkiškas kultūrines įtakas. Buityje šis pereinamasis tipas menkai skiriasi nuo kaimynų lietuvių ir turi bendrus su jais papročius bei liaudies kultūrą. Lietuviškoji Rusia, kaip ir lietuviai, išpažįsta katalikų tikėjimą, o visa likusi Baltarusija laikosi stačiatikių tikėjimo. Be to, ekonominiu, politiniu ir apskritai visuomenės gyvenimo požiūriu lietuviškoji Rusia panaši į Lietuvą, ir jos liaudies psichologija iki šiol išsaugojo prisiminimus apie tą politinį bendrumą, kurį ji turėjo su Lietuva Lietuvos valstybės laikais. Jei dar atsižvelgsime į tai, kad pereinamasis tarp lietuvių ir slavų tipas susikūrė lietuvių etniniu pagrindu, tai bus natūralu ir teisinga spręsti kai kuriuos teritorijos klausimus lietuvių naudai.

Tokiems ginčytiniems klausimams kai kurios suinteresuotos grupės norėtų priskirti ir dabartinį nacionalinį Vilniaus tapatumą tuo pagrindu, kad šis miestas, kadaise Lietuvos sostinė, priklauso kaip tik paribio zonai, kurioje etniškai grynas lietuvių tipas susilieja su pereinamuoju, baltarusiškos išvaizdos tipu, ir kad šiame mieste istoriškai susiformavo gausus ir stiprus lenkiškasis elementas. Vilnius negali būti įtrauktas į etnografinę lenkų teritoriją jau vien todėl, kad jis nėra tiesiogiai susietas su jokia lenkų teritorijos dalimi ir lenkų tautos atžvilgiu kultūrine prasme yra izoliuota lenkiškųjų elementų kolonija. Be to, lenkų elementų buvimą Lietuvoje dažniausiai lemia ne etninė kilmė, o kai kurių lietuvių tautos sluoksnių kultūrinės nacionalinės asimiliacijos procesas, todėl ir dėl šios priežasties vadinamieji lenkiškieji Lietuvos elementai, kaip jau minėjome, neturi teri-

torinio pobūdžio. Lietuvių ir baltarusių ginčas dėl Vilniaus turi būti išspręstas lietuvių naudai dėl anksčiau minėtų priežasčių. Todėl visų pakraipų lietuviai viena pagrindinių savo nacionalinio politinio susivienijimo sąlygų vieningai laiko reikalavimą paskelbti Vilnių kultūriniu politiniu autonominės Lietuvos centru. Kultūrinė nacionalinė lietuvių trauka prie Vilniaus kaip Lietuvos centro buvo juntama nuo pat Lietuvos atgimimo sąjūdžio pradžios, tačiau ypač sustiprėjo tada, kai lietuviai išsikovojo minimalias teises vykdyti šiame krašte kultūrinę nacionalinę veiklą. Nuo to laiko Vilnius tapo lietuvių kultūrinės nacionalinės veiklos centru, nors lietuviai iki šiol toli gražu dar neturi čia daugumos, nes mieste gyvena daug žydų (beje, tai yra visų Lietuvos miestų ypatumas), o sulenkėję lietuviai linksta prie lenkų tautos, nors tai nėra būdinga mažiau sulenkėjusiems mažesnių Lietuvos miestų gyventojams. Reikia taip pat pripažinti, kad į Vilnių atvyksta palyginti daugiau Lenkijos lenkų, nei į kitus Lietuvos miestus, kur jų apskritai visai nedaug. Vilniuje įsikūrė mokslinė ir meninė lietuvių draugijos, čia leidžiama daug lietuviškų periodinių leidinių, čia lietuviai stengiasi atidaryti universitetą visos Lietuvos labui. Paminėsime, kad Vilnius yra visų tikinčių lietuvių religinės piligrimystės vieta. Trumpai tariant, Vilnius yra ne tik tradicinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė, bet ir tikrasis kultūrinis nacionalinis šiuolaikinės Lietuvos centras.

1905 m. Didysis Lietuvos seimas neturėjo jokių abejonių dėl Vilniaus, kuriame jis susirinko paskelbti nacionalinius lietuvių reikalavimus, ir pareikalavo Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje. Lietuvos autonomijos teritorijai nubrėžti tose vietose, kur teritorinės ribos gali būti ginčytinos, Seimas priėmė tokią formulę: „Toji autonomiškoji Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografiškosios Lietuvos, kaip branduolio, ir tų pakraščių, kurie dėlei ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio ir kurių gyventojai priklausyti prie jo panorės“* (M. Römer, p. 394). Turint mintyje ginčytinus tolimiausius pietrytinius Lietuvos pakraščius ir stebint sąmoningą

* Ten pat, p. 228–229.

lietuviškosios Rusios trauką prie autonominės Lietuvos, reikia pripažinti, kad ši teisinga formulė neprarado savo reikšmės ir dabar.

Antras teritorinis klausimas, kurį turime išnagrinėti – šiaurrytinės Rytų Prūsijos dalies, arba, kaip ją vadina lietuviai, Prūsų ar Mažosios Lietuvos, priklausomybė lietuvių tautos teritorijai. Iš Baltijos jūros pusės Prūsijos Lietuva ribojasi su pietvakarine Rusijos Lietuvos riba ir apima visą Nemuno žemupio baseiną. Etnografinė lietuvių teritorijos riba iš rusų pusės prasideda maždaug vienoje ilgumoje su Suvalkais ir laužtine linija driekiasi šiaurės vakarų kryptimi šiek tiek į rytus nuo Insterburgo, truputį piečiau Nemuno žiočių siekdama Baltijos jūros įlanką. Taip apibrėžta Rytų Prūsijos dalis su *Mėmelio, Tilzito* ir *Ragnitos* (*Ragainės*) (?) miestais yra tik nedidelė plačios teritorijos, kadaise apgyventos lietuvių genčių ir siekusios Vyslos upę, dalis. Didelėje šios teritorijos dalyje kadaise gyveno lietuvių gentis prūsai. Prūsus, po ilgos ir atkaklios kovos nugalėtus Teutonų ordino, nugalėtojai sistemingai denacionalizavo ir naikino. Jie sunaikino prūsų kultūrinį nacionalinį savitumą ir vos užgimusią visuomeninę savivaldą, o XVII a. jų įpėdiniai baigė denacionalizuoti šią lietuvių gentį. Šiuolaikinė Prūsijos Lietuva yra likutis didelės teritorijos, kadaise apgyventos lietuvių genčių ir palaipsniui mažėjusios, kai spaudžiant karingiems germanams etnografinė Lietuvos riba judėjo iš vakarų į rytus. Po prūsų atėjo ir lietuvių, gyvenusių greta prūsų genties žemių, eilė. Ši Lietuvos teritorijos dalis irgi po truputį mąžta, netekdama savo etnografinių pietvakarinių pakraščių vokiečių prūsų naudai. Dėl ilgai trukusios vokiečių kultūros įtakos per tam tikras visuomeninio gyvenimo formas, religiją (prūsų lietuvių dauguma yra protestantai) ir švietimą Prūsijos Lietuvos gyventojai jau iš dalies pasidavė germanizavimo procesui – kultūriniu politiniu ir net buitiniu požiūriu vietiniai lietuviai perėmė nemažai vokiškų bruožų. Germanizavimas natūraliai greičiau vyksta miestuose, ir čia gyventojų dauguma jau perėmė net vokiečių kalbą, tačiau kaimo gyventojų dauguma dar kalba gimtąja kalba. XVIII a. Prūsijos Lietuva padovanojo didžiausią lietuvių poetą *Duonelaitį* (taip

rašo M. Römer), o XIX a. – vieną geriausių lietuvių kalbos žinovų ir mokslinės lietuvių kalbos gramatikos kūrėją prof. *Kuršaitį*. Antroje XIX a. pusėje Prūsijos Lietuva pradėjo periodinę leidybą, kuri iki šiol vis labiau vystosi (ar taip?) ir suvaidino svarbų vaidmenį tautiniame lietuvių gyvenime, būdama jų kultūrinės nacionalinės veiklos bazė kategoriško lietuvių spaudos Rusijos imperijoje draudimo metu. Dar neseniai (ar taip?) Prūsijos Lietuvoje buvo aptinkama tautinės (*ludowego*) kūrybos (lyrinės dainos), tačiau aktyvesnį tautinį judėjimą čia stabdė iki šiol stipri vokiška įtaka.

Kai dėl politinio nacionalinio susivienijimo, lietuviai neatsisako savo teisių į Prūsijos Lietuvą lygiai taip pat, kaip jie negali atsisakyti savo senosios sostinės – Vilniaus. Karo pradžioje Vilniaus lietuvių organizacijų ir lietuvių spaudos atstovai rusų valdžiai įteikė deklaraciją, pasirašytą 1914 m. rugpjūčio 4 d. (pagal seną stilių), kurioje skelbiama taip pat ir tai: „*Nuo germanizmo smūgių subiro musų gintaro karėliai. Lietuvių tautos prusų atžala žuvo pirmoji. Išnaikintojas pasiėmė sau jo išnaikintosios tautos vardą, bet vargas tam, kas, apgalėjęs priešininką, drįso išniekinti jo lavoną. Lietuvos Žemaitija, ne kartą kentėjusi vokiečių vergijos sunkiąją dalį, galų gale buvo suskaldyta pusiau ir viena josios pusė buvo galutinai pavergta germanų po Rytų Prusijos vardu.*

Ir vėl suėjo draugėn lietuvių karžygiai su slavų karžygiais kovoti su teutonų palikimu – visaprarijančiu germanizmu.

Mes tikime, kad tai paskutinis grandinys laimėjimų retežiaus, pradėtojo ties Žalgiriu. Mes tikime, kad musų užsieniniai kraujo broliai bus atimti iš po germanų jungo ir suvienyti su mumis".

Kai keliamas Prūsijos Lietuvos ir Vilniaus su jo artimiausiomis pietrytinėmis apylinkėmis priklausomybės pagrindiniam etnografiniam branduoliui klausimas, turi būti atsižvelgta į bendrus nacionalinius politinius sumetimus. Ir vienoje, ir kitoje vietoje lietuvių denacionalizavimas yra gana sėkmingas, tačiau kai kultūrinė nacionalinė lietuvių savimonė pradeda reikalauti nutraukti tolesnį denacionalizavimą, tai, pripažįstant šio reikalavimo teisėtumą, būtina nuosekliai pripažinti ir konkrečių

priemonių, suteikiančių galimybę siekti šio tikslo, įgyvendinimo teisėtumą. Tokia lietuvių denacionalizavimo, patiriamo ir iš vokiečių, ir iš slavų rusų, nutraukimo sąlyga yra ir vokiečių, ir slavų rusų elementų lokalizavimas, prijungiant Prūsijos Lietuvą ir patyrusius baltarusių įtaką pietrytinius Lietuvos teritorijos pakraščius bei Vilniaus miestą prie nacionalinio politinio Lietuvos organizmo. Būtent šiose Lietuvos teritorijos dalyse turi būti pastatytos užtvankos tolesniam etniškai svetimų elementų srautui sustabdyti, juolab kad jie sustiprėjo šiuose kraštuose vietinių lietuvių sąskaita.

Tautinė Vilniaus ir Prūsijos Lietuvos reikšmė nacionaliniam politiniam suvienytos Lietuvos organizmui gana didelė. Vilnius yra kultūrinis politinis Lietuvos centras, o Prūsijos Lietuva su Baltijos jūros pakrante ir Nemuno žemupiu turi išskirtinę ekonominę svarbą visai šaliai. Todėl iš esmės pripažįstant Lietuvos teisę į autonominį nacionalinį politinį gyvenimą, tenka pripažinti ir tas realias sąlygas, kurios nulemia Lietuvos kaip atskiro nacionalinio politinio vieneto gyvavimą, jei, žinoma, šių sąlygų įgyvendinimas nepažeidžia kieno nors esminių nacionalinių teisių. Šiuo atveju galima kalbėti ne apie kieno nors nacionalinių teisių pažeidimą, o tik apie atėmimą iš kai kurių tautų tų nacionalinių gėrybių, kurias jos gavo ir galėtų toliau turėti tik denacionalizuodamos lietuvius.

Mūsų bendrais bruožais nusakyta lietuvių tautos teritorija, pačiais kukliausiais pietrytinės ribos skaičiavimais, sudaro beveik 100 000 kvadratinių kilometrų, joje gyvena apie 5 mln. gyventojų. Iš jų maždaug 3 mln. yra vietiniai šalies gyventojai, namuose kalbantys lietuvių kalba. Visi kiti 40 proc. pasiskirsto maždaug taip: 12 proc. žydų, 9 proc. baltarusių (daugiausia subaltarusėję lietuviai), 7 proc. lenkų (daugiausia sulenkėję lietuviai), 7 proc. vokiečių (daugiausia suvokietėję lietuviai), pagaliau 5 proc. sudaro rusai ir kitos atvykusių arba visai negausių gyventojų grupės. Kai kalbama apie nacionalinio politinio organizmo arba daugiau mažiau autonomiško teritorinio vieneto kūrimą tam tikroje teritorijoje, kyla gana natūralus klausimas, kiek ir kaip visi šios teritorijos gyventojai gali sudaryti politiškai

vieningą tautą. Šiuo aspektu mes ir panagrinėsime minėtas Lietuvos teritorijos gyventojų grupes. Visų pirma turėtume aptarti principinį požiūrį į skirtingų šalies gyventojų grupių teises.

Mums atrodo, kad visiškai lygias pilietines teises į kultūrinę nacionalinę autonomiją turėtų turėti visos Lietuvos teritorijos gyventojų grupės, nes gyvendamos čia nuo seno jos įgijo vietinės pilietybės teises. Todėl mes laikome visateisiais šalies piliečiais žydus, kurie per kelis amžius natūralizavosi Lietuvoje, taip pat visas denacionalizuotų lietuvių grupes, būtent: lenkus Lietuvos rytuose, baltarusius Lietuvos pietryčių pakraščiuose ir vokiečius Rytų Prūsijoje. Todėl, laikydamiesi nuostatos, kad asmens poreikių patenkinimas yra galutinis tautinės ir politinės bendruomenės tikslas ir kad individo asmeninis tautinis tapatumas jokiu būdu negali būti ribojamas, pripažįstame visų keturių įvardytų grupių teisę į plačią kultūrinę nacionalinę autonomiją nacionalinio politinio Lietuvos kūno sudėtyje. Tačiau tai nė kiek nereiškia, kad mes pripažįstame **vienodą visuomeninį visų Lietuvos gyventojų grupių vaidmenį** lygiomis teisėmis su vietiniais lietuviais. Toks vienodas visų grupių vaidmuo yra iš esmės neįmanomas vien dėl lietuvių daugumos. Visos tautinės valstybės, įkurtos daugiau mažiau teisingai etnografiniais pagrindais, pripažįsta visuomeninę vietinės etninės grupės pirmenybę. Todėl ir Lietuvoje vietinė etninė lietuvių grupė turi turėti tokias pat teises, kaip prancūzai Prancūzijoje, vokiečiai Vokietijoje ir t. t.

Būtų neteisinga lyginti tokiais pagrindais sukurtą Lietuvą, kaip to norėtų kai kurios Lietuvos grupės, su Šveicarija, sukurta kelių etninių grupių lygiateisiškumo pagrindu ir šia prasme neturinčia individualios tautybės, nes negalėtume to pasakyti apie Lietuvą. O jei Lietuvoje bus pripažinta visuomeninė nacionalinė lietuvių pirmenybė, natūraliai teks daryti nuoseklias išvadas. Visų pirma, politinė valstybinė veikla savaime turi vykti pagrindinės tautybės formomis, taigi pirmiausia čia turi pasireikšti skirtingas visuomeninis pagrindinės ir šalutinių tautybių vaidmuo Lietuvos gyvenime. Be to, turėtų labai skirtis ir valdžios uždaviniai pagrindinės ir šalutinių tautybių atžvilgiu.

Šalutinių tautybių atžvilgiu valdžia turi pasyvią pareigą nevaržyti individualaus tautiškumo išlaikant kultūrinę autonomiją, o pagrindinės tautybės atžvilgiu valdžia turi aktyvią pareigą remti ją visose nacionalinio gyvenimo srityse, kur tik toks valdžios kišimasis yra iš principo leistinas ir pageidautinas. Toks pagrindinės ir šalutinių šalies tautybių skirtumas nulemtas tiesioginės būtinybės užtikrinti daugumos, vienaip ar kitaip besinaudojančios savo teisėmis, interesus.

Mes kiek smulkiau aptarėme šį klausimą, kad parengtume tinkamą dirvą spręsti, pirma, gan opią Lietuvai lenkų ir lietuvių santykių problemą, o antra – lietuvių santykių su žydais, baltarusiais ir vokiečiais, gyvenančiais lietuvių tautos teritorijoje, klausimą. Iš esmės tai keturi nacionaliniai klausimai, kurių du – lenkų ir žydų – neturi teritorinio aspekto, o kiti du – baltarusių ir vokiečių – turi teritorinį atspalvį. Šią baltarusių ir vokiečių gyvavimo Lietuvos teritorijoje aplinkybę mums jau yra tekę aptarti, kai kalbėjome apie Lietuvos teritorijos ypatumus. Dabar tik pridursime, kad teritorinis Lietuvos baltarusių ir vokiečių grupių gyvavimo pobūdis – jie yra vietiniai gyventojai – natūraliai suteikia joms tam tikrų lokalinių pranašumų lyginant su kitomis šalutinėmis šalies tautybėmis, nes kultūrinė nacionalinė autonomija ir kai kurios vietinės aplinkybės smarkiai praplečia visuomeninį šalutinių tautybių vaidmenį ir atitinkamose šalies vietose suteikia joms beveik lygią su pagrindine tautybe padėtį. Todėl lietuviams visada teks išskirtinai atsižvelgti į baltarusius pietrytiniuose Lietuvos pakraščiuose ir į vokiečius Prūsijos Lietuvoje, pripažįstant maksimumą tų jų teisių, kokias gali turėti šalutinės tautinės valstybės tautybės.

Daug sudėtingesnis Lietuvoje yra lenkų ir žydų klausimas, neturintis jokio teritorinio pagrindo. Lenkų klausimas Lietuvoje yra kultūrinės politinės lietuvių valstybės evoliucijos šlėktos viešpatavimo laikotarpiu išdava ir iki šiol turi ryškų nacionalinį luominį atspalvį. Žydų klausimą nulėmė ekonominė šalies raida, jis pradėjo formuotis šlėktos viešpatavimo metu dėl vienpusės luominės politikos ir visiškai susiformavo dėl Lietuvos atgimimo judėjimo ekonominės emancipacijos link. Šios dvi

problemos yra labai sudėtingos, todėl mums buvo svarbu atitinkamose šios studijos vietose išnagrinėti istorines jų prielaidas. Dabar pamėginsime padaryti apibendrinančias išvadas politiniu požiūriu.

Vadinamojo lenkų klausimo šiuolaikinėje Lietuvoje objektas yra, viena vertus, sulenkėjusi lietuvių tautos dalis, kitas vertus, tariama Lietuvos priklausomybė nuo nacionalinių politinių Lenkijos tradicijų, įsitvirtinusi lenkų tautos sąmonėje dėl to, kad dviejų tautų unija savo valstybinio gyvavimo pabaigoje išsigimė į šių tautų susimaišymą. Šios dvi aplinkybės yra tarpusavyje susijusios ir palaiko viena kitą, todėl mums teks nagrinėti jas kartu, logiškai susietas.

Jau ne kartą esame minėję, kad vadinamasis lenkų klausimas Lietuvoje susiformavo kultūriškai ir politiškai evoliucionuojant vietiniams lietuviams. Didesnį ar mažesnį denacionalizavimą bei asimiliuojančią lenkų įtaką patyrė tie Lietuvos visuomenės sluoksniai, kurie iš Lietuvos valstybingumo, unijos susieto su Lenkijos valstybe, gavo daugiausiai naudos. Todėl ir dabar, kai po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo pasikeitė jau kelios kartos, dažniausiai sulenkėjusi yra dvarininkų-bajorų žemvaldžių klasė, tradicinė smulkiosios šlėktos klasė, iki šiol besipuikuojanti savo šlėktiška kilme, dalis miestų inteligentijos, dažniausiai šlėktinės kilmės, ir dalis eilinių miestiečių, patyrusių anksčiau minėtų sulenkėjusių Lietuvos sluoksnių įtaką. Didžioji visų šių grupių dalis yra lietuvių kilmės, o grynai lenkiškos kilmės gyventojai ne istorinėje Lietuvoje, o Lietuvoje siaurąja prasme, apie kurią dabar ir kalbame, sudaro menkiausią dalį. Beje, priminsime, kad valdančiosios Lietuvos klasės paskutiniu Lietuvos istorijos laikotarpiu nebuvo jautrios tautiniam jos individualumui ir gynė savo tarnybinį, luominį ir materialinį pranašumą Lietuvoje. Tai iš dalies paaiškina ir įrodo lietuvių pagal kraują grynumą sulenkėjusiuose lietuvių tautos sluoksniuose. Anksčiau išvardytos sulenkėjusios Lietuvos grupės nevienodai patyrė denacionalizavimą. Denacionalizavimo laipsnis priklausė, pirma, nuo vietos, antra, nuo kultūros lygio ir tautinės savimonės. Dideliuose miestuose sulenkėję Lietuvos gyventojai turi

daugiau lenkų įtakos požymių nei mažuosiuose. Sulenkėjimo laipsnis yra didžiausias Lietuvos pietryčiuose ir mąžta judant į šalies šiaurės vakarus, į vadinamąją Žemaitiją. Šia prasme lenkiškiausias miestas yra Vilnius, turintis net atvykusių lenkų. Antras pagal sulenkėjimo lygį yra Kaunas. Lenkiškos įtakos mažiems miestams požymiai ne tokie matomi ir ryškūs. Labiausiai sulenkėję yra labiausiai išsilavinę minėtų sluoksnių asmenys, paprastai besilaikantys lenkiškos visuomeninės kultūros ir todėl dažniausiai teikiantys jai pirmenybę. Tačiau net kilmingiausieji sulenkėję Lietuvos gyventojai gana retai tautiškai apsisprendžia visiškai lenkų naudai, nes kultūriniam tautiniam Lietuvos sulenkėjusių sluoksnių būdui dažniausiai stinga vientisumo. Dar mažiau apibrėžtas žemiausių sulenkėjusių Lietuvos sluoksnių tautinis tapatumas. Nuo gryno etnografinio tipo šiuos sluoksnius skiria tik tai, kad namuose jie kalba iškraipyta lenkų kalba su lietuvių kalbos priemaišomis, puikuojasi lenkų kalbos mokėjimu ir nesugeba suvokti savo tautinės politinės padėties Lietuvoje. Tokie bendrais bruožais yra Lietuvos lenkai.

Apibūdinant istorinį tam tikros lietuvių dalies polonizavimo procesą, reikia pažymėti, kad lenkų tauta įgijo Lietuvoje tam tikrą tautinį politinį pranašumą lietuvių tautinio individualumo sąskaita. O valdančiosios Lietuvos klasės, buvusios Lietuvos polonizacijos skleidėjos, dėl šio proceso įgijo tam tikrą luominį ir klasinį pranašumą visos lietuvių tautos gerovės sąskaita. Tačiau pranašumo įgijimas pažeidžiant esmines prigimtines kieno nors teises (o čia svarbios visos trys prigimtinės tautų teisės) negali suteikti jokių teisėtų teisių. Todėl nuo pat pradžių lietuvių tautos atgimimas, jau pats jo atsiradimo faktas visada buvo protestas prieš nenormalią Lietuvos valstybės raidą ir dėl to kaltų visuomenės klasių politiką. Taigi siekis, viena vertus, išlaikyti neteisėtai gautą pranašumą, o kita vertus, įgyvendinti savo aukščiausias nacionalines teises ir sudaro lenkų ir lietuvių ginčo Lietuvoje pagrindą.

Iš visų sulenkėjusių Lietuvos sluoksnių bajorai žemvaldžiai, uoliausiai palaikantys lenkų idėją Lietuvoje, yra labiausiai suinteresuoti išlaikyti *status quo ante*. Visi kiti sulenkėję sluoksniai

yra ištikimi lenkų kultūrai dėl tradicijos, įpročio, platoniškos meilės lenkiškiesiems idealams ir tautinių lietuviškų interesų ignoravimo, o sulenkėję bajorai lenkų ir lietuvių ginče buvo linkę vadovautis luominiais ir klasiniais savo interesais. Todėl Lietuvos atgimimo judėjimui tenka skaitytis ir atkakliai kovoti būtent su šia klase, kuri Lietuvoje vis dar stipri ir laiko savo rankose didelius materialinius turtus. Visa kita sulenkėjusi masė, be sąmoningosios miesto inteligentijos, yra tik stambus įrankis, kuriuo naudojasi ir Lietuvos bajorai, ir užsienio lenkų politikai.

Esame minėję, kad parengiamuoju Lietuvos atgimimo laikotarpiu Lietuvos bajorų klasės atstovai suvaidino gana svarbų vaidmenį. Tai buvo lietuvininkų judėjimas, įkvėptas liberalių to meto idėjų ir kilęs pirmiausia dėl pačios bajorų klasės idėjinių ieškojimų, pagimdytų nacionalinio nusivylimo. Tačiau stichinis lietuvių tautos pagrindas – valstiečiai – dar nebuvo nubudęs ir judėjime aktyviai nedalyvavo. Atgimimo judėjimas tada buvo tik pavienių asmenų individualistinės ideologijos išraiška. Vergaujantys valstiečiai tada dar negalėjo sukurti savo ideologijos ir iškelti jos prieš viso bajorų luomo interesus. Todėl parengiamojoje stadijoje atgimimo judėjimas ne tik nepatyrė stipraus bajorų pasipriešinimo, bet netgi sulaukė daugelio iškilių veikėjų iš šio luomo. Santykiai visiškai pasikeitė, kai po valstiečių išlaisvinimo Lietuvos atgimimo judėjimas dėl plačių demokratinių masių dalyvavimo įgavo stichinę formą. Visuomenės demokratizavimas, sužadinęs tautinę Lietuvos atgimimo judėjimo stichiją, toliau besiplėtodamas kėlė bajorams pavojų paversti jų luomo narius paprastais piliečiais, atimti luomines privilegijas ir baigti jų politinį dominavimą šalyje. Trumpai tariant, atgimimo judėjimas, sukeltas visuomenės demokratizavimo, savo ruožtu gilino šį demokratizavimą ir vedė tiesiai prie atėmimo iš bajorų luomo visų tų privilegijų, kurias jie turėjo esant luominei Lietuvos santvarkai unijos su Lenkija laikais. Taigi tautinę sulenkėjusių bajorų ir atgimimo judėjimo nesantaiką stiprina luominiai ir klasiniai prieštaravimai. O kadangi Lietuvos bajorai neketina patys atsisakyti istoriškai įgytų visuomeninių politinių privilegijų, jis turi naudoti tas nacionalinės gynybos priemones, kurias

sukūrė šis istorijos procesas. Tokios priemonės visų pirma yra tautinės lenkiškosios dvasios palaikymas ir daugiau ar mažiau sulenkėjusių Lietuvos gyventojų masių sutelkimas ir sąjunga su Lenkija. Todėl sulenkėjusi Lietuvos bajorų klasė iki šiol yra varomoji tolesnio polonizavimo jėga, nes ji, siekdama savo luominių nacionalinių tikslų, suinteresuota įtvirtinti istorinio lietuvių polonizavimo rezultatus. Kita vertus, ši klasė puikiai suvokia, kad gali išsaugoti savo nacionalinį vaidmenį ir visuomeninę reikšmę tik turėdama išorinį Lenkijos, kurios interesai Lietuvoje visiškai sutampa su bajorų klasės interesais, palaikymą. Tačiau ir sulenkėjusių Lietuvos bajorų klasė, ir lenkų politikai, norėdami pagrįsti savo veiklą, remiasi lietuvių ir lenkų santykių istorija, o ne dabartiniais lietuvių tautos poreikiais siekiant įgyvendinti prigimtines nacionalines jos teises.

Dėl šių priežasčių ir vieni, ir kiti idealizuoja praeities lietuvių ir lenkų santykius. Suprantama, kad šiuos santykius idealizuoja tie, kurie praeityje iš jų pasipelnė, tačiau ne mažiau suprantama ir tai, kad lietuvių tauta, kurios sąskaita buvo pasipelnyta, negali praeities laikyti dabartinių ir būsimų santykių su lenkų tauta pagrindu. Realių lietuvių tautos interesų ir prigimtinių nacionalinių jos teisių požiūriu lietuvių ir lenkų santykių istorijos idealizavimas nė kiek nėra lietuvių psichologijos dalis, tuo labiau kad dar neseniai lietuviai turėjo galimybę aiškiai matyti šio istorinių tradicijų idealizavimo vaisius. Sulenkėję Lietuvos bajorai ir visi daugiau mažiau sąmoningi sulenkėję Lietuvos gyventojai visas savo dvasines ir materialines jėgas atiduodavo kultūriniams nacionaliniams ir politiniams Lenkijos interesams, pamiršdami pilietines pareigas savo gimtajam kraštui. Jų ištikimybė lenkiškumui davė lenkų politikams dingstį, remiantis istorinėmis unijos sujungtų dviejų tautų tradicijomis, daryti dvi naudingas Lenkijai prielaidas: pirma, apie politinę lietuvių priklausomybę lenkų tautai, antra, apie vienodą visuomeninį politinį vietinių lietuvių ir lenkų vaidmenį Lietuvoje. Tačiau prasidėjus tautiniam atgimimui, siekiančiam įgyvendinti prigimtines tautines teises, lietuviai turi ryžtingai atmesti abi šias prielaidas. Lietuviai nepripažįsta savo politinės priklausomybės

nuo lenkų tautos jau vien dėl tos paprastos priežasties, kad nei realiai, nei formaliai tokia priklausomybė neegzistuoja nuo 1795 m., o vienintelis gyvybingas ir stichinis nacionalinis judėjimas Lietuvoje – didysis lietuvių tautos atgimimas – demonstruoja savo idėjinį savarankiškumą net rusų absoliutizmo pančiuose. Lygiai taip pat lietuviai negali pripažinti vienodo su vietiniais lietuviais visuomeninio nacionalinio lenkų vaidmens Lietuvoje. Toks pripažinimas iš esmės moraliai ir faktiškai legalizuotų Lietuvos polonizavimo procesą, kurio rezultatus siekia įtvirtinti lenkų politikai. Trumpai tariant, jų kultūrinė nacionalinė politika Lietuvoje radikaliai prieštarauja esminiams nacionaliniams lietuvių tautos siekiams. Todėl lietuviai nepripažįsta ne tik savo priklausomybės lenkų tautai ir nuo jos, bet ir vienodos su jais visuomeninės nacionalinės lenkų reikšmės Lietuvoje. To reikalauja nacionalinis orumas, o nacionalinės savisaugos jausmas liepia griežtai laikytis nepriklausomos lenkų atžvilgiu politikos, į kurią lietuviai turi prigimtinę teisę.

Visos išvardytos aplinkybės leidžia visiškai išspręsti lenkų ir lietuvių ginčą Lietuvoje. Turėdami tas prigimtines teises, kurias turi visos tautos, lietuviai negali atsisakyti jokios savo visuomeninės nacionalinės viršenybės Lietuvoje dalies lenkų naudai, todėl lenkai gali turėti Lietuvoje tik tas nacionalines teises, kurios yra būtinos individualiam apsisprendimui, kitaip tariant, jie gali turėti kultūrinės nacionalinės autonomijos teisę. Suteikdami lenkams kultūrinę nacionalinę autonomiją Lietuvoje, lietuviai nė kiek nepažeistų asmeninio kiekvieno sulenkėjusio lietuvio tapatumo ir neverstų jo dirbti tautiniam lietuvių tautos individualumui. Gerbtinas yra kiekvieno visateisio visuomenės nario apsisprendimas, nes bet koks išorinis spaudimas tautinio tapatumo dalykuose yra toks pats neleistinas, kaip ir vykdant grynai dorovines pareigas. Tačiau suteikti lenkams Lietuvoje ypatingas teises vien dėl to, kad jie yra atšaka, atsiskyrusi nuo pagrindinio lietuvių tautos kamieno, prieštarautų natūraliai logikai, jei kartu pripažintume ir gyvybišką lietuvių tautos reikšmę. Mūsų nuomone, sulenkėję lietuvių tautos nariai nėra atleidžiami nuo dorovinės nacionalinės pareigos prisidėti prie

kultūrinio nacionalinio lietuvių tautos darbo nacionaliniam individualumui palaikyti, ir jei ši dorovinė pareiga nėra vykdoma, tai negali būti kalbos apie tokio visuomeninio nacionalinio vaidmens turėjimą, kokį savo šalyje turi vaidinti lietuvių tauta. Atlikdamas šią pareigą patyręs polonizavimą lietuvis įsilies į lietuvių tautos visuomenę, todėl nebus poreikio pripažinti išskirtines lenkų tautybės teises.

Visi panašūs reikalavimai vienaip ar kitaip siekia sustiprinti lietuvių tautos polonizavimą ir pavergti ją lenkų tautos įtakai. Ši kultūrinio užkariavimo, iš esmės – kėsinimosi į aukščiausias nacionalines lietuvių tautos teises tendencija negali būti palaikoma. Todėl vienintelis būdas panaikinti lietuvių ir lenkų ginčą yra visiškas lenkų atsisakymas nuo visų pretenzijų Lietuvai, kartu sulenkėjusioms Lietuvos gyventojų klasėms atsisakant pretenzijų į dominuojančią arba net lygią su lietuviais padėtį Lietuvoje. Turint mintyje stichinį lietuvių tautinio judėjimo gyvybingumą, neverta abejoti, kad tik jam priklauso šalies ateitis, tuo labiau kad jo idėjinis varžovas savo galios šaltiniu laiko atgyvenusios praeities tradicijas. Sulenkėję Lietuvos gyventojų sluoksniai gali sulaukti daugmaž reikšmingo palaikymo iš išorės, t. y. iš suinteresuotos Lenkijos, tačiau tai negali sulaikyti nenumaldomos logiškos lietuvių tautos raidos, o gali tik pabloginti dviejų kaimyninių tautų santykius. Esame įsitikinę, kad gyvenimas teisingai išspręs šių dviejų tautų ginčą tada, kai ir viena, ir kita gaus vienodas ir nepriklausomas viena nuo kitos teises. Tada dauguma nuskilusiųjų, neteisingai pakrypus Lietuvos valstybingumui, nuo pagrindinio lietuvių tautos kamieno vėl įsilies į bendrą nacionalinį srautą, grąžindami lietuvių tautai tai, ko per amžius neteko nacionalinis jos lobynas. Taip mes matome šią tikriausiai skausmingiausią mūsų tėvynės problemą.

Lietuvos žydų klausimas yra visai kito lygio. Nei lietuviai žydams, nei žydai lietuviams tiesiogiai nekelia denacionalizavimo grėsmės. Žydai tik netiesiogiai padeda rusifikuoti kraštą, perimdami iš rusų valdžios švietimą ir bendravimo formas. Tačiau nacionalinės konkurencijos siaurąja prasme tarp žydų ir lietuvių nėra. Žydų klausimo Lietuvoje ypatumą sudaro eko-

nominė lietuvių ir žydų santykių pusė. Žydai, kaip jau buvo minėta ekonominėje šio darbo dalyje, gyvena beveik išimtinai Lietuvos miestuose ir miesteliuose ir verčiasi prekyba, pramone ir amatais, kuriuos jie didžia dalimi monopolizavo. Istorinė žydų klausimo Lietuvoje genezė bendrais bruožais yra tokia. Lietuvos valstybės plėtros laikotarpiu žydai, amatų, prekybos ir pramonės skleidėjai, buvo gana noriai priimami Lietuvoje. Likvidaciniu Lietuvos istorijos laikotarpiu žydai tampa beveik išimtiniais miestų šeimininkais. Rusų valdžios metu ši išskirtinė žydų padėtis Lietuvos miestuose ir miesteliuose net sustiprėjo, nes ekonominis šalies gyvenimas neturėjo galimybių tinkamai vystytis, o žydai buvo varžomi sėslumo zonos buvusios lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje ir verčiami verstis amatais, prekyba ir pramone, neminint laisvųjų inteligentijos profesijų, kurių siekimas buvo iš esmės ribojamas. Iš to kilo žydų minėtų sričių monopolizavimas ekonominiame šalies gyvenime bei nenormalus jų veikimas, siekiant palaikyti išimtinai žydų interesus.

Tačiau susiklosčiusi padėtis dar nesukūrė žydų klausimo Lietuvoje, kol neprasidėjo Lietuvos atgimimas. Siekdamas būti realistiškas ir visapusis, jis negalėjo nekreipti dėmesio į ekonominį Lietuvos gyvenimą. Jis instinktyviai juto, kad stipri ir gyvybinga tauta turi turėti tvirtą materialinį pagrindą. Tam tikra prasme šią nuostatą jau patvirtino stiprus Lietuvos valstiečių luomas, tautiniame atgimime suvaidinęs svarbų vaidmenį. Tačiau vien žemdirbystė negali tinkamai aprūpinti materialinių lietuvių tautos interesų. Todėl beveik nuo pat Lietuvos atgimimo pradžios lietuviams teko rūpintis teisinga ekonominio šalies gyvenimo raida ir šalies ekonomikos pritaikymu nacionaliniams lietuvių tautos interesams. Pirmąją užduotį smarkiai stabdė politinė ekonominė konjunktūra, viešpataujanti beteisėje šalyje, o vykdant antrąją užduotį kliūtimi tapo žydų veiklos ypatumai šalies prekyboje ir pramonėje.

Reakcija į šiuos ypatumus, kaip jau esame minėję, tapo kooperacijos judėjimas, kuris iš esmės buvo tik konkurencijos su žydais ekonominių santykių srityje forma. Ši konkurencija

neišvengiamai išliks ir ateityje ir vis didės, nes ji sudaro lietuvių tautos, negalinčios daugiau likti pasyvia ekonominio šalies gyvenimo srityje, raidos pamatą. Svarbu tik suteikti šiai konkurencijai teisingas ekonomines sąlygas, nes pati konkurencija, būdama laisva ir teisėta, yra faktas, o ne vienos ar kitos pusės teisė. Kadangi iš esmės kalbame apie teises, tai konkurencijos pagrindą turi sudaryti lygios teisės ir išlygas būtų teisinga daryti žydų naudai, nes jie Rusijos imperijoje yra smarkiai varžomi daugybėje sričių. Pati konkurencija su žydais ekonomikos srityje, kaip minėjome, dar ilgai išliks nacionalinio lietuvių gyvenimo būtinybė. Lietuvių ir žydų santykiai būtų visiškai išspręsti ekonominiu būdu.

Politinių teisių Lietuvai suteikimas smarkiai pakeltų šalies našumą ir paskatintų visų ekonominio gyvenimo sričių plėtrą, taip pat ir prekybos bei pramonės plėtrą. Todėl sparčiai augant Lietuvos ekonominiam gyvenimui bei gerovei, žydai pajustų ekonominę konkurenciją iš lietuvių pusės ne dėl išstūmimo iš rinkos, o dėl vis didesnio lietuvių dalyvavimo tose ekonomikos srityse, kurios anksčiau beveik visiškai buvo monopolizuotos žydų. Jei išliktų ankstesnė politinė ekonominė Lietuvos padėtis, tolesnė sėkminga lietuvių konkurencija keltų pavojų ir iš dalies išstumti žydus iš Lietuvos rinkų. Šiuo atveju vienintelė išeitis būtų panaikinti žydų sėslumo zoną ir suteikti jiems galimybę gyventi Rusijos gubernijose.

Mes apsiribosime šiomis trumpomis pastabomis apie žydų klausimą Lietuvoje, nes nagrinėti jį smulkiau čia atrodo netikslinga. Nedaug kalbėjome apie šią grupę todėl, kad tautinio atgimimo ir ekonominių interesų požiūriu pakankamai išsamiai apibūdinome ją ankstesnėse darbo dalyse, o apie jos politinę savimonę dar kalbėsime.

Bendrais bruožais apibūdinus Lietuvos teritoriją ir išanalizavus atskirų jos gyventojų grupių santykius, būtų nuoseklu išnagrinėti pagrindinės Lietuvos gyventojų grupės, kuriai dėl materialaus ir formalaus pranašumo (kiekybinės persvaros ir su ja susijusių teisių) lemta suvaidinti išskirtinį vaidmenį kuriant politinį Lietuvos organizmą (jai politiškai apsisprendžiant), politinę savimonę.

Mums jau yra tekę kelis kartus minėti Lietuvos seimo, įvykusio 1905 m. Vilniuje, reikšmę nacionaliniam lietuvių apsisprendimui. Šis Seimas tapo pradiniu tašku tolesnei politinės lietuvių tautos savimonės raidai nuo to momento, kai lietuviai gavo minimalias teises vykdyti kultūrinę nacionalinę veiklą savo šalyje. Nuo to laiko politinė lietuvių savimonė sustiprėjo ir išsivystė kartu sparčiai augant tautinei kultūrai. Dabar politiniame lietuvių gyvenime aiškiai pastebimas tokios politinės laisvės, kuri yra kiekvienos savarankiškos tautos politinės egzistencijos riba, siekis. Didžiojo tautų karo metu yra lengviau nei kada nors suvokti, kad šis siekis yra logiškai būtina kiekvienos sąmoningos nacionalinės raidos baigtis.

Dramatinę šios tautinės raidos padėtį kuria dviejų reiškinių kolizija: viena vertus, egzistuoja prievartinis vienos tautos užvaldymas kitos tautos valstybinės sankcijos dėka, kita vertus – priklausoma tauta siekia politinio idealo, kurio išsižadėjimas prilygsta nacionalinei jos mirčiai. Todėl realiems priklausomų tautų reikalavimams, keliamiems valdančioms tautoms, yra būdingas tam tikras kompromisas, kuris iškelia politinių reikalavimų minimumą, iš esmės neišsižadėdamas politinio idealo. Tokia yra ir lietuvių politinės savimonės raida pastaruosius dešimt metų iki karo. 1905 m. Vilniaus seimas taip nusakė politinius lietuvių reikalavimus: „Kadangi Lietuvos gyventojų reikalai pilnai gali būti užganėdinti tiktai prie tikros mųsų krašto autonomijos (savivaldos) ir kadangi norima, idant ir kitos Lietuvoje begyvenančios tautos galėtų pilna laisve naudotis, „Lietuvių susivažiavimas" nusprendė:

Reikalauti Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos ir tikėjimo"*. Tuo revoliuciniu metu Seimas netgi įvardijo bendras ir specialias kovos dėl nacionalinių teisių priemones. Pirmąsias Seimas apibūdina taip: „Pripažindami, jog dabartinė caro vyriausybė yra pikčiausiu mųsų priešu, jog dabar prieš tą vyriausybę pasikėlė visi rusų valstijos kraštai, jog geresnį

* Ten pat, p. 228.

gyvenimą galima įgyti tik laimėjus kovą su senąja tvarka, susirinkime dalyvavusieji lietuviai nustatė:

Šviestis, rištis ir stoti kovon drauge su sukilusia visų Rusijos tautų liaudimi"* (M. Römer, p. 393). Kalbėdamas apie specialiąsias kovos priemones, Seimas nurodė tokias: „nemokėti jokių mokesčių, uždarinėti monopoles, neleisti vaikų į rusiškas pradedamasias mokyklas, neiti Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose į valsčiaus teismus ir visas kitas dabartinės valdžios įstaigas, neleisti savo brolių į kariuomenę, reikalui prisiėjus streikuoti visiems darbo žmonėms miestuose ir sodžiuose"** (p. 393).

Mes jau žinome, kad 1905 m. revoliucija nedavė lietuviams lauktų rezultatų. Dėl grįžtamosios biurokratinės reakcijos bangos nepavyko išsikovoti Lietuvos autonomijos, kurios reikalavimas tuo metu buvo pateiktas rusų valdžiai. Tačiau pavyko šiek tiek praplėsti nacionalines lietuvių teises, ir prieškario dešimtmečio tikslas buvo įtvirtinti išsikovotas pozicijas ir panaudoti jas toliau kovojant dėl politinių teisių. Lietuviai gauna kiek mažiau nei dešimt vietų Rusijos parlamente, o bendras Lietuvos krašto atstovų skaičius net viršija dešimt. Lietuvos parlamentarų dauguma priklauso autonomijos šalininkams, jie stengiasi pasinaudoti kiekviena tinkama proga, kad iš parlamento tribūnos kalbėtų apie Lietuvos klausimo svarbą ir plėstų nacionalines lietuvių teises. Siekdami gauti kuo daugiau palaikančių balsų, jie dažniausiai susitaria su pažangiomis Rusijos partijomis, kurių programose yra reikalavimas suteikti daugiau teisių visoms priklausomoms Rusijos tautoms. Tačiau iki šiol Lietuvos autonomijos klausimas nebuvo rimtai iškeltas Rusijos parlamente, nors karas ir jo sužadinti įvykiai padarė jį neatidėliotiną. Jei lietuvių parlamentarai nekalba apie tai kategoriškai Rusijos parlamente dabar, tai tik dėl taktinių sumetimų. Tačiau šio klausimo aktualumą visa lietuvių tauta visiškai aiškiai jaučia. Tai įrodo: 1) kultūrinis nacionalinis tautos inteligentijos mobilizavimasis; 2) politinės jos savimonės augimas.

---

* Ten pat.

** Ten pat, p. 229.

Vėliau pamatysime, kad dėl esamo meto nuotaikų ir konjunktūros lietuvių reikalavimai dabar netgi peržengia minimalios autonomijos reikalavimus. Ta aplinkybė, kad Lietuva tapo dalies karo kovų tarp Vokietijos ir Rusijos arena, savaime turėjo padidinti lietuvių tautos savarankiškumą ir sutelkti ją į kultūrines nacionalines organizacijas apsaugant save nuo visiško materialinio ir dvasinio nuniokojimo. Rusų valdžia, visada priešiška bet kokiam visuomenės telkimuisi, šį kartą nepajėgė pasipriešinti ir rusų, ir lietuvių visuomenės susitelkimui.

Ypatingos karo laiko sąlygos netgi privertė ją šauktis visuomenės pagalbos, be kurios ji nebūtų sugebėjusi patenkinti valstybės kasdienių ir karo poreikių. Kai Lietuva patyrė karo negandas ir nepriteklių, joje tuoj pat ėmė rastis tautinės lietuvių draugijos, siekiančios padėti nukentėjusiems nuo karo. Ilgainiui, esant poreikiui jungtis, susiformuoja viena bendra draugija „Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti", tapusi milžiniška organizacija. Turėdama centrą Vilniuje, ji sukuria pusantro šimto skyrių tinklą visoje Lietuvoje ir savo naudingai veiklai mobilizuoja didžiąją Lietuvos inteligentijos dalį. Tuo pat metu rusų valdžia priverstinai iškeldina šimtus tūkstančių lietuvių, Lietuvą okupuoja vokiečiai, o didelė organizuotos Lietuvos inteligentijos dalis turėjo pasitraukti tremtinių keliais į Rusijos gilumą, kad išsaugotų save lietuvių tautai ir karui pasibaigus grįžtų į tėvynę nepakitusi. Tremtyje lietuviai greitai įsteigė daugiau kaip pusšimtį skyrių ir išvystė energingą materialinės ir kultūrinės šalpos veiklą. Šis organizuotos lietuvių inteligentijos išsibarstymas apsunkina tautinę veiklą, nes tokią sunkią akimirką, kokia yra dabar, Lietuvoje liko nepakankamai inteligentų. Tačiau abi „Lietuvių draugijos" dalys, ir Lietuvos, kuriai vadovauja nusipelnęs lietuvių literatas *A. (?) Smetona*, ir Rusijos, kuriai vadovauja aktyvus Valstybės Dūmos narys *M. Yčas*, dirba intensyviai ir sėkmingai.

Naudodamasi rusų valdžios, suvokusios, kad tautinės organizacijos yra nepakeičiamos rūpinantis maisto produktais skurstantiems gyventojams, subsidijomis, „Lietuvių draugija" stengėsi visų pirma patenkinti materialinius nukentėjusių nuo

karo gyventojų poreikius. Sykiu ji ne mažiau energingai organizuoja kultūrinį nacionalinį lietuvių gyvenimą. Ir Rusijoje, ir Lietuvoje steigiamos pradinės lietuvių mokyklos ir vidurinės mokymo įstaigos, taip pat rengiami bendrojo lavinimo ir specialūs kursai. Trumpai tariant, savo iniciatyva ir savo jėgomis lietuvių tauta susitelkė naujomis gyvenimo sąlygomis, ir reikia pasakyti, kad turimomis sąlygomis ji puikiai išlaikė šį pirmąjį organizacinės ir kūrybinės veiklos egzaminą.

Vykstant didesniems pasaulinio karo įvykiams politinė lietuvių tautos savimonė taip pat vystosi ir įgauna naują raiškos formų. Jau pačioje karo pradžioje, kai lietuviai įteikė rusų valdžiai Didžiosios ir Prūsijos Lietuvos suvienijimo deklaraciją, Lietuvos klausimas peržengė Rusijos valstybės vidaus santykių ribas. Šią deklaraciją tarsi pratęsė Lietuvių konferencijos, įvykusios 1915 m. rugpjūčio 3–4 d. Berne, rezoliucija. Joje pirmąkart visos Europos akivaizdoje keliamas Lietuvos autonomijos Rusijos valstybės sudėtyje federacijos su latviais – vienintele tauta, etniškai artima lietuviams, – pagrindais klausimas. Berno konferencija iš esmės parodė lietuvių nuotaikas, susiformavusias per pirmuosius karo metus. Tačiau šį laikotarpį baigė visos etnografinės Lietuvos perėjimas Vokietijos valdžion, ir Lietuva atsidūrė jai visiškai neįprastoje padėtyje. Antrųjų karo metų pradžioje Vokietija pasiekė savo karinių laimėjimų kulminaciją ir apsvaigusi nuo jų ėmė plėtoti aneksijos planus, tiesiogiai nukreiptus prieš Lietuvą ir Latviją. Vokiečiams atrodė, kad šios dvi šalys, XIX a. netekusios, jų manymu, apčiuopiamų politinių tradicijų, yra nepajėgios iš vidaus pasipriešinti prijungimui prie Vokietijos. Todėl Vokietijoje nė nepasigirdo protesto balsų prieš Baltijos krašto aneksiją, nors joje egzistavo gana aiškus opozicinis judėjimas prieš Belgijos ir Lenkijos aneksiją. Tačiau suformuotos aplinkybių dabartinės lietuvių ir latvių nuotaikos atnešė Vokietijai visai netikėtų siurprizų.

Tuo metu, kai Lietuva yra apsvaigusios nuo laimėjimų ir puoselėjančios aneksijos planus Vokietijos valdžioje, o nuniokota Rusija yra netikra dėl tolesnių karo veiksmų, lietuviai pareiškia prigimtines savo teises į politinį savarankiškumą. Šią

užduotį atliko antrosios Berno lietuvių konferencijos, prasidėjusios 1916 m. vasario 28 d., rezoliucija. Šioje rezoliucijoje lietuviai motyvuoja savo teisę į politinę laisvę ir išsako ryžtą pateikti svarstyti šią teisę Tautų taikos konferencijai. Šią rezoliuciją papildė atskira lietuvių rezoliucija, priimta tų pačių 1916 m. balandžio pabaigoje Hagoje. Joje minima tautinė priespauda, kurią lietuviai patyrė iš rusų valdžios XIX a., ir kategoriškai pareiškiama, kad lietuviai jokiu būdu nesutinka pakeisti vieną svetimšalių jungą kitu, t. y. pereiti į Vokietijos valdžią.

Latviai buvo dar mažiau linkę palaikyti vokiečių valdžią ir laikėsi autonomijos reikalavimų. Latvius paskatino tai, kad tik mažesnė jų teritorijos dalis atiteko vokiečiams, tačiau svarbiausią vaidmenį suvaidino vokiečių ir latvių santykiai, susiformavę latvių teritorijoje. Leisime sau kiek smulkiau aptarti latvių tautos likimą, kad galėtume palyginti lietuvių ir latvių, dviejų tautų, išlikusių iš kadaise vešlios lietuvių atšakos nuo arijų tautos, padėtį.

Latvių teritorija dabar užima didžiąją Kurliandijos ir Lifliandijos gubernijų dalį, tai sudaro beveik 1500 kvadratinių mylių (nežinau, kaip išreikšti kilometrais), svarbiausias jos miestas – Ryga, 2½ mln. gyventojų, iš kurių apie du milijonus yra latviai. Maždaug 1200 m. šią teritoriją užkariavo Kalavijuočių ordinas, 1237 m. jis susijungė su kitu teutonų – Kryžiuočių – ordinu, tuo metu jau užkariavusiu lietuvių gentį prūsus. Vėliau abu teutonų ordinai visą laiką siekė sujungti savo valdas į vientisą valstybę, tačiau nuolat kliudė nepaprastai atspari Lietuvos Žemaitija, ir tik trumpam nuo 1404 m. iki 1409 m. ordinų norai buvo patenkinti. Vokiečių riterių valdžioje latviai iš dalies perima vokiečių kultūrą, taip pat ir protestantų tikėjimą. 1561 m. didelė latvių teritorijos dalis – Livonija – pereina į Lietuvos protektoratą (matyt – unija?), o vėliau lietuvių ir lenkų valstybės valdžion. Nuo to laiko visa latvių valstybės teritorija priklauso jai ir tik XVIII a. pabaigoje, šią padalijus, pereina į Rusijos valdžią. Vokiečių riterių viešpatavimo palikimą dabar sudaro beveik 8 proc. vokiečių gyventojų, daugiausia miestiečių ir stambių žemvaldžių. Kadaise atvykę iš Vokietijos

vokiečiai, būdami nugalėtojai, tapo valdingais *kulturträger*'iais, latvių tautoje pagarsėjusiais kaip žiaurūs užkariautojai. Ypač pagarsėjo Latvijos baronai, laikę savo rankose stambius dvarus. Latviai, ilgai ir sunkiai kentėję šią visuomeninę santvarką, įsteigtą svetimšalių vokiečių, jaučia jiems didžiulę neapykantą ir artimiausiu savo nacionalinės politikos tikslu šalyje laiko visišką visuomeninės vokiečių oligarchijos panaikinimą. Todėl kai Rusija įžengė į karą su Vokietija, paveldėjusia iš teutonų riterių norą savo valdžioje sujungti Baltijos kraštą, latviai dvasia ir veiksmu perėjo į Rusijos pusę, nepaisant to, kad Latvijos vokiečiai beveik du šimtmečius tiekė reakcingiausius veikėjus rusų biurokratijai.

Latviai gana gerai suvokia, kad, Vokietijai užkariavus jų šalį, joje atsirastų tiek vokiečių, jog tautinis gyvenimas visiškai sustotų. Latvių priklausomybė Vokietijai turėtų tokias pat pasekmes, kaip ir Lietuvos priklausomybė Lenkijai. Latviai netgi dvejotų gauti visišką nepriklausomybę iš nugalėjusios Vokietijos rankų, nes tokiu atveju jie neturėtų pakankamai garantijų prieš Vokietijos paramą Latvijos krašto vokiečiams. Todėl kai antrosios Berno konferencijos metu lietuviai iškėlė savo teisę į politinę laisvę prieš Vokietijos užkariavimo siekius, latviai liko laikytis ankstesnių autonomijos reikalavimų. Šis Lietuvos ir Latvijos padėties skirtumas visiškai paaiškėjo per trečiąją tautų konferenciją, surengtą 1916 m. birželio 27–29 dienomis Lozanoje. Ši konferencija parodė antrųjų karo metų nuotaikas, kai vokiečių laimėjimai privertė daugelį politikų paisyti vokiečių aneksijos galimybės. Būtent tai pirmiausia paaiškina, kodėl minėtoje konferencijoje lietuviai paskelbė Lietuvos teisės į visišką nepriklausomybę deklaraciją, o latviai, matydami rusų kariuomenės tvirtumą savo teritorijoje, tebeskelbė savo teisę į autonomiją rusų valdžioje. Apibūdindami politinę lietuvių savimonę, leisime sau pacituoti baigiamąją lietuvių atstovų deklaracijos dalį: „Karo baigtis yra žinoma, tačiau Lietuva nebenori nei sugrįžti į politinę vergiją, nei būti įstumta į tokią padėtį, kokią numato Rusija ir Vokietija – vėl uždėti Lietuvai sunkų jungą. Laisva lietuvių tauta etninėse nacionalinėse žemėse, laisvas politinis,

kultūrinis ir ekonominis vystymasis – tokie yra reikalavimai, kuriuos lietuviai reiškia visoms šalims.

Kariaujančios valstybės tiek pradėdamos karą, tiek jo metu skelbė, kad kariauja ne vien dėl savo interesų, bet ir dėl pavergtų tautų laisvės. Visos neutralios šalys yra įsitikinusios, kad ilgalaikė taika gali būti atkurta tik tada, jeigu bus pripažinti teisėti prispaustų tautų reikalavimai. Šitas siekis ir jo garantijos stiprina lietuvių ir kitų pavergtų tautų tikėjimą, kad jų likimas ir ateitis priklausys ne nuo pragaištingų aplinkybių, o bus sprendžiami pagal žmoniškumo ir teisingumo principus, kuriuos yra pripažinusios kariaujančios šalys.

Lietuvių tauta turi savo istoriją, kultūrą ir tautinę vienybės idėją ir mano tik tada galėsianti apginti savo nacionalinę vienovę ir savitumą, jeigu visais viešojo gyvenimo klausimais galės savarankiškai lemti savo likimą. Kadaise Lietuva buvo galinga nepriklausoma valstybė, o naujoji Lietuva turi teisę pasirinkti savo lemtį, atsižvelgdama į baltarusių ir rusėnų tautas, kurios gyvena žemėse, kadaise buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalimi.

Lietuvių tauta patyrė daug sunkiausių nusivylimų, o ta patirtis sustiprino tikėjimą, kad gera žadanti ateitis bus užtikrinta tik tada, jei pavyks išsikovoti visišką nepriklausomybę" (Litauen², Nr. 3).

Taip konferencijos metu lietuvių atstovai apibūdino Lietuvos padėtį, viena vertus, baimindamiesi vokiečių aneksijos, kita vertus, vengdami duoti menkiausią dingstį Lietuvoje moraliai legalizuoti rusų valdžios viešpatavimą, įtvirtintą karinės jėgos.

Matome, kad pačioje karo pradžioje Lietuvos klausimas peržengė Rusijos imperijos vidaus reikalų ribą vien todėl, kad vienoks ar kitoks jo sprendimas priklauso nuo Rusijos ir Vokietijos santykių, o netiesiogiai nuo bendros tarptautinės konjunktūros. Todėl turime paminėti Lietuvos kaip buferinės valstybės tarp Rusijos ir Vokietijos prie Baltijos jūros koncepciją. Pagal šią koncepciją, pietryčiuose numatoma sukurti dar vieną, didesnę Lenkijos buferinę valstybę. Atrodo neabejotina, kad Lietuva, tapusi buferine valstybe, labai greitai pasiektų aukštą kultūros lygį ir padidintų savo tautinį atsparumą individualaus tautinio tipo prasme. Tai sukurtų tvirtą ribą Baltijos

jūros pakrantėje etnografinėms rusų ir vokiečių tautybėms plisti. Trumpai tariant, dvi didžiosios konkuruojančios tautos būtų apsaugotos nuo galimos tiesioginės tautinės trinties, ir sykiu Lietuva negalėtų kelti jokio pavojaus nei Rusijai, nei Vokietijai. Dar viena teigiama Lietuvos buferinės valstybės kūrimo ypatybė būtų, kaip jau esame minėję, gebėjimas savarankiškai formuoti ekonominių interesų pusiausvyrą tarp trijų kaimyninių tautų – rusų, vokiečių ir lenkų, – kurių kiekviena suinteresuota išnaudoti Lietuvą.

Baigdami norėtume pateikti kelias mintis apie tas realias jėgas, kurios galėtų paremti Lietuvos siekį gauti politinę laisvę vienokia ar kitokia forma. Visų pirma paminėsime, kad faktinis Lietuvos suvienijimas, t. y. rusų ir prūsų dalių sujungimas, galimas tik esant vienai sąlygai – visiškai pralaimėjus Vokietijai ir prijungus Prūsijos Lietuvą prie Rusijos Lietuvos. Nugalėjusi Vokietija bet kokiu atveju neleistų šio susijungimo. Net prijungus visą etnografinę Lietuvą prie Vokietijos, faktinio jos suvienijimo nebūtų, nes Vokietija pasistengtų kuo labiau izoliuoti suvokietėjusią Prūsijos Lietuvą nuo Didžiosios Lietuvos, persmelktos atgimimo patoso. Jei, geriausiu atveju, atkovotai iš Rusijos Lietuvai būtų suteikta nepriklausomybė, tai Vokietija būtų dar mažiau linkusi atiduoti jai lietuviškąją savo provinciją. Todėl, mūsų nuomone, Lietuvos susijungimas galimas tik pasiekus tokį keturių šalių susitarimą, kuris leistų perimti Vokietijos provincijas, kurios nėra vokiečių tautos nuosavybė etnografine prasme.

Tačiau Lietuvos sujungimas, žinoma, dar nereiškia nors nedidelės politinės laisvės. Lietuvai daugiau mažiau pakenčiamai padėčiai pasiekti reikia kitokių aplinkybių sutapimo. Nors nė kiek nemanome, kad Lietuva galėtų gauti politinę laisvę savo jėgomis, tačiau laikome politinę lietuvių tautos savimonę pagrindine teigiama sąlyga tokiai laisvei įgyti. Tik esant politinei lietuvių savimonei ir tik jiems nenumaldomai siekiant nacionalinės laisvės gali turėti galios ir kiti veiksniai, išlaisvinantys Lietuvą iš politinio beteisiškumo, taip pat gali susikurti vienokios ar kitokios vidinės politinės valdžios formos. Ši vidinė lietuvių laisvės sąlyga Lietuvoje jau yra išpildyta.

Antroji, išorinė Lietuvos atžvilgiu ir vidinė Rusijos imperijos atžvilgiu sąlyga yra bendras Rusijos politinių laisvių plitimas ir biurokratinio centralizavimo pakeitimas federaciniu decentralizavimu. Stiprų postūmį šiam pažangiam Rusijos procesui davė dabartinis karas. Sąmoningas rusų visuomenės ir apskritai beveik visų Rusijos gyventojų grupių dalyvavimas kare skatina spartų visų Rusijos piliečių politinės savimonės augimą, dėl kurio auga ir politinių laisvių reikalavimai senajai rusų valdžiai. Karui pasibaigus Rusijos visuomenė rengiasi atkakliai kovoti su rusų biurokratija, o Rusijos valdymo decentralizavimo idėja pagal Lenkijos pavyzdį jau dabar paplito tarp gausių Rusijai pavaldžių tautų. Vykstant šiems bendriems imperijai reiškiniams Lietuva turės galimybę praplėsti savo politinę laisvę.

Pagaliau trečioji politinės laisvės augimo sąlyga, išorinė ir Lietuvos, ir rusų valstybės atžvilgiu, yra tarptautinis visų sąmoningų tautų prigimtinių teisių pripažinimas ir pažangių tautų federacinių santykių įtvirtinimas didesniu ar mažesniu mastu, kitaip tariant – iš tiesų tvirta tarptautinė sąjunga. Pripažinus prigimtines tautų teises ir sukūrus teisingus tarptautinius pažangių valstybių santykius, visos sąmoningos, bet ne suverenios tautos nuolat dalyvautų tarptautiniuose santykiuose ir įgytų tą politinio savarankiškumo laipsnį, kuris apskritai būtų leistinas atskiroms tautoms tarptautinėje valstybių sąjungoje. Ir vėl, grįždami prie dabartinio didžiojo tautų karo, negalime nepareikšti įsitikinimo, kad mūsų laikais tarptautinė politika pasuks būtent šia kryptimi.

Taigi Lietuva, turinti savo nacionalinį veidą, atskirus ekonominius interesus ir politinę savimonę, yra prigimtinių nacionalinių teisių subjektas – būtent teisės į kultūrinį nacionalinį individualumą, teisės į laisvę nuo ekonominio išnaudojimo ir teisės į politinį apsisprendimą. Šios idealios teisės visada bus aukščiausias lietuvių siekis tol, kol bus visiškai įgyvendintos Lietuvoje. Mes tikime, kad Lietuva, išsaugojusi savo tautiškumą iki dabartinio karo, anksčiau ar vėliau sulauks savo tautinio idealo įgyvendinimo, nauja geresnių tarptautinių didžiųjų ir mažųjų tautybių santykių aušra jau aušta kruvinose didžiųjų dabarties įvykių atošvaitose.

ĮVAIRŪS SMULKŪS TEKSTAI

STUDENTAI LIETUVIAI DABARTINĖJ GADYNĖJ

Metai atgal, pavasary 7-tų metų, tarp lietuvių studentų Maskvoj pakilo klausimas apie visų lietuvių studentų konferencijos reikalingumą, nes visi atjausdavo apsireiškusį pastaraisiais metais dvasios puolimą, atjausdavo snaudulį, kuris po trumpo laiko stipraus, galbūt per daug intensyviško gyvavimo apėmė visus ir pavertė lyg į pavidalus, mirties kvėpavimo apgobtus.

Iš buvusiųjų tuomet Maskvoj studentų nieks neprieštaravo jos, t. y. konferencijos, reikalingumui, ir visi vienu balsu pripažino jai didelį lietuvių studentų gyvenime svarbumą. Buvo išrinkta tam tikra komisija, kuri turėjo susinešti šiame klausime su kitų universitetų studentais, išdirbti konferencijos programą ir pagaliau ją sušaukti.

Bet... kaip tai tankiai mūsų gyvenime atsitinka – konferencija pasiliko svajonių krašte.

Neaiškinsiu čia visų priežasčių, kodėl šita garsioji mūsų konferencija neįvyko, nes tas pats per save išsiaiškins žemiau.

Nuo šito laiko praėjo metai!

Kai kuriems kyla klausimas: „Kaip? Ar dalykų stovis tiek persimainė geresnėn pusėn, kad galime tyliai ir ramiai sau gyventi, ar atsikratėme apgobusio mus snaudulio, o gal jau konferencija visai nereikalinga?"

Į šiuos klausimus pasistengsiu atsakyti, ir tokiu būdu: pirm nustatysiu dabartinio studentų lietuvių stovio diagnozę, o paskui remdamasis ja padarysiu išvedimus dėl konferencijos reikalingumo.

Galimų nesusitikimų prašalinimui skaitau reikalingu pažymėti, iš kur semsiu medžiagą studentų stovio pažinimui.

Aišku, kad tos medžiagos, kurią gali duoti statistikos metodas, geram šio dalyko ištardymui neužtenka. Jisai, t. y. šitas metodas, šiame klausime teslenka tiktai paviršutine dalykų puse ir vargiai gali pažinti tikrą jų stovį.

Man manos, jog čia galėtų mums daug pasakyti ypatiškas persitikrinimas, remiantis ypatišku prityrimu ir betarpišku dalykų atjautimu.

Priimdamas šitą atidon manau, kad subjektyviškas mano tvirtinimų būdas gali būti šiek tiek išteisintas, nes aš pirmų pirmiausia remiuos tuo, ką savyje patyręs esu ir kaip aš ypatiškai dalykų stovį atjaučiu. Su visu galimu atvirumu aš išpasakosiu savo bojimus ir abejojimus, ištrauksiu aikštėn iš savo omens visas pesimistiškas mintis dėl dabartinio lietuvių studentų stovio, o jūs, draugai, meldžiu, teiskit jas: prieštaraukit radę jas neteisingas esančias ir pabrėžkit jas dar stipriau, pamatę jose tiesą.

Manau irgi, kad toks minėtas subjektyviškumas nekliudo bešališkumui.

Pakėlę klausimą apie lietuvių studentų stovį, privalome tyrinėti dalyką taip, lyg tai ne apie mus kalba būtų.

Nebijokime savo blogų pusių ieškoti, nebijokim irgi jų prisipažinti, nes žinoti savo ydas ir jas prisipažinti, aš tikiu – tai didžiausia išmintis ir tikriausias geresnės ateities užstatas. Todėl laikykime šitą omeny!

Kas neatsimena tų laikų, kuomet būdamas gimnazistu kiekvienas iš mūsų svajojo apie studentystę, svajojo apie savo būsimuosius draugus studentus, piešdamas juos savo omeny lyg su kokia įstabia aureole, lyg iš anksto pažinotus galingus pranašus, su kuriais reikia tiktai susidurti, idant išsimokytum aukščiausios išminties, ir kurie visur, kur tik pasisuktų, neša galybę, laisvę, tiesą ir t. t. Žinoma, kiekvienam iš mūsų, papuolus studentų tarpan, svajonių išauklėti pavidalai dingdavo, lyg rasa ryto laike, pamačius saulės spindulius. Likdavo širdyse tiktai liūdnas gailestis, tikrumoje jauną viltį apjuokus. Šitas atsitikdavo jau

tuomet, kuomet dar visa studentija, lyg ūžiančios jaunos vilnys, plėšančios žiemos ledą, puldavo kovon su priešingais piktais gaivalais, širdims liepsnojant šventa blogybės neapykanta. Ką jau sakyti apie dabartinę gadynę.

Iš kur tas nusiminimas, kurį matom dabar aplink save, kodėl galvos visų nulinkusios, kodėl kaktos raukšlėtos, kodėl akyse liūdnumas, o rankos nusileidusios nežino, ką veikti? Kodėl taip? Ar idealas, šitas Dievas, kuris švietė mums pirm tolybėse ir šaukė pas save, nustojo mums švietęs ir mūsų akyse užviešpatavo tamsybė? Taip, iš tikro taip atsitiko, kad ir kaip tai sunku būtų pripažinti. Tas idealas, kurio pergalėjimu tikėjome ir kuris įkvėpdavo mums jėgas, tąsyk negavo dar viršaus, o mes, tą pamatę, pasidavėm pagundinimui paversti šitą savo Dievą ir gyventi savo vardan. Visų akys atsikreipė į savo ypatiškus reikalus, pradėjo mums pirmų pirmiausia rūpėti mūsų nuosava gerovė. Ir paskendom kasdieninio gyvenimo mažmožiuose!

Neseniai „Vilniaus žiniose" Jaunutis-Vienuolis[1] savo laiške iš Krokuvos, taikindamas Wyspiański'o Chocholą prie Lietuvos, rado galima sakyti apie „tikrai lietuvišką, šiaudinį Chocholą". Kaip ten nebūtų su Lietuva, bet kalbant apie Lietuvos studentus nėra, man rodos, geresnio jų charakteristikai vaizdo, kaipo šiaudinio Chocholo viešpatavimas. Susipažinkim su šituo dabartiniu viešpačiu arčiau!

Žmonės turėjo aukštą idealą. Daugelio aukų jisai reikalavo. Ir žmonės su savęs išsižadėjimu viską ant jojo aukuro sudėdavo. Pareikalavo jisai ant galo irgi jų gyvasties. Iš jųjų tiktai vienas užsilaikė aukštumoj, kitų gi širdyse kilo abejojimai – ar iš tikro jų idealas yra jiems gėrybė, šitasai viešpatis, reikalaująs taip daug iš jų aukų. Ir išgirdo savo širdyse murmėjimą ir perkeitė savo idealą, ir ėmė gyventi savo vardan, ieškodami malonybių ir laimės gyvenime pačiame per save.

Ėmė linksmintis, jų gyvenimas pavirto į ištisas vestuves, kur visi susirinkę sukosi lyg užkerėtoj valstybėj pasiutusiame šokyje. Atėjo čionai ir Chocholas ir pradėjo visus valdyti. Chocholas tai šiaudinis pavidalas, kursai pirm saugojo medį nuo šalčio. Bet jaunajai pakvietus jisai nusikėlė nuo medžio ir atėjo vestuvėsna,

atėjo valdyti mušdamas savo lazdomis taktą ir įsišliaužiamas į kiekvieno širdį šiaudine savo esybe.

Dabar idealai ir aukšti vestuvininkų norai tai tiktai malonus priedas, kuris saldžiai migdino sielą ir tvirtais retežiais slopino jų veiklumą. Jų lūpose dar gražios svajonės, bet kas iš šių, joms užsnūdus širdyse ir tiktai po Chocholo valdžia šokant.

Ir mums griežia Chocholas, šitasai šiaudinis, ir mes šokame aplink jį ir nesistebime ir nenorime išsiliuosuoti iš po jo valdžios. Bet ir kam? Taip smagiai galime šokti Chocholui pritariant, galime su jausmu sakyti apie aukštus daiktus su godojimu širdyse, bet įvykdint juos, aukštas mintis ir gražias svajones, mes ir nesistengiam. Tą, manom, padarys už mus Chocholas. Ir taip idėjai mumyse atsiradus, mes kalbėsime apie ją su slaptingo godojimo jausmu, ir galima būtų manyti, mūsų kalbą išgirdus, jog ji, t. y. idėja, užsidegė mūsų širdyse didele neužgesinama liepsna, kuri spirte spirs mus į darbą. Bet kur ten! Mūsų širdžių liepsna tuoj gęsta – lyg šiaudas, ugnies apimtas, smarkiai užsiliepsnoja, bet tuoj užgęsta, pasilieka tiktai pelenai, bet ir jie vėjui pučiant dingsta ore. Jau kurį laiką tokia šiaudinė ugnis liepsnoja mūsų širdyse!

Mes neprieštarausim geram sumanymui, mes jį pagirsim, nes gražiai apie jį kalbėsime, siūlydami sau ir savo visuomenei visokias gėrybes, bet kas svarbiausia – galų gale darbo vengsime.

Kaip buvo teisingai ištarta viename mūsų susirinkime, darbas yra mums lyg koks kamuolys, kurį kiekvienas iš mūsų meto ant kito, stengdamasis atstumti jį nuo savęs, it bijodamas, kad jisai neprislėgtų jo prie žemės. Panašiai ir su mūsų pažangumu, pirmeiviškumu. Mokslą einant mes beveik visi radikalai, mes taip neapkenčiam reakcijos, mes su tokiu paniekinimu kalbam apie atžagareiviškumą, jog iš šalies žiūrint būtų galima manyti, kad mes esam darbui atsidavusieji revoliucionieriai, kurie savo karta atgaivins žmoniją, atnešę jai laisvę, šviesą ir laimę. Bet kodėl mums mokslą pabaigus biurokratijos ir buržuazijos eilės vis prisipildo, kodėl jų skaičius nesimažina?

Dalykas tame, kad pabaigus universitetą su mumis atsitinka staigi metamorfozė.

Aukštas idėjas nusiunčiam tuoj svajonių kraštan, radikalizmą skaitom jau vaikiškumu (o viltį be pinigų permainom į viltį su pinigais), mes net neskaitom reikalingu atsilyginti už savo skolas, idant nors tokiu būdu sušelpti savo jaunesnius vargstančius draugus. Dabar jau skambučiai mus valdo.

O viskas tas atsitinka dėl tos priežasties, kad būdami universitete mes žaidžiame pirmeiviškumu, mes nenorime įsigilinti kaip reikia į pirmyneigos prasmę, nesistengiam įgauti tam tikros žinijos, nes nėra mumyse jokio noro tikrą mokslą pažinti, nes mūsų lavinimasis tankiai pasibaigia kapeikinių brošiūrėlių skaitymu. Ir čia žaidimas, ir čia šokiai aplink šiaudinį Chocholą!

Visa, kas aukščiau išpasakyta, taikinama kaip prie mūsų, lietuvių, taip ir prie visų apskritai studentų. Tai bendri bruožai visai dabartinei studentijai. O dabar pažiūrėsime, kas charakterizuoja mus, kaipo lietuvius, kas priguli tiktai mums, kaipo lietuvystės šulams.

Tankiai atsitinka matyti, kaip maži vaikai, ypač bernaičiai, žaidžia kareiviją. Jie manosi esą kareiviai, atsistoja eilėsna, ima lazdas ant pečių, marširuoja dainuodami ir šaudo iš savo lazdų, žinoma, be parako.

Tai vadinasi žaisti kareiviją. Panašiu būdu galima žaisti lietuvystę. Mes, pavyzdžiui, labai tankiai pasilinksminam tokiu žaislu. Paaiškinsiu šitą plačiau!

Mes sustatėm Lietuvių studentų draugiją, mes darom susirinkimus, kalbam juose lietuviškai, darom skaitymus, turime net „Apšvietos kuopą" Maskvoj ir remiame kultūros darbus Lietuvoj. Ko, rodos, daugiau galima reikalauti?

Bet tai tiktai sceniškas mūsų gyvenimas, pažvelgsime gi į užkulisius, ką ten pamatysime?

Pažvelgus ten, įsitikinsime, jog gyvenimas ant scenos – tai tik dėl parodos, o užkulisiuose, t. y. mūsų širdyse, visai kas kita. Pirmų pirmiausia pamatysime čia, kad mes stengiamės pasirodyti didesniais lietuviais, negu tikrumoj esame. Mes nesistengiam įsigilinti į didelę žmonijos gyvenime prasmę tautiško individualizmo, o užsiganėdiname paviršutiniais lietuvystės

apsireiškimais. Mes lyg su kokiu pasigėrėjimu nešiojame lietuvių vardą. O ką mes darome, kad tasai vardas nepasiliktų tuščiu garsu?

Kuo mes prisidedam prie naudingo visai žmonijai tvėrimo? Bet kur čia apie tokį tvėrimą kalbėti, jeigu mes kitąkart per 10 metų būdami universitete neišsimokom kaip reik lietuvių kalbos, jeigu iš mūsų tiktai neskaitlingas vienetas moka šiek tiek lietuviškai rašyti, jeigu mes neturime mažiausio noro išnaudoti nei dešimtos dalies arba tiktai pažinti tautiško originalumo, paslėpto lietuvių kalboj, liaudies poezijoj, išdarbiuose ir naujausioj literatūroj? Ir iš tikro, kaip galima rimtai žiūrėti į mūsų darbavimąsi, nesistengiant mums šiek tiek prasimokti lietuviškai rašyti, kalbėti ir net skaityti?

Jau ne kartą mūsų susirinkimuose pažymėta ir net į protokolus įrašyta, „jog tarpe visų lietuvių moksleivių viešpatauja apatija ir šalinimasis nuo tautiškojo darbo ir jog lietuvių moksleivių kuopelėse pastebima absentizmo dvasia ir dezorganizacija". Mes pripažindavom viską šitą, darydavom savo rūšies išpažintis, gailėjomės savo kalčių ir galų gale prižadėdavom pasitaisyti, imtis už darbų. Bet kas iš to prižadėjimo, jeigu tuomet jau patys sau meluodavom, nes mūsų širdis graužė abejojimo kirminas, apie kurį mes iki šiolei tylėdavom. Taip tylėjome... o tuo tarpu vis šaudėm ir šaudėm be parako.

Tokiu būdu iš mūsų eilių išeidavo ir išeina žmonės, kurie niekuo nepalengvino Lietuvos likimo, atbulai, užsikabinę už jos kaklo lyg sunkus akmuo, uždeda dar vieną naštą ant jos pečių.

Štai tokiom juodom spalvom piešiausi sau mūsų, t. y. lietuvių studentų, dabartinį stovį. Kilo klausimas, kas daryti?

Aš nesakysiu čia plačiai apie tai, nes tas išeina už mano uždavinio ribų, pasakysiu tiktai, kokią prasmę turėtų mūsų gyvenime visų studentų lietuvių konferencijos sušaukimas.

Pridursiu irgi, jog nesiimu čia spręsti, kiek konferencija yra dabartinėj gadynėj įvykdinama.

Šitą tenusprendžia visi draugai.

Pažinus, jog mūsų dabartis tokia esanti, kaip aš aukščiau nupiešiau, žinoma, nėr galima tylėti. Mes turime galvoti, kaip

kokiu nors būdu pakelti užsnaudusią mūsų dvasią, atgaivinti mumyse valią, veiklumą, sužadinti troškimą kitokio, geresnio ir gražesnio gyvenimo.

O šitą dabar gal padaryti konferencija, kaipo viešo svarbumo faktas. Lai konferencija suieško, kaip įgyti atgijimą. O jeigu ji ras, kad mūsų stovis beviltinis ir nėra galybių, kurios prikeltų mus iš snaudulio, tai lai apgarsina pasauliui, kas mes per vieni. Težino Lietuva, ko laukti iš tokių sūnų, kokie mes dabar esame, težino ji visą liūdną tiesą. Kam slėpti ją, jeigu tylėti ilgiau nėra galima!

MASKVOS LIETUVIŲ STUDENTŲ DRAUGIJOS PIRMININKO ATASKAITA

Ant manęs, kaipo ant stovėjusio paskutiniais metais prišaky Maskvos lietuvių studentų draugijos, draugai uždėjo priedermę duoti jos gyvavimo apyskaitą. Man rodos, geram to dalyko atlikimui būtinai reikia kuo bešališkiausiai svarstyti draugijos gyvavimą. Aš labai nenorėčiau ir nenoriu imtis ant savęs tą pareigą: aš gerai nujaučiu, jog bešališku visai negaliu būti, visas pranešimas, kurį aš pasistengsiu duoti kuo trumpiau, idant netrukdyti klausytojų ir negaišinti laiko, bus perimtas, lyg dūmais, subjektyviškumo dvasia. Už ką ir atsiprašau savo draugų. Aš jau pasakiau: man reikia duoti draugijos gyvavimo apyskaitą, bet visgi nežinau, tiesą pasakius, ar galima mūsų draugijos būvį pavadinti gyvavimu. Vienas mano draugas, pavasarį kalbėdamas apie mūsų draugiją, išsireiškė, kad visi jos nariai atjausdavo paskutiniais laikais apsireiškusį dvasios puolimą (žiūr. 1).

Aš negaliu pasakyti, kad mūsų draugija to nemėgino išvengti – išbristi iš apatijos vilnių, kurios ją apėmė. Taip, ji bandė, ir bandė visaip. Pernai, vasarai besiartinant, keli draugai užmanė pasinaudoti vasaros laiku Lietuvos visuomeniško stovio pažinimui ir, išdirbę tam dalykui tam tikrą programą, kreipėsi į draugus ragindami imtis to darbo; visi pripažino to darbo naudingumą ir reikalingumą, žadėjo dirbti kiek galėdami... ir nieko negalėjo.

Nuolat be perstojo skamba žodžiai, kad jaunuomenė, mokslus einanti, – šalies barometras, ir aš negaliu nepripažinti su kai kuriais apribavimais tų žodžių teisybės: mūsų draugija, draugi-

ja, paremta grynai ant tautiškų papėdžių, man rodosi, žuvo kartu su senąja tvarka laike didžiosios revoliucijos. Jei būtų galima pasinaudoti kasos stoviu kaipo savo žodžių patvirtinimo argumentu, aš pasakyčiau, kad pradedanti gyventi 1906 m., pirmais metais po pirmos revoliucijos bangos, ji neturėjo savo kasoj nė kapeikos, visa draugijos organizacija buvo išnykusi, ir su ugnimi būtų buvę sunku suieškoti kokį valdybos narį, prisiėjo, tiesą pasakius, tverti draugiją iš naujo. Ir buvo ji tveriama, bet tveriama ant senųjų tautystės pamatų, bet dveji paskutinieji metai mums aiškiai parodė, kad pilti vynas į senuosius maišus netinka, ir mūsų draugija visą laiką liko kovoti už naujų pamatų tvėrimąsi, bet kol kas negalime pasidžiaugti naujo tvėrimo vaisiais: viskas liko po senovei, vėl viešpatauja nuliūdimas mūsų tarpe.

Šių metų pradžioje vėl kilo naujas sumanymas: įtaisyti kursus Maskvos lietuviams darbo žmonėms, kursus lietuvių kalba. Kaip kiekvienas naujas sumanymas, sukėlė laikinai daug kalbų ir ginčų, ar verta taisyti tokius kursus arba paskaitų. Daugiausia buvo kalbama apie tai, kad buržujams taisyti paskaitas lietuvių kalba gaila triūso ir laiko, kas kita būtų, jei vietoje buržujų būtų darbininkai. Tačiau kursai buvo sumanyti ir mėginta juos įkūnyti tokiais skyriais: skaitymo, rašymo, Lietuvos istorijos, literatiškasis, kurin turėjo įeiti geriausių lietuvių raštijos veikalų skaitymas ir aiškinimas, ir sociališkai-ekonomiškasai. Kaip matote, programa gana plati ir kiekvienam buvo patogu ir lengva pasirinkti savo darbavimuisi tinkamą dirvą. Bet prasidėjo darbas su savo erškėčių takais ir vėl pasirodė, kad tasai mūsų užsidegimas, kaip visados, buvo laikinas ir greitai praėjo: iš pirmos dienos Maskvos lietuvių ėmė mažai lankytis, kaip dėl viešpataujančios ten apatijos, taip ir dėl pačių lietuvių kaltės, kuriuose pastebimas buvo nemokėjimas kalbos, neatsakąs prisirengimas, ir ėmė dalykas irti. To irimo sustabdymui buvo sumanyta ir įkūnyta išsirašyti [neįsk.] idant su josios pagalba darytai, taip sakant, iš vienos pusės paslėpti lietuvių ydas ir vaizdais pritraukti klausytojus, bet ir tai mažai sekėsi: iš karto pasididinęs klausytojų skaičius po kurio laiko taip sumažėjo, jog nebebuvo galima dėl klausytojų trūkumo taisyti lekcijų ir reikėjo liautis skaičius.

Bet grįžtu prie draugijos kaipo tokios.

Galima nors truputį apsidžiaugti, jog, sulyginus su pernai metais, mūsų draugijos ūpas šiek tiek pagerėjo: iš paviršutinės pusės tai apsireiškė bent tame, jog visi draugijos susirinkimai, kurių buvo 5, buvo pilnateisiai, iš vidurinės – tame, jog draugijos narių buvo surengti 3 referatai, o pernai, kaip jau minėjau, buvo tik vienas pranešimas ir tai dar pašalinės draugijos ypatos, ir per ištisus metus tik vienas pilnateisis susirinkimas.

SENOJI TVARKA JAU GRIŪVA

„Senoji tvarka jau griūva“, – šitų žodžių, taip tankiai skambančių mūsų lūpose, negalima skaityti neteisingais dabartinėj gadynėj. Apsidairykim aplink save, ir tuoj persitikrinsime, kad visos mūsų gyvenimo sferos tapo tvirtai sujudintos, kad šen ir ten užsidegė smarki revoliucija, kitąkart nuslėpta ir netėmijama mūsų akimis. Trumpame laike turėjom tiek pergyventi, kad negalim savęs pažinti, negalim dar galutinai ištirti, kur nužengėm ir ar visur ir visame ėjom pirmyneigos taku į šitą pertvarką. Šią revoliuciją galima skaityti jau įvykusiu faktu, kurio negalima neigti arba nustumti atgal. Tai yra taip aišku kiekvienam, kad nereikalauja jokių prirodymų.

Bet kas su jaunuomene, tuo barometru, geriausiai atjaučiančiu visokias visuomenės permainas? Kaip ji pasielgė šitoj pertvarkoj, kaip reagavo į ją, nužemino ar pakėlė savo minčių skrajonę, metėsi atgal ar nužengė pirmyn?

Šių klausimų supratimas ir sąmoningas į juos atsakymas yra reikalingiausias dalykas mūsų gadynėj. Kontrolė tokia yra būtinai reikalinga, nes kriticizmo stoka gali įtraukt mus atžagareivybės, tamsumo ir tingybės gilumon ir supuvusio buržuaziškumo balon. Antra gi vertus, imtis už darbo ir kur nors žengti galima tiktai tuomet, kuomet atsakančiai ištirsime tikrą dalykų stovį: dabartinį savo padėjimą ir savo jėgas. Todėl tai norėčiau padaryti keletą ypatiškų patėmijimų tame dalyke. Bet pirm norėčiau duoti vieną pasargą. Kaip pasirodys toliau, aš ne visai optimistiškai žiūriu į dabartinį mūsų jaunuomenės

padėjimą, ir todėl ne viens gali manyti, kad šitie užmetinėjimai, kuriuos aš darau mūsų jaunuomenei, paeina iš filisterio stovyklos. Šitų galinčių kilti nesusipratimų prašalinimui pasakysiu dabar keletą žodžių.

Ne tame matau mūsų jaunuomenės ydas, kad ji puolasi į darbą, meta pirštinę senam pasauliui ir drąsiai stoja kovon, kad stengiasi sutraukyti visokios vergijos pančius ir svajoja apie tai, kaip šviesos ir laisvės spinduliais sušildyt tamsią nelaimingą žmoniją. Ne! Tai filisteriai ir buržuazija nepripažįsta jai teisių nors mintim pasikelti į tobulesnę ateitį ir, vadindami nobradiškumu kiekvieną pažvalgą į šią pusę, norėtų priversti nuo mažens šliaužioti kartu su jais, pripažįstant vieną tik principą – „mes pasaulio nepermainysim". Priešingai, tame visame aš matau geruosius mūsų jaunuomenės ruožus, būtinai reikalingą sąlygą žmonijos atsigimimui. Jaunoji karta – tai būsimoji mūsų visuomenė, žmonija bus tokia, kokia ateity bus dabartinė mūsų jaunuomenė. Todėl jos uždavinys atgimdyt žmoniją.

Bet jeigu dabartinis stovis tęsis ir toliau, tai nežiūrint į idealo troškimą, nežiūrint į visas geras puses, savo uždavinio išpildyti jaunuomenė negalės, nes kliūtimi tam yra visa ydų eilė, ištirti kurias ir noriu savo darbe.

❖ ❖ ❖

Dabartinis mokslą einančios jaunuomenės padėjimas Lietuvoj yra tvirtai sujungtas su mūsų šalies likimu per paskutinius keturiasdešimt metų.

Šitoji našta, kuri prislėgė vergiamos tautos pečius per 63 metus, paliko ant visos visuomenės, o kartu ir jaunuomenės, bjaurią dėmę, kuri dar iki šiam laikui negalėjo būti nuvalyta. Dabar, kuomet mums prašvito mažas laisvės spindulėlis, galime prie jo šviesos atsakančiai apkainoti tąją skriaudą, kokia mums buvo daroma beveik pusamžį.

Buvom atiduoti į niekadėjų valkatų nagus, valkatų, kurių ne kartą nenorėjo prisipažinti jų viengenčiai. Jie tai beširdžiai skriauste skriaudė mus, stengdamiesi išplėšti iš mūsų brangiau-

sius dorus jausmus, jie tai apliejo kraujais mūsų širdį ir, nuolat ją įžeisdami, padarė iš jos vieną gyvą kruviną žaizdą.

Negalima paprastais žodžiais išreikšt visų kančių, kurias turėjome iškentėti persekiojimų laike, negaliu todėl neperskaityt vieno lenkų poeto žodžių, kurie puikiausiai iliustruoja dalyko stovį:

„Ale najszerzej rozwinęły harpie
Na naszym lądzie swe ponure znamię
Tam, w tej najkrwawszej w całym globie plamie
Lud się w rozpaczy z widmem śmierci szarpie
Tam oczy, ślepe od płaczu, błękitu
Nie mogą dojrzeć, ani słońca w niebie!
Tam klnie swą dolę każdy prorok świtu,
Aż wszystkie iskry najlepsze zagrzebie
I, połamany torturą męczeństwa,
Zapomni szlaków, co do nieba wiodły,
Zaprze się wszystkich znamion człowieczeństwa,
I zacznie pełzać, jak zimny gad podły!
Geniusza sławią tam siły brutalne,
Tam orłom młodym podcinają skrzydła,
Tam zaprzęgają w jarzmo kozy skalne,
Dla duszy ludzkiej tam piszą prawidła!
Tam z młodu biorą wszystkie dzieci drobne
I by z nich prędzej stali się nędznicy,
Na jeden model kują duszy młode,
By wszystkie były do siebie podobne,
Jak pieniądz w jednej wybity miednicy;
Tam już u źródła zatruwają wodę;

A gwiazdy za to że jeszcze promienne,
Chętnie by z nieba zerwano rozkazem!
Tam łkać nie wolno, tam nie wolno kochać,
Nie wolno myśleć, mieć marzenia senne!..
Nie! Takiej ziemi nie ująć wyrazem,
Trzeba by o niej płakać, jęczeć, szlochać!
Albo wam z piersi pokazać me serce
Krwawe, pokryte nienawiści pleśnią!“

Tokioj atmosferoj, tokiose sąlygose turėjom lavintis!

Mokykla liko kankinimu, pragaru tiems, kurie norėjo siekti išsilavinimo ir inteligentiškumo, kurie ieškojo mokslo šviesos. Jaunos sielos, įžengus mokyklon, kuri, teisingiau sakant, buvo policistų ir žandarų kvartalu, daugume atsitikimų mažėjo, silpnėjo ir tankiausiai išsižadėdavo šitų brangių jaunystės sparnų, su pagalba kurių ir galima išsikelti iš kasdieninių žemybių, iš pūvančio gyvenimo vandens.

Oportunizmas – toji vergų etika – tapo gyvenimo principu ir tiktai jo dėka buvo galima įžengti mokyklon ir tęsti ten mokslą. O kas kartą atsistojo ant šito kelio, tasai negalėjo nė žingsnio padaryti be melagystės, be veidmainystės, tasai stengėsi parodyti tironams savo manomąjį paklusnumą, o tuo tarpu turėjo širdį, apsemtą kerštu geismų.

Suerzinti brangiausieji jausmai išsigimdavo ir gaudavo ligotus bruožus: po persekiojimų įtekmės tautiškas jausmas pereidavo į dabar jau viešpataujantį nacionalizmą, religiškas jausmas – į klerikalizmą, apskritai gi humaniškieji jausmai liko užtemdinti noro pirmų pirmiausiai atkeršyti savo persekiotojams.

O tuo tarpu šitie paskutinieji, stengdamiesi visomis jėgomis užmigdyt jaunuomenėj sąmonę, prieš nieką nepasipriešino stumiant ją į fiziško ir doriško išsigimimo bedugnę.

Tam tikslui tarnavo „mokinių butai" – visokių nedorybių prieglauda.

Mokyklų vyresnybė puikiai žinodavo dalykų stovį šituose butuose, bet protegavo juos, nes jiems rodėsi, jog čia lengviausiai galima išrauti priešingus valdžiai jausmus ir pažiūras.

Tokiose sąlygose tiktai vienetams pasisekdavo pereiti per mokyklą, užlaikant savyje grynus doriškus jausmus su atjautimu savo žmoniškos vertės ir neišsižadėti prakilnios savo dvasios. Šitieji tai likimo numylėtieji tankiausiai užpildydavo savimi kovotojų už žmonijos laimę ir laisvę eiles.

Dauguma gi mažėjo doriškai ir protiškai, išsižadėdavo savo individuališkumo, lenkdavosi prieš savo likimą ir tarnaudavo melagingam vergiškam oportunizmui, kuris pamažu naikinda-

vo žmoguje visus prakilnesnius jausmus ir darė iš jo buržujų ir filisterį.

Kas link oficiališko mokslo, tai tarnavo jisai tik tam tikslui, kaip kokiu nors būdu išteisint valdininkų veikimą ir išplėšt iš jaunuomenės jos idealus ir individuališkumą.

Dėlei to tai stengėsi mūsų mokytojai tiesą užmainyti išgalvotų faktų kompiliacija, kurioj kitąkart labai jau begėdiškai apsireikšdavo jų tendencija.

Nestebėtina, kad jaunuomenė nenorėdavo niekuo tikėti, kas išeidavo iš jos nedorų mokytojų lūpų. Plėtojosi tokiu būdu kriticizmas, kursai, iš vienos pusės, buvo labai geistinas, nes neleido pripažinti jaunuomenei savo auklėtojų autoriteto, tačiau iš kitos pusės, atmesdamas žiniją, ėjo ne kartą toliau, negu reikėjo, ir platino neapykantą ir nepasitikėjimą visokia apskritai žinija, visokiu mokslu.

Iš čia bepelnis stengimasis prie tiesos kasmet silpnėjo, o kartu su tuo intelektuališkas jaunuomenės stovis vis blogėjo. Mokslai ar tai mokykloj, ar už mokyklos sienų liko paniekinti. Kaip tankiai buvo galima išgirsti, kaip jaunuomenė gyrėsi tuo, kad nieko nedaranti, ir juokėsi iš tų, kurie stengėsi surinkti šiokias tokias žinias ir apsišviesti.

Tokio nenormališko padėjimo pasekme buvo pirmiausia išsilavinimo stoka ir individuališkų gabumų išnykimas.

Nestebėtina todėl, kad jaunuomenė – be išsilavinimo, be žinijos, be individuališkumo, atsistojusi gyvenimo kovon ir neturėdama jokių tvirtų ginklų, jau pačioj pradžioj puola ir nepajėgdama pasikelti doriškai miršta.

Toksai buvo dalykų stovis iki paskutinių laikų, iki didžiosios rusų revoliucijos pradžios. Kaip gyvos upės vilnys, sukeltos saulės spindulių šilumos, plėšia pavasarį ledo pančius, taip stiprūs revoliucijos gaivalai, sukelti laisvės pūtimo, sujudino visą valstybės tvarką, plėšdami vergijos pančius ir ardydami senas tironų tvirtovės sienas, – ir nors savo griuvimu vietomis užtvėrė jos laisvės bėgimą, negalime išsižadėti vilties, kad anksčiau ar vėliau kliūtys šitos, naujų jėgų stumiamos, dings ir laisvės žvaigždė užtekės mums visoj savo didybėj.

O tuo tarpu mažas jos spindulėlis atliepė ir į mūsų liūdną šalį ir truputį apšvietė juodas mūsų tamsumas.

Visi nuskriaustieji metėsi ieškoti savo teisių. Teisingai todėl ir jaunuomenė atsistojo kovon už savąsias ir iš karto jai pasisekė.

Ir nors didesnioji pasekmių dalis išslydo jai iš rankų, vis liko laisvų dienų atminimas, liko brangus išsvajotas laisvės pavidalas, kursai lyg bėgantis pasaulyj meteoras užsidegė ir apsireiškė tamsumais apsiaustam žmogui ir tuoj dingo, palikdamas žmogaus sieloj po savęs malonų atminimą, kuris neduoda žmogui ramumo, kol jisai neiškovos sau nuolatinės saulės šviesos.

Šitas atminimas neleis užgesti jaunuomenėj laisvės idealui, bet reik atmint, kad vienas idealo troškimas dar jaunuomenės neatgaivins. Silpnas puses ir ydas, įgytas ilgoj vergijoj, galima prašalint tiktai su pagalba nuolatinio darbo su savim pačiu. Vienok dabartinėj gadynėj atsakančiai supranta šitą tiktai labai neskaitlingos vienatos. Toj pakraipoj revoliucija nepadarė nieko, o teisingai sakant, atnešė žalos.

Jaunuomenė neužtektinai sau sugebėjo [paaiškinti] geras kovojimo pasekmes, nesuprasdama, kad buvo jos istoriškomis sąlygomis nulemtos, o tarp ko kito milžiniškomis neskaitlingų iki šiolei kovotojų už laisvę pastangomis; jaunuomenė skaitė jas savo stengimųsi užpelnu, atsiremdama į savo pasitikėjimą savo jėgomis.

Taip pat nesuprato jaunuomenė revoliucijos stovio, nesuprato, kad yra tai stovis pereinamas, po kurio užstos įtemptas tvarumo darbo laikas. Priešingai, jaunuomenė ėjo nuo šitos minties vis tolyn ir be reikalo kitąkart gilinosi visomis savo sielos jėgomis į revoliucinius efektus.

Tokiu būdu žinijos meilė, stengimasis prie tiesos ir noras dirbti pasiliko ir toliau snauduly.

Plėtojasi tiktai partiškumas, kurio aš negaliu skaityti geru tarp jaunuomenės apsireiškimu.

Neturėdama jokio supratimo visuomenės mokslų ir bendrose ribose filosofijos, jaunuomenė priimdavo su aklu tikėjimu parti-

nes dogmas be pamatinio kritiško darbo, užmiršdama apie tai, kad ateity turės ji sudaryti inteligenciją, tai yra luomą geriausiai susipratusių, o todėl netur teisės priimti su aklu tikėjimu jokių visuomeniškų dogmų, neįsigilinus į jas pirmiau kritiškai.

Vietoj kriticizmo ir susipratimo plėtojasi siauras dogmatizmas, kursai labai tankiai užmušdavo jaunuomenėj visokį savarankiškumą ir individuališkus gabumus.

Įžengus gi kovon už geresnę ateitį, jaunuomenė tankiausiai pamesdavo savo dogmas ir likdavosi ant gyvenimo vilnių be vairo ir irklų.

Dėka partiškumo plėtojosi tarp jaunuomenės netolerancija kitoms pažiūroms.

Nesakant apie tai, kokią žalą daro kiekviena apskritai netolerancija gyvenime, pridursiu tiktai, kiek yra ji žalinga draugų gyvenime.

Ilgos ir sunkios priespaudos laike tikras draugavimas mūsų šalyj sužydėti negalėjo, nes kliūtis tam buvo – prieš pervartą – negalėjimas bendrai liuosiai darbuotis, o taip pat mažas protiškas ir doriškas išsiplėtojimas ir rimtesnio darbo meilės stoka; o dabartiniame laike – doktrinališkas partiškumas tų, kurie, rodėsi, daugiausiai numylėjo laisvę ir greičiausiai paaukotų save kovai už ją. Bet šitie dėka savo netolerancijos su paniekinimu žiūrėjo į tuos savo draugus, kurie manė kitaip arba visai nemokėjo rimtai manyti.

Matom tai, kad pirmiau svarbesnės kliūtys draugavimo išsiplėtojimui neprigulėjo taip nuo jaunuomenės, o dabar šitos kliūtys pareina iš jos pačios. Iš šitos pusės žiūrint, aš randu, kad draugavimo stovis sublogėjo.

Čia turiu atkreipti atidą į mūsų jaunuomenės pasilinksminimo būdą. Yra pas mus išsiplatinę daug žaislų, pripažintų amžiais ir turinčių savo pusėj tokį mūsų tėvų, perdėtinių ir valdininkų prielankumą, kad jų užpuldinėjimas skaitosi kitąkart nobradiškumu. Aš vis dėlto pasistengsiu perstatyti juos toj šviesoj, kurią, mano nuomone, jie yra užsitarnavę.

Čia turiu omenyj ne lošimą kortomis ar alkoholio vartojimą, kurie nors gan išsiplėtoję tarp mūsų moksleivių, tačiau

neranda principialių apgynėjų – turiu čia omenyj visus tuos žaislus, kurie savo pamatu turi flirtą. Priskaitau prie jų visas su šokiais vakaruškas, gegužines, o kitąkart ir mėgėjų spektaklius. Aš esu tvirtai persitikrinęs, kad visi šitie žaislai neatneša jaunuomenei jokios naudos, bet daro daug žalos.

Iš vienos pusės, sunku juos skaityti kaipo duodančius reikalingą po mokslu užsiėmimo atilsį, nes mūsų žaislai, ypač su šokiais, tiktai vargina žmones ir silpnina sielą ir kūną, kiekvienas iš mūsų puikiausiai šitą žino iš praktikos. Iš kitos pusės, šitoji atmosfera, kuri yra tveriama dėka mūsų žaislų, yra priešingiausia doriškam ir protiškam jaunuomenės išsilavinimui. Yra tai daromoji veidmainystės atmosfera, be jokio praktiškojo turinio, be prakilnesnių jausmų ir minčių, atmosfera, įžengus kurion jaunikaitis turi galų gale išsižadėt savo individuališkumo ir plėšt nuo dvasios viską, kas prakilnu ir turi besąlygišką vertę.

Dar keletas žodelių apie flirtą. Sakysiu apie jį tiktai iš vienos pusės, kiek jis yra žalingas abiejų lyčių jaunuomenės santykiuose.

Būdamas priešu visokių grynesnių jausmų, flirtas neleidžia tikrai jungtis abiejų lyčių moksleiviams ir dirbti ant bendros dirvos. O nuo to daugiausiai prisieina kentėti moterims, kaipo pusei, prispaustai per daugybę amžių juodomis vyrų spėkomis. Joms tai pirmoms reikėtų užprotestuoti prieš tokį dalykų stovį.

Baigdamas savo darbą, turiu suvest į krūvą viską, kas aukščiau pasakyta.

Visos tautos vergija atsiliepė kuo blogiausiai mūsų mokslą einančiai jaunuomenei.

Mokslo įstaigos buvo ne mokslų žibintuvais, bet mokyklomis melagystės, vergiško oportunizmo ir visokių žemų jausmų. Tos tai išplėšdavo iš jaunuomenės visokius aukštesnius idealus ir migdydavo, todėl tai ji ir nesistengė įgyti šviesos, nebrangino visų rimtesnių mokslų ir dėlei šito nustodavo savo gabumų, individuališkumo ir savarankiškumo.

Laike pertvarkos platinosi tarp jaunuomenės siauras partiškumas, paremtas aklu tikėjimu partijos dogmomis, o tuo tarpu

plėtojosi persitikrinimas į savo jėgas ir tikėjimas lengvu pergalėjimu nežiūrint galutinių individuališkų jėgų stokos. Doktrinališkas dogmatiškumas platino netoleranciją, kuri tveria bedugnę ant draugavimo išsiplėtojimo kelio.

Pagaliau žaislų atmosfera varo toliau naikinantį darbą, kurį taip pasekmingai pradėjo oficiališkos mokslo įstaigos ir apskritai rusų valdžios režimas.

Kas gi daryti?

„BROLIAI KARAMAZOVAI“ KAIP GENIALI ŽMONIJOS DVASIOS EPOPĖJA

I. Psichologinė Dostojevskio drama ir jo kūryba.

II. Karamazovų stichijos esmė – gyvuliškoji žmogaus prigimtis. Gyvenimo troškulys ir himnas džiaugsmui kaip neabejotina žmogaus gyvenimo psichologijos ypatybė. Gyvenimiškasis kriterijus tiesos beieškant – gyvybingumas ir gyvenimo džiaugsmas.

Visos žmogaus kūriniuose pavaizduotos ir tikrame gyvenime vykstančios tragedijos turi kai ką bendra, kas leidžia kalbėti apie pagrindinę žmogaus dvasios tragediją. Visas šias tragedijas vienija tai, kad formali žmogaus dvasios begalybė arba idėjinis absoliutumas nedera su materialiu gyvybinių – subjektyvių ir objektyvių – žmogaus egzistencijos sąlygų ribotumu.

Geležiniai materialios gamtos dėsnių gniaužtai nenumaldomai riboja ir gyvūnų gyvenimą, tačiau gyvūnui dvasinio absoliutumo suvokimas neįmanomas, todėl neįmanomas ir jo padėties tragizmas. Tragedija – žmogaus dalia, suteikianti jo kančioms didingumo žavesį ir džiaugsmingą viltį patirti išganingą katastrofos galią.

Šių nelygių žmogaus prigimties stichijų raida vyksta priešingomis kryptimis. Žmogaus dvasia, kurios pradžia yra tik potenciali begalybė, siekia tikro universalumo. O psichofizinė jo sandara, visomis prasmėmis materialiai ribota, siekia įtvirtinti savo individualios gyvūnų rūšies formos atskirumą. Formos individualumą ir turinio universalumą sąlygiškai suvienija gyva

žmogaus asmenybė, tačiau visiškai sutapti ir galutinai susitaikyti šios priešingos stichijos negali, todėl ši priešybė išgyvenama kaip pagrindinė žmogaus gyvenimo tragedija.

Svarbu, kad gyvenimo tragizmas yra visiškai analogiškas meninės kūrybos tragizmui. Tai, kas gyvenime yra žmogaus asmenybė, kūryboje atstoja simbolis, jungiantis nematerialią idėją su materialiu ženklu. Mene turinio universalumo ir individualios formos jungtis kuria konkrečius ir gyvenimiškus vaizdus. Šie vaizdai yra meniški vien todėl, kad juos kuria tas netyčinis, natūralus simbolizmas, kuris yra neatsiejama tikrai gražaus kūrinio savybė.

Idėjos, t. y. turinio, tobulumas turi sutapti su ženklo, t. y. formos, tobulumu – tai yra pagrindinė meninės kūrybos taisyklė, tačiau iš tikrųjų šios taisyklės labai sunku nuosekliai laikytis. Didžiausi kūrybiniai polėkiai ir sumanymai bejėgiškai sužlugdavo ir sužlunga dėl mūsų gyvenimo formų netobulumo. Galima net drąsiai teigti, kad kūrybos genijaus didybės matas yra meninės kūrybos tragedijos išgyvenimo galia, o ši [tragedija] yra iš esmės pagrindinės žmogaus dvasios tragedijos rūšis.

Išdėstytomis prielaidomis bus vadovaujamasi nagrinėjant puikų, mano nuomone, Dostojevskio romaną „Broliai Karamazovai". Šiame kūrinyje Dostojevskis apibendrino savo kūrybą ir gyvenimą, kuriuos jis visuomet laikė neatskiriamai susijusiais.

Pakaktų tik probėgšmais pažvelgti į Dostojevskio likimą ir veiklą, kad įsitikintume, jog jo gyvenimas ir kūryba pažymėti išskirtinio tragizmo. Tarsi kokia savita kankinio aureolė gaubia šį Didįjį Katorgininką. Stulbinamai kontrastingos yra vidinio ir išorinio jo gyvenimo sąlygos. Niekieno netramdoma amžinai neramios jo dvasios laisvė ir sunkios tikrovėje jį kaustančios grandinės. Dvasios laisvė ir materialinė vergovė būdingi ne tik Dostojevskio katorgos laikotarpiui, bet ir visam jo gyvenimui. Tačiau dvasinės Dostojevskio dramos galybę ir sunkumą lėmė ne išorinės gyvenimo sąlygos. Žinoma, kad Dostojevskis atbūtą katorgą laikė savotiška savo gyvenimo išpirka ir baigė ją labiau nei kada nors dvasiškai romus, nors jo elgesyje nebuvo įmanoma įžvelgti nieko smerktina, kas būtų galėję bent kiek pateisinti jam skirtos bausmės griežtumą.

Tai, kas visą gyvenimą kamavo Dostojevskį ir buvo didžiausių dvasinių jo kančių šaltinis, kilo iš materialios jo prigimties, psichofizinės jo sandaros, pasižyminčios pernelyg dideliu jautrumu tiek gyvuliškos stichijos proveržiams, tiek didžiai idealistiniams siekiams. Būtų sunku surasti pasaulyje kitą rašytoją, kuris taip kaip Dostojevskis mokėtų pamatyti žmogaus jausmų stichijos bedugnę ir taip gyvai pajusti dvasinio idealo grožį. Šią dovaną jis turėjo tik todėl, kad visas jo gyvenimas buvo nuožmi dviejų nesutaikomų stichijų, sudarančių žmogaus būtį, kova.

Dvasinės Dostojevskio kovos tragizmą didino dar ir tai, kad psichofizinė jo sandara, turinti išsigimimo požymių, neturėjo pakankamai stiprių stabdančių centrų. Tačiau vidinė Dostojevskio patirtis yra itin vertinga, nes dėl nepaprasto savo jautrumo jis išgyveno žmogaus gyvenimo tragediją ypač stipriai. Todėl kai mums pasakojama apie didelius dvasinius Dostojevskio nuopuolius, teisingumo dėlei turime prisiminti apie jo pakilimus į tas svaiginančias žmogaus dvasios aukštumas, kur jis lieka vienišas ir dvasiškai genialus.

Taigi mano minėtas žmogaus būties tragizmas, suprantamas kaip idėjinio žmogaus dvasios absoliutumo ir materialinio psichofizinės jo prigimties ribotumo neatitikimas, buvo labai subjektyviai išreikštas Dostojevskio asmenybėje, ir todėl vienoks ar kitoks jo įveikimas buvo Dostojevskiui ypač svarbus, buvo jo dvasios gyvybės ar mirties klausimas.

Jo kūryba ir buvo nuolatinės pastangos išspręsti didžiąją žmogaus gyvenimo problemą. Nuostabus yra tas kelias, kuriuo Dostojevskis ėjo siekdamas savo tikslo.

Kaip rašytojas psichologas spręsdamas žmogaus sąmonės problemą jis vadovaujasi visų pirma ne proto, o jausmų logika. Šia prasme jis kaip niekas kitas moka virtuoziškai paversti jausmus tokio pajėgumo argumentu, kad, palyginti su jų balsu, teoriniai samprotavimai atrodo visiškai neįtikinami.

Galėtume pasakyti, kad Dostojevskis sukūrė visą jausmų filosofiją ir taip tarsi įrodė, kad žmogaus protas, neradęs harmonijos su valia ir jausmais, negali suvokti visos tiesos: tik visų šių žmogaus gebėjimų derinys, sujungtas į harmoningą organiškos

sintezės sistemą, gali sukurti vientisą asmenybę, gebančią pažinti tiesą ir įgyvendinti ją sąmonėje ir tikrovėje.

Tačiau pats Dostojevskis nebuvo tokia darni asmenybė: proto, jausmų ir valios disharmonija visą gyvenimą kūrė daugybę disonansų, tačiau kiekviena iš šių stichijų atskirai galėjo pasiekti ir iš tiesų pasiekdavo didelę įtampą. Nuolat kintant išgyvenimams ir nuotaikoms dėl skirtingų šių stichijų derinių Dostojevskio asmenybėje gimdavo nepaprasta psichologinių galimybių įvairovė. Jam pakako vien tik savianalizės, į kurią jis buvo iš prigimties linkęs, išskaidyti šią įvairovę į atskiras grupes, kad gautų visą tipų galeriją.

Tačiau, be įžvalgios savianalizės, Dostojevskiui buvo būdingas nepaprastas pastabumas. Tai jam leido skaidyti savo asmenybės įvairovę pagal kategorijas, sukurtas rusų tikrovės. Iš to kyla glaudus ryšys tarp individualių ir nacionalinių elementų visuose Dostojevskio kūriniuose, taip pat ir „Broliuose Karamazovuose". Antai, ko gero, visų Karamazovų ir net senojo Fiodoro Karamazovo bruožai vienodai būdingi paties Dostojevskio charakteriui įvairiais dvasinės jo raidos etapais ar netgi – visi kartu vienu kuriuo jo gyvenimo laikotarpiu. Tačiau ir beveik visi nacionaliniai rusų tipai, pradedant Ivanu Rūsčiuoju ir baigiant Vladimiru Solovjovu, gali būti su tam tikromis išlygomis sulyginti su vienu ar kitu Karamazovu.

Galbūt dėl jo paties asmenybės įvairovės Dostojevskiui kilo Visažmogio [*Всечеловека*], kaip nacionalinio rusų idealo, idėja. Šį idealą Dostojevskis suvokė kaip individualią formą, kurioje glūdi universalus turinys.

„Aš – žmogus, ir viskas, kas žmogiška, man neturi būti svetima", – tarsi kalba Visažmogis Dostojevskio lūpomis.

„Broliuose Karamazovuose", atrodytų, paprasčiausioje kasdienybėje plėtojama universali žmogaus dvasios epopėja. Veiksmas vyksta mažame miestelyje, turbūt neatsitiktinai Dostojevskio pavadintame Skotoprigonjevsku*. Dostojevskis

---

* Užuomina į gyvuliškumą: rusų k. скотопригонный двор – diendaržis (*vert. past.*).

užsibrėžė parodyti, kaip iš žmogaus-gyvulio gimsta naujas dvasingas žmogus. Parodyti loginę ir psichologinę šio proceso seką yra mūsų artimiausia užduotis, o pradėti turėtume nuo klausimo, kas yra karamazoviškumas.

Karamazovų stichijos, gavusios visiškai konkrečią nacionalinę išraišką „Broliuose Karamazovuose", esmė turi bendražmogišką reikšmę. Tai yra tiesiog gyvuliškasis žmogaus prigimties pagrindas, neišvengiama, lemtinga realaus žmogaus gyvenimo žemiškojoje mūsų tikrovėje sąlyga. Gyvuliškasis gyvenimo troškulys, kaip ir visa gamta, yra nesąmoningas ir nesutramdomas, jis visuomet pasižymi raiškos spontaniškumu, o jo tikslas nesiekia toliau šios akimirkos. Tokia yra „žemiškoji karamazoviška jėga, <...> pašėlusi, žiauri"*, žmogaus gyvenime ji yra tas gamtinis chaosas, kuris tampa atspirties tašku kuriantis žmogaus asmenybei.

Ir iš tiesų karamazoviškoji stichija yra vienintelė neginčytina žmogaus asmenybės dalis, be kurios neįmanoma suvokti gyvenimo tikslo ir prasmės, nes nesant valios gyventi negali būti aktyvios veiklos siekio apskritai, taip pat ir pažinimo siekio. Gyvenimo troškulys jau pats savaime turi meilę jam ir džiaugsmą, kaip būtiną priežastį ir pasekmę. Tiesa, kiekvienas žmogus dėl skirtingo vidinio turinio myli gyvenimą ir džiaugiasi juo savaip, tačiau visų žmonių gyvenimo džiaugsmas kyla iš žemiškosios karamazoviškosios jėgos, kuri visada maitina vidinį, kartais nesąmoningą, bet visada džiaugsmingą žmogaus tikėjimą gilumine gyvenimo prasme.

„<J>ei aš ir netikėčiau gyvenimu", – sako Ivanas Karamazovas savo broliui Aliošai, – „nusivilčiau mylima moterimi, nustočiau tikėjęs pasaulio prasmingumu, jei netgi, priešingai, įsitikinčiau, kad viskas yra tik padrikas, prakeiktas ir galbūt velniškas chaosas, jei mane ištiktų didžiausias žmogiško nusivylimo siaubas, – aš vis dėlto norėčiau gyventi, ir jeigu jau kartą įsikibau į šitą taurę, tai neatsitrauksiu nuo jos, kol ją visą išgersiu! <...>

---

* Fiodoras Dostojevskis, *Broliai Karamazovai*. I tomas. (Vertė M. Miškinis). Vilnius: Vaga, 1960, p. 235. Vertimas taisytas (*vert. past.*).

Aš daug kartų klausiau pats save: ar yra pasaulyje tokia neviltis, kuri įveiktų šitą mano padūkusį ir galbūt nešvankų gyvenimo troškulį, ir nusprendžiau, kad, rodos, tokios visai nėra <...> Gyventi norisi, ir aš gyvenu, nors tai ir prieštarauja logikai. Nors ir netikiu vidine gyvenimo prasme, bet man brangūs tie lipnučiai, pavasarį sprogstantys pumpurėliai, brangus žydras dangus, brangus tūlas žmogus, kurį kartais, ar patikėsi, nė nežinai, už ką myli, brangus tūlas žmogaus žygdarbis, kuriuo galbūt jau seniai nustojai tikėjęs, bet vis dėlto senu įpročiu gerbi jį širdimi. <...> Lipnučius pavasario pumpurėlius, žydrą dangų aš myliu, va kas! Čia ne protas, ne logika, čia kūnu ir siela myli, pirmas savo jaunas galias myli... Ar tu bent kiek supranti šitą mano kliedesį, Alioška, ar ne? – staiga susijuokė Ivanas.

– Per daug gerai suprantu, Ivanai: kūnu ir siela norisi mylėti, – tu gražiai pasakei, ir aš baisiai džiaugiuosi, kad tu taip nori gyventi, – sušuko Alioša. – Aš manau, kad visi turi pirmiausia gyvenimą pamilti.

– Pamilti gyvenimą labiau negu jo prasmę?

– Būtinai taip, pamilti pirma logikos, kaip kad tu sakai, būtinai pirma logikos, tik tada aš ir prasmę suvoksiu. Štai kas man seniai vaidenasi."*

Daug patyrusio vienuolio Zosimos žodžiai padeda mums suprasti, kodėl būtent gyvenimą reikia pamilti pirma logikos ir prieš suprantant jo prasmę. Pridursiu, kad tai yra senukas, ypač gailintis savižudžių.

„Dievas", – sako jis, – „paėmė sėklas iš kitų pasaulių ir pasėjo šioje žemėje, ir užaugino savo sodą, ir išdygo viskas, kas galėjo išdygti, bet tai, kas išdygo, gyvena ir nemiršta tik dėl to, kad junta kitų, paslaptingų pasaulių esimą; kai nusilpsta ir išnyksta tavo sieloje šis jausmas, tada miršta joje ir tai, kas išdygo tavyje. Tada pasidarai abejingas gyvenimui ir netgi pradedi jo neapkęsti."**

Išvertus vaizdingą vienuolio kalbą į abstrakčią būtų galima pasakyti, kad tas kūrybinis pradas, kuris sukuria gyvenimą,

---

* Ten pat, p. 245–246.

** Ten pat, p. 339.

suteikia jam ir tinkamą prasmę, o todėl tiesa apie gyvenimą turi būti gaji. Ir jei Dostojevskis ieškodamas gyvenimo prasmės atspirties tašku pasirenka karamazoviškąją stichiją kaip neginčytiną nesutramdomo gyvenimo troškulio, kylančio iš gyvuliškosios žmogaus prigimties, faktą, tai pagrindinis šių ieškojimų kriterijus yra neginčytinas teiginys, kad tiesa negali nebūti gaji.

Maža to, tiesa turi būti džiaugsminga. „Juk žmonės sutverti laimei", – sako vienuolis Zosima, – „ir kas yra visiškai laimingas, tas turi teisę tarti pats sau: „Aš įvykdžiau Dievo priesaką šioje žemėje". Visi teisuoliai, visi šventieji kankiniai buvo laimingi."* Štai kodėl Zosima prašo mylėti žemę – šį materialų gyvenimo pamatą: „Priprask pulti ant žemės ir bučiuoti ją. Bučiuok žemę nenuilstamai, nepasotinamai mylėk ją, visus mylėk, viską mylėk, ieškok aistringos ekstazės."**

Taip pateisinama „žemiškoji karamazoviškoji jėga". Dmitrijus, šis tikras Karamazovų sūnus, didžiausio pažeminimo ir slogaus gėdos suvokimo akimirką pradeda himną džiaugsmui: „Tai kas, kad esu prakeiktas, kas, kad esu šlykštus ir bjaurus, bet ir aš noriu bučiuoti kraštą to švento apdaro, kuriuo rengiasi mano Dievas; kad ir einu tuo pačiu metu paskui velnią, bet vis dėlto esu ir Tavo sūnus, Viešpatie, ir myliu Tave, ir juntu džiaugsmą, be kurio negali laikytis pasaulis."*** Nors Dmitrijaus gyvenimo džiaugsmas, jo paties pripažinimu, neatsiejamas nuo geidulingumo, būdingo smulkiems vabzdžiams, ši aplinkybė neatima iš jo atsimainymo vilties, nes:

„Kad dvasia galingo aro
Būtų prikelta jame,
Amžių sąjungą sudaro
Jis su motina žeme."****

---

* Ten pat, p. 61.

** Ten pat, p. 341.

*** Ten pat, p. 116.

**** Ten pat, p. 115. Iš Vasilijaus Žukovskio baladės „Eleusino šventė" (1833) (*vert. past.*).

Nors Alioša, dar neužbaigęs savo raidos ir savivokos, abejoja, ar Dievo Dvasia plasnoja virš žemiškosios karamazoviškosios jėgos, mums visiškai aišku, kad išmintingas Dostojevskio žvilgsnis pasiekė karamazoviškosios stichijos bedugnę ir aiškiai pamatė virš jos skriejančią kūrybos dvasią. Dostojevskis pats patyrė jos galią ir pasakoja mums apie didžiąsias naujojo Visažmogio veido kūrimo dienas...

Pagal romano sumanymą, Karamazovų pradininkas yra Fiodoras Pavlovičius Karamazovas. Tai tipiškas nuogos gyvuliškosios stichijos įsikūnijimas. Todėl jam būdingas visiškas dvasinio ir materialiojo prigimties pradų priešingumo bei idėjų ir jausmų kovos nebuvimas. Tai savotiškai vientisas žmogus, kuriam svetimos dvejonės arba nukrypimai nuo vienintelio jam natūralaus gyvenimo kelio – praktinio materializmo.

Jau vien jo išvaizda aiškiai rodė vidinį jo turinį. Romane sakoma, kad „jo fizionomija įsakmiai bylojo apie viso jo praleisto gyvenimo charakteristiką ir esmę. Be ilgų ir mėsingų maišelių po mažutėmis akelėmis, visada tokiomis įžūliomis, įtariomis ir pašaipiomis, be daugybės gilių raukšlelių mažučiame, bet riebiame veidelyje, po smailiu smakru dar kabojo didelis Adomo obuolys, mėsingas ir pailgas nelyginant kapšas, kuris teikė jam kažkokią šlykščiai gašlią išvaizdą. Dar pridėkite prie to ilgą geidulingą burną su putniomis lūpomis, už kurių buvo matyti menki juodų, beveik sutrūnijusių dantų likučiai. Pradėdamas kalbėti, jis kiekvieną kartą taškydavosi seilėmis. Beje, ir pats mėgo pasijuokti iš savo veido, nors, rodos, visada buvo juo patenkintas. Ypač mėgo rodyti savo nosį, nelabai didelę, bet labai ploną, su smarkiai išsišovusia kuprele: „Tikra romėniška, – sakydavo jis, – drauge su Adomo obuoliu – tikra senosios Romos, dekadanso meto, patricijaus fizionomija". Šituo jis, rodos, didžiavosi."*

Visai nepagrįstai ieškotume tokiame žmoguje šviesesnio proto, nepaisant materialaus gyvenimo sąlygų išlavinto intelekto, tačiau galime jame tikėtis perdėm įsigalėjusio juslumo,

* Ten pat, p. 28.

slopinančio viską, kas tikrai žmogiška. Iš tiesų Fiodoro Pavlovičiaus juslumas yra virtęs nieko neribojama paleistuvyste, iš gobšumo jis atidarinėja vis naujas smuklės ir nevengia sukčiavimo, iš šykštumo jis džiaugiasi, kai kas nors priglaudžia pas save jo vaikus, nes kitaip jis apie juos tyčia pamiršta ir nemato reikalo dorai pasirūpinti jais.

Tačiau niekas netrukdo tokiam žmogui būti nuovokiam praktiniuose reikaluose, kurie teikia materialios naudos. Tokių žmonių juslumas ir godumas žengia koja kojon ir išlavina proto gebėjimus, būtinus žemiems jų polinkiams tenkinti. Kitose srityse tokie žmonės yra visiškai nesupratingi. „Tai buvo keistas", – sako Dostojevskis, – „tačiau dažnokai pasitaikąs tipas, būtent, ne tiktai abuojo ir ištvirkusio, bet drauge ir nesupratingo žmogaus tipas, – tačiau iš tokių nesupratingųjų, kurie puikiai moka tvarkyti savo turto reikaliukus, ir, rodos, vien tai ir temoka. Fiodoras Pavlovičius, pavyzdžiui, pradėjo beveik iš nieko, dvarininkas jis buvo pats mažiausias, lakstydavo pietauti prie svetimų stalų, taisėsi įsikurti įnamiu, o jo mirties valandą pas jį susirado vos ne šimtas tūkstančių grynais pinigais. Ir tuo pat metu vis dėlto jis visą savo gyvenimą buvo vienas iš nesupratingiausių pakvaišėlių visoje mūsų apskrityje. Dar kartoju: čia ne kvailumas, dauguma šitų pakvaišėlių – žmonės protingi ir gudrūs, o kaip tik nesupratingumas, ir dar kažkoks ypatingas, nacionalinis."*

Šio žmogaus nesupratingumas ryškus, pavyzdžiui, jo santykiuose su pirmąja žmona. Iš pradžių jis slapta susituokė, išvežęs ją iš šeimos. Tapęs vyru buvo jos mušamas. O kai ji pabėgo nuo jo, jis su kažkokiu pasimėgavimu vaidino įžeistą vyrą ir net pagražindamas pasakojo savo skriaudos smulkmenas. Kai būdamas girtas sužinojo apie jos mirtį, „sako, pasileidęs bėgti gatve ir ėmęs šaukti, iš džiaugsmo tiesdamas rankas dangop: „Dabar atleisi savo tarną", o kiti pasakoja, kad balsu raudojęs kaip mažas kūdikis, ir taip graudžiai, kad, sako, buvę gaila į jį žiūrėti, nors ir koks jis atrodęs šlykštus. Labai galimas

* Ten pat, p. 11.

daiktas", – priduria Dostojevskis, – „kad yra buvę ir viena, ir kita, tai yra jis ir džiaugėsi savo išsilaisvinimu, ir verkė savo išlaisvintojos – viskas drauge. Dažniausiai žmonės, net piktadariai, būna kur kas naivesni ir atviresni, negu apskritai mums atrodo."*

Šis naivus paprastumas leido Fiodorui Pavlovičiui būti kartais sentimentaliam, nors iš esmės jis buvo piktas, arba tam tikromis aplinkybėmis būti dosniam, nors dažniausiai jis būdavo šykštus. Apgirtusį jį galėdavo sugraudinti jaunėlio sūnaus Aliošos tyrumas, bet čia pat jis imdavo niekinti jam šventus dalykus. Kai Alioša, rūpindamasis motinos, antros Fiodoro Pavlovičiaus žmonos, kapu, primena jam velionę, jis staiga veža į vienuolyną tūkstantį rublių žmonos atminams, bet ne tos, apie kurią priminė Alioša, o pirmosios, kuri jį mušė ir nuo jo pabėgo.

Taigi visi žemieji žmogaus prigimties bruožai susipynė į nepertraukiamą jausmingo Fiodoro Pavlovičiaus charakterio ypatybių grandinę. Čia gyvuliškoji stichija, apskritai būdinga žmogaus prigimčiai, nė kiek nebuvo tramdoma ir netramdoma veikė šio žmogaus išvaizdą ir gyvenimą.

Savo prigimties nuogumą Fiodoras Pavlovičius ir pats suvokė. Vis dar likęs žmogiškumo krislelis vertė jį kaip nors prisidengti būnant tarp žmonių. Iš tiesų jis prisidengdavo komedianto kepure.

Reikia iš karto pasakyti, kad jokios atgailos, jokios sąžinės graužaties dėl savo gyvenimo ir poelgių jis nejaučia ir todėl nedaro nė menkiausių žingsnių kaip nors keisti savo gyvenimą, tačiau būtinybę pridengti kokiu nors rūbu savo gyvuliškąjį pradą nuo kitų žmonių akių jaučia instinktyviai. Kai žmogus, patekęs į komišką padėtį, neatsisako orios povyzos, padėties komiškumas tik padidėja, tačiau jei jis, suvokęs savo juokingumą, pirmas viešai juoksis iš savęs, taip sušvelnins padėties komiškumą kitų akyse.

Fiodoras Pavlovičius, vaidindamas komediantą, vadovavosi panašiais sumetimais. Pavyzdžiui, jam labai būdingas toliau

* Ten pat, p. 13–14.

pateikiamas epizodas iš vienuolyno, į kurį visa Karamazovų šeima susirinko prašyti vienuolio Zosimos išspręsti ginčą tarp tėvo ir vyresniojo sūnaus Dmitrijaus.

Iš pirmo žvilgsnio perpratęs senojo Karamazovo esmę, vienuolis tarė jam tokius žodžius: „Nesivaržykite, būkite visiškai kaip namie. O svarbiausia, nesigėdykite per daug pats savęs, nes tik dėl šito viskas ir pasidaro.

– Visiškai kaip namie?" – sušuko senis. – „Vadinasi, būti natūraliam? O, tai jau daug, bet – priimu susigraudinęs! Žinote, palaimintasis tėve, jūs nekurstykite manęs, kad būčiau natūralus, nerizikuokite... natūralios būsenos aš ir pats nepasieksiu. Aš jus perspėju norėdamas jus apsaugoti. Na, o visa kita dar skęsta nežinios ūke, nors kai kas ir norėtų mane visaip išdirbti. <...> o jums, švenčiausioji būtybe, jums štai ką: susižavėjimą reiškiu! <...> Jūs mane dabar su savo pastaba: „Nesigėdykite per daug pats savęs, nes tik dėl šito viskas ir pasidaro", – jūs mane šita pastaba kiaurai pervėrėte ir mano vidų atskleidėte. Man kaip tik visada taip atrodo, kai nueinu pas žmones, kad esu pats didžiausias niekšas ir kad visi mane komediantu laiko, tai va imsiu ir iš tikrųjų suvaidinsiu komediantą, nebijau jūsų nuomonės, nes jūs visi aliai vienas bjauresni už mane!" Štai kodėl aš esu komediantas, iš gėdos komediantas, didysis senuoli, iš gėdos. Vien iš įtarumo keliu riaušes. Juk jeigu tik aš, eidamas pas ką nors, būčiau tikras, kad visi mane tuojau pat palaikys maloniausiu ir protingiausiu žmogumi, – Viešpatie, koks aš tada būčiau geras žmogus! Mokytojau! – staiga puolė jis ant kelių. – Ką aš turiu daryti, kad paveldėčiau amžinąjį gyvenimą? – Sunku buvo ir dabar suprasti: ar jis juokus krečia, ar iš tikrųjų taip susigraudino?

Senuolis pakėlė į jį akis ir tarė su šypsena:

– Pats seniai žinote, ką turite daryti, proto jums nestinga: negirtaukite, būkite santūrus kalboje, nepaleistuvaukite, o ypač negarbinkite pinigo, ir dar uždarykite savo smukles, jei visų negalite, tai nors dvi ar tris. O svarbiausia, visų svarbiausia – nemeluokite."*

---

* Ten pat, p. 48–49.

Žinoma, senis ir čia meistriškai vaidino pajaco vaidmenį, nes jis nė kiek nebuvo linkęs rūpintis sielos išganymu. Vėliau tai pasitvirtino: minėta scena buvo įvadas to skandalo, kurį pašėlęs senis sukėlė vienuolyne.

Būdingas yra jo įsitikinimas, kad natūralaus pavidalo jis ir pats nepasieks. Iš tiesų jis nepasiekia natūralaus pavidalo jau vien todėl, kad jaučia poreikį apsirengti pajacu. Tačiau tai netrukdo jam būti savotiškai vientisu žmogumi ir nesukti iš savo gyvenimo kelio.

„Aš, mieliausias Aleksejau Fiodorovičiau", – sako jis savo sūnui, – „esu nusistatęs kuo ilgiau pagyventi pasaulyje, prašom tai įsidėmėti, todėl man kiekviena kapeika reikalinga, ir juo ilgiau gyvensiu, juo reikalingesnė man bus <...> Taigi va aš dabar ir kraunuosi vis daugiau sau pačiam, žinokite tai, mano mielas sūnau Aleksejau Fiodorovičiau, nes aš ligi galo noriu gyventi šitoj bjaurystėj, prašom tai įsidėmėti. Bjaurystėj maloniau: visi ją koneveikia, bet visi joje paskendę, tik visi slapčiomis, o aš viešai. Va už mano atvirumą visi nešvankėliai ir puola mane. O į tavo rojų, Aleksejau Fiodorovičiau, aš nenoriu, prašau tai įsidėmėti, nes padoriam žmogui į tavo rojų tartum ir nepritinka lįsti, net jeigu jis ten ir yra. Man atrodo, užmigai ir nepabudai, ir nieko nėra, atminkite mane, jei norite, o jei nenorite, tai tegu griebia jus velniai. Štai mano filosofija."*

„Tvirtai atsistojo žmogus ant savo gašlumo tartum ant akmens", – taip apie savo tėvą kalba sūnus Ivanas; čia „karamazoviškosios niekšybės jėga"** yra vienintelė gyvenimo filosofija. Pažymėtina, kad iš daugybės Fiodoro Pavlovičiaus nuodėmių vienuolis Zosima svarbiausia laiko melą: „O visų svarbiausia, visų svarbiausia – nemeluokite!" Kokia prasme melas yra šito senio gyvenimo esmė? Šis klausimas sprendžiamas kartu su kitu klausimu, iškeltu jo paties sūnaus Dmitrijaus: kodėl toks žmogus gyvena?

Jusliškosios materialios stichijos, atskirtos nuo bendro gamtoje viešpataujančio tikslingumo, protrūkiai neturi jokios tvirtos

---

* Ten pat, p. 185–186.

** Ten pat, p. 279.

tiesos, neturi protingo tikslingumo. Žmogus, būdamas racionali būtybė, yra iš principo neteisus paklusdamas šiai stichijai, tačiau tai būna neišvengiama, todėl šis paklusimas turi būti išgyvenamas kaip žmogaus egzistencijos tragizmas. Šio fakto neigimas, kad ir kokia būtų to priežastis: pataikavimas savo įgeidžiams ar noras nuraminti save ir pateisinti lemties būtinybe, – yra akivaizdus melas. Žmogus turi galvoti apie savo gyvenimo prasmę, ir jei jis neigia šią prievolę arba vengia ją vykdyti, tai nederamai ir neleistinai meluoja.

Taip, teisus buvo senasis Zosima, sakydamas Fiodorui Pavlovičiui: „O svarbiausia, visų svarbiausia – nemeluokite!" Čia parodoma, kad Fiodoro Pavlovičiaus filosofija, kurią tik ką išdavė jo paties žodžiai, yra visų pirma melaginga filosofija ir kad jo atgimimas turi prasidėti atsisakant jos idėjų.

Tačiau Fiodoro Pavlovičiaus filosofija atskleidžia ir vieną negailestingą tiesą apie tikrąjį žmonių gyvenimą. „Bjaurystėj maloniau: visi ją koneveikia, bet visi joje paskendę, tik visi slapčiomis, o aš viešai". Aišku, kad šis visuotinis faktas leido Fiodorui Pavlovičiui ir daugybei kitų žmonių pateisinti storžievišką savo epikūrizmą. Tiesa, storžieviškas epikūrizmas retai skelbiamas nepagražintas, tačiau faktiškai jo laikosi dauguma žmonių: visi paslapčiomis ir tik nedaugelis viešai. Iš tiesų Dostojevskio Skotoprigonjevskas simbolizuoja liūdną mūsų tikrovę.

Nors Skotoprigonjevsko filosofija yra paplitusi, pats gyvenimas suduoda jai sunkų smūgį. Dostojevskis instinktyviai lieka ištikimas sau ir įvertina šią filosofiją pagal jos teikiamą gyvybingumą ir gyvenimo džiaugsmą. Jei praktinis jos taikymas gyvenime neduoda nei vieno, nei kito, vadinasi, tokia filosofija yra iš esmės melaginga ir ja neturi būti vadovaujamasi žmogaus siekiuose.

Žinoma, kad materiali gamta yra inertiška ir tamsi, todėl du materialūs dalykai, būdami toje pačioje erdvėje, vienas kitą neigia. Materialios gamtos pažanga siekia įveikti šį inertiškumą ir bent iš dalies sukurti visumos vienovę. Žmogus, būdamas psichofizinė būtybė, gali savo valingo veikimo centru laikyti arba dvasinio vienijimosi sferą, arba grynos gamtinės materialios

būties, kaip minėta, inertiškos ir tamsios, sferą. Pastaruoju atveju žmogaus santykis su kitais žmonėmis bus atskiriantis ir todėl antisocialus, o kadangi kiekvienas veiksmas sukelia atoveiksmį, tai žmonių tarpusavio santykiai vien gyvuliškosios egzistencijos srityje neišvengiamai virsta abipusiu priešiškumu ir pražūtingu varžymusi.

Dabar aišku, kad Fiodoras Pavlovičius Karamazovas turėjo susidurti su kitais romano personažais, besivadovaujančiais motyvais, panašiais į storžievišką Fiodoro Pavlovičiaus epikūrizmą. Dostojevskio genijus, tikriausiai nesąmoningai simboliškai, privertė Fiodorą Pavlovičių susidurti su savo paties sūnumis Smerdiakovu ir Dmitrijumi, nes stichiškai natūrai yra būdinga kuriančiųjų ir griaunančiųjų protrūkių kaita: juk kita gyvenimo pusė – visada mirtis ir griovimas.

Fiodoras Pavlovičius visai negalėjo varžytis su savo sūnumi Ivanu, sprendusiu amžinuosius žmogaus dvasios klausimus ir savo paties sąžinės klausimus. Jis taip pat negalėjo varžytis su savo sūnumi Alioša, sutelkusiu visą savo aktyvią veiklą į dvasinę pergalę prieš gyvenimą, tačiau neišvengiamai turėjo susidurti su Smerdiakovu dėl abiem būdingo gobšumo ir su Dmitrijumi dėl abu apėmusios netramdomos aistringos meilės.

Pražūtingą Fiodorui Pavlovičiui susirėmimą nulėmė Smerdiakovo ir Dmitrijaus charakteriai tik todėl, kad abu kunkuliavo karamazoviškąja niekšybės jėga, paveldėta iš tėvo. Jo paties kraujas sukilo prieš Fiodorą Pavlovičių ir jo paties gyvenimas ištarė griežtą nuosprendį jam ir jo gyvenimo filosofijai. Kitaip ir negalėjo būti.

Smerdiakovas, nevisprotės Lizavetos Pasmirdėlės ir Fiodoro Pavlovičiaus sūnus, pradėtas ir pagimdytas nepaprastomis aplinkybėmis, buvo išauklėtas atsidavusio Fiodoro Pavlovičiaus tarno Grigorijaus ir jo žmonos. Nuo pat ankstyvos vaikystės jis buvo keistai atšiaurus, tylus ir uždaras. Jis nerodė nė menkiausio prieraišumo ar dėkingumo savo auklėtojams. „Vaikystėje labai mėgo karti kates ir paskui laidoti jas su ceremonijomis. Apsigaubdavo tada paklode nelyginant kokiu cerkviniu drabužiu, giedodavo ir kuo nors mosuodavo viršum negyvos katės,

lyg ir smilkydavo. Visa tai darydavo patyliukais, nuo visų slėpdamasis. <...> „Argi tu žmogus <...>“, – sakydavo jau nubaudęs Grigorijus, – „tu ne žmogus, tu iš pirties drėgmės atsiradai, štai kas tu esi...“ Vėliau paaiškėjo, kad Smerdiakovas niekuomet negalėjo dovanoti Grigorijui už tuos žodžius.“*

Grigorijus išmokė Smerdiakovą skaityti ir pradėjo mokyti Šventojo Rašto, tačiau jau per trečią pamoką mokinys sutrikdė savo mokytoją įgimtu skeptiškumu, pašaipiai pareikšdamas: „Viešpats Dievas sukūrė šviesą pirmąją dieną, o saulę, mėnulį ir žvaigždes ketvirtąją dieną. Tai iš kurgi galėjo pirmąją dieną spinduliuoti šviesa?“**

Vėliau, kai Fiodoras Pavlovičius priglaudė jį pasireiškus nuomariui, jis galėjo naudotis namų biblioteka. Tačiau ir čia jis nerado nieko sau įdomaus: „Vakarai viensėdyje prie Dikankos“ jam nepatiko, nes, jo žodžiais tariant, „apie netiesą viskas parašyta“***. Smaragdovo „Istorija“ jam atrodė nuobodi. Trumpai tariant, Smerdiakovas neparodė jokių polinkių nei dorovės studijoms, nei grožinei literatūrai, nei teoriniam pažinimui. Tačiau jis tapo puikiu virėju: sužinojęs, kad Smerdiakovas ėmė viskuo nepaprastai šlykštėtis, Fiodoras Pavlovičius nusprendė, kad jis turi būti virėjas, ir net išsiuntė mokytis į Maskvą. Iš Maskvos šis grįžo puošeiva ir liokajiškai puoštis tapo kone vienintele jo aistra. Dideliame mieste jis nerado nieko verto jo dėmesio, išdidžiai žiūrėjo į viską, kas tautiška, tačiau išsiugdė perdėtą visa to, kas užsienietiška, ypač prancūziška, vertinimą. Tai pastūmėjo jį mokytis prancūziškų žodžių ir svajoti apie gyvenimą užsienyje.

Fiodoras Pavlovičius buvo visiškai patenkintas savo virėju ir laikė jį itin sąžiningu žmogumi, nes tasai pats grąžino jam tris pamestus margaspalvius banknotėlius. Tačiau Smerdiakovas į Fiodorą Pavlovičių, kaip ir į visus kitus žmones, žiūrėjo šnairomis ir širdyje jį niekino. Apskritai į žmones jis žiūrėjo iš aukšto

---

* Ten pat, p. 134.

** Ten pat.

*** Ten pat, p. 135.

ir su panieka, tačiau mokėjo būti vergiškai paklusnus ir liokajiškai saldžiai meilikauti.

Svarbiausias Smerdiakovo asmenybės bruožas buvo pomėgis stebėti. Štai kaip Dostojevskis apibūdina šią savybę: „jis kartais namie, arba kad ir kieme, arba gatvėje, ima, būdavo, ir stabteli, susimąsto ir stovi šitaip net kokią dešimtį minučių. Fizionomistas, įsižiūrėjęs į jį, būtų pasakęs, kad jis nei galvoja, nei mąsto, o tik kažką pasyviai stebi. Yra vienas įstabus dailininko Kramskojaus paveikslas, pavadintas „Stebėtoju": pavaizduotas miškas žiemos metu, ir miške, ant kelio, stovi su nudriskusiu kaptonėliu vyžotas, vienui vienas, nuo viso pasaulio atsiskyręs, iš kažkur atklydęs mužikėlis, stovi lyg ir susimąstęs, bet jis ne mąsto, o kažką „stebi". Jeigu jį pastumtumei, jis krūptelėtų ir pažvelgtų į jus tartum nubudęs, bet nieko nesuprastų. Tiesa, tučtuojau ir atsigostų, o jei paklaustumėt, ką čia jis stovėdamas galvojo, tai tikriausiai nieko neatsimintų, bet būtinai užslėptų savyje tuos įspūdžius, kurių patyrė kažką stebėdamas. O tie įspūdžiai jam brangūs, ir jis tikriausiai juos kaupia, nejučiomis, netgi nesąmoningai, – kodėl ir kam, irgi, aišku, nė pats nežino; gal, prisirinkęs per daugelį metų įspūdžių, staiga mes viską ir išeis į Jeruzalę, bastytis ir sielos išganymo ieškoti, o gal ims ir sudegins gimtąjį kaimą, o gal ir taip atsitiks, kad ir viena, ir kita padarys. Stebėtojų liaudyje netrūksta. Štai vienas iš tokių stebėtojų, matyt, buvo ir Smerdiakovas, ir taip pat, matyt, godžiai kaupė savo įspūdžius, beveik nė pats nežinodamas, kam tai daro."*

* Ten pat, p. 137.

KARAS IR KULTŪRA

I.

Galbūt dar niekada karas nėra sužadinęs tiek šviesių vilčių dėl naujų kultūros laimėjimų, nei dabar. Abi kariaujančių valstybių koalicijos kovoja be galo sunkias nesuskaitomų aukų reikalaujančias kovas po kultūros gynimo vėliava. Tačiau kokios kitos sąvokos gali būti labiau priešingos nei šios dvi: karas ir kultūra? Kas teikia pagrindą šioms džiaugsmingoms viltims, kad ateina nauja kultūros era? Kas yra teisūs toje sąlygiškumų jūroje, kuri užlieja istorijos likimą? Štai klausimai, savaime kylantys audringomis mūsų dienomis ir neduodantys mums ramybės tol, kol rasime nors kiek tinkamą atsakymą į juos.

Tiesa, išspręsti juos yra be galo sunku, ir aš negaliu kelti sau tokio tikslo jau vien todėl, kad laikraščio straipsniuose tai net neįmanoma, tačiau drįstu tikėtis, kad būtų prasminga pasiūlyti skaitytojams pamąstymų apie tai, kaip reikėtų tinkamai kelti klausimą, ir nurodyti kai kuriuos simptominius nūdienos reiškinius, kuriems reikia išskirtinio dėmesio.

Visą XIX amžių, kultūringiausią šimtmetį, žmonija siekė puikiausių laimėjimų visose kultūros srityse ir sykiu pražūtingais žingsniais artėjo prie tos kruvinos atomazgos, kurios liudininkai (kas žino – savo laimei ar nelaimei?) mes esame. Juk niekas negali dabar apgaudinėti savęs, kad šį karą sukėlė kažkoks atsitiktinumas, kurio nebuvo galima nuspėti ir išvengti. Visa bėda, kad nuspėti jį buvo galima, tačiau išvengti jo – vargiai, bent jau esant dabartinei psichologinei ir dorovinei žmonijos būklei. Ypač vertas dėmesio tas faktas, kad didesnę paskatą ka-

rui turėjo tautos, laikomos pažangiausiomis ir kultūringiausiomis Europoje, bet ne palyginti atsilikusios ir esančios žemesnėje socialinėje pakopoje. Vadinasi, priežastys, sukėlusios karą, yra bendro pobūdžio; vadinasi, socialinės naujausiųjų laikų istorijos formos slepia savyje sprogstamąją medžiagą; vadinasi, kultūros vystymasis mums žinoma kryptimi nepanaikina bendrų karą sukeliančių priežasčių.

Dabar tik nedovanotina trumparegystė ir siauras požiūris leistų aiškinti karo kilimą vien atskirų asmenų veikla ir laikyti juos visiškai atsakingais už pragaištingą karo košmarą.

Žinoma, nederėtų menkinti asmenybės vaidmenį istorijoje, tačiau asmenybė ir socialinė stichija yra pernelyg skirtingi dydžiai, be to, asmenybės ir visuomenės santykiams turi įtakos daugybė sąlygų. Stichiniuose visuomenės reiškiniuose asmenybė gali turėti tik žiebtuvo reikšmę, tačiau jų priežastys vis dėlto priklauso nuo sprogstamosios medžiagos savybių. Kita vertus, nekyla abejonių, kad vienos ar kitos socialumo formos uždeda neišdildomą antspaudą visoms asmenybės veiklos kryptims, tuo labiau kad būna atvejų, kai visuomenės psichologija įgyja aiškią persvarą prieš asmenybės sąmonę. Tada bergždžios yra pastangos priešintis stichiniams visos visuomenės protrūkiams, o tokiems reiškiniams, be abejonės, priklauso karas.

Rasiniai prietarai arba vienų tautų antipatija kitoms taip pat nėra karo priežastys. Karas lemia per daug netekčių ir kančių abiem kariaujančioms pusėms, kad gryna psichologinė ar idėjinė konkurencija būtų pakankamas pagrindas jam įsižiebti.

Ne, karo priežasčių reikia ieškoti kituose reiškiniuose.

Kalbant apie pačias elementariausias biologinio gyvenimo apraiškas, tenka pripažinti, kad valgymas iš tiesų yra žudymas: gyvenimą palaiko tik kitas gyvenimas – toks yra gamtos dėsnis. O kadangi žmogus yra gyvūnas, tai šis dėsnis nenumaldomai galioja ir jam: kad gyventų, žmogus turi valgyti.

Nekantrus skaitytojas galėtų stebėdamasis paklausti manęs: „Juk žmogus neminta kitais žmonėmis?“ Žinoma, prieštaravimas būtų teisingas, tačiau dėl skubotumo – nereikalingas.

DIDYSIS KARAS IR LIETUVOS ATGIMIMAS

I. Dabarties karas ir neatimtinosios tautų teisės.
II. Tautiškoji Lietuvos fizionomija.
III. Lietuvos ekonomika.
IV. Politiškieji Lietuvos elementai.

Rašinio tikslas – duoti sintetiškąjį Lietuvos, kaipo aktualės tautos, supratimą. Lietuvos, kaipo aktualės tautos, sintezė reikalinga yra dabarties momente kaip mūsų vidujinėj, taip ir viršujinėj politikoj. Be to, tik tokia sintezė tegal surišti lietuvių klausimą su karo likvidacija internacionalėj politikoj.

I. DABARTIES KARAS IR NETIMTINOSIOS TAUTŲ TEISĖS

Dabarties karas yra būtinoji konsekvencija visos internacionalės politikos, besiremiančios daugiausiai spėkos teise. Spėkos politika buvo bendroji karo priežastis. Šitokia politika yra prasikaltusios visos didžiosios valstybės. Artimiausieji faktai, iššaukusieji karą, tikrai sakant, buvo tik proga apsireikšti bendrajai priežasčiai. Todėl už karą neša atsakomybę visos didžiosios valstybės, variusios politiką, paremtą spėka.

Šita politika apsireikšdavo: 1) stipresniųjų tautų stengimesi prie rasiškojo išsiplėtimo silpnesniųjų tautų sąskaita, 2) stipresniųjų šalių stengimesi ekonomiškai eksploatuoti silpnesnes

šalis, 3) stipresniųjų valstybių stengimesi prie hegemonijos silpnesnėms valstybėms.

Sulig daugybės apsireiškimų esą tikėtina, jog karo likvidacija įvyks formoje reakcijos prieš spėkos politiką, privedusią prie karo. Kaipo kontrastiškoji šitos politikos priešingybė yra politika, besiremianti tautiškosios neprigulmybės teorija. Prieš tris nurodytus spėkos politikos krypsnius statomi trys internacionalės teisės principai, kurie natūraliu būdu atitinka trims neatimtinosioms tautų teisėms. Yra tai: 1) tautiškosios individualybės teisė, 2) nuo ekonomiškosios eksploatacijos laisvė ir 3) politiškojo apsisprendimo teisė.

Pripažinimas neatimtinųjų tautų teisių tautiškosios neprigulmybės teorijos dvasioje suteikia kiekvienam tautiškam klausimui internacionalio klausimo reikšmę.

Todėl karas, vedąs prie tautiškosios neprigulmybės teorijos iškėlimo, tur būtinai iškelti ir tautiškąjį Lietuvos klausimą, kaipo internacionalį.

Sulig šios teorijos tautiškoji Lietuvos sintezė įvyksta organiškajam trijų elementų susipynime vienumon, būtent: tautiškosios Lietuvos fizionomijos, Lietuvos ekonomikos ir Lietuvos politikos.

II. TAUTIŠKOJI LIETUVOS FIZIONOMIJA

Istoriškasai tautos savitumas sąryšyje su kultūriškai-nacionaliu jos stengimusi prie savistovumo sudaro tautos fizionomiją, kuri suteikia tautai neatimtinąją individualybės teisę.

Tautiškoji Lietuvos fizionomija yra labai sudėtinė dėlei ypatingų Lietuvos istorijos aplinkybių. Tautiškosios individualybės atžvilgiu Lietuva perėjo sekančius periodus.

1 periodas. **Lietuvių valstybės formacija XI ir XII šmt.** Šiame periode užpuldinėjimai ant lietuvių tautų-kaimynių sužadino Lietuvoje stengimąsi prie susiorganizavimo į valstybę, o paskui – užkariaunamąją ekspansiją mažiausio atsispyrimo linkon. Valstybei sutverti padeda lietuviams jų tautiškai-doriškas būdas,

užpuldomoji stabmeldystė ir socialiai-ekonomiškųjų santykių tvirtumas. Tačiau vienalaikinis valstybės tvėrimas su viršujine ekspansija sudarė tokį lietuvių istorijos krypsnį, dėl kurio lietuvių buvo eita prie aukštesnės tautiškosios kultūros per valstybę, o ne atbulai – per aukštesnę tautiškąją kultūrą prie valstybės.

2 periodas. **Lietuvių valstybės stiprinimas XIII ir XIV šmt.** Dėlei nurodytos aukščiau priežasties lietuvių valstybė, sutraukusi dideles rusų žemes, prispyrė lietuvius gerokam laipsny pasisavinti bizantiškai-rusiškąją Rytų kultūrą, kuri greitu laiku negalėjo sintetiškai susilieti su tautiškuoju stabmeldiškosios lietuvių kultūros branduoliu. Tačiau valstybės gyvenime bizantiškai-rusiškoji Rytų kultūra ima viršų.

3 periodas. **Personalė Lietuvos unija su Lenkija 1385–1569 m.** Personalė su Lenkija unija per praplatinimą katalikystės, bendrą abiejų valstybių viešpatį ir socialiai-politiškąją valdančiųjų luomų asimiliaciją įnešė Lietuvon lotyniškai-lenkiškąją Vakarų kultūrą, kuri šitame periode eina lenktynėn su bizantiškai-rusiškąja Rytų kultūra. Laimėjimas šitoje ypatingoje kovoje lotyniškai-lenkiškosios Vakarų kultūros veda prie parlamentarės Lietuvos unijos su Lenkija.

4 periodas. **Parlamentarė unija su Lenkija 1569–1795 m.** Lotyniškai-lenkiškosios kultūros pergalėjimas Lietuvoje leido patvinti lenkų įtekmei. Šita beribė įtekmė privedė galutinai prie lietuvių valstybės likvidacijos, todėl buvo tai likvidacijinis periodas. Didžiojo kunigaikščio valdžia tapo apribota, sumažinta ir visiškai susilpninta, o suvienytoj jau lenkų-lietuvių valstybėj karaliaus valdžia pasidarė visagalinčios diduomenės žaislu. O tuo tarpu kitose Europos valstybėse augo absoliutizmas, kuriam lemta buvo sustiprinti valstybių jėgas. Lietuvių-lenkų valstybė pastojo visagalinčios diduomenės rankose vien įrankiu savo anarchistiškiems tikslams pasiekti. O tuo tarpu absoliutizmas kitose valstybėse rišdavo visus luomus valstybiškoje tarnystoje. Lietuvių-lenkų valstybėje žemvaldžių diduomenė apverčia savo naudai ekonomiškąjį kraštų gyvenimą, suardo miestų pramonią bei pirklybą, o tuo tarpu kitose valstybėse auga tretysis luomas, kuris darosi nauju valstybių ramsčiu. Todėl lietuvių-lenkų

valstybė kovoje su absoliutiškosiomis valstybėmis turėjo būti pergalėta. Įdomu pažymėti, jog tai atsitiko tuomet, kuomet lenkų kultūra gavo Lietuvoje visiškąjį viršų. Persodas, prasidėjęs Lietuvos teisių kodifikacija, privedė prie Lietuvos inkorporacijos. Krypsnis, privedusis prie Lietuvos inkorporacijos į Lenkiją, privedė tuo pat laiku ir prie puolimo vienatinios jau Lenkijos. Tokiu būdu likviduota buvo lietuvių valtybė. Tautiškasai Lietuvos progresas, ėjęs per valstybę prie aukštesnes individualės kultūros, nesutvėrė savosios kultūros ir net pasisavinęs svetimą kultūrą privedė prie savistovios lietuvių valstybės likvidacijos.

5 periodas. **Rusų viešpatavimas. Tautiškasai lietuvių atgimimas.** Pirmykščio lietuvių istorijos krypsnio likvidacija buvo kartu kito tautiškojo progreso pradžia. Kaipo priešingybė pirmykščiam krypsniui gimsta stengimasis prie valstybės per aukštesnę tautiškąją kultūrą. Pradžią padeda didžiosios revoliucijos pirmtakūnė reformacija. Kaip didžioji revoliucija pagamino pasaulinį humanizmą, taip reformacija pagamino religinį humanizmą. Ir viena, ir kita iškėlė individualizmo principą, o kartu su juo ir tautiškąjį individualizmą. Todėl reformacija pirma sužadina Lietuvoje stengimąsi prie savitaus tautiškojo individualizmo. Kaipo reakcija prieš reformaciją įvyksta jėzuitų veikimas, kuris, kad pergalėjus reformaciją Lietuvoje, turėjo įstoti į tautiškojo veikimo vėžes. Tačiau grynai tautiškasai judėjimas negalėjo likvidacijiniame periode daug ką padaryti, nes, neskaitant dvasiškijos, visas laisvųjų žmonių luomas dvarponija paskendo lenkystės jūrose.

Po didžiosios revoliucijos, kuomet atėjo demokratizmo gadynė, tautiškojo judėjimo Lietuvoje likimas žymiai persimainė. Pirmą XIX šmt. pusę, kol dar negalėjo įvykti laisva klasių rivalizacija, nes valstiečiai traukė dar baudžiavos jungą, lietuvių tautiškojo judėjimo žadintojais buvo daugiausiai dvarponiai. Rusų vergystė, gerokai sulyginusi prieš rusiškąjį absoliutizmą dvarponį su valstiečiu, neleido dvarponijai skęsti ir toliau anarchijoj ir paspyrė pamatyti valstiečiuose artimesnius tautiškai žmones. Taip gimsta pasaulinė lietuvių literatūra dar prieš paliuosuojant valstiečius iš baudžiavos. Gi kuomet valstiečiai liko paliuosuoti

ir priaugo pirma laisvųjų karta, demokratizmo banga stumia tautiškąjį Lietuvos atgimimą nepaprastai smarkiai. Atgimimo gaivalas apima visas tris tautiškojo gyvenimo sritis: individualę kultūrą, ekonomiką ir politiką, ir visose šiose srityse reikalauja sau neprigulmingo plėtojimosi sąlygų. Tokiu būdu lietuvių tauta yra pergyvenusi savo istorijoj Rytų kultūros, o paskui Vakarų kultūros gadynę. Kiekviena iš jųdviejų paliko savo pėdsakus lietuvių individualybėje, bet kartu lietuviai reagavo prieš kiekvieną kultūrą su sau prigimtuoju temperamentu ir įnešė savo dvasios gaivalą kaip rusų, taip ir lenkų kultūron. Kuomet demokratizmo gadynė pastatė Lietuvai uždavinį eiti prie tautiškojo savistovumo per individualę kultūrą, pirmapradės šios kultūros buvo jau pagamintos, ir tautiškojo atgimimo gadynėj prisieina tik sintezuoti turtingą istoriškąjį lietuvių prityrimą. Prityrimas šitas yra ypatingas tuo atžvilgiu, kad jis nurodo lietuviams, kaip vienpusiškoji įtekmė ar Rytų, ar Vakarų kultūros skaldė iki šiolei tautiškąją lietuvių individualybę, todėl prieš atgimstančią Lietuvą atsistojo uždavinys pagaminti pasiremiant prityrimu savitą tautiškąją kultūrą, kurioje galėtų susiderinti sintezėje Rytų ir Vakarų kultūros pirmapradės.

III. LIETUVOS EKONOMIKA

Materialis tautų pasiturėjimas priguli nuo trijų veiksnių: 1) nuo natūralių krašto turtų, 2) visos tautiškojo triūso masės ir 3) politiškai-ekonomiškosios konjunktūros. Lietuva priguli prie tų nelaimingų šalių, kurios, būdamos beteisiame padėjime, kenčia nuo politiškai-ekonomiškosios konjunktūros. Natūraliai krašto turtai, nors vienpusiški, tačiau pusėtinai užtenkami. Geografinis Lietuvos padėjimas pats savaime visai neblogas. Tautiškojo triūso padedama nemažai, nors visas tautos triūsas dėlei politiškai-ekonomiškosios konjunktūros nebegal rasti pritaikinimo krašte. Esant lenkų valstybės įtekmei, susidėjo Lietuvoje neprielanki socialiai-politiškoji konjunktūra viduje Lietuvos. Visagalintis dvarponijos luomas privedė prie miestų puolimo,

kartu su jais ir prie pramonijos ir prekybos puolimo, ir nedavė iškilti trečiajam luomui. Užstojus rusų viešpatystei Lietuva ir Rusija, abi būdami žemdirbystės kraštais, atsirado konkurencijos stovyje, o kadangi spėka buvo ant Rusijos pusės, tai Lietuva šitoje konkurencijoje negalėjo laimėti. Todėl rusų javai buvo pardavinėjami pačios Lietuvos miestuose, o Lietuva turėjo gabenti savo javus užsienin nežiūrint į tai, kad muitas buvo labai nepatogus. Padėjimas Lietuvos pasirodė dar sunkesnis dėl tos priežasties, kad ekonomiškoje rivalizacijoje su vokiečiais Rusija buvo silpnesnė pusė. Iš čia gimsta kliūtis pakilti žemdirbystei, pramonijai ir prekybai. Ekonomiškas Lietuvos padėjimas pagerės tik tuomet, kuomet Lietuva įgis galią tvarkyti ekonomiškai-politiškąją konjunktūrą, t. y. kuomet įgis politiškojo apsisprendimo teisę.

IV. POLITIŠKIEJI LIETUVOS ELEMENTAI

1) Teritorija. Vilniaus Seimo nutarimas. Jei kokiam politiškam kūnui pripažinta teisė gyventi, tai jam tur būt pripažinta ir gyvenimo sąlygos. Todėl Lietuva, nežiūrint į priekaištus, negal atsisakyti Vilniaus kaipo Lietuvos sostapilio ir Baltijos jūrų pakraščių su prūsų Lietuva, per kurią plaukia į jūras žemasis Nemunas. Kiti teritoriškieji klausimai rišami ar laisvos sutarties, ar plebiscito keliais.

2) Gyventojai. Tautiškai-politiškuoju atžvilgiu Lietuvos gyventojai dalinas į jaunalietuvius, senalietuvius, baltarusius ir žydus ir nedidelį skaičių lenkų. Jaunalietuviai – tai demokratiškas gaivalas, remias valstiečiais ir darbininkais, dalimi inteligentijos ir šiaip miestelėnų. Jaunalietuviai eina prie tautiškojo savistovumo per tautiškai-individualę kultūrą. Senalietuviai remias dvarininkais, dalimi inteligentijos ir šiaip miestelėnų. Senalietuviai gyvena tradicija ir eina prie politiškosios laisvės per susivienijimą su Lenkija federacijos, autonomijos ar inkorporacijos formoje. Žydai reikalauja sau Lietuvoje kultūriškosios autonomijos ir gal susitaikinti vien su demokratiškuoju jaunalietuvių krypsniu.

Baltarusiai, tikrai tariant, sugudėję lietuviai, sutinka su jaunalietuviais užlaikydami savo gyvenimo formas. Neprigulmybė patenkintų jaunalietuvius, baltarusius ir žydus, jeigu gautų sutikimą *post factum* ir nuo daugumos senalietuvių. Šakniniai lenkai galėtų natūralizuotis ar pasilikti svetimtaučių padėjime.

Valstybės valdžia. Paskutiniais laikais Lietuvos visuomenės sąmoningumas yra išaugęs dėlei tos priežasties, jog visose tautiškojo gyvenimo srityse atgimimas tegalėjo eiti tik laisvos iniciatyvos keliu. Karas prispyrė lietuvius dar daugiau mokintis save valdyti. Karas sumobilizavo visas Lietuvos inteligentijos jėgas, pavyzdžiui, Centro Komitetas.

TAUTIŠKASIS MŪSŲ PAŠAUKIMAS

Kiekvienas asmuo yra tūla individualybė, ir tik dėlei šitos priežasties kiekvienam žmogaus asmeniui pripažinoma neabejojamoji vertė. Ten, kame nėra plačiai suprantamos individualybės, nėra irgi jokios objektyvios vertybės. Visos pasaulio individualybės dalinamos yra sulig rūšių. Kiekvienai individualybių rūšiai pridera tam tikra moralė vertė. Šioji moralė vertė teikiama vienokiai visoms vienos rūšies individualybėms, nors ir ne visos individualybės sudaro vienokias vertybes. Taip principialiai visiems žmonėms pripažinomos lygi moralė vertė bei teisės, nors ne visi žmonės esti vienokiomis vertybėmis.

Panašiai esama ir su rinktinėmis individualybėmis. Pavyzdžiui, pavienios tautos tėra vien tūlomis individualybėmis visoj žmonijoje. Visuotinosios istorijos žvilgsniu jos gal būti mažesnėmis ar didesnėmis objektyviomis vertybėmis, tačiau visoms tautoms, kaipo vienos rūšies individualybėms, pridera vienokia moralė vertė ir, kas toliau seka, vienokios teisės. Kaip visiems vienos visuomenės nariams principialiai teikiamos yra lygios pilietiškumo teisės, taip lygiai ir visoms žmonijos tautoms tur būt tikrumoj pripažintos neliečiamosios, tautiškosios individualybės žvilgsniu, teisės.

Pripažinus tautos individualybę esant neliečiamąja, tuoj kyla klausimas apie savistovų tautos uždavinį bei pašaukimą. Formaliai dalyką imant, kiekvienos individualybės uždaviniu yra išplėtimas padėtųjų joje pirmapradžių iki galimųjų ribų, ogi šitų pirmapradžių turinys ir potencialis krypsnis sudaro tai, ką

paprastai vadiname pašaukimu. Todėl, taikinant pasakytąjį prie tautos, išeina, jog tai, kas subjektyviu žvilgsniu yra tautos uždaviniu, objektyviu atžvilgiu tėr tautos pašaukimu. Jei paliepiamuoju tautos uždaviniu yra kuo stipriausias jos individualybės išplėtimas, tai providencialį jos pašaukimą sudaro esminės šios individualybės pirmapradės ir padėtas jose potencialis krypsnis.

Taip suprantamas tautos pašaukimas nieko netur bendro su vadinamuoju mesianizmu. Pastarasis nepripažįsta lygios moralės vertės bei teisių visoms tautoms, nepajėgia nustatyti lygsvaros tarp įvairių tautų individualybių, ir tai todėl, kad visai netinkamai stengias įnešti į tautiškąją sritį solidariškosios moralės atsakomybės sąvoką. Mesianizmas su teokratijos idėja tegalėjo turėti vietą tik vieną kartą pasaulio istorijoje ir atsikartoti jau nebegal, nors kai kuriose tautose stengtasi daryti nevykusius plagiatus. Tačiau kalbėti apie tautos pašaukimą ne tik galime, bet ir privalome, nes sąmoninguoju mūsų tautos uždaviniu tegal būti vien vykinimas tautiškojo mūsų pašaukimo. Mes turime suvokti tautiškąjį savo pašaukimą, jei tik geidžiame gyventi su tikru tautiškosios savo vertės pajautimu ir nenorime tapti nelemtuoju dykažoliu kitų tautų tarpe.

Toliau pabandysiu duoti apskrituose bruožuose sintetiškąjį supratimą apie tautiškąjį mūsų pašaukimą, kiek jisai apsireiškia lietuvių būde, temperamente bei gabumuose, geografiškosiose ir istoriškosiose aplinkybėse ir kultūriniame darbe. Manau, jog mums svarbu įgyti aukščiausią tautiškojo mūsų supratimo laipsnį ypač dabar, kuomet mūsų šalis virto ašarų pakalne, kuomet gyvastingiausiems tautiškojo mūsų gyvenimo pamatams gresia pavojus, kuomet tolimesnis mūsų likimas nepermatomai paslėptas ateities ūkanoje. Todėl nūnai svarbu mums sustiprinti savo tikėjimą į tautiškąją mūsų žvaigždę, nes tik šitas tikėjimas, Apvaizdai leidžiant, pajėgs mus, lyg Mozė, pravesti per nelaimių juodąsias jūras, kad išpildytumėm tai, ką lemia mums mūsų tautiškoji Laima.

Tiek susipratimui abstrakcijos.

❖ ❖ ❖

Gal niekas taip gerai necharakterizuoja tautiškąjį būdą, kaip kalba: joje atsispindi tautos dvasios turiningumas ir temperamentas. Todėl nenuostabu, kad ir lietuvių kalboje, jos privalumuose bei likime, geriausiai apsireiškia tautiškasis lietuvių būdas. Lietuvių kalba ypatinga yra tuomi, kad ji, jei taip galima išsireikšti, kitaip atrodo statikoj, nekaip dinamikoj. Nepaprastas natūralis turiningumas bei turtingumas nepajudinamai užsiliko lietuvių kalboje per ištisus tūkstančius metų kartu su fonetiškomis ir morfologiškomis jos ypatybėmis, bet dinamiškuoju žvilgsniu šita kalba neparodė stengimosi prisitaikinti prie istoriškųjų lietuvių gyvenimo aplinkybių ir beveik iki šiolei buvo neeikvojamu kapitalu tautiškajame lietuvių brangumyne. Todėl lietuvių kalba, viena iš gražiausiųjų ir, be abejo, archajiškiausia iš gyvųjų Europos kalbų, ir dabar dar pasilieka sulyginant žemame, kultūriškuoju žvilgsniu, stovyje. Kitaip sakant, didelis konservatyvumas užsilaikyme ir mažas aktyvumas plėtojimesi ir prisitaikinime prie gyvenimo reikalavimų charakterizuoja lietuvių kalbą. Bet kadangi šioji kalba tėra vien tautiškosios lietuvių dvasios padaras, tai nurodytos lietuvių kalbos ypatybės yra vienkart tautiškojo lietuvių būdo objektyvacija. Todėl *mutatis mutandis* galima iš čia padaryti išvadą, jog tautiškasis lietuvių būdas pasižymi nepaprastu konservatyvumu buvime ir mažu grynai tautiškuoju aktyvumu veikime (tai dar visai nereiškia, kad lietuviam trūksta darbštumo). Šiuodu pamatiniu privalumu atliko nepaprastą rolę tautiškojoje lietuvių istorijoje, juo labiau kad šiaip jau geografiškosios bei istoriškosios aplinkybės tvėrė didžiai ypatingą lietuvių padėjimą tarpe dviejų Rytų ir Vakarų kultūrų, iš kurių dviejų kiekviena stengėsi mažiau ar daugiau aktyviai praplėsti savo įtekmes. Ačiū šitokiam lietuvių būdui ir padėjimui Lietuva pastojo arena, ant kurios stipriausiai susirėmė dvi priešingai skirtini kultūri: bizantiškai-rusiškoji Rytų kultūra bei lotyniškai-lenkiškoji Vakarų kultūra. Lietuvos istorija ir yra istorija apie tai, kaip ypatinga tautiškoji lietuvių dvasia perėjo per šitą nepaprastą dviejų nuošalinių kultūrų kovą

ir, užsilaikiusi ačiū savo konservatyvumui, pradeda aktyviai tverti sintezę iš dviejų priešingų kultūrų pirmapradžių. Šiuo atžvilgiu įdomiausioji lietuvių istorija yra, be abejo, vienintelė savo rūšyje.

Tuo tarpu, kuomet didžioje tautų kilnojimosi gadynėj žymi Europos dalis sukrutėjo ačiū gaivališkai-tautiškiems judesiams, Lietuva užsiliko nepaliesta patriarchalėje savo ramumoje ir po senovės gyveno vidujiniu savo pasauliu. Šitasai vidujinis lietuvių pasaulis taip nepaprastai atrodė paskesniems istorikams, kad kai kurie iš jų darė spėjimą, būk lietuviai esą pergyvenę gilioje senovėje aukštesnį kultūros laiptą. Ir iš tikro apie tai galima būtų rimčiau spėlioti, jei lietuvių tautoje galima būtų pastebėti nors mažiausias išgimimo žymes. O aukštas doros skaistumas, kaip papročiuose, taip ir liaudies tvėryboje, rodo tik į tai, kad lietuvių tauta, išnešusi iš savo lopšio geras etniškąsias tradicijas, stropiai saugojo jas ačiū konservatyviam savo būdui. Galima spėti, jog lietuvių paplūdimas iš Azijos gelmių įvyko kaip tik tuomet, kuomet ten užsibaigė pirmoji pažanga nuo grynai stabmeldiškosios pasaulėžvalgos prie pirmo aukštesnio laipsnio filosofiškosios pasaulėžvalgos, kuriuo buvo indiškasai panteizmas. Gal būt, kad kartu su pasaulėžvalga lietuvių tauta išnešė iš Azijos savo būdo ypatybes, susiformavusias Rytų aplinkybėse. Net dabar, kuomet viešajai lietuvių istorijai baigia jau eiti tūkstantis metų, pagrindinį lietuvių liaudies būdą sudaro Rytų dvasios pirmapradės beveik taip pat, kaip tai buvo pradedant aušti lietuvių istorijai. Kontempliatyviškas viduje susitelkimas, mistiškas pasaulio suėmimas, panteistiškas gamtos pajautimas ir prie askezės palinkimas, būdami pirm visa ko Rytų dvasios privalumais, charakterizuoja lietuvių dvasią taip dabar, kaip ir tuomet.

Paprastai visas lietuvių dvasios turtingumas pasilieka potencialiai neapreiškiamajame stovyje, nes lietuvių būde nesama palinkimo prie objektyvacijos tautiškojo savo individualumo nuošaliniame tarpe. Čia glūdi priežastis tos stokos tautiškojo aktyvumo, apie kurią esame aukščiau kalbėję. Čia irgi gimsta dar viena lietuvių dvasios ypatybė, būtent: lietuvis sulyginant

labai nežymiai reaguoja prieš paprastus gyvenimo spausnius, bet jis pradeda reaguoti su neproporcionale spėka, kuomet šitie spausniai perviršija jo kantrumą bet ištvermę. Potencialė energija išsikrauna tuomet su žaibo staigumu ir stiprumu. Pažymėsim, jog šis lietuvių dvasios dėsnis apsireiškia kaip pavienio lietuvio psichikoje, taip ir viešame tautiškajame gyvenime, o ypač jisai pasižymėjo dviejuose svarbiuose lietuvių istorijos momentuose, būtent: XI šmt., kuomet kaimynų užpuolimai sužadino lietuviuose užkariaunamąją ekspansiją, ir XIX šmt., kuomet svetimas tautiškasai prispaudimas pagreitino gaivališkąjį Lietuvos atgimimą. Pirmą kartą pagaminta lietuvių dvasios reakcija sutvėrė plačią ir galingą valstybę, antrą gi kartą panaši reakcija netikėtu būdu prisidėjo prie greitesnio tvėrimo aukštesnės tautiškai-individualės kultūros. Nors tuodu momentu skiriasi pamatiniais savo krypsniais, tačiau viens su antru randasi organiškame sąryšyje, nes riša juodu vidujinė lietuvių istorijos logika. Kadangi lietuvių tautos stengimasis prie aukštesnės savitos kultūros per neprigulmingą valstybę ne tik nepasiekė tikslo, bet dar paskandino lietuvių tautą svetimų įtekmių bei prispaudimų jūrose, tai vėl tautiškąjį savistovumą tegalima įgyti tik per aukštesnę tautiškai-individualę kultūrą.

Suprantamas dalykas, kad jokia tautiškoji kultūra nebegal gimti visai neprigulmingai nuo tautiškosios istorijos žengimo, nes jinai nėra tveriama iš nieko. Todėl ir besitveriamoji aukštesnė lietuvių kultūra tėra vien paskutiniu sąnariu nenutraukiamame lietuvių istorijos tęsimesi. Šiuo žvilgsniu principialė lietuvių kultūros pakraipa nėra pripuolamas padaras, ir istoriškųjų veiksnių suvokimas gal mums tąją pakraipą paaiškinti ir nurodyti tikrą kelią tolimesniam tautiškosios kultūros statymui.

Aukščiau buvo jau nurodyta, kokie tautiškieji stumsniai prisidėjo prie įkūrimo neprigulmingos lietuvių valstybės. Toliau svarbu suprasti, kokią rolę atliko lietuvių valstybė individualėj lietuvių tautos kultūroj. Pažymėtina yra pirm visa ko, kad lietuvių valstybės tvėrimasis supuolė su užkariaunamąja jų ekspansija mažiausio atsispyrimo linkon, t. y. rytslavių tautų šalyse. Todėl, kuomet susitvėrusi lietuvių valstybė turėjo pasirūpinti

savitai suforminti viešąją tvarką bei teisę, o taipogi – pagaminti aukštesnį tautiškosios kultūros laipsnį, reikalingą naujai viešojo gyvenimo stadijai, lietuviai jau savo valstybės ribose surado tam tikrą bizantiškai-rusiškąją Rytų kultūrą. Pagundinimas pasinaudoti jąja savo reikalams buvo per stiprus, kad lietuviai, pasižymėję tuomet mažu tautišku aktyvumu, galėtų prieš jį nustovėti ir imtis tautiškosios tvėrybos įrankių. Todėl per visą lietuvių valstybės formavimosi bei plėtojimosi periodą lietuviai, kad ir apreiškė nepaprastą konservatyvio savo buvimo pastovumą, tačiau pasyviai savinos bizantiškai-rusiškąją visuomeniškumo kultūrą. Lietuviai, kad ir stabmeldžiai, užlaikė sulyginant aukštą savo dorą, tvirtai laikėsi stabmeldiškosios savo tikybos ir neišsižadėjo pastovių socialiai-ekonomiškojo savo gyvenimo formų, – čia lietuvių konservatyvumas ima viršų ir saugoja juos nuo išsitautinimo. Bet susidūrę su pavergtaisiais rusais, lietuviai eina net toliau, negu liepia tolerancijinė jų politika, ir apreiškia jau tiesiog žalingą tautiškojo aktyvumo stoką.

Tai yra pamatinė priežastis, kodėl nepaprastai greitas lietuvių valstybės išsiplėtimas, tautiškojo individualumo žvilgsniu, pasirodė lietuviams visai nenaudingas, nes, antmetęs valdančiajam Lietuvos luomui bizantiškai-rusiškąją kultūrą, jis pirmą kartą suskaldė tautiškąją lietuvių individualybę. O kartą jau įsivyravus į lietuvių valstybę, šita kultūra tvirtai laikėsi užimtosios pozicijos ir jos įtekmė negreit pasidavė kitos kultūros spausniui, kuomet Lietuva susijungė su Lenkija ir atidarė plačiąsias duris lotyniškai-lenkiškajai Vakarų kultūrai. Priežastimi šito Rytų kultūros pastovumo iš dalies buvo tai, kad bizantiškai-rusiškoji kultūra žymiu saiku atitiko ne tik valstybiniams Lietuvos reikalams, bet ir tautiškajam lietuvių būdui, pritvinkusiam Rytų dvasios. Be to, bizantiškai-rusiškoji kultūra, jau kaipo krikščioniškoji kultūra, pasirodė aukštesne už stabmeldiškąją lietuvių kultūrą, nors pastaroji sulyginant pasiekė aukštą laipsnį. Tai dar nereiškia, kad laimėjusi kultūra sintetiškai susiliejo su tautiškuoju stabmeldiškosios lietuvių kultūros branduoliu. Tikrai sakant, bizantiškai-rusiškoji kultūra nepasiekė tautiškosios lietuvių dvasios gelmių, nors ir paliko savo pėdsakus lietuvių

gyvenime. Daug stipresnė buvo paskui įtekmė lotyniškai-lenkiškosios Vakarų kultūros. Vakarų kultūros veikmė turėjo būti didesnė jau vien dėl to, kad šita kultūra pati savaime pasižymi didesniu praktiškuoju aktyvumu negu Rytų kultūra, kurią charakterizuoja žymus teoretizmas bei pasyvumas. Šiuo atžvilgiu vakarų kultūra iš pat pradžios turėjo daugiau šansų laimėti nekaip jos rytinė priešė. Bet čia įdomu pažymėti, jog Lietuva, kaipo savistovus politiškas kūnas, gerai prosperavo lig tol, kol buvo užlaikoma joje dviejų skirtinų kultūrų lygsvara. Juo labiau lotyniškai-lenkiškoji kultūra ėmė viršų ant bizantiškai-rusiškosios kultūros, politiškasis Lietuvos savistovumas pradėjo silpnėti ir palengvėl nykti.

Ačiū Jogailos žygiams Lietuva staiga tapo pasukta iš Rytų į Vakarus. Iš karto toksai fronto atsukimas tebuvo vien visai mechaniškas, bet čia pat jau įvyko trys stambūs atsitikimai, kurie padėjo tvirtą pamatą tolimesniam Lietuvos asimiliavimui sulig lotyniškai-lenkiškosios kultūros. Buvo tai priėmimas katalikybės nuo lenkų, suvienymas didžiojo Lietuvos kunigaikščio ir lenkų karaliaus viename asmenyje ir susibičiuliavimas Lietuvos bajorijos su lenkų aristokratija. Per šituos tris tiltus be paliovos žengė Lietuvon lotyniškai-lenkiškosios kultūros nešėjai nuo Jogailos iki Sigmantui Augustui (1385–1569 m.) ir varė smarkią kovą kaip su lietuvių stabmeldyste, taip ir su įsiviešpatavusia Lietuvoje bizantiškai-rusiškąja kultūra. Beveik per visą personalės unijos periodą tęsėsi šita ypatinga kova, užlaikydama lygsvaroje abi kovojanti kultūri. Rytiškas lietuvių kunigaikščių despotizmas rado dabar sau apribojimą vakariniame valstybės piliečių aktyvume, o iš šitos lygsvaros sužibėjo didesnė laisvė ir geresnė tvarka, kuriedvi, personalės unijos periodui baigiantis, buvo sukodifikuoti garsiuose Statutuose.

Kuomet lotyniškai-lenkiškoji kultūra, ačiū vidujinei Lietuvos asimiliacijai su Lenkija, gavo galutinai viršų ant Rytų kultūros, Lietuva buvo priversta susijungti su Lenkija parlamentarės unijos ryšiais. Nuo šito laiko lotyniškai-lenkiškoji kultūra paplūdo Lietuvon dar platesnėmis vėžėmis ir greit visiškai pergalėjo pirmykščią Lietuvos kultūros pakraipą. Valdančiųjų luomų

aktyvumas nerasdavo toliau suorganizuotos priešstatos iš pusės tvarkingos ir mokančios paklusti lietuvių dvasios. Todėl, veikiant lenkų pavyzdžiui ir įtekmei, šitas valdiškasis aktyvumas virto paprasta anarchija. Tokiu būdu galutinas lotyniškai-lenkiškosios kultūros laimėjimas privedė Lietuvoje prie likvidacijos savistovios lietuvių valstybės, o lietuvių valstybės likvidacija buvo tuo pat laiku vienu iš svarbiausių vidujinių veiksnių, patraukusiųjų suvienytą lietuvių-lenkų valstybę prie puolimo, nes šitie ardantieji veiksniai negalėjo jau daugiau turėti tvirtos priešstatos lietuvių valstybės tvarkoje bei teisėje. Suvienytoje valstybėje karaliaus valdžia, nerasdama daugiau paramos Lietuvoje, tapo dar stipriau apribota, sumažinta ir visiškai susilpninta ir galop pasidarė žaislu visa galinčios diduomenės rankose, kuomet kaimyniškose šalyse augo absoliutizmas, kuriam lemta buvo sustiprinti valstybinės valdžios jėgas. Lietuvių-lenkų valstybė pastojo visa galinčios diduomenės įrankiu anarchistiškiems savo tikslams pasiekti, o tuo tarpu kaimyniškose valstybėse absoliutizmas rišdavo visus luomus valstybiškoje tarnystoje. Lietuvių-lenkų valstybėje žemvaldžių diduomenė apvertė savo naudai ekonomišką kraštų gyvenimą ir suardė miestų pramonią bei prekybą tuo pačiu laiku, kuomet kitose valstybėse tretysis luomas tapo nauju jųjų ramsčiu. Įdomu pažymėti tąjį, be abejo, nepripuolamą faktą, kad laikotarpis didžiausio lenkų kultūros laimėjimo Lietuvoje ir galutinos lietuvių valstybės likvidacijos (1791 m.) buvo kartu ir lenkų valstybės likvidacijiniu periodu. Pažymėsim dar, kad suvienytoje lietuvių-lenkų valstybėje pozityvi grynai kultūringoji tvėryba pasiekdavo kulminatyvių momentų tik tuomet, kuomet tiksli lietuvių dvasia, pasisavinusi Rytų kultūros elementus, jungė juos su vakariniu lenkų kultūros aktyvumu. Šitokios sintezės padaru buvo žinomasis kodifikacijinis periodas Lietuvoje (1522–1588), o paskui, lietuvių-lenkų valstybei puolant ir net paskiau, – kultūringasis liuminatizmas su Vilniaus universiteto klestėjimu. Nors tautiškuoju žvilgsniu abu tuodu nusidavimu buvo tik pirmykščios lietuvių istorijos pakraipos likvidacija, tačiau kultūriškuoju žvilgsniu buvo tai tokios sintezės išdava, kurioje lietuvių dva-

sia padėjo geriausią dalį. Lenkai neturėjo savo kodifikacijinio periodo, o atgimimo gadynėj Vilnius, Lietuvos sostapilis, tapo lenkiškaisiais Atėnais.

Tokiu nepaprastu būdu buvo likviduotas pirmykštis lietuvių istorijos krypsnis, bet šita likvidacija buvo kartu kito tautiškojo progreso pradžia. Kaipo priešingybė pirmykščiam krypsniui jau likvidacijiniame lietuvių valstybės periode gimsta stengimasis prie politiškosios neprigulmybės per aukštesnę tautiškąją kultūrą. Pradžią padeda didžiosios revoliucijos pirmtakūnė – reformacija. Kaip didžioji revoliucija pagamino natūralį demokratizmą, taip reformacija dar anksčiau pagamino religijinį natūralizmą. Ir viena, ir antra iškėlė individualizmo principą, o kartu su juo ir tautiškąjį individualizmą. Todėl reformacija pirma sužadino Lietuvoje stengimąsi prie savitaus tautiškojo individualumo. Kaip reakcija prieš reformaciją įvyksta jėzuitų akcija, kuri, kad pergalėjus reformaciją Lietuvoje, turėjo įstoti į tautiškojo veikimo vėžes. Tačiau grynai tautiškasai judėjimas negalėjo likvidacijiniame periode daug ką nuveikti, nes svarbiausias laisvųjų žmonių luomas – bajorija – paskendo lenkystės jūrose. Po didžiosios revoliucijos, kuomet atėjo demokratizmo gadynė, tautiškojo lietuvių judėjimo likimas žymiai persimainė. Pirmą XIX šmt. pusę, kol negalėjo įvykti Lietuvoje laisva klasių rivalizacija, nes valstiečiai traukė dar baudžiavos jungą, lietuvių tautiškojo judėjimo žadintojais buvo daugiausiai bajorijos luomo asmens. Rusų vergystė, gerokai sulyginusi prieš rusiškąjį absoliutizmą dvarponį su valstiečiu, neleido bajorijai ir toliau skęsti anarchijoj ir paspyrė numatyti valstiečiuose artimiausius tautiškuoju žvilgsniu žmones. Taip gimsta pasaulinė lietuvių literatūra dar prieš paliuosuojant valstiečius iš baudžiavos. Gi kuomet valstiečiai liko paliuosuoti ir priaugo pirma laisva jų karta, demokratizmo banga stumia tautiškąjį Lietuvos atgimimą nepaprastai smarkiai. Priaugusi amžiais potencialė lietuvių dvasios energija išsikrauna su gaivalinga jėga. Atgimimo gaivalas apima visas tris tautiškojo gyvenimo sritis: individualę kultūrą, ekonomiką ir politiką, ir visose šiose srityse reikalauja sau savistovaus plėtojimosi sąlygų.

Tokiu būdu lietuvių tauta yra pergyvenusi savo istorijoje iš pradžios Rytų kultūros, o paskui Vakarų kultūros gadynes. Jei Rytų kultūra daugiau pritiko rytiškai lietuvių prigimčiai, tai Vakarų kultūra, kartu su katalikybe, yra daugiau išsišaknėjusi istoriškajame lietuvių tautos plėtojimesi. Todėl kiekviena iš jų-dviejų paliko beveik lygius pėdsakus lietuvių individualybėje, bet kartu lietuviai reagavo prieš kiekvieną kultūrą su įgimtuoju sau temperamentu ir įnešė savo dvasios gaivalą kaip rusų, taip ir lenkų kultūron, kiek jiedvi buvo paplitusi Lietuvos krašte. Kuomet demokratizmo gadynė pastatė Lietuvai uždavinį eiti prie tautiškojo savistovumo per individualę kultūrą, pirmapradės šios kultūros, tikrai sakant, buvo jau pagamintos, ir tautiškojo atgimimo gadynėje lietuviams prisieina tik sintezuoti turtingą istoriškąjį savo prityrimą, juo labiau kad šitam prityrimui atsako Lietuvos tikruma, kurioj dabar randasi greta Rytų bei Vakarų kultūrų elementai.

Istoriškasis lietuvių prityrimas yra ypatingas tuo žvilgsniu, kad jis nurodo lietuviams, kaip vienpusiškoji ar Rytų, ar Vakarų kultūros įtekmė pragaištingai skaldė iki šiolei tautiškąją lietuvių individualybę. Todėl prieš atgimstančią Lietuvą kyla uždavinys pagaminti pasiremiant tautiškuoju būdu ir prityrimu savitą kultūrą, kurioje galėtų susiderinti organiškojoje sintezėje Rytų ir Vakarų kultūros pirmapradės.

Šitasai tautiškas uždavinys objektyviu žvilgsniu ir yra didžiuoju mūsų pašaukimu. Geografiškasis mūsų padėjimas tarpe dviejų skirtinų kultūrų, istoriškasis mūsų prityrimas, išmėginęs savyje abiejų kultūrų veikmę, tautiškasis mūsų būdas, gimęs Rytuose ir augęs Vakaruose, – viskas tai lemia mums sintezę dviejų principialių kultūringojo pasaulio srovių. Visuotinojoje istorijoje nerandame kito panašaus padėjimo, nerandame kitos tautos, ėjusios tokiais nepaprastais keliais prie savo tautiškosios kultūros, nerandame irgi kitos tautos, kuri taip daug būtų kentėjusi ir taip mažai nuskriaudusi kitus. Todėl ne veltui tautiškojoj lietuvių ornamentikoj pastebime nepaprastą kryžiaus ženklo reikšmę, simbolizuojančią aukštą, bet sunkų pašaukimą.

Mickevičius, nors rašė lenkiškai ir pirm visa ko Lenkijai, bet drauge su karšta Lietuvos meile turėjo savyje didelį Rytų bei Vakarų kultūros sintezės pajautimą ir šiuo žvilgsniu savo tvėryboj jis buvo visiškai lietuviškuoju dainiumi. Ne kraujas darė Mickevičių lietuviu ir ne kalba galėtų jį padaryti tautiškuoju mūsų dainiumi, bet jis buvo lietuviu tąja įkūnyta jo tvėryboj dviejų kultūrų sinteze, kurią jisai sučiuopė lietuviškojoje dvasioje ir apie kurią tarytum ištaręs yra tuos ypatingus žodžius: „Kas pajėgs išmatuoti lietuvių tyrlaukių bedugnės gelmes?" („Ale ktoż zmierzy puszcz litewskich przepastne krainy?")

Tautiškasis mūsų atgimimas, nors padarė per paskutinius dešimtmečius netikėtus milžiniškus žingsnius pirmyn, tačiau jis dar neišėjo iš stadijos gaivalingo judėjimo, kuris pirm visa ko vadovaujas užsilaikymo instinktu. Stadija šita, be abejo, tur savo providencialę rolę tautos gyvenime, bet kaipo faktą reik dar pripažinti joje stoką grynai kultūringosios refleksijos. Tačiau žymiausiuose tautiškojo mūsų atgimimo atstovuose šita refleksija aiškiai jau apsireiškia ir užbrėžia sintezę, atitinkančią tautiškajam mūsų pašaukimui. Prie tokių mūsų kultūros tvėrėjų manding galima, pavyzdžiui, priskaityti Čiurlionį ir Vydūną. Abudu augo ir lavinosi Vakarų kultūroje, o tuo tarpu kiekvienas iš jųdviejų aktyviai savo tvėrybai naudojosi kaipo objektu rytiniais lietuvių dvasios elementais. Todėl vokiškasis aktyvizmas nesutrukdė Vydūnui sučiuopti lietuvių dvasioje rytinės filosofijos pirmaprades, o Čiurlionis, didelis aktyvistas dailėje ir tvėrėjas naujos sintezės tarp priešingai skirtinų dailės šakų, kaip muzikos ir tapymo, – pripildė savo tvėrybą grynai rytiškosios kontempliatyvės mistikos. Vakarinis vyriškumas jungiasi jau čia su rytiniu moteriškumu ir atidengia mums naujas tautiškąsias padanges. Toks mūsų pašaukimas ir toks mūsų uždavinys. Pašaukimas aukštas – uždavinys didelis. Ar pajėgsim jį tinkamai išpildyti? Ar nenukrypsim į vieną kokią šalį? Ar nepaskęsim per anksti miesčioniškojo pervenizmo savidžiaugsmėj? Veltui dabar ieškosime šitiems paklausams atsakymų. Tačiau tautiškoji mūsų priedermė aiški: budėkime ir matuokime ne savo pašaukimą pagal jėgas, bet savo jėgas pagal pašaukimą.

[STUDIJŲ FRIBŪRE LAIKŲ DIENORAŠČIO FRAGMENTAI]

5.IX.1918. Friburgas

Kantono knygynas. Skaitau Sertillages'o „Saint Thomas d'Aquin". Apsistojau beskaitęs apie Dievo amžinumą (I, 207). Daug žmonių apie tai galvota. Milžiniškas dvasios darbas jau atliktas. Bepigu juom gėrėtis, – reik tik gerai pažinti atgyvenusiųjų savo amžių mąstytojų protavimus. Ne anksčiau galima nusitverti nuosavų minčių ir jas pinti į tiesos tinklą... Staiga girdžiu žąsies riksmą. Sužadina jis daug įspūdžių, pergyventų įvairiais laikais visokiose vietose, tarp kitko – karštą gyvenimo norą. Jaunas dar esu. Gyvenime geidžiu patirti jaunybės negęstančios, nepereinančios.

Kyla noras išreikšti tučtuojau savo jausmus. Atsimenu galvojęs apie dienyno rašymą. Pradedu ilgai nesvarstęs. Gera juk proga pradžiai padaryti. Įpratęs rašyti apie save ir savo jausmus, aprašysiu prisiminęs irgi praėjusių atsitikimų, patirtų pergyvenimų. Neskubėsiu, savęs prie rašymo nespirsiu. Tai dėsiu ant popieriaus, kas savaime iškilo iš sielos gelmių. Vengsiu irgi bereikalingų žodžių. <...>

Paskutinį kartą padėjau plunksną nepatenkintas savo raštu. Gal iš dalies todėl nebeturėjau ilgesnį laiką, ištisą mėnesį, noro vėl jos imtis. Jaučiu, kaip sunku visiškai suderinti savo vidaus gyvenimą su jo apreiškimu žodžiais. Ir nors stengiaus save įtikinti, kad neverta iš karto apsistoti prieš tokią sunkenybę, tačiau nebeturėjau savaiminio palinkimo prie rašymo. Šiandien vėl jis atsirado.

8.IX.1918. Vakaras

Sugrįžau šiandien popiet iš Lozanos. Per dvi dieni, ką ten išbuvau, teko ilgai matytis su tautiečiais, atvažiavusiais iš Lietuvos. Buvo malonu ir naudinga, nors buvo taipogi ir skaudžių valandėlių, nelinksmų minčių. Nesvarbu, kas atsitiko; svarbu tai, kad nemoku su žmonėmis gyventi. Likimas paskyrė man temperamentą, kuris netinka mano proto individualybei, kitaip sakant, pasaulėžvalgai. Savo temperamentu bijau žmonių. <...>

Vienumoj pasilikęs ilsiuos; grįžtu savęsp. Darosi palengvėl ramu. Savo vertės pajautimas prabilsta nuosavu balsu. Sąmonė prasiblaivina. Auga supratimas, kaip daug dar trūksta mano būdui, kiek reikia dar darbo padėti jo patobulinimui. Raštu stengiuos dalį tojo darbo atlikti. Gal tokiu būdu susiprasiu tuose mano asmens dalykuose, kurie iki šiolei man pačiam nėra aiškūs.

11.IX.1918. Vakaras

Vakar vėl buvau Lozanoje, gi šiandien – Berne. Turėčiau važiuoti Paryžiun, jei prancūzų konsulatas, susinešęs su savo valdžia, suteiks man vizą. Vėl mačiaus su tautiečiais, atvažiavusiais iš Lietuvos. Iš pasikalbėjimų su jais supratau aiškiai, kad nieks iš jų negiria mano pasielgimo su kun. V[iskantu]. Beveik į akis vadina mane liurbiu. Sutinku su jais, tačiau klausimas yra daugiau supainiotas, negu jie mano. Juk ir aš pats jau ilgesnį laiką stengiuos išspręsti klausimą apie tai, kaip privaloma elgtis su žmonėmis ir reaguoti prieš netikusius jų žygius. Neabejojant nesipriešinimo principas nėra teisingas, bet, iš kitos pusės, bepigu pavirsti Don Kichotu. Tikrai klausimą išspręsti ir teisingą principą pritaikinti man iki šiolei nesiseka. Daug, matyti, kliudo temperamentas ir energijos stoka.

Tautiečiai man net užmeta, jog tik dėl mano tylėjimo kun. [Viskantas], padaręs plagiatą iš mano rankraščių, tegalėjo iškilti Amerikos lietuvių akyse ir gauti iš jų įgaliojimą dalyvauti jų vardu prispaustųjų tautų konferencijoje Paryžiuje[1]. Nežinodami visų aplinkybių, jie iš dalies klysta dėl daugelio smulkmenų,

tačiau reik pripažinti, kad *post factum* nurodo teisingas pasekmes. Bet jei laikyčiau principu jų patarimą demaskuoti plagiatorius, falsifikatorius, denunciatorius, išdavikus, tai, Dieve mano, kiek turėčiau šito nemalonaus darbo vien per trejus savo buvimo Šveicarijoje metus. Tikrai sakant, kun. [Viskantas] nėra blogesnis už daugelį kitų asmenų, kurie džiaugiasi šiokiu tokiu padėjimu ir visuomenės pasitikėjimu. Skirtumas tik toks, kad jie yra kol kas ant ratų, gi kun. [Viskantas] – po ratais. Apskritai dabarties karta daugiausia yra pagedusi, ir sunku man su ja susitarti. Ji nesupranta manęs, gi aš jaučiuos jos tarpe visai ne savo gaivale. <...>

11.X.1918. Humilimont pres Bulke. Saulei leidžiantis

Rudens diena. Popiet išėjau iš gydyklos pasivaikščioti. Palengvėl tiesiau žingsnį po žingsnio įsiklausęs, atsidavęs gamtos gyvenimui. Rudens rūkai šviesūs ir permatomi slenka per kalnų viršūnes. Esama jų užtektinai ir ant dangaus, vienok saulė maloniai šypsosi. Medžių lapai šen ir ten jau gerokai parausvę, pageltonavę. Ramu ir kažkaip maloniai liūdna. Rudenį ypač apsireiškia gamtos veidas. Ilgesys – štai žodis, kuris apsako jo išvaizdą. Nebenujausčiau to taip aiškiai, kad ne šitas paukštelis, kurio negaliu niekuomet ramiai klausyti: „Uit, uit", – čiulba jis liūdnai, ir visas dreba, ir moja uodegėle. Šiandien jį išgirdęs persikėliau jausmais į gimtąją savo šalį ir paskendau pasiilgime, atminimuose. Tai buvo mūsų rudens atsiminimai. Dieve mano, kaip pasidaro graudu ant širdies. Kuomet, kuomet vėl ten būsiu? Ar sugrįš dar jaunybės džiaugsmai, skaistūs jausmai, šeimynos malonumai? <...>

Viena žiemos prietema. Dangus dar tebesišypso rausvais nusileidusios saulės spinduliais. Baltos drapanos pridengė žemės skurdą ir nutildė jos ūžesį. Miškas, ir tas nurimo. Dar valandėlė, ir pirmoji žvaigždė prašvito mėlynoje erdvėje. Jos spindulėlis atnešė vilties pasiilgstančiai širdžiai. Jisai tarsi sakė: „Nenusimink, šiandien kartu su manim atgimsta širdyje didelio įvykio atsiminimas. Atgimsta širdyje Jisai, mūsų Viešpats, apsimetęs kūdikėlio pavidalu. Žemės vargšai – piemenėliai ir dangaus ga-

liūnai – angelai gieda Jam lygiai garbės giesmę: „Eikit tatai savųjų tarpan ir džiaukitės".

Apleidęs gamtos prieglobstį, eini panašių sau žmonių būrin jei ne džiaugtis, tai bent pasilinksminti. Kasdieniniai rūpesčiai valdo čia mūsų ūpą bei elgimąsi. Mūsų geiduliai, it įsisiūbavusi jūra, nebenurimsta taip lengvai, kaip išviršinės gamtos apraiškos, ir nebenutilsta net visai iškilmės valandoje. Šiandien, šitą dar vakarą, Jisai turi atgimti mūsų širdyse, bet mus dar tebemėto tartum neramios vilnys gyvenimo smulkmenos. Štai Jis jau žengia, Jisai jau atėjęs į mūsų širdies Betaniją, o mes vis dar pasidavę kartu su Morta materialiems mūsų prigimties reikalams. Sušlamėjo baltas plotkas, nekaltas kaip kritęs ką tik sniegas, pakilo širdis, prabilo lūpos meilės žodžiais, bet tik valandėlei. Grįžtančioji banga pagavo mus vėl į savo sūkurį ir tebetraukia mus prie to, kas glamonėja mūsų kūno jusles, kas pataikauja mūsų savimeilės palinkimams. Ir Jo vėl nėra su mumis.

3.IV.1919. Asil de Vieillards (Friburg)

<...> Kūnas mane ypač slegia. Nepajėgiu paliuosuoti nuo jo savo valios, proto, ūpo. Jo silpnumas atima man visą gyvenimo džiaugsmą. Kad pakilčiau dvasia, kad laisvai skrajočiau idealo padangėse, reik juk nustoti buvus jo vergu. Tuo tarpu jau viena tik sveikatos stoka neleidžia man tai padaryti. <...> Kiek sumanymų, kiek vaisingų idėjų jaučiu savo dvasioje. Ir kaip maža teturiu fiziškos energijos jiems vykinti, plėtoti. Tikiu – dar pasveiksiu ir gerokai pasidarbuosiu, gi tuo tarpu toksai bejėgis padėjimas, kuomet laikas spiria prie darbo, dar labiau gamina melancholijos ūpą. Pasipasakot apie šitą ūpą ir kilo didelis noras.

Per paskutinį mėnesį daug turėjau rūpesčių ir daug pergyvenau triukšmo. Atvažiavo Friburgan iš pradžių atstovai iš Lietuvos, paskui atstovai iš Amerikos. Teko šiek tiek jais užsiimti, o galop irgi nuvažiuoti Bernan, kad ten jų visų tarpe pasižmonėčiau. Tai, kas kitam būtų vien malonus pasilinksminimas, mano sveikatai pasirodė per sunki našta. Turėjau pagaliau, ja besirūpindamas, išvažiuoti iš Friburgo ir stoti gydyklon. Gaila, kad taip vėlai ėmiau apie tai rūpintis; juk geriausias, vasaros, laikas

praėjo man veltui kaip sveikatos, taip ir darbo žvilgsniais. Ką gi padaryti, kuomet trūksta tam tikrų išgalių. Na, bus geriau, nėra ko dejuoti.

Atžvilgiu į savo artimus stengsiuos įgyti tikrą meilę. Nesipiktinsiu dėl jų silpnumų ir nusižengimų. Nekalbėsiu net apie tai. Kantrumu ir geru pavyzdžiu stengsiuos juos pakelti; kiek įmanydamas dėsiuos su jais bendram tobulinimosi darbui. Niekuomet nenustosiu vilties. Niekuomet nepasiduosiu visiškam nusivylimui. <...>

14.IV.1919. Antra rekolekcijų diena

Žmogaus puikybė sudaužyta. Sielos dirvonai dar kartą išarti. Nelengva tai pakęsti, bet naudinga. Skausmuose irgi gimsta dvasios žmogus. Užtat užgimus šitokiu būdu, džiaugsmas pasirodo didesnis, negu tikėtasi. Kyla noras laikytis aukštybių, nuolat kopti. Pasiryžtama vengti senų ydų, praktikuot dorybes. Ką gi aš privalau daryti? Kaip turiu elgtis, kad išsitobulinčiau tiek, kiek tai man prieinama? Apie tai šiandien galvojau ir dariau atsakančius pasiryžimus.

Mano gyvenimas privalo būti doras bei gražus:

1. Dievuje turiu ieškoti šventos religinio gyvenimo ugnies.

2. Savo artimus turiu patraukti prie to pat tikslo pavyzdžiu ir meile.

3. Juo didesnį turiu atlikti uždavinį, juo mažiau privalau turėti savimeilės.

4. Privalau ieškoti kūno stiprumo ir gražumo skaistybėje ir apsisaikavime.

Stengsiuos įsivaizdinti šituos pasiryžimus smulkmenose.

15.IV.1919. Trečia rekolekcijų diena

Reik įgyti sielos ramybę. Čia tik esama laimės. Vengsiu religiniame gyvenime atšalimo. Nesitenkinsiu pusiau įrankiais. Nestatysiu rūmų ten, kame jų neprivalo būti. Apsvarstymai, malda, šv. Mišios, komunijos, Švč. Sakramento aplankymas, kasdieninės sąžinės sąskaitos, religinė visų darbų intencija, nuolatinis tobulinimusi rūpinimasis – štai pamatinės priemonės. <...>

Vengsiu ambicijų, tuščios savimeilės. Žinau – likimas skiria man uždavinius, kuriuos tik su Apvaizdos pagalba tepajėgsiu išpildyti. Pats esu silpnas. Pamiršęs apie tai, pastosiu dar silpnesniu. Nesididžiuosiu tad pasisekimuose, nenuliūsiu mano tikslams nevykstant. Neieškosiu sau garbės. Neduosiu save papirkti jokiais pagarbos viliojimais, o garbingiems paskyrimams pritarsiu tik tiek, kiek tai naudinga ir reikalinga aukštesniems tikslams. <...>

„Būk valia Tavo" – štai kiekvienos maldos pamatas. Tasai, kuris yra visko pradžia ir galutinis tikslas, kieno galybe mes visi gyvename ir veikiame, Tasai savo apvaizda veda visą pasaulį į šviesią idealo valstybę. Ir galop nesvarbu tai, kokiais keliais lemta žengti prie tikslo, svarbu, kad tasai būtų padoriai vykdomas ir pasiektas. <...>

<....> Vakar ėjau išpažinties, šiandien – komunijos. Be sakramentų tiesiog negaliu gyventi. Kitaip puolu, nustoju gerbęs pats save ir nebeturiu nei kūno, nei dvasios ramybės. Reik arba kilti, arba pulti. Doros tvarka nežino nepajudinamojo stovio.

28.XII.1919 Friburgas

Sunkiausiai įgyjama man dabar lygsvara paliečia santykius su žmonėmis. Draugija teikia man pagundų, kurių nepajėgiu iki šiolei pergalėti. Tai kyla žymia dalimi dėl to, kad šituose santykiuose lygiai stipriai veikia mane savimeilė ir žmonių baimė, o kartu palinkimas teisti savo artimus. Iš kitos pusės, silpni mano nervai ir nenusistovėjęs dar temperamentas atlieka irgi nemažą rolę. Sąžinės sąskaita: šiandien be reikalo dariau aliuzijų kun. M. apie draugijos nenaudingumą, turėdamas omeny mūsų kuopelės santykius, suirusius dėl silpno mūsų nusistatymo stengtis tobulėti, o antra, išreiškiau per daug pesimizmo drg. J. apie gerą sumanymą gaminti naudingą literatūrą. Pasipiktinimas žmonėmis ir pasidavimas ūpui vadovavo šitam mano elgimuisi, kuris be reikalo kiršino žmones, nedarydamas jų geresniais. <...>

Tikiuosi galėsiąs susitarti su jauniausiąja karta, kuriai teks man vadovauti. Jai noriu pašvęsti visus savo darbus; jai norėčiau tarnauti, iš jos laukiu pasitikėjimo ir pritarimo savo idealams.

Bet pirma reikia man pačiam susitvarkyti, kad neįneščiau sumišimo į jaunąsias sielas. Reikia nugalėti savyje svyravimus, kurie kyla dėl būdo trūkumų ir nenusistovėjusių dar pažiūrų kai kuriais klausimais. Tai pasiekęs, būsiu maždaug pasirengęs dideliam darbui, kurį skiriuosi ateičiai. Jei ir tuomet sutiks mane nusivylimas, tai reikės rinktis tarp pesimizmo subjektyvaus ar objektyvaus, t. y. nustoti pasitikėjimo savimi ar žmonėmis. Pamatysime, ką lems ateitis. <...>

PROVIZORINĖ LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKYTOJŲ SĄJUNGOS IDEOLOGINĖ PLATFORMA

Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos ideologija apsisprendžia pagal tris pagrindines Sąjungos žymes: *lietuviškumą, katalikiškumą ir mokytojiškumą.*

I. Lietuviškumas

1. LKM sąjunga mato tautybėje būtiną, nepanaikinamą ir aukštai vertingą sutelktinės individualybės formą, arba lytį, bet sykiu nelaiko jos nei sau-tikslu, nei aukščiausiu gyvenimo veiksniu. Ji pripažįsta neatjungiamąjį tautybės sąryšį su realiu gyvenimu ir laiko reikalinga pareikšti per tautybės lytį universalų ir nelygstamai vertingą gyvenimo turinį.

2. Dėl nusakyto principo LKM sąjunga nesisolidarizuoja nei su nacionalizmu, kuris vienašališkai vertina tautinę lytį, nei su internacionaliniu kosmopolitizmu, kuris tevertina vien universalinį turinį, – ir todėl ji vykdo Lietuvos jaunuomenėje patriotinį auklėjimą, stengdamasi per ją išugdyti lietuviuose pilnutinį tautos tipą.

II. Katalikiškumas

3. LKM sąjunga gyvenimo idealą semiasi iš universaliosios krikščioniškosios Katalikų bažnyčios pasaulėžiūros, kuri iš savo prigimties realizuoja integralinio sintetizmo principus, ir todėl ji vykdo savo ugdomajame darbe pilnutinio ugdymo sistemą, kuri, ugdydama pilnutinį žmogų, ruošia jį visoms gyvenimo sritims: prigimčiai, kultūrai, religijai, – ir išvysto jame visas galias: protą, valią, širdį.

4. LKM sąjunga pripažįsta tėvams niekados neprarandamą ir niekieno nepanaikinamą teisę ir pareigą ugdyti savo vaikus pagal savo įsitikinimus ir todėl taip pat laisvai steigti ir tvarkyti, arba kuo mažiausia laisvai pasirinkti savo vaikams tinkamas mokyklas.

5. Dėl nurodyto 4 punkte principo ir dėl Lietuvos Konstitucijos, konkordato ir šv. kanonų nuostatų LKM sąjunga reikalauja katalikams laisvų konfesinių mokyklų, kuriose rastų vietos katalikų tėvų ir Katalikų bažnyčios priežiūra šalia teisėtos įstatymuose numatomos valstybinės kontrolės, ir kurios, kaipo atliekančios visuomeninę viešo patarnavimo pareigą, naudotųsi moraline ir materialine valstybės pagalba pagal distributyvinio, arba skirstomojo, teisingumo principą.

6. Vadovaudamasi skirstomojo teisingumo principu ir nusakyta 4 punkte neprarandama ir nepanaikinama tėvų teise ir pareiga, LKM sąjunga laiko vieninteliai racionalia tą laisvų ideologinių mokyklų sistemą, kurioje kiekvienos pasaulėžiūros tėvai turėtų atitinkamą mokyklų skaičių, valstybės aprūpinamą materialiomis lėšomis proporcionaliai šitos pasaulėžiūros tėvų skaičiui ne išmaldų ar pašalpų, bet vieną tik kartą renkamų iš jų mokesčių pavidalu. Sykiu ji tikisi, kad, išsprendus tokiu būdu pagal skirstomojo teisingumo, lygybės, reciprociteto ir proporcionalumo principus mokyklų klausimą, būtų laimėta švietimo srityje ta taika ir ramybė, kuri yra taip reikalinga mokyklų gyvenimui.

7. Nusakyta mokyklų sistema yra LKM sąjungos siekiama dar tam, kad kiekvienas mokytojas galėtų laisvai pasirinkti darbą tokioje mokykloje, kuri atitiktų jo įsitikinimus, ir kad joje jis galėtų laisvai, lojaliai, pilnai ir pedagogiškai reikštis savo asmens ir savo įsitikinimais ir tuo išvengti vergavimo valstybei ar mokyklai.

8. LKM sąjunga gerai įsisąmonina tai, kad lietuvio kataliko mokytojo priklausomumas Katalikų bažnyčiai jį įpareigoja visame savo darbe ir elgimesi tiek mokykloje, tiek už mokyklos ribų reikštis sutariamai su Katalikų bažnyčios doktrina, etika ir aspiracijomis, neprasilenkiant sykiu nei su savo tautos, nei su

savo valstybės, nei su savo profesijos reikalais, kas, giliu katalikų įsitikinimu ir kartotiniu patyrimu, yra visai galimas dalykas.

9. Stovėdama ant krikščioniškosios pasaulėžiūros papėdės ir turėdama net bendrą racionaliai sutvarkytų mokyklų sistemos programą, LKM sąjunga yra apolitinė organizacija ir nėra jokioje priklausomybėje nuo kokios nors politinės partijos ir net laiko moraliai neleistinu savo nariams dalyku varyti politiką pedagoginiame savo darbe.

III. Mokytojiškumas

10. Tarnaudama vienai mokytojų profesijai, LKM sąjunga aukštai vertina mokytojų korporaciją, kaipo specializuoto viešo patarnavimo organizaciją, ir todėl laiko privalomą kiekvienam savo nariui aukštą korporatyvinio pašaukimo, solidarumo ir garbės supratimą.

11. LKM sąjunga ypatingai skaitosi su tuo faktu, kad profesinis mokytojų pašaukimas reiškiasi ne vienu kuriuo protiniu pasiruošimu ir vienu kuriuo faktiniu sugebėjimu, bet visa žmogaus asmenybe, taip kad šioje beveik nieko nėra abejingo ugdomajam mokytojo darbui: tai, iš vienos pusės, įrodo didelį mokytojiško pašaukimo vertingumą, bet, iš kitos pusės, uždeda mokytojui didelę atsakomybę ir aiškią pareigą labai rimtai ir sąžiningai pasiruošti prie savo pašaukimo, kad jo asmenyje galėtų būti realizuotas pilnutinis žmogaus tipas.

12. LKM sąjunga laiko normalia tokią mokyklos santvarką, kurioje mokomasis personalas sudaro vieną solidarią šeimą, įdvasintą bendrais įsitikinimais, bendromis pažiūromis į ugdomąjį darbą ir bendra savo pareigų meile, kurioje, iš kitos pusės, harmoningai yra suderinti mokyklos personalo santykiai su tėvais, Bažnyčia ir valstybe. Kadangi tokia normali mokyklos santvarka tegalima vien toje sistemoje, kuri nusakyta 6 punkte, tai paminėto susiharmonizavimo pageidavimas verčia LKM sąjungą dar energingiau propaguoti šitos sistemos realizavimą švietimo srityje.

13. LKM sąjunga yra įsitikinusi, kad joks mokytojas negali stovėti tinkamoje aukštumoje savo profesiniame darbe

pedagoginiu, moraliniu ir intelektualiniu atžvilgiu be pastovaus bendravimo su kitais savo profesijos nariais, susibūrusiais į mokytojų sąjungą, ir todėl laiko privalomu kiekvienam savo nariui dalyku kuo aktyviausiai dalyvauti Sąjungos gyvenime ir veikime.

14. LKM sąjunga pripažįsta visai pateisinamu dalyku, kad įvairių įsitikinimų mokytojai spiestųsi į skirtingas mokytojų sąjungas, ir net principialiai neatsisako federuotis su kitomis sąjungomis bendrų profesinių reikalų plotmėje, su sąlyga, kad visos sąjungos laikytų sau privalomu korektišką savitarpinį atsinešimą, kaip to reikalauja korporatyvinis solidarumas ir korporatyvinės garbės pajautimas.

15. Korporatyvinės garbės pajautimas, LKM sąjungos supratimu, įpareigoja jos narius stovėti savo profesijos aukštumoje, tarnauti geru pavyzdžiu tiek auklėjamajai jaunuomenei, tiek savo kolegoms ir išlaikyti profesinį solidarumą su visais mokytojų korporacijos nariais, tiek keliant dvasinį jų lygmalą, tiek rūpinant materialinius jų reikalus.

16. LKM sąjunga laiko privalomu visiems savo nariams tikrą profesinį kompetentingumą, pagrįstą bent minimaliniais pedagoginiais gabumais, apšviestą studijomis įsigytu teoriniu nusimanymu, sustiprintą asmenišku patyrimu ir realizuojamą faktiniu sugebėjimu dirbti pedagoginį darbą.

17. Teorinis grynai pedagoginis LKM sąjungos narių nusimanymas privalo būti atremtas į rimtas studijas tos *paedagogiae perennis*, t. y. trunkančios per amžius, pedagogikos, kuri, nesivaikydama sensacijų, nuolatos didina savo mokslo lobį naujais žmogiškosios minties ir patyrimo laimėjimais ir nebijo sykiu rimtai pagrįstų pedagoginių eksperimentų, siūlančių praturtinti sintetinę pedagoginę žmonijos mintį.

PASTABOS APIE KAND[IDATO] A. MACEINOS RAŠTĄ „MYSTERIUM MAGNUM“

1. Matyti aiški pažanga, palyginant su licenciato darbu:
   a) minties reiškimas individualesnis,
   b) stilius ryškesnis, sugestyvesnis,
   c) organiškas tikslingumas jaučiamesnis,
2. Pats darbas yra jauno idealizmo padaras:
   a) idealiai skaistus nusistatymas meilės klausime,
   b) pageidavimas idealių santykių tarp vyro ir moters,
   c) pasiryžimas ginti aukščiausią šitų santykių normą gyvenime.

3. Sykiu palinkimas eiti atitrūkusio nuo realaus gyvenimo idealizmo linkme sudaro: a) teorinio vienašališkumo ir b) praktinių apsivylimų pavojų. Apie šituos apsivylimus kalbėsime į galą. Dabar apie atitrauktojo idealizmo pavojų teorijų srityje.

4. Integralinis sintetizmas, be ko kita, reikalauja išmintingai ir tiksliai suderinti praktinį idealizmą su praktiniu realizmu, t. y. idealinį nusistatymą siekime to, kas privalo būti, su realiniu tikrovės pažinimu. Atitrūkęs nuo tikrovės idealizmas veda į nusivylimą ir net pesimizmą, kartais į puolimą ir cinizmą. Realinis tikrovės pažinimas be nusistatymo siekti idealo neleidžia niekados pakilti iš gyvenimo pelkių. Išdavos dažnai panašios, nors pradedamieji išvykimo punktai griežtai priešingi.

5. Rašte nusakytas aukštas vyro ir moters santykių idealas, tiesiog žavintis savo kilnumu ir gražumu. Principialiai prieš jį būtų neteisinga išsitarti; bet kai jo šviesoje netiksliai yra atvaizduojama tikrovė arba bent ta tikrovė nėra pakankamai paisoma,

netenkame tikros perspektyvos tarp idealo ir tikrovės, o tai labai lengvai gali išeiti į nenaudą ir pačiam idealui.

6. Rašte tarsi jaučiama, kaipo bendra prielaida, dvasios ir medžiagos principialus nors ne visai sąmoningas priešingumas, būtent toks, kuriame medžiaga eina blogo prado pareigą. Tuo tarpu ar puolimas būtų galėjęs įvykti, jei jis nebūtų įvykęs dvasios srityje. Pati tezė nėra aiškiai suformuluota, todėl ir priekaištas taip pat negali būti aiškiai formuluojamas.

7. Jei vyras ir moteris per lytį eis „ligi giliausių savo buities gelmių" (4); jei „vyriškumo ir moteriškumo sintezė kuria pilnutinį žmogų" (5); jei „žmogaus lyčių pagrindas nėra gyvybė, bet dvasia – amžinoji žmogaus Idėja" (9); jei „amžinas yra ir lyčių skirtumas" (11); jei „vyriškumas ir moteriškumas kuria pilnutinę sielą" (13); jei „vyras ir moteris sudaro vieną mistinį žmogų" (14); jei „vyro ir moters susivienijimas ... tai sąlyga visokiai kitokiai vienybei" (31) ir t. t., tai ar iš čia neišeitų, kad kiekvienam žmogui susivienijimas su papildomąja savo lytimi yra būtina tobulumo ir laimės sąlyga. Kas tuomet daryti su aukštuoju krikščioniškosios nekaltosios mergystės idealu?

8. Jei lyčių pagrindas yra dvasia (9) ir jei jų skirtingumas yra amžinas (11), tai turėtų išeiti, kad vienos dvasinės žymės yra moteriškos, kitos vyriškos. Tuo tarpu einant nuo fiziologijos per psichologiją į dvasios sritį vyro ir moters skirtingumas tampa vis mažiau ryškus, kad galų gale sutirptų dvasios gelmėje.

9. Yra abejotina, ar tikslu yra kalbėti apie „begalinį Dievo poliariškumą" (6), apie „poliarinę žmogaus idėją" (7), apie „dvasios poliariškumą" (8). Jei suprasti poliariškumą kaipo žymę, atitinkančią poliaus prigimtį, tai poliariškumas būtų vienašališkumas; jei poliariškumą suprasime kaipo turėjimą dviejų polių, tai poliariškumas būtų tam tikras sudėtingumas, dvilinkumas, kas netiktų nei Dievo esmei, nei Jo idėjai, nei dvasiai apskritai.

10. Rašte yra sustatomi priešais dvasia ir gyvybė (16), geidulingumas ir meilė (18, 19, 23, 33, 36), tuo tarpu tikrovėje tarp šių dalykų nėra tokio antagonizmo, kuris rašte yra piešiamas: gyvybė kaip tik yra dvasinio prado įsigalėjimas materialinėje srityje, o geidulingumas, jei jį suprasti ne kaipo ištvirkimą, bet

kaipo *passio* – emociją, aistrą, geismą – nebūtinai prieštarauja meilei, nors ir nėra dvasinis lyčių santykiavimas.

11. Geidulingumas, kaipo geidimas lytinių santykių, reikalautų žymiai atsargesnio traktavimo. Jo genezės pradžia yra jau toje berniuko įsivaizduojamoje mergaitės galvelėje, kurioje autorius neįžvelgia jokių seksualizmo pėdsakų. Iš tikrųjų reik skaitytis kaipo su faktu, kad paprastai vyro ir moters santykiai pereina šiuos tarpsnius: a) psichologinis bendravimas, b) elektromagnetinis bendravimas, c) fizinis susiartinimas (susiartinimo instinktas), d) lytinis bendravimas (susijungimo instinktas), ir kad ėjimas šita linkme, neatbaigtas susijungimu, suardo nervų sistemą ir lytines funkcijas ir sugadina lyčių santykius psichologine prasme.

12. Vyro ir moters meilė yra kitokia negu susižadėjusių meilė, bet tai nereiškia, kad apskritai lytinis bendravimas suardo lyčių meilę. Susižadėjusių meilė yra labiau egzaltuota ir idealizuojanti, susituokusių – labiau reali ir paremta tuo, kas tikrai yra. Idealu yra sujungti pirmųjų idealizmą su antrųjų realizmu.

13. Celibatinė moterystė (21, 35) yra idealas, kuris vargu ar dažnai yra atsiekiamas mūsų realiame gyvenime. Yra reikšminga, kad šito „ideališkiausio ir tobuliausio gyvenimo būdo" kaip tik vengė šventieji, kurie, rodos, turėtų daugiausia davinių jam realizuoti tikrovėje. Į šitą dalyką reik žiūrėti su dideliu atsargumu, kad čia nepasitikrintų prancūzų posakiai: *qui veut faire l'ange fait la bête* arba *le mieux est l'ennemi du bien*[1]. Reikšminga yra ir tai, kad krikščioniškoji etika pasitenkina posakiu „du bus viename kūne", bet nekalba apie „vieną sielą dviejuose kūnuose" (12, 35).

14. Užuot kritikavus Mausbachą (28), kurio posakis yra klasiškai tikslus, reikėtų, teigiant ką naujo arba nesutinkančio su bendrai įsigalėjusiomis pažiūromis, paieškoti pirmos didybės autoritetų, kurie galėtų paremti teigiamus dalykus. Tai turi būti tiesiog griežta taisyklė savo išvedžiojimo pateikinėjime.

15. Teigimas, kad „žmogiškosios Idėjos polių vienybė krikščionybėje pasidaro tokia didi ir keitimasis dvasine gyvybe toks vaisingas, jog jis tobulai atstoja fizinį gimdymą" (34) apreiškia

tokį spiritualizmą, kuris realioje tikrovėje negali būti pateisintas savo nelygstamajame pobūdyje. Čia pasireiškia vienašališkas idealizmas.

16. Panašiai, jei yra teisinga principe, kad „krikščionybė ... nežino jokių vad. meilės tragedijų" (38), tai realiai to negalima pasakyti apie krikščionis, kuriems meilės degradacijos linkmė yra tam tikra tragedija.

17. Supratimas meilės kaipo „paties pasipildymo, paties keitimosi trokštamais priešingais pradais" (25), kaipo „pačio apgyvendinimo priešingojo poliaus savyje" (26), kaipo „išvidinės dviejų sielų vienybės" (27) (29) turi tą trūkumą, kad į jį netelpa neatsakytoji meilė.

18. Meilė kalbamajame rašte yra idealizuojama tokiame laipsnyje, kuris nėra savas krikščioniškajai pasaulėžiūrai; iš jos padaromas savo rūšies stabas: „Krikščionybė meilę išskaidrina ligi šventumo, pagilina ligi amžinumo ir išplečia ligi visuotinumo ... ji meilę atbaigia. Tik krikščionybėje meilė tampa didi ir amžina, kaip Dievas" (41).

19. Ką reiškia neaiškus pasakymas: „kitose religijose (ne krikščioniškose) meilė pasistūmi žymiai aukščiau" (32)?

20. Metodologinis pastebėjimas: dažnai Šv. Rašto teiginiai arba žodžiai yra imami prielaidomis spekuliatyviniams išvedžiojimams, kurie nėra pakankamai įtikinami, tuo tarpu reikėtų, kad sugestyvūs išvedžiojimai, paremti realiomis prielaidomis, turėtų savo išvadomis Šv. Rašto tekstus.

21. Terminologijos trūkybės:

tvarinija = kūrinija,
įvairybėje = įvairumoje
jungė = jungtis = jungis
sociališkumas = socialumas
būklė = stovis
pilnutinumas = pilnatvė = pilnybė
erosas = eras, kaip logas
chaosas = chaas, kaip kosmas
šventykla = šventovė = maldykla
poliariškumas = poliarumas

lygsvara = pusiausvyra
pasekmė = išdava
pasėka = pasaika (radinio pasieka)
visa Platono stiprybė, silpnybė = visas Platono stiprumas, silpnumas
prieš vienas kitą = antrą (du)
išeinamasis = pradedamasis
visata = pasaulis
ideališkiausias = idealiausias

22. Apsivylimo pavojus: a) dėl kitų žmonių, kurie nesugeba tinkamai įvertinti jauno idealizmo ir vienašališką spiritualizmą vertina iš šalies tuo matu, kuris yra bendras masei; b) dėl paties savęs, kai atitrūkęs nuo tikrovės idealizmas pasirodo priežastimi nerealizuojamų užsimojimų.

23. Čia ypatingai svarbu skaitytis su kita savo puse, kuri kaipo pasiduoda vadovaujama, nes nepasisekimai atsilieps ir jai, o jos garbė turi atsakyti už tai, už ką atsakomybę iš tikrųjų neša vyras.

MANO ATSIMINIMAI IŠ GIMNAZIJOS LAIKŲ

Tamstos norite žinoti apie žymesnius epizodus iš mano jaunatvės laikų. Apskritai turiu pastebėti, kad mano gyvenimas nėra gausingas išviršiniais įvykiais, nekalbant apie keliones, kurių teko padaryti iš tikro nemaža.

Gimnazijos laikai paliko mano atmintyje apskritai malonių atsiminimų. Tai nereiškia, kad anų laikų mokyklos gyvenime viskas būtų buvę tvarkoje ir nebūtų buvę dalykų, kurie eitų prieš jaunuomenės interesus ir prieš tautinius ir religinius mūsų įsitikinimus. Atvirkščiai, rusų mokykla, kad ir turėjo jau šiokių tokių pedagoginių tradicijų intelektualinio lavinimo atžvilgiu, auklėjimo atžvilgiu buvo iš tikrųjų policijos nuovados skyrius. Rusinimo tendencijos, šnipinėjimo metodai ir demoralizavimo išdavos, štai kas charakterizavo rusų mokyklą. Bet kaip tik, iš vienos pusės, kova su šita rusų mokyklos dvasia ir, iš kitos pusės, jauki draugiškumo atmosfera, susidariusi tarp mokinių, tiek pajdomindavo mokinių gyvenimą ir net sudarydavo tam tikrą kovos hazardą, kad ir gyvenimas rodėsi pakenčiamas, ir atsiminimai neatrodo nė kiek nemalonūs.

O reik žinoti, kad man teko įstoti į gimnaziją tais laikais, kai Aleksandro III policinis režimas buvo dar jaučiamas visu savo brutaliu žiaurumu, nors ir buvo jau įsiviešpatavęs Mykalojus II. Šitas režimas, pavyzdžiui, reikalavo, kad mes, mokiniai katalikai, vaikščiotume į pravoslavų cerkvę. Atsimenu, pirmais mano buvimo gimnazijoje metais man ne kartą tekdavo eiti į gimnazijos cerkvę ir stovėti pirmose mokinių eilėse. Žinoma,

tokia moralinė prievarta sukeldavo vien pasibiaurėjimą ir jokia prasme nebuvo naudinga jaunuomenės auklėjimui. Laimė, kad mums teko greit nuo jos išsivaduoti, nes kilusios dėl šitos priežasties riaušės Mintaujoje, Šiauliuose ir kitose vietose ir iškėlimas klausimo apie pravoslavinimo netikslingus ir neracionalius metodus paragino rusų vyriausybę persvarstyti šitą klausimą ir panaikinti prievolę katalikams mokiniams lankytis į pravoslavų cerkvę.

Neatsimenu dabar gerai, bet, rodos, trečiais mano buvimo gimnazijoje metais (1897 m. rudenį) įvyko riaušės Šiaulių gimnazijoje dėl reikalo dalyvauti pravoslavų pamaldose. Mokslo metų pradžioje paprastai gimnazijos didžiojoje salėje buvo laikomos iškilmingos pamaldos, kuriose turėjo dalyvauti ir visi katalikai. Šitą kartą aukštesniųjų klasių mokiniai, pasitarę su gimnazijos kapelionu, nutarė iš pamaldų demonstratyviai išeiti. Ir iš tikro, kai tik pravoslavų kunigas buvo pradėjęs pamaldas, vyresniųjų klasių mokiniai, išgirdę savo draugo komandą „eikim", išsiveržė pro užpakalines salės duris. Nieko nepadėjo direktoriaus ir inspektoriaus grūmojimai ir riksmai: mokiniai nepanorėjo grįžti į salę. Tuo tarpu iš salės išbėgiojome ir mes, jaunesni moksleiviai, pasekdami vyresniųjų pavyzdžiu, nors ir ne visi supratome, ką visa tai reiškė.

Gimnazijos vyresnybė įžvelgė šitame įvykyje tikrą maištą. Prasidėjo tardymai ir grasinimai, bet galų gale nukentėjo labiausiai gimnazijos kapelionas, kuris buvo išsiųstas į Kretingą. Mokiniams, palyginti, viskas baigėsi gana gerai, nes greitu laiku paaiškėjo, kad rusų vyriausybės nusistatymas privalomo katalikams cerkvės lankymo klausimu pasikeitė pageidaujama katalikams prasme. Įvyko rusiško režimo suminkštinimas pravoslavinimo atžvilgiu. Užtat rusinimo atžvilgiu šitas režimas tesuminkštėjo vien 1904 m., man pereinant į paskutinę, aštuntąją, gimnazijos klasę.

Pravoslavinimo ir rusinimo režimas padarė tai, kad tarp mokytojų ir mokinių buvo išaugusi kinų siena. Retai kada pasitaikydavo mokytojas, kuris sugebėjo savo žmonišku ir bešališku nusistatymu pralaužti šitą sieną ir moraliai kiek prisiartinti prie

mokinių. Šiaip jau įtemptas kovos padėjimas buvo paprastas mokinių nusistatymas. Tai, žinoma, vertė mokinius arčiau susidraugauti ir tvirčiau susigyventi tarp savęs. Ir iš tikro draugiškumas buvo pagrindinė mokinių dorybė. Nusižengimai prieš draugiškumo taisykles buvo mokinių tarpe griežčiausiai persekiojami ir nusižengusieji patekdavo į didžiausią negarbę savo draugų akyse. Pavyzdžiui, pranešinėjimai mokytojams, kas darosi mokinių tarpe, arba nusiskundimai gimnazijos vyresnybei savo draugais dėl patirtųjų skriaudų, kad ir visai realių, buvo laikomi niekados nedovanotinais pasielgimais.

Atsimenu, kaip buvo baudžiamas vienas rusas, kuris mūsų septintoje klasėje įskųsdavo mokinius už nelojalius mokinių pasielgimus rusicizmo atžvilgiu. Buvo nutarta, kad pabaudą įvykdys grafas Zubovas, kaip asmuo, kuriam gresia mažiausias pavojus už tai skaudžiai nukentėti. Jau anais laikais Zubovas jautėsi Lietuvos piliečiu ir lietuviu patriotu, nors tai rusų vyriausybei buvo, žinoma, visai nesuprantama. Pabauda buvo fizinio pobūdžio: skundikas gavo viešai klasėje antausį ir kai norėjo tuo pačiu atsilyginti, buvo kito draugo pagautas už pakarpos ir išmestas iš klasės už durų. Be to, šnipinėjančiam skundikui buvo paskelbtas visos klasės boikotas.

Apskritai draugiškumas, kad ir ne visados reiškėsi visai racionaliai, bet turėjo dideliausios auklėjamosios reikšmės mūsų tarpe. Šituo atžvilgiu mano jaunatvė susidėjo labai laimingai, nes man pasisekė turėti gerų draugų ir gerai su jais sugyventi. Tarp jų trys broliai Biržiškos vaidino žymiausią rolę. Jie trys, mudu su broliu ir keletas draugų ne tik naudojomės susidraugavimu pasilinksminimų tikslais, kam turėjome geras gamtos aplinkybes, bet ir lavinimosi tikslais. Žaidimai plačioje gamtoje, gyvenimas viena draugų bendruomene ir keitimasis pažiūromis įvairiais literatūros ir gyvenimo klausimais turėjo didelės įtakos fiziniam, doriniam ir protiniam auklėjimuisi bei lavinimuisi. Tuos nerūpestingo bendravimo su draugais laikus aš ir dabar atsimenu ne tik maloniai, bet ir su dėkingumo jausmu likimui, nes kai kurie geri palinkimai buvo susidarę jau anais laikais. Tada būtent išsidirbo intelektualiniai interesai, kurie

suvaidino vedamąją rolę visam paskesniam gyvenimui. Kad bendro draugavimo čia būta įtakos, matyti iš to, jog visi trys Biržiškos ir mudu su broliu esame patekę dėstytojais į Lietuvos universitetą: bendra draugavimo pakraipa yra, matyti, sudariusi bendrų pamėgimų gyventi intelektualiniais interesais.

Tiesa, einant į aukštesnes klases mūsų draugija ėmė po truputį skirtis ir gyvenamąja vieta, ir savo pažiūromis, nors bendri palinkimai pasiliko tie patys. Tarp šitų palinkimų visados buvo pasiryžimas kovoti su neteisingais rusų mokytojų reikalavimais, su visa jų rusinimo politika ir sykiu demokratinis nusistatymas atsižvelgti į liaudies reikalus, užstoti pavergtųjų teises ir ta prasme reformuoti visuomenės gyvenimą. Esant tokiam nusistatymui, savaime susidarė palankus taip pat nusistatymas ir tautiniam lietuvių atgimimui, nors anais laikais mūsų gyvenime buvo labai galingi veiksniai, kurie dirbo lenkinimo arba rusinimo darbą. Kokis tada buvo būvis, galima spręsti kad ir iš to, jog, man esant aštuntoje klasėje, iš 36 mokinių tik, kiek atsimenu, 6 iš mūsų buvome susipratę lietuviai ir tai dar su tam tikrais susipratimo trūkumais.

Mes domėjomės jau lietuvių knygomis, kartais pasisekdavo įgyti vieną kitą knygą, dar tais laikais draudžiamą, mokinome veltui vieną kitą gabesnį vaikiną iš liaudies, perrašinėjome, atsimenu, Žemaitės raštus, išbraukytus dėl rašybos paklaidų, lankydavomės į lietuvių gegužines; bet tikrais aktyvistais iš mūsų buvo tik tie, kurie buvo prisidėję prie socialdemokratų partijos. Tiesa, šitiems gyvenimas susidėjo ne visai laimingai. Iš mūsų ratelio du buvo prisidėję prie socialdemokratų. Baigę gimnaziją ir vienas, ir antras turėjo bėgti iš Lietuvos, vienas – nuo rusų valdžios, antras, nusižengęs prieš partiją, – nuo partijos bausmės.

Nėra ko ir sakyti, kad spaudos atgavimas ir lietuviškų leidinių atsiradimas buvo labai gyvai mūsų atjausta. Šituo atžvilgiu 1904 metų pavasaris buvo mums naujo visuomeninio gyvenimo pavasaris. Prasidėjęs rusų ir japonų karas sugestionavo geresnių vilčių, nes greitu laiku rusų valdžia buvo priversta padaryti nusileidimų visuomenės reikalavimams.

Anas pavasaris, nuo kurio suėjo jau lygiai 25 metai, man ypatingai atsimintinas dar tuo, kad tuomet man teko dalyvauti draugiškoje ekskursijoje po Lietuvą. 5 draugai buvome išėję pėsti iš Šiaulių ir 17 dienų keliavome po mūsų kraštą. Kurtuvėnuose aplankėme Povilą Višinskį, tiek prisisielojusį spaudos reikalais; su juo, kiek atsimenu, buvome nuvykę į Girnikų kalną. Iš ten keliavome per Šaukėnus į Užventį. Apie Kaltinėnus aplankėme Baublį. Kražiuose matėme dar kazokų apgriautą bažnyčią. Per Nemakščius, iš kur pasukom iš kelio į Šatrijos kalną, nuvykome į Raseinius; toliau per Klemborgo dvarą, kur aplankėme tapytoją ir archeologą Tadą Daugirdą, priėjome Dubysos krantą, kuriuo paskui ėjome per Ariogalą iki pat Nemuno. Prie Nemuno jau garlaiviu aplankėme Seredžių, Veliuoną, Vilkiją ir paskui atplaukėme į Kauną. Kaune mus sutiko pirmas nepasisekimas. Befotografuojant mums Kauną iš Aleksoto kalno, kaip iš po žemės atsirado žandaras ir nugabeno mus visus pas miesto komendantą. Tačiau nieko ypatingai blogo čia mes nepatyrėme, nes pasirodė, kad komendantas buvo dėkingas mano tėvui už asmeninį patarnavimą Šiauliuose. Todėl jis mus visus pavaišino pietumis ir atleido laisvais, tik pareikalavo grąžinti visas klišes su Kauno ir jo apylinkių vaizdais. Mat Kauno būta tuomet tvirtovės, ir jokios fotografijos čia negalėjo būti traukiamos be vyriausybės žinios.

Iš Kauno nuvykome gelžkeliu į Vilnių, su kuriuo neblogai susipažinome. Čia irgi susipažinome su vienu kitu lietuviu veikėju. Iš Vilniaus nuvykome dar į Trakus aplankyti lietuvių kunigaikščių pilies griuvėsių, o iš ten jau išsiskirstėm į namus. Per šitą ekskursiją, iš kurios pasiliko geriausi įspūdžiai ir atsiminimai, turėjau progos įsitikrinti, kiek panašios ekskursijos yra naudingos visais atžvilgiais: ir sveikatos, ir aktyvumo auklėjimo, ir išsilavinimo, ir krašto pažinimo bei jo meilės atžvilgiu. Todėl tokios ekskursijos tegali būti vien labai patariamos mokslą einančiam jaunimui.

Eidamas aštuntą klasę turėjau progos patirti geras ekskursijos išdavas sveikatai. Tuo tarpu visuomenės atmosfera karo su japonais metu darėsi vis labiau įtempta, ir dėmesys buvo vis

labiau kreipiamas į bebrėstančius rusų režimo įvykius. Vis dėlto mes dar pabaigėme mokslą gana ramiai, nors išėjome iš gimnazijos su aiškia neapykanta rusų režimui. Kiek jis buvo įkyrus, galima spręsti kad ir iš tokio pavyzdžio. Įvykstant gimnazijoje pasilinksminimams su muzikaline vokaline programa buvo vyresnybės prižiūrima, kad mokiniai būtų salėje, kai buvo giedamas rusų himnas „Bože caria chrani". Kai himnas buvo giedamas vakaro pradžioje, kai kurie mokiniai pavėluodavo tyčia į jį ateiti. Tuomet gimnazijos vyresnybė įsakė giedoti himną vakaro gale. Mokiniai ėmė bėgti anksčiau iš vakaro. Vyresnybė, patyrus sąmoningą mokinių nusistatymą, ėmė daryti represijas. Šituo atžvilgiu ypatingai pasižymėjo mūsų direktorius Jakuševičius, kuris buvo ne tiek pedagogas, kiek policijos valdininkas. Baigdami gimnaziją buvome nutarę padaryti jam demonstraciją. Jam išdalinus mums brandos atestatus ir pradėjus kalbėti į mus tokiais žodžiais: „Sveikinu jus, gavusius brandos atestatus...", mes nebeklausėm toliau jo prakalbos ir visi urmu išbėgom pro duris. Tai buvo pirmas laisvas mūsų pareiškimas savo tikro nusistatymo nuo momento įstojimo į gimnaziją.

Į įvykusią tomis dienomis Šiaulių apylinkėje (Andrejavo dvare) lietuvių gegužinę važiavome jau be baimės būti pagauti gimnazijos vyresnybės ir nubausti. Atsimenu dar, kad anais metais gegužinė buvo itin gyva ir, kaip paprastai, susieta su Lietuvos klausimo svarstymu. Nepriklausomos Lietuvos perspektyvos anais pirmos rusų revoliucijos metais buvo jau numatomos ir diskutuojamos. Dar šiek tiek atsimenu iš tos gegužinės kan. Tumo, inž. St. Kairio ir Sirutavičiaus kalbas.

Rudenį tais pačiais metais teko išvažiuoti į Maskvą ir patekti į tokią revoliucinę nuotaiką, kurioje joks rimtas mokslas nebuvo galimas. Šis tas būtų galima prisiminti ir iš studentiško gyvenimo Maskvoje, bet tuo tarpu gal pakaks ir to, kas jau pasakyta, o apie studentiškus laikus bus galima pakalbėti tinkamai progai pasitaikius.

ATSAKYMAS PROF. PR. DOVYDAIČIUI,
pritaikytas jo 50 metų sukakties progai
(1886 12 02–1936)

Mielas drauge!

Maždaug prieš pusę metų esi man adresavęs „Ateities" 5–6 numery viešą draugiškąjį pasišnekučiavimą, pavadinęs jį „Tu, aš ir aplink mudu». Į tą pasišnekučiavimą noriu dabar atsiliepti, sukeisdamas mudviejų roles, bet neliesdamas liudytojų sudėties.

Jau ne pirmą kartą turėjau progos stebėtis Tavo sugebėjimu surasti naujų formų ir temų atsiliepiant į draugų gyvenimo reikšmingus įvykius, ir, nors mano atveju kukliai atsiprašinėji už tarsi „nepavykusį pasišnekučiavimą", vis dėlto ir šį kartą gėrėjausi Tavo literatūriniu išmaningumu. Šita prasme negalėsiu Tau prideramai atsilyginti. Sumanymo originalumas priklauso Tau, ir paveržti iš Tavęs šitos pirmenybės neįstengčiau ir norėdamas. Taigi neturiu pretenzijos išeit iš „atsakymo" galimybių.

Savo pasišnekučiavime esi nusakęs mano ir savo gyvenimo pagrindinius bruožus. Kartoti juos nebūtų dabar jokios prasmės; bet norėčiau čia daugiau prisiminti apie mūsų pažinties užsimezgimą, mūsų bendravimą ir apie tuos mano įspūdžius, kurių sužadindavo Tavo asmenybė ir darbai. Manau, kad tokie dalykai ne tik įdomūs žilstančių žmonių pasišnekučiavime, kai prisiminimai ima vaidinti vis didesnę psichologinę rolę, bet ir naudingi mūsų kartos istorijai. Mat aš esu tokiu laipsniu utilitaristas, kad net jubiliejų proga gailiuos laiko ir energijos „beprasmiam postringavimui" ir visokiems „balamutijimams". Kad ir vartoju šituos Tavo pasiteisinimo terminus, vis dėlto

neprikaišioju tokio darbo ir Tau, nors vienoje kitoje vietoje ir esi man šūktelėjęs „valio" pernelyg stipriai.

Mūsų pažintis tegalėjo užsimegzti tik 1910 m. pavasarį, nors beveik jau dvejus metus buvome buvę vienu laiku Maskvos universitete. Maskvoje pastoviai negyvenau nuo 1908 m. pavasario; tuo tarpu Tu tik tų metų rudenį buvai įstojęs į Maskvos universitetą. Nuo tų pačių metų rudens gyvenau Turkestane, kur gydžiau savo susilpnėjusius plaučius. 1909 m. Maskvoje sustodavau tik pravažiuodamas ir atlikdamas reikiamas formalybes universitete. Pasiruošęs Turkestane egzaminams, atvykau į Maskvą 1910 m., jei neklystu, balandžio pradžioje. Neišlaikytų dalykų turėjau labai daug, nes pirmoje savo buvimo universitete pusėje maža teko studijuoti dėl tuo metu viešpatavusios studentijoje revoliucinės nuotaikos ir nuolatinių streikų. Pradėjęs laikyti egzaminus 1910 m. pavasarį, išlaikiau jų iki 1911 m. sausio pabaigos, berods, penkiolika. Tuo laiku ir buvome susitikę ir net susiartinę.

Kodėl šis pradinis mūsų pažinties tarpsnis nepaliko Tavo atmintyje aiškių įspūdžių, tuo tarpu kai aš prisimenu jį gana gyvai, – tam yra keletas psichologinių priežasčių. Ne vienas tik, kaip Tu sakai, „kaimietiškas" savotiškumas atkreipė į Tave mano akį. To ano laiko Tavo savotiškumo iš tikro negaliu neigti, bet šalia to buvo kas kita, kas traukė mane prie Tavęs. Būtent, Tavyje iš pat pradžios pajutau vieno pasaulėžiūrinio nusistatymo žmogų. Nors ne kartą mus skyrė temperamentas, taktika, metodas, bet visados mus jungė teistinė katalikų pasaulėžiūra. Be to, aktyvus apologetinis nusistatymas jos atžvilgiu tuo laiku tarp studentų toks buvo retas dalykas, kad į tai negalima buvo neatkreipti dėmesio žmogui, kuris pats siekė aiškaus religinio apsisprendimo ir katalikiškosios doktrinos pateisinimo.

Anų laikų rusų studentijos dauguma, kaip prisimeni, skendėjo, sykiu su žymia dalimi savo profesorių, pozityvistinėje marksizmo nuotaikoje. Revoliucinis ir nihilistinis nusistatymas buvo tuomet tiek įsiviešpatavęs, kad retam iš mūsų pasisekdavo atsispirti šitai bendrai linkmei. Suprantu dabar, kaip lygiai suprasdavau ir tada, kad šitas neigiamasis nusistatymas turėjo

savo pagrindą tų laikų rusų tikrovėje ir istoriniame išsivystyme. Bet vyravęs rusų studentijoje amorfiškumas, griaunamasis nusistatymas ir netolerantiškumas atžvilgiu į kitaip manančius žmones visada keldavo manyje pasibaisėjimo nuotaiką.

Ieškojau visai ko kito. Buvau įsirašęs į religinę filosofinę Vl. Solovjovo atminimo draugiją, kurioje suėjo rusų inteligentai, bandę derinti krikščioniškąją pasaulėžiūrą su politiniu ir socialiniu radikalizmu. Čia susipažinau net su aktyvesniais to sąjūdžio veikėjais – V. P. Svencickiu ir V. F. Ernu. Man, jaunam Teisės fakulteto studentui, imponavo šitie iškalbingi ir veiklūs vyresni mano kolegos, kurie baigė istorinį filologinį fakultetą, berods, netrukus po to, kai aš buvau įstojęs į universitetą. Su jais man teko religinio filosofinio lavinimosi ratelyje skaityti Vl. Solovjovą. Tada ir pamėgau bei susižavėjau šituo dideliu rusų filosofu, kuris, sykiu su jau anksčiau pamėgtu E. Hello, turėjo labai didelės reikšmės mano dvasiniam išsivystymui.

Svencickis ir Ernas leido anuo laiku žurnalą „Živaja žizn'" (Gyvasis gyvenimas), kuriame rasdavo savo atspindį visos aktualiosios idėjos, svarstytos sakytosios religinės filosofinės draugijos posėdžiuose. Tasai žurnalas buvo vedamas socialinio christianizmo linkme ir kėlė daug klausimų, kurie dabar yra susiję su katalikiškosios akcijos koncepcija. Visa tai man buvo ir nauja, ir sykiu gerai atitiko mano dvasinius pareikalavimus. Ir nors aš, katalikas, buvau atsidūręs tarp rusų pravoslavų, bet radau jų tarpe ne tik palankų priėmimą: niekada neteko patirti tarp šitų nuoširdžių „Dievo ieškotojų" nei siauro užsisklendimo savo tarpe, nei neapykantos kitatikiams, pavyzdžiui, katalikams.

Lietuvių studentų tarpe iki Tavo atvykimo į Maskvą, t. y. iki 1908 m. rudens, panašaus sąjūdžio nebuvau radęs. Mūsų tarpe buvo vienas kitas praktikuojąs katalikas, bet jokio religinio filosofinio sąjūdžio nebuvo buvę. Dauguma lietuvių studentų ėjo įprasta rusų studentų linkme: pozityvizmo, laisvamaniškumo ir marksizmo. Todėl, sugrįžęs iš Turkestano į Maskvą 1910 m. pavasarį ir patyręs, kad aplink Tave buvo jau susispietęs būrelis studentų lietuvių katalikų, linkusių į religinį filosofinį sąjūdį net nepriklausomai nuo rusų „bogoiskatelių" (Dievo ieškotojų),

buvau maloniai nustebęs ir ėmiau Tavimi domėtis ir prie Tavęs artintis, kaipo prie naujo sąjūdžio įkvėpėjo ir vado.

Dar Tau nesant Maskvoje, 1907 ir 1908 m., buvau skaitęs Maskvos lietuvių studentų draugijoje porą referatų, kuriuose dariau bendrą lietuvių studentų nusistatymo ir idealų kritiką, bet nebuvau ryžęsis padaryti iš tos kritikos kokių nors praktinių išvadų ir kurti pozityvią programą naujam religiniam filosofiniam sąjūdžiui, nes ir neturėjau tada aiškaus supratimo apie naujus tikslus ir priemones. Užtat 1910 m. radau Tave jau prasidėjusio sąjūdžio priešakyje, aiškiai nusistačiusį ir veikiantį plunksna bei žodžiu. Ar galėjau po to nesidomėti Tavimi ir pamiršti apie mūsų pirmus susitikimus ir susiartinimo pradžią?

Iš tų metų mano atmintyje labai gerai išliko du Tavo darbu, kurie ypač kreipė mano dėmesį: tai buvo Tavo susirašinėjimas su kun. Pr. Kuraičiu, studijavusiu tada Luveno universitete, ir Tavo studijos Maskvos universiteto bibliotekoje. Tavo susirašinėjimas man buvo įdomus prasidėjusio sąjūdžio atžvilgiu, studijos bibliotekos skaitykloje – mokslinės kūrybos atžvilgiu.

Anuo laiku kelis kartus buvau pas Tave apsilankęs Tavo gyvenamame kambaryje; buvai ir Tu pas mane atėjęs į vadinamąjį „bendrabutį Gruzinuose", kur tuomet gyvenau. Per šituos apsilankymus papasakojai apie savo susirašinėjimą su kun. Kuraičiu, rodei net, tiesa, gana iš tolo, jo sieksninius laiškus, papasakojai apie studentų lietuvių katalikų organizavimo reikalą, bet, matyti, eidamas savo palinkimu dangstytis enigmomis, o gal ir paslapties pažadu varžomas, nebuvai man pilnai atidengęs viso dalyko. Tiesa, nedaug buvome dar susipažinę ir nebuvai dar nustojęs nepasitikėjimo mažai pažįstamam žmogui. Tai tačiau nesukliudė kilti projektui apie eventualinį mano važiavimą į Dorpatą (dabar estų Tartu), kur būčiau turėjęs susipažinti su studentais lietuviais katalikais ir apsvarstyti su jais susiorganizavimo klausimą.

Spėju, kad tuo reikalu buvai, be kita ko, susižinojęs su Luvenu ir net su luveniškių žinia daręs man šitą siūlymą. Važiuoti į Dorpatą negalėjau jau todėl, kad turėjau neatidėliojant vykti sykiu su sergančiu tuomet broliu į pietus (vėl į Turkestaną), o

be to, nesijutau turįs patyrimo organizavimo dalykuose. Kiek prisimenu, šitas projektas buvo iškilęs 1910 m. pabaigoje arba 1911 m. pradžioje. Ogi aš, baigęs laikyti valstybinius egzaminus 1911 m. sausio gale, greitu laiku, būtent kovo mėnesį, išvažiavau iš Maskvos sakytąja kryptimi.

Tavo darbas Maskvos universiteto bibliotekoje man buvo pavyzdžiu drąsaus pasiryžimo ir atkaklaus atsidėjimo. Anais laikais nebuvau nė svajojęs, kad man tektų kada dirbti mokslo darbą. Mokslui apskritai mažai buvau atsidėjęs. Savo fakultetiniu mokslu nedaug tebuvau susidomėjęs, nes nuo jo atitraukdavo mane, iš vienos pusės, politiniai visuomeniniai įvykiai su nuolatiniais streikais, o iš kitos pusės – savo pasaulėžiūros išsiaiškinimo reikalas. Tiesa, ir dirbti su atsidėjimu tada dar nemokėjau. Kas yra tikras darbas, supratau vien vėliau, kai buvau padirbėjęs dvejus metus komercijos bankuose.

Bet atsidėjęs studijoms ir mokslui žmogus ir tada man jau imponavo. Štai dar viena priežastis, kodėl jaučiau Tau simpatiją ir domėjausi Tavo darbu. Ne kartą ateidavau į universiteto bibliotekos skaityklą, norėdamas pasimatyti su Tavimi ir patirti, kokį darbą Tu dirbdavai. Pastebėjau tada, kad buvai jau nugalėjęs visas technines akademinių studijų ir mokslinio darbo sunkenybes; mačiau, kaip prakaituodavo bibliotekos kurjeriai, turėdami Tau pristatinėti visas krūvas knygų. Žodžiu tariant, bibliotekoje buvai jau savas žmogus, nuolatinis lankytojas ir jos sąžiningas naudotojas. Tuomet jau pasireiškė Tavo palinkimas į erudiciją, kurios man visados trūko.

Nepasakysiu, kad mano apsilankymai pas Tave bibliotekoje Tau labai būtų patikę. Pakalbėjęs kiek su manimi Tu veržeisi prie savo karštai dirbamo darbo. Ir atrodė, kad Tu šitą darbą dirbai su dideliu įnirtimu ir be jokio saiko, turbūt po keliolika valandų per parą. Net Tavo išvaizda darė įspūdį persidirbusio asketo, žinančio tik savo darbą ir marinimosi praktikas. Man rodėsi, kad tada Tu ėjai maksimalinio rigorizmo linkme ir kad tam tikras maksimalizmas charakterizavo visą Tavo pobūdį. Matyti buvo, kad nebuvai linkęs niekam atsidėti pusiškai. Tuomet nepripažindavai net arbatžolių ir gerdavai vietoje arbatos

vieną tik virintą vandenį. Taip toli ėjo Tavo abstinencija! Tai buvau pastebėjęs, jei neklystu, išleistuvėse, kurias man suruošė artimesni draugai 1911 m. pradžioje. Nemėgimas pusiškumo tada taip pat mano akyse buvo vienas iš Tavo aktyvų, kurie rasdavo kreditą mano širdyje.

Kaip matai, daug psichologinių aplinkybių susidėjo tam, kad aš Tave pastebėčiau, įsiminčiau, draugiškai Tau nusiteikčiau ir priskirčiau Tave prie artimų savo akademinių draugų. Štai kodėl susitikęs su Tavimi maždaug dešimt metų vėliau Kaune, jau nepriklausomoje Lietuvoje, ėmiau iš karto Tave „tujinti", kaipo seną draugą. O tai man visai neįprastas atsitikimas, nes iš vėlesnių savo akademinių draugų nė vieno kito „netujinu" (nesikreipiu sakydamas: Tu).

Jei iš anų laikų Tu manęs aiškiai neprisimeni, tai toks mano išnykimas iš Tavo atminties suprantamas todėl, kad aš, užsidaręs savo vidaus darbe ir nepasireiškęs jokia išviršine akcija, negalėjau palikti jokių aiškesnių įspūdžių Tavo psichikoje. Mano aktyvesnis pasireiškimas Maskvos lietuvių studentų draugijoje, kurioje tam tikrą laiką man teko sekretoriauti, buvo įvykęs dar prieš Tau atvykstant į Maskvą. O paskui, man tik protarpiais gyvenant Maskvoje, Tau būdavau tik atsitiktinis atėjūnas, kuris tik kartais pastodavo Tau kelią ir prieš Tavo norą atitraukdavo Tave nuo Tavo įkarščio darbe.

Neprisimeni net, kad buvai mano pirmas ragintojas į plunksnos darbą. Tu man esi davęs lenkų jaunuomenės laikraštį „Zarzewie", prašydamas jį recenzuoti „Ateityje". Tai buvo man pirmas aiškus paraginimas spausdintis laikraštyje. Jei neklystu, recenzuotą laikraštį nusivežiau su savim į Turkestaną ir tik iš ten straipsnelį Tau atsiunčiau. Jis buvo įdėtas 1911 m. „Ateities" 3 numery. Turbūt dar anksčiau buvai man Maskvoje rodęs „Ateities" pirmąjį numerį ir skatinęs laikraštyje bendradarbiauti. Tokiu būdu „Ateities" 2 numery buvo atsiradęs mano vertimėlis iš E. Hello: „Vienas būtinai reikalingas dalykas". Šitą vertimą turėjau Tau įteikti dar Maskvoje, nes jis išėjo iš spaudos kaip tik tą kovo mėnesį, kai aš, baigęs universitetą, išvykau į Turkestaną. Tai buvo pirmas mano išspausdintas dalykas, nors jis ir buvo tik

vertimas. Štai kokiu būdu Tau teko ragintojo rolė mano spaudos darbo pradžioje. Todėl kaip tik su „Ateitimi" yra susijusi mano periodinėje spaudoje darbo pradžia. Tiesa, ši pradžia buvo nežymi, nereikšminga ir netgi pridengta anoniminėmis raidėmis, bet vis dėlto tai buvo pradžia, kuri negalėjo nereikalauti savo tęsinio.

Deja, šitas tęsinys ne iš karto atėjo. Atvykęs į Samarkandą ir gavęs vietą banke, pasinėriau su „baigto žmogaus" nuotaika į praktinį darbą ir gyvenimiškus santykius. Tokioje nuotaikoje praėjo man 1911 ir 1912 m. Tik 1913 m. pradžioje buvau išsinėręs iš pirmo gyvenimo bandymo su įsitikinimu, kad toli gražu nebuvau dar baigtas žmogus ir kad, iš kitos pusės, labai lengva žmogui baigtis pilkose gyvenimo pelkėse. Tada vėl pasirūpinau, kad „Ateityje" pratartų mano minčių vadovai. Taip atsirado joje E. Hello „Religijos nežinojimas" (1913 m. 1 nr.) ir Vl. Solovjovo „Kristus iš numirėlių prisikėlė" (4 nr.). Ta proga teko vėl susidurti su Tavimi, kaipo su faktiškuoju „Ateities" redaktoriumi.

Tai, berods, buvo paskutinis mūsų kontaktas prieš karą. Po to sekiau dar Tavo redaguotą „Viltį", bet asmeninių santykių mums prieš karą, rodos, nebeteko jau palaikyti. Prieš karą Tu man buvai studiozu draugu, kuris žymiai skyrėsi nuo vėlesnio kolegos prof. Dovydaičio. Studentiškojo gyvenimo aplinkybėse ir Maskvos atmosferoje Tu man atrodei mažai prigijusiu prie aplinkos augmeniu, atplėštu atsitiktinai nuo savo gimtosios dirvos. Bet sykiu Tavyje buvo tiek idėjinio užsikirtimo, jog rodėsi, kad Tu įstengi pergalėti visas kliūtis savo tikslui pasiekti. Tarp tavo išviršinės išvaizdos ir vidaus turinio buvo jaučiamas neatitikimas, nes, Tau nepaisant išviršinių formų, Tavo esmiškas turinys negalėjo adekvačiai pasireikšti Tavo išvaizdoje ir elgsenoje. Jaučiamas buvo individualizmas, pagrįstas cholerišku temperamentu. Maksimalistinis nusistatymas savo idėjų atžvilgiu rodėsi maža tepaliekąs vietos nuolaidumui. Bet entuziastiškas pasitikėjimas mokslu ir atkaklus atsidėjimas darbui, rodos, nustelbdavo visas kitas Tavo, kaipo studiozo, žymes. Buvai, žodžiu tariant, rigoristiškai nusistatęs idealistas, visas palinkęs į mokslą ir nepaisąs išviršinės gyvenimo pusės.

Toks žmogus, koks kad Tu buvai, laimi pasitikėjimą kitų ir yra laikomas gimusiu išvaduotoju visose sunkiose aplinkybėse. Štai kodėl, mano manymu, Tave iš pradžios įsodino 1913 m. į „Vilties" redaktoriaus vietą, o vėliau, 1919 m., net į ministerio pirmininko kėdę. Kai mums, Friburgo studentams lietuviams, atėjo paskutinė naujiena, ne vienas iš mūsų su įsitikinimu tarė: „Na, jei turėjo pastatyti Pr. Dovydaitį ministeriu pirmininku, tai tikrai buvo rimta padėtis; bet jei jis pasiėmė šią naštą, tai jau tikrai išveš". Toks buvo didelis pasitikėjimas Tavo asmeninėmis ypatybėmis žmonių, kurie Tave pažinojo! Tačiau kiekvienas iš mūsų turi savo pašaukimo galimybes, už kurių ribų negali išeiti. Pasirodė, kad politinė akcija ir visuomenės organizavimas yra kiek tolimesni Tavo pašaukimui. Tai turėjai praktiškai patirti, kad galėtumei su tikresniu nusistatymu atsidėti tam, kam esi skirtas.

Ogi Tau buvo skirta dideliu įvairialyčiu mastu toliau dirbti tą darbą, kurį pas mus taip drąsiai ir sėkmingai buvo pradėjęs gerb. prel. A. Dambrauskas. Tai buvo Lietuvos mokslinimo ir katalikiškojo įsąmoninimo darbas. Savo asmeniu ir raštais Tu įrodinėjai Lietuvai, kad ne mokslo šviesa yra pavojinga katalikiškajai pasaulėžiūrai, bet tamsybė ir pseudomokslas, sužalotas vienašališkoje įvairių -izmų įtakoje. Tu su entuziazmu sekei mokslo pažangą įvairių įvairiausiose srityse ir savo raštais bei steigiamais laikraščiais skleidei ir skleidi jį Lietuvoje jau daugiau kaip per šimtmečio ketvirtį. Tu pasidarei Lietuvoje tikras mokslo platinimo čempionas.

Tąja linkme ėjo jau Tavo redaguota „Viltis" su jos mėnesiniu priedu. Ne ką kita Tu darei ir darai, būdamas gimnazijos direktoriumi, steigdamas visą eilę žurnalų, rašydamas juose nesuskaitomus straipsnius, profesoriaudamas universitete ir dirbdamas vicedirektoriaus darbą „Lietuviškojoje enciklopedijoje". Jei kam iš tikro priklauso Lietuvoje enciklopedisto vardas, tai pirmoje eilėje Tau.

Jei Tave palygintume šituo atžvilgiu su didžiaisiais XVIII šimtm. enciklopedistais, tai palyginimas išeitų ne jų, bet Tavo naudai. Anie enciklopedistai, būdami scientizmo išpažintojai,

ėjo vienašališkais racionalizmo, materializmo ar skepticizmo keliais. Tu sugebėjai nepasiduoti jokiam siaurumui ir, derindamas žinojimą ir tikėjimą organišku būdu, palaikai lygiai teigiamus santykius su gamta, kultūra ir religija.

Šituo atžvilgiu labai reikšminga yra Tavo įkurta laikraščių triada: „Kosmos", „Logos" ir „Soter". „Kosmos" atstovauja gamtos pasauliui; „Logos" – filosofiškos minties pasauliui, tai aukščiausias kultūros reiškėjas; „Soter" skiriamas religijos pasauliui. Visi sykiu sudaro jie tam tikrą vienovę, kuri apima žmogiškojo pažinimo visumą, t. y. specialiuosius mokslus, filosofiją ir teologiją. Tik tikras enciklopedistas galėjo įstengti įkurti ir net kurį laiką redaguoti visus šituos žurnalus.

Bet Tu nepasitenkinai tyrinėjamųjų mokslų sritimi; Tu sykiu griebei ir ugdymo sritį, steigdamas „Lietuvos mokyklą", dar anksčiau „Ateitį", o vėliau – „Naująją vaidilutę", ir pagaliau „Gamtos draugą", kaipo „Kosmos" skyrių ir „Ateities" priedą. Čia vėl susidaro tam tikra visuma: iš vienos pusės, „Lietuvos mokykla" su jos mokytojais auklėtojais, o iš kitos pusės – Lietuvos jaunuomenė, vyriškoji ir moteriškoji. Žodžiu tariant, Tau parūpo visas Lietuvos ugdymo pasaulis. Mokslinių straipsnių skaičiumi ir žurnalų steigimu Tu laimėjai Lietuvoje neabejotiną pirmenybę.

Apie Tave kada nors Lietuvos kultūros istorikas turės pasakyti, kad mokslinai Lietuvą visu mokslų ratu, kitaip tariant, buvai jos tikras enciklopedistas gerąja prasme. Bet sykiu su enciklopedisto pašaukimu Tu dalini ir enciklopedisto likimą. Enciklopedistas dirba pasiaukojimo darbą: jis aukoja savo vardą bevardžiam mokslo skleidimui. Jis iš reikalo yra priverstas atsisakyti nuo vienos kurios specialiosios kūrybos: jis turi padaryti auką iš savo kūrybinių ambicijų. Tokią auką ir Tu esi padaręs, teikdamas Lietuvai tai, kas jai reikalinga dabar ir tuojau. Tu padėjai savo pastangas tam, kad Lietuva įstengtų įsijungti į visuotinio mokslo pasaulį, palikdamas pasinaudoti Tavo darbo vaisiais tiems, kurie bus jau pašaukti, naudojantis laimėtu mokslu, statyti naujus mokslinės kūrybos rekordus.

Tavo nuopelnas yra didelis ne tik tuo, kad labiausiai esi prisidėjęs prie Lietuvos įjungimo į pasaulinį mokslą, bet ir tuo, kad Lietuvos mokslui tiesei teisingą linkmę į amžinąją Tiesą ir Šviesą. Mokslas, atitrūkęs nuo pirmutinės savo versmės ir nuo Amžinosios Šviesos, tampa ne šviesos, bet patamsių skleidėju ir gamina žmonių protuose tą sąmyšį, kuris turi nelemtų vaisių ne tik teorinėje, bet ir praktinėje gyvenimo srityje. Šitos Amžinosios Šviesos spinduliuose Tavo enciklopedizmas itin yra reikšmingas ir brangus. Lietuvių spaudos ir mokslo srityje yra didžiausi Tavo nuopelnai. Šituo atžvilgiu Tavyje visą laiką reiškėsi tasai mokslo ir darbo entuziastas, kuris 1910 m. spyrė išversti visą Maskvos universiteto biblioteką ir ištisas dienas studijuoti jos skaitykloje. Iš šitos linijos Tu niekados nesi išsilenkęs kiek ilgesniam laikui. Čia pasireiškė Tavo atsidėjimas, pastovumas, atkaklumas. Čia Tu esi suradęs savo pašaukimo esmę ir tą pamėgimą, kuris įprasmina Tavo gyvenimą.

Tau žymiai sunkiau sekėsi surasti teisingą liniją praktinės akcijos srityje. Kaip kadaise, studentavimo laikais, nebuvo atitikimo tarp Tavo išviršinės išvaizdos ir esmiško turinio, taip vėlesniame Tavo gyvenime ne visados Tau sekėsi suharmonizuoti išviršines Tavo akcijos lytis su tuo giliai doru nusistatymu, kuris glūdėjo visų Tavo pasiryžimų pagrinde. Savotiškas individualizmas, ne visada suderinamas su visuomeninio gyvenimo organizacija, tam tikras nerūpestingumas išviršiniame pasireiškime, ne visuomet pakankamas pajautimas politinio konvencialumo ir visuomeninės drausmės reikalo sukliudė Tau ne vieną kartą užimti visuomeninėje hierarchijoje tą aukštą vietą, kurios esi nusipelnęs ir savo moksliniu išsilavinimu, ir savo doriniu nusistatymu.

Apie tai drįstu paminėti šiąja iškilminga proga ne tam, kad padaryčiau Tau kokį nors priekaištą, bet tam, kad pareikščiau Tau ir mūsų draugiškojo pasišnekučiavimo klausytojams mano aiškinimą Tavo kai kuriems nepasisekimams. Visi Tavo savotiški pasireiškimai kartais kliudo žmonėms turėti pilną ir teisingą supratimą apie Tavo asmenį ir darbus. Tai ir buvo pagrindinė Tavo nepasisekimų priežastis.

Kiekvienas iš mūsų turi savo gyvenime nelemtų nepasisekimų ir niekam iš mūsų gyvenimo kelias nėra išklotas rožėmis be dyglių. Neatsisakyk priimti šitą paguodos žodelį sykiu su mano Tau nuoširdžiu sveikinimu reikšminga sukaktimi ir su mano geriausiais linkėjimais Tavo ateičiai. Tavo gyvenimo kelias nėra dar baigtas ir Tavo pašaukimas nėra dar pilnai įvykdytas. Linkiu Tau jį apvainikuoti reikšmingiausiu ir sėkmingiausiu darbu ir rasti į gyvenimo galą tą moralinį pasitenkinimą, kuris kyla iš įsitikinimo, kad esi padaręs visa, ką buvai galėjęs. Lik sveiks, mielas Drauge, ir dovanok, jei kas šitame mūsų pasišnekučiavime Tau nepatiko. Užtikrinu Tave apie savo geriausius Tau jausmus.

Tavo, kaip visada,

St. Šalkauskis

Kaunas, 1936 m. lapkričio 15 d.

P.S. Savo pasišnekučiavime esi padaręs man malonumą plačiai minėdamas mano gimtinę – Ariogalos miestelį ir jo apylinkes. Antrojoje savo gyvenimo pusėje Tu eini įsisteigti tuose padubysiuose, kuriuose aš esu gimęs ir augęs pirmaisiais keliais savo gyvenimo metais. 1889 m., beeidamas ketvirtuosius savo amžiaus metus, sykiu su mano tėvais palikau savo gimtąją vietą ir „gyventinai", kaip sako mano sūnelis, tikriausiai niekados neteks į ją grįžti. Ją buvau aplankęs vieną tik kartą 1904 metais, kai sykiu su keliais savo draugais gimnazistais buvau padaręs ekskursiją po Lietuvą. Tuomet, atėjęs į Ariogalą pėsčias, mačiau paskutinį kartą tuos namus, kuriuose buvau gimęs. Dabar jų jau nebėra, nes jie tapo ugnies auka karo metu. Iš Ariogalos mes, ekskursininkai, ėjome kairiuoju Dubysos krantu pro Čekiškę iki Vilkijos. Tada, be abejo, buvome pramynę taką ir per Tavo „žemę maitintoją". Man visada bus malonu prisiminti, kad Tavo *status possessionis* yra susijęs su man atmintinomis vietomis.

MANO GYVENIMO EIGA

1886-V-4/16 d. –	gimimas	Ariogaloje	
1887 –	gyvenimas	»	
1888 –	»	»	
1889 –	»	»	
1890 –	»	Rygoje	
1891 –	»	Šiauliuose	
1892 –	»	»	
1893 –	»	»	
1894 –	»	»	
1895 –	»	»	
1896 –	»	»	
1897 –	»	»	
1898 –	»	»	
1899 –	»	»	
1900 –	»	»	
1901 –	»	»	
1902 –	»	»	
1903 –	»	»	
1904 –	»	»	Birželio mėn. 17 dienų daryta ekskursija po Lietuvą
1905 I–VIII	»	»	
» IX–X	»	Maskvoje	
» XI–XII	»	Šiauliuose	
1906 I–IV	»	»	
1906 V–VI	»	Maskvoje, papild. vasaros semestras	
» VII–VIII	»	Šiauliuose	
» IX–XII	»	Maskvoje	

1907 I–IV	gyvenimas	Maskvoje
» V–VIII	»	Šiauliuose
» IX–XII	»	Maskvoje
1908 I–III	»	»
» IV–V	»	Kryme, Jaltoje
1908 VI–VII	gyventa gydymuisi Ufos gub.	
» VIII–IX	gyvenimas	Šiauliuose
1908 nuo X 1909 iki V-25	»	Katakurgane Turkestane
1909 VI–VII–VIII	»	Šiauliuose
1909 nuo IX 1910 iki IV	»	Samarkande
1910 nuo IV 1911 iki II	»	Maskvoje
1911 II–III	»	Šiauliuose
1911 nuo III 1913 iki VI	»	Samarkande
1913 VI	»	Šiauliuose
1913 VII–VIII	»	Eupatorijoje Kryme
1913 nuo X 1915 iki XI ½	»	Samarkande
1915 XI ½ – XII ½		Kelionėje iš Samarkando į Berną
1915 XII ½ iki 1916	gyvenimas	Berne Šveicarijoje
1916 I 1918 X	»	Friburge (Berne, Lozanoje, Marle)
1918 X–XI–XII	»	Humilimont près Bulle
1919 I–VII ½	»	Friburge
1919 VII ½	»	Schönbrunn
1919 VIII	»	Ciuriche
1919 IX	»	Lozanoje
1919 IX–X ½	»	Šiauliuose
1919 X ½	»	Lozanoje
1919 X ½	»	Friburge
1920 iki III ½	»	»
1920 nuo IV	»	Šiauliuose

PROF. ST. ŠALKAUSKIO 50 METŲ SUKAKTIES PROGA

(Žinios apie gyvenimą, studijas ir darbus)

1. Gyvenimas ir studijos. Stasys Šalkauskis gimė Ariogaloje gydytojo šeimoje 1886 m. gegužės mėn. 4/16 d. Vidurinį ir aukštesnį mokslą ėjo Šiaulių gimnazijoje nuo 1895 iki 1905 m. Paskui, nuo 1905 iki 1911 m. pradžios, studijavo ir baigė juridinius ekonominius mokslus Maskvos universitete. Būdamas dar studentu, važinėjo nuo 1908 m. į Rusų Turkestaną, nes dėl plaučių ligos turėjo reikalo praleisti ne vieną žiemą pietuose. Baigęs mokslą apsigyveno ten Samarkando mieste, tarnavo komercijos bankuose ir sykiu ėjo prisiekusiojo advokato padėjėjo pareigas.

1915 m. gale Lietuvių draugijos Centralinio komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti (Petrapilyje) buvo pasiųstas specialiuoju įgaliotiniu į Šveicariją organizuoti pagalbai vokiečių okupuotai Lietuvai ir lietuviams belaisviams šelpti. Atvykęs Šveicarijon, apsigyveno Friburge, prisidėjo prie jau sudaryto čia gyvenančių lietuvių Generalinio komiteto karo aukoms šelpti ir vienu laiku ėmė studijuoti filosofijos ir pedagogikos mokslus Friburgo universitete. 1916 m. vasarą atsisakė nuo savo pareigų Petrapilio Centraliniame komitete ir labiau atsidėjo akademinėms studijoms, tačiau drauge dirbo lietuvių belaisvių šelpiamąjį darbą ir gamino informacinius raštus apie Lietuvą. 1919 m. įteikė Filosofijos fakultetui savo disertaciją, o 1920 m., išlaikęs daktarato egzaminus, gavo filosofijos daktaro laipsnį.

2. Darbai ir raštai. Sugrįžęs Lietuvon buvo pakviestas lektorium į Kauno aukštuosius kursus, kuriuose dirbo 1920 ir 1921 m.

Įsisteigus Lietuvos universitetui, buvo pakviestas 1922 m. kovo mėnesyje filosofijos docentu į Teologijos fakultetą, kuris labai greit buvo pertvarkytas pagal Steigiamojo Seimo priimtą Universiteto statutą į Teologijos-Filosofijos fakultetą. Nuo 1922 m. vasaros buvo pakeltas ekstraordinariniu, o nuo 1928 m. galo – ordinariniu profesoriumi šito fakulteto. Iki 1935 m. rudens čia dėstė įvairius filosofijos ir pedagogikos mokslus, bet paskutiniu laiku apsiribojo vien pedagoginės teorijos sistema.

Nuo pat Liet. kat. mokslo akademijos įsisteigimo 1922 m. yra jos narys: iš pradžių narys mokslo mėgėjas, paskui narys mokslininkas. Nuo 1924 iki 1930 m. buvo antruoju Akademijos vicepirmininku. Pirmajame lietuvių katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavime (1933 II 27–28 d.) buvo paskelbtas sykiu su prel. Al. Dambrausku ir prof. Pr. Dovydaičiu vienu iš trijų pirmųjų Lietuvos katalikų akademikų.

Yra vienas iš dalyvių ateitininkų sąjūdžio, su kuriuo pirmą kartą suėjo į kontaktą 1910–1911 m. Maskvoje, susitikdamas su kol. Pr. Dovydaičiu. Šito pastarojo paragintas, ėmė 1911 m. rašyti į „Ateitį" gyvendamas jau Samarkande. Friburge priklausė prie lietuvių studentų draugijos „Lituania", kuri ateitininkų buvo laikoma savo skyriumi. Sugrįžęs Lietuvon dalyvavo sendraugių ateitininkų organizavime ir, kaipo sendraugis, prisideda prie ateitininkų gyvavimo. Nuo 1927 iki 1930 m. buvo vyriausiuoju ateitininkų vadu. 1930 m. kongrese paskelbtas pirmuoju Ateitininkų federacijos garbės nariu.

1920 m. sykiu su kol. K. Pakštu įsteigė Romuvos draugiją ir ėmė redaguoti „Romuvos" metraštį, tačiau žurnalo teišėjo vien du numeriai, o Romuvos draugija buvo likviduota 1930 m.

Bendradarbiavo šiuose laikraščiuose: „Ateityje", „Draugijoje", „Romuvoje", „Naujojoje vaidilutėje", „Logose", „Židinyje", „Tiesos kelyje", „Naujojoje romuvoje". Jo raštai pagal savo turinį galėtų būti suskirstyti šiais skyriais: a) filosofija, b) pedagogika, c) tautybės problema, d) visuomeniniai klausimai, e) katalikų jaunuomenės (ateitininkų) ideologija, d) filosofinė terminologija, e) įvairenybės. Žemiau stengiamasi suteikti kuo pilniausią jo raštų bibliografiją chronologine tvarka.

1911 m.

Ernestas Hello: „Vienas būtinai reikalingas dalykas". Vertė N. Ateitis, 2 nr., p. 52–56.

„Zarzewie" (Žarija) – lenkų jaunuomenės laikraštis, išeinąs Lvove. NN. 8–9, 11–12, 1910 m. Parašė Aa. Ateitis, 3 nr., p. 101–103.

1913 m.

Ernestas Hello: „Religijos nežinojimas". Vertė N. Ateitis, 1 nr., p. 5–10.

Vl. Solovjovas: „Kristus iš numirėlių prisikėlė". Vertė S. Š.

„Bažnyčia bei kultūra" (Pratartis. Tiesa apie Dievą). Draugija, 83 nr., p. 257–263.

„Bažnyčia bei kultūra" (Tiesa apie žmogų). Draugija, 84 nr., p. 360–372.

1914 m.

„Bažnyčia bei kultūra" (Tiesa apie žmogų). Draugija, 86 nr., p. 160–180.

„Bažnyčia bei kultūra" (Tiesa apie Dievažmogį Kristų). Draugija, 87 nr., p. 266–282.

1919 m.

„Det oekomomiske Liv i Litauen" (Ekonominis Lietuvos gyvenimas). Rinkinyje „Lysskaer", Koebenhavn, p. 40–58. (Pasirašyta Dr. Goštautas).

„Sur les Confins de deux Mondes" (Essai synthétique sur le problème de la Civilisation Nationale en Lituanie). Ed. „Atar", Genève. 271 p.

1920 m.

„L' Ame du monde dans la philosophie de Vladimir Soloviev". Knospe u. Daue Berlin. 122 p.

1921 m.

„Pirmosios atžalos" (Tautybės esmė. Istorinio lietuvių tautos likimo ypatybės). Romuva, 1 nr., p. 20–44.

„Krikščioniškoji politika ir gyvenamoji valanda". Ten pat, p. 45–76.

J. J. R.: „Ernesto Hello gyvenimas ir veikalai". Vertė Salduvos Žynys. Ten pat, p. 79–87.

Ernestas Hello: „Krizio valandos ir aktualūs dalykai". Vertė Salduvos Žynys. Ten pat, p. 88–92.

Ernestas Hello: „Praktingieji žmonės". Vertė Salduvos Žynys. Ten pat, p. 93–98.

„Filosofija ir mūsų gyvenimas". Logos, 1–2 sąs., p. 18–26.

„Rūtų darželis". Naujoji vaidilutė, 1-ųjų metų 1-asis sąs., p. 6–13.

1922 m.

„Prof. M. de Munnynckas lietuvių tautai". Romuva, 2 nr., p. 3.

„Prof. M. de Munnynckas: Prakalba, pasakyta palaiminant lietuvių studentų vėliavą" (vertimas). Ten pat, p. 5–19.

„Pirmosios atžalos" (Tautinės civilizacijos problema Lietuvoje). Ten pat, p. 20–56.

„Pilnutinio ugdymo gairės". Ten pat, p. 67–88. (Pasirašyta St. Š-is).

„Pirmutinės prielaidos visuomeninei kritikai Lietuvoje". Ten pat, p. 89–98.

Ernestas Hello: „Kritika". Vertė Salduvos Žynys. Ten pat, p. 99–110.

Ernestas Hello: „Kritikos prievolės". Vertė Salduvos Žynys. Ten pat, p. 111–116.

„Filosofijos mokslo ypatybės". Logos, 3–4 sąs., p. 129–139.

1923 m.

„Mokyklų tipai ir mūsų vyriausybės vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo projektas". Lietuvos mokykla, 11 sąs., p. 433–453.

„La probleme de nacia civilizacie en Litovuje" (J. Mačernio versta iš lietuvių kalbos). Litova Almanako, p. 103–140. Kaunas.

„La vera patriotizmo kai la formej de ĝia esprimiĝo" (J. Mačernio versta iš lietuvių kalbos). Ten pat, p. 179–207.

„La proprecoj de la historia sorto de Litovuje“ (J. Mačernio versta iš lietuvių kalbos). Ten pat, p. 263–267.

1924 m.

„Prof. M. de Munnynckas apie mūsų tautinę vėliavą“. Rytas, 32 nr. (atkarpa).

„Pasaulėžiūra ir filosofija“. Logos, 1 nr., p. 46–65.

„Pilnatvės, sutartinės ir priklausomybės principai ugdymo sistemoje“. Lietuvos mokykla, 7 nr., p. 285–296.

„Rimvydas-Mickevičius“. Židinys, 1 nr., p. 34–50.

1925 m.

„Kultūros vajus ir studentija“. Draugas (Chicage), 8 nr.

„Terminologijos teorija ir lietuviškoji filosofijos terminija“. Logos, 1 nr., p. 1–21.

„Derinimo reikalas mokykloje“. Lietuvos mokykla, 9 nr., p. 321–345.

„Tikrasis patriotizmas ir jo reiškimosi lytys“. Logos, 2 nr., p. 169–185.

„M. K. Čiurlionis“ (Stud. A. Januševičiaus versta iš prancūzų kalbos). Ateitis, 9–10 nr., p. 396–402.

„Susidraugavimo puotą pradedant“ (Pasirašyta St. Š-is). Ateitis, 11 nr., p. 465–469.

„Ateitininkų principai bei pareigos“. Židinys, 8–12 nr., p. 225–268; Ateitis, 2-ojo Jubiliejaus kongreso sąs., p. 33–70.

„Kultūros filosofijos metmens“. Logos, 2 nr., p. 124–161.

1926 m.

„Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“. Pratartis. (Įžanga. Studentas, kaipo akademinių studijų darbininkas). Židinys, 1–2 nr., p. 57–77.

To paties dalyko tęsinys: „Moksliškasis subrendimas. Mokslinio darbo priemonės bei šaltiniai“. Židinys, p. 175; 4 nr., p. 227–247; 5 nr., p. 313–338.

To paties dalyko tęsinys: „Mokslinio darbo rūšys“. Židinys, 6–7 nr., p. 458–478; 8–9 nr., p. 61–68.

To paties dalyko tęsinys: „Mokslo veikalo rašymas". Židinys, 12 nr., p. 326–346.

„Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai". Kaunas, 136 p. (Atspaudas iš „Židinio" 1–2, 3, 4, 5, 6–7, 8–9 ir 12 nr.)

„Kultūros filosofijos metmens". Logos, 1 nr., p. 1–56.

„Kultūros filosofijos metmens". (Stud. K. Barkausko santrauka, sudaryta pagal autoriaus užrašus). Kaunas, 96 p. (Atspaudas iš „Logoso" 1925 m. 2 nr., ir 1926 m. 1 nr.).

„Lietuvių tautos ugdymo uždaviniai". Kaunas, 15 p. (Atspaudas iš „Židinio" 3 nr.)

„Lyčių skirtumai ir ugdymo individualizacija". Naujoji vaidilutė, 3 nr., p. 113–126; 4 nr., p. 163–173.

„Racionali mokyklų organizacijos sistema" (Platesnio referato santrauka). Kaunas, 16 p.

„Skautai ir pasaulėžiūra". Ateitis, 4 nr., p. 211–220; 5 nr., p. 279–288.

„*Vladimiras Solovjovas ir jo pasaulio sielos koncepcija*". Logos, 2 nr., p. 175–214.

„Autokritikos žodis dėl rašinio: Bažnyčia bei kultūra". Židinys, 8–9 nr., p. 36–38.

„Momento reikalai ir principų reikalavimai" (Visuomeninės pusiausvyros stoka ir pašauktasis pusiausvyros veiksnys). Židinys, 6–7 nr., p. 436–450.

To paties dalyko tęsinys: „Krikščioniškoji pusiausvyros taktika". Židinys, 8–9 nr., p. 40–47.

To paties dalyko tęsinys: „Visuomeninė pusiausvyros organizacija ir atitinkamas katalikų visuomenės susiorganizavimas". Židinys, 10 nr., p. 163–172; 11 nr., p. 230–242; 12 nr., p. 303–319.

1927 m.

„Racionali mokyklų organizacijos sistema". Kaunas, 39 p. (Atspaudas iš „Lietuvos mokyklos" 1926 m. 12 nr.)

„Terminologijos teorija ir lietuviškoji filosofijos terminija". Logos, 1 nr., p. 1–32; 2 nr., p. 171–174.

„Pedagoginė pažanga ir didieji pedagogai". Lietuvos mokykla, 1–3 nr., p 2–6.

„Reikiamoji reformų dvasia". Rytas, 27 nr. (atkarpa).

„Visuomeninis auklėjimas ir jo svarba šiais laikais". Židinys, 1 nr., p. 20–29.

„Visuomeninio auklėjimo tikslai". Židinys, 2 nr., p. 93–108; 3 nr., p. 198–208.

„Pagrindinės visuomeninio auklėjimo priemonės". Židinys, 4 nr., p. 258–269; 5–6 nr., p. 380–387.

„Bendrieji visuomeninio auklėjimo uždaviniai". Židinys, 7–8 nr., p. 29–45; 9 nr., p. 130–138; 10 nr., p. 209–218.

„Menas vadovauti". Jaunimo vadas, 4–6 nr., p. 16–25.

„Išvidinis moters atsivadavimas kaipo tikros jos emancipacijos pradžia". Židinys, 11 nr., p. 331–332.

„Gimnastika ir sporto esmė". Židinys, 11 nr., p. 301–305.

„Fizinis lavinimas ir jo tikslai". Švietimo darbas, 9 nr., p. 860–872; 10 nr., p. 1023–1041; 11 nr., p. 1161–1175.

„Pastabos apie Herberto Spenserio pedagogiką". Pratartis prie A. Kasakaičio vertimo: *Herbertas Spencer'is*, Proto, doros ir kūno auklėjimas. Kaunas, 1927, p. III–XXIII.

1928 m.

„Visuomeninio veikimo principai". Tiesos kelias, 1 nr., p. 37–38.

„Fizinis lavinimas ir jo tikslai". Klaipėda, 49 p. (Atspaudas iš „Švietimo darbo" 1927 m. 9, 10 ir 11 nr.).

„Filosofijos įvadas. I. Propedeutinė dalis". Kaunas, 31 p. (Atspaudas iš „Logos'o" 1 nr. straipsnio: „Propedeutiniai filosofijos mokslo klausimai").

„Jaunuomenės idealizmas ir modernieji šokiai". Kaunas, 16 p. (Atspaudas iš „Židinio" 3 nr.).

„Specialieji visuomeninio auklėjimo uždaviniai" (Politinis auklėjimas). Židinys, 4 nr., p. 262–275.

„Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas". Kaunas, 24 p. (Atspaudas iš „Židinio" 5–6 nr.)

„Grožis filosofijos šviesoje". Logos, 2 nr., p. 126–136.

„Lithuania". Educational Yearbook of the International Institute of Teachers' College Columbia University, 1927. New York, p. 231–259.

„Vienas iš giliausių mano įsitikinimų". Ateitis, 4 nr., p. 171–172.

1929 m.

Mano atsiminimai iš gimnazijos laikų". Ateitis, 5–6 nr., p. 247–251.

„Spaudos draudimo pamoka lietuvių tautai". Židinys, 5–6 nr., p. 462–465.

„Ateitininkų ideologija ir josios realizavimas gyvenimo praktikoje". Židinys, 11 nr., p. 313–327.

1930 m.

„Skautai ir pasaulėžiūra". Kaunas, 24 p. (Perspausdinta iš „Ateities" 1926 m. 4 ir 5 nr.).

„Lietuva politinės geografijos šviesoje". Židinys, 1 nr., p. 38–47; 2 nr., p. 137–148; 3 nr., p. 246–258.

„Specialieji visuomeninio auklėjimo uždaviniai" (Politinis auklėjimas). Židinys, 5–6 nr., p. 464–472.

„Visuomeninio mūsų tautos atgimimo reikalu". Židinys, 7 nr., p. 49–52; Ateitis, 11 nr., p. 470–474.

„Konfesinė mokykla". Tiesos kelias, 10 nr., p. 569–584.

1932 m.

„Ekonominis auklėjimas". Židinys, 1 nr., p. 18–33.

„Socialinis auklėjimas". Židinys, 2 nr., p. 128–145.

„Tautinis auklėjimas". Židinys, 3 nr., p. 221–229.

„Tarptautinis auklėjimas". Židinys, 4 nr., p. 316–331.

„Visuomeninio auklėjimo veiksniai". Židinys, 5–6 nr., p. 406–421.

„Su pirmuoju „Židinio" redaktoriumi prof. V. Mykolaičiu atsisveikinant". Židinys, 7 nr., p. 3–4.

„Svarbieji lietuvių tautos ugdymo uždaviniai". Židinys, 8–9 nr., p. 110–126; 10 nr., p. 227–243.

„Estetinė ateitininkų ideologija". Židinys, 4 nr., p. 364–367; Ateitis, 5 nr., p. 218–221.

„Pažiūra į studentų ateitininkų dabartį ir ateitį". Studentų ateitininkų sąjungos leidinyje „Savu keliu" (Kaunas, 1932), p. 22–23.

„Vykdomuoju ateitininkų vajaus reikalu“ (Atviras laiškas visiems Ateitininkų federacijos nariams). Kaunas, 24 p. (Atspaudas iš „Ateities“ 6 nr.).

„Visuomeninis auklėjimas“. Kaunas, 198 p. (Atspaudas iš „Židinio“ 1927 m. 1, 2, 3, 4, 5–6, 7–8, 9, 10 nr.; 1928 m. 4 nr.; 1930 m. 5–6 nr.; 1932 m. 1, 2, 3, 4, 5–6 nr.

1933 m.

„Ateitininkų ideologija paskutinių laikų formavimosi vyksme“. Kaunas, 219 p. Šv. Kazimiero draugijos leidinys.

„Lietuvių tauta ir jos ugdymas“. Sakalo b-vės leidinys, Kaunas, 196 p.

1934 m.

„Na pograniczu dwóch swiatów“. Wiadomosci Literackie (Warszawa), 12 nr.

„Terminologijos teorija ir lietuviškoji filosofijos terminija“ (Terminų kategorijos). Logos, 1 nr., p. 1–58.

„Kritinės pastabos kai kuriems mūsų gramatikas terminams“. Gimtoji kalba, 5–6 sąs., p. 66–69.

„15 metų kultūrinėje Lietuvos tarnyboje“ (prof. J. Ereto atvykimą Lietuvon minint). Kaunas, 39 p. (Atspaudas iš „Židinio“ 7 ir 8–9 nr.).

„„Židinys“ – vedamasis minties laikraštis“. Židinys, 12 nr., p. 474–478.

1935 m.

„Įvedamoji pedagogikos dalis“ (Sisteminga santrauka). Kaunas, 53 p. (Atspaudas iš „Logos'o“ 1 nr.).

„Pagrindiniai terminų darybos principai“. Gimtoji kalba, 4 sąs., p. 49–52.

„Kariuomenė kaipo tautos ugdyme veiksnys“. Židinys, 7 nr., p. 12–18.

„Apie darbo ir bendradarbiavimo programos projektą“. Rytas, 152 ir 153 nr.

„Vyskupas Paltarokas kaipo vado tipas“. Panevėžio balsas, 36 nr.

1936 m.

„Lavinimo mokslas". Lietuvos mokykla, 1 nr., p. 3–13.

„Protinimo organizacija". Lietuvos mokykla, 2 nr., p. 81–95.

„Išviršinės pratinimo sąlygos". Lietuvos mokykla, 3 nr., p. 161–172.

„Ideologiniai dabarties krizių pagrindai ir katalikiškoji pasaulėžiūra". Židinys, 3 nr., p. 257–271.

„Romuviečių deklaracija" (Sveikintina iniciatyva visuomeninės minties srityje). Naujoji romuva, 11 nr., p. 241–246.

„Išvidinės pratinimo sąlygos". Lietuvos mokykla, 4 nr., p. 241–251.

„Mokomasis lobis ir jo santvarka". Lietuvos mokykla, 6–7 nr., p. 401–412.

„Žodis mano kritikams". Naujoji romuva, 21–22 nr., p. 484.

„Mano kritikų pasiaiškinimų įvertinimas". Naujoji romuva, 25–26 nr., p. 532–536.

„„Vairo" redaktoriaus diskvalifikavimo klausimu". Naujoji romuva, 31–32 nr., p. 605–607.

„Bendroji protinimo metodika" (Įžanga. Protinimo vyksmas). Lietuvos mokykla, 8–9 nr., p. 481–491.

„Ideologiniai dabarties krizių pagrindai ir katalikiškoji pasaulėžiūra" (Ilgesnioji redakcija). Suvažiavimo darbų II t., p. 45–80.

„Atsakymas „užpultajam" „Vairo" redaktoriui". Naujoji romuva, 38 nr., p. 703–704.

„Mokymo metodai". Lietuvos mokykla, 10 nr., p. 561–569.

„Kas kaltas dėl nusitęsusio triukšmo ir išblėsusios polemikos?" Naujoji romuva, 42 nr., p. 831–832.

„Mokymo lytys". Lietuvos mokykla, 11 nr., p. 641–648 ir 12 nr., p. 749–750.

„Prof. Pr. Dovydaičio vaidmuo Lietuvos mokslinime jo 50 metų sukakties proga". Židinys, 11 nr., p. 413–422.

„Atsakymas prof. Pr. Dovydaičiui, pritaikytas jo 50 metų sukakties progai". Ateitis, 12 nr., p. 474–481.

„Jaunesniojo mokslo personalo pasiruošimas profesūrai" (Keli aukštosios autodidaktikos bruožai). V. D. universiteto žinios, 5 nr., p. 132–143.

Įvairios smulkmenos

„Studento St. Šalkauskio laiškai kunigui J. Tumui: a) 1918. IV.14 d., b) 1918.IV.16 d., c) 1918.IV.22 d., d) 1918.IV.29 d.". Mūsų senovė, 1922 m. I t. 4 ir 5 nr., p. 527–538.

„Žaidimas ir fizinis darbas pedagogikos šviesoje" (Ištrauka iš pedagoginių paskaitų). Jėga ir grožis, 1927 m. 325 nr., p. 2–5.

„Laiškas „Lietuvos studento" redaktoriui apie pavardžių sulietuvinimą". Lietuvos studentas, 1933 m. 12 nr., p. 1.

„Fizinio lavinimo reikšmė". Jėga ir grožis, 1928 m. 1 nr., p. 2–6.

„Pasisakymas apie abstinenciją ir blaivybę. Lietuvos žmonės, kurie negeria". Kaunas, 1933 m. p. 28–29.

„Sveikinimas „Kariui"". Karys, 1934 m. 21 nr., p. 406.

„Sveikinamasis laiškas „Ateities" redaktoriui". Ateitis, 1936 m. 1 nr., p. 13–14.

„Laiškas „Naujosios romuvos" redaktoriui". Naujoji romuva, 1936 m. 44 nr., p. 881.

„Laiškas „Naujosios romuvos" redaktoriui". Naujoji romuva, 1936 m. 41 nr., p. 766.

„Vedamosios ruošimosi profesūrai idėjos". V. D. universiteto žinios, 1936 m. 6 nr., p. 161–167.

1937 m.

„Vilniaus atvadavimas ir tautinio mūsų gyvenimo problemos". Mūsų Vilnius, 1–2 nr., p. 6–7 ir 3 nr., p. 41–42.

„Medžiaga „XX amžiaus" ideologijai: I. Visuomenė ir asmenybė". XX amžius, 25 nr., p. 3.

„Medžiaga „XX amžiaus" ideologijai: II. Fašizmas, komunizmas ir christianizmas". XX amžius, 31 nr., p. 3.

„Trys visuomenės". XX amžius, 48 nr., p. 3.

„Tarptautinė „Lietuvos mokyklos" fizionomija". Lietuvos mokykla, 12 nr., p. 822.

1938 m.

„Gyvosios dvasios reikalu". Tiesos kelias, 2 nr., p. 112–119.

„Bendroji filosofijos terminija". Kaunas, 1938, 100 p. (Atspaudas iš Logos'o 1937 m. 2 nr., p. 113–210.

„Katalikai ir sportas". Židinys, 3 nr., p. 316–320.

„Katalikiškosios pasaulėžiūros reikšmė Lietuvos ateičiai". Tiesos kelias, 5 nr., p. 336–350.

„Gyvoji dvasia". Ten pat, p. 361–363.

„Mūsų vėliavos klausimu". XX amžius, 117 nr., p. 3.

„Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema". Židinys, 5–6 nr., p. 587–605.

„Būkime gyvosios dvasios žmonės". XX amžius, 125 nr., p. 1–2.

„Degančios širdys, vienykitės!" Tiesos kelias, 6 nr., p. 419–421.

„Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės klausimu" (Atsakymas p. Vytautui Alantui). XX amžius, VI.20 d., 136 nr.

„Vienos sukakties paraštėse" (Tėvo J. Kipo S. J. veikimą Lietuvoje minint: 1923.VII.20 – 1938). Židinys, 7 nr., p. 87–109.

„Dar tautinės mūsų kultūros klausimu" (Antras atsakymas P. Vyt. Alantui). XX amžius, 1938.VII.15, 158 nr., p. 3–4.

„Dėl ginčo apie tautinę kultūrą" (Trečias atsakymas ponui Vyt. Alantui). XX amžius, 1938.VIII.4, 178 nr., p. 5, 8.

„Jaunuomenė ir gyvoji dvasia" (Trumpesnioji redakcija). Studentų dienos, 1938.XI.1, 13(26) nr., p. 1–2.

„Jaunuomenė ir gyvoji dvasia" (Platesnioji redakcija). Židinys, 11 nr., p. 449–513.

„Kun. Al. Dambrauskas, mano mokytojais ir kritikais" (Abipusis susirašinėjimas). Logos, 1–2 nr., p. 1–53.

„Bendroji filosofijos terminija" (Vokiškai lietuviška versija). Logos, 1–2 nr., p. 162–186.

„Asmeninis tobulinimasis kaipo kiekvienos pažangos pradžia". Židinys.

V[YTAUTO] D[IDŽIOJO] UNIVERSITETO REKTORIAUS PROF. ST. ŠALKAUSKIO PASIKALBĖJIMAS SU ŽURNALISTAIS

Gerbiamieji, man labai malonu sueiti su Tamstomis į kontaktą, nors jis šiuo metu negali būti nei pilnas, nei tiesioginis. Ne visai dar atkutęs po ligos priverstas esu naudotis tam tikro tarpininko pagalba. Tikiuos tačiau, kad Tamstoms svarbiausia gauti iš manęs atsakymus į rūpimus klausimus. *Kaip* ir *kiek* įmanydamas stengsiuos į juos atsakyti. Jei kartais Tamstų ne visai patenkinsiu, prašau man dovanoti: matyti bus tam savo priežastys. Prašyčiau taip pat nelaikyti man už bloga, jei kai kur pakeisiu atsakymų tvarką ir jei kartais saviškai suformuluosiu iškeltąjį klausimą. Po šių įžengiamųjų pastabų einu prie paties dalyko.

Pirmas klausimas: Kaip reikia vertinti mūsų studentų subrendimą ir mokslinį pasiruošimą?

Su pirmu klausimu patenku į nepatogią padėtį: nemalonu nuoširdžiai peikti ir nepadoru nenuoširdžiai girti mūsų studentus. Laimei, tarp šitų dviejų kraštutinybių yra kritiškas nusistatymas, kuris leidžia imti realybę tokią, kokia ji yra, t. y sudėtinga, kintama, įvairialytė.

Štai kodėl apie mūsų studentus negalima pasakyti ar tiktai gera, ar tiktai bloga. Ateinanti iš provincijos į universitetą jaunuomenė yra gera, rimta ir pozityvi medžiaga, kuri žadina daug gerų vilčių ir turi iš tikro gerų perspektyvų. Bet, iš kitos pusės, labai dažnai mūsų provincija dar nesugeba sudaryti tokių lavinimosi bei auklėjimosi sąlygų, kad mūsų jaunuomenė, ateinanti į universitetą, būtų pakankamai intelektualiai subrendusi ir moksliškai pasiruošusi akademinėms studijoms.

Turbūt dėl šitos priežasties, kaip man teko pastebėti, didžioji studentų dauguma ne studijuoja, bet tik mokosi, arba tebesimoko gimnazijoje įprastu būdu. Šituo atžvilgiu padėtis galėtų pagerėti dvejopu būdu: arba intelektualinės kultūros pakėlimu gimnazijose, arba sudarymu universitete aiškesnio pereinamojo laipto nuo gimnazinio mokymosi prie akademinio studijavimo.

Šiaip jau reikia pastebėti, kad intelektualinė visuomenės kultūra lengvai nepasiekia viršūnių ir kad intelektualinės kultūros trūkumai su tam tikru būtinumu persiduoda ir į jaunuomenę. Nenuostabu todėl, kad ir mūsų akademinė jaunuomenė nepasižymi nei pakankamu protiniu aktyvumu, nei pakankama protine iniciatyva. Bet pažanga nuolat yra jaučiama, ir viltys, apie kurias buvo užsiminta, kaskart skaidrėja.

Antras klausimas: Kaip yra su studentų auklėjimusi?

Štai klausimas, kuris pas mus retai kada aiškiai yra keliamas; o iš tikrųjų jis vertas rimto svarstymo. Būtų juk liūdna, jei studentai tesirūpintų vien mokslinimusi, bet visai nepaisytų auklėjimosi. Neišsiauklėjusių žmonių rankose mokslas būtų pavojingas ginklas. Visas dalykas, kaip šitas auklėjimasis turėtų normaliai vykti. Universitetas nėra auklėjamoji įstaiga paprasta šito žodžio prasme. Todėl ir profesoriai čia nėra paprasti auklėtojai. Neabejotina, kad mokslas, visoms kitoms sąlygoms esant lygioms, turi auklėjamosios reikšmės. Profesoriai, jei tik jie tinkamai supranta savo uždavinius, privalo taip pat turėti studentams auklėjamosios įtakos. Mokslinis entuziazmas, tiesos meilė, teisybės pajautimas, sąžiningas savo pareigų ėjimas yra tie patraukiamieji pavyzdžiai, kuriais profesoriai auklėja savo studentus. Gerai sutvarkyta drausmė turi taip pat auklėjamosios įtakos.

Bet ne čia dar glūdi studentų auklėjimosi centras. Akademinė bendruomenė, akademinė aplinka ir akademinės studentų organizacijos turi didžiausios reikšmės studentų išsiauklėjimui. Studentų organizacijos, ar jos to nori, ar nenori, turi didžiausios reikšmės visuomeniniam, doriniam, kultūriniam ir šiaip dvasiniam jų susiformavimui. Jose studentai laisvai auklėjasi pagal

savo įsitikinimus ir idealus. Čia kaip tik yra atbaigiamas tasai auklėjimas, kuris paprastai gaunamas iš viršaus šeimoje ir mokykloje. O kadangi pas mus labai dažnai šeiminis ir mokyklinis auklėjimas stovi labai žemai ir maža teduoda jaunajai kartai, tai šitas atbaigiamasis akademinis auklėjimasis yra labai svarbus, kartais turįs net sprendžiamosios reikšmės visam žmogaus gyvenimui.

Labai būtų pageidaujama, kad mūsų studentai aiškiai ir sąmoningai išsikeltų auklėjimosi klausimą nusakytąja ką tik prasme ir padėtų visas galimas pastangas auklėjimosi tikslams siekti. Išvidinis susidrausminimas, atitinkamas išviršinis išsiauklėjimas, visuomeninis išsidirbimas, – štai keli svarbūs auklėjimosi tikslai, kurių nesiekiant negalima tapti išsilavinusiu ir išsiauklėjusiu inteligentu.

Trečias klausimas: Kaip žiūrėti į išsišokimus prieš žydus mūsų universitete ir ar bus studentams žydams atskiri suolai?

Atsakymą į šitą klausimą noriai jungiu su mūsų studentų auklėjimosi klausimu. Sunkus ir painus žydų klausimas yra tikras dorinio bei visuomeninio išsiauklėjimo egzaminas. Per šitą egzaminą labai lengva nustoti aiškios sąmonės, ypač jei susilpsta dorinis jausmas ar teisingumo pajautimas.

Reikia pripažinti, kad ta antisemitizmo banga, kuri per kelerius paskutinius metus plačiai paplūdo pasaulyje, rado šiokį tokį atgarsį ir pas mus. Iš vienos pusės, nekritiškas pasidavimas mados sąjūdžiui, o iš antros pusės, ateinanti iš svetur, bet stropiai užmaskuota propaganda nuteikė antisemitiškai kai kuriuos silpniau susipratusius mūsų visuomenės elementus ir pastūmė juos į pavojingus bei kenksmingus išsišokimus prieš žydus. Labai liūdna, kad ir tarp studentų atsirado negausi nesusipratėlių grupė, kuri eina agresyvaus antisemitizmo linkme.

Antisemitizmas lengvai randa gražių progų savo išsišokimams ir pateisina juos kilniais tikslais ir aukštais interesais. Bet iš tikrųjų už šitų gražių žodžių ir šūkių slepiasi pliki zoologiniai instinktai, pagrįsti anarchiniais polinkiais. Nelaikau žydų tautos nei idealia, nei ypatingai išsiauklėjusia, nei sugebančia būti ypatingai maloni tiems, su kuriais jai tenka gyventi. Bet kai tuo

laiku, kada daromi išsišokimai prieš žydus ir nukreipiami prieš juos prievartos veiksmai, atsiranda grupė lietuvių studentų, kurie skelbia studentus žydus pirmaisiais agresoriais ir smurto vykdytojais, elementarinis teisingumo jausmas negali neprotestuoti prieš tokį nesąžiningą vaidmenų sukeitimą. Čia turime reikalą ne su drausmės, bet su anarchijos apraiška, ne su garbės pajautimu, bet su zoologiniu instinktu, ne su tautos interesų gynimu, bet su kenkimu tautos interesams. Galiu prileisti, kad studentai žydai gali kartais netinkamai pasielgti ir kad vienas kitas iš jų gali padaryti universitete netoleruotiną nusižengimą, bet tai nereiškia, kad studentams lietuviams priklauso rasinio teismo ir rasinės egzekucijos teisė. Tokia uzurpacija universitete negali būti toleruojama.

Labai reikšminga šiuo atveju, kaip visais kitais panašiais atvejais, kad antisemitizmo vykdytojai pateisina savo žygius lietuvių tautos gerove. Tuo tarpu šitokiame pasiteisinime yra fatalus nesusipratimas: joks agresyvus antisemitizmas nėra atnešęs naudos tai tautai, kurios vardu jis buvo vykdomas. Tai yra patyrusios net didžiosios tautos, brangiai, moraliai bei materialiai, apmokėjusios savo neapykantą ir žiaurumą žydams; o ką besakyti apie mažąją lietuvių tautą, turinčią pas save žymiai didesnį žydų nuošimtį. Tik nesusipratėliai arba užsislėpę lietuvių tautos priešai gali drįsti įžiebti antisemitizmo ugnį mūsų visuomenėje ir mūsų jaunuomenėje.

Tačiau nenorėčiau plačiau įrodinėti šitos tezės, pagrįstos utilitariniu motyvu: esu labiau linkęs apeliuoti į jaunąjį akademinės mūsų jaunuomenės idealizmą, kuris yra neišsenkamas taurių užsimojimų ir kilnių jausmų šaltinis. Didžiausia mūsų akademinės jaunuomenės dauguma, esu tikras, ras šitame idealizme geriausių savo tradicijų pateisinimą ir moralinį pasmerkimą tiems negausiems išsišokėliams, kurie taip nelemtai buvo pasinešę kompromituoti gražų ir brangų studento vardą. Tikiu, kad giedrioje mūsų studentų daugumos nuotaikoje nejučiomis sutirps atsiradę mūsų padangėje atskiri debesys, ir vėl įsiviešpataus darnus visuotinis draugiškumas.

Akivaizdoje pareiškiamų čia pažiūrų negaliu prileisti, kad mūsų universitete galėtų atsirasti atskiri suolai studentams žydams. Mano giliu įsitikinimu, toks „getto" pažeistų ne tik vieną mūsų studentijos dalį, bet ir viso mūsų universiteto garbę ir net tą garbę visų pirma. Tačiau per daug pasitikiu mūsų studentų sveiku protu ir doriniu pajautimu, kad galėčiau manyti, jog kokia nors mūsų studentijos grupė rimtai galėtų kelti klausimą apie atskirus suolus studentams žydams.

Ketvirtas klausimas: Kokia susidaro padėtis Teologijos-Filosofijos fakultetui ryšium su eventualiu kėlimusi į Vilnių ir akivaizdoje jo Filosofijos skyriaus tam tikro lygiagretiškumo su Humanitarinių mokslų fakultetu?

Kaip jau buvo anksčiau sakyta, tuo tarpu nieko tikro negalima pasakyti apie šitų fakultetų kėlimąsi į Vilnių. Dabar galima laikyti lygiomis visas galimybes: jie abudu gali pasilikti Kaune; jie abudu gali persikelti į Vilnių; vienas iš jų gali pasilikti Kaune, antras – persikelti į Vilnių. Abudu fakultetai tiria klausimą per savo atstovus Vilniuje ir svarsto argumentus prieš ir už kėlimąsi.

Dėl Filosofijos skyriaus tam tikro lygiagretiškumo su Humanitarinių mokslų fakultetu tenka girdėti balsų, kad būtų tikslinga vieną iš šitų dviejų fakultetų palikti Kaune, o antrą – perkelti į Vilnių. Negalima nepripažinti, kad tokiame klausimo kėlime yra daug racijos. Skiriant šitų dviejų fakultetų buveines, būtų einama kaip tik ta dviejų universitetų išvystymo linkme, apie kurią man teko anksčiau plačiau kalbėti. Bet tai yra viena iš galimybių, neturinti dar jokios autoritetingos paramos.

Penktas klausimas: Ar nebūtų pravartu Technikos fakultetui išsivystyti į visą politechniką ryšium su eventualiu kėlimusi į Vilnių?

Principialiai nieko negalima turėti prieš Technikos fakulteto išsivystymą į visą politechniką, jei, žinoma, pats fakultetas to panorėtų. Reikia pripažinti, kad fakultetas, faktiškai apimąs visą politechniką, savo svoriu būtų didelėje disproporcijoje su kitais fakultetais. Tokiu atveju kartais galėtų nukentėti ir jo funkcionavimo pilnumas bei tikslingumas. Manyčiau, kad universitetas

turėtų palikti Technikos fakultetui pilną laisvę apsispręsti ta ar kita linkme ir išsirinkti tinkamiausią momentą, jei jis panorėtų atsipalaiduoti nuo universiteto sąvaržų. Ar ir kada tai įvyks, priklausys nuo paties fakulteto ir nuo to, kiek jo aspiracijos ras pritarimą aukštojoje švietimo vadovybėje. Šiuo gi metu nieko tikro pasakyt negaliu.

Šeštas klausimas: Kokių atmainų galima laukti Medicinos fakulteto gyvenime ryšium su naujųjų klinikų užbaigimu ir kada galima tikėtis šito užbaigimo?

Naujasis V. D. universiteto statutas 114 straipsnyje nustato taisyklę, kad „universiteto klinikos valdomos švietimo ministro nustatyta tvarka". Šių metų spalio 3 d. Vyr. Žin. Nr. 667 švietimo ministras paskelbė V. D. universiteto klinikų reglamentą. Šis reglamentas nustato klinikų sudedamąsias dalis, jų funkcijas ir uždavinius, numato įvairias personalo kategorijas, apibūdina klinikų direktoriaus ir atskirų klinikų vedėjų pareigas, numato klinikų tarybą, susidarančią iš klinikų direktoriaus, visų klinikų ir Patologijos instituto vedėjų, apibūdina pagalbines, administracijos ir ūkio įstaigas ir k. d. Žodžiu tariant, reglamentas koordinuoja visų universitetinių klinikų funkcionavimą ir padaro iš jų tam tikrą suorganizuotą visumą, gyvenančią savo atskiru autonomišku gyvenimu. Reikia manyti, kad toks universitetinių klinikų sutvarkymas yra racionalus ir turės duoti gerų vaisių.

Reikia gailėtis, kai naujosios klinikos dėl nenumatytų priežasčių negalėjo būti užbaigtos iki naujų 1939–1940 mokslo metų ir negalėjo pradėti funkcionuoti jau nuo šių mokslo metų pradžios. Remdamasis žiniomis, einančiomis iš statybos komiteto, galiu pranešti, kad vis dėlto tikimasi klinikų statybą ir įrengimus užbaigti iki Naujųjų metų. Statyba ir ypač klinikų įrengimas susitrukdė ryšium su prasidėjusiu karu, kuris suardė normalų susisiekimą su užsieniu, kur buvo užsakyta daug klinikų įrengimui reikalingų dalykų. Ypač daug užsakymų padaryta Vokietijoje, kuri negalėjo laiku šitų užsakymų išpildyti.

Įvykusi pas mus rudenyje dalinė mobilizacija taip pat sutrukdė kai kuriuos surištus su statyba darbus. Todėl nenuostabu, kad vieną kartą užsitęsę darbai vis labiau komplikavosi ir

vis sunkiau buvo įveikiami. Vis dėlto, kaip sakyta, jie tikimasi baigti dar šiais kalendoriniais metais, nes pagerėjo perspektyva išgauti iš Vokietijos užsakytas klinikų įrengimo dalis. Šiaip ar taip, netikėtas klinikų baigiamųjų darbų užsitęsimas padarė valstybei didelių nuostolių, nes į valstybės iždą negalėjo įplaukti tie mokesčiai, kurie būtų buvę realūs, jei klinikos būtų galėjusios nuo rudens funkcionuoti.

Septintas klausimas: Kurios universiteto įstaigos numatoma kelti į Vilnių ir kurios yra keltinos, Pono Rektoriaus nuomone?

Gerai suprantu, kad šis klausimas gali rūpėti mūsų visuomenei, bet sykiu turiu pasakyti, kad į jį nieko tikslaus tuo tarpu atsakyti negalima. Universiteto Senatas iš dviejų atvejų svarstė šitą klausimą ir tegalėjo vien bendrai nusistatyti, kaip šito klausimo sprendimas turi būti paruoštas. Senatui yra aišku, kad joks fakultetas negalės sąmoningai ir pagrįstai spręsti savo kėlimosi į Vilnių klausimo, jei pirm jo atstovai nebus tiksliai ištyrę, ką jis ras Vilniuje, kokias patalpas, kokias darbo ir gyvenimo aplinkybes.

Bet jei net prileisime, kad kiekvienas fakultetas bus jau išsiaiškinęs savo kėlimosi klausimą, tai vis dėlto liks dar bendros politinės konjunktūros bei perspektyvos klausimas, kuris tegali būti sprendžiamas ryšium su faktiškuoju mūsų sostinės perkėlimu į Vilnių. Žodžiu tariant, universiteto kėlimas į Vilnių ar palikimas Kaune, kėlimas jo viso ar tik dalies, tokio ar kitokio kėlimo laikas, – visa tai priklauso nuo viso komplekso politinių, visuomeninių, socialinių, tautinių, urbanistinių ir kitų aplinkybių, kurių dabar visų nė numatyti negalima. Todėl šiuo momentu pasakyti ką nors tikslaus apie universiteto persikėlimą į Vilnių tiesiog neįmanoma.

Tiesa, kiekvienas savo atsakomybe gali spėlioti ir spekuliuoti šituo klausimu. Pakalbintas neiškenčiu ir aš nepareiškęs šiokių tokių bendrų sumetimų savo asmenine atsakomybe, neužangažuodamas nei universiteto apskritai, nei vieno kurio jo organo.

Reikia manyti, kad šiuo metu Kaunas yra moderniausias ir geriausiai sutvarkytas Lietuvos miestas. Vilnius, išbuvęs 20 metų Lenkijos valstybės pakraštyje, nuo Kauno žymiai atsiliko ir šiuo

metu kaipo sostinė negali sudaryti nė tų aplinkybių, kurias buvo jau sudaręs Kaunas. Reikalingas bus tikslingas planas ir ilgesnės pastangos, kad Vilnius galėtų būti paverstas moderniąja tinkamai sutvarkyta sostine. Bet tai nereiškia, kad Kaunui gali būti leista nusmukti ir prarasti savo ekonominę, kultūrinę ir tautinę reikšmę. Todėl keliant Vilnių reikia saugotis ardyti Kauną.

Apskritai būtų išmintinga išvengti mūsų krašte vienašališkos kultūrinės ir ekonominės centralizacijos, kuri nualina provinciją ir pasmerkia ją skendėti pasyvinėje inercijoje, atsilikime ir nekultūringume. Todėl kai dabar suskato pas mus raginti kelti į Vilnių ir Prekybos institutą iš Šiaulių, ir Pedagogikos institutą iš Panevėžio, reikia labai paabejoti apie tokios centralizacijos išmintingumą.

Man visai aišku, kad Vilnius ir dėl savo istorinių tradicijų, ir dėl savo sostiniškosios padėties negali pasilikti be universiteto. Bet man būtų taip pat liūdna, jei be universiteto liktų ir Kaunas. Tegul per abu tuodu miestus būna iš pradžios tik vienas pilnas universitetas, padalytas į dvi maždaug lygias dalis, bet kiekvienai daliai turi būti suteikta galimybė augti į pilną universitetą. Nesvarbu, kad toks pilnas išsivystymas gali užtrukti 20 ar 25 metus; svarbu tokią galimybę numatyti ir sudaryti aplinkybių jai realizuotis.

Yra nuomonė, kad mums dviejų universitetų per daug. Kad šiuo metu mums dviejų universitetų per daug ir pagal kišenių, ir pagal reikalą, su tuo galima sutikti; bet kad jų bus mums per daug po 25 metų, labai galima abejoti. Šveicarija šiuo metu turi 7 universitetus (Bazelyje, Ciuriche, Berne, Ženevoje, Lozanoje, Friburge ir Neušatelyje), neskaitant specialiųjų aukštųjų mokyklų. Tiesa, Šveicarija gyventojų turi vienu milijonu daugiau už Lietuvą ir gauna maždaug trečdalį savo studentų iš užsienio. Bet vis dėlto, padarius šitas skaičiavimo pataisas, išeitų, kad pagal Šveicarijos normas mes turėtume turėti 3 universitetus.

Be to, ir mokslinės rivalizacijos, ir kultūrinės decentralizacijos bei diferenciacijos atžvilgiu daug geriau turėti du mažesnius universitetus negu vieną didelį, nors, reikia pripažinti, vienas didelis atsieina pigiau. Apskritai lėšų klausimas vaidina čia toli

gražu nepaskučiausią vaidmenį; bet reikėtų padaryti visa, kas galima, kad galėtų būti padidinti kultūriniai mūsų tautos ištekliai. Privatinė iniciatyva ir savivaldybės tokių išteklių sudarymе galėtų dalyvauti drauge su valstybės iždu. Tikiuos, kad čia galima būtų pasiekti dar labai daug; reikia tik pasitikėti privatine iniciatyva ir sudaryti jai reikštis tinkamų aplinkybių.

Svarbiausia numatyti, kad artimoje ateityje bus reikalingi universitetai ir Vilniuje, ir Kaune, ir sudaryti aplinkybes, kad šitie universitetai galėtų pilnai išsivystyti iš dviejų V. D. universiteto dalių, iš kurių viena turėtų pasilikti Kaune, o antra – būtį perkelta į Vilnių. Kaip turėtų įvykti šitokis universiteto suskaidymas, yra labai sunkus klausimas, į kurį tuo tarpu nieks neįstengtų atsakyti. Reikalingi, kaip jau buvo sakyta, fakultetų pasiteiravimai ir apsisprendimai, o gal ir šiokie tokie kompromisiniai sprendimai, kurių dabar nė numatyti negalima. Laukdama atsakymo į šitą klausimą, visuomenė tuo tarpu turi apsiginkluoti kantrumu.

Aštuntas klausimas: Kokia yra Pono Rektoriaus nuomonė apie ausų, nosies, gerklės ir akių klinikų iškraustymą?

Mano nuomone, negalima neapgailestauti, kad pavyzdingai įrengtos klinikos turėjo būti paskubomis iškraustytos iš pastovių savo patalpų ir netvarkingai įgyvendintos nepakenčiamose patalpose, kur apie normalų jų funkcionavimą negali būti nė kalbos. Sykiu nieko nekaltinu ir savo pliku konstatavimu niekam nenoriu padaryti nemalonumo. Gyvename nenormalius laikus, kurie kelia nenormalių ir kartais net netikslingų reikalavimų.

Ypač apgailestautina yra tai, kad ausų, nosies, gerklės ir akių klinikos prarado savo gerai įtaisytas patalpas ir neturi tuo tarpu perspektyvos laimėti naujas patalpas ir naujus įrengimus naujųjų universitetinių klinikų ribose. Šituo atžvilgiu tų klinikų padėtis yra tikrai dramiška. Nenuostabu todėl, kad taip ją ir pergyveno vienas iš tų klinikų steigėjų – a. a. prof. dr. P. Avižonis. Prieš pusantrų metų jis su pasigėrėjimu ir pasididžiavimu išrodinėjo man savo akių kliniką, kuri darė man (tiesa, profanui) nepaprasto pavyzdingumo įspūdį. Šiemet rugsėjo pabaigoje,

tuoj po klinikų iškraustymo, man teko kalbėti telefonu su prof. Avižoniu. Su manimi dabar kalbėjo nelaimės ištiktas, vos gyvas žmogus, kuris klinikų katastrofą pergyveno kaipo savo asmens dramą. Buvo gaila, kad paskutinį šito nusipelniusio profesoriaus gyvenimo mėnesį sudrumstė toks nelemtas įvykis. Bet kuo galima stebėtis mūsų nepaprastais laikais?

Devintas klausimas: Kaip stovi Studentų atstovybės reikalai?

Studentų atstovybė įgijo jau mūsų universitete pilietybės teises ir eina mūsų akademinės jaunuomenės gyvenime naudingas funkcijas, kurių reikšmė ateityje gali dar labiau padidėti. Studentų atstovybė yra tvarkos ir savivaldos organas, kuris turi organizuojamosios ir drausminamosios svarbos. Ji yra, be abejojimo, visuomeninio auklėjimosi veiksnys. Todėl universiteto vadovybė teigiamai žiūri į šitą organą, stengiasi palaikyti su juo nuolatinį kontaktą ir paremti kiekvieną naudingą jo iniciatyvą.

Paskutiniais laikais Studentų atstovybė buvo iškėlusi sumanymą, kad atstovybė būtų renkama kiekvienų mokslų metų pabaigoje ir galiotų visiems kitiems mokslo metams. Atstovybės rinkimas vėlyvą rudenį, kaip parodė patyrimas, turi savo nepatogumų ir užsitęsdavo kartais beveik iki pat Kalėdų. Senatas pritarė šitam racionaliam sumanymui, tad nauja Atstovybė turės dabar būti renkama tik 1940 m. pavasario semestro gale, būtent gegužės mėnesyje. Dabartinė Studentų atstovybė buvo pradėta rinkti 1938 m. rudens semestre ir baigta rinkti 1939 m. pavasario semestro pradžioje, Senatas, matyti, turės pailginti dabartinės Atstovybės kadenciją keliais mėnesiais, kad ji būtų legali iki 1940 m. rudens semestro. Studentų atstovybės reglamentas tokį pailginimą numato ir todėl perėjimas prie naujos tvarkos gali būti visai teisėtai sutvarkytas.

Paskutiniais laikais Studentų atstovybė buvo taip pat iškėlusi kitą pozityvų sumanymą. Ji būtent sumanė įsteigti studentams vilniečiams šelpti fondą. Pagrindą šitam fondui turėtą sudaryti santaupos, padarytos iki 1938 m. rudens semestro, kurių susidarė iš viso 6 000 litų. Senatas principialiai nebuvo priešingas šitam geram tikslui, bet jam rodėsi praktiškiau steigti platesnio pobūdžio fondą, kuris dabar galėtų ypatingai rūpintis studentais

vilniečiais, o paskui rūpintis visais tais studentais, kurie pašalpos ypatingai yra reikalingi. Todėl Senatas grąžino Studentų atstovybei pirmykštį projektą, kad jis galėtų būti patobulintas neprasilenkiant su pirm iškeltuoju tikslu.

Universiteto vadovybė džiaugiasi, kad Studentų atstovybė eina praktinės savišalpos linkme, ir pageidautų, kad jos veikla šitoje srityje plistų ir stiprėtų. Vadovybei teko girdėti, kad Studentų atstovybė yra jau susirūpinusi valgyklos steigimu studentams ir kad jau numatoma prašyti universiteto vadovybės tam tikslui 1-ųjų universiteto rūmų pusrūsinę patalpą, kai iš jos bus išsikėlusios į naująsias klinikas odontologinės laboratorijos. Sumanymas yra tikrai svarstytinas ir, reikia tikėtis, ir universitetas, ir V. D. universiteto studentams remti draugija kiek galėdami stengsis jį paremti.

Studentų atstovybėje, kaip teko girdėti, buvo svarstytas bendros studentams uniformos klausimas. Šitą klausimą iš tikro būtų pravartu teigiamai išspręsti. Korporacijų spalvos ir organizacijų spalvotos uniformos nėra dalykas, kuris gali būti bet kur ir bet kada valkiojamas. Tai iškilmių, išeigos, švenčių dalykai. Tuo tarpu šiokioms dienoms, visoms aplinkybėms ir bet kuriai vietai reikalinga yra bendra studentiška uniforma, praktiška, patogi, rimta, tvirta ir sykiu graži. Žodžiu tariant, nėra reikalo atsisakyti nei spalvingo įvairumo, nei paprasto bendrumo.

Dešimtas klausimas: Ar numatoma įvesti stojamieji konkursiniai egzaminai ir sustiprinti svetimų kalbų reikalavimai?

Stojamieji konkursiniai egzaminai yra praktikuojami tik tada, kai vakuojančių vietų yra žymiai mažiau negu norinčių įstoti į aukštąją mokyklą. Pas mus iki šiolei tik į Medicinos fakultetą norinčių stoti yra daugiau negu laisvų vietų, kurių skaičius dabar nustatytas švietimo ministro nutarimu. Čia konkursinio egzamino vaidmenį vaidina lietuvių kalbos egzaminas; be to, sveikatos patikrinimas tarnauja čia atrankos tikslui. Šiaip jau kituose fakultetuose jokių konkursinių egzaminų nėra ir tuo tarpu nenumatoma. Nebent artimoje ateityje pasidarytų disproporcija tarp laisvų vietų ir norinčių įstoti į fakultetus.

Kai kuriuose fakultetuose iš tikro yra jaučiama tendencija sustiprinti svetimų kalbų reikalavimus. Iki šiolei buvo fakultetų, kurie suteikdavo tam tikrą terminą, per kurį naujai įstojęs į universitetą studentas turėjo tiek pramokti bent vienos svetimos kalbos, kad galėtų ja naudotis mokslo literatūrai skaityti. Tiesa, šitas reikalavimas ne visados buvo griežtai pravedamas ir kartais studentai laikė patikrinamąjį egzaminą iš svetimos kalbos tik į savo universitetinių studijų galą. Mokslinių interesų sumetimais būtų ne pro šalį svetimos kalbos reikalavimą padaryti griežtesnį ir greičiau realizuojamą. Būtų gera, kad fakultetai nustatytų šitame klausime vienodus reikalavimus ir šitų reikalavimų griežtai laikytųsi. Tada svetimos literatūros panaudojimas studijų reikalams būtų daug sėkmingesnis.

Vienuoliktas klausimas: Ar numatomas universitete naujų skyrių atidarymas?

Naujasis V. D. universiteto statutas 9 straipsnyje nustato fakulteto skyrius. Todėl nauji universiteto skyriai tegalėtų būti atidaryti vien įstatymo pakeitimo tvarka. Apskritai tai nėra lengvas dalykas, nors principialiai jis visad yra galimas. Šiuo metu, kiek man žinoma, naujų skyrių steigimas yra aktualiausia Technikos fakultete. Šitas fakultetas faktiškai yra politechnika užuomazgoje. O tuo tarpu pagal dabartinį statutą jis formaliai teturi vien du skyrius – statybos ir technologijos. *De facto* skyrių arba specialybių yra daugiau, net visas ketvertas: statybos, elektrotechnikos, mechaninės technologijos ir cheminės technologijos. Gyvenimas neišvengiamai sprogdo siaurus dabartinio Technikos fakulteto rėmus.

Tačiau gyvenimas ir čia nenori dar sustoti. Technikos fakultetas gavo paraginimų iš dviejų ministerijų plėsti savo veikimą, būtent iš Susisiekimo ministerijos ir Žemės ūkio ministerijos. Pirmajai rūpi geodezijos, antrajai – kultūrtechnikos ir melioracijos dalykai. Be to, vis iškalbingiau gyvenimas stato architektūros klausimą. Fakultetas yra jau apsvarstęs principialiai šitų naujų skyrių reikalą, numatęs mokslo planus ir net susižinojęs šituo reikalu su švietimo ministro įgaliotais atstovais. Skyrių padauginimas Technikos fakultete yra tokiu būdu principialiai

numatomas ir priklausys nuo aplinkybių, kada jis galės būti realizuotas.

Universiteto persitvarkymas ryšium su kėlimosi į Vilnių problema gali šitą klausimą pastūmėti pirmyn, bet gali taip pat ir sustabdyti, jei lėšų klausimas ypatingai pasunkėtų. Šiaip ar taip, reikalas yra gyvas.

Dvyliktas klausimas: Kada bus leista profesoriauti advokatams?

Teigiamas šito klausimo išsprendimas principialiai pasidarė jau galimas atskiriems asmenims, bet ne visam advokatų luomui kaipo tokiam. Naujajame Teismų santvarkos įstatyme advokatams buvo uždrausta turėti valstybės arba vietos savivaldybės tarnybą, išskyrus juriskonsulto tarnybą. Šių metų liepos mėn. 17 d. įstatymo pakeitimu išimtys jau numatomos dvi: išskyrus juriskonsulto tarnybą ir Ministrų Tarybos leidimu teisių mokslų dėstytojo tarnybą mokyklose (V. Ž., Nr. 652). Vadinasi, principe panaikintas nelygstamas uždraudimas advokatui profesoriauti ir tuo pačiu profesoriui advokatauti; bet tik kiekvienu atskiru atveju reikalingas specialus Ministrų Tarybos leidimas, kad advokatas galėtų profesoriauti arba, atvirkščiai, profesorius galėtų advokatauti. Taip dalykas stovi principialiai; kitas yra dalykas, kada Ministrų Taryba ims davinėti atskirus leidimus advokatams profesoriauti ar profesoriams advokatauti. Apie tai tegali žinoti vien pati Ministrų Taryba.

Mano pasikalbėjimas užsitęsė ilgiau, negu pats pradžioje buvau manęs. Todėl neturiu jau galimybės atsakinėti į mažiau apribotus klausimus ir ne tiek aktualius. Tikiuos, kad šitas mūsų pasikalbėjimas nėra paskutinis. Dažnai daryti tokius pasikalbėjimus, žinoma, būtų per sunku. Bet svarbesniais mūsų universiteto momentais mielu noru ir toliau palaikysiu kontaktą su spaudos atstovais ir kiek galėdamas stengsiuos painformuoti visuomenę apie aktualiuosius akademinio gyvenimo klausimus. O tuo tarpu nuoširdžiai dėkoju mūsų Gerbiamiesiems Žurnalistams už naudingą iniciatyvą.

(Naujosios santvarkos metmens)
A. Bendrieji pagrindai.
B. Naujosios konstitucijos projektas.
C. Aiškinamosios pastabos.

A. Bendrieji pagrindai:

I. Demokratijos supratimas. – II. Bendrieji trisritės demokratijos organai. – III. Politinė demokratija. – IV. Ekonominė-socialinė demokratija. – V. Kultūrinė-dvasinė demokratija. – VI. Trisritės demokratijos vieningumas. – VII. Išvados ir pavaizdai.

I. Demokratijos supratimas:

1. Valstybė ir visuomenė. – 2. Demokratija kaipo normalus valstybės ir visuomenės susiderinimas. – 3. Demokratijos teisiškumas. – 4. Demokratijos organiškumas. – 5. Demokratijos sąmoningas veiklumas. – 6. Demokratijos laisvingumas ir pareigingumas. – 7. Demokratijos aukštumas. – 8. Kalbos vaidmenų (funkcijų) ir valdymo sričių paskirstymas.

II. Bendrieji trisritės demokratijos organai:

1. Vyriausias valstybinės valdžios veikėjas. – 2. Koordinacijos žinyba. – 3. Kontroliuojamoji ir teisiamoji valdžia.

III. Politinė demokratija:

1. Politinės demokratijos organiškumas. – 2. Politinės visuomenės veiklumas. – 3. Politinės vykdomosios valdžios teisiškumas. – 4. Visuomenės dalyvavimas politinių valstybės formų

sudaryme. – 5. Parlamentarizmas kaipo politinių teisių ir laisvių laidas.

IV. Ekonominė-socialinė demokratija:

1. Ekonominės-socialinės demokratijos organiškumas. – 2. Ekonominės-socialinės visuomenės veiklumas. – 3. Ekonominės-socialinės vykdomosios valdžios teisiškumas. – 4. Visuomenės dalyvavimas ekonominių-socialinių valstybės formų sudaryme. – 5. Korporatyvinė santvarka kaipo ekonominių-socialinių teisių ir laisvių laidas.

V. Kultūrinė-dvasinė demokratija:

1. Kultūrinės-dvasinės demokratijos organiškumas. – 2. Kultūrinės-dvasinės visuomenės veiklumas. – 3. Kultūrinės-dvasinės vykdomosios valdžios teisiškumas. – 4. Visuomenės dalyvavimas kultūrinės-dvasinės srities formų nustatyme. – 5. Kultūrinė autonomija kaipo kultūrinių-dvasinių teisių ir laisvių laidas.

VI. Trisritės demokratijos vieningumas:

1. Sutelktiniai derinamieji trisritės demokratijos organai. – 2. Demokratijos pliuralizmas ir federalizmas. – 3. Principiali lygybė, visuotinė laisvė ir bendroji gerovė kaipo tikrieji trisritės demokratijos pagrindai.

VII. Išvados ir pavaizdai:

1. Demokratijos reformavimo reikalas. – 2. Valdymo sričių paskirstymo būtinumas. – 3. Korporatyvinė santvarka ir kultūrinė autonomija kaipo demokratijos formos. – 4. Schemiški pavaizdai.

B. Naujosios konstitucijos projektas:

I. Bendrieji nuostatai.

II. Respublikos Prezidentas ir Koordinacijos žinyba.

III. Valstybės kontrolė ir Teismas.

IV. Politinė santvarka:

1. Bendrieji principai. – 2. Politinės srities ministerijos ir Ministrų kabinetas. – 3. Vietinės savivaldybės. – 4. Partijos. – 5. Politiniai rūmai, arba Mažasis teismas.

V. Ekonominė-socialinė santvarka:

1. Bendrieji principai. – 2. Ekonominės-socialinės srities ministerijos ir Ministrų kabinetas. – 3. Profesinės korporacijos. – 4. Korporacijų rūmai.

VI. Kultūrinė-dvasinė santvarka:

1. Bendrieji principai. – 2. Kultūrinės-dvasinės srities ministerijos ir Ministrų kabinetas. – 3. Ideologinės bendruomenės. – 4. Bendruomenių rūmai.

VII. Atskirų valdymo sričių derinimas:

1. Bendrieji principai. – 2. Ministrų Taryba. – 3. Didysis Seimas. – 4. Respublikos Kongresas. – 5. Tautos atsiklausimas.

VIII. Pereinamieji nuostatai.

C. Aiškinamosios pastabos:

I – vyriausiasis valstybinės valdžios reiškėjas.

II – teisiamoji valdžia.

III – vykdomoji valdžia.

IV – nustatomoji valdžia.

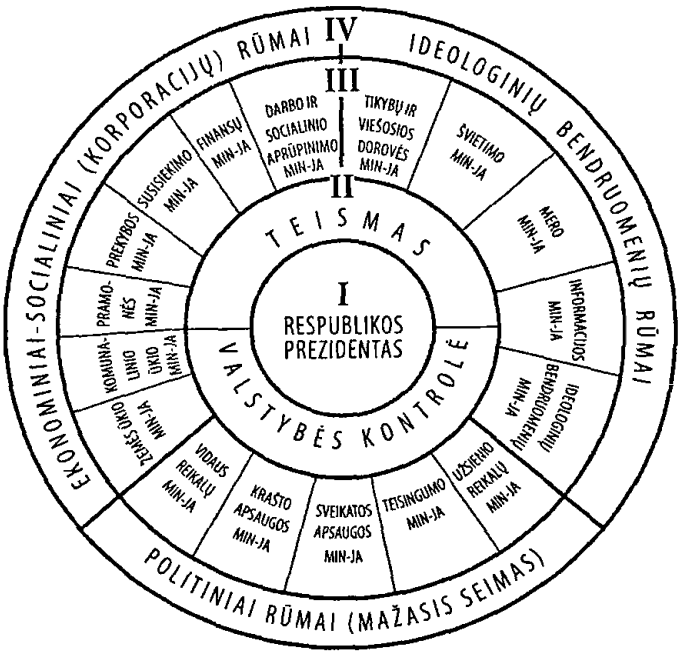
Pavaizduojamosios galimybės

Korporacijos:

Žemės ūkio korporacija	20 (8+8+2+2)
Komunalinio ūkio korporacija	4 (2+2)
Pramonės korporacija	12 (5+5+2)
Prekybos korporacija	4 (2+2)
Susisiekimo korporacija	2 (1+1)
Finansų korporacija	2 (1+1)
Valstybės tarnautojų korporacija	2 (1+1)
Laisvųjų profesijų korporacija	2 (1+1)
Mokslo ir meno korporacija	4 (2+2)
Tikybos tarnautojų korporacija	2 (1+1)
Seiminio darbo korporacija	4 (2+2)
Beverslių korporacija	2 (1+1)
	60

Bendruomenės:

Lietuvių katalikų bendruomenė	25	75%
Lietuvių laisvamanių bendruomenė	10	45
Kitų lietuvių bendruomenės	10	
Lenkų bendruomenė	5	8%
Žydų bendruomenė	5	8%
Gudų bendruomenė	2	4%
Rusų bendruomenė	2	3%
Kitų nusistatymų bendruomenė	1	2%
	60	

I Vyriausiasis valstybinės valdžios reiškėjas
II Teisiamoji valdžia
III Vykdomoji valdžia
IV Nustatomoji valdžia

LAIŠKAI

PRANUI DIELININKAIČIUI

J. M.
Ponui
Dr. Pr. Dielininkaičiui
Juškų kaimas (pas Iešmantus)
Žaliosios paštas
Vilkaviškio apsk.
Prof. St. Šalkauskis,
Vytauto pr. 59 b. 8, Kaunas

Julija ir Stasys Šalkauskiai

Gerbiamas ir brangus Kolega!

Teko išgirsti, kad šį šeštadienį Jūsų gyvenime turi įvykti reikšmingas stovio pasikeitimas, būtent, praturtėjimas moterystės sakramentu. Ta proga sykiu su žmona sveikiname Jus ir Jūsų Išrinktąją ir nuoširdžiai linkime Jums visų palaimų, kurių gali suteikti laimingas šeiminis gyvenimas. Telaimina Jus Aukščiausias ir niekados neatsako Jums savo pagalbos! Tebūnie Jums šeima džiaugsmas, atrama, įkvėpimo šaltinis ir energijos kaupėja! Sykiu priimkite mūsų geriausių jausmų pareiškimą.

St. Šalkauskis

Klaipėda, 1935. VII. 25

Kaunas, 1938 m. gruodžio 25 d.
Vytauto pr. 59 b. 8

Gerbiamas ir Brangus Kolega!

Sužinojęs Jūsų adresą, laikau sau malonia pareiga parašyti Jums, kad galėčiau Jums pareikšti savo jausmus įvairių dalykų proga. Nors esu jau Jus sveikinęs Jūsų pastoviu adresu Kaune, priimkite dar kartą mano nuoširdų sveikinimą ir geriausius linkėjimus besiartinantiems naujiems 1939 metams[1]. Kad jie Jums, Jūsų Šeimai ir visai mūsų Lietuvai būtų skaidresni ir viltingesni! – Antra proga sveikinimams, tai Jūsų dukrelė, kuri džiugina Jus Jūsų mintyse, bet, deja, negali Jūsų džiuginti savo balseliu, būdama kur kitur, Jūsų Laisvutė, panašiai kaip kad to vardo dukrelė džiugino prof. Eretą jo „atgailos" vietoje[2]. Šiaip ar taip, linkiu Jums susilaukti kuo daugiausia džiaugsmo iš šitos Jūsų pirmgimės įpėdinės. Manau, kad ji jums visada bus ypatingai brangi. Trečias dalykas tai mano Jums užuojauta, kad negalite būti per Džiaugsmo Šventes ir N. Metus savo šeimoje, arčiau prie mūsų visų, Jus branginančių ir mylinčių draugų. Netekę Jūsų ilgesniam laikui, gavome progos pajusti, kiek draugų Jūs turite ir kokius gerus jausmus jie Jums jaučia. Paskutinį kartą Jus esu matęs gruodžio 12 d. iš ryto. Norėjau su Jumis dar pasikalbėti, bet kažkaip mums neteko arčiau sueiti, užimtiems įvairiais darbais. Linkiu Jums kuo greičiausiai grįžti į mūsų tarpą su linksmu ir geru ūpu viltingesnėje išorės ir vidaus perspektyvoje. Jums visada atsidėjęs pasilieku su draugiškąja pagarba.

Prof. St. Šalkauskis

P. S. Mano žmona taria Jums geriausius linkėjimus N. Metų proga.

St. Š.

PRANUI DOVYDAIČIUI

Kaunas, 1940 m. kovo 4 d.
Ponui Prof. Pr. Dovydaičiui
„Kosmo" Redaktoriui
Kaune

Gerbiamasis Redaktoriau ir Brangusis Drauge,

Norėdamas pažymėti keliais žodžiais Tavo mylimo padaro, „Kosmo", 20 metų gyvavimo sukaktį, esu paėmęs į rankas jo pirmąjį ir paskutinįjį sąsiuvinį. Tikėjausi juose rasti pakankamai medžiagos jo pradžiai ir dabarčiai palyginti. Ir iš tikro nesu apsirikęs.

Visų pirma esu pastebėjęs, kad „Kosmos", – gamtos mokslų ir geografijos laikraštis, gamtos tyrėjų ir mėgėjų rašomas, – yra virtęs „Kosmu", – gamtos ir šalimų mokslų iliustruotu žurnalu. Pirmykštis sudėtingas žurnalo žymėjimas – 1-ųjų (1920–1921 m.) knygų 1-asis sąsiuvinis – pasikeitė daug paprastesniu ir racionalesniu – XX metai, 1939 m., 10–12 nr. O svarbiausia, Redaktorius, buvęs pradžioje bendradarbiu enciklopedistu, prirašančiu penkis septintadalius viso žurnalo, pasidarė tikru redaktoriumi, turinčiu vaisingų bendradarbių.

Atmainos, įvykusios žurnalo turinyje, yra, žinoma, reikšmingiausios. Žurnalas, buvęs pradžioje populiarinio turinio, tapo rimtu mokslo organu, kur galėjo rasti vietą toks specialus dalykas kaip A. Prielgauskienės disertacija „*Planaria lugubris* regeneracijos histologinis tyrinėjimas". Nenuostabu, kad dabar

Redaktorius pasitenkino parašęs pats kiek daugiau kaip devintą sąsiuvinio dalį.

Iš viso matyti, kad žurnalas visais atžvilgiais yra padaręs aiškią pažangą ir yra pakilęs į aukštesnį gamtos mokslų kultūros laipsnį. Bet šita pažanga buvo galima tik todėl, kad pradžioje atsirado redaktorius, kuris pats įstengdavo prirašyti daugiau kaip du trečdalius viso žurnalo. Savaime juk suprantama, kad pradžioje žurnalas ir jo Redaktorius nesiskyrė viens nuo antro.

Brangus Drauge, žinau gerai, kiek materialinių sunkenybių visada esi turėjęs, leisdamas į pasaulį mylimąjį savo vaiką. Turėjai jų ir daugiau. Iš jų du mylimiausius laikai pastovioje savo globoje – „Kosmą" ir „Logą". Bet turbūt iš visų labiausiai myli tą, kuris atsiėjo Tau daugiausiai jėgų ir rūpesčių. Dabar, žiūrėdamas iš 20 metų aukštumos į išeitą kelią, gali teisėtai didžiuotis savo pasiekimais periodikos srityje. Ta proga nuoširdžiai Tave sveikinu ir linkiu geriausio pasisekimo ateičiai.

Pradėdamas „Kosmo" leidimą prieš 20 metų, pratartyje esi parašęs šiuos baigiamuosius žodžius: „Tad į darbą, vyrai, Lietuvos gamtininkai. Tenesmerkia mūsų ainiai, kad ištižėliai buvom." Esu tikras, kad mūsų palikuonys, vartydami pageltusius „Kosmo" lapus, nepasakys, kad jo Redaktoriaus ištižėlio būta. Ir kaip ištižėliu pavadinti tą, kuris, pats nebūdamas gamtininku specialistu, gamtos mokslų kultūrai yra padaręs Lietuvoje labai daug.

Lik sveiks, Drauge Darbininke.

Stanislas Šalkauskis Merlingen, 23 rugsėjo 1916
Fribourg (Suisse) poste restante
Nr. 16
(Nr. 15 – 28/VIII. 16)

Centraliniam komitetui Lietuvių draugijai Petrapilyje

Gerbiamieji,

Cirkuliarinio Tamstų laiško dėlei (6/VIII.16 – Nr. 3537) pranešu Tamstoms, jog mano gautiems avansams nuvalyti išsiunčiau sekančius kvitus betarpiai Tamstoms:

1–3) kartu su mano laišku Nr. 2 – 11/I. 16 m. tris kvitus ant 590 rub.
4) „ 4 – 16/II. 16. vieną kvitą „ 300 „
5) „ 11 – 23/VI.. 16. „ 400 „
iš viso „ 1 290 „

Be to, įteikiau 13/VI. 16 Friburge p. M. Yčui sugrąžinimui Tamstoms 300 »

iš viso 1 590 »

Čia pat turiu paaiškinti, jog mainais už sugrąžintuosius p. M. Yčui 300 rub. gavau sulig jojo įsakymo nuo Stockholmo įgaliotinio p. J. Aukštuolio tą pačią sumą ir nusiunčiau jam:

6) kartu su mano laišku, rašytuoju 9/VII. 16, kvitą ant 300 rub.

Atvejui, kad šitie kvitai būtų dingę kelionėje, dedu šičion visus 6 antrinius kvitus ant 1 590 rub., nes galų gale, ačiū sutarčiai su p. M. Yču, liko Tamstoms sugrąžinti tik 10 rub.

Turiu dar priminti, jog sulig p. M. Yčo įsakymo gavau dar iš Stockholmo 500 frankų (490 prancūzų fr. ir 10 šveicarų), už kuriuos šveicarų pinigais gavau iš viso 448 fr. 55 sant. Kadangi šita skirta specialiems reikalams suma mažai bepadeda, o dargi nežinau, kiek buvo jos rusų valiutoj, tai ją [neįsk.] ar iš jos duosiu ataskaitą tik ateityje.

Savo laiškais Nr. 14 – 20/VII. 16 ir Nr. 15 – 28/VIII. 16 prašiau belaisvių dvasios reikalams 1 200 fr. Dabar gi dėlei atsimainiusiųjų aplinkybių šelpimo belaisvių galimumo atžvilgiu meldžiu prašytųjų pinigų nebesiųsti. Jei pinigai būtų jau perleisti, tai prašau Tamstų neatsisakyti man pranešti, ar turiu juos Tamstoms sugrąžinti atgal, o gal pavesit Tamstos juos įteikti Friburgo „Lituanijai", kaipo savo sekcijai.

30 š. m., šiek tiek pasitaisęs, grįžtu Friburgan prie darbų „Lituanijos" komitete.

Teikitės Tamstos priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

P.S. Visus tris „Liet. balsas" egzempliorius gaunu. Iš jų du egzemplioriu suteikiu mūsų likusiesiems pasiskaityti.

Tas pats St. Š.

6 priedai

Pasižadėjimo raštas
„Lituanijos" susišelpimo fondui Friburge

Šiuomi pasižadu išmokėti „Lituanijos" susišelpimo fondui Friburge, prisilaikydamas visų jo įstatuose pramatytų taisyklių, sekančias grąžinamas pašalpas, gautas einant man mokslą Šveicarijoje, –

iš Generalio komiteto „Lituanijos" Lozanoje 5 156 fr. 50 cts.

iš „Lituanijos" susišelpimo fondo Friburge 3 983 fr. 85 cts., iš viso 9 140 fr. 35 cts., kuriuos privalau grąžinti mokėdamas kas mėnuo kuo mažiausiai 10 % nuo visų savo pajamų.

Be to, pasižadu išmokėti gautas greit grąžinamas paskolas – iš viso 1 000 fr., kuriuos privalau grąžinti kuo veikiausiai neatsižvelgiant į minėtus 10 % nuo savo pajamų.

Visa mano paskolų suma 10 140 fr. 35 cts.

Šitas pasižadėjimo raštas netur reikšmės savistovaus dokumento ir galioja vien kartu su man išduotais anksčiau paskolos rašteliais, kurių vertė yra lygi nurodytai aukščiau sumai.

Friburgas, 10 kovo mėn.

Kaunas, 1925 m. kovo 18 d.
Akademinei Friburgo lietuvių draugijai „Lituania"
Friburge

Gerbiamieji Draugai,

Į Tamstų laišką, rašytą 7 š[io] mėn. d., turiu garbės atsakyti, kad pernai buvo man žodžiu buvusiojo „Lituanijos" pirmininko pranešta, kad atsiskaitymas už paskolas, gautas iš Tautos fondo, turi būti daromas tiesioginiu būdu susižinant su šituo Fondu. Praeitų 1924 m. pabaigoje šituo reikalu susirašinėjau su A[merikos] L[ietuvių] K[atalikų] federacija, norėdamas išgauti iš jos sutikimą, kad mano paskola būtų perleista Ateitininkų susišelpimo fondui, kurio reikalai čia vietoje labai nujaučiami ir todėl gali mus, skolininkus, greičiau priversti išmokėti skolas. Į šitą mano pasiūlymą Katalikų federacija atsakė neigiamai, pranešdama, kad jos nusistatymas yra reikalauti tiesioginio si jąja atsiskaitymo. Taip dalykams stovint, prašyčiau Tamstas man išaiškinti, kaip mes, skolininkai, turime iš tikrųjų pasielgti ir kuo privalu aiškinti Tamstų nesutarimas su Katalikų federacija Amerikoje.

Teikitės, Gerbiamieji Draugai, priimti tikrai draugiškosios pagarbos išreiškimą.

Kaunas, 1925 m. balandžio 3 d.

Gerbiamasis Drauge,

Sąryšyje su paraginimais grąžinti skolas, gautas iš Tautos fondo per „Lituanijos" susišelpimo fondą Friburge, yra iškilęs skolininkams reikalas susitarti apie normalias skolų grąžinimo sąlygas.

Privačiai pasitarus keliems asmenims drįsau prisiimti pareigą sukviesti draugus friburgiečius, kurie yra suinteresuoti kalbamuoju klausimu. Draugas Pr. V. Raulinaitis maloniai sutiko patarnauti šitam reikalui savo butu (Vasario 16 d. g-vė, 8 Nr. 4 b.), kur pasitarimas ir turi įvykti sekmadienį, š. m. balandžio 5 d., pusę 12 val.

Kviesdamas Tamstą, kaipo suinteresuotą asmenį, dalyvauti pasitarime, prašau priimti tikrai draugiškos pagarbos išreiškimą.

(Pavardžių sąrašas)
1. Ruginis Kl.
2. Ruginienė M.
3. Iz. Tamošaitis
4. L. Bistras
5. V. Mykolaitis
6. St. Šalkauskis
7. U. Urnežiutė
8. Petrauskaitė
9. Pr. V. Raulinaitis
10. M. Ambrozėjutė
11. J. Žilevičaitė
12. H. D. Žilevičius
13. [K.] Ambrozaitis

Kaunas, 1925 m. balandžio 15 d.

Gerbiamas Drauge,

Š. m. balandžio 5 d. turėjo įvykti pasitarimas apie grąžinimą skolų, gautų per „Lituanijos" susišelpimo fondą Friburge; bet kadangi dauguma suinteresuotų asmenų į pasitarimą apsilankyti negalėjo, tai atvykusiųjų sutarta susirinkti tuo pačiu reikalu pas kun. prof. I. Tamošaitį (Maironio namai ties Rotuše) balandžio mėn. d. val.

Kviesdamas Tamstą į kalbamąjį pasitarimą, prašau priimti tikrai draugiškos pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

Kaunas, 1926 m. sausio 21 d.
Akademinei Friburgo lietuvių draugijai „Lituania" Friburge

Gerbiamieji Draugai,

Tamstų laiškas, išsiųstas iš Friburgo 1925.XII.28 d., tik šiandien pateko į mano rankas, nuklydęs iš pradžios į Šiaulius pas mano brolį. Štai kodėl taip vėlai Tamstoms atsakau.

Apsvarstęs Tamstų paraginimą sumokėti Friburgo „Lituanijai" mano gautus studentavimo laikais iš Generalinio komiteto „Lituania" Lozanoje 5 156 fr. 50 cts., sutinku šitą sumą Tamstų Draugijai išmokėti, prisilaikydamas taisyklių, nustatytų 31 paragrafe „Lituanijos" susišelpimo fondo statuto. Bet kadangi Generalinis „Lituanijos" komitetas Lozanoje faktinai gaudavo pinigus šelpimui iš Tautos fondo, susidariusio Amerikoje, tai prašyčiau Tamstų prisiimti ant savęs atsakomybę tam atsitikimui, jei Amerikos L[ietuvių] R[omos] K[atalikų] federacija, paveldėjusi visus Tautos fondo reikalus, pareikštų man pretenzijų, kad kalbamus pinigus išmoku Tamstų Draugijai, bet ne jai pačiai. Tuo tikslu prašyčiau parašyti man patikinamąjį laišką, kurio pavyzdį prie šio laiško pridedu.

Tikėdamasis, kad pastaroji sąlyga bus Tamstoms priimtina, pirmomis kiekvieno mėnesio dienomis, pradedant ateinančiu

vasario mėnesiu, mokėsiu reguliariai į „Lituanijos" sąskaitą Ūkio banke Kaune ne mažiau 50 Lt, kas sudarys per metus ne mažiau 5 nuošimčių visos mano mokėtinos „Lituanijai" sumos. Mielu noru mokėsiu ir daugiau, jei aplinkybės man leis tai daryti. Tuo tarpu, mano skolai susiskirsčius į dvi mokėtinas dalis, išpuola skaitytis su reikalu mokėti sykiu „Lituanijai" ir A.L.K. federacijai.

Tiesa, iki šiolei su skolos mokėjimu gerokai esu sugaišęs dėl trijų priežasčių: pirma, todėl, kad šelpimo reikalai čia, Lietuvoje, versdavo mane per paskutinius du metu aukoti organizacijoms ir privatiniams asmenims vidutiniu matu apie 250 Lt į mėnesį; antra, todėl, kad mano sveikatos stovis reikalauja kas vasarą gydymosi dažniausiai užsienyje, kas brangiau apsieina; ir, trečia, todėl, kad neišaiškintas iki šiolei tiksliai mokėjimo klausimas nesudarydavo reikiamų psichologinių motyvų nurodytose aplinkybėse.

Kaip Tamstoms turbūt žinoma, pernai mes, friburgiečiai skolininkai, buvome susirinkę, dalyvaujant buvusiam Tamstų Draugijos pirmininkui dr. Ambrozaičiui, išaiškinti mokėjimo klausimą ir nustatyti mokėjimo tvarką. Tuomet buvo nutarta pasiūlyti A.L.K. federacijai pavesti pinigų rinkimą iš skolininkų Ateitininkų susišelpimo fondui Kaune su sąlyga, kad šitam fondui tektų vienas trečdalis grąžinamų skolų, o du trečdaliu būtų skiriamu stipendijoms lietuviams studentams, studijuojantiems Friburge. Žinoma, skirstant stipendijas Federacijai turėtų būti užleistas sprendžiamasis balsas. Tuomet manėme, kad šitokis būdas skoloms grąžinti būtų visoms suinteresuotoms šalims naudingas ir todėl priimtinas. Deja, šitas reikalas nėra sutvarkytas iki šiolei dėl paprasto mūsų nerangumo.

Tarp kitko, manyčiau, kad ir Tamstoms būtų ne pro šalį rinkti skolas per Ateitininkų susišelpimo fondą, užleidžiant jam skolų nedidelę dalį. Išsižadėjimas, pvz., penktos skolų dalies galėtų tokiu būdu laiduoti skolų grąžinimo tvarkingumą.

Pakartodamas savo pasižadėjimą, išdėstytą aukščiau, prašau Tamstų, Gerbiamieji Draugai, priimti tikrai draugiškos pagarbos išreiškimą.

Kaunas, 1930 Vytauto Didžiojo metai, lapkričio 13
Amerikos lietuvių R.K. federacijai Brooklyne

Tikrai Gerbiami Tautiečiai,

Tamstų laiškas, rašytas 1930. X. 22 d., pasiekė mane kaip tik tokiu laiku, kai aš, gydytojų patariamas, turiu nutraukti visus savo darbus universitete ir kuo veikiausiai vykti į užsienį suirusios sveikatos taisyti. Tad ant greitųjų likviduoju visus savo reikalus Kaune ir maždaug po savaitės išvažiuoju iš čion į Austriją.

Dėl nurodytos priežasties – labai man gaila – neturiu jokios fiziškos galimybės pagaminti Tamstų organizuojamai „Katalikų akcijos savaitei" kokį nors raštą: bet kuris proto darbas ir šiaip jau rūpesčiai yra man gydytojų tiesiog uždrausti.

Į grąžinamųjų paskolų sąskaitą per kiek laiko mokėdavau Ateitininkų susišelpimo fondui, norėdamas grąžinti visų pirma tą mano skolos dalį, kuri pridera Friburgo „Lituanijai", bet paskutiniais dviem metais ir to faktinai neįstengiau daryti dėl dviejų priežasčių: pirma, todėl, kad mano skolos iki šiolei didėjo dėl nuolatinio gydymosi reikalo, antra, todėl, kad ir čia, Kaune, tenka viešiems reikalams nuolat skirti tam tikrą, palyginti didelę, savo pajamų dalį.

Tuo anaiptol neatsisakau išmokėti suteiktą man paskolos pavidalu stipendiją, bet tik, nenorom būdamas neišsimokąs skolininkas, noriu paaiškinti savo neakuratiškumo priežastis. Prie pirmos galimybės pasistengsiu mano skolos klausimą prideramai sutvarkyti, o dabar, atsižvelgiant į tai, kad gydytojų man įsakytas ilgesnis kliniškas gydymasis užsienyje stato mane į sunkią materialinę padėtį ir neabejojant padidins dar labiau grąžinamųjų mano skolų sumą, nuolankiai prašau Tamstas prolonguoti man dar metams skolos mokėjimo Federacijai terminą ir apie tai pranešti Ateitininkų susišelpimo fondui.

Man labai nemalonu, kad mano gyvenimo aplinkybės padarė iš manęs tuo tarpu neišsimokantį skolininką, bet prašau tikėti, kad turiu tikrą pasiryžimą sutvarkyti skolos mokėjimo

klausimą prie pirmos progos, o šiuo tarpu reiškiu Tamstoms, Gerbiamieji Tautiečiai, giliausią pagarbą.

Kaunas, 1931 m. spalio 10 d.
Ateitininkų susišelpimo fondo Centro valdybai Kaune

Gerbiamieji Fondo valdybos Nariai,

Šiuo turiu garbę prašyti priimti iš manęs ir pakvituoti šias sumas: 994 litai į Amerikos lietuvių R.K. federacijos sąskaitą ir 60 litų į „Lituanijos" susišelpimo fondo Friburge sąskaitą, iš viso 1 054 litai, kuriuos sykiu su šiuo laišku perteikiu.

Šiuos išmokėjimus darau pasiremdamas gautais pranešimais, kad Ateitininkų susišelpimo fondas yra įgaliotas priiminėti grąžinamas stipendijas, gautas savo laiku iš paminėtųjų organizacijų.

Teikitės Tamstos priimti tikrai draugiškos pagarbos išreiškimą.

Kaunas, 1932 m. vasario 10 d.
Ateitininkų susišelpimo fondo valdybai Kaune

Gerbiamieji Fondo valdybos Nariai,

Šiuo turiu garbę prašyti priimti iš manęs ir pakvituoti šias sumas: 940 litų į Amerikos liet. R. Kat. federacijos sąskaitą ir 60 litų į „Lituanijos" susišelpimo fondo Friburge sąskaitą. Viso 1 000 (tūkstantis) litų, kuriuos sykiu su šiuo laišku perteikiu.

Prašau priimti tikrai draugiškos pagarbos išreiškimą.

K. HACHUI

Ryga, 1933 m. rugpjūčio 2 d.

Didžiai gerbiamas Pone Daktare!

Labai gaila, kad man tenka išvykti, kai Jūsų nėra. Niekada nedrįsčiau to padaryti, jei Jūs nebūtumėte įspėtas apie mano išvykimą.

Visų pirma leiskite man padėkoti Jums už tas pastangas, kurias Jus dėjote gydydamas mane. Aš gerai suprantu, kad esu vienas iš moraliai sunkių pacientų, kuriuos gydant daktaras susiduria su dideliais sunkumais. Būtent todėl aš nenorėčiau, kad Jūs turėtumėte įspūdį, jog aš neatsižvelgiu į Jūsų kaip gydytojo padėtį ir nevertinau Jūsų sunkaus pasiaukojančio pašaukimo. Jei aš prisidėjau prie šių sunkumų savo kaip paciento našta, tai dėl to kalta ne mano pikta valia, bet mano liūdna dalia.

Jūsų klinikos garbei turiu pasakyti, kad jaučiausi joje geriau nei bet kurioje iš klinikų, kur man teko būti. O Jums asmeniškai aš galiu prisipažinti, kad kiekvienas Jūsų apsilankymas ramindavo mane ir suteikdavo man tvirtumo, nors Jums pačiam kartais galėdavo atrodyti kitaip. Priimkite mano nuoširdų dėkingumą už viską.

Baigdamas norėčiau paprašyti Jūsų, Pone Daktare, atsiųsti man: 1) trumpą man darytų tyrimų rezultatą, 2) mano virškinimo aparato diagnozę bei 3) rekomendacijas dėl dietos ir vaistų ateičiai.

Mažiausiai abejonių aš turiu dėl Jūsų rekomenduojamos dietos, nes užsirašiau visą man duotą klinikoje maistą, tai bus labai vertinga mano žmonai.

Jei Jums būtų patogiau atsakyti man vokiškai, prašau nesivaržyti: aš pakankamai moku vokiečių kalbą. Jei spėsite, prašau perduoti atsakymą mano seseriai.

Prašau priimti, Pone Daktare, nuoširdžiausios mano pagarbos pareiškimą.

[Nubrauktas P.S.: Jei kas nors nesutrukdys, prašau perduoti atsakymą mano seseriai, nusprendusiai sulaukti Jūsų sugrįžtant.]

Prof. St. Šalkauskis,
Trakų g. 14, Šiauliai (Lietuva)

Šiauliai, 1934 m. rugpjūčio 10 d.

Didžiai gerbiamas Pone Daktare!

Aš puikiai žinau, koks nuolatos užsiėmęs Jūs esate, tačiau esu priverstas prašyti Jūsų patarimo.

Mano sesuo, kaip ji pati man rašė, pranešė Jums apie mano gerą savijautą ir nuotaiką. Deja, ši žinia neatitinka tikrovės, nes aš nuslėpiau nuo jos savo tikrą būseną nenorėdamas sukurti nemalonaus įspūdžio prieš jai atsigulant į Jūsų kliniką.

Iš tikrųjų palikus Jūsų kliniką man nutiko tokia reakcija, jog aš sunkiai judėjau ir laikiau pusiausvyrą. Todėl Memelyje, kur man iš pradžių teko lankytis, kreipiausi į d-rą Parčevskį, kurio patarimais aš naudojausi anksčiau. Jei teisingai jį supratau, tarp kitų mano organizmo sutrikimų jis pažymėjo: mano silpnai veikiančią širdį ir dėl to defektinę kraujotaką bei nepakankamą tulžies funkcionavimą. [Nubraukta: Manau, kad šie sutrikimai iš dalies paaiškina mano chroniską nemigą. Priemonė jai įveikti] D-ras P. paskyrė gerti chininą mažomis dozėmis, *Boldo* ir *herba adonis vernalis* trauktinę. Mano

virškinimo aparato ir nervų sistemos jis, nebūdamas šių ligų specialistas, neaptarinėjo.

Grįžęs į Šiaulius, aš kelias dienas bandžiau laikytis man paskirto gydymo, tačiau jau trečią dieną pajutau virškinimo aparato pablogėjimą ir sykiu išorinę plaštakų pusę bei užpakalinę kaklo dalį išbėrė (kruopelės po oda, kurios jas pakasius parausta ir susilieja į [neįsk.] lizdą) ir atsirado niežulys, juntamas po valgio, ypač suvalgius kepto [maisto] ar nuo kai kurių rūgščių. Nustojau vartojęs vaistus, sustiprinau dietą ir dabar, praėjus visai savaitei, pasijutau geriau, niežulys dingo ir išbėrimas praeina. Ši savaitė kainavo man 1 ½ kilogramo svorio.

Tikiuosi, kaip ir prieš metus, pataisyti savo pernelyg sujaudintą ir todėl išsekusią nervų sistemą sūrių angliavandenių [neįsk.] vonių, *tonophosphano* ir *neaxsano* (*natr. arsenic. 0,01 + strychn. nitr. 0,001*) injekcijų pagalba; šias ne kartą patikrintas injekcijas aš jau gaunu. Tačiau man dabar aktualūs kiti klausimai.

Protokole, kurį aš gavau Jūsų klinikoje, pažymėta diagnozė *gastritis, opstipatio*. Iš to aš suprantu, kad tie subjektyvūs jausmai, kuriais aš skundžiausi Jūsų klinikoje, nebuvo vien mano įtarumo vaisius, o jei taip, tai man labai svarbu žinoti, ką tokiu atveju siūlo medicinos mokslas. Mano patirtis, kuria tenka kliautis neturint geresnės, palyginus su kolektyvine daug amžių kaupta moksliškai sisteminta medicinos patirtimi, yra tik klaidžiojimas tamsoje. Praeis dar geros trys savaitės, kol aš būsiu pajėgus kreiptis Kaune į d-rą Finkelšteiną, todėl nuolankiausiai prašau Jūsų, pone Daktare, pagal man nustatytą diagnozę nurodyti dietą, gydymą kuria tokiais atvejais numato medicinos mokslas. Drįstu prašyti Jūsų atsisakyti perdėtos nuomonės apie mano „baisų įtarumą", kokią tikriausiai susidarėte prieš metus, kai aš be deramo apdairumo pateikiau Jums „*opus magnum*" apie savo ligos istoriją. Jūs galėjote palaikyti šį mano bereikalingą uolumą maniakišku įtarumu, nors iš tiesų tai buvo tik akademinis pedantizmas.

Kitas man svarbus klausimas – mano širdies veiklos, o kartu ir kraujo apytakos stiprinimas, nes aš viliuosi, kad dėl to pagerės

mano bendra savijauta ir miegas. Dar birželį prof. *Wagner von Jauregg* paskyrė man *ephetomin*. Bandžiau jį vartoti, bet dėl mano ypatingo jautrumo vaistams vyksta panaši istorija, kaip ir dėl sausio m. d-ro Parčevskio skyrimų. Žinau, kad *ephetomin* dabar yra ampulėse injekcijoms. Ar Jūs rekomenduotumėte man jį vartoti, ar paskirtumėte ką nors kita?

Labai atsiprašau, kad taip ilgai trukdau Jus klausimais apie savo sveikatą, bet man labai svarbu gauti į juos Jūsų atsakymus ypač dabar, kai gydydamas mano seseris Jūs geriau nei kada nors suprantate mano šeimos paveldėjamus polinkius.

Prašau perduoti mano nuoširdžius linkėjimus poniai Liberman ir d-rui Mejeriui bei priimti nuoširdžiausios mano pagarbos pareiškimą.

ZENONUI IVINSKIUI

(Atvirukas)

J. M.
Ponui Z. Ivinskiui
Ukmergės pl. 38[B]
Kaunas
Litauen via Berlin

Gerbiamas Drauge,

Sveikiname Jus ir tariame daug labų dienų iš saulėtos Vienos.

Julija ir Stasys Šalkauskiai

Viena, 1929-VI-21 d.

(Ant kortelės)

Gerbiamasis Kolega!

Grįžęs iš atostogų į darbą, radau Tamstos velykinę kortelę. Ačiū širdingai už atmintį! Šia proga linkiu Tamstai geriausio pasisekimo Tamstos užsimojimuose.

Su draugiška pagarba

St. Šalkauskis

Kaunas, 1933. IV. 27.

(Ant kortelės)

Prof. Stasys Šalkauskis
Linksmų Kalėdų ir laimingų N. Metų!
Kaunas, 1933. XII. 21.

(Ant kortelės)

Julija ir Stasys Šalkauskiai
Geriausi linkėjimai Kalėdoms ir N. Metams!
1936. XII. 23.

(Ant kortelės)

Prof. Stasys Šalkauskis
Linksmų Kalėdų Švenčių ir laimingų N. Metų!
1938. XII. 21.

(Ant kortelės)

Julija ir Stasys Šalkauskiai
Linksmų prisikėlimo švenčių
J. ir St. Šalkauskiai

(Atvirukas)

Gerb. Profesoriui
Dr. Z. Ivinskiui
Kaunas
Višinskio g. 32 a
Petreliai, 1940. VII. 29.

Brangusis Kolega,

Ačiū už laiškelį, rašytą VII. 25. Malonu buvo patirti žinių apie rūpimus dalykus. Apie fakulteto likimą išgirdau per radiją VII. 25, t. y. tą pačią dieną, kaip buvo rašytas Jūsų laiškelis[1]. Įdomu, kokias sąlygas Šv[ietimo] Ministeris nustatys mūsų buvusiems studentams pereinant į Hum[anitarinių] mok[slų] f[akulte]tą ar šiaip likviduojant savo studijas pas mus. – Tuo tarpu rašė man J. Kašelionis, teiraudamasis apie savo darbą „Lietuvos liaudies universitetai". Jis yra pas mane. Komisijos nuomonė įvertinime svyravo tarp „patenkinamai" ir „gerai". Dr. Maceinai buvo

pavesta surašyti galutinę rezoliuciją, bet jis nesiskubino dėl vokiečių kalbos pažymėjimo nebuvimo. Jei Kašelionis nukentės, tai bus kaltas galų gale jo apsileidimas, kuris buvo iš tikro nemažas. Jo darbas parodo vertingą gausią medžiagą, kurią jam pasisekė surinkti, bet pedagoginis temos apdirbimas yra nekoks. Tik iš bėdos galima būtų jam pažymėti „gerai". – Greit galėsime pasimatyti Kaune, kur vykstu įvairiais reikalais. Pareigų U[niversite]te, žinoma, eiti neteks. Drauge su žmona tariame Jūsų Žmonelei ir Jums daug labų gražių dienų.

Kaip visada Jūsų

St. Šalkauskis

Kaunas, 1940 m. rugpjūčio 11 d.

Brangus Kolega,

Labai gailiuos, kad apvilsiu Tamstą, neatvažiuodamas į Kulautuvą. Yra dvi rimtos priežastys: pirma, Juliukas, iš visa ko sprendžiant, susirgo šiltine, ir kiekvienu momentu galiu gauti kvietimą atvykti; antra, skubotai turiu ruoštis į persikėlimą į Vilnių. Buto klausimas taip susidėjo, kad nėra man prasmės tvarkytis ilgam gyvenimui Kaune. Tvarkysiuos Vilniuje drauge su broliu, kuris ten turi jau butą. Iš Kauno turėsiu išsikelti ne vėliau kaip 14 š. m. d. Taigi laiko labai maža, o darbo labai daug.

Širdingai Tamstas sveikinu ir atsiprašau už apvylimą.

St. Šalkauskis

(Atvirukas)

Prof. St. Šalkauskis
Žygimantų g. 20 bt. 4
Vilnius
1940 m. rugpjūčio 19
P. S. Laiškelis iš pašto
Gerb.
Prof. Dr. Z. Ivinskiui
Kaune
Višinskio g. 32 a

Brangusis Kolega,

Ačiū širdingai už įdomų laiškelį. Čekį, man atsiųstą, grąžinau atgal, nes nebuvo galimybės atlikti prašomo dalyko. Pasinaudoti esamais pas Tamstą pinigais tuo tarpu neturiu reikalo, be to, matau kai kurių nepatogumų, kurie gali staiga atsirasti. Be to, kredito dar turiu ir galiu šiaip taip verstis. Šiaip ar taip, esu labai dėkingas už draugišką pasiūlymą. – Aš taip pat laukiu darbo perspektyvų paaiškėjimo. Kai kas daro vilties, kad galėsiu grįžti į akademinį darbą. To daugiausiai pageidaučiau, bet esu pasiruošęs dirbti ir kitą kokį darbą. Kol nėra paaiškėjęs galutinai akademinio darbo klausimas, nedarau konkretinių žygių gauti kito darbo. Bet tikiuos, kad apie 15 š. mėn. d. tas klausimas turės paaiškėti. – Įdomu, kiek yra vilties atleistiesiems profesoriams gauti pašalpas už 3 mėn. Tai mūsų padėtyje būtų visai ne pro šalį. – Jei Akademija[2] uždaroma, tai bus gera, jei pasiseks tvarkoje perduoti jos turtą. Tikiuos, kad Tamstai pasiseks tai padaryti. – Po truputį lankaus įvairiose Vilniaus vietose. Turiu įspūdį, kad čia laukia didelis darbas mūsų istorikų ir archeologų. Miestas, kaipo sostinė, turi didelių galimybių. Yra kur plėstis, kaip gražėti ir turtėti. Didelės valstybės praeitis yra palikusi čia pėdsakus, kurie, tiesa, yra dabar gerokai apnešti nuosėdomis. Su žmona ir Juliuku sveikiname Tamstos Žmoną ir tariame Tamstai geriausius linkėjimus.

Tamstos

St. Š.

(Atvirukas)

Prof. St. Šalkauskis
Žygimantų g. 20 bt. 4
Vilnius
1940 m. rugsėjo 6 d.
Gerb.
Prof. Dr. Z. Ivinskiui
Višinskio g. 32 a
Kaunas

Brangusis Kolega,

Šio laiškelio antrojoje pusėje pranešu Jums savo adresą. Apsigyvenau sykiu su savo broliu. Turiu jau leidimą gyventi Vilniuje nurodytu adresu. – Nors Vilnius gerokai atsiliko nuo Kauno, vis dėlto yra įdomus savo istoriniais priminimais. Gyvenu dar vienas ir nesu visiškai susitvarkęs. Laukiu pasiliuosuojant antrą kambarį. Jei būsite Vilniuje, malonu būtų Jus pamatyti pas save, nors ir netvarkos aplinkybėse. Juliukas vis dar serga paratifu Mažeikių ligoninėje, kur kiek laiko gulėjo ir mano žmona. Draugiškai spaudžiu Jūsų dešinę.

Jūsų

St. Š.

(Atvirukas)

Prof. St. Šalkauskis
Vilnius, Žygimantų g. 20 bt. 4
1940 m. rugsėjo 16 d.
Gerb.
Prof. Z. Ivinskiui
Kaunas
Višinskio g. 32 a

Brangusis Kolega,

Ačiū širdingai už laiškelį, iš kurio su įdomumu patyriau apie Jūsų reikalų stovį. Šiuo metu Jūs esate vienintelis pastovus mano korespondentas, su kuriuo sistemingai apsimainau nors

trumpais, bet turiningais laiškeliais. Labai gailėjausi, kad mūsų „šoferis", atvykęs į Vilnių su dviem pilietėmis, nerado manęs namie. Taip ir neteko su kauniečiais pasimatyti. – Jūsų padėtis yra daug geresnė už mano: Jūs turite jau pastovų darbą ir aprūpintą, bent kukliai, gyvenimą. Aš vis dar laukiu, kol paaiškės akademinio darbo klausimas. Hum[anitarinių] mok[slų] f[akulte]te turiu palankių žmonių, gal net ir kur kitur, bet ar jų užtarimo pakaks, abejotina. Esu pasiruošęs dirbti ir kitą kokį man tinkamą darbą, nors nesu dar galutinai nusistatęs, kas man geriausiai tiktų. Baigiu šiomis dienomis pedagoginę terminiją, kuri turės eiti per Terminologijos komisiją (Lit[uanistikos] instituto). Tas darbas pakiša man mintį, kad galėčiau pastoviai jį dirbti, jei Lit. institutas sudarytų man minimalines sąlygas. Tada būtų kam iš pareigos judinti terminologijos reikalus mūsų kultūriniame gyvenime. Bet ar iš tokio projekto galėtų kas išeiti, sunku dabar ką nors pasakyti, nes, kaip nujaučiu, Lit. inst. dabar yra „įšalęs" gal kaip tik todėl, kad bene projektuojama jį perorganizuoti į Lietuvos Akademiją. Žinoma, tai tik spėjimas, kuris galėtų sėkmingai būti realizuojamas. – Gavau žinią iš K[auno U[niversite]to, kad pašalpų klausimas perteiktas jau Šv[ietimo] kom[isaria]tui, kur jis principialiai sprendžiamas. Jei būtų teigiamai išspręstas, turėtume gauti jau už du mėnesius mokėtų d-rų normomis. Drauge su žmona tariame Jums ir Jūsų žmonai geriausius linkėjimus.

Kaip visada Jūsų

St. Š.

(Atvirukas)

Gerb.
Prof. Dr. Z. Ivinskiui
Kaunas
Višinskio g. 32 a

Brangusis Kolega,

Malonu buvo gauti Jūsų laiškelį, rašytą VIII. 25, juo labiau kad iš Kauno apskritai iš nieko žinių negaunu. Paskutinę žinelę

iš Kauno gavau per savo žmoną, kuri VIII. 27 atvyko su Juliuku iš Mažeikių, sustodama Šiauliuose ir Kaune. Juliukas sirgo tris savaites. Mažeikių ligoninėje išgulėjo 13 dienų. Dabar grįžta jau į normą, bet tik prasidėjo pūliavimas vienoje auselėje. Turiu dabar jį vedžioti pas daktarus, kurie gerokai atsieina, o mums bedarbiams tai labai jaučiama. – Darbo perspektyvos dar nėra galutinai paaiškėjusios. Yra šiek tiek vilties, gal pasiseks grįžti į Universitetą, bet nieko tikro. Galvoju taip pat apie kitas galimybes, pvz., apie vertimus, bet ir tam reikės turėti Šv[ietimo] kom[isaria]to pritarimą ir sutartas sąlygas. Tuo tarpu laukiu, kad paaiškėtų akademinės galimybės, tik po to ieškosiu energingiau, jei bus reikalas, kitokio darbo. Šiuo metu noriu baigti pedagoginės terminijos projektą. Pirmąją jo pusę esame jau apsvarstę Lituanistikos instituto Terminologinėje sekcijoje. – Kiek aš girdėjau, Lit. inst. likimas yra teigiamai išsisprendęs, ir manau, kad Jums pasiseks pereiti jame į pirmaeiles pareigas. Jei šitas Jūsų pervedimas iš vienos kategorijos į kitą yra užsitęsęs, tai toks delsimas yra visai suprantamas švietimo srityje, kurioje dabar eina didžiausias persitvarkymo darbas. – Jei būsite kada Vilniuje, būtinai užeikite pas mus pasikalbėti. Mums pasisekė įsitaisyti dviejuose kambariuose; jaučiamės juose visai gerai: vienas tarnauja man kabinetu ir miegamuoju, o antras miegamuoju ir valgomuoju. Visi trys tariame Jūsų Poniai ir Jums geriausius linkėjimus.

Jūsų

St. Š.

Vilnius, 1940. IX. 1.

(Atvirukas)

Gerb.
Prof. Dr. Z. Ivinskiui
Kaunas
Višinskio g. 32 a
Vilnius, 1940. IX. 24.

Brangusis Kolega,

Labai malonu patirti, kad netolimoje ateityje galėsime draugе gyventi Vilniuje. O jei dar anksčiau tektų pasimatyti Vilniuje, tai prašyčiau man atvežti kuriam laikui dr. Bartuškos atsiminimus, kurie man bus reikalingi mano straipsniui apie Generalinį Komitetą Šveicarijoje[3]. Man taip pat bus reikalingas mano susirašinėjimas su k[un]. Ant. Viskantu. Jei Jūsų atvažiavimas į Vilnių užsitęstų ilgesniam laikui, gal pasitaikytų gera proga reikalingus dalykus man persiųsti čionai. Pedagoginės terminijos projektą esu jau baigęs. Dabar norėčiau padaryti išvyką į praeitį, juo labiau kad tuo tarpu darbo neturiu, bent akademinio. Paaiškėjo, kad negaliu nieko gero tikėtis filosofijos ir pedagogikos srityse. Dėl to esu žodžiu pareiškęs H[umanitarinių] m[okslų] f[akulteto] Dekanui, kad neatsisakysiu skaityti Mok[slinio] darbo metodiką viso U[niversite]to studentams lektoriaus teisėmis. Darbas būtų nesunkus, atsietas nuo ideologinių momentų, bet vis dėlto galima būtų dirbti akademinį darbą ir moksliškai kurti. Visa bėda, nėra kam patį dalyką išjudinti iš mirties taško. Sveikata mano neblogiausia. Gaila, kad Jūs nerašote tiksliau apie savo žmonelės sveikatą. Mano žmona pradėjo mažą darbą liet. kalbos kursuose, o šiandien ėmė daryti pastangų patekti į pastovią tarnybą L[ietuvos] banke. Jei *Existenz* minimumas susidarytų, galima būtų man lukterti ir kitaip apsiversti. Rašau iš pašto, todėl nelabai patogu rašyti. Savo žmonos ir savo vardu siunčiu Jūsų Žmonelei ir Jums geriausius linkėjimus.

Jūsų

St. Š.

(Atvirukas)

Gerb.
Prof. Z. Ivinskiui
Kaunas
Višinskio g. 32 a
Vilnius, 1940. IX. 30.

Brangusis Kolega,

Labai gailėjausi prasilenkęs su Jumis Vilniuje. O taip norėjosi pasimatyti, pasikalbėti. Antrą jau kartą nesusitinku su atvykusiais į Vilnių kauniečiais. Labai gaila! Mano žmonai Jūs este sakę, kad paimtumėte butą, jei toks tuo tarpu pasitaikytų Vilniuje. Su šituo dalyku ne taip lengvai eina. Paimti butą galima, bet apsigyvenimo tokiame bute teisė gaunama tada, kai butų skyrius duoda leidimą, remdamasis realiais daviniais. Kol Jūsų įstaiga yra Kaune, vargu ar Jums pasisektų apsigyventi Vilniuje. O ar Jūsų įstaiga iš tikrųjų lapkričio 1 d. persikels į Vilnių, tai galima dar abejoti. Žinoma, visa tai nekliudo dairytis buto, Jums tinkamo. Jei apie tokį ką nors sužinosime, tuoj Jums pranešime. – Mano darbo perspektyvos tuo tarpu nė kiek nėra pakitėjusios. Gal taip susitvarkyti dalykai, kad tarnaus mano žmona, o aš rašysiu dviejų tomų „Mokslinio darbo metodiką": 1 tomas bus bendroji metodika (akademinės studijos) ir 2 tomas specialioji metodika (pasiruošimas profesūrai). Tikiuos, kad toks veikalas yra reikalingas ir galėtų būti sėkmingai spausdinamas. Darbą jau esu suplanavęs bendrais bruožais. – Ačiū širdingai už atgabentus šaltinius mano straipsniui. Jį parašysiu to didesnio darbo protarpiais. – Prof. B. Čėsnys buvo man atsiuntęs Marčiulaitytės darbą atsiliepimui. Daro labai abejotiną įspūdį. Jį jau grąžinau drauge su Kašelionio darbu. – Visa mūsų šeima siunčia geriausius linkėjimus Jūsų Žmonai ir Jums. Aš draugiškai dar spaudžiu Jūsų dešinę.

Jūsų

St. Š.

(Atvirukas)

Gerb.
Prof. Z. Ivinskiui
Kaunas
Višinskio g. 32 a., b. 2

Brangusis Kolega,

Ačiū širdingai už pinigus. Ši paskola atėjo apskritai į laiką. Tikriausiai praėjus dar trumpam laikui aš pats jos paprašyčiau. Taigi neblogai atspėjote mano nusistatymą. – Džiaugiausi su žmona perspektyva turėti Jus su ponia Vilniuje, taigi kaimynystėje. Girdėjau, jog Jūsų švogeris laimėjo vietą Kaune. Labai malonus netikėtumas, juo labiau kad šis įvykis sudaro precedentą mūsų kolegoms. – Nieko negirdėti, kaip Šv[ietimo] komisariatas yra nusistatęs mūsų pašalpų klausimu. Ar neturite galimybės patirti faktiškąją padėtį? – Po truputį krapštaus apie savo mokslinio darbo metodiką. Planą esu jau sudaręs dviem tomams. Dabar galėtų išeiti geresnis dalykas, negu kad jis buvo savo pirmoje labai netobuloje redakcijoje. Su dideliu malonumu dirbčiau šitą darbą, jei tik turėčiau minimalines gyvenimo sąlygas. – Šiaip jau neblogai pailsėjau per vasarą ir neintensyvų rudenį. Pasirodo, priverstas „nedarbas" turi savo ir gerą pusę. Ypač po intensyvaus pavasario ir po jo nemalonumų toks poilsis man buvo tikrai reikalingas. – Ruduo šiemet nekoks, todėl netenka plačiai naudotis gamta ir išvykų galimybėmis. Vis dėlto labai mėgstu Vilnių ir labai gerai jaučiuos šitame mieste. Gal ne kiekvienam lietuviui jis taip artimas ir malonus kaip man. Aš žiūriu į jį ištisiniu sintetiniu požiūriu ir numatau galimybes, kurios galėtų realizuotis, jei jis išliktų ateičiai mūsų sostine. Jį gerai sutvarkius, jis galėtų būti vienas iš gražiausių ir įdomiausių miestų Europoje. – Prie progos teiraujamės Jums apie butą. Tikiuos, kad gali kas nors tinkamo pasitaikyti. – Mūsų šeima nuoširdžiai sveikina Jūsų Ponią ir Jus, o aš dar draugiškai spaudžiu Jūsų dešinę.

Jūsų

St. Š.

Vilnius, 1940. X. 5.

(Atvirukas)

Gerb.
Prof. Z. Ivinskiui
Kaunas
Višinskio g. 32 a
Vilnius, 1940.X.17.

Brangusis Kolega,

Širdingai dėkoju už laišką ir priedą. Tamstos sumetimai visai teisingi, ir mes panašiai elgiamės. Nenorėtume tik, kad mūsų skolos neribojamai augtų. Mūsų darbo galimybės dar nėra paaiškėjusios. Žmona tik šio mėnesio gale sužinos, koks bus jos prašymo rezultatas, ar bus ji priimta į banką. Mano perspektyvos labai neaiškios. Kiek man teko patirti, griežto nusistatymo prieš mane nėra, bet nėra taip pat tokio palankaus nusistatymo, kuris ragintų duoti netrukus man darbą. Padariau žygių privatdocento teisėms gauti. Gal pasisektų bent minimalinį uždarbį laimėti; o svarbiausia, netektų atitrūkti nuo akademinio darbo. – Su vertimais yra maždaug tas pats kaip ir su mano mokslinio darbo metodika, kurios bendroji dalis galėtų būti sutvarkyta palyginti gana greit. Kaipo techninio mokslinio metodo dalykas, ji neturėtų niekam užkliūti. – Kiek spėju iš kitų analoginių draugijų likimo, Akademijos turtas atiteks Lit[eratūros] institutui, kuris, matyti, bus pertvarkytas Akademijos linkme. Jei Tamsta turėsi išvykti iš Kauno, susidarys nepatogumas su tuo turto perdavimu. Gal reikėtų pasirūpinti, kad greičiau šitas dalykas susitvarkytų, jei nėra kitos išeities. – Iš paskolintų dr. A[ntanui] M[aceinai] knygų didžiausią daugumą esu atgavęs. Negrąžintos man tik trys knygos, kurias tikrai esu jam paskolinęs, ir dar dvi knygelės, kurias galėjau paskolinti ir kam kitam. – Turėdamas palikti vietos savo žmonos rašymui, tuo ir baigiu tardamas Tamstos žmonai ir Tamstai geriausius linkėjimus ir nuoširdų pasveikinimą.

Tamstos

St. Š.

Gerbiamasis Daktare!

Nuolatos teiraujuosi Tamstoms reikalingo buto reikalu, bet dar nepasisekė aptikti tinkamo. Prieš kelias dienas sužinojusi, kad yra 3 kamb. už 150 lt., tuojau buvau nuėjusi jo pažiūrėti, nors atrodė ir brangoka. Bet vietoje apsidairius teko nusivilti: reikalingas labai didelis remontas, nes ten buvusi dirbtuvė ir nors vieta gana gera, bet butas nejaukus – tuo tarpu net negalimas gyventi. Taigi iš mano pastangų tuo tarpu jokio rezultato. Tiesa, mačiau judriojoje Vilniaus gatvėje 3 aukšte languose ženklus laisvos patalpos, bet spėju, kad ten turbūt kokiai prekybinei kontorai patalpa, spėjant pagal vietą. Be to, Poniai būtų per aukštai laipioti ir per daug triukšmo. Dar teirausiuosi ir toliau, bet vilties nedaug turiu ką nors tinkamo rasti. Gal kartais pabandytum Tamsta atvykęs universiteto namuose pasiteirauti, gal nebūtinai būti V[ilniaus] univ[ersiteto] personalo nariu, kad turėti teisę gyventi jam priklausančiuose namuose? – Turiu dar didelį prašymą savo palmės reikalu. Jei Tamstos važiuosite į Vilnių gyventi, ar negalėtumėt paimti ir mano didžiulę palmę su pastovu sykiu su savais daiktais. Ją supakuotų kelionei Kronas – tik sunku ją atgabenti. Tuo reikalu jau rašiau švogerkai, kuri dirba bibliotekoje – taigi ji, tikiuos, patarpininkaus tuo reikalu. Tamstai ir Poniai linkiu viso geriausio ir laukiame atvažiuojant.

J[ulija] Š[alkauskienė]

(Atvirukas)

Gerb.
Prof. Z. Ivinskiui
Kaunas
Višinskio g. 32 a

Brangusai Kolega,

Neseniai esu Tamstai rašęs, bet tada esu pamiršęs paprašyti Tamstą vieno dalyko. Spėju, kad žurnalas „Logos“ bus išimtas iš apyvartos ir atiduotas galbūt į makulatūrą. Tuo tarpu 1937 m.

2 nr. visas yra skirtas filosofinei terminijai. Tas numeris nebuvo tinkamai praplitęs, kaip tik todėl, kad žmonės nežinojo, kad jame yra fil. terminija, kurios ne vienas skyrium ieškojo. Ar negalėtumei Tamsta pasiteirauti, koks bus to numerio likimas. Jei būtų galima įsigyti to numerio bent kelis egzempliorius, prašyčiau man juos pirkti mano sąskaita. Apskritai būtų gera, kad šituo klausimu Tamsta pakalbėtumei su [Antanu] Kniūkšta: jis, rodos, tokiais klausimais turi pareigą užsiimti. Nenorint naudotis „Logoso" etikete, galima būtų nuplėšti viršelį ir duoti specialų, tinkamą dalykui. Toks kompromisas galėtų knygą kartais išgelbėti. Švietimo komisariatas, kaip teko iš laikraščių patirti, atidėjo savo kėlimąsi į Vilnių, tačiau neilgam. Tikimės greit su Tamstomis pasimatyti. Gaila tik, kad iki šiolei mums nepasisekė užeiti Tamstoms tinkamo buto. Bet dar gali pasitaikyti. Vakar turėjome progos nugirsti apie vieną, kuris eventualiai gali būti laisvas. – Mes gyvename neblogiausiai. Nėra tik aiškios perspektyvos. Nemalonų įspūdį daro lito kritimas ir kainų kilimas. Tuom atveju jokios santaupos neturi pastovios reikšmės. Visa mūsų šeima siunčia linkėjimų Tamstos žmonai ir Tamstai; aš dar draugiškai spaudžiu Tamstos dešinę.

St. Š.

Vilnius, 1940. X. 21.

KARLUI ALFONSOVIČIUI

Gerbiamas Karlai Alfonsovičiau!

Einu pro Jus per anksti, o vėliau iki pietų ateiti negalėsiu, nes visą laiką būsiu universiteto iškilmėse (metinis aktas). Todėl užsuksiu pas Jus tarp 4 ir 5 val. Ką turėčiau galvoti apie savo darbą, nė pats nežinau – praradau bet kokį tikrumą[1]. Bet *sursum corda* – pabaiga artėja!

Jūsų

St. Šalkauskis

15/XI.17

KUNIGAMS J[UOZUI] KOR. PURICKIUI, A[NTANUI] STEP[ONAIČIUI], V[LADUI] DAUM[ANTUI]-DZIM[IDAVIČIUI] IR P. J[UOZUI] GABRIUI FRIBURGE

Didžiai Gerbiamieji! Kadangi naujos aplinkybės ragina gyvenančius Šveicarijoj lietuvius vėl susieiti bendrajam tautiškųjų reikalų aptarimui, tai mudu žemiau pasirašiusiu skaitova reikalingu išdėstyti toliau ultimatyvias sąlygas, kurių išpildymas iš Tamstų pusės leistų mudviem dalyvauti susirinkimuose ir šiaip jau pasitarimuose bendromis teisėmis.

Bendras su tamstomis darbavimos pasidarė mumdviem negalimas dėlei sekančių Tamstų pasielgimų:

1) Kuomet vasario 22 d., besitęsiant Friburge lietuvių susirinkimui, tarp ko kito buvo nutarta prašyti Amerikos lietuvių siųsti Friburgan vardu Gen[eralinio] k[omite]to k[aro aukoms] L[ietuvoje] š[elpti] pinigus belaisviams šelpti, poligrafijai leisti ir t. t., tai kun. D[aumantas]-D[zimidavičius], kun. St[eponaitis] ir kun. Pur[ickis] atmetė šitokią balsavimo išdavą, nors visi trys balsavime buvo dalyvavę.

2) Atvažiavus p. G[abriui], ant rytojaus mudviem nesant pakviestiem a) buvo padarytas naujas nutarimas, sulig kurio tarpininkavimui pinigams, einantiems iš Amerikos, buvo paskirtas kun. St[eponaitis], ir taipogi b) buvo pasiųsta Amerikon telegrama su parašu „Susirinkimas, Ž., G.“, o tuo tarpu mudu buvova tyčia aplenkti, nors susirinkimas nesiliovė veikęs pirmykščioje savo sąstatoje ir nutarimų protokolan buvo įtraukti keli punktai, separatiškai pravesti. Dokumentaliam šitų faktų patvirtinimui tarnauja laiškas iš Šveicarijos kun. P[urickio], St[eponaičio], D[aumanto]-D[zimidavičiaus], tilpęs „L[ietuvių] Balse“ Nr. 26

1916 m., kuriame tarp ko kito pasakyta, kas seka: „Pasitarę su atvykusiais čia J. Jonyla, kuris pats savo akimis matė belaisvių didelį vargą, ir J. Gabriu, mušėme telegramą Amerikon, prašydami 1000 dol. belaisviams, o taip pat ir Petrapilin".

3) „P[ro] L[ituania]" Nr. 2–3 straipsniui, įvardytam „Lithuanie et Pologne", redaktorius p. G[abrys] prikergė slaptyvardį V (ir A.) K., kad tokiu būdu lyg pirštu nurodyti skaitytojams į kun. V[iskantą], kuomet jis negal pripažinti savuoju visą straipsnio turinį ir negalėjo leisti „P[ro] L[ituania]" redaktoriui vartoti slaptyvardį, kurio visi inicialai bei skiemens sudaro jo pavardę. „P[ro] L[ituania]" Nr. 2–3 buvo skubiai atneštas kun. D[aumanto]-D[zimidavičiaus] į G[eneralinio] K[omiteto] biurą ir tuo pat laiku vienas šio „P[ro] L[ituania]" numerio egzempliorius buvo įteiktas Friburge gr[afui] Plioteriui vardu kun. V[iskanto], nors pastarasis nieko apie tai nežinojo.

4) Kun. P[urickis], St[eponaitis], D[aumantas]-D[zimidavičius] ne tik nepasmerkė aiškios p. G[abrio] prieš G[eneralinį] K[omitetą] intrigos, kuri aplinkybių susimezgime buvo pavartojimas slaptyvardžio „K.", bet dar pasirodė solidarizuoją su juo, piršdami jįjį į G[eneralinio] K[omiteto] R[evizijos] K[omisijos] narius, kokiais tegal būti užsitikėjimo žmonės. Kun. P[urickio], St[eponaičio], D[aumanto]-D[zimidavičiaus] solidarizavimas su p. G[abriu] pastojo juo labiau suprantamas, pasirodžius „L[ietuvių] B[also]" Nr. 26 minėtam laiškui, kuriame tendencijiniai perstatytas G[eneralinio] K[omiteto] susiorganizavimas ir veikimas. Pavyzdžiui: nurodyta, kad į G[eneralinį] K[omitetą] įėjo dvarininkai iš Gardino, Minsko, ir Vitebsko gubernijų, tuo tarpu įėjo į K[omite] tą irgi dvarininkai iš etnografiškos Lietuvos, būtent Kauno ir Vilniaus gub[ernijos], o iš Minsko gub[ernijos] nėra visai, pasakyta, būk sulietuvinimo dėlei esą išsiderėta, kad K[omite]to valdyboj iš 7 narių būtų 4 lietuviai, tuo tarpu tikrai derybų nebuvo ir majorizacija lietuviams buvo principialiai pripažinta; stengtasi prirodyti, jog G[eneralinio] K[omiteto] veikimas randa beveik išimtinai kliūtis iš pusės lenkų ir Lietuvos dvarininkų, o tuo tarpu, tiesą pasakius, didžiausias kliūtis sudarė pačių lietuvių elgimos, ir minėtas laiškas tėra vien netikęs teisinimos.

Didžiuma nurodytųjų aukščiau viešų faktų (grynai asmeniškųjų dalykų ir konfidencialių faktų čia nekliudova) buvo jau paaiškėję balandžio 19 d., kuomet buvova kviestu p. G[abrio] Šveicarijos lietuvių susirinkiman bendram tautiškųjų reikalų aptarimui. Todėl jau tuomet pasisakėva negalinčiu dalyvauti susirinkime kitaip negu svečiais, t. y. atsisakėva dalyvauti balsavimuose ir palikova pasielgimo laisvę link būsiančių susirinkimo nutarimų. Kaipo priežastis tokio savo elgimos iškėlėva šalia skirtumo pakraipos ir vartojamųjų priemonių dar užsitikėjimo stoką, gimstančią dėlei Tamstų nepripažinimo veikime elementarių parlamentarizmo principų. Kilę tuomet ginčai dar labiau mudu įtikino parinktosios mudviejų pozicijos tikrumu, o paskui ir vėlybesni faktai tą pat mudviem prirodydavo. Taigi ir dabar, kuomet atvažiavusieji iš kitur lietuviai šaukia mus, visus Šveicarijos lietuvius, bendran susirinkiman, negalime atsisakyti nuo principialios savo pozicijos link Tamstų, jei Tamstos nepanorėsit išpildyti sekančių mudviejų reikalavimų: 1) pripažinti netikusiais aprašytus aukščiau Tamstų pasielgimus, kuriuose nusižengta visuomeniškuoju atžvilgiu, 2) garantuoti mudu nuo panašių pasielgimų ateityje pasižadėjimo žodžiu. Norėdami likviduoti liūdnus Šveicarijos lietuvių veikimo apsireiškimus privatiniu būdu ir duodami Tamstoms tam tikrą progą, skaitova savo priederme iš anksto pranešti, jog Tamstų neišpildymas nors vieno iš nurodytų mudviejų reikalavimų paliks mudviem moralę teisę laikytis užimtosios pozicijos.

ANTANUI MACEINAI

Kaunas, Žemaičių g. 6 bt. 5, 1932 m. spalių 16 d.

Gerbiamasis Drauge!

Vakar popiet gavau Jūsų laišką. Ta aplinkybė, kad Pedagogikos institutas Luvene neįkvepia didelio pasitikėjimo, verčia ir Jus, ir mane šiuo dalyku susirūpinti. Jei apsispręstume, kaip rašote, likti laisvuoju klausytoju, negautumėte Ped[agogikos] in[stitu]to diplomo, kas turi Jums principialios reikšmės. Bet, žinoma, nemalonu yra studijuoti mokykloje, kuri neimponuoja jokia prasme. Gal todėl būtų gerai nuvykti kur Prancūzijon, pasiteiravus Luvene apie geriausią Prancūzijoje aukštąją pedagoginę mokyklą. Čia mes mažiau galime apie tai turėti žinių kaip Luvene, kur žmonės geriau nusimano apie prancūzų studijų centrus. Dar nebūtų vėlu keltis į Prancūziją. Žinoma, reik tik gerai apsidairyti ir iš pagrindų teirautis. Bet, jei vis dėlto liktumėte Luvene, reikėtų taip tvarkyti savo studijas, kad galėtumėte gauti ten kuo mažiausia baigimo diplomą.

Apsigalvojęs apie savo Jums patarimą ruoštis prie eksperimentinių dalykų pedagogikos srityje ir pasitaręs su kun. dekanu, manyčiau dabar, kad toks ruošimasis labai plačiu frontu būtų Jums nelabai sveikas specializacijos atžvilgiu ir dargi Jus pasmerktų per dideliam diletantizmui, kuris neigiamai atsilieptų ir Jūsų studijų gilumą. Todėl nuo pasiruošimo eksperimentiniams dalykams turite atsisakyti ir laikyti savo tikslu filosofinę pedagogiką ir surištas su ja labiausiai filosofines disciplinas.

Blogiausiu atveju pasiliktų Jums *Deutsches Institut für wissenschaftliche Pädagogik, Münster i. W.* Bet, kaip esu Jums sakęs, pas mus Lietuvoje yra jau pakankamai žmonių, ėjusių vokiečių mokyklą, ir per maža žmonių prancūzų kultūros. Tarp kitko Münstery baigusį pedagoginį institutą mes jau turėsim V. Makutėną, kuris šiais metais tą institutą turės baigti.

Taigi, turėdami galvoje šituos bendrus principus, bandykite savarankiškai apsispręsti ir praktiškai nusistatyti. Už Jus čia sunku visai konkrečiai Jūsų klausimą išspręsti.

Tarp kitko norėčiau atkreipti Jūsų dėmesį ir į tai, kad Jūs turėtumėte domėtis tais bendrais teoriniais pedagogikos kursais, kurie yra Jūsų pas mus išlaikyti. Visados įdomu ir privalu patirti, kokios yra paskutinės pedagogikos mokslo srovės ir laimėjimai. Apskritai turite būti visados linkę patikrinti savo žinias ir papildinėti jas iš kitų naujų šaltinių. Todėl ne per daug pasitikėkite tuo, ką esate patyrę ir pramokę pas mus.

Gera, kad iš pat pradžios neblogiausiai pavyko Jums įsitaisyti svetimame krašte, tai kiek aplengvina pirmą prisitaikymą prie naujų aplinkybių. Tiesa, Jūsų neapsisprendimo stovis neduoda Jums nurimti ir imtis rimtai darbo, o tai, be abejo, labai nemalonus stovis. Taigi linkiu Jums kuo greičiausiai ir kuo racionaliausiai apsispręsti ir sėkmingai imtis didelio ir svarbaus darbo.

Draugiškai tariu Jums nuoširdų pasveikinimą ir daug labų dienų iš nutolusios Lietuvos.

Jūsų

St. Šalkauskis

Kaunas, Žemaičių g. 6 bt. 5, 1932 m. lapkričio 4 d.

Gerbiamasis Drauge!

Malonu man buvo gauti Jūsų antrą laišką, iš kurio esu patyręs, kad esate apsisprendę savo studijų klausime. Dėl šito Jūsų apsisprendimo jokių priekaištų negaliu padaryti, nors kai kurie mano patarimai ir ėjo kita linkme. Savaime aišku, kad mano

patarimai neturi Jums privalomos reikšmės. Jie Jums turi būti tik viena iš aplinkybių, į kurias Jūs turite atsižvelgti savarankiškai apsispręsdami savo gyvenimo kelyje. Žinoma, niekas negali geriau įsigilinti į visas konkretesnes Jūsų gyvenimo ir pašaukimo aplinkybes, kaip Jūs patys, todėl joks patarimas negali būti aklai priimtas, kaip nelygstamai privalomas. Jei kada būčiau pastebėjęs ar ateity pastebėsiu, kad savo gyvenimo linijoje darote klaidą, laikysiu draugiškumo pareiga atkreipti į tai Jūsų dėmesį ir atitinkamai Jus įtikinėti.

Šiuo tarpu prieš bendrą Jūsų apsisprendimo liniją negalėčiau nieko ypatingo pasakyti. Viena tik abejonė, man atrodo, čia gali būti iškelta: ar bus visai nuoseklu ir todėl metodologiškai patogu, kad Jūs darysite doktoratą iš šalutinės savo šakos. Jūs juk turėsite diplome įrašytą pagrindan filosofijos sistemą; toj pačioj srityje pasiliko ir Jūsų licenciato darbas, ir tuo tarpu doktorato darbas nuslinks nuo šitos linijos į šoną. Žinoma, abejonė labai teoriška ir mažai kam tegali ateiti galvon. Galbūt, kad nėra reikalo ja ypatingai rūpintis.

Numatyta Jūsų tema habilitacijos darbui („Tarptautinio auklėjimo problemos"), man rodosi, visai priimtina, kaipo nuosekliai einanti iš Jūsų doktorato temos ir kaipo atsakanti savo tikslingumu Jūsų darbo sąlygom. Todėl aš su visišku įsitikinimu už ją pasireiškiu.

Tai, ką rašote apie galimybę įsigyventi į katalikiškąją liturgiją, mane tik įtikina, kad Jūs esate nusistatę plačiai, giliai ir visapusiškai imti savo studijų dalykus ir savo mokslinių darbų objektus. Man belieka Jums vien iš visos širdies linkėti šitame savo kelyje atsiekti kuo sėkmingiausių laimėjimų.

Lakšteliai, kurių pavyzdį man esate atsiuntę, labai geri ir savo popierium, ir savo tiksliu išmatavimu. Mielu noru jų įsigyčiau kokį tūkstantį, bet bijau, kad tuo tarpu bus sunkenybių ir su atsiskaitymu, ir su persiuntimu. Nebent su dėkingumu priimsiu Jūsų patarnavimą kada nors ateity, kai galėsite, grįždami atostogų, pasiimti su savimi ir man lakštelių. – Taip pat dėkoju Jums už Jūsų pasisiūlymą patarnauti man kuo nors mokslo srityje. Jei iš tikro būtų reikalo pasiekti kokiu nors būdu užsieninę

medžiagą ar padaryti bibliografinių pasteiravimų, su malonumu pasinaudosiu Jūsų pareikštu paslaugumu.

Užvakar esu atidavęs spaudon rinkinį „Lietuvių tauta ir jos ugdymas". Esu jau baigęs straipsnį apie „Švietimo darbą Lietuvoje", kuris belgų katalikų užsakytas 3 tomų veikalui apie švietimą Europoje. Dabar šį neilgą straipsnį (10 p.) perrašinėju prancūziškai. Ėmiau jau toliau tęsti terminologijos dalyką, kurį norėčiau baigti iki N[aujųjų] m[etų], nors tuo ir nelabai tikiu; o paskui imsiu savo kursus iš naujo perdirbinėti, gilinti, platinti, gryninti, turtinti. Darbas didelis ir ilgas, tikriau, niekados nebaigiamas. Kiek ištesėsiu, sunku pasakyti, lengviau tik darosi galvojant apie tai, kad ruošiasi jau pavaduotojas. – Draugiškai spaudžiu Jūsų dešinę.

St. Šalkauskis

Kaunas, 1932 m. gruodžio mėn. 22 d.

Gerbiamasis drauge,

Jūsų straipsnį „Atitautinimas" gavau, paskaičiau ir esu jau įteikęs „Židiniui". Jokių herezijų ten nesu radęs ir kiek radikaliau taisyti nelaikiau reikalinga. Apie Jūsų straipsnius galėčiau pasakyti tą patį, ką ir apie savuosius: jie per daug protautiniai ir per mažai medžiagingi. Todėl, jei nenorite, kad Jus skaitydami žmonės taip pat bartųsi, kaip kad jie barasi mane skaitydami, tai kreipkite daugiau dėmesio į erudiciją ir į įdomų dėstomojo dalyko apipavidalinimą. Tiesa, rašyti kalbamuoju būdu yra žymiai sunkiau ir darbo reik padėti žymiai daugiau; bet Jūs, stovėdamas vos tik pradžioje savo akademinės karjeros, galite ir turite šitas sunkenybes pergalėti. Mano „faktinasis" [redaktorius] sutiko, kiek supratau, jei ne visą, tai bent dalį Jūsų straipsnio išspausdinti sausio numeryje.

Labai man buvo įdomu patirti visa tai, ką Jūs rašote apie savo studijas. Kiek galiu spręsti iš Jūsų suteikiamų man žinių apie disertacijos darbą, man rodos, Jūs einate tikru keliu. Bet, žinoma,

ką nors tikresnio galima bus pasakyti po to, kaip bus jau paaiškėjęs visas smulkus Jūsų temos planas. Čia turiu Jus įspėti, kad nesilaikytumėte per daug griežtai pirmutinio savo nusistatymo, t. y. pirmutinės savo schemos. Gilinantis į medžiagą, pridera visą laiką kritiškai save kontroliuoti ir nuolatos statyti sau klausimą, ar surinktoji medžiaga pateisina pirmykštį, iš esmės labiau teorinį planą. – Prie šios progos viena smulki pastaba: man rodos, būtų nuosekliau vietoje „ištobulinti, pamilti, apreikšti" išrikiuoti šiuos imperatyvus šioje tvarkoje: „pamilti, ištobulinti, apreikšti".

Visai sutinku, kad Jums labai pravartu įsigilinti į religijos filosofijos problemą, kadangi ji turi gyvenimo filosofijoje vedamosios bei atbaigiamosios reikšmės; be to, Jūsų gyvenimo kelias ypač pateisina šitą susidomėjimą. Dėl savęs aš jau neabejoju, ar man teks kiek paliesti šitą sritį, kaip kadaise esu svajojęs. Taigi bent Jums linkiu atsiekti čia to, kas yra galima su integralinio sintetizmo pagalba ir kūrybinės iniciatyvos priemonėmis. Negalėčiau dabar Jums nieko tikslaus pasakyti, ar religijos fenomenologijos, kaipo religinio nusiteikimo tyrinėjimo, supratimas yra teisingas. Reiktų labiau įsigilinti į dabartinį religijos filosofijos stovį, ko tuo tarpu daryti negaliu. Prie šios progos norėčiau Jus tik paakinti J. Geyserio darbais iš šitos srities. Jis gyvai atsiliepia ir į R. Otto, ir į M. Schelerio religinės problemos tyrinėjimus. Bet turbūt jau esate tai patys patyrę iš literatūros.

Psichologiškai visai suprantamas man Jūsų palinkimas sistemiškai tvarkyti praktinės filosofijos disciplinas, kurios iš tikro neturi pastovios santvarkos filosofijos sistemoje. Bet tai nėra lengvas dalykas. Šiokių tokių trūkumų nujaučiu ir jūsų nevisiškame pasisakyme. Visai sutinku, kad ugdymo filosofija gali būti priskaityta prie kultūros filosofijos specialiosios dalies, kaip aš sakau per filosofijos įvado paskaitas, – prie monografiškai tyrinėjamų kultūros problemų. Bet jei priskaitysime prie kultūros filosofijos specialiosios dalies meno filosofiją, tai turėsime čion priskaityti taip pat etiką, teisės filosofiją ir net logiką, kaipo tyrinėjančias žmogiškąjį veikimą disciplinas. Tuo tarpu manu supratimu, tokio suplakimo, visai jau nepaprasto, galima išvengti darant principialų skirtumą tarp normatyvinių ir eksplikatyvinių

praktinės filosofijos disciplinų. Taip pat svarstytinas dar yra klausimas, ar bendroji pedagogikos dalis gali būti atstota pedagogikos įvada, nors ši ir labai yra reikalinga akademiniame gyvenime. Įvada ir bendroji dalis vis dėlto turi savų skirtingų uždavinių. – Su įdomumu lauksiu tolimesnių Jūsų samprotavimų išdavų.

Ačiū širdingai už pasisiūlymą išsiųsti man alfabetą bibliografiniams lakšteliams: aš vartoju tam tikslui uždedamus lakšteliams iš viršaus arkliukus. Bet vasarą prašyčiau sykiu su lakšteliais atgabenti man ir alfabetą. Mano žmona siunčia Jums daug labų dienų; aš tariu Jums draugiškos pagarbos žodį.

St. Šalkauskis

P. S. Rytoj, XII.23, išvykstame į Šiaulius ir grįšime Kaunan tik 1933. I. 2.

Kaunas, 1933 m. vasario 20 d.

Gerbiamasis Drauge,

Gavęs Jūsų paskutinį laišką įgavau noro tuoj į jį atsiliepti. Tai jau įrodo jo įdomumą ir aktualumą. Tačiau praėjo kelios dienos, kol galėjau rasti tinkamo laiko savo norui įvykdyti. Stengsiuos bent trumpai atsakyti į dalykus, kuriuos keliate savo laiške.

Patardamas Jums perrikiuoti gairinius Jūsų disertacijos šūkius, nė nespėjau, kad Jūs padarysite iš mano patarimo taip toli einančių išvadų. Mano supratimu einant, negalima patriotinio auklėjimo statyti, logiškai imant dalyką, anksčiau už tautiškąjį. Tautiškasis auklėjimas, kaipo atitinkąs tautybės prigimtį, visų pirma įgyvendina ryškiausiu būdu naujose kartose tautišką tipą. Gairinis šūkis jam, mano įsitikinimu, turėtų būti „būti". Patriotinis auklėjimas, turįs savo uždaviniu sudaryti naujose kartose tinkamą nusistatymą savo tautybės atžvilgiu, turi pagrindiniu gairiniu savo šūkiu „pamilti", ir tik nacionaliniam auklėjimui galima taikyti gairiniai šūkiai „ištobulinti, apreikšti". Žinoma,

kaipo sistematizuojanti schema, šitokia rikiuotė turi lygstamosios reikšmės; tarp kitko, jos negalima suprasti taip, tarsi tautinis auklėjimas turėtų prisilaikyti nusakyto nuoseklumo vykdomuoju laiku. Bandykit dar kartą šitą dalyką pergalvoti.

Ryšyje su gairinių šūkių išrikiavimu stovi Jūsų disertacijos plano klausimas. Negalėdamas tuo tarpu pateisinti Jūsų pagrindinės tvarkos, abejoju apie visišką jo tikslingumą dėl nurodytos priežasties. Tarp kitko, Jūsų gairinių šūkių supratimas padarė tai, kad Jums tenka II dalyje kalbėti apie tautiškumą, o I-ojoje – apie patriotizmą. Aš bent jaučiu reikalą iš pradžios kalbėti apie tautiškumą ir tik paskui – apie patriotizmą, nes šio supratimas pareina nuo tautiškumo supratimo, bet ne atvirkščiai. Jei medžiaga būtų tvarkoma kita eile, būtent: I dal. „būti", II dal. „pamilti", III dal. „ištobulinti, apreikšti", tektų daryti taip pat atitinkamų pakeitimų ir atskirų dalių viduje. Šiaip jau apie traktuojamosios medžiagos sugrupavimą negalėčiau nieko ypatingo pasakyti. Visai su Jumis sutinku, kad berašant bus galima spragas medžiagoje papildyti.

Jūsų abejojimas dėl dabartinio religijos filosofijos ir kultūros filosofijos tvarkymo Vakaruose nėra man svetimas: visados stebėjausi, kodėl katalikų filosofai, turėdami savo arsenale aristoteliškųjų priežasčių koncepciją, nepanaudoja jos šių disciplinų tvarkymo reikalams, skendi neaiškybėse ir neduoda nuoseklios sistemos. Turiu norą netolimoje ateityje pateikti užsieniui kultūrinės savo koncepcijos santrauką vieno kito straipsnio pavidalu. Seniai jau šitas sumanymas neduoda man ramumo, bet gyvenimo aplinkybės, iš kitos pusės, neleidžia įvykdyti jo tuojau.

Gaila, kad Liuvene Jūs negalite turėti tiek naudos iš studijų, kiek buvo pageidauta, Jums patariant šitą miestą. Principialiai negalima nieko turėti prieš tai, kad kitais metais važiuotumėte kur kitur ieškoti ko nors geresnio. Bet tik reik labai rimtai pasiteirauti apie pasirenkamą vietą. Manau, kad Liuvene Jūs turite galimumą šitą pasiteiravimą kaip reikiant pravesti. Šiuo klausimu norėčiau atkreipti Jūsų dėmesį į tai, kad šiuo metu Jums yra svarbu ne tiek visuma, arba sistema, kiek metodas. Todėl būtų labai pageidaujama, kad galėtumėte kur rasti bent vieną profesorių, kuris Jus galėtų

įstatyti į realaus, dokumentaliai pagrįsto ir patiriamai kuriamojo metodo vėžes. Sistemos ir iniciatyvos Jums visados pakaks, bet palinkimas skendėti atitrauktinių spekuliacijų padangėse gali Jus kartais nustumti nuo tokių vėžių. Dovanokite už atvirumą, bet turiu pasakyti, kad ir paskutinis Jūsų laiškas sukėlė manyje mintį apie šitą gresiantį Jums pavojų, – apie pavojų, kuris iki šiolei nenustojo grėsęs ir man pačiam, o, kaip žinot, vienas iš mano pageidavimų yra, kad Jūs galėtumėte pasinaudoti mano patyrimu ir išvengti mano darbo trūkumų.

Kalbamąją mintį sukėlė man tai, ką Jūs pranešate apie savo rašinius. Visai gerai suprantu, kad kuriamoji Jūsų iniciatyva neduoda Jums nurimti nieko nerašant. Bet vis dėlto būtų gera čia save kiek prilaikyti lygiai taip, kaip būsimas virtuozas tam tikru lavinimosi tarpu turi atsisakyti nuo pramoginių skambinimų profaniškesnių dalykų, kad neįgautų netinkamos manieros stiliškų aukšto estetinio masto dalykų atlikime.

Sakotės visų pirma parašę straipsnį „Mysterium magnum" apie vyro ir moters problemą. Tuo pačiu klausimu, esant Fryburge, man teko rašyti referatą, pavadinus jį „Moterų klausimas krikščionybės šviesoje". Gerai pažįstu šitos problemos sunkumą; todėl iki šiolei nedrįsau niekur savo referato spausdinti. Žinoma, galima visaip spekuliuoti apie lyčių prasmę ir jų išaiškinimą bei pateisinimą, bet tai reik daryti labai atsargiai. Bijau, kad Jūs, skirdami straipsnį viešumai, nepakankamai parodėt tokio atsargumo. Tam pagrindą man duoda Jūsų išsireiškimas: „Meilė yra ne biologinis patraukimas, bet dviejų priešingų dvasios polių patraukimas, arba veržimasis vieno duoti, kito priimti". Šiame posme, mano supratimu, jausti schematizmas su aiškiu palinkimu į vienašališkumą: pirma, meilė yra psichofizinė apraiška, vieną kartą išeinanti aikštėn savo psichine, kitą kartą – savo fizine puse, ir yra nerealiu spiritualizmu priskirti ją prie vienos tik dvasios reiškimosi; antra, negalima nelygstamai griežtai teigti, kad vyras ir moteris susiskirsto pagal logines kategorijas „duoti" – „priimti". Būčiau net linkęs manyti, kad trumpame atpasakojime netyčia Jums išėjo toks vienašališkas schematizmas, jei jo apraiškų nebūčiau pastebėjęs prie kitokių aplinkybių.

Be to, tokį pat įspūdį esu gavęs taip pat iš to, ką Jūs rašėte man apie savo straipsnį, skirtą „N[aujajai] romuvai". Mano supratimu, yra vienašališkai schemiška suskirstyti kunigo ir poeto pašaukimą pagal vyrišką-tėvišką ir moterišką-motinišką struktūrą. Jei kunigo pašaukime ir esama vyriško tėviško prado, o poeto pašaukime – moteriško motiniško prado, tai toks gimiringumas toli gražu dar nereiškia tolygumo, kuris įgalintų daryti tokių griežtų išvadų, kurių kad Jūs esate padarę. Be to, tik fiziologiniu atžvilgiu vyras ir moteris griežtai išsiskiria, ir tai dar gamtoje pasitaiko sutapimo kuriozų. Ogi psichologiniu atžvilgiu negalima visai griežtai pasakyti, kad vienos psichologinės žymės priklauso tiktai vyrui, kitos – tiktai moteriai. Foersteris visai net sąmoningai išrodinėja, kad vyrui yra pageidaujamas tam tikras moteriškumas, suprastas, žinoma, dvasine prasme, o moteriai – tam tikras vyriškumas, atitinkamai suprastas. O jei taip, tai ir pašaukimo klausime negalima taip griežtai atriboti kunigavimo ir poetavimo, kaip Jūs tai norėtumėte padaryti. Pagaliau ir religijos bei meno istorija neduoda mums pakankamai motyvų griežtai skirti kunigo ir poeto pašaukimą: juk pirmykščiame religijos ir meno išsivystymo tarpsnyje dažnai dvasininkas ir poetas sutapdavo labai reikšmingu ir sėkmingu būdu tame pačiame asmenyje. Tai, kas iš tikro nesutampa kunigo ir poeto pašaukime, yra konkretinės linkmės, kurios prieštarauja aukštajam kunigo pašaukimui. Pavyzdžiui, pornografinė linkmė arba net vienašališkas erotizmas su palinkimu į seksualizmą negali būti suderinti su kunigo pašaukimu. Pridėsiu dar prie šios progos, kad net taktiškais sumetimais šitos opios problemos judinimas „N. romuvoje", kuri užima gana dviprasmišką poziciją tautininkų atžvilgiu, nėra visai vykęs.

Pagaliau kelios trumpos pastabos apie Jūsų pajudintą pasaulio sielos problemą. Kadaise buvau pasaulio sielos koncepcijos šalininkas ir net rašiau savo disertaciją su intencija apginti Solovjovo doktriną, bet juo toliau ėjau savo tyrinėjimuose, juo sunkiau man buvo atlaikyti jo poziciją. Į galą paneigiau jo koncepciją ir iš šalininko virtau jos priešininku. Priėjau net išvadą, kad pasaulio sielos koncepcija charakterizuoja tą filosofinio

išsivystymo tarpsnį, kai, iš vienos pusės, yra jaučiamas plačios sintezės reikalas, o iš kitos pusės, dar nesugebama atsipalaiduoti nuo varžančių ir klaidinačių vaizduotės sugestijų. Šitoms sugestijoms ypač yra lengva pasiduoti tokioje sunkioje problemoje, kokia yra pasaulio vieningumo problema. Tai žinant, itin yra svarbu elgtis čia su ypatingu atsargumu. Sutinku, kad ne viskas čia yra aišku ir išspręsta priimtinu objektyviai būdu.

Sprendžiant kalbamąją problemą reik su ypatingu dėmesiu atsižvelgti į kelis dalykus. *Pirma,* vienybės pradas visados yra aukštesnės prigimties palyginant su pradais, kuriuos jis jungia: taip materialinė lytis yra aukštesnė už paprastą medžiagą; dvasinė lytis (žmogaus siela) yra aukštesnė už tuos elementus, kuriuos ji jungia vienybėn. Pasaulio vienybės pradas, kuris turėtų sujungti ne tik materialinius daiktus ir žmones, bet ir dvasines substancijas, galėtų būti esybė, kuri yra aukštesnės prigimties ir už materialines substancijas, ir už dvasines substancijas (angelus). Šitam pradui sielos vardas tegali būti pritaikytas vien analogine prasme ir dargi labai atsargiai. *Antra,* pripažinus šitam pradui substancijos prigimtį, tuojau kyla klausimas, kas tai per esybė: aišku, kad ji negali būti nei materialinis daiktas, nei dvasinė substancija sielos ar angelo prasme, nes ji turi suvesti į aukštesnę vienybę ir materialinius daiktus, ir sielas ir angelus ir todėl – būti už juos visus aukštesnės prigimties. *Trečia,* pripažinus pasaulio vienybės pradui substancijos prigimtį susidaro kebli padėtis su žmogaus laisvės klausimu. Jei yra keblu su žmogaus laisvės ir Dievo Apvaizdos suderinimu, tai čia yra dar kebliau, dar sunkiau, nes šiuo atveju žmogų veržia į vienybę prigimtoji esybė pagal pasaulio dėsnius, kuri neturi dieviškosios kuriamosios galios. *Ketvirta,* labai reikšminga yra tai, kad visi pasaulio sielos įsivaizdavimai ir visos konkretinės jos koncepcijos negali išlaikyti objektyvinės kritikos. Manau, kad tas pats turėtų atsitikti, jei bandytumėte padėti į pasaulio sielos koncepcijos pagrindą „dėsnių subjektą, turėtoją arba nešėją", nes, mano įsitikinimu, Jūsų „tertium datur" tegali turėti vien grynai verbalinės reikšmės. *Penkta,* problemos sunkenybės žymiai mažėja, kai pasaulio vienybės pagrindą matome vienoje pirmutinėje pasaulio

priežastyje, kuri yra pasaulį sukūrusi, jį palaiko buityje ir valdo šv. Apvaizda. Tam tikra prasme, *ne tiesiogine ir ne substancine,* Dievo esmė, Išmintis, arba Sofija, yra pasaulio siela. Išsprendimas nėra vaizdus ir konkretinis, bet, mano įsitikinimu, vieninteliai racionalus. Žinoma, įvairių sunkenybių lieka dar apsčiai. Negaliu savo teigimus įrodinėti, nes tai pareikalautų iš manęs per daug laiko ir energijos, ko dabar sau leisti negaliu.

Mano sveikata pakenčiama, bet ne geriausia; dirbu toliau terminologijos klausimą; noriu jį baigti šį pusmetį, bet laiko per maža.

Sykiu su žmona tariu Jums daug labų dienų.

Prof. St. Šalkauskis

Kaunas, 1933 m. balandžio 13 d.

Gerbiamasis Drauge,

Šį kartą prieš Jūsų provizorinį planą jokių principialių priekaištų nemanau kelti. Kaipo provizorinis, jis yra apskritai pakankamas, su sąlyga *išsiaiškinti ir eventualiai papildyti jį atžvilgiu į tautinio auklėjimo metodus, priemones ir veiksnius.* Kiek prisimenu, Jūs žadėjote duoti savo disertacijoje tautinio auklėjimo teoriją, paliekant ateičiai jo praktiką, kaipo temą habilitacijos darbui. Tuo tarpu skirstant dabar tautinį auklėjimą šitais dviem atžvilgiais, reik aiškiai nusistatyti, apie ką bus kalbama praktinėje tautinio auklėjimo dalyje. Jei, sakysime, Jūs panorėtumėte ištirti tautinio auklėjimo praktinę pusę temoje, kurią pavadintumėte „Lietuvių tautos ugdymo uždaviniai", tai toks nusistatymas neatpalaiduotų Jūsų nuo reikalo jau disertacijoje kalbėti bent bendrai apie tautinio auklėjimo metodus, priemones ir veiksnius. Jei habilitacijos darbas turėtų vadintis „Tautinis auklėjimas. II. Praktinė dalis", tuo tarpu kai disertacija bus pavadinta „Tautinis auklėjimas. I. Teorinė dalis", tai tuomet metodus, priemones ir veiksnius galima būtų palikti praktinei daliai. Nusistatymas čia pareina nuo darbo didumo ir Jūsų doktorizavimosi aplinkybių. Doktoratui pakaktų ir to, ką Jūs esate

užbrėžę savo provizoriniame plane. Tai turite čia nusistatyti ryšium su visomis kitomis Jūsų darbo aplinkybėmis.

Aprobuodamas visumoje Jūsų provizorinį planą, aš rezervuoju teisę vis dėlto jį kritikuoti su ta medžiaga, su kuria jis sutaps išpildyme, nes, kaipo eventualinis Jūsų oponentas, aš negaliu šitos laisvės išsižadėti. Taigi plano bendras aprobavimas iš mano pusės dar nereiškia jo pripažinimo tobulu. Kaipo pavyzdį nurodysiu vieną smulkmeną: pabaigą Jūs esate įvardiję posakiu „Tautų susivienijimo šventė"; tuo tarpu šis pavadinimas atsiduoda tam tikra romantika, kuri nepritinka moksliškai disertacijai. Tikiu, kad rašydami savo disertaciją Jūs pats pajustumėte šitą disharmoniją. Tas pats gali atsitikti ir su kitomis smulkmenomis, kurios ne iš karto išduoda savo silpnumą. Pagaliau jei net sykiu bendromis pajėgomis norėtume planą ištobulinti, tikro tobulumo neatsiektume. Bet, šiaip ar taip, Jūsų planas yra jau rimtai apgalvotas, pagrįstas tam tikra medžiaga, apskritai turtingas ir visai pakankamas darbui dirbti.

Jūsų sumanymui važiuoti į Fryburgą visai pritariu. Nors nuo to laiko, kai esu klausęs prof. de Munnyncką, yra praėję 15 metų, tikiu vis dėlto, kad jis pasiliko visuomet aukštumoje savo akademinio pašaukimo ir yra visuomet vienodai aktualus, eidamas visados su gerai suprasta pažanga. Jūsų sumanymą vykti nuo naujų mokslo metų į Fryburgą paremčiau net nelygstamai, jei tuo tarpu prof. Kuraitis nebūtų iškėlęs projekto pasiūlyti Jums važiuoti į Paryžių, kad ten darytumėte doktoratą. Tokiam sumanymui yra tam tikro pagrindo: Sorbonos doktoratai nėra kvestionuojami tų, kurie apskritai skersai žiūri į užsienio daktarus. Antra vertus, su mano sveikata gali būti visaip iki to laiko, kol Jūs pasiruošite doktoratui. Šį pavasarį vėl įvyko mano sveikatoje pablogėjimas. Jei turėčiau pasitraukti, čia būtų nepatogumo su doktorizavimusi. Tiesa, turiu dar viltį šią vasarą atsitaisyti vienoje Rygos klinikoje, kur vyksiu vasaros atostogų pradžioje. Bet reik numatyti visokias galimybes.

Šio sumanymo atžvilgiu yra gaila, kad iš pat pradžios nebuvo nusistatyta daryti doktorato užsienyje. Dabar nemanau, kad galėtumėte pasilikti užsienyje daugiau kaip dar dvejus metus.

Ar suskubtumėte doktorizuotis Paryžiuje? – Šiaip jau Paryžiuje galima rasti rimtų autoritetų tiek pedagogikos, tiek filosofijos srityje. Vienas Gilsonas sudaro jau pirmo dydžio žvaigždę. Pagalvokite, pasiteiraukite, parašykite. Vėliau plačiau susirašysime. – Geriausi linkėjimai Velykų šventėms! Su draugiška pagarba

Prof. St. Šalkauskis

Kaunas, 1933 m. geg[užės. mėn.]

Gerbiamasis Drauge!

Mano tėvelio liga, o paskui laidotuvės sukliudė man anksčiau atsakyti į Jūsų paskutinį laišką. Tik dabar galiu trumpai į jį atsiliepti.

Su Jūsų samprotavimais apie važiavimą į Paryžių visai sutinku: ir man pačiam šitas projektas buvo labai abejotinas. Nepriešta rauju ir Jūsų nusistatymui doktorato ir habilitacijos klausimuose. Duok Dieve, kad visi Jūsų sumanymai galėtų toje tvarkoje įvykti, kaip Jūs rašote. Man buvo tik naujas dalykas Jūsų nusistatymas rašyti habilitacijos darbą apie tarptautinį auklėjimą; matyti, tik žadėjote apie tai man rašyti. Iš esmės negaliu nieko prieš tai pasakyti, nes iš tikro tautinis auklėjimas reikalauja savo atbaigimo tarptautiniame auklėjime, ir yra visai nuoseklu nenutrūkstamai jungti tuodu darbu. Prie pasimatymo galėsime plačiau pakalbėti apie smulkmenas. Tam tikslui lauksiu Jus antrą Sekminių dieną priešpiet.

Lakštelių prašyčiau man atgabenti 1 000, jei tiek nesudarys Jums per didelio sunkumo. Bet ir už mažesnį kiekį būsiu Jums lygiai dėkingas. Mėgiamiausios mano spalvos pilksvos, melsvos, žalsvos, bet tai nevaidina man esminės reikšmės. Prašyčiau vieną alfabetą su atsiųsto pavyzdžio raidėmis ir antra tiek lakštelių su kuprelėmis ant raidžių. Bijau tik, kad visa tai neapsunkintų Jūsų per daug kelionėje.

Priimkite draugiškos pagarbos pareiškimą.

Jūsų

St. Šalkauskis

Kaunas, 1933 m. lapkričio 11 d.
Žemaičių g. 6 bt. 5

Gerbiamas Drauge,

Jūsų pirmas laiškas iš Fryburgo man buvo itin malonus ir įdomus todėl, kad su Fryburgu ir jo universitetu mane jungia gyvi ir reikšmingi atsiminimai. Sutinku su Jumis, kad per 13 metų miestas turėjo gerokai pasikeisti savo išvaizda, būtent naujojoje savo dalyje. Bet spėju, kad Pérolles turėjo daugiau pasikeisti negu Gambachas. Pérolles kvartale mano laikais reta dar buvo namų, tuo tarpu Gambacho maždaug visas šlaitas buvo jau apstatytas namais. O kad Pérolles linkme miestas turėjo plisti, parodo ir naujas tiltas per Sariniją į Marly, kuris mano laikais dar nebuvo pastatytas. Žinoma, neturėdamas smulkesnių informacijų galiu klaidingai miesto augimą įsivaizduoti. – Džiaugiuos, kad miestas ir žmonės daro Jums malonų įspūdį: jauki aplinka geriau nuteikia darbui, nors sykiu sudaro pavojų dažniau nuo jo atitrūkti.

Jūsų studijų sutvarkymas atrodo man visai racionalus. Nepaminėjote tiktai, ar žadate lankytis į prof. M. de Munnyncko pratybas. Manyčiau, kad būtų gera jose dalyvauti, nes turėtumėte progos sueiti su juo į asmeninį kontaktą, o be to, galėtumėte prie tinkamos progos iškelti aikštėn kokią nors problemą, kuri Jums yra ypatingai svarbi. Apskritai prof. de Munnynckas labiau pasižymi savo paskaitomis negu pratybomis; bet kaip tik todėl, kad jis nesuvaržo pratybų eigos savo iš anksto nustatyta programa, galima jas panaudoti savo problemų sprendimui. Jei Jūs negalite lankytis į pratybas dėl per didelio valandų skaičiaus, kuris neleidžiamas laisviesiems klausytojams, tai galite, kaip esame kalbėję Kaune, privačiai prašyti profesorių, kad jis leistų Jums dalyvauti pratybose virš normos. Šitą reikalą Jūs galite panaudoti kaipo progą įteikti prof. de Munnynckui rekomendacinį laišką, kurį siunčiu Jums sykiu su šiuo laišku. Paskaitę jį užlipdykite. Iš jo galėsite spręsti, su kokiais reikalais Jums tinka kreiptis pas prof. de Munnyncką.

Labai man įdomu tai, ką rašote apie prof. de Munnyncko estetiką. Negaluodamas tuo laiku, kai jis ją skaitė, aš negavau jos visos išklausyti. Todėl būsiu labai patenkintas, jei Jūs taip vesite

savo užrašus, bent trumpai, kad galėčiau juos paskaityti. Tai, ką šį kartą rašote apie paradoksalų meno kūrinio supratimą, tiek yra suglausta, kad aš dar negaliu susidaryti tikslaus supratimo apie prof. de Munnyncko koncepciją. Jis iš dalies mėgsta paradoksalų mąstymo būdą ir juo dažnai intriguoja klausytojus; bet dėl to kaip tik svarbu ypatingai įsidėmėti, kaip jo pabrėžiami paradoksai paskui yra išsprendžiami sintetiniu būdu. Įsižiūrėjus į paradoksą, bet neįsidėmėjus tinkamai sintetinio išsprendimo, gali kartais kilti tokių nesusipratimų, koks kad buvo išėjęs aikštėn polemikoje tarp prel. Dambrausko ir prof. Mykolaičio.

Jūsų straipsniai apie tautinį pašaukimą man atrodo labiausiai subrendę iš visų Jūsų iki šiolei spausdintų straipsnių. Gaila, kad skaitydamas juos neturėjau intencijos pateikti Jums savo kritiškas pastabas; todėl nesu pasidaręs reikalingų pasižymėjimų. Bet ir su tokia intencija skaitydamas, ne Dievas žino kiek būčiau prirankiojęs trūkumų. Tik keliose vietose turėjau noro pastebėti Jums vieną kitą smulkmeną, kurių dabar nebeprisimenu. Paskutinę dalį apie auklėjimą tautiniam pašaukimui skaitysiu su pieštuku rankoje ir todėl galėsiu Jums apie ją plačiau pasisakyti. – Prie šios progos norėčiau atkreipti Jūsų dėmesį į garsiausią mokslininką geografą, buvusį Fryburgo u[niversite]to, paskui Sorbonos profesorių Jean Brunches, kuris turbūt pranešė ir garsųjį Jūsų cituojamą Fr. Ratzelį. Gaila, kad šitas didelis katalikas mokslininkas neseniai yra miręs palyginti jauname amžiuje.

Mano supratimu, mūsų „kraštotyra" visai gerai gali eiti vietoje vokiečių „Heimatkunde", nors tarp tų dviejų terminų nėra griežto atitikimo: juodu tik vienodai gerai patenkina praktinį reikalą, kuris yra juodu sukūręs.

Įdomu, kaip Ponia yra patenkinta Šveicarija ir Fryburgo universitetu. Sykiu su žmona siunčiame Jums ir Poniai pasveikinimą ir geriausius linkėjimus – sveikatos ir pasisekimo darbe!

St. Šalkauskis

P. S. Lauksiu Jūsų tolimesnių pranešimų ir smulkaus disertacijos plano, apie kurį esate rašę savo paskutiniame laiške.

Kaunas, 1933 m. gruodžio 5 d.

Gerbiamasis Drauge,

Jau greit bus 10 dienų, kai esu gavęs Jūsų laišką; bet kadangi Jūsų grandiozinis planas reikalavo kiek laiko, kad galėčiau su juo tinkamai susipažinti ir susigyventi, tai tik dabar atsakau į Jūsų laišką su pasiryžimu padaryti savo pastabas apie Jūsų disertacijos planą.

Jūsų planas parodo tokį Jūsų užsimojimą, kad pradedu abejoti, ar galėsite disertaciją parašyti taip greit, kaip spėjate. Jūsų plane yra 326 punktai, kurie reikalauja tiesioginio išvystymo-išdėstymo, nekalbant jau apie bendresnių skyrių pavadinimus, arba rėmus, kurie dar pareikalaus įvedamųjų pastabų ir platesnių samprotavimų. Jei Jūs panorėsite savo disertacijos punktus išvystyti tik tiek, kiek tai darėte savo straipsniuose, įdėtuose „Židinyje", tai minimaliniu mastu imant, Jums reikės parašyti 650 puslapių. Vidutiniu Jūsų straipsnių mastu išeitų Jums jau 755 puslapiai, o didesniu mastu – net 975 puslapiai. Atsižvelgiant į tai, kad čia neįeina įvedamosios pastabos ir bendresni samprotavimai, ir kad Jūs tikriausiai panorėsite išdėstyti savo mintis net smulkiau, kaip kad tai darėte savo straipsniuose, reik manyti, kad Jūsų disertacija netilps viename tūkstantyje puslapių. Žinoma, nėra jokių principialių kliūčių panašiam užsimojimui; bet ir Jūsų darbingumui ir produktyvumui tai gali būti per daug, jei esate užsimoję darbą parašyti šių mokslo metų eigoje.

Nepriskaitau Jūsų prie tų paprastų doktorantų skaičiaus, kurie užsimoja per plačiai, nepažindami savo tikrų jėgų: Jūs turite visus davinius ištesėti; bet vis dėlto, esant apribotam laikui, numatau reikalą mažinti disertacijos ribas. Tokiu atveju, mano nuomone, reikėtų žymiai suglausti tas plano dalis, kurios liečia tautinio auklėjimo pagrindimą gyvenimo filosofijos problemų sprendimu. Čion priklauso skyriai: „Tauta ir tėvynė", „Tautiškumo supratimas", „Patriotizmo pagrindai", „Tautos tapimas nacija", kurie sykiu sudaro maždaug ketvirtą plano dalį. Nesakyčiau, kad tuos dalykus, kurie patys per save gal būtų įdomiausi platesnei publikai, reiktų visai pašalinti; juos galima būtų tik žymiai

suglausti, žinoma, reikalui esant. Pagaliau tai ne principų, bet tik pajėgų klausimas.

Savo visumoje planas yra visai priimtinas ir daro ne tik teigiamą, bet ir, kaip esu išsireiškęs, grandiozinį įspūdį. Matyti jame intensyvinis minties darbas, atremtas jau į rimtą ir turtingą medžiagą. Smulkmenose jis gali būti dar diskutuotinas ir, kas svarbiausia, jis gali būti galutinai nustatytas ir ištobulintas iki galimų ribų tik dėstant tą medžiagą, kuri yra jau surinkta. Sulig tuo, kaip planas tobulėja ir medžiaga yra renkama kraunama, patarimai iš šalies tampa vis sunkesni ir turi būti daromi su vis didesniu atsargumu: sunku kam nors kitam su tokiu intensyvumu įsigyventi ir įsimąstyti į tą problemą, kuriai Jūs dabar dedate visas savo pajėgas. Todėl ir mano pastabos apie smulkesnius plano dalykus bus šiuo atveju atsargesnės negu kitą kartą ir lies daugiausiai išviršinius palyginti dalykus. Tikiuos, kad nuoseklus ir intensyvus minties darbas dėstymo metu ištaisys ir išlygins tuos netikslius ir netikslingus dalykus, kurių dar liks po mano bendresnių pastabų.

Vienas iš didesnių plano trūkumų, mano supratimu, yra atsitiktinis kombinavimas daiktavardiškų ir sakiniškų posakių. Jūsų plane žymiai persveria daiktavardiški posakiai, ir tik 50 punktų iš 326 yra išreikšta sakiniškai, pavyzdžiui, „tauta yra evoliucijos padaras", „tauta nėra pastovi", „kas yra tėviškė" ir t. t. Negalima nelygstamai išsireikšti prieš sakinišką atskirų plano punktų išreiškimą, bet toks reiškimo būdas neturi būti vien atsitiktinio pobūdžio šalia daugybės punktų, išreikštų daiktavardiškai. Sakysime, tam tikram skyriuje smulkiausieji punktai yra išreiškiami tezių pavidalu, kad jie sudarytų sugestyvią visumą-santrauką.

Daugumoje atsitikimų sakiniški posakiai lengvai gali būti paversti daiktavardiškais, pavyzdžiui: „tauta kaipo evoliucijos padaras", „tėviškės sąvoka" arba „tėviškės supratimas". Ar galima posakį „tauta nėra pastovi" paversti posakiu „tautos nepastovumas", reiktų dar gerai apsimąstyti ryšium su tuo, kas buvo norima tiksliai pareikšti. Jei Jūs atitinkamai ištaisysite savo planą, tai savo pataisas neatsisakykite man atsiųsti, paženklindami jas

atitinkamu būdu, pavyzdžiui: PDI2b „įgimtas tautiškumo pobūdis"; tai aš suprasčiau ta prasme, kad šitaip turi būti pataisytas pirmosios dalies pirmojo skyriaus antrojo skirsnio punktas b. Tokiu būdu aš galėsiu daryti savo egzemplioriuje atitinkamų pataisų ir turėti Jūsų planą, evoliucionuojantį pagal darbo eigą.

Vienas iš esminių dalykų, kuris, mano įsitikinimu, reikalauja pataisymo, yra netikslus pravedimas ribos tarp tikslo ir uždavinio auklėjimo dalykuose. Pavyzdžiui, ĮK, A. Sk. III1a, b, c formuluoja ne tikslus, bet uždavinius. Tikslas yra gėrybė arba vertybė, siekiama ugdomuoju veikimu; ogi tasai darbas, arba veikimas, kuris tarsi yra užduotas tam, kad šita vertybė galėtų būti atsiekta, yra uždavinys. Tautinių padėlių išvystymas, kaipo aktyvinis veikimas, yra uždavinys; tautinių padėlių išsivystymas, kaipo atsiektas stovis, gali jau būti laikomas tam tikra vertybe. Analoginio santykio yra tarp intelektualinio lavinimo ir intelektualinio išsilavinimo: šis pastarasis yra tam tikras nusiteikimas, kuris yra siekiamas lavinimu ir lavinimusi. „Įvedimas į objektyvų tautos gyvenimą", kaipo aktyvinis veiksmas, tegali būti suprastas tik kaipo uždavinys. Mano supratimu, bendriausi tautinio auklėjimo tikslai yra tautiškumas, patriotizmas ir reikalingi nacijai nusiteikimai; atitinkamai tautiškas auklėjimas, patriotinis auklėjimas ir nacionalinis auklėjimas yra trys pagrindiniai bendriausi tautinio auklėjimo uždaviniai. Netikslus tikslo supratimas pasitaiko dar PDII2a ir PDIV4f.

Tautinio auklėjimo veiksniai, mano nuomone, nėra išsemti. Šalia šeimos, mokyklos ir valstybės tautiniam auklėjimui turi veikiamosios įtakos taip pat Bažnyčia, visuomeninės organizacijos ir galbūt dar kiti – pareina nuo to, kaip yra suprantamas skirtumas tarp šių dviejų dalykų. Paminėtosios sąvokos yra įvairių mokslininkų įvairiai suprantamos. Be gilesnio pasiteiravimo į klausimo literatūrą spėju, kad Jūsų pasirinktasis tų dviejų sąvokų supratimas yra racionalus, kiek apie tai galiu spręsti iš Jūsų tezių. Iš tezių, surištų su tautos kaipo bendruomenė supratimu, 5 (tauta prigimtimi yra pirmesnė už tautinius individus) ir 6 (tautiškumo atžvilgiu tautinė bendruomenė yra pirmykštis dalykas, o tautinis individas – išvestinis) tezė reikalauja ypatingai atsargaus

traktavimo ir gali būti pripažintos teisingos ar klaidingos ryšium su išvystymu: čia labai lengva supainioti nominalinė žodžių ir net sąvokų tvarka su realine dalykų tvarka. Taigi būkite čia ypatingai atsargūs. 15 tezė (valstybės autoritetas yra išraiška tautos teisės gyventi) gali būti teisinga vien drauge su nurodymu tam tikro atžvilgio, kuriuo imamas valstybės autoritetas; nelygstamai imama šita tezė yra klaidinga.

Iš tezių, liečiančių tėvynės klausimą, 9 ir 10 tezė gali būti įtartos kaipo sau kiek prieštaraujančios. Jei „tėviškė yra mūsų tėvų gyvenimo žygių patyrusioji žemės vieta" (10 t.), tai kaip žmonės gali būti „tėviškės turinys ir prasmė", kaip yra pasakyta 9 tezėje? Tikslinant kiek šitų tezių formulavimą, prieštaravimas čia gali būti lengvai išvengtas. 16 tezė (tėvynės sienos yra tautos sienos) gali sukelti visai teisingą klausimą, nejaugi išeiviai nebepriklauso prie tautos, kurios tėvynę jie yra apleidę. Nejaugi gausinga ir kultūriškai labai reikšminga dabartinė rusų emigracija nebepriklauso prie rusų tautos? Ryšium su šituo klausimu reikalauja tikslinimo ir 17 tezė (tėvynė keliauja drauge su tauta).

Grynai formaliniu atžvilgiu man atrodo nepriimtini šie posakiai „jungtis tautin*ėn* bendruomen*ėn*" [I, 9 t.], „tautinė individualybė yra ne tik pasyv*us* tautos žygių palaikytoj*as*, bet ir aktyv*us* jų kūrėj*as*" [I, 5t.], „tauta yra tautinių individų pagrindas ir palaikytoj*as*" [II, 10t.].

Abudu su žmona tariame Poniai ir Jums geriausius linkėjimus Naujų metų proga.

Su draugiška pagarba

Prof. St. Šalkauskis

Kaunas, 1934 m. sausio 7 d.

Gerbiamasis Drauge,

Jūsų sumanymai, kuriuos man išdėstėte savo laiške iš s[ausio] mėn. 3 d., man atrodo visai pagrįsti. Ar tik suskubsite parašyti disertaciją iki to laiko, kurį esate sau užsibrėžę? Antra vertus, Jums padarius doktoratą, ar neatsiras kam noras nutraukti Jums

stipendiją, kaipo jau baigusiam savo studijas? Bet tai tik baimės, kurioms gali būti nėra tikrai realios dirvos.

Neatsimenu, ar esame ką sutarę apie objektus Jūsų egzaminams. Jūs turite teisę pasiūlyti pageidaujamus Jums dalykus, kurie, Jūsų supratimu, labiausiai yra susiję su Jūsų disertacijos tema. Fakulteto teisė yra juos priimti arba juos modifikuoti. Mano nuomone, su Jūsų disertacija artimai susiliečia pedagogikos teorija, kultūros filosofija ir etika. Etikos vietoje būtų galima rinktis ir kitokie dalykai, pavyzdžiui: psichologija, antropogeografija ir kt. Beveik visi šitie dalykai yra tiek platūs, kad būtų galima ir net pageidaujama juos apibrėžti tam tikromis ribomis. Pavyzdžiui, iš pedagogikos būtų galima imti tik tą dalį, kuri yra vadinama filosofinės pedagogikos vardu, ir t. t. Mano nuomone, Jūs netrukus turėtumėte prisiųsti fakultetui pareiškimą, kuriame būtų išdėstyta Jūsų doktorato perspektyvos, ir nurodyti dalykai, kurie Jums būtų pageidaujami kaipo objektai egzaminams.

Skaityti Jūsų disertaciją dalimis mokslo metų eigoje mielu noru sutinku. Reikės tik pagalvoti apie tai, kaip patogiausia būtų man daryti savo pastabas apie Jūsų rašinį. Jei pas Jus liks juodraštis, o man siuntinėsite pirmąjį grynraštį, tai būtų gera sunumeruoti pastraipas pieštuku, kad būtų galima tiksliai susirašinėti apie kvestionuojamas vietas. Vienu rankraščiu apsieiti vargu ar bus galima, nes jis nuolatinėje kelionėje dalimis gali užsimesti.

Su pasitenkinimu konstatavau, kad 50 pirmojo plano išvystomųjų punktų suvedėte antrajame plane prie 43 punktų: sutrumpinimas gautas viena septinta dalimi. Vis dėlto truputį abejoju, ar 159 sąsiuvinio puslapių sutalpinsite į 3 lankus *in 8°*. Jei taip iš tikro būtų, tai, tuo pačiu mastu rašant, jei nesu suklydęs savo apskaičiavime, disertacija išeitų 300 puslapių. Bet ir tokia disertacija, jei norėtumėte ją baigti ir įteikti fakultetui iki atostogų, pareikalaus iš Jūsų nepaprastai intensyvaus darbo. Taigi kiek galėdami ją trumpinkite neesminėse dalyse.

Paskutinis ĮKPS planas, palygintas su pirmuoju, iš tikro išlošė savo nuoseklumu ir didesniu paprastumu. Dėl jo tegalėčiau padaryti nebent smulkių neesminių pastabų. Mokslo dalykuose,

manyčiau, nelabai tinka mažybiniai daiktavardžiai, kurių gyvenimiška vartosena dažnai yra surišta su vaikų ir primityviųjų žmonių palinkimais. Todėl „įžangėlė", bent mano skoniui, netinka. Gal būtų galima šitą terminą aplenkti kitais posakiais, pavyzdžiui, įžengiamoji pastaba, įžengiamasis žodis ar dar kaip kitaip. Pas Jus gana dažnai yra vartojamas terminas „kilimas" atsiradimo prasme: ar visur jis yra neišvengiamas? Ar apsimoka jis taip radikaliai atpalaiduoti nuo tiesioginės ir pirmykštės jo prasmės? – Tai tik abejonė ir klausimas. ĮKPS I 2 punktai *a* ir *c* daro gana keistą įspūdį. „Problemos nujautimas" sudaro miglotą įspūdį; „keitimasis ir pažinimo sunkenybės" daro neaiškų ir nesuderintą ispūdį. Iš esmės šituos punktus, tikiu, galima būtų pateisinti; bet yra geriau, jei planas daro aiškų ir nedviprasmišką įspūdį nepriklausomai nuo teksto: tai jo tobulumo rodyklė. Kai kurie per dideli plano trumpinimai kartais negali būti pateisinti šito principo akivaizdoje. Tokį įspūdį man sudaro ĮKPS I 3 punktai *b* ir *c* ir ĮKPS II 2 punktas *e*. Pagaliau ĮKPS III 1 visi punktai *a, b, c,* ir *d* savo turiniu neparodo organiško sąryšio su tėviškės sąvoka: tai nėra dar jokia aiški yda, bet tik netobulumas, kurio esant galimybei geriau būtų išvengti.

Kiek man tenka spręsti iš Jūsų tezių, Jūsų darbo turinys vysto įdomia, nuoseklia ir bendrai man priimtina linkme. Tiesa, tezės neduoda pilno ir tikslaus supratimo apie išdėstymą, ir gali net pasirodyti, kad tezė, priimtina vienu atžvilgiu, gali būti nepriimtina kitu atžvilgiu, padėtu į išdėstymo pagrindą, arba net atvirkščiai. Todėl jei dabar tezėse ko nekvestionuoju, tai dar nereiškia, kad paskui viskas man bus priimtina jų išvystyme arba jų supratime. Spėdamas, kad atsiųstos man tezės šiaip ar taip gali rasti vietos Jūsų disertacijos tekste, laikau reikalinga padaryti pastabų dėl jų redakcijos tikslumo ir teisingumo. Daugiausia tai bus nereikšmingos esmės atžvilgiu pastabos, kurios nebent galės paraginti Jus kreipti ypatingą dėmesį į minčių išraiškos tikslinimą.

6 tezė, liečianti tautinę individualybę, bene bus suformuluota per daug išskiriamuoju būdu: „tautinė individualybė išeina aikštėn tiktai paskiruose žmogiškuose individuose". (Jei žino-

čiau, kad Jūs turite tikslų tezių nuorašą, pasitenkinčiau vien tezės numerio nurodymu.) Kad realus tautinės individualybės pagrindas glūdi individuose, galima visai sutikti; bet kad ji teišeitų aikštėn vien tik paskiruose individuose, galima truputį abejoti: juk sutelktinio gyvenimo ir sutelktinės psichologijos apraiškos priklauso prie santykio kategorijos, tuo tarpu santykis yra kai kas daugiau kaip tai, kas yra tik santykio individuose. Reiškiu šitą abejonę be gilesnių studijų, negalėdamas skirti šitam klausimui pakankamai laiko; noriu tik atkreipti Jūsų dėmesį į galimą čia priekaištą.

Ryšium su šita abejone kyla ir abejonė dėl 7 tezės tikslumo: „Tautinė individualybė yra <...> žmogaus buvimo būdas (tikroji apibrėžtis)". Kadangi tautinė individualybė yra ištisos masės apraiška, tai ji galėtų būti aptariama ne kaipo žmogaus, bet kaipo žmonių daugybės buvimo būdas.

Dabar tik pastebėjau, kai skaičiau Jūsų tezes, kad nesu Jums atsakęs į kadaise pastatytą klausimą, ar tauta yra bendruomenė *(Gemeinschaft)*, ar visuomenė-draugija *(Gesellschaft)*. Atsakymas į šitą klausimą [...][1]

Kaunas, 1934 m. vasario 13 d.

Gerbiamasis Drauge,

Jūsų laišką man ir Jūsų žmonos laišką mano žmonai gavome. Kol atsakysime iš esmės, noriu pranešti Jums laiškų ir rankraščio gavimą ir įspėti, kad praeis dar kiek laiko, kol rankraštį būsiu paskaitęs ir galėsiu padaryti savo pastabas apie atliktąją darbo dalį. Darbą pradėjau jau skaityti, bet kadangi mano darbo valandos gana apribotos, tai jo skaitymas užtruks ilgokai.

Iš darbo įspūdis visais atžvilgiais rimtas. Nuolatos darote pažangą: ir stilius, ir turinys, ir argumentacija įgauna vis daugiau svarumo, moksliško subrendimo. Tik įvedamieji klausimai išėjo neproporcionaliai išplitę. Jei kiekviena iš pagrindinių dalių bus tokio pat ilgumo kaip įvada, tai iš viso susidarys 1 000 puslapių, ranka rašytų, o spausdintų – gal 750. Tiesa, beveik visi

dalykai yra reikalingi; tik kartais pasitaiko ne visai pateisinamų, prie kurių, pavyzdžiui, priklauso geografijos mokslo išsivystymas (13–14 p.). Panašūs dalykai kartais gali sudaryti moksliško jaunumo įspūdį, nes yra žinoma, kad jaunieji mokslininkai yra linkę viską pradėti *ab ovo*. Tokių dalykų turėtumėte vengti, juo labiau kad Jūsų disertacijoje bus gal per daug bendro pobūdžio dalykų.

Visai sutinku su Jumis, kad bus patogiausia, jei grąžinsiu Jums Jūsų rankraštį su pataisomis, jame pačiame padarytomis. Susirašinėti dėl atskirų rankraščio vietų būtų sunkiau; nebent išimtinais atsitikimais tai galima būtų daryti.

Skaitydamas Jūsų rankraštį darau pastabų ir dėl terminologijos; tai man juo labiau pravartu, kad šiuo metu vėl ėmiau labiau varyti savo terminologinę studiją. Terminologijos dalykais norėčiau jau dabar padaryti vieną kitą pastabą. Tiesa, įspėju Jus prie šios progos, mano pastabos turi Jums ne autoritatyvinės, bet grynai fakultatyvinės prasmės. Doktorantas ne pataisomas, bet tik raginamas kritiškiau apsispręsti. Tai galioja visoms be išimties mano pastaboms, ir dar labiau terminologinėms. Tikiu, kad jei jūs būsite dar kartą apsvarstę abejojamus dalykus, jų išsprendimas bus priimtinas žymiai platesniam žmonių ratui.

Paskutiniu laiku Jūs esate įvedę į savo planą ir eventualiai taip pat į savo tekstą terminą „nacionališkumas“. Tuo tarpu tokie terminai kaip „racionališkumas, sociališkumas, nacionališkumas“ yra nepriimtini todėl, kad jie yra sudaryti ne pagal taisyklę, bet pagal išimtį, būtent pagal „paviršutiniškumą, vidutiniškumą“. Galūnė *-iškas* ir todėl taip pat *-iškumas* neprikergiama prie būdvardžių. Iš „racionalus, socialus, nacionalus“ galima padaryti „racionalinis, socialinis, nacionalinis“, bet negalima padaryti „racionališkas, sociališkas, nacionališkas“. Užtat gali būti žodžiai „morališkas, ideališkas“, bet tik todėl, kad yra žodžiai „moralė, idealas“. Atitinkamai taisyklingai gaunami „morališkumas, ideališkumas“, bet „nacionališkumas“ galėtų būti pateisintas, jei būtų daiktavardis „nacionalas“, bendra prasme vartojamas. Be to, šitas terminas Jūsų reikalui neturi visai aiškios prasmės. Gal galima būtų čia pavartoti „naciškumą“?

Jūsų mėgiamas žodis „paskiras" dr. Salio iškomentuotas „Gimtosios kalbos" 9–10 nr. (1933 m.) ta prasme, kad jis reiškia maždaug tai, ką ir žodis pakrikas, būtent, „išsimėtęs, išsisklaidęs", pavyzdžiui, „paskiras vaikų būrys"; individas pagal savo esmę dažniausiai yra „atskiras" ir tik atsitiktinai „paskiras". Kai 20 p. Jūs rašote: „išsklaidyti žmonės, tegul jie būtų ir vienos rasės, niekados nesukurs tautos", tai čia labai tiktų pasakyti „paskiri žmonės, paskiri individai".

Pagaliau paminėsiu, kad Rašybos komisija savo projekte išsitarė už pilnesnes lytis. Todėl einant šita linkme, vietoje Jūsų „šiandie" būtų labiau pageidaujama rašyti „šiandien". Tai tik atskiros pastabos apie dalykus, kuriuose aiškus apsisprendimas būtų pageidaujamas jau pačioje darbo pradžioje.

Sykiu su žmona tariame Poniai ir Jums nuoširdų pasveikinimą.

St. Šalkauskis

Kaunas, 1934 m. kovo 1 d.

Gerbiamasis Drauge,

Disertacijos rašymas, be kita ko, yra priemonė įsigyti sugebėjimą rašyti mokslo veikalus pagal visus formalinius mokslo reikalavimus. Štai kodėl disertacijai yra statomi didesni reikalavimai negu šiaip jau mokslo veikalams, rašomiems kitokiomis aplinkybėmis. Kas gali būti toleruojama šiuose pastaruosiuose, paprastai netoleruojama disertacijose. Nesistebėkite tad, jei mano pastabos bus kartais gana smulkaus pobūdžio, kartais net gryno pedantiškumo sužadintos.

Visų pirma turiu pastebėti, kad dvi Jūsų įvedamųjų klausimų dalys yra nelygiai parašytos ir todėl gali būti nelygiai vertinamos. Mano supratimu, pirmoji dalis „Tauta ir tėvynė" yra parašyta žymiai geriau negu antroji dalis „Tautinis auklėjimas, kaip pedagoginis veikimas". Pirmoji labiau suglausta, antroji labiau ištempta: tam pateisinimas, žinoma, gali būti rastas judviejų santykiavime su pagrindine tema, jei su šita ypatybe

nesiriša darbo vertingumas. Paskui pirmojoje dalyje erudicija ir kūrybiškumas yra sutapęs organiškoje vienybėje. Tuo tarpu antrojoje dalyje tokio organiškumo nejaučiama: joje pedagoginiai rėmai harmoniškai nesutampa su išvystomuoju joje turiniu ir net iš dalies pasilieka svetimu kūnu Jūsų darbe. Pirmojoje dalyje jausti užsidegimo darbas, antrojoje – pareigos darbas. Pirmojoje stilius gyvas, tamprus, intensyvus, antrojoje – šitomis ypatybėmis stilius bent tame pačiame laipsnyje nepasižymi. Toks skirtingumas gali kilti iš nagrinėjamųjų objektų skirtingumo ir iš to susidomėjimo, kuriuo Jūs traktuojate vienus ar kitus iš jų. Bet jis taip pat gali pareiti, bent tam tikrame laipsnyje, nuo per didelio tempo, kuriuo Jūs rašote savo darbą, ir dargi nuo per didelio ištempimo antrosios dalies, kuris nebuvo pateisintas ta medžiaga, pas Jus susirinkusia.

Gal net viskas sykiu nusprendė nusakytąjį dviejų dalių skirtingumą. Šiaip ar taip, turite į tai atkreipti dėmesį ir griebtis priemonių, kad tokio nelygumo darbe nebūtų jausti.

Prie bendresnių Jūsų darbo ypatybių, čia tekalbu apie tas neigiamąsias, kurios dažniau yra pastebimos, priklauso palinkimas, pirma, į nelygstamuosius ir ekskliuzyvinius teigimus, antra, į per didelį teoriškumą bei schemiškumą ir, trečia, į nagrinėjimą beveik visų klausimų *ab ovo*. Palinkimas į nelygstamuosius ekskliuzyvinius teigimus yra pavojingas tuo, kad jis neša mokslininką į vienašališkumą ir kliudo daryti organiškas sintezes. Jums, kaipo integralinio sintetizmo šalininkui, ypač svarbu šitą palinkimą kontroliuoti ir apvaldyti. Šito palinkimo pavyzdžius Jus rasite pažymėtus savo darbo paraštėse. Šitas Jūsų palinkimas atkreipė mano dėmesį jau pirmą kartą, kai buvau Jus pastebėjęs išeinant viešumon su savo pastabomis bene romantizmo teisme, jei nepainioju šito atsitikimo su kuriuo kitu. Tuomet Jūs buvote aiškiai palinkę į literatūrinį sociologizmą. Pas Jus tai yra intelektualinio temperamento, jei taip galima išsireikšti, apraiška. Davus valią šitam palinkimui lengvai galima susikontraktuoti su tuo, ką Paskalis vadino *esprit de géometrie*, kaipo priešginybė *esprit de finesse*[2]. –Tiesa, jau ne kartą esu pastebėjęs, kad su kalbamuoju savo palinkimu Jūs kovojate gana

sėkmingai, bet jo galutinai nugalėti Jums tuo tarpu dar nėra pasisekę.

Kadaise esu Jums sakęs, kad man pačiam dėl mano mokslinio išsivystymo ypatybių ir ne visai normalių aplinkybių nepasisekė visiškai nugalėti teoretiškumo ir schematizmo trūkumų. Jūs turite galimybę eiti į savo akademinį pašaukimą visai normalėmis vėžėmis. Todėl Jumyse, kaipo antrojoje akademikų kartoje, negalės būti pateisinta tai, kas pas mus gal yra toleruojama tik iš bėdos. Mokinys turi pralenkti savo mokytoją, žinoma, ne mokymosi, bet savo kūrybos laikotarpyje. Jūsų teoriškumas ypatingai pasireiškia tada, kai Jūs, galima sakyti, ištisuose puslapiuose išvystote tai, kas „privalo" būti. Po šitais Jūsų išvedžiojimais nejausti dažnai pakankamo svarumo ir erudicijos, kad galima būtų įtikėti jų realiu pagrindimu. Mokslo darbe tai, kas privalo būti, turi plaukti kaipo savaiminga visai imperatyvi išvada iš patirtinių arba realiai pagrįstų davinių. Bet jei pigiais samprotavimais yra ginamas savas nusistatymas klausime, kas privalo būti, tai toks traktatas prancūzų yra pašiepiamai vadinamas *plaidoyer*[3]. Vienoje vietoje Jūsų rankraštyje esu pažymėjęs, kur „privalo" daro itin teorišką įspūdį. Bet tai ne vienintelė vieta, kur toks įspūdis yra gaunamas.

Per didelis schemiškumas yra organiškai surištas su teoriškumu, nes rikiuoti sąvokas yra lengviau negu susegreguoti realiai patirtus davinius. Ypatingai schemiško dalyko dėstymo pavyzdžiu gali eiti Jūsų tautinio auklėjimo pareigų nagrinėjimas ir jųdviejų palyginamasis sugretinimas. Pas Jus net jausti palinkimas žaisti efektiškais sąvokų sugretinimais ir pastatymas vienų prieš kitas. Toks efektiškas loginių schemų panaudojimas tik tada gali būti pateisintas, kai efektiškumas randa pateisinimą pačioje tikrovėje. Pirmojoje dalyje žaidimas sąvokų schemomis dažniausiai pas Jus atrodo vykęs, arba realus, bet antrojoje dalyje schemiškumas dažnai nėra nei pakankamai gyvas, nei realus. Apskritai nebūčiau principialiai prieš tam tikrą sąvokų žaismą, bet tik statyčiau jam realumo ir pagrįstumo reikalavimus. Jūs sugebate šitą žaismą efektiškai išnaudoti, bet neturite per daug pasiduoti šitam palinkimui, nes kas per daug

pasiduoda pagundai žaisti sąvokomis, praranda mokslininko ypatybes.

Apie Jūsų palinkimą nagrinėti klausimus *ab ovo* esu jau rašęs. Dabar pridėsiu, kad šitas palinkimas reiškiasi prie įvairių progų beveik per visą darbą. Vienas iš ryškiausių pavyzdžių yra tas, kur (84–85 p.) yra kalbama apie žmogų kaipo dviejų pasaulių padarą. Šitas palinkimas, iš kitos pusės, priveda prie banalių išvystymų visiems žinomų dalykų; kuo mažiausia, tarp palinkimo nagrinėti klausimus *ab ovo* ir banalių nagrinėjimų yra tam tikras giminiškumas. Tai yra jausti ten, kur Jūs kalbate apie radiją ir kitas tautinio auklėjimo priemones. Turėdamas galvoje antrąją Jūsų įvedamųjų klausimų dalį, būčiau tos nuomonės, kad neturint pakankamai reikšmingos medžiagos ir neturint savų ypatingai reikšmingų minčių, būtų tikslingiau dėstymą suglausti prie esminių dalykų ir vengti darbo ištempimo.

Iki šiolei turėjau galvoje bendro pobūdžio pastabas; toliau turėsiu pereiti prie atskirų dalykų, kurie nebuvo pačiame rankraštyje pažymėti. Buvau išsitaręs prieš Jūsų „įžangėlę", bet kai Jūs ją apleidote visai ir jos vietoje nieko nepadėjote, neišėjo geriau: tarp bendrojo punkto ir jo išvystomųjų papunkčių atsirado neįvardytas ir nesunumeruotas posakis, kuris gali būti taikomas, kaipo *sous-titre*, visiems papunkčiams, tuo tarpu kad kartais jis turi gana atsitiktinės pastabos pobūdį. Gal čia būtų galima pavartoti tokius pavadinimus kaip „įžengiamasis žodis", „į. pastaba" arba „įvedamasis žodis", „į. pastaba". Ką nors gal sugalvosite, kad šitą spragą galima būtų užtverti.

Jūsų vartojamas terminas „tautinis duomuo", kuris, kaipo formalinis dalykas, pastatomas prieš tautinę gėrybę, nedaro pakankamai sugestyvaus įspūdžio tam reikalui išreikšti su pakankamu tikslumu ir aiškumu. Spėju, kad juo Jūs verčiate vokiškąjį *Anlage*, bet jis kaip tik neturi to dispozicijos momento, kuris yra reikalingas formaliniam nusiteikimui. Duomuo, kuris iš tikrųjų nori atstoti savo geresnį lygmenį, būtent davinį, kaip tik pasižymi tam tikru materialiniu pobūdžiu ir todėl netinka būti pastatomas prieš materialinę sąvoką „gėrybė". Šis netikslumas terminuose padarė tai, kad visa tautinių duomenų ir tautinių gėrybių

koncepcija išėjo nepakankamai aiški ir įtikinama. Čia reikėtų surasti tinkamesnį terminą: turime juk „palinkimą, polinkį, nusiteikimą", vartojame „dispoziciją, predispoziciją" ir galime dar pasidaryti naujų terminų pagal terminologijos taisykles.

Kai skaičiau apie Jūsų išvadžiojimus, liečiančius absoliutizmo klausimą, ėmiau abejoti, ar Jūs teisingai priskaitote XIX šmt. prie charakteringų absoliutizmo laikų (106 p. ir kt.), kurie, Jūsų teigimu, pasibaigė absoliutizmo griuvimu sulig pasauliniu karu (108 p.). Ar istorikai panorės sutikti su tokia chronologija, reikėtų dar tiksliai pasiteirauti. Tipiškas absoliutizmas bene bus pasibaigęs sykiu su apšvietos laikotarpiu? Aš pats čia nieko neteigiu; noriu tik iškelti abejonę, kad galėtumėte šitą dalyką tiksliai patikrinti. Faktas juk yra, kad parlamentarizmas ypatingai išsivystė pasaulyje antroje XIX šmt. pusėje ir XX šmt. pradžioje. Kaip galima maždaug tą patį laikotarpį laikyti absoliutizmo laiku?

Dėstomųjų dalykų suskirstymas tautinio auklėjimo atžvilgiu (177 p.) į grindžiamuosius, pagalbinius ir tiesioginius man neatrodo nei pakankamai tikslu, nei realiai pagrįstu, nei sugestyviai įtikinančiu. Gailiuos, kad nesu palikęs pas save Jūsų schemos nuorašo; nesu net tikras, ar teisingai pavadinu jos tris grupes. Esu tik tikras, kad reik ieškoti kitokio pagrindo dėstomiesiems dalykams skirstyti ryšyje su tautiniu auklėjimu. Pats tautinis auklėjimas čia dar nėra pakankamai tikslus pagrindas skirstymui. Dėstomojo dalyko santykiavimas su tautinio gyvenimo objektais, žinoma, apytikriai čia gali eiti skirstomuoju pagrindu. Bet tuomet pirmas skirstymas duotų tiesioginio naudingumo dalykus ir netiesioginio naudingumo dalykus. Tiesioginio naudingumo dalykai, mano supratimu, būtų kaip tik grindžiamieji dalykai tautiniam auklėjimui. Antroji grupė būtų pagalbiniai. Paskui jau galima būtų grindžiamuosius ir pagalbinius skirstyti toliau pagal tiesioginio ir netiesioginio naudingumo laipsnį, arba kitu kokiu būdu. Improvizuodamas šituo klausimu noriu tik Jums sudaryti sugestiją, kaip sistemingai dėstomieji dalykai turėtų būti skirstomi tautinio auklėjimo atžvilgiu. Nepretenduoju, kad šita mano improvizacija būtų priimtina, tik su visišku

įsitikinimu teigiu, kad Jūsų bandymas dar nėra priimtinas. Čia turėtumėte dalyką iš naujo persvarstyti.

Prie silpniausių skirsnių visų pirma priklauso „Tikslo sąvoka ir reikšmė pedagogikoje" ir taip pat tos vietos, kur Jūs liečiate juridinius dalykus. Liesti neteisininkui juridinius dalykus reik labai atsargiai, nes tai, kas rodosi darytina, draustina ar leistina sveiko proto piliečiui, kitaip atrodo išlavintam teisininkui. Jūsų darbe negalėčiau net nurodyti kokių nors aiškių klaidų, liečiančių juridinius dalykus, bet Jūsų būde, kuriuo traktavote juridinius visuomeninio gyvenimo dalykus, jausti buvo kažkas netinkamo, beveik, pasakyčiau, profaniško. Ypač tai jausti tose vietose, kur Jūs kalbate, kaip valstybė turėtų reglamentuoti tautinį gyvenimą. Bijau, kad čia Jūs nebūtumėte kiek pasidavę moderninių diktatūrinių teorijų įtakai. Spręsti apie dabartinius eksperimentus itin reik atsargiai, kol nėra paaiškėję jų tikri vaisiai. Viena tik yra aišku, kad su šitais eksperimentais yra susijęs teisinės kultūros nepaprastas dekadansas.

Pagaliau kelios pastabos terminologijos klausimais. Savo laiku atskirus tautinio auklėjimo uždavinius esu pavadinęs tautišku, patriotiniu ir nacionaliniu. Toks priesagų nevienodumas nėra atsitiktinis dalykas. *Tautiškas* auklėjimas yra todėl, kad jis atitinka tautos esmę, jos prigimtį ir ypatybes. *Patriotinis* auklėjimas yra todėl, kad jis formuoja patriotus; auklėjimas būtų patriotiškas, kai jis atitinka patriotų prigimtį, akciją, ypatybes. Patriotiškas auklėjimas charakterizuoja pačius auklėtojus, t. y. šitie veikia kaipo patriotai, bet tai dar nereiškia, kad jie formuoja patriotus. Atitinkamai nacionalinis yra toks auklėjimas, kuris formuoja naciją. Nacionališkas auklėjimas nėra priimtinas jau etimologine prasme, apie ką esu Jums rašęs paskutinį kartą. Vietoje „nacionališkumas" tuomet buvau Jums pasiūlęs „naciškumas", kuris padaromas tiesiogiai iš „nacija". Bet, iš kitos pusės, naciškumas gali turėti tą nepatogumą, kad kai kas gali rišti jį su naciais, nors toks rišimas nėra būtinai reikalingas. Nacionalumas ne tiek pabrėžtų nacijos momentą ir sykiu iš esmės reikštų tą patį, ką ir tautiškumas. Man rodos, kad Jūs nepravedate aiškios skiriamosios linijos tarp ugdytinio ir auklėtinio.

Ugdytinis yra ugdymo objektas ir apie jį tenka kalbėti, kai apie ugdymą kalbama apskritai. Auklėtinis yra auklėjimo objektas, kaip mokinys yra mokymo objektas. Atitinkamai bendrojoje pedagogikos dalyje kalbu dažniausiai apie ugdytinį, dorinimo moksle – apie auklėtinį, didaktikoje – apie mokinį.

Jūsų mėgstamą „negalę" Talmantas „Gimtoje kalboje" pataria ištaisyti į „negalią", pagal žodžius: netvarka, neapykanta, nedarbas, nesantaika ir t. t. Paprastai neigtukas „ne" nekeičia galūnės. Vietoje „augalas", kuris yra dirbtinis padaras, Skardžius pataria vartoti iš seniau žinomą „augmenį".

Jūs vartojate šalia „tikrumos" taip pat „tikrovę". Abudu terminu, mano nuomone, yra geru. Bet jei jie reiškia tą pat, reiktų apsispręsti už vieną iš jų arba specifikuoti jų prasmę pagal tam tikrą skirtumą.

Man atrodo labai neestetiškai terminas „savisąmonė", kuris lengvai gali būti atstotas „sąmone" arba „susipratimu", jei nurodysime, kam šita sąmonė arba šitas susipratimas priklauso. Jei pasakysime, kad lietuviai, arba lietuvių tauta, įsigijo tautinę sąmonę arba tautinį susipratimą, tai bus lygu pasakius „savisąmonę".

Mano pastebėjimu, Jūs, rodos, vartojate „buitį" *ens* prasme, kaip tai daro prof. Kuraitis. Mano supratimu, „buitis" reiškia tą pat, ką ir *existentia*, arba vokiečių *Dasein*. *Ens*, mano nuomone, reiktų versti „esybės" terminu; artima jam „būtybė", mano supratimu, turėtų reikšti gyvą esybę.

Iš pasikalbėjimo su dr. Saliu patyriau, kad būklė reiškia gyvenamą turtą, kaipo buvimo, gyvenimo priemonę. Būklė nieku būdu neatstoja stovio, kurį jau Būga aprobavo kaipo taisyklingą.

Kaip jau esu užsiminęs, „davinys" man rodosi daug geresnis už „duomenį", nes sugestyvesnis už šį pastarąjį.

Yra kvestionuojami: „pergyventi" *erleben* prasme, „privalyti" *sollen* prasme. Man dar abejotina atrodo lytis „paaiški".

Vietoje „priimtuvo", kurio nepataisiau, pas mus, kaip esu pastebėjęs, vartoja tik imtuvą. Kitas savo abejones esu pažymėjęs paraštėse.

Dar kartą primenu, kad visos mano pastabos turi būti traktuojamos kaipo abejonės ir klausimai, bet ne kaipo autoritatyvinės sugestijos. Jūs turite pilną laisvę jomis pasekti arba jas atmesti. Tai juo labiau yra savo „vietoje" todėl, kad negalėdamas skirti pakankamai laiko Jūsų darbui, kai kur, pats jaučiu, esu vadovavęsis pirmu įspūdžiu, kuris paskui ne visur pasiteisino, bent visoje savo pilnumoje. Nežiūrint visų mano kritiškų pastabų, jei turėčiau įvertinti Jūsų darbą pažymiu, tai vis dėlto pažymėčiau jį vertinimu „labai gerai". Todėl neturite reikalo dėl mano pastabų labai nusiminti. Bijau tik, kad rašydamas darbą nepaprastai smarkiu tempu, kad nepervargtumėte. Jei pajusite nuovargio žymes, verčiau pasilsėkite ilgesnį laiką. Ar klausote prof. de Munnyncko paskaitas ir dalyvaujate pratybose?

Mano žmona ir aš tariame Poniai ir Jums nuoširdų pasveikinimą.

St. Šalkauskis

(Nedatuotas laiškas[4])

veiksniai, kurie sugeba turėti savo nusistatymą ir reikšti savo pasiryžimus. Organizacijas Jūs esate įglaudę į tautinio auklėjimo priemones šalia spaudos ir įstatymų. Įstatymus iš tikro yra teisingiausia laikyti tarp specialiųjų priemonių. Organizacijas teisingiau priskirti prie pripuolamųjų tautinio auklėjimo veiksnių, nes per savo vykdomuosius organus jos gali mažiau ar daugiau sąmoningai dirbti auklėjimo darbą. Spaudą galima skirti ir prie priemonių, ir prie veiksnių, destis koks bus žvelgimo punktas: ar ji imama kaipo patys spaudiniai, ar kaipo spaudos organai, t. y. jos vadovai ir reiškėjai. Bendrai pasakyčiau, kad veiksnių ir priemonių skyriai yra tie vieninteliai skyriai, kurie reikalauja kiek gilesnio pergalvojimo ir pertvarkymo.

Būtų taip pat ne pro šalį iškelti kur tautinio auklėjimo metodo klausimą. Galima kalbėti apie tai, kad siūlytos iki šiolei ir siūlomos dabar tautinio auklėjimo sistemos remiasi vienu ar kitu metodu daugiau už kitus; o šalia to galima būtų dar kalbėti

ir apie tai, kokie iš viso metodai turi būti vartojami tautiniame auklėjime, arba kaip bendrieji ugdymo metodai turi būti pritaikomi tautiniam auklėjimui. Jei neturėtumėte tiek medžiagos šitam klausimui, kad galėtumėte sudaryti naują skyrių šalia tautinio auklėjimo veiksnių ir priemonių, tai šitą klausimą galima būtų jungti tinkamu būdu su skyriumi, pavadintu: „Tautinio auklėjimo vieta pedagogikos sistemoje".

Kartais man kildavo klausimas, ar visur atskirų punktų tvarka yra tikslinga; pavyzdžiui, estetinimo priemones galima būtų rikiuoti ir kita tvarka. Bet, pirma, čia daug sveria subjektyvinis nusistatymas ir linkimas; antra, tvarka tokiu atveju tegali būti galutinai nustatyta nuosekliai dėstant patį dalyką. Todėl jei apskritai nekeliu atskirų klausimų dėl punktų tvarkos, tai nereiškia, kad visais atvejais laikau Jūsų tvarką nekeistina. Tikiuos, kad Jūs patys ją kiek pertvarkysite. Tiesa, nemanau, kad čia bus reikalingi dideli pagrindiniai pertvarkymai. Pavyzdžius ž[iūrėkite] žemiau.

Keliose vietose, man rodos, būtų dar pageidavimas atskirų punktų redakcijos patobulinimas. „Romantikos tėvynė" gali būti įvairiai suprantama. „Tauta kaipo objektyvinė dorovės lytis" reikalauja vis dėlto didesnio precizavimo. „Kalbos lavinimas, kaipo individualinės dvasios įjungimas į visuotinę dvasią" nesukelia gerai koordinuotos minties. „Nacionalinis auklėjimas, kaip kūrybiškoji dalis tautos tapime nacija" tuo pačiu motyvu reikalauja patobulinimo.

Šiokių tokių pastabų turėčiau ir terminologijos klausimu. Žinoma, čia nepretenduoju būti jokiu autoritetu. „Modas" visai sėkmingai galima atstoti mūsų „būdu". „Estetinimas", kad ir yra mano vartojamas, vis dėlto nepatarčiau jo vartoti rimtame mokslo darbe; geriau kalbėti apie estetinį lavinimą. „Galvosena", kad ir priimtina kaipo gyvenimiškas terminas, bet moksle bene bus estetiškiau pavartojus „mastyseną". Mūsų kalbos dvasiai geriau tinka „sąvaika" vietoje „sąveikos". „Lygmuo" yra *Doppelgänger*, o *niveau* yra „lygis" arba „lygmalas". Terminas „visuotinoji" prie žmonijos ne tik nieko neprideda, bet dar daro kažkokį keistą įspūdį. „Mintytojas" (iš Jūsų laiško) mano skoniui taip pat nepriimtinas, juo labiau kad galime turėti „mąstytoją".

Turiu dar grįžti prie atskirų punktų tvarkos, kuriai nesu davęs pavyzdžių galimo pakeitimo atžvilgiu. ĮK.PS.13 punktai *a* ir *b* galėtų būti sukeisti vietomis. PDI skirsniai 1 ir 2 gal taip pat galima būtų sukeisti vietomis. Šie pavyzdžiai turi labiausiai klausimo prasmės, bet ne griežtų teigimų reikšmės.

Plane numatyta dalykų, kurie yra problematinės reikšmės arba kuo mažiausia reikalauja distinktyvinio precizavimo. Prie tokių, mano nuomone, priklauso: „tautiškumas yra įgimtas", „materialinis tautiškumo turinys" („tautiškumas nėra *grynai* formalinis"), „tautybių mišinio negalimumas *individe*", „dvikalbių mokyklų problema" („išsprendimas neigiamas"), – tai yra svarbesni dalykai, kurie man puolė į akį šį kartą.

Apskritai šios mano pastabos nėra dar galutinės. Po kiek laiko skaitysiu dar Jūsų planą ir, gavęs naujų įspūdžių ir minčių, papildysiu jas dar naujomis pastabomis, jei šių reikalingumas bus aktualus.

Dabar esu jau paskaitęs Jūsų paskutinį straipsnį apie tautiškąjį pašaukimą. Kaip ir pirmosios dvi dalys, taip ir šita daro gerą įspūdį. Klaidingų dalykų, arba net tokių, kurie, mano supratimu, būtų problematiniai, nesu pastebėjęs. Į vieną tik dalyką turėtumėte atkreipti ypatingą dėmesį, rašydami apie tokius dalykus kaip tautinis pašaukimas. Pats šitas objektas yra tiek subtilus ir sunkiai pagrindžiamas realiai patirtiniu būdu, kad samprotavimai apie jį, nepagrįsti bent labai gyva intuicija, daro dažnai pigių spekuliacijų įspūdį. Žinau iš savo patyrimo, kad šito įspūdžio sunku yra išvengti panašiuose klausimuose, ir tą pat turiu dabar konstatuoti Jūsų atveju. Skaitant Jūsų straipsnius apie tautinį pašaukimą ir surištus su juo dalykus, kai kur iš tikro susidaro pigių spekuliacijų įspūdis. Kai Jūsų erudicijos bagažas bus dar didesnis ir kai sykiu su tuo padidės Jūsų vidaus patyrimas ir intuityvinis sugebėjimas, šito įspūdžio arba efekto į skaitytojus Jums lengviau bus išvengti. Dėl visa ko laikau reikalinga Jus apie tai įspėti, kad tokiu būdu turėtumėte progos atkreipti didesnį dėmesį į sunkiai pagrindžiamų dalykų motyvavimą.

Mielu noru sutinku paskaityti Jūsų disertaciją kitą vasarą. Taip pat neatsisakau paskaityti ir padaryti savo pastabų, jei

gausiu iš Jūsų kokių santraukų ir tezių, surašytų Jūsų darbo eigoje.

Man rodos, būtų labai įdomu patirti prof. de Munnyncko pažiūrą į dalykus, iškeltus Jūsų „Mysterium magnum": koks yra pagrindas skirtumams tarp vyro ir moters, metafizinis ar fiziologinis? Kaip žiūri krikščioniškoji asketika į celibatinės moterystės klausimą? – Kiek prisimenu, šitie klausimai nėra svetimi šitam plačių pažiūrų dominikonui.

Savo laišką, pradėtą 5 š[io] mėn. d., baigiu 8 d. Šiuo tarpu buvo man daug kliūčių, kurios neduodavo man su susitelkimu, ramiai ir nuosekliai, apmąstyti ir išdėstyti savo mintis Jūsų reikalu. Todėl mano pastabos surašytos gana atsitiktinėje tvarkoje, kartais su grįžimais prie tų pačių klausimų.

Sykiu su žmona reiškiame Jums ir Poniai geriausius linkėjimus, ypač sveikatos ir pasisekimo darbe.

Prof. St. Šalkauskis

Kaunas, 1934 m. kovo mėn. 16 d.

Gerbiamasis Drauge,

Šalia tų dviejų filosofinės pedagogikos supratimų, apie kuriuos Jūs rašote, gali būti dar trečias. Būtent: filosofine galima laikyti tą teorinės pedagogikos dalį, kuri labiausiai orientuojasi pagal filosofiją, kaipo pagal savo vedamąjį mokslą; čion, pavyzdžiui, patenka pedagoginių tikslų, normų ir vertybių mokslas ir apskritai visi tie klausimai, kurie yra ankštoje priklausomybėje nuo pasaulėžiūros mokslo. Į taip suprantamą filosofinę pedagogiką, iš kitos pusės, nepatenka ugdymo organizacija ir metodologija. Bet, žinoma, ir šis filosofinės pedagogikos supratimas turi grynai lygstamosios reikšmės. Aš būčiau linkęs Jums apriboti teorinę pedagogiką kaip tik šitaip suprantama filosofine pedagogika.

Ugdymo filosofija, kaipo pasiliekanti bendrenybių plotmėje, jau žymiai aiškiau skiriasi nuo pedagoginės teorijos ir, žinoma, kaip ir filosofinė pedagogika, galėtų eiti objektu Jūsų

doktoratiniams egzaminams. Čia yra tik vienas kitas nepatogumas. Visų pirma ugdymo filosofija, kaipo tokia, pas mus nedėstoma. Tuo pačiu išeina, kad pas mus nėra tam objektui kompetentingo asmens egzaminatoriaus. Antra, jei šis objektas būtų aprobuotas, tai tikriausiai man tektų ruoštis Jus egzaminuoti; o tai ne tik man būtų per sunku, bet ir nepatogu ta prasme, kad iš visų trijų dalykų Jūs turėtumėte laikyti egzaminus pas mane vieną: kiti komisijos nariai neturėtų nė vieno objekto.

Dėl nurodytų motyvų manyčiau, kad būtų patogiau pasilikti prie anksčiau numatytų objektų, juos formuluojant šiuo būdu: filosofinė pedagogika, etika ir kultūros filosofija, nors gerai suprantu, kad Jūsų antroji kombinacija ir Jums, ir pačiam dalykui būtų gal geresnė. Savo pareiškime Fakultetui Jūs galite pasiūlyti abidvi kombinacijas, ir F[akulte]to taryba galės (dar kartą) šitą dalyką apsvarstyti: Jūs nuo to nieko nenustosite.

Naujai projektuojamoji Jūsų habilitacijos darbui tema „Pasaulėžiūra ir pedagogika" arba net atvirkščiai „Pedagogika ir pasaulėžiūra" man atrodo visai priimtina, o Jūsų argumentai už ją – suprantami. Būtų tik gaila, jei ateityje neparašytumėte „tarptautinio auklėjimo": tik ryšyje su šituo koreliatyviniu darbu Jūsų „tautinis auklėjimas" gali būti tinkamai suprantamas ir koreguojamas ten, kur lieka vietos įvairiam supratimui ar net klaidingam aiškinimui. Šiaip jau prieš šitą naują temą nieko negaliu pasakyti. Pastabas apie prisiųstą man schemą surašysiu prie kitos progos.

Jūsų siūlomas „įvedamųjų klausimų" pertvarkymas ne tik priimtinas, bet ir tikrai remtinas. Darbo sąranga tuomet išeitų daug proporcionalesnė. Lauksiu dabar tolimesnės Jūsų darbo dalies.

Termino lytys „buitis" ir „būtis" yra savo reikšme visai identinės. Ir viena, ir antra lytis yra gyva mūsų tautoje: pirmoji – suvalkiečiuose, antroji – žemaičiuose. Buitis tik yra senesnė lytis, nes ji siekia tuos laikus, kai lietuviai dar vartojo lytį „bujo" vietoje dabartinės „buvo". Šiaip ar taip, abidvi lytys yra bendraties „būti" sudaiktavardinimas: šita prasme jiedvi atitinka lotynų „esse", kas vartojama existencijos prasme. Juk ir mūsų „patartis,

sutartis, pražūtis, pažintis" ir daug kitų panašių terminų turi tam tikro akto prasmės. Dargi rusų „bytie", kur kietoji „y" morfologiškai atitinka mūsų „ui" žodyje „buitis", reiškia ne „ens", bet „existentia".

Koedukacijos problema, žinoma, galėtų tikti ir habilitacijos darbui, bet vis dėlto ją laikyčiau mažiau vertinga tema negu „Pedagogika ir pasaulėžiūra". Šia proga Jūsų pajudintu klausimu turiu pasakyti, kad galima su M. Zollingeriu sutikti apie reikalą derinti ugdyme „Pflege" ir „Zucht", arba su Foersteriu apie derinimą ugdyme vyriškumo su moteriškumu, bet tai dar nereiškia, kad šio reikalo teigimas tegali plaukti iš tų metafizinių prielaidų apie vyro ir moters santykiavimą, kurias Jūs dedate į pagrindą savo „Mysterium magnum". Man būtų labai įdomu patirti prof. de Munnyncko nuomonę dviem klausimais: pirma, kur glūdi vyro ir moters skirtingumo šaltinis: dvasinėje ar materialinėje srityje, ir, antra, kaip žiūrėti į celibatinę moterystę psichofiziologijos ir praktinės etikos atžvilgiais.

Kaip jau esu Jums sakęs, turiu didelių abejonių, ar sprendžiate teisingai šituos klausimus. Jei Jūs sprendžiate šituos klausimus klaidingai, Jūsų knyga galėtų turėti neigiamos reikšmės atskirais gyvenimo atsitikimais, ir ją išspausdinus Jums tektų gal ateityje gailėtis paleidus ją į pasaulį, kaip kad man teko gailėtis parašius eilę straipsnių tema: „Bažnyčia ir kultūra". Pasakysiu prie šios progos, kad ne man vienam padarė abejotino įspūdžio Jūsų „Mysterium magnum". – Manau, kad prof. de Munnynckas galės Jums duoti tikslų atsakymą, jei Jūs savo ruožtu pateiksite jam tiksliai suformuluotus paklausus. Jam davus nepritariamą atsakymą, manyčiau, tuo tarpu reikėtų nuo veikalo spausdinimo atsisakyti ir pasiūlyti Šv. Kazimiero draugijai spausdinti jo vietoje Jūsų disertaciją. Jei būtų reikalo, šita prasme galėčiau padaryti intervenciją pas D[rau]gijos žmones.

Šia proga noriu Jus prašyti dviejų dalykų. Pirmas liečia bibliografiją. Mano laikais Friburgo bibliotekos skaitykloje prie durų, vedančių į katalogų ir knygų išdavimo patalpą, iš kairės pusės rankos siekimo aukštumoje buvo prancūzų sistematinės bibliografijos storulis tomas. Jis buvo tuo vertingas, kad jame

sistematizuota ne tik autoriai raidyno tvarka, bet ir nagrinėjamieji rašytojai ir šiaip jau objektai. Niekur kitur man neteko užeiti panašaus bibliografijos rinkinio. Ir štai man būtų dabar įdomu sužinoti šito rinkinio tikslų pavadinimą ir firmą, kuri jį yra išleidusi. Gal panašūs rinkiniai ir toliau yra leidžiami?

Antras klausimas liečia kosmetikos dalykus. Mano laikais šalia pašto iš kairės pusės, einant iš Albertinumo, *rue de la Gare* buvo kirpykla, kur buvo pardavinėjama *l'eau portugale* gelsvos spalvos. Sulaisčius šituo vandeniu plaukus ir įtrinkus jį į odą, buvo gaunamos putos, kurios tuoj pražūdavo ir palikdavo galvą sausą, švarią ir sveiką. Niekur tokio vandens paskui nesu gavęs ir iki šiolei nerandu niekur nieko tinkamo savo galvai. Kiek žinau, šitos kirpyklos dabar jau nebėra. Bet gal kur kitur galima būtų šitokio vandens gauti? Būčiau dėkingas, jei pasiteirautumėte šituo klausimu ir net atgabentumėte man kalbamo vandens vykdami atostogų.

Sykiu su žmona tariame Poniai ir Jums nuoširdų pasveikinimą.

St. Šalkauskis

Kaunas, 1934 m. balandžio 8 d.

Gerbiamasis Drauge,

Iš Jūsų paskutinio laiško esu patyręs, kad Jūs labai karštai imate „Mysterium magnum" problemą. Toks neabejingumas tyrinėjamoms problemoms yra, be abejo, teigiamas dalykas; bet didelis įkarštis turi ir savo pavojų: būtent, kartais dėl šitos priežasties galima nepastebėti vieno kurio tyrinėjamosios problemos atžvilgio ir patekti į tam tikrą vienašališkumą. – Dėl celibatinės moterystės neabejoju moraliniu atžvilgiu; man ji nėra įtartina, tik bijau, kaip kadaise esu Jums sakęs, kad pas Jus ji nebūtų nušviesta šviesoje romantinio, nepagrįsto realiniu pajautimu, idealizmo, kuris kitus galėtų paraginti ne pagal savo pajėgas apsispręsti, ir kad su tokiais žmonėmis neišeitų kartais taip, kaip sakė Paskalis: „Qui veut faire l'ange, fait la bête". – Dėl Jūsų

koncepcijos apie lyčių skirtingumą pagal sielų skirtingumą turiu jau abejonių iš esmės. Jūsų koncepcija prieštarauja šv. Tomo individuacijos principui, ir jau viena šita aplinkybė reikalauja ypatingo atsižvelgimo ir atsargumo ją viešai skelbiant. – Jei turėsite įspūdį, kad prof. de Munnynckas Jus gerai suprato, pakankamai įsigilino ir pritarė Jūsų koncepcijai, tuomet galite ramiai spausdinti savo „Mysterium magnum". Aš tik iškeliu abejones, kurios gal Jums ir drumsčia ramybę, bet turi savo reikšmę, kaipo atsargos šūkis.

Jūsų „tautiškąjį auklėjimą" esu jau paskaitęs ir rytoj sykiu su šiuo laišku išsiųsiu Jums atgal. Bendras įspūdis žymiai geresnis kaip iš antrosios „įvedamųjų klausimų" dalies. Šituo atžvilgiu „tautiškas auklėjimas" neblogai harmonizuojasi su pirmąja „įvedamųjų klausimų" dalimi. Bet ir jame vis dėlto yra atskiruose skyriuose tam tikro nelygumo. Silpniausią įspūdį man padarė paskutinis skyrius „Nutautinimas ir atitautinimas ", nors jis ir buvo jau spausdintas „Židinyje". Gal perdirbant Jums nebuvo psichologinio stimulo intensyviau dirbti jau vieną kartą darytą darbą, ar dėl kitos priežasties, bet tas skyrius išėjo mažiau sugestyvus ir mažiau intensyvus už kitus: jis išėjo beveik publicistiškas.

Šalia publicistiškumo pastebėjau dar šį kartą Jūsų darbe dar tai, kas yra vadinama *essai*'izmu. Pavyzdžiu tam gali eiti Jūsų bandymas 42–43 pusl. nustatyti vieną žodį, kuris charakterizuoja vieną kurią tautinę kultūrą. Tiksliu moksliniu metodu to iš tikrųjų negalima padaryti; tenka tad tai laikyti mažiau ar daugiau sąmojingu būdu, kuris vis dėlto neatstoja moksliško tikslumo. Mokslinėje disertacijoje tokių dalykų reikėtų vengti. Kitas pavyzdys *essai*'izmui yra Jūsų bandymas nustatyti tautos įtaką meno rūšiai (68–71 p.).

Iš atskirų Jūsų koncepcijų mažiausiai man yra priimtina kalbos koncepcija, kurioje pagrindinę rolę vaidina garsinis vaizdas, esmiškai surištas su daiktu. Kad „kalbos <...> nėra tik ženklų rinkiniai" (59 p.), kad savo kilmėje žodis turi šiokio ar tokio realaus santykio su daiktu, kad yra net viena žodžių grupė (onomatopoetinė), kuri išreiškia formalinį atitikimą tarp garsinio

dalyko ir žodinio ženklo, su tuo galėčiau sutikti. Bet kad žodis reikštų, net savo kilimo tarpsnyje, esminį vaizdą, su tuo sutikti negalėčiau. Esu net įsitikinęs, kad substancijos yra įvardijamos pagal priepuolybes ir dargi ne formaliniu, bet instrumentaliniu būdu, t. y. su sutartinių ženklų pagalba, išskyrus tą palyginti negausią grupę, kuri, kaip aukščiau pažymėta, yra išimtis, bet ne taisyklė. Apskritai turiu įspūdį, kad Jūsų kalbos koncepcija turi savo pagrinde visą eilę subtilių netikslybių, kurios lengviau nujausti negu sprendžiamai analizuoti. Dalykus, kurie man buvo ypatingai abejotini, rasite savo rankraštyje pažymėtus klaustukais.

Taip pat negalėčiau su Jumis sutikti tarptautinės kalbos klausime. Nemanyčiau sykiu su Jumis, kad „tarptautinės kalbos idėja yra klaidinga pačioje savo esmėje" (62 p.). Kad kiekviena dirbtinė kalba neišvengiamai turi turėti trūkumų, su tuo sutikčiau; bet jų neišvengiamai turi ir kiekviena gyva kalba. Bet, kas svarbiausia, dirbtinė tarptautinė kalba gali visai gerai tarnauti savo prigimtiems uždaviniams: mokslui, tarptautiniam susižinojimui ir bendravimui, ilgainiui net bet kuriam kalbos, kaipo tokios, uždaviniui. Tarptautinė kalba gali evoliucionuoti ir turtinti tiek gramatines savo lytis, tiek ir žodyną. Be to, manyčiau, kad tautinės kalbos visai gerai galėtų gyvuoti šalia tarptautinės kalbos.

Savo teigimų neįrodau, nes tai pareikalautų iš manęs per daug laiko ir energijos. Spėju tik, kad neigiamai nuteikė Jus tarptautinės kalbos atžvilgiu Jūsų kalbos koncepcija, kuri man atrodo kaip tik netiksli. Be to, tautiškumo apologijos inercija gal Jus pastūmė net toliau kaip kad reikėjo. Pabrėžiu, tai yra mano įspūdžiai, bet ne faktai, kuriuos būčiau linkęs nelygstamai ginti.

Stambesnių pastebėjimų terminologijos dalykuose šį kartą neturiu; ogi smulkmenas esu pažymėjęs tekste.

Su Jūsų schema „Pasaulėžiūra ir pedagogika" nesu dar pakankamai susigyvenęs ir todėl, negalėdamas tuo tarpu daugiau jai skirti laiko, palieku ją nenagrinėtą; bet nemanykite, kad ją esu pamiršęs.

Sykiu su žmona tariame Poniai ir Jums nuoširdų pasveikinimą.

St. Šalkauskis

Kaunas, 1934 m. balandžio 24 d.

Gerbiamasis Drauge,

Su dideliu įdomumu paskaičiau Jūsų laišką, kuriame pranešate sykiu su savo paklausais prof. de Munnyncko atsakus. Turiu pripažinti, kad prof. de Munnyncko sprendimai visuose esminiuose dalykuose išeina į Jūsų naudą. Po to, žinoma, galite jaustis žymiai drąsiau. Prof. de Munnyncko atsakymas celibatinės moterystės klausimu mane visai patenkina, bet tai dar nereiškia, kad Jūs esate numatę visas praktinės išminties sunkenybes. Jūsų trys pagrindinės sąlygos celibatinei moterystei man atrodo toli gražu nepakankamos. Aš būčiau linkęs pastatyti dar tris sąlygas, būtent, pirma, tam tikras psichines ir fizines prigimties dispozicijas, antra, tam tikrą distanciją tarp vyro ir žmonos, ir trečia, tam tikrą taktiką ir strategiją.

Klausime apie lyčių skirtingumo pagrindą man dar lieka, šalia tų neesminių formalinių abejonių, kurių kelia prof. de Munnynckas, neišspręstas svarbus dalykas: kaip jis suderina savo teigimą „le sexe de la personne humaine trouve sa source dans la forme substantielle“[5] su šv. Tomo skelbiamu individuacijos principu. Aš nesu linkęs laikyti visus filosofinius šv. Tomo teigimus nelygstamai priimtinais; bet skiriantis tokiame klausime su šv. Tomu reik turėti labai rimtų argumentų. Man labai būtų įdomu patirti, kaip žiūri į šitą dalyką pats prof. de Munnynckas. Gal iš jo paskaitų ar iš privatinių pasikalbėjimų galėtumėte tai patirti?

Turiu įspūdį, kad prof. de Munnynckas, neaprobuodamas Jūsų hipotezės apie esybių polius kaipo atspindžius Dievo-Kūrėjo ir Dievo-Palaikytojo, turi racijos. Jūsų analogija daro dirbtinio dalyko įspūdį. Man rodos, galima būtų rasti visą eilę koreliatyvinių dvejetų, reiškiančių natūralų poliarumą: Kūrėjas – kūrinys, subjektas – objektas, aktas – potencija, veiksmas – kęsmas, lytis – medžiaga. Šių koreliatyvinių dvejetų akivaizdoje prieš aktyvumą reiktų statyti pasyvumą (ne receptyvumą, arba imlumą), ogi prieš produktyvumą (išdavumas) – receptyvumą (imlumas).

Šia proga noriu taip pat parašyti apie savo įspūdžius, gautus iš Jūsų sinoptinės schemos „Pasaulėžiūra ir pedagogika“. Iš šitos

schemos matyti, kad nemažą jau minties darbą esate padarę kalbamuoju klausimu: ji jau apreiškia platesnį konstruktyvinį užsimojimą, kuris ilgainiui gali duoti didesnių laimėjimų. Bet dabartiniame savo tarpsnyje Jūsų sinoptinė schema turi dar šiokių tokių trūkumų, kuriuos, tikiuosi, ateityje Jūs pašalinsite.

Jūsų schema iš dalies dėl savo didumo, iš dalies dėl savo dar neatbaigto pobūdžio nedaro dar nei lengvo apžvelgiamumo, nei didelio sugestyvumo įspūdžių. Man ji daro net ne tiek sugestyvinės sinoptinės schemos, kiek konspekto įspūdį. Gal būti, kad pagrindinė priežastis čia yra pats dydis. Tai yra trūkumai bendro pobūdžio.

Prie specialesnių Jūsų schemos trūkumų, mano nuomone, priklauso visų pirma abejotinas reikalingumas skirstyti kai kuriuos dalykus pagal gyvenimo laiptus: iš čia gauti kai kur visai dirbtiniai ir mažai prasmingi suskirstymai. Pavyzdžiui, vyksmo skirstymas į sąryšingumą, tikslingumą ir priežastingumą man atrodo gana keistas, arba bent toks, koks vargu gali būti pateisintas. Tokiais taip pat man atrodo suskirstymai rubrikose „Ugdomosios teisės pagrindas" ir „Ugdytinio paklusimas".

Kai kur bendrų rubrikų-objektų įvardai gerai nesiderina su pasaulėžiūros ar pedagogikos esme ar supratimu: estetika, kaipo pasaulėžiūros dalis, negali eiti pasaulėžiūros objektu. Čia būtų geriau kalbėti apie estetinį gyvenimo ruožą, šalia kurio reikėtų pastatyti teorinį ir praktinį ruožą. Taip pat pedagogikos pusėje tolimesnis ir artimesnis tikslas nėra tiksliai pastatytas: čia galima turėti galvoje pedagogikos, gyvenimo ir ugdymo tikslus. Jų laiptų supratimas gali taip pat iššaukti nemaža abejonių.

Jei estetinio ruožo laiptai man atrodo gerai parinktais, tai praktinio ruožo laiptai yra gana abejotini dėl savo per didelio teoriškumo ir dėl „virtualizmo" neaiškumo. Teoriniame ruože patyrimas ir pažinimas, būdami greta pastatyti, reikalauja tikslinimo: juslinis patyrimas ir protinis pažinimas. – Gal Jūsų paaiškinimai galėtų kai kurias mano abejones išsklaidyti. Tuo tarpu griežtai dar savo sprendimo nedarau.

Sykiu su žmona tariame Poniai ir Jums nuoširdų sveikinimą.

St. Šalkauskis

Kaunas, 1934 m. gegužės 23 d.

Gerbiamasis Drauge,

Vakar išsiunčiau Jums atgal „Patriotinį auklėjimą". Apskritai bendras įspūdis ir šitą kartą aiškiai teigiamas: be abejo, bus tai vertinga dalis vertingame veikale. Kritiškos pastabos, kurias žemiau padarau, liečia ne visumą, bet atskirus dalykus.

1. Planas šitą kartą gal neišėjo toks sugestyvus ir nuoseklus, kaip galima būtų pageidauti. Apskritai jis nėra blogas, bet, jeigu galėtumėte, būtų nebloga jį kiek dar nušlifuoti. Plane esu padaręs šiokių tokių pastabų.

2. Kai kur idėjinės koncepcijos man atrodo ar ne visai tobulos, ar net abejotinos. – Visų pirma kartais gaunamas įspūdis, kad į patriotizmo pagrindą padėta ne tautinės individualybės meilė, bet krašto-tėvynės meilė. Einant bent šita linkme nenumatyta tų atsitikimų, kur tautos meilė, krašto meilė ir valstybės meilė nesutampa savo objektais. Pas mus yra lenkų, kurie nuoširdžiai myli mūsų kraštą, nors savo tautinėmis ir politinėmis aspiracijomis yra lenkų tautybės ir valstybės patriotai. Šalia jų turime dar žydų, kurie nuoširdžiai myli mūsų kraštą ir net mūsų valstybę, tačiau sykiu yra žydų tautybės patriotai. Jūsų disertacijoje atsižvelgta į tą normalų atsitikimą, kai krašto, tautos ir valstybės meilė sutampa, ir taip dėstyta patriotizmo klausimas, kad susidaro įspūdis, jog tiesiog neprileidžiama, kad šitos meilės skirtųsi savo objektais. Mano nuomone, reikia čia numatyti įvairias galimybes ir į patriotizmo koncepcijos pagrindą padėti savo tautos meilę.

3. Šitoje dalyje yra vietų, kur operuojama dogmatiniu būdu Apreiškimo daviniais ir savo spėliojimais ateities atžvilgiu. Tai pasitaiko 29, 57, 88–91 p. Moksliškoje disertacijoje su šitais dalykais reikia elgtis labai atsargiai. Kai yra nustatyta, kad pedagogikos mokslas yra tam tikroje priklausomybėje nuo religijos ir tuo pačiu nuo Apreiškimo ir jo doktrinos, praktiškai ugdymo sistemai galima iš to padaryti reikiamų išvadų. Bet disertacijoje vis dėlto yra pareiga neišeiti iš plačiai suprantamos religijos filosofijos ribų, t. y. iš ribų mokslo, kuris tesiremia žinojimu.

Šitose ribose dažnai galima užbrėžti linkmes, kurios veda į Apreiškimo tiesas, bet yra išmintingiau šitų ribų neperžengti. Tuo pačiu idėjų sugestyvumas tik išlošia ir pats darbas tampa labiau priimtinas ir tiems, kas nestovi pozityviosios religijos plotmėje. Toks būdas yra ir naudingesnis, ir diplomatiškesnis.

4. Man atrodo gana abejotinu marksizmo traktavimas šalia humanistino individualizmo ir nacionalizmo. Jūs kalbate apie tai, kad „marksizmas suabsoliutina klasę" (rodos, 69 p.). Tuo tarpu, jei marksizmas iškelia proletariato klasę į pirmą vietą, tai ne todėl, kad jam klasė, kaipo tokia, yra garbinimo dalykas, kaip kad tauta nacionalizmui, bet todėl, kad su jo pagalba galima būtų privesti žmoniją prie tokio stovio, kur daugiau nebebūtų klasių. Marksizmui proletariato klasė yra priemonė, bet ne tikslas, o jei taip, tai negalima kalbėti apie klasės suabsoliutinimą. Užtat nacionalizmas iš tikro suabsoliutina tautą, nes ją laiko nelygstamuoju tikslu.

5. Atrodo man abejotina ir ta koncepcija apie individualumą, kurią duodate 81 p. Jos esmė išeina aikštėn Jūsų žodžiuose: „Juo kuri būtybė yra individualesnė, tuo ji yra netobulesnė" (81 p). Mano supratimu, Absoliutas jungia savyje didžiausią individualumą su didžiausiu universalumu. Be abejo, materialinis individualumas yra tam tikras ribotumas, gal net, tikriau pasakius, yra tam tikro ribotumo lydimas, bet ar čia yra kaltas pats individualumas kaipo toks, dar yra klausimas. Jei individualumas būtų negatyvinė apraiška iš savo esmės, jo negalima būtų teikti Absoliutui. Po to atrodo visai nepriimtinas toks Jūsų teigimas: „Didinti savo individualumą reiškia didinti šitą negatyvinę pusę, nes pozityviosios pusės didinimas yra ne mūsų galioje" (t. p.). Be to, čia dar gali kilti klausimas, kodėl pozityviosios savo pusės mes negalime didinti. Kai kuriais atžvilgiais sykiu su tobulinimusi tikrai galime tai daryti. Galimas dalykas, kad čia beskubėdamas nesu Jūsų gerai supratęs; bet, šiaip ar taip, individualumo koncepcija man rodosi ne tik objektyviai nepriimtina, bet ir nesiderinanti su Jūsų tautybės ir patriotizmo koncepcija.

6. Iš Jūsų vartojamos terminijos esu pastebėjęs, kad Jūs pakaitomis vartojate ir „tikrovę", ir „tikrumą". Gal reikia apsispręsti už

vieną katrą terminą arba specializuoti jų dviejų prasmes kokiu nors būdu, kuris turėtų būti paaiškintas ir motyvuotas. – Kai kur vartojate „užtat" vietoje „todėl". Tuo tarpu „užtat" turi priešinimosi prasmės, kai „todėl" tarnauja tiesioginiam motyvavimui. Kai kur, bet ne visur, esu pažymėjęs tokį, mano nuomone, netinkamą vartojimą žodžio „užtat". Tiesa, savo etimologine prasme jis tarsi turėtų tarnauti motyvavimo reikalui, bet semantiniu atžvilgiu jis sudaro mūsų kalbos idiomizmą. – Jūs vartojate lytį „žūsta", kuri yra taip pat taisyklinga, kaip „žųva" arba „žūva". Be abejo, tai ne klaida, bet, man rodos, bene bus dažniau vartojama lytis „žūva". Ji man ir gražesnė atrodo.

Sykiu su žmona tariame Poniai ir Jums širdingą pasveikinimą.

St. Šalkauskis

Kaunas, 1934 m. birželio 6 d.

Gerbiamasis Drauge,

Nors esate Kaune, vis dėlto baigiu susirašinėti su Jumis Jūsų disertacijos reikalu. Tiesa, šį kartą turiu Jums parašyti mažiau negu kada nors, iš dalies gal todėl, kad paskutinė dalis yra žymiai mažesnė už kitas Jūsų disertacijos dalis. Bent tokį įspūdį esu gavęs ją skaitydamas.

Šiaip jau bendras įspūdis, kaip ir iš kitų dalių, geras. Gal tik šitą kartą labiau jaučiamas paskubos darbas: pasitenkinta labiausiai bendrybėmis ir net ne tiek atkreipta dėmesio į konkretinių ir ryškių pavyzdžių parinkimą.

Bendros koncepcijos atžvilgiu nieko reikšmingo prikišti negaliu. Dėl atskirų dalykų galėčiau padaryti tik dvi pastabas-abejones.

10 ir 11 pusl., kur kalbama apie kultūros turinio žmogiškumą ir lyties tautiškumą, per daug sumažintas individualinis asmens kūrėjo pradas. Maža yra pasakyti, kad „kultūroje gali būti individualinių bruožų, bet joje negali būti individualinių lyčių" (10 p.). Kultūrinėje kūryboje tautinės lytys eina artimiausia

medžiaga, kurią apvaldo, pavartoja ir suima į individualines tam tikra prasme lytis individualinis kūrėjas. Mano nuomone, reikėtų suminėtuose puslapiuose įnešti daugiau tikslumo į Jūsų išvadžiojimus.

29 ir 30 pusl. Jūs vadinate vienu pašaukimo vardu ir tautinį pašaukimą, ir šito pašaukimo realizavimą. Ar nebūtų buvę geriau dalykus vadinti savais vardais: tautinis pašaukimas ir tautinio pašaukimo realizavimas. Realiniam žmogui daroma skirtumo tarp pašaukimo ir (specialybės) profesijos. Formaliai Jūs prieš metodologiją nenusidedate, nes dvi pašaukimo prasmes paaiškinate; bet čia yra tikslingumo klausimas.

Smulkmenas pažymiu pačiame tekste.

Tariu Jums draugiškosios pagarbos žodį.

St. Šalkauskis

Kaunas, 1934 m. gruodžio 4 d.
Vytauto pr. 69 bt. 2

Gerbiamasis Drauge,

Jūsų laišką, rašytą iš Strasburgo XI.18 d., gavau vos tik šiandien. Mat, nuo ilgesnio laiko nevaikščioju į universitetą, ir ten Jūsų laiškas išgulėjo mano dėžutėje ne mažiau kaip dvi savaites. Mano nesilankymo į universitetą priežastis – mūsų ligos. Prieš mėnesį susirgo skarlatina Juliukas; dešimčiai dienų praėjus mano žmona susirgo sunkia anginos forma su votimi gerklėje, o aš tuo pačiu laiku susirgau lengva skarlatinos forma. Preventyvinis serumo įšišvirkštimas apsaugojo mane nuo sunkios ligos. Aš sirgau tik vieną savaitę, žmona išgulėjo 10 dienų, o Juliukas tebeguli iki šiolei, dar, galima sakyti, kovodamas su mirtimi. Jis serga labai sunkiai, nors viltis vis labiau didėja. Gruodžio 17 d.[6] gydytojai buvo jau nustoję vilties, ir tik energingas cukraus pumpavimas į organizmą jį išgelbėjo. Didžiausias pavojus buvo tas, kad vienos komplikacijos ėjo po kitų: iš pradžios limfinių liaukų uždegimas, paskui anginos nekrotizavimasis (su apmirimais),

toliau inkstų uždegimas, ausų uždegimas, nosies infekcija, panaši į rožę, pagaliau infiltratinės votys nuo įšvirkštimų. Vakar Juliukas gavo jau penktą iš eilės pradūrimą ir, tikimės, paskutinį. Temperatūra dar laikosi 38°, bet yra vilties, kad po chirurgiškų intervencijų ir ji ims kristi. Visos šitos ligos padarė tai, kad mes laikomės tarsi karantine. Aš iki Kalėdų atostogų neskaitysiu paskaitų, ir per atostogas niekur nežadame važiuoti.

Gailiuosi, kad dėl nurodytų aukščiau priežasčių negalėjau anksčiau atsiliepti į Jūsų projektuojamą habilitacijos darbą. Manau, kad Jūs tuo tarpu toliau dirbote pradėtąjį darbą; jau todėl nebandyčiau Jūsų atkalbinėti nuo temos, kuri Jus traukia prie savęs. Bet ir šiaip jau yra neracionalu daryti kokių nors stipresnių sugestijų temos pasirinkimo klausimu asmeniui, norinčiam habilituotis akademiniam darbui. Taigi visų pirma skaitausi su Jūsų tema kaipo su faktu; bet sykiu taip pat pripažįstu, kad ji gali gerai tikti Jūsų pasistatytajam tikslui.

Pirmieji Jūsų plano apmatai, kaipo pirmasis bandymas, stambiai užbrėžtas, dar nedaro aiškaus įspūdžio. Šis planas dar neatvaizduoja dinaminio Jūsų koncepcijos išsivystymo su reikiamu sugestyvumu. Tai atsitinka iš dalies todėl, kad tarp atskirų jo dalių nejausti pakankamai glaudaus organiško saitingumo. Ugdymo esmė, eidama per šiuos skyrius: „Auginimas ir ugdymas", „Ugdymo pradai", „Ugdymo funkcijos", „Ugdymo vieta gyvenimo tvarkoje", neiškyla visu savo ryškumu ir nejučiomis nuslenka per daug į periferiją.

Smulkesniais klausimais, mano supratimu, galima būtų dar pažymėti šiuos atskirus dalykus. – „Ugdymo filosofijos sąvoka" tikslingiau būtų kvalifikuoti ne įvado, bet įžangos vardu. – „Auginimo ir ugdymo" skyriuje išvystomas auginimas, bet nepakankamai iškeliamas ugdymas. – Ugdymo pradai, nusakyti smulkesniais punktais, yra iš tikrųjų genetiniai ugdymo tarpsniai. Į ugdymo funkcijas ne visai organiškai įglausta ugdomųjų vertybių ir gėrybių problema. – Ugdymo vieta gyvenimo tvarkoje išvystyta atskiruose punktuose be reikiamo konstruktyvumo.

Apie Jūsų disertaciją iki šiolei nieko man neteko nei skaityti, nei girdėti kitus paskaičius. Tai iš dalies galima aiškinti

mano karantinu. Bet jei ką nors patirsiu, tuoj Jums suteiksiu žinių.

Malonu buvo patirti, kaip Jūs ir Ponia susitvarkėte Strasburge. Tinkamas apsigyvenimas ir gyvenimo surikiavimas labai yra svarbūs darbo sėkmingumui. Tokio sėkmingumo kaip tik linkiu Poniai ir Jums ir, be to, sykiu su žmona Tamstoms abiem tariame nuoširdų pasveikinimą.

St. Šalkauskis

Kaunas, Vytauto pr. 69, bt. 2
1934 m. gruodžio 18 d.

Gerbiamasis Drauge,

Vakar gavau Jūsų laišką, rašytą š[io] mėn. 13 d., ir, ilgai nedelsdamas, atsakau paeiliui į visus pajudintus jame klausimus.

Juliukas buvo jau gerokai pagerėjęs, bet nauji pūliavimo židiniai vėl pasunkino jo padėtį. Vakar temperatūra vėl siekė 39°, ir reikėjo antrą kartą prapjauti kirkšninės liaukos votį. Jei ne baimė, kad pūliavimo vyksmas plėsis į naujas sritis, stovis, rodos, nebūtų labai pavojingas. Tikimės, kad per Kalėdas Juliukas jau mums didelių rūpesčių nedarys.

Plano klausimą atidedu į galą, priešingai savo nusistatymui, kuris buvo dėl tvarkos ką tik pareikštas, ir einu prie Jūsų akademinio darbo ateityje. Šituo klausimu kalbėjau su kunigu dekanu, kai jis buvo gavęs Jūsų laišką iš Strasburgo. Visai aiškiai ir griežtai šį klausimą išspręsti dabar iš tikro sunku; bet šį tą jau dabar galima numatyti.

Aš esu nusistatęs atsisakyti į Jūsų naudą nuo kultūros filosofijos ir bendrosios mokslinio darbo metodikos. Sykiu manau iškelti fakulteto taryboje klausimą apie kultūros filosofijos išplėtimą iki 4 val. semestrinių. Su metodika tai jau sudarytų Jums 2 val. teorijos ir 2 val. praktikos į savaitę.

Kultūros filosofiją galėtumėte dėstyti kad ir kasmet, išsiplėsdami vieną kartą labiau į prigimties filosofiją, kitą kartą – į religijos filosofiją. Būčiau už tai, kad mūsų skyriuje būtų įvesta reli-

gijos filosofija ir Jums pavesta; bet numatau tam dalykui šiokių tokių kliūčių, kurių nesitikiu įveikti.

Ugdymo filosofijos su pedagogikos įvadu, kaipo atskiro objekto, privalomo pagal mūsų skyriaus planus, mes neturime, tai ir toks objektas negali būti atlyginamas, nors ir gali būti privatdocento dėstomas. Todėl iš disciplinų, kurių Jums galima numatyti jau dabar, iš tikro galima turėti galvoje pedagogikos istoriją, kuri iki šiolei neturėjo pastovaus ir atsidėjusio dėstytojo. Šis dalykas galėtų Jums sudaryti taip pat 4 sem. val. arba dvi savaitines valandas per metus. Kultūros filosofiją arba pedagogikos istoriją galima būtų ištęsti į dvejus metus ir tokiu būdu sudaryti 3 val. teorijos ir 2 val. pratybų į savaitę. Pradžioje sunku būtų daugiau tinkamai ištesėti.

Apie psichologiją nieko negalėčiau pasakyti. Dėstant vysk. Reiniui ir esant psichologijos asistentui dr. Pankauskui, vargu ar bus reikalas stiprinti šią sritį dar vieno dėstytojo pajėgomis.

Iš to, ką esu parašęs apie akademines galimybes, galite orientuotis, kas gali tekti Jums dėstyti pačioje pradžioje, nors niekados negalima užtikrinti, kad nesusidarys kitų eventualybių, kurios gali radikaliai pakeisti Jūsų darbo kryptį. Visa, kas šiuo klausimu pasakyta, neišeina iš netobulų pramatymų ribų.

Rytoj parašysiu laišką prel. Dambrauskui ir kalbėsiu telefonu su prof. Eretu. Kas bus galima, pasistengsiu padaryti.

Gal jau žinote, kad „N[aujosios] romuvos" 204 nr. įdėta trumpa Jūsų disertacijos recenzija. Recenzija, kaip pats jos autorius pasisako, yra „grynai informacinio pobūdžio" ir neišeina iš schemingo atpasakojimo veikalo turinio. Ši informacinė recenzija užima du trečdaliu skilties, išlaikyta palankumo nuotaikoje ir pasirašyta inicialais A. P.

Pagaliau svarbiausias dalykas – Jūsų projektuojamo darbo planas. Antrasis planas, aišku savaime, daug tobulesnis už pirmąjį. Nuoseklumas ir sugestyvinė išsivystymo linkmė yra pasiekę jame daug aukštesnio laipsnio. Bet bendrai ta linkmė, kuria jame esate nuėję, man kelia dar rimtų abejonių. Visų pirma Jūsų planas aprėpia tiek klausimų, kad, palikus trumpam laikui, Jūs neišvengiamai vėl nueisite ne vertikaline, bet horizontaline

linkme. Jūs faktiškai turėsite apimti beveik visus pagrindinius pedagogikos įvedamosios dalies klausimus. O tai darbui, kuris apskaičiuotas vienam pusmečiui, tikrai per daug.

Antra vertus, Jūsų plane, mano supratimu, neišlaikytas vienas tiksliai moksliškas pagrindo supratimas. Paprastai pasitaiko du pagrindo supratimai: labiau gyvenimiškas ir tiksliai moksliškas. Pirmąja prasme pagrindas yra apskritai svarbesnis ir bendresnis klausimo dalykas. Antrąja prasme pagrindas yra tasai ankstybesnis ir duotasis dalykas, kuriuo vyksmas turi atsiremti, kad galėtų įvykti. Kai kalbate apie ugdomąjį nusiteikimą, ugdomąsias gėrybes ir ontologinį ugdymo pagrindą, turite galvoje antrąją prasmę; kai kalbate apie ugdomąjį veiksmą, turite galvoje pirmąjį labiau gyvenimišką supratimą.

Pagaliau nemanyčiau, kad ugdymui būtų charakteringas genetinis išsivystymas nuo nusiteikimo per veiksmą prie išdavos. Ugdytinis nėra paprastas objektas, arba veikinys, ir todėl šis genetinis vyksmas toli gražu nėra ugdymui išsamus. Jis net nesuima į save to, kas ugdyme yra svarbiausia. Kas kita mene ir apskritai kultūriniame veikime, kur veikiniu eina negyvas daiktas ir kur išdava priklauso beveik išimtinai nuo vykdomojo veiksnio. Čia sakytasis genetinis vyksmas iš tikro yra charakteringas.

Iš Jūsų pateiktojo plano du skyriai, būtent „Ugdomasis veiksmas" ir „Ugdomosios gėrybės", gali eiti temomis ištisoms disertacijoms. Gal kiek kuklesnėmis, bet taip pat tinkamomis temomis disertacijoms galėtų būti „Ugdomasis nusiteikimas" ir „Ontologinis ugdymo pagrindas". Todėl visa tai suimti į habilitacijos darbą, kuriam yra tik vienas pusmetis, reikštų išsiskėsti bendrybėse ir nieko neištirti iš pagrindų.

Mano giliu įsitikinimu, reikia rinktis vieną iš suplanuotų skyrių. Norint išsilaikyti „Įvado į ugdymo filosofiją" plotmėje, geriausia būtų imti savo temai ugdomąjį veiksmą, suformulavus ją šitaip: „Ugdomojo veiksmo prigimtis ir pradai". Prigimtis galėtų reikšti sintetinį momentą, pradai – analitinį. Pradai, mano supratimu, galima būtų tik susekti ir griežtai fiksuoti, bet jų nereikėtų tyrinėti visoje jų platumoje, nes kitaip išeitų vėl tiesiog beribis darbas.

Savaime suprantama, kad, pasirinkus mano siūlomąją temą, reikėtų atitinkamą skyrių („Ugdomasis veiksmas“) pertvarkyti. Tokiu atveju šį tą reikėtų į jį įtraukti iš kitų skyrių, bet vėl tik būtinos sintezės ir analizės sumetimais, bet ne plataus tyrinėjimo prasme. Mano supratimu, iš kitų skyrių čion tiktų šie dalykai: „Ugdomųjų gėrybių esmė ir veikmė“ ir „Ugdymas kaip žmogaus idealo realizavimas“, pirm, žinoma, juos priderinus prie temos „Ugdomojo veiksmo prigimtis ir pradai“. Ne be to, kad neatsirastų dar visai naujų dalykų, dabar mano nenumatomų.

Antrasis planas, kad ne nusakytos abejonės, bendrai būtų priimtinas, suponuojant, kad jis rašymo vyksme būtų dar ištobulintas ir priderintas prie surinktosios medžiagos. Ogi teoriškai smulkmenose man dar kyla dėl jo šios abejonės. – Man ne visai aiškus paralelizmas tarp akstinų ir motyvų. Ar jis čia reikalingas ir pateisinamas. Gal vieną katrą terminą reikėtų pakeisti kokiu kitu, reiškiančiu kitokią sąvoką? – Skirsnis „Ugdomojo veiksmo esmė“, išvystytas atskirais punktais, šitos esmės tinkamai neiškelia aikštėn. Šitą skirsnį itin gerai reikėtų apgalvoti. – Skirsnis „Ugdomasis veiksmas, kaip dviejų sielų sąveika“ be reikalo apribotas sielų veikimusi. Čia nė pro šalį būtų turėti galvoje visą psichofizinę žmogaus būtybę. – Šalia „Auginimo“ ir „Lavinimo“ „3. Auklėjimas“ yra žymiai silpniau išvystytas ir dar turi tokių abejotinų dalykų kaip dorumo kvalifikavimą asmens perkeitimu ir auklėjimo kvalifikavimą asmens esmės keitimu: dorumas nėra perkeitimas, o auklėjimas nėra asmens *esmės* keitimas.

„Ugdomųjų gėrybių“ skyriuje Jūsų jaustas silpnumas posakyje „ugdymas,kaip makrokosmo pavertimas mikrokosmu“ (*sic!*) man atrodo kažko.... [neįsk.] posakis „mikrokosmo pavertimas makrokosmu“, bet ir tuomet būtų pasakyta per daug ir todėl netiksliai. Čia tiksliausia būtų kalbėti apie potencijų pavertimą aktais. – Ugdymas kaip gyvenimo perteikimas“ taip pat kenčia nuo teigimo pertekliaus.

Kaip šiame plane, taip ir plane temai „Ugdomojo veiksmo prigimtis ir pradai“ reikėtų daryti sąmoningesnės distinkcijos tarp ugdomosios gėrybės kaipo siekiamosios priežasties, ir ugdomosios gėrybės kaipo formalinės priežasties. Gal prisimenate

apie ciklą, kuris buvo pajudintas per egzaminą. Esamoji kultūrinė ir todėl dažniausiai ugdomoji gėrybė turi formuojamosios reikšmės ugdymo vyksme; ji dalyvauja sudaryme ugdytinio prigimtyje ugdomosios vertybės arba tam tikro nusiteikimo; ogi su pagalba šito nusiteikimo paskui vėl siekiama ugdomoji gėrybė, bet jau kaipo tikslas. Žodžiu tariant, ugdomoji gėrybė, kad ir įvairiu atžvilgiu ir momentu, vis dėlto gali eiti ir formaline, ir siekiamąja priežastimi. Be kita ko, šitame cikle glūdi pažangos pradžia. Ugdymo prigimtį tyrinėjant, svarbu į tai atkreipti ypatingą dėmesį.

Besiartinat Kalėdų šventėms sykiu su žmona siunčiame Jums ir Poniai širdingiausius linkėjimus: kad šios šventės, nors ir svetimame krašte, būtų Jums malonios ir naudingos. Su draugiška pagarba

Prof. St. Šalkauskis

Kaunas, Vytauto pr. 69–2, 1935 m. kovo 12 d.

Gerbiamasis Drauge,

Su įdomumu paskaičiau Jūsų laišką, kuris atėjo iš Jūsų po ilgesnio tylėjimo. Taip ir maniau, kad tuo tarpu intensyviai dirbote, aiškiai jau apsisprendę. Tiesa, paskutiniame savo laiške pamiršau dar kartą pridėti, kad išreikšti tą sykį mano patarimai, gal kiek griežtesne lytimi, neturi suvaržyti nė kiek Jūsų apsisprendimo laisvės. Aš patariu, bet neturiu nė mažiausio noro užmesti Jums savo nusistatymą.

Iš to, ką rašote, sprendžiu, kad esate racionaliai apsisprendę savo darbo klausime, nenustodami savo iniciatyvos laisvės. Apie smulkmenas tegalėsiu pasisakyti, kai pamatysiu Jūsų darbą. Ar Jūsų platesnis darbas bus galima pavadinti „Ugdymo esmė", truputį abejoju, nes „esmė" pasirodys čia per siauras dalykas, į kurį neįtilps plačiai tyrinėjamas ugdomasis veiksmas. Tam platesniam veikalui visai gerai tiktų pavadinimas „Ugdymo pagrindai", kurį iš pradžios buvote suplanavę. Tik manau, kad rudenį Jūs šiaip ar taip panorėsite spausdinti Jūsų habilitacijos

darbą, juo labiau kad, kaip girdėjau iš kunigo dekano, šį kartą nebus kliūčių, kad jį spausdintų mūsų fakultetas. Turėkite tad tai galvoje.

Po Kalėdų turiu daug darbo, nes pradėjau visai iš naujo rašyti pedagogikos kursą. Šį semestrą tikiuos parašyti įvedamąją pedagogikos dalį. Lipdyti naują dalyką iš seno kurso pasirodė netikslinga, nes naujas kursas nebūtų pakankamai organiškas. Todėl maža kuo pasinaudoju iš seno teksto, nors, žinoma, iš esmės daug kas lieka, nors ir naujai pertvarkyta.

Jėgos tuo tarpu tarnauja vidutiniškai. Laimė, kad pasitaisė Juliukas, išgulėjęs tris mėnesius ir 12 dienų: nėra jau šios slegiančios naštos. Tariu Poniai ir Jums širdingą pasveikinimą.

St. Šalkauskis

SUSIRAŠINĖJIMAS SU JULIJA PALTAROKAITE-ŠALKAUSKIENE

Gerbiamoji,

Nedrąsu man rašyti Tamstai antrą kartą, negavus jokio atsakymo į pirmąjį savo laišką. Tačiau, beprisimindamas savo laišką, prieinu išvadą, kad ne visai aiškus jo turinys galėjo pastatyti Tamstą į keblią padėtį ir būti todėl pirma priežastimi visai eilei nesusipratimų, kurie, spėju, įvyko vėliau dėl susidariusios neaiškios padėties. Prisiimdamas tad už visa tai atsakomybę ant savęs ir drįstu dabar paaiškinti, kad pagrindinė mano laiško mintis buvo užklausimas, ar galėčiau pas Tamstą apsilankyti su asmeniniu reikalu, pavyzdžiui, sekmadienį vizitų metu. Iš tikrųjų klausimą buvau pastatęs plačiau, numatydamas kliūčių teigiamajam Tamstos atsakymui.

Tuo tarpu laikas eina, ir, kaip parodo patyrimas, negaliu tikėtis greit susilaukti tinkamos progos pasikalbėti su Tamsta, nors reikalas pasidaro vis didesnis dėl paminėtų anksčiau aplinkybių.

Manyčiau, jog šitas mano laiškas duoda dabar tamstai pakankamai laidų, kad Tamsta galėtumei su pasitikėjimu man atsakyti į aiškiai jau pastatytą klausimą. Ogi tam atvejui, jei Tamstos atsakymas negalėtų būti teigiamas dėl kliūčių, surištų su vieta, pasiūlyčiau dar Tamstai teiktis atvykti artimiausią sekmadienį (II.27 d.) į Čiurlionies galeriją pietų metu, maždaug apie 1 valandą.

Negavęs Tamstos atsakymo ir paskui Tamstos nesulaukęs paskirtojoje vietoje, aiškinsiu Tamstos elgimąsi kaipo galutiną

atsisakymą nuo pasikalbėjimo su manimi, ką ir pagerbsiu tarsi Tamstos pareikštą valią.

Teikis Tamsta priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

Kaunas, Aleksotas. Veiverių g. 25, 6–8
1927 m. vasario 24 d.

Didžiai Gerbiamas Pone Profesoriau,

Prieš valandėlę gavau Tamstos laišką iš 24 š[io] m[ėn.], iš kurio paaiškėjo, jog anksčiau turėjau skaityti pirmiau parašytą Tamstos laišką, deja, kurio visai neteko man gauti.

Man labai nemalonu, kad Tamsta turėjai minimą reikalą atidėlioti bei antrą kartą man rašyti. Taigi norėčiau bent dabar kuo greičiausiai Tamstai patarnauti. Ir jei Ponas Profesorius malonėtų pas mane sekmadienį (27.II) apsilankyti – laikyčiau sau tai garbe. Jokių kliūčių iš mano pusės tuo klausimu būti negali.

Dovanokite man, Pone Profesoriau, dėl viso šito nesusipratimo, kuris įvyko su manim, nors ir ne iš mano priežasties. Norėjau dar šį vakarą tą nesusipratimą likviduoti, pasinaudodama telefonu, bet nesuradau Tamstos numerio ir dėl vėlyvo laiko turėjau susilaikyti ir skubėti tai atlikti raštu.

Tikiuosi, kad ryt dar teks Poną Profesorių matyti visuomeninio auklėjimo pratybose ir gyvu žodžiu atsiprašyti už visus nemalonumus dėl šio nesusipratimo.

Reiškiu giliausią Tamstai pagarbą.

J. Paltarokaitė

Kaunas, Kalnų g. 20, b. 8
1927 m. vasario mėn. 25 d.

Gerbiamoji Panele Julija!

Keistas ūpas apgalėjo mane man išvažiavus iš Kauno: nustojęs energijos patekau į tokį apatijos stovį, kad ir šitas laiškas, bijau, gali išeiti tiek pat nuobodus, kiek turiu dabar atrodyti žmonėms,

su kuriais tenka susidurti. Nepasakyčiau net, kad jaučiuos blogai; spėju tik, kad vieno brangaus asmens nebuvimas mano aplinkumoje atima man gyvybę ir džiaugsmingumą...

23 š[io] m[ėn] d. buvo brolienės vardinės, sujungtos su įkurtuvėmis naujai pastatytuose namuose. Didesnėje maišytoje draugijoje pasijutau svetimas ir nereikalingas, ypač su savo gyvenimo filosofija. Tiesa, buvo ir artimesnių, man palankių ir pritariančių žmonių, bet tikras pasižmonėjimas su jaisiais pasirodė negalimas tarpe tų, kas ieško pigių gyvenimo įspūdžių. Galvojau apie tai, kaip yra svarbu apsaugoti šeimyninis židinys nuo nepageidaujamų pažįstamų, nuo neišbandytų draugų, nuo pripuolamų susidraugavimų...

Vakar buvo tylus malonus, kad ir kiek liūdnas vakaras. Su broliu vaikščiojau parke, kuris man priminė įspūdžius, senai jau pergyventus. Prisiminiau, būtent, kad praėjo jau lygiai 22 metu, kaip esu baigęs Šiaulių gimnaziją. Turėdamas prieš akis šitą ilgą tarpą, ėmiau net abejoti, ar esu savo dvasioje tiek jaunas, kiek paprastai sakausi. Dabar bijau labiau negu kitados, kad tai nebūtų tuščias pasigyrimas. Šiandien šita baimė dar padidėjo: tiek buvo nevykusi šita diena mano gyvenime. Kaip tik todėl šiandien ypatingai gailėjausi, negalėdamas išvysti saulėtai nusišypsojusį Tamstos veidą.

Panele Julija, prašau man dovanoti, kad tuo tarpu neįstengiu parašyti Tamstai linksmesnio ir džiaugsmingesnio laiško ir kad neslepiu net tikro savo ūpo, kuris gali sužadinti Tamstos sieloje nerimo. Bet kodėl Tamsta neturėtumei žinoti, kad Tamstos moralinė pagalba šiuo metu yra man reikalinga?

Poryt tikiuos rasti Tamstos laišką Palangoje. Malonu man bus patirti, kad Tamsta esi geroje sveikatoje ir kad peršalimas, kuris buvo Tamstos jaučiamas man išvažiuojant, greit praėjo be pėdsakų. Tikiuos irgi, kad Tamstos laiškai, kaip ir kitos gyvenimo aplinkybės Palangoje, duos man progos parašyti džiaugsmingesnių, įdomesnių ir malonesnių laiškų. Žinoma, šitas spėjimas nėra dar griežtas pasižadėjimas, kurį bijau daryti, turėdamas patyrimą, kaip man sunku rašyti laiškai dėl įvairių priežasčių. Bet turėkime viltį, kad ateityje nebus taip bloga, kaip dabar!

Tuo tarpu tariu Tamstai, panele Julija, tikros pagarbos ir širdingo draugiškumo žodžius.

St. Šalkauskis

Šiauliai, 1927 m. birželio 25 d.

Didžiai Gerbiamas Ponas Stasy,

...Šį vakarą ypatingai turiu palinkimo nors tokiu būdu į Tamstą prakalbėti, nes visą vakarą, ypač nuo 8-ių iki dabar – baigiantis 10-ai, skiriu prisiminimams praeito antradienio (21.VI) mūsų atsisveikinimo, truputį liūdną, bet labai malonų vakarą. Mintyse man kartojasi visas mūsų pasikalbėjimas, o galiausiai užsilieka man atmintyje paskutinieji prieš atsisveikinant Tamstos žodžiai, kurie man liks tarsi ginklas nuo įvairių kartais sukylančių abejonių apsiginti.

Jei būčiau įsitikinusi spiritizmo galia, tai neabejotinai įtikėčiau, kad dabar Tamstos dvasia tikrai randasi štai prieš mane savo nuolatinėje vietoje prie stalo. Vaidentuvės pagalba, sujungtos su Tamstos atvaizdo tikru panašumu, tampa man taip gyvas Tamstos vaizdas, kad nejučiomis pasiduodu tai džiaugsmingai nuotaikai, kuri tokiais momentais many viešpataudavo.

O kaip aš dėkinga šio vakaro taip gerom aplinkybėm, duodančiom galimybę niekieno netrukdomai kuo ilgiausiai pasilikti toje brangių vaizdų ir atsiminimų šventykloje!..

Šiuo atveju, Ponas Stasy, priimkite mano gilios pagarbos ir tikro draugiškumo išreiškimą.

J. Paltarokaitė

28–VI–27 m.

Gerbiamoji Panele Julija!

Nuoširdžiai esu dėkingas Tamstai už laišką, kuriuo Tamsta mane pasveikinai Palangoje. Iš tikrųjų tai šviesiausias momentas nuo mano išvažiavimo iš Kauno. Noriu tuojau Tamstai, bent trumpai, atsakyti, kad dar prieš išvažiuojant iš Kauno Tamsta galėtumei gauti antrą mano laišką.

Tiesa, Tamstos laiškas sykiu su džiaugsmu sužadino manyje ir nerimo, dėl Tamstos sveikatos. Kaip buvau užsiminęs pirmajame savo laiške, tikėjausi, kad mažas Tamstos persišaldymas turėjo greit praeiti be pėdsakų. Tuo tarpu, pasirodo, buvau per dideliu optimistu. Nors man dabar pasidarė neramu, bet, iš kitos pusės, esu patenkintas, kad Tamsta esi parašiusi visą tiesą (o gal net ne visą?), nes tai duoda man progos labai įteigiamai Tamstos prašyti su visu išmintingu atsargumu elgtis su savo sveikata. Nesu dar Tamstai aiškiai pasakęs, nors galėjai Tamsta padaryti išvadą iš kitų mano pasakymų, kad Tamstos sveikata turi atstoti dviejų žmonių sveikatą, ir kad be gero jos stovio būtų jau nusižengimas sudaryti šeimą. Taigi rūpintis savo sveikata Tamstai yra ypatinga prievolė ir noriu tikėti, kad Tamsta būsi pasiryžusi šitai prievolei sąžiningai ištesėti.

Prašyčiau, brangioji panele Julija, nelaikyti man už bloga šitą ilgoką „įteigimą", kurį man padiktavo nerimastis: manau, kad Tamsta visai gerai suprasi mano motyvų išmintingumą.

Didelį moralinį pasitenkinimą suteikė man visa tai, ką Tamsta esi parašiusi apie „Brandą". Tamstos posakiai man prirodo, kad Tamsta sugebi atjausti ir net išreikšti tai, kas man brangu, kuo ir man tenka gyventi. Tikiuos, kad turėsiu progos plačiau parašyti ar pakalbėti apie tai, kad yra Tamstai įdomu sąryšyje su „Brando" skaitymu. Į tiesioginį Tamstos klausimą dabar trumpai atsakysiu, kad Brandas Tamstos pacituotame pasakyme, kaip dažnokai su juo atsitinka, yra per radikalus. Aš bent su juo visiškai galėčiau sutikti vien tada, jei jis būtų pasakęs: „Kto więc ukochał jedną duszę, miłość ten w sobie prędzej wzruszy ku wszystkim ludziom"[1]. Manau, kad ir po šitos filosofiškojo pedantizmo pataisos Tamsta būsi patenkinta, kai pasakysiu, kad šituose žodžiuose yra įglaustas ir mano paskutinių laikų patyrimas, apie kurį ne kartą jau esu galvojęs. Bet plačiau apie tai prie geresnės progos.

Kaipo „didelis kritikas" negaliu praeiti patylomis ir tai, kad Tamstos laiške yra vienas nereikalingas dalykas: būtent, pasiaiškinimas dėl išėjimo „iš normalių laiškui ribų". Aš bent Tamstai jų nepripažįstu ir todėl panašūs Tamstos pasiaiškinimai yra

man nepageidaujami... Taigi lauksiu beribių laiškų! (adresas tuo tarpu – pareikalavimui).

Sustojau Mohorto pensione. Užėmiau paskutinį laisvą kambarį. Šeimininkas žadąs samdyti netoli iš čion esančią Yčo vilą, kur pusryčiai bus duodami skyrium, o pietūs ir vakarienė Mohorte. Kambarys kainuos 5 lt., valgis 9 lt. į dieną. Gyventi čia galima neblogai.

Prašau Tamstos priimti tikros pagarbos ir širdingo draugiškumo išreiškimą.

St. Šalkauskis

Palanga, 1927 m. birželio mėn. 28 d.

Gerbiamoji Panele Julija!

Nežinau, ar Tamstai teko gauti antras mano laiškas, pasiųstas dar į Kauną 28 š[io] mėn. d., kaip tuoj suimprovizuotas atsakymas į malonų Tamstos laišką, rašytą 26 š[io] mėn. d. Jei sąžinė ir darė man priekaištų, kad ilgokai buvau privertęs Tamstą laukti iš manęs laiško, tai, iš kitos pusės, man labai buvo malonu gauti pirmą Tamstos laišką, kuris jokia prasme nebuvo apspręstas turinio to, į ką atsakoma. Tuo pačiu jis man pasidarė ypač brangus, ir todėl irgi stengiuos dabar kiek galėdamas atsilyginti ir nemėginti Tamstos kantrumo apsileidimu. Būčiau tad patenkintas, jei atvykdama į Lūšę, Tamsta rastumei šitą laišką pas savo sesutę.

Manau, kad tas ūpas, kuris slėgė mane, rašantį Tamstai iš Šiaulių, negalėjo padaryti į Tamstą gero įspūdžio. Jis irgi buvo kaltas, kodėl taip vėlai susirengiau Tamstai rašyti. Dabar, rašydamas iš Palangos, nežadu jau tęsti ta pačia pakraipa, nors negaliu pasakyti, kad nieko čia man netrūktų.

Šiauliuose saviškiai norėjo mane sulaikyti, baidydami blogu oru, bet, pasitikėdamas savo laime, nesidaviau įkalbamas ir iš tikrųjų, kaip ir pernai, atvykau į Palangą sykiu su geru oru. Išskyrus mažus protarpius, jis iki šiolei yra man visai palankus. Apsirūpinęs butu, visų pirma nuėjau į paštą pareikalauti korespondencijos, bet Tamstos laiško negavau, nes, kaip dabar

spėju, atėjusi korespondencija nebuvo dar tuomet suskirstyta. Teko ieškoti paguodos gamtoje ir aplankyti savo mylimas vietas. O jų turiu čia keletą.

Visų pirma parko tvenkinys, – tasai apleistas, apaugęs ir apžėlęs senukas. Jis man yra atgyvento romantizmo simbolis, – to romantizmo, kuris ne tik istorijoje, bet ir kiekvieno žmogaus gyvenime turi savo žydėjimo gadynę ir kuris vis labiau grimzta į praeitį sykiu su patriarchališkąja bajoriškų gūžtų atmosfera. Nors šita atmosfera, istoriškąja savo prasme, yra man svetima ir nepatenkina ideologinių mano reikalavimų, vis dėlto šitas tvenkinys senukas sužadina manyje visą eilę skaudžiai malonių pasiilgimų. Gal todėl, kad jis primena ne tik istorinį, bet ir asmeninį romantizmą, kuris kaipo jaunatvės žydėjimas simbolizuoja tai, kas yra žmoguje gražiausia, skaisčiausia, kilniausia... O čia istorija žengia mašininės industrializacijos, prozaiškos mechanizacijos keliais; čia irgi pilkas kasdieninis gyvenimas su jo rūpesniais, vienodumu ir realia proza. Žiūri tad į apžėlusio tvenkinio lelijas, seki žuveles, ieškančias prasimušančių pro medžius saulės spindulių, ir nežinai, ar džiaugiesi, ar liūdi sykiu su šiomis sulaukėjusiomis gėlėmis, su šitais pamirštais sutvėrimėliais...

Antra mylima mano vieta – tai Birutės kalnas. Man šitas kalnas surištais su juo padavimais simbolizuoja didingą mūsų praeitį, taip pat paskendusią amžių eigoje, vis dėlto jame nieko nerandu, kas man bylotų apie negrįžtamą atgyvento romantizmo gadynę. Jis stiepiasi aukštyn, yra pilnas saulėto rimtumo, nemano senti, nuolat atsinaujindamas jūrų dvelkimu, ir mus dar kviečia plačiai užsimoti į ateitį. Čia tarsi plaka Birutės, mūsų Lietuvos, širdis. Ji dar jauna, ji dar galinga... Rimtis dabartyje, pasitikėjimas ateitimi, – štai pagrindiniai mano įspūdžiai iš Birutės kalno.

Nužengęs kiek toliau nuo Birutės kalno į Klaipėdos pusę, patenku į mišką, per kurį ėjo kadaise vokiečių–rusų riba. Šita pasienio vieta išliko per ilgą laiką nepaliesta žmogaus rankos, ir todėl ji daro kažkokių egzotiškų įspūdžių. Retai kada patenka čion kurorto svečiai, todėl čia susidaro visai negyvenamos ir neaplankomos vietos nuotaika. Turi čia įspūdžio, tarsi esi kažkur

toli nuo kultūringos Europos, kažkokiam nežinomam krašte. Gražus buvo oras, beklajojant man miške. Dairiausi su malonumu į visas puses. Iš vienos pusės buvo matyti pro medžius apšviesta saulės spinduliais jūra, o iš antros pusės, viršum miško, išaugo tarsi iš balto marmuro debesys. Buvo gera; tik vienas pasiilgimo klausimas lydėjo ir skubino namo žingsnius: Kodėl Tavęs čia nėra?..

Mėgstu ir jūros krantą, kuriuo grįžtu iš dykumos arba į ją vykstu. Jis nuolat gaivina, žadina energiją, džiugina akį savo nuolat kintančia, niekados visai nepasikartojančia išvaizda. Pernai šitas jūros krantas pasipuošė man melsvomis ir rausvomis neaiškaus lūkesčio spalvomis, – spalvomis, pro kurias reiškėsi mano lūkesčio objektas. Jei estetinė įsijautimo teorija turi tiesos dalį, tai mano psichologinio spalvingumo sutapimas su Palangos spalvomis yra iš tikro sustiprinto pasigrožėjimo šaltinis.

Vakare domėjausi gražiu saulėleidžiu. Tai yra vienas iš mylimiausių mano reginių. Ypač mėgstu žiūrėti į saulėleidį iš Palangos tilto. Atsirėmęs į kraštutinius turėklus, tematai vien saulę ir jūrą, į kurią ji leidžiasi. Rodos, iš laivo žiūri į šitą gamtos stebuklą. Tik čia kartais žmonės sugeba sudrumsti nuotaiką, neprisitaikydami prie momento reikalavimų. Ir man aną vakarą kiek sugadino ūpą žmonių „žygiai". Šiaip jau saulėleidis buvo nepaprastai gražus, tiesiog šaukėsi menininko, atsiprašau, menininkės...

Ketvirtą jau dieną gyvenu Palangoje ir beveik visą laisvą laiką praleidžiu gamtoje. Per šitas keturias dienas tik du kartu teko kalbėti su mano draugu, kuris apsigyveno tame pačiame Mohorto pensione. Šiaip jau visą laiką pasilieku vienas. Negalėdamas sutikti to, kas būtų pageidaujamas, beveliju su niekuo nesusitikti. Bijau, kad tai nebūtų nusižengimas prieš Brando pasakymą, apie kurį Tamsta man rašei.

Štai koks yra mano gyvenimas Palangoje. Nepaminėjau tik apie savo kuraciją, kuria, žinoma, sąžiningai rūpinuosi, tikiuos, su geru sėkmingumu. Gyvenimu Mohorto pensione esu irgi patenkintas, taip kad, rodos, galėsiu čia pasilikti iki galo.

Kaip esu jau Tamstai rašęs, mūsų šeimininkas yra išnuomavęs Yčo vilą „Jūros akis“ (Birutės ir Basanavičiaus prospektų kampe). Manau, kad liepos pradžioje ten bus dar laisvų kambarių. Iš ten reiktų vaikščioti pietų ir vakarienės į Mohorto pensioną. Tai sudarytų kelias minutes kelio. Kaip jau rašiau (kartoju tam atvejui, jei Tamsta mano antro laiško nebūtumei gavusi Kaune), valgis ir kambarys kainuoja 14 lt. Jei Tamsta apsispręstumei sustoti „Jūros akyje“, galėtumei Tamsta parašyti mūsų šeimyninkui šitokiu adresu: p-nas F. Kudirka, Mohorto vila, Mickevičiaus g. 3 Nr., Palangoje.

Mano laiškas netikėtai išėjo iš „normalių laiškui ribų“, bet dėl šito dar nesiaiškinu. Bijau tik, kad jame ne viskas bus Tamstai įdomu, nes, paskendęs praplitusiose ribose, nesu dar priėjęs prie labiau įdomių ir labiau mums aktualių klausimų. Tai bandysiu daryti jau kitą kartą, o tuo tarpu prašau Tamstos, brangioji Panele Julija, priimti mano tikros pagarbos ir širdingo draugiškumo žodžius.

St. Šalkauskis

Palanga, 1927 m. birželio mėn. 30 d.
Mano adresas tuo tarpu: iki pareikalavimo.

Gerbiamoji Panele Julija,

Rašau Tamstai iš Klaipėdos, kur esu atvykęs įvairiems reikalams atlikti ir kur, turėdamas kiek laisvo laiko, nerandu nieko geresnio kaip parašyti Tamstai keletas žodžių. Tai daryti ragina mane be galo man malonus antrasis Tamstos laiškas iš Kauno; o be to, turiu dar įspūdį, kad mano laiškas, pasiųstas Tamstai į Lūšę, kad ir buvo ilgesnis už „ilgiausią“ Tamstos laišką, vis dėlto išėjo kiek vienašališkas, kaipo neatsakąs per plačiam mano užsimojimui.

Su dideliu malonumu iš mūsų ikišiolinio susirašinėjimo esu patyręs, kad mūsų laiškuose atsispindi gana dažnokai panašių jausmų ir vienodų rūpesnių aidai. Tai prirodo, kad esame sau jau tiek artimi, jog mūsų gyvenimai eina jau priklausomybėje vienas nuo antro. Šita priklausomybė, jei vienu atžvilgiu mus

suvaržo, tai iš kitos pusės papildo kiekvieną gyvenimą skyrium. Aš bent tai jaučiu labai aiškiai ir todėl, atsiskyręs nuo Tamstos bent kiek didesniu atstumu, taip realiai pajutau Tamstos trūkumą. Kaip Tamstai esu jau kelis kartus sakęs, nesu visai suharmonizuotas žmogus, ir būtent todėl, kad mano pobūdis ir emocionalinis gyvenimas apskritai yra gerokai sudrumstas dėl sveikatos susilpnėjimo ir chroniško pervargimo. Jei protas ir valia, kitaip tariant, mano būdas padeda man išvesti gyvenime maždaug racionalią liniją, tai dar nereiškia, kad pigiai man duodasi šitas laimėjimas ir kad aš nežinau svyravimo, skaudžios kovos ir susilpnėjimo momentų.

Šituo atžvilgiu Tamstos prigimtis yra žymiai sveikesnė ir žymiai harmoningesnė, nors Tamstos auklėjimosi bei lavinimosi darnas toli gražu nėra dar pakankamai išdavus. Tamstos laiškai yra tam visai geras prirodymas. Juose, kaip apskritai Tamstoje, randu tai, ko man trūksta, – tąjį harmoningą ir pilną pergyvenimą, kuris taip mane žavi džiaugsmingu jaunumu. Tokia pat nuotaika aš džiaugiuos tik būdamas Tamstos draugijoje ir dar kiek laiko po to: kažkokia stebuklinga jėga padaro tuomet mane jaunesnį, sveikesnį, stipresnį, ramesnį, harmoningesnį ir net geresnį. Bet reik man kiek ilgesniam laikui Tamstos nematyti, kai imu irti ir kentėti ne tik moraliai, bet ir fiziškai, tikra šito žodžio prasme.

Ir vis dėlto, kai imu svarstyti ateities perspektyvas, kartais matau ten tokių dalykų, kurie atima man protarpiais drąsą gyventi, ir, rodos, momentais būčiau dėkingas likimui, kad jis nutrauktų mano gyvenimo giją. Brangioji, brangiausioji panele Julija, prašau dar kiek kantrumo: esu juk pasižadėjęs ir apie tai Tamstai pasakyti ar parašyti, bet tam reiktų daugiau laiko pašvęsti, nuosekliai dalyką išdėstyti. Nenoriu šito kalbamo dalyko paslėpti, nes Tamsta čia man gal sugebėsi net padėti, mane pirm gerai supratusi.

Bijau, kad ir šitas laiškas sužadins Tamstoje nerimo, nors jis yra padiktuotas švelniausių jausmų ir didelio dėkingumo už Tamstos nuoširdų nusistatymą. Norėčiau dar daug ką parašyti, bet laiškas, kaip ir laikas, atsisako priimti daugiau mano žodžių.

Prašau man dovanoti šitokį „rašto perteklių" ir sykiu priimti tikros pagarbos ir širdingo draugiškumo išreiškimą.

St. Šalkauskis

Klaipėda, Centrinė kavinė, 1927-VII-2 d. 7 val. vak.

Didžiai gerbiamas Ponas Stasy,

Jau trečia diena, kai aš Panevėžy, ir nežinau tikrai, kada būsiu Petreliuose. Esu tarsi nusistačiusi vakare išvažiuoti, bet negaliu užtikrinti, ar ištesėsiu savo nusistatymą, nes žinau Jo Ekscelencijos[2] vaišingumą.

Jaučiuosi čia nepaprastai gerai. (Pavartoju „nepaprastai", kad išskirčiau iš paprastai esamų gerų aplinkybių, t. y. gerą mano dvasiai aplinką, kurią čia turiu.)

Ekscelencija daug laiko skiria pasikalbėjimams su manimi, iš kurių, kaip rodosi, ir paaiškėja mano minčių, gyvenimo – ateities horizontas. O aš, kaip patyriau save, labai mėgstu mintimis žvelgti į tą gražią ateities perspektyvą ir čia, atviram pasikalbėjime, dažnai užsiminti apie tai. Taigi mano pokalbiuose dažnai vartojamas Tamstos vardas – tai man teikia ypatingo džiaugsmo, kad čia jau turiu galimybę nesislėpti su savo jausmų gyvenimu, juo gyventi ir dar turėti kartais išmintingo pritarimo.

Ir išorines aplinkybes čia turiu labai geras, tarsi pritaikytas ramiai mano dvasios būklei. Vyskupo namas apsuptas sodų žalumynais, izoliuotas nuo miesto triukšmų ir pašalinių žmonių. O man skirtas kambarėlis ypač jaukus, malonus, langu į sodą, antram aukšte.

Jaučiu, kad čia ne Kaunas, kad niekas netrukdo gražioms svajonėms bujoti; o kad jomis per daug nenutolčiau nuo gyvenimo tikrovės, apsaugo mane rimti pasikalbėjimai su Ekscelencija, kartais kiek realesniais klausimais. Trumpai tariant, mano atostogų pradžia yra labai nusisekusi ir duoda vilties tolesnei gerai jų eigai.

Būčiau labai patenkinta žinoti, kad ir Tamsta visais atžvilgiais jautiesi gerai. Tikiuos, bet gaila, kad negaliu paskutiniu laiku tuo įsitikinti laišku bei patirti matant Tamstą ir turint galimybę pasikalbėti.

O juk netrukus tai, tikiuos, bus galima, kad ir Palangoje?

Turėčiau pagal pasižadėjimą šįsyk atsakyti plačiau į Tamstos laišką, paskutinį, gautą dar Kaune, bet, prisiminus pasimatymą, esu linkus ir tas temas palikti asmeniškam pasikalbėjimui. Ypač kas liečia „Brandą".

Šiuo atveju dėl vėlyvos vakaro valandos telieka man pareikšti Tamstai tikrą pagarbą drauge su nuoširdžiu bei pastoviu draugiškumo jausmu.

J. Paltarokaitė

Panevėžys, 3.VII.27 m.

Gerbiamoji ir Brangioji Panele Julija!

Šiandien rytą ėjau į paštą su pilnu įsitikinimu, kad Tamstos laiškas laukia pareikalavimo. Deja, su nieku teko pasukti iš pašto. Išaiškinau Tamstos tylėjimą tuo, kad keliaujant ir besilankant į svečius sunku yra rasti tinkamų aplinkybių laiškams rašyti; tai juk ir man kliudė Šiauliuose susirengti parašyti Tamstai pirmąjį laišką. Bet, žinoma, galėjo būti Tamstai ir kitų priežasčių...

Nors į Lūšę esu jau Tamstai pasiuntęs du laišku ir nežinau, kiek ilgai Tamsta ten ar Petreliuose išbūsi, vis dėlto rašau dar kartą tuo pačiu adresu, nes dėl įvairių priežasčių šiandien kaip tik jaučiu reikalą su Tamsta pasikalbėti raštu. Šiandien (1927-VII-5 d.) būtent vakare sueina lygiai pusė metų, kaip esu Tamstai parašęs pirmą laišką. Atsimenu, aną vakarą su tvirta nuotaika buvau pargrįžęs namo po išpažinties ir pasitarimo su dvasišku savo tėvu ir prieš einant gult parašiau, neilgai galvodamas, Tamstai laišką, kurį per Tris Karalius paleidau į pašto dėžutę tam, kaip pasirodė, kad jis niekados Tamstos nepasiektų.

Tamsta kadaise esi pareiškusi norą žinoti šito žuvusio laiško turinį. Rašydamas vėliau antrąjį laišką, prisiminiau žodis į žodį pirmąjį savo laišką ir jį užsirašiau. Štai kaip jis ištisai atrodė: „Gerbiamoji, Turėdamas reikalą su Tamsta pasikalbėti, prašyčiau, jei Tamsta apskritai nuo pasikalbėjimo neatsisakytumei, man pranešti, kada ir kur mudu galėtume susitikti, nekreipdami į save žmonių akis. – Man gerai tiktų artimiausias

sekmadienis, jei būtų pakankamai laiko Tamstai man atsakyti. Šiaip jau gerai supantu, kad mudviejų susitikimui gali būti nemaža įvairių kliūčių, ir todėl esu pasiruošęs laukti ilgiau geros progos. – Teikis Tamsta priimti tikros pagarbos išreiškimą (parašas). Kaunas, Aleksotas, Veiverių g. 25, b. 8. – 1927 m. sausio mėn. 6 d.“

Šitą laišką, parašytą jau po 12 val. nakties, paskui radau negudriai suredaguotą, kas iš dalies paragino mane rašyti Tamstai tinkamiau suredaguotą laišką, kuris jau pateko į Tamstos rankas ir suvaidino savo rolę mūsų susidraugavimo istorijoje.

ir pradėtą ir nebaigtą dėl vėlyvo laiko laišką tęsiu šian- l. 6 d.) jau kiek kitokiose aplinkybėse. Būtent, šian- teko sulaukti Tamstos laiškas iš Panevėžio. Jo tvirta nga nuotaika, pasitikėjimas ateitimi ir šiaip jau graži asios pusiausvyra ne tik padarė į mane malonų įspū- log mane sugraudino. Atsimenu, su tokiais pat jaus- iau Tamstos papasakojimų kovo mėn. 15 d., kai, laike sivaikščiojimo Kęstučio gatvėje, Tamstos harmoninga a mane žavėjo ir sykiu graudino. Matyti, iš tikro Pane- s, kitaip tariant, vyskupo draugija ir pasikalbėjimas su juo, turi Tamstai palaimingos įtakos, kuri Tamstą auklėja, stiprina, harmonizuoja ir sykiu priartina prie mano idealų. Todėl man pasidarė taip ramu ir gera šiandien, kai Tamstos laiškas tam tikra prasme ir mane įjungė į Panevėžio atmosferą. Taip, brangioji panele Julija, bendrų idealų meilė, platus bendrų interesų ratas ir turtingas dvasinis bendravimas, – štai kas yra vertingiausias laidas šeimyniško susidraugavimo pastovumui, padorumui, gražumui. Ir kiekvieną kartą, kai man tenka patirti, kad Tamsta eini šita pakraipa, tikrai džiaugiuos ir stiprėju viltimi. Šituo atžvilgiu jaučiu, kad Panevėžy turiu garbingą sąjungininką. Toks bent yra bendras mano nujautimas.

Kai palyginu dabar tą įspūdį, kurį yra padarę į mane Tamstos laiškai, ir ypač paskutinis Tamstos laiškas, su įspūdžiais, kurių Tamsta turėjai patirti iš mano laiškų, jaučiuos skoloje pas Tamstą. Juk mano laiškai, jei ir galėjo džiuginti Tamstą vienu

atžvilgiu, tai neišvengiamai turėjo kelti nerimo kitu atžvilgiu, ir ypač tai tenka pasakyti apie paskutinį mano laišką iš Klaipėdos. Gailiuos, kad nesu tobulesnis, harmoningesnis, stipresnis, bet būdamas toks, koks esu, nenoriu ir negaliu net slėptis, nes Tamsta privalai žinoti mano vidaus kovas ir kentėjimus, pirma, todėl, kad Tamsta tinkamu nusistatymu galėsi aplengvinti mano vidaus laimėjimus, o antra, todėl, kad šitos kovos ir šitie kentėjimai iki šiolei buvo ir, tikiuos, ateityje bus dvasinės mano pažangos ir tobulėjimo kelias.

Todėl, kaipo būsima mano gyvenimo draugė, Tamsta neprivalai baidytis mano nerimstančia dvasia, tuo nuolatiniu pynimu kentėjimo su džiaugsmais, kuris sudaro viešpataujančią nuotaiką mano vidaus gyvenime. Tamsta neturi bijoti šitos nuotaikos jau todėl, kad ji negresia nieku pavojingu Tamstai asmeniškai. Tamsta juk turėjai jau pakankamai progos įsitikrinti mano Tamstai jausmų tvirtumu bei pastovumu ir lojaliu dvasinio susisaistymo supratimu. Jei, kaip esu rašęs paskutiniame savo laiške, ateities perspektyvos tam tikra prasme mane baugina, tai baimė čia liečia tai, kas paprastai gyvenime įvyksta, kas šitą gyvenimą padaro prozaišku, nuobodžiu, demoralizuojančiu ir užčiulpiančiu į pilko realizmo pelkes. Reik tik apsidairyti aplink, kad galima būtų patirti, jog gyvenime devyniasdešimt atsitikimų iš šimto, kuo mažiausia, priklauso prie tokios degradacijos, traukiančios žmones žemyn. Po to Tamsta turėsi sutikti, kad pasibaisėjimas šitokia degradacija yra jau pirma sąlyga apsidraudimui prieš ją. Todėl irgi mano vidaus kovos turėtų vesti mane ir Tamstą ne degradacijos, bet kilimo keliais, jei Tamstoje būsiu radęs dalyko supratimą arba bent norą jį suprasti ir pasiryžimą realizuoti mūsų gyvenime tą aukštesnį idealą, kuris mano ieškomas ir kuriamas kontraste su tuo, kas paprastai atsitinka kasdienio gyvenimo pilkumoje.

Štai kokią prasmę turi tos mano vidaus kovos, kurios rado atgarsį mano laiškuose. Esu pasižadėjęs prie geresnės progos plačiau apie tai papasakoti ar parašyti, bet kadangi tokia proga gali pasitaikyti kiek vėliau, tai jau šiandien bendrais posakiais esu nusakęs dalyko turinį. Šiuo laiku rašyti plačiau negaliu jau

todėl, kad formuluoju ateitininkų principus bei pareigas ir ruošiu porą prakalbų ateitininkų konferencijai.

Iš Tamstos laiško rašysenos ir minčių eigos iš tikro turėjau progos konstatuoti, kad Tamsta jau ilsiesi ir harmoningai susitelki rimtyje. Šita pakraipa ir aš jau einu čia Palangoje. Šiauliai paprastai išmuša mane iš vagos ir išblaško. Ogi čia esu jau gerokai pasitaisęs, juo labiau kad šitais metais man pasisekė gerai apsigyventi ir tinkamai sutvarkyti valgio klausimą. Gydymasis irgi davė jau save teigiamai pajausti.

Dar kartą dėkodamas Tamstai už malonų ir gražų Tamstos laišką iš Panevėžio, pareiškiu Tamstai tikros pagarbos ir širdingo draugiškumo jausmus.

St. Šalkauskis

Palanga, 1927 m. liepos mėn. 6 d.

P. S. Iš didelio rašto iš tikro išeinu iš krašto. Rašyčiau dar daugiau, kad nebūtų pritrūkę to pačio popieriaus: ir taip jau nepadoriai surankiojau atskirus lakštelius. Tai bene bus jau paskutinis laiškas į Lūšę: lauksiu Tamstos čion atvažiuosiant. –

St. Š.

Gerbiamasis ir Brangiausias Ponas Stasy!

Nuostabus šio vakaro gamtos grožis, kuriuo tik prieš valandėlę turėjome progos taip maloniai drauge su Tamsta pasigėrėti, vėl many ugdo ir gaivina tą gilų sielos džiaugsmingumą, kuris leidžia man jaustis laimingai. Tie švelniai spalvoti vaizdai, ramumas ir žavingas romantiškas neapmatomų horizonto linijų paslaptingumas mane taip sužavėjo, kad, nenorėdama jųjų pakeisti į poilsio saldžius sapnus, noriu dar tais vaizdais pagyventi, dar pasigėrėti, perduodama savo jausmų bei minčių nuotrupas Tamstai, Ponas Stasy, kuris savo kilniais jausmais mane iškeliate iš to pilko gyvenimo sūkurių, per kurių rūkus žmonės nemato tų pasaulio grožybių, to nuostabių spalvų švelnumo, kuriuo Sutvėrėjas taip gausiai apdovanojo mūsų žemę, visą pasaulį.

Taip, mano Brangusis Ponas Stasy, Tamsta neabejotinai esi priežastis mano džiaugsmingumo dabartyje, mano laimingumo žvelgiant į ateities perspektyvą ir siekimo pastovios laimės Amžinatvėje...

Tamsta man įkvepi meilę gamtai, pasauliui, visiems žmonėms!

Aš tą malonią gamtą nuo pat mažens visad mėgau, ja džiaugiausi, gėrėjausi, bet dabar dar daugiau ją pamilau. Daugiau pastebėdama joje grožio, daugiau stebuklingo Apvaizdos sutvarkymo, giliau jaučiu jungdama savo jausmus Tamstai su tomis padangių ir jūrų grožybėmis – jų spalvingumu, skaidrumu...

Aną neužmirštamą dieną (VII.03), pameni Tamsta, kaip gėrėjomės mudu tos dienos saulėtumu, skaidria mėlyne dangaus ir vandens. Nė vienas debesėlis nedrumstė tos klasiškos giedros!..

... O kai žvelgiu į ateities perspektyvą – matau gražų vaizdą, padavę sau rankas, kaip gyvenimo neatskiriami draugai, einame į gyvenimą ne vien tam, kad skaidria padange gėrėtumės, ne tam, kad saulėtais takais vaikščiotume, bet kad, ir gyvenimo debesims užėjus, nenusilptume dvasia, o vienas kitą stiprintume ir remtume, kad gyvenimo uždavinį tinkamiausiai atliktume...

Su ankstyva dienos šviesa priimkite, brangusis Ponas Stasy, širdingiausį mano pasveikinimą drauge su tikros pagarbos ir giliausių jausmų išreiškimu.

J. Paltarokaitė

Palanga, 14–15 liepos 1927 m.

Brangiausioji Panele Julija!

Rytoj tikiuos gausiąs Tamstos laišką, bet kadangi negalėsiu tuoj atsakyti, tai rašau jau šiandien. Vakar Tamsta turėjai jau atvykti Kaunan ir rasti mano laiškelį. Todėl irgi vakar daug apie Tamstą mąsčiau, lankydamasis į tas vietas, kur turėjau laimės būti sykiu su Tamsta. Iš ryto buvau nuėjęs pažiūrėti į „ilgesio tvenkinį". Oras buvo gražus, bet tvenkinys jau buvo nebe toks, kokiu kad jis buvo anksčiau ir ypač birželio mėnesio pabaigoje. Vilties jau nebėra: šią vasarą prie jo nesilankys mano mylimoji...

Popiet buvau nuėjęs į „švedų kalną“. Kelias šitą kartą pasirodė man ilgesnis ir sunkesnis, nors ir nebuvau taip toli nužygiavęs, kaip kad buvom sykiu nuėję. Tiesa, oras buvo gražus ir gaivinąs. Priėjau prie pušelės, kuri saugojo mus nuo lietaus: ir dabar dar jos šakos tarsi kviečia praeivį į savo globą. Paskui ieškojau tos mažos pušaitės, po kuria sudėjome pasagos dalį; bet ir šį kartą jos man nepasisekė surasti. Šitas nepasisekimas paskatino mane ryžtis dar kartą apsilankyti į tą pačią vietą ir laimės ieškoti. Tuo tarpu turėjau grįžti vakarienės pavalgyti ir brolį išlydėti. Iš tos kelionės į švedų kalną siunčiu dabar Tamstai du spygliu nuo globojusios mus pušelės ir kelias gėleles, nuskintas prie upelio, kur paprastai sustodavom skinti neužmirštuolių. Tai bus mažas prirodymas tos atminties, kuri kupina yra mylimojo asmens...

Sykiu vakar popiet turėjau tarsi vidaus įsitikinimą, kad ir Tamsta manęs nepamiršti. Manau net dabar, kad Tamsta sugebi tai padaryti kažkokiu gražesniu ir džiaugsmingesniu būdu. Kaip parodė Tamstos atsisveikinimo laiškas, Tamstos prigimtis yra sveika, tikslinga ir džiaugsminga, kad ir sunkesnius gyvenimo momentus Tamsta sugebi pagražinti naujų vilčių paguoda. Aš įstengiu daug iškentėti ir tik kentėjimo žygiu laimėti galutinę harmoniją. Kaip aš džiaugiuos, kad šituo atžvilgiu mes esame skirtingi ir viens antrą papildome.

Mano sesuo jau yra atvykusi į Palangą. Tačiau su ja nesu dar įsikalbėjęs kaip reikiant, nes sykiu su ja vieši čia ir mano brolienė. Rytoj savo brolienę išlydėsime į Šiaulius per Klaipėdą. Šiomis dienomis išvažinės iš Palangos ir daugelis kitų pažįstamų. Taigi ateina tikro poilsio ir rimties dienos. Iki šiolei vis turėjau rūpesnių ir turėjau krutėti visokiais reikalais. Gal kiek nutuksiu!

Apie mudu ima jau žmonės kalbėti ir jungti mus į porą. Ponas Turauskas neiškentė net manęs nepakalbinęs šituo klausimu. Jis man pranešė, kaipo netikėtiną naujieną, kad, žmonių žiniomis, aš vedąs p[ane]lę Paltarokaitę. Jis teiravęsis pas Paukštelį dėl šito dalyko ir gavo atsakymą, kad iš tikro žmonės apie tai kalba. Tą pačią dieną mano draugas, kuris valgo sykiu su manim Mohorte, kalbėjo man apie Juliją, vieno bažnytinio hierarcho

giminaitę, kuri gerai tiktų man į žmoną. Tikiuos, tuomi kalbos dar nesibaigia: žmonės ieško sensacijos.

Tikiuos, ateityje sugebėsiu parašyti Tamstai su geresne nuotaika, o tuo tarpu, brangiausioji mano drauge, prašau priimti širdingiausių mano jausmų išreiškimą.

Tamstos

Stasys Š.

Palanga, 1927-VIII-2 d.

Brangiausioji Panele Julija!

Širdingai ačiū už Tamstos laišką, rašytą 9 š[io] mėn. d. Tasai mano asmenimi susirūpinimas, kuris dvelkia beveik iš kiekvieno jo posakio, yra labai brangus man prirodymas, kiek Tamstos jausmai yra man palankūs. Šitokis Tamstos nusistatymo rimtumas verčia mane ypatingai skaitytis su Tamstos nuotaika ir, kiek galima, taupyti Tamstos įspūdingumą. Dėl šitos priežasties negaliu dabar nedaryti sau priekaištų, kad mano ne visados aiški nuotaika, kuri dažnokai prasiveržia aikštėn mano laiškuose, nejučiomis persiduoda Tamstai ir ardo Tamstos rimtį. Taip, brangioji panele Julija, aš negaliu atvirai nepripažinti, kad mano savijauta yra labai sudėtinga ir emocionaliu, ir moraliu atžvilgiu. Užtikrinu tik Tamstą, kad mano jausmų Tamstai ir mano prisirišimo prie Tamstos tvirtumas yra vis dėlto mano nuotaikoje visados pastovus dalykas. Ir dabar, gavęs nuoširdų Tamstos laišką ir kankindamasis ilgesiu ir baime dėl nepakankamai tikro savo likimo, kuris gali paveržti ir Tamstos likimą, rodos, būčiau laimingas, jei šiuo metu galėčiau priklaupti prie Tamstos kojų ir, jas apkabinęs, širdingai pasiguosti pas mylimąjį asmenį. Štai tikra mano savijauta šiuo metu. Norėdamas ją smulkiai nupasakoti, daug turėčiau rašyti, ko tuo tarpu padaryti negaliu, besiruošdamas jau į kelionę arba, tikriau, gyvendamas jau jos nuotaikoje. Atvykęs į Kauną, turėsiu šiuos trumpus savo posakius Tamstai tinkamai paaiškinti.

Dėl sveikatos galiu dabar paaiškinti, kad Tamstos baimė pasirodė čia visai nepamatuota, nes kaip tik paskutiniais laikais ėmiau žymiai taisytis. Ramiau gyvenu, mažiau krutu, rečiau susieinu su žmonėmis, – todėl ėmiau kiek tukti, tuo tarpu kad

iki šiolei svorio visai nebuvau padidinęs. Taip pat pasitaiko geriau pamiegoti. Gaila, kad kaip tik tokiomis aplinkybėmis tenka iš Palangos išvažiuoti. Tiesa, moraliai tolimesnis mano čia buvimas pasidarė man visai neįdomus ir net sunkus.

Norėdamas dargi palyginti dabartinį savo sveikatos stovį su praėjusių metų stoviu, buvau nuėjęs pas savo gydytoją, kuris ištyrė mane visais atžvilgiais ir rado, kad mano sveikata nėra pablogėjusi jokiu atžvilgiu. Galima tik gailėtis, kad šios vasaros rūpesniai nedavė man pakankamai gerai pasitaisyti. Bet geros išdavos galės pasireikšti dar kiek vėliau, jau Kaune.

Šis mano laiškas yra iš Palangos jau paskutinis, žinoma, šitą vasarą, norint išsireikšti su atsargiu tikslumu. Iš Šiaulių parašysiu Tamstai dar kartą. Labai gailiuos, kad negalėsiu daugiau turėti laiškų iš Tamstos iki atvažiuosiant į Kauną. Mažą dar viltį turiu gauti iš Tamstos laišką rytoj prieš išvažiuojant. Tai būtų maloni dovana į kelionę!

Ačiū už randamą gėlelę, kurią Tamsta teikeisi pridėti prie paskutinio savo laiško. Ji, tarsi raudonas orderis, prilipo prie laiško ir pro jos lapelius skaičiau Tamstos parašytus žodžius. Maža smulkmena, o kaip ji maloni, kai ji pareina iš mylimos rankos! Geisčiau, kad visi šitie mano pareiškimai pakeltų Tamstos, brangiausioji panele Julija, nuotaiką, nes juose neginčijamai juk glūdi širdingiausi jausmai prie Tamstos prisirišusio

Stasio Š.

Palanga, 1927 m. rugpjūčio mėn. 12 d.

Mano Brangioji Panele Jule!

Rašau Tamstai, norėdamas įspėti, ką reiškia mano atsisakymas nuo šios dienos paskaitos. Būdamas gerokai pavargęs ir neturėdamas tinkamo laiko atsilsėti, nutariau padaryti šiandien pertrauką savo darbuose, juo labiau kad paskaitos parašymas pareikalautų šiandien iš manęs per daug pastangų. Ogi vakare turėsiu dar ilgoką posėdį. Taigi iš dalies savęs taupymas ir lepinimas reiškiasi mano šios dienos apsileidime. Manau, kad šito paaiškinimo pakaks, kad Tamsta galėtumei būti rami.

Po to, kai esu matęs Tamstą vakar gerame ūpe ir džiaugsmingai nusiteikusią, nusiraminau ir aš dėl paskutinio nemalonumo, kurį Tamstai teko taip skaudžiai atjausti. Tikiuos, kad gyvenimo bandymai neparblokš Tamstos moraliai, ir kad iš kiekvieno tokio bandymo Tamsta išeisi kaskart tvirtesnė ir kaskart turtingesnė išmintingai sunaudotu patyrimu. Jau iš to, kas Tamstai, mano brangiausioji Jule, teko patirti, gali Tamsta spręsti, kad mano įspėjimai dėl gyvenimo sunkenybių nebuvo tušti ir kad Tamstos gyvenimas, sujungtas su mano likimu, pareikalaus dar iš Tamstos tokių aukų, kokių Tamsta dabar ir numatyti negali. Iš to, ką esu matęs ir patyręs šiais metais, esu tikras, kad Tamsta, eidama su manimi sykiu į gyvenimo kovą, garbingai pakelsi šitos kovos sunkenybes ir ištikimai ištesėsi mylimiausios mano gyvenimo draugės pareigose.

Dovanok, mano brangiausioji, jei šitas laiškas neišėjo toks, koks jis turėtų būti ir kokiu aš norėčiau jį padaryti kitokiose aplinkybėse. Bet šiandien esu nusistatęs kiek atsilsėti ir todėl rašau ant greitųjų tik tai, kas ateina galvon visai pripuolamai. Tikiuos, jog kiek moralizuojantis mano laiško tonas nepaspirs Tamstą abejoti apie mano jausmų gilumą bei tvirtumą ir mano draugiškąją pagalbą Tai, kurią Apvaizda man skiria į gyvenimo draugę.

Tamstos

Stasys Š.

Kaunas, 1927 m. lapkričio 11 d.

Mano brangiausioji Jule! Tai yra pirmas laiškelis, kurį rašau savo žmonai ir dar – iš savo kambario į jos kambarį. – Laiko trūksta, skubinu: su ponia Čiurlioniene nepasisekė susiskambinti. Ponia Pakštienė pasižadėjo apsilankyti. Dr-as Pakštas gal atvyks vakare iš Naumiesčio ir vėliau apsilankys. Užtat netikėtai pasižadėjo būti pas mus Algirdas[3], kuris prašė tarti Tau daug labų dienų. Bučiuoju Tavo rankeles.

Tave širdingai mylintis

Stasys

1928-III-11 d.

Mano Mylimiausioji!

Ačiū širdingai už Tavo ilgą ir malonų laišką. Mano laiškas tiek buvo trumpas ir neįdomus, kad įgavau noro parašyti Tau į Mažeikius, kad bent kiek Tau atsilyginčiau ir praneščiau, jog pas mus ir su manimi viskas tvarkoje. Buvau labai patenkintas sužinojęs, kad Tau su važiavimu į Petrelius labai gerai pasisekė. Kad lygiai gerai pasisektų grįžtant atgal!

Aš jaučiuosi gerai. Tiesa, buvau vieną vakarą kiek pabūgęs, kai sąryšyje su mano viduriais staiga pakilo mano temperatūra. Bet kitą dieną buvau jau sveikas ir nenukentėjęs nuo šito siurprizo. Matyti, vaistų apstumas ir dargi grietinėlė, gerokai riebi, trumpam užkenkė mano viduriams. Dabar esu atsargesnis su vaistais ir valgiu.

Tėvai laikosi neblogai. Tėvas net paskutiniu laiku pagerėjo.

Porą kartų teko apsilankyti kinematografe. Tai vienintelis įvairumas, kuriuo nuo Tavo išvažiavimo teko išsiblaškyti. Šiaip jau gyvename ramiai ir taikiai paprastoj nuotaikoj.

Šiandien irgi daug netenka rašyti: pirma, nesu tikras, kad mano laiškas ras Tave Mažeikiuose; antra, už kelių minučių tarnaitė eina į miestą ir turės įmesti laišką į pašto dėžutę.

Visi mūsiškiai siunčia Motinai ir Tavo seserims širdingą pasveikinimą; prie šio pasveikinimo aš prisidedu visa širdimi. Be to, prašau perduoti mano pagarbą ir sveikinimą poniai Huščienei[4] ir poniai Opulskienei[5]. Tave širdingai ir daug kartų bučiuoju.

Tavo kaip visados

Stasys

Šiauliai,
1931. II. 12.

Mano brangiausioji,

Pas tėvą, pasirodo, yra lengvas gripas su plaučių uždegimu. Padėtis rimta, bet ne be vilties. Jei šiandien vakare ir rytoj iš ryto neįvyks pablogėjimas, rytoj perpiet, t. y. apie 3 val., būsiu Kaune. Jaučiuos neblogiausiai, kaip ir visi čia Šiauliuose, susirinkę

aplink tėvą. Tik Nina[6] jaučiasi blogiau už kitus, nepasiliuosavusi nuo gripo. Esame visi suvažiavę, be išimties. Nėra tik vyrų ir Tavęs, t. y. papildomosios pusės. Motina ir visi kiti prašo Tave bučiuoti ir tarti daug labų dienų. Taigi iki rytojaus tariu Tau iki pasimatymui! Bučiuoju Tave daug kartų labai širdingai.

Tavo

Stasys

Šiauliai,
1931. IX. 26.

(Atvirukas)

Prof. St. Šalkauskis,
Dr. K. Hach klinikā,
Mežaparks, Ezermalas ielā 34
Rīgā,
Latvija
J. M.
Poniai J. Šalkauskienei
Stoties aikštė 3 bt. 1
Klaipėdoje
Lietuva
Rīgā, 1933. II. 28.

Mano brangiausioji Jule!

Turbūt nekantriai lauki jau iš manęs žinių. Tiesa, šį laiškelį esu užadresavęs jau vakar lovoje, bet lovoje labai sunku rašyti, o dargi turėjau parašyti kan. Šidlauskui[7] laiškelį su pasveikinimu. – Dvi dienas gulėjau lovoje; ilsėjaus, kol ėjo kai kurie tyrinėjimai, ir pratinaus prie naujos dietos. Šiandien daktaras leido atsikelti ir kiek pasivaikščioti klinikoje. Atsilsėjęs jaučiuos gerai. Nieko naujo tuo tarpu pas mane neranda; na, bet tepagydo seniau nustatytus negalavimus, ir tai bus gerai. Jau pataisė šiek tiek mano miegą; dieta čia atsargesnė negu kitose klinikose ir todėl galima tikėtis geresnių išdavų. Vis dėlto esu čia jau valgęs varškinį sūrį, saločius, net saločius iš agurkų, žemuoges ir kt. Viso ko duoda po truputį, bet labai įvairiai. Valgau vis dėlto daug ir su malonumu.

Šiandien buvo pirmas geras rezultatas. Daktaras tikisi gerų gydymo laimėjimų, nes teigia, kad apskritai esu sveikas žmogus. Aš visą laiką dar žiūriu į visa tai su dideliu atsargumu: tiek jau turėjau apsivylimų po labai gerų vilčių. Šiaip jau klinika daro labai gerą įspūdį ir nenusileidžia visoms toms klinikoms, kuriose esu buvęs užsienyje. Kambarį turiu kuklų, už kurį mokėsiu (sykiu su užlaikymu) mūsų pinigais sumokant dvidešimt litų. – Prieš išvažiuodamas iš Šiaulių įmečiau Tau stotyje laišką, tik paskui pradėjau bijoti, ar per išsiblaškymą kartais nesu nurodęs Kauno miestą. Rašyk kuo daugiausia, kaip gyvenat su Juliuku Klaipėdoje, kaip laikosi ponai Antanai[8], apskritai kas naujo Jūsų padangėje. Nepamiršk pasveikinti p. Emiliją[9]. Rašau gulėdamas, daug rašyti negaliu. Tave ir Juliuką širdingai bučiuoju, ponams Antanams siunčiu nuoširdų pasveikinimą.

Tavo

Stasys

Šiauliai, 1933 m. birželio 25 d.

Mano brangioji Jule!

Vakar iš ryto gavau Tavo laišką sykiu su pasu, o šiandien apie 3 val. popiet vykstu į Rygą. Buvau patenkintas, kad nereikėjo nervintis dėl paso vėlavimosi. Už tai ir už laišką širdingai ačiū.

Siunčiu Tau Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės relikviją, kurią pamiršau Šiauliuose Tau perteikti. Aš imuosi su savimi mažą josios altorėlį; nenoriu, kad ir Tu skirtumeisi su Šv. Terese.

Taip pat pridedu pašto ženklus, kuriuos turėjau Tau perteikti čia pat. Į Latviją laiškas eina su ženklu, kaip ir Lietuvoje. – Mano adresas Rygoje bus šitokis: Prof. St. Š., Klinikā Dr. K. [Hach], Mežaparks, Ezermalas ielā 34, Rīgā, Latvija. Nepastebėjau, ar esi paėmusi čiužinio įpilą, gal galėtumei taisyti Juliukui guolį ant grindų. Šiaip ar taip, būtų gera, kad pasirūpintumei tuo reikalu ir nepratintumei jo miegoti sykiu su Tavimi.

Šiandien nėra Šiauliuose nei Kazių[10], nei Helės[11], nes jie yra išvykę į Vl[adimiro] Zubovo, kuris yra miręs penktadienį rytą,

laidotuves. Taigi šiandien esame pasilikę mudu su motina. Sudėjęs daiktus, galiu ramiai parašyti laiškus, kurių susikrovė keletas.

Labai gailiuos, kad nesi parašiusi smulkiau apie Balandos recenziją mano knygos, nes aš nesu jos girdėjęs. Tavo tylėjimas iš dalies sugestionuoja man mintį, kad šita recenzija nebuvo man palanki. Visai nesistebėčiau, jei ji būtų panaši į demagogišką „Liet[uvos] aido" „šedevrą", kuriuo mano straipsniui, įdėtam „Židinyje", buvo prikaišiojamas puolimas tautiškumo ir patriotizmo. Tiesa, nežinau, kokia prasme ir kokio stiliaus yra valdžios žmogus p. Balanda. Bet ir šiaip jau suprantu, kad mano knygoje apsčiai yra kritikos, taikomos dabartinei tvarkai, o tai negali patikti nei valdžiai, nei jos šalininkams. – Prašyčiau Tave mane painformuoti tiksliau, koks buvo turinys p. Balandos pranešimo. Būsiu Tau už tai dėkingas.

Sykiu su motina širdingai bučiuojame Tave ir Juliuką, Ponams Antanams siunčiame daug labų dienų.

Tavo

Stasys

(Atvirukas)

J. M.
Poniai
Jul. Šalkauskienei,
Stoties aikštė, 3 bt. 1
Klaipėda
Lietuva

Atsakymas į laišką iš 1933. VII. 6.

Mano brangiausioji Jule!

Dvi dienas paeiliui gaunu iš Tavęs po laišką. Šitą kartą atsakau trumpu laiškeliu. Visų pirma ačiū širdingai už laiškus, iš kurių galiu gana gerai spręsti, kaip gyvenate. Viskas, rodos, eina pas Jus gerai; duok Dieve, kad ir toliau taip sektųsi. Vis dėlto aš Tau patarčiau apsilankyti pas Metą. Dabar gera proga, o šiaip jau metų bėgyje gali lankytis pas paprastus gydytojus. Dėl viso

ko ir šitą aplankyk. – Šiandien išvyko iš čia prof. Pakštas ir kun. [Mykolas] Krupavičius, kurie, tyrinėdami čia savo sveikatą, išbuvo visą savaitę. Iš dalies džiaugiuos, kad jų čia nėra: galima ramiau gydytis ir nervai geriau ilsisi, kai neįsileidžiama su nieku į kalbas. Man tylėjimas geriausias poilsis. Šiaip jau apie save šį kartą nieko ypatingo pranešti negaliu. Gydymas bendrai visais atžvilgiais eina neblogai, tik nuo dažno, didelio ir neįprasto valgymo skrandis pavargsta, susilpsta ir išsiskečia. Jei bendras organizmo stiprinimas pergalės šitą silpnumą, galutinis rezultatas bus teigiamas ir pastovus. Oras paskutiniais laikais puikus; galima sakyti, nė vienos valandėlės nesėdžiu užsidaręs kambary. Naktį durys į balkoną gerokai praviros. Ponams Antanams tark nuo manęs pasveikinimą. Tave ir Juliuką širdingai bučiuoju.

Tavo

Stasys

Ryga, 1933. VII. 8.

Ryga, 1934 m. liepos 17 d.

Mano brangioji Jule!

Šiandien gavau Tavo paskutinį laiškelį, rašytą š. mėn. 14 d. Taip, daugiau į Rygą Tau nebeteks rašyti. Tačiau iš čia tegalėsiu išvažiuoti ne 18, bet 19 d. Mat dr. Hachas mane suvėlino kai kuriais atžvilgiais, taip kad rytoj nesuskubsiu iš čia išvykti. Helė man rašė, kad motina grįžta į Šiaulius trečiadienį (VIII. 18). Tuo būdu galėsiu su motina pasimatyti ketvirtadienį, o penktadienį jau būti Klaipėdoje.

Kadangi pavėluosiu vieną dieną į Klaipėdą, tai rašau Tau šį paskutinį kartą bent ilgesnį laišką, nes iki šiolei neteko nė vieno uždaro laiško Tau parašyti. Tiesą pasakius, nei laiko, nei nuotaikos šį kartą nebuvo laiškų rašymui.

Kaip ir Tu, taip ir iš Šiaulių visi rašo, kad motina ir Juliukas gerai jaučiasi ir atrodo, bet apie Tave visi rašo, kad atrodai išblyškusi ir pavargusi. Matyti, Tau pajūris neina į sveikatą, o

be to, turėjai daug rūpesčių, lankydama mūsų motinas klinikoje. Tu džiaugiesi iš mano atvykimo, bet žinok, kad imsiu Tave į nagą sveikatos atžvilgiu, turi kaip nors pasitaisyti vasarą, nes paskui bus sunkiau.

Aš pasitaisiau neblogai, nežiūrint į tai, kad ne kartą urzgėjau dėl gydytojų parėdymų. Užtat šiemet viskas brangiau apsieina, ir todėl pinigų maža beliks; juo labiau kad kiek litų sudėjau pas Helę; o aš dargi turiu kur juos sudėti, būtent, į laikraščio „Сегодня" prenumeratą.

Jei motina pargrįžtų į Šiaulius tik penktadienį, tai aš turėčiau vykti į Klaipėdą tik šeštadienį. Žodžiu tariant, pagal motinos grįžimą gali orientuotis, kada būsiu Klaipėdoje. Daugiau jau neberašysiu. Taigi iki greitam ir maloniam pasimatymui. Tark ponams Antanams nuoširdų pasveikinimą; Tave ir Juliuką daug kartų širdingiausiai bučiuoju.

Tavo

Stasys

(Atvirukas)

Prof. St. Šalkauskis,
Trakų g. 12, Šiauliai,
Lithuanie
1934. VIII. 14.
Madamme
J. Šalkauskienė
Poste restante
Karlovy Vary (Karlsbad)
Čekoslovakija

Mano brangioji Jule! Vakar gavau iš Karlsbado pirmą Tavo atviruką, rašytą 10 š[io] mėn. d. Turbūt už mano atviruką turėjai primokėti todėl, kad buvo prirašyta ir ten, kur tik adresas turėtų būti dedamas. Daug naujo šį kartą tau parašyti negalėsiu: gyvename, ačiū Dievui, visi neblogai ir skųstis kuo nors ypatingai negalime. Juliukas miega labai gerai, bet valgo, kaip visuomet, menkiau. Bet dabar vis labiau įpranta valgyti pats.

Gal todėl sėdi prie stalo žymiai ramiau ir mažiau bėginėja valgymo metu. – Vakar išvažiavo Basė[12]; rytoj išvažiuoja Felė[13]. Paliksiu tik aš su Juliuku. Apačioje prie motinos miegos Šimkienė. Jei būtų reikalo, ji mane galėtų prikelti. – Pradėjau nakčiai dėti šiltą kompresą ant vidurių; tai pagerina man miegą. Tikiuos iki mokslo metų pradžios susitvarkyti su sveikata tiek, kad galėčiau dirbti. – Džiaugiuos, kad pagaliau gydaisi rimtai. Jei pinigų būtų reikalinga dar daugiau, parašyk, ir šitą reikalą šiaip ar taip sutvarkysiu. Manau, kad šia proga reik tinkamai išnaudoti ir Karlsbadą, ir Franzesbadeną. – Dabartinis Ninos ir Helės adresas yra toks: Stetina ielā 8, Frau Dr. Svensen, Mežaparks, Rīgā (Latvija). Jos ten gyvens iki 20 š[io] mėn. d. Paskui kelsis į miestą arčiau klinikos. Kaip visi, kaip Tu?

Tavo

Stasys

Mudu su Juliuku daug kartų širdingiausiai Tave bučiuojame.

Šiauliai, 1934.VIII.14.

P. S. Tark nuo manęs daug labų dienų p-niai Leigaraitienei.

Šiauliai, 1935 m. rugpjūčio 2 d.

Mano Brangiausioji!

Tavo laiškelį, rašytą VII. 31, gavau. Ačiū širdingai! – Rašau Tau kelis žodžius šiandien, nes, parašius rytoj, negautumei šią savaitę žinios iš manęs. Po suirimo, kuris įvyko mano sveikatoje nuo dr. Parčevskio vaistų, esu jau atsitaisęs ir vėl ėmiau skaityti atsivežtas su savimi knygas. Šį tą taip pat padaręs esu ir terminologijos dalyke. Oras eina geryn, bet vis dėlto vakar ir šiandien nemaža lijo. Šiuo metu (17 ½ val.) visai pragiedrėjo ir ruošiuos pasivaikščioti į miestą.

Pinigų iki šiolei nesu sulaukęs ir todėl negalėjau Tau persiųsti per Niną. Tikiuos jų gauti iš dienos į dieną; rytoj gal teks eiti

pasiteirauti į banką. Bijau, kad jie Tave nesulaikytų Klaipėdoje be reikalo. Nina iš Šiaulių išvažiavo į Palangą VII. 31 d. Turbūt pasimatysi su ja Klaipėdoje. Dabar Šiauliuose labai ramu. Likome namie tik Motina ir aš. Man šitas ramumas patinka. Kaziai Šiauliuose tuo tarpu dar yra. Rytoj jie siunčia savo daiktus į Kauną ir netrukus vyksta ten patys tvarkyti buto: gal pirmadienį, antradienį.

Pasiteirauk pas ponus Antanus, ar Zinaida Georgijevna[14] grąžino pinigus už vaistus (50 lt. už *anticoman*). Bijome, kad neišeitų čia kokio nesusipratimo.

Aš palikau savo ilgą baltą dėžutę su china; gal paimtumei ją su savimi.

Motina ir aš daug sykių Tave ir Juliuką širdingai bučiuojame; ponams Antanams tariame nuoširdų pasveikinimą.

Tavo

Stasys

Šiauliai, 1936. VII. 26 d.

Mano brangioji Jule!

Šiandien pasilikau Šiauliuose vienas su Motina. Felė išvažiavo naktį. Pas mus lyja; todėl naudojuos tinkamu laiku ir rašau Tau laišką, nors didelės rašymui nuotaikos neturiu, nes šiandien priešpiet po bažnyčios turėjau migreną. Matyti, per daug rūgščių vartojau paskutiniais laikais.

Motina laikosi neblogiausiai; tiesa, kiek serga viduriais. Rytoj mano pradėti avižų kuraciją. Noriu ir aš pabandyti šia proga pasėdėti ant dietos.

Šiauliuose radau Vyskupo[15] laišką, kuriame rašo maždaug tą pat, ką ir Tau parašęs į Klaipėdą. Tikiuos, kad esi jau Vyskupui atsakiusi.

Iki šiolei negalėjau dar pasikalbėti su Zeigarnikais apie campolono gavimą. Jei man rytoj nepasiseks čia jo gauti, paprašysiu dar atskira atvirute Tave atvežti man iš Kauno. Vakar buvo šeštadienis, šiandien sekmadienis, ir Fainbergų vaistų sandėlis dvi dienas uždaras. Rytoj tikiuos klausimą išaiškinti.

Išvažiuodamas iš Kauno nesutvarkiau visų reikalų, todėl kai kurias smulkmenas noriu Tave prašyti atlikti.

1. Radijo aparatą reikėtų išjungti iš elektros tinklo ir iš antenos, o anteną įžeminti.

2. Tam, kas pasiliks Kaune, pasakyk, kad apsaugotų man visus „XX amžiaus" numerius, o tuos, kurie yra jau atėję, atsivežk su savimi. Paskutinį numerį turėjau iš penktadienio, VII. 24 d.

3. Pas Stelkienę šalia Forumo esu pirkęs labai gerą šepetį trynimuisi su išimamuoju koteliu už 3 lt. 50 c. Gal nueitumei į tą krautuvę ir sužinotumei, ar tokių šepečių yra daugiau. Turiu galvoje Kazį, o be to, gal savo palikčiau motinai, jei tokių šepečių galima pirktis Kaune. Ta prasme kalbėjau jau su motina.

Štai ir visi reikalai. – Šiauliuose jaučiuos neblogai: mėgstu čion atvykti paatostogauti, ypač tada, kai čia nėra per daug žmonių.

Nežinau, ar suskubsi trečiadienį išvažiuoti 14 val. 32 min. Už butą turėsi užmokėti kontoroje, nes šeimininkės mūsų nėra Kaune. Be to, reikia įmokėti „Pribačiui" 35 lt. Ateitininkų fondui išsiųsiu iš Šiaulių, nes už perlaidą reikia tą pat mokėti. Kad suskubtumei visus reikalus atlikti iki pietų ir išvažiuoti paminėtuoju traukiniu, bandyk gauti pinigus iš U[niversite]to 11 val. Aš ateisiu pasitikti apie 6 val. kaip tik prie traukinio, kuris išeina iš Kauno 14 val. 32 min.

Motina sakė, kad laukia Tavęs su Juliuku ir jau yra pasiilgus Jus matyti po ilgesnės pertraukos. Aš širdingai bučiuoju Tave daug kartų, taip pat Juliuką.

Tavo kaip visada

Stasys

P. S. Motina prašo Tave ir Juliuką pasveikinti pabučiavimu.

St.

(Atvirukas)

J. M.
Poniai
J. Šalkauskienei
Vytauto pr. 59 b. 8
Kaune

Mano Brangioji!

Jau dvi dienas esu Šiauliuose. Iš pat pradžios pradėjau ilsėtis nuo Kauno triukšmo ir tuoj nusiteikiau ramiai. Čia dar kartą įsitikinau, kaip labai veikė mano nervus gatvės triukšmas. Naudodamasis motinos namų ramybe, ėmiau bandyti atprasti nuo sedormido: dvi naktis jau be jo miegojau ir manau toliau tęsti savo bandymą. Kadangi nedirbu jokio darbo, aplinkybės yra gana palankios. Motina ir Helė jaučiasi, matyti, neblogiausiai, nors motina vargsta viduriais, o Helė nemiga. Daug laiko praleidžiame prie radijo, kuris veikia daug geriau negu mūsiškis. Iš svetimesnių susitinku čia su Vaciu[16], su kuriuo neretai pasikalbame. Tai man vis dėlto naudingiau, negu skaityti. Bijau net įsitraukti į kokį įdomesnį skaitymą, nes tuomet negalėčiau tikrai naudotis protiniu poilsiu. Prieš penktadienį arba net penktadienį iš ryto bandysiu susikalbėti su Panevėžiu, kad tą dieną jau galėčiau ten išvykti. Motina ir Helė prašo Tave ir Juliuką širdingai bučiuoti. Tai darau taip pat ir savo vardu.

Tavo kaip visada

Stasys

Šiauliai, 1937 m. rugsėjo 5 d.

(Atvirukas)

J. M.
Poniai
Julijau Šalkauskienei
Čia pat

Mano brangioji Jule!

Išvažiuodamas iš Kačerginės pamiršau paimti su savimi Ninos knygą „Prononciation française" ar „Phonétique française", ar kaip kitaip. Ji man būtinai reikalinga Šiauliuose. Gal paimtumei su savimi į kelionę, o aš gausiu iš Tavęs Radviliškyje. Knyga nedidelė ir pasižymi tuo, kad vienoje pusėje yra prancūziškas tekstas, kitoje nurodytas ir tarimas fonetiškais ženklais.

Su Vyskupu vakar susiskambinau. Manau, kad suskubsiu su Tavimi pasimatyti Radviliškyje. Truputį per maža tik buvo laiko Kaune tinkamai susitvarkyti. Dažnų laiškų iš manęs nelauk, nes tikro adreso nebuvimas nenuteikia rašymui. Bučiuoju širdingai Tave ir Juliuką.

Tavo

Stasys

P. S. Prašyčiau dar atvežti į Radviliškį sugeriamąjį plunksnų rašalą.

St. Š.

Kaunas, 1939. VIII. 13.

(Atvirukas)

J. M.
Poniai
Julijai Šalkauskienei
Palangoje
Basanavičiaus pr., Gražinos vila
Šiauliai, 1939. VIII. 22.

Mano brangioji Jule!

Šiandien buvo atėjusi p. Bronislava[17] ir, be kita ko, pranešė iš Tavo laiško, kad lauki dar iš manęs žinių. Tiesą pasakius, jau nebeturėjau intencijos Tau rašyti, nes vėliausiai rytoj, VIII. 23 d., laukiau Tave atvažiuosiant. Ateinantį pirmadienį, 28 d. popiet, jau turėsime vykti į Kauną; tuo būdu Jums su Juliuku teks Šiauliuose iš viso išbūti 5 dienas. Taigi jei galėsi jau važiuoti rytoj, būtų jau laikas grįžti. Ketvirtadienį, VIII. 24, pp. Antanai vyks į Kretingą; jei negalėtumei grįžti trečiadienį, galėtumei su jais susitikti Kretingoje ir drauge atvykti į Šiaulius. Suprantu gerai, kad į Petrelius dabar Tau neteks vykti. Aš Šiauliuose ilsiuos neblogiausiai. Tiesa, pasitaiko nemaža svečių. Šiomis dienomis žada iš Kauno atvykti Vytautai[18]. Numatoma kelionė į Lopatiškius; jei būsite su Juliuku sugrįžę, galėsime visi drauge vykti. Motina, Helė ir aš širdingai bučiuojame Tave ir Juliuką.

Tavo

Stasys Š.

Mano brangioji Jule,

Ačiū už Tavo laiškelį. Į Tavo klausimus, rodos, esu jau atsakęs savo pirmajame laiškelyje. Radiją ir laikraščius seku ir todėl esu kurse visų įvykių, kurie liečia mus, o taip pat ir pasaulinę politiką. Reikšmingas yra dalykas, kad estų laivams įsakyta iš jūros grįžti į Murmansko uostą. Šiaip mano gyvenime ir mūsų šiauliškių nieko ypatingo. Visi gyvena po senovės neblogiausiai. Domo[19] taip pat perspektyvos neblogos. Visi šiauliškiai siunčia pp. Antanams ir kitiems petreliškiams daug labų gražių dienų,

o Tave ir Juliuką visi širdingai bučiuojame. Ryt vykstu toliau. P. Gylienės[20] pakvietimą turėsiu galvoje, bet tuo tarpu negalėsiu pasinaudoti.

Kaip visada Tavo

St. Š.

Šiauliai, 1940. VIII. 3.

Kaunas, 1940. VIII. 5.

Mano brangioji Jule,

Esu jau Kaune. Atvažiavau čion vakar vakare, VIII. 4, o šiandien rytą ruošiuos eiti atlikti reikalų. Jaučiuos neblogai ir esu geros vilties. Bet jei kartais man tektų susirgti ir atsigulti į ligoninę, tai nevažiuok čion manęs slaugyti: bus čia pakankamai artimų, kurie manimi susirūpins. Tu rūpinkis visų pirma Juliuku. – Šiauliuose kiek pavargau, nes buvo daug svečių ir teko daug kalbėtis, o maža miegoti ir gulėti. Helė, kaip visada, yra nerami dvasia; nerimsta, verda, nori visus įtikinti savo pažiūrų teisingumu ir apskritai yra nervinga. Viena dabar jai gerai, kad nebijo miegoti, nes pilnas namas gyventojų. Motina priėmė dar vieną giminaitę gyventi, nes ši neturi tinkamų gyvenimo sąlygų. Zina[21] turi neramumo dėl savo Ženės[22], kuris sugeba kartais padaryti kvailumą, nors ir yra labai gabus žmogus. Kaune pas Viktorus[23] viskas eina gerai. Viktoras naujoje padėtyje rado tinkamą pripažinimą ir manau, kad jam nebus blogiau negu anksčiau. Tave ir Juliuką širdingai bučiuoju.

Tavo

St. Š.

P. S. Ponams Antanams ir kitiems petreliškiams siunčiu pasveikinimą.

1940. VIII. 6.

Mano brangioji Jule,

Ačiū už pranešimą apie Tavo ir Juliuko sveikatos stovį. Labai gerai esi padariusi, kad esi parašiusi visą tiesą. Lauksiu tolimesnių pranešimų apie Jūsų sveikatos stovį arba, tikriau, apie ligos eigą. Nesu tuo tarpu linkęs važiuoti į Petrelius. Kelionė tolima ir reikalauja daug energijos ir lėšų. Be būtino reikalo iš čia nenorėčiau judėti, juo labiau kad Šiauliuose ir Kaune esu jau gerokai pavargęs dėl poilsio stokos ir aiškinimosi su žmonėmis. Turėsiu kelias dienas padirbėti atrinkdamas bibliotekai knygas, žurnalus, rankraščius ir korespondenciją. Bibliotekos žmogus padės man tai padaryti. Rytoj einu pas ministerį, norėdamas formaliai išaiškinti savo padėtį ir ta proga pakalbėti apie tinkamą man darbą. Jau esu susitaręs apie priėmimo valandą. – Bijau, kad pas Juliuką kartais nebūtų vidurių šiltinės. Nebūtinai, kad pas Jus būtų ta pati liga. Pas Tave aiškus gripas, bet pas Juliuką gali būti visaip. Tiesa, peršalimo progų jis turėjo pakankamai. Tave ir Juliuką širdingai ir daug kartų bučiuoju, linkėdamas pasveikti. Ponams Antanams ir visiems petreliškiams tariu daug labų dienų.

Tavo

Stasys

(Atvirukas)

Gerb. Pil.
Julijai Šalkauskienei
Petreliuose
Ukrinų p. ag.
Židikų vals., Mažeikių apskr.

Kaunas, 1940. VIII. 7.

Mano brangioji Jule,

Tavo laiškelį su pranešimu apie Juliuko sveikatą po dr. Šal.[24] apsilankymo gavau. Ačiū už informacijas. Labai gaila,

kad Juliukas, kaip jau būdavo anksčiau, į vasaros galą susilpsta savo sveikata. Jau ne pirmą kartą grūdinimas nekaip baigiasi. Manau, kad jis atšalo, būdamas nepaklusnus ir nesuvaldomas. Nereikėtų labai skubėti su važiavimu į Šiaulius: pirma, jis gali atkristi, o antra, galima gripą nuvežti motinai į Šiaulius. Taip pat Tau nereikia skubėti keltis ir neatsargiai elgtis. Silpną turi širdį ir per ankstyvas vaikščiojimas gali blogai atsiliepti į bendrą sveikatos stovį. Galėtumei ir be pp. Antanų pagyventi kiek laiko Petreliuose. – Šiandien buvau pas šv[ietimo] viceministerį, kuris eina ministerio pareigas. Turėjau išaiškinti formalinį savo pareigų klausimą: reikalingas mano atleidimo aktas, nors niekam neabejotina, kad nuo liepos 16 d. nesu rektorius. Algą tegavau už pusę mėnesio. Atskaičius skolą Taup[omajai] k[asai], lieka kiek daugiau kaip 100 lt. Ta proga pareiškiau savo sutikimą dirbti kitą kokį man tinkamą darbą. Dėl darbo Vilniuje nėra dar jokios aiškios perspektyvos. Pp. Antanams ir kitiems petreliškiams tariu daug labų dienų, o Tave ir Juliuką daug kartų bučiuoju linkėdamas geros sveikatos.

Tavo

St. Š.

(Atvirukas)

Gerb. Pil.
Julijai Šalkauskienei
Petreliuose
Ukrinų p. ag.
Židikų vals., Mažeikių apskr.

Kaunas, 1940. VIII. 8.

Mano brangioji Jule,

Šiandien gavau Tavo vakar rašytą laiškelį. Vis man ateina galvon, ar kartais Juliukas neserga vidurių šiltine. Reikia šitai turėti galvoje ir taikyti labai lengvą dietą. Būtų ne pro šalį pakalbėti telefonu apie tai su gydytoju, kuriam reikėtų suteikti žinių

apie temperatūros svyravimą. – Alė viską atliko gerai. Knygos, matyti, nerado. Išlaidų turėjo kiek daugiau, negu buvome numatę. Dabar yra išvykusi į tėviškę. Prie progos turėsime atsilyginti. Kaip yra su perspektyva tarnybos pas Gylius[25], nežinau, nes nieko iš jų nesu matęs. – Už liepos mėnesį, kaip galų gale pasirodė, tegavau 17 lt. 90 c. Išvykti iš Kauno į Petrelius nenumatau patogių aplinkybių. Tik kraštutinis reikalas galėtų mane prie to priversti. Šiaip turiu būti Kaune ar Vilniuje. Vilniun vyksiu kelioms dienoms su Kaziu 12 š[io] m[ėn.] d. Turiu sekti, informuotis, palaikyti kontaktą, kad manęs „nepražiūrėtų", kaip yra man pasakyta Šv[ietimo] ministerijoje. Šiandien esu patyręs, kad Mat[ematikos]-Gamtos f[akulte]tas gauna etatą pedagogikos mokslui. Tas faktas, kad pedagogų pareikalavimas auga, man yra jau palankus. – Šiandien esu sutikęs Kaune Domą, kuris važiavo į Šiaulius. Gaila, kad neteko ilgiau pasikalbėti. – Nuolat galvoju, kaip bus su Petreliais. Iš šios dienos laikraščio negalėjau padaryti aiškios išvados. Pp. Antanams ir visiems petreliškiams siunčiu širdingą sveikinimą, o Tave ir Juliuką širdingai bučiuoju, linkėdamas greičiau pasveikti.

St. Š.

(Atvirukas)

Gerb. Pil.
Julijai Šalkauskienei
Petreliuose
Ukrinų p. ag.
Židikų vals., Mažeikių apskr.

Mano brangioji Jule,

Manau, kad šis mano laiškelis ras dar Tave Petreliuose. Šiandien nesu gavęs iš Tavęs laiško ir nesu tikras, ar viskas yra pas Jus tvarkoje, ar Juliuko sveikata taisosi, o Tavo tvirtėja. – Išvažiuojant reikia išsiregistruoti pas seniūną ir patikrinti, ar jis išregistravo mane ir Alę. – Šiandien apsisprendžiau šiaip ar taip

keltis į Vilnių. Ten universitete pedagogika bus dėstoma dviejuose fakultetuose. Gal kartais pasiseks ką nors gauti; jei ne universitete, tai šiaip mokykloje ar kur kitur. Čia, Kaune, maža vilties, nors ir neatsakyta man parama ir palankumo. Vakare skambinau telefonu p. Vandrei. Siūlo apsigyventi mums drauge didesniame bute, nes mažesnių butų kaip ir nėra. Jie taip pat žada susispausti ir verstis savo pajėgomis. Jei butą galima būtų suskirstyti į dvi dalis, galima būtų gyventi ir šalia, bet viename bendrame bute būtų sunku. Jie taip pat žada keltis į naują butą, nes nesitiki išlaikyti dabartinį savo rankose. Esą net numatę butą iš 5 kambarių už 125 lt. Kaune gyventojų sutirštinimas butuose pravedamas žymiai energingiau. Vienam gyventojui tenka 9 m^2 ploto. Vilniuje tokio nuostato dar nėra, bet ir ten gali būti su laiku pravedamas intensyvesnis sutirštinimas. Labai gaila, kad iki šiolei negalėjau sutvarkyti savo knygų ta prasme, kad atskirčiau atiduotinas bibliotekai knygas. Vildžiūnas turėtų man padėti padaryti tą darbą, bet jis yra komandiruotas į Kretingą paruošti gabenimui kitą biblioteką. Laukiu jo ir noriu kuo greičiausiai vykti į Vilnių. Visiems petreliškiams siunčiu daug labų dienų, o Tave ir Juliuką bučiuoju linkėdamas sveikatos.

Tavo

St. Š.

P. S. Kailiniai reikia siųsti į Vilnių pareiškėjui, kaipo namų vartotą mantą.

Kaunas, 1940. VIII. 9.

(Atvirukas)

Gerb. Pil.
Julijai Šalkauskienei
Miesto ligoninėje
Mažeikiai

Mano brangioji Jule,

Dauguma daiktų jau sukrauta į vagoną; dar kartą atvyks sunkvežimis, kuris turės paimti virtuvinius dalykus iš Algirdų ir drabužius iš Ninos. Rytoj vyksiu į Vilnių ir aš pats, taip kad nuo šiolei rašyk man į Vilnių Žygimantų g. 20 bt. 4. Tiesa, iš to buto kariai tikriausiai turės išsikelti, bet korespondenciją gausime peradresuotą. Jei esi parašiusi man į Kauną, Viktorai laišką man peradresuos į Vilnių. Nors ir keliuos į Vilnių, bet nieko aiškaus dar neturiu. Vakar padaviau prašymą, norėdamas gauti pašalpą pagal naują laikinąjį pensijų ir pašalpų įstatymą. O tuo tarpu turiu pinigų skolintis iš visų, kas dar gali skolinti. Jaučiuos, ačiū Dievui, neblogiausiai, nors daug krutu judu. Labai laukiu žinių iš Tavęs apie Tavo ir Juliuko sveikatą. Neramu, kas su Jumis darosi. Gal, išvažiuodamas į Vilnių, skambinsiu į ligoninę, kad patirčiau, koks Jūsų stovis. Atvyko sunkvežimis. Širdingai bučiuoju Tave ir Juliuką ir linkiu kuo greičiausiai pasveikti.

Tavo

Stasys Š.

Kaunas, 1940. VIII. 13.

SUSIRAŠINĖJIMAS SU KONSTANTINU RAIČINSKIU

Kaunas, Mateikos 48–1
1941, sausio 29 d.

Mielas Kolega,

Šįryt gavau Jūsų laišką, dėl kurio su dėkingumu širdyje skubu šį tą paaiškinti iš savo pusės.

Jūsų siūlomas kompromisas iš tikrųjų duotų pakankamą distinkciją pateisinti abiejų veikalų lygiagretumą ir bendralaikiškumą. Bet kartu tai būtų ir materialinio temos objekto pakeitimas, nes apsiriboti laboratorine metodika bei technika reikštų gvildenti specialiąją moksl[inio] darbo metodiką, ir būtent laboratorinę. Toks mūsiškis problemos sprendimas, atrodo, nepatenkintų nė katro fakulteto ir, be to, šitokiam klausimui gvildenti turiu palyginti mažoka medžiagos. Pagaliau gi laboratorinis darbas yra niekas kitas, kaip specialiosios metodikos technika, kuri einama kartu su kiekvienu atitinkamos šakos mokslu. Tai reiškia specialų dėstytojo išsimokslinimą.

Aš Jūsų keliamu klausimu taip pat nemaža galvojau ir buvau beketinąs šitokią išeitį pasiūlyti: Jum palikti svarstyti grynai metodologinius klausimus, pats apsiriboti vien moksl[inio d[arbo] technika, atseit konkr[ečiomis] metodinėmis lytimis. Metodą suponuočiau kaip skaitytojo žinomą iš kitų šaltinių. Geriau dalyko idėja gal paaiškės iš pavyzdžio. Mikroskopija yra daugelio mokslų metodas, tačiau mikroskopijos technika yra skirtinga biologijoj, fizikoj, chemijoj...

Panašiu būdu ir bendr[oji] moksl[inio] d[arbo] metodologija su mažais niuansais yra vienoda visiems mokslams, tiek vad[inamiesiems] humanit[ariniams], tiek techniniams, tačiau pati technika skirtinga: pirmuoju atveju daugiausia turime reikalo su ištraukomis bei išrašais, antruoju – su protokolais.

Tokiu būdu, man rodos, būtų išvengta maksimum lygiagretumo, nė vienas veikalas nebūtų kito papildymas. Savąjį darbą tada galėčiau pavadinti „Bendrąja (metodiško) moksl[inio] darbo technika". Jum tada atitiktų „Bendr[osios] moksl[inio] darbo metodikos" pavadinimas. Lygiagretumo išvengti liktų vienas dalykas: Jums vengti techninių klausimų, man nesvarstyti metodinių. Konkrečiai, kad ir moksl[inės] medž[iagos] rankiojimo skyriuje, Jum tektų nagrinėti, pvz., sąsiuvininio, lakštelinio, fotografinio-filminio metodo savumus, man, tatai apleidžiant, gvildenti vien tai, kaip vienu ar kitu iš tų metodų atliekamas konkr[etus] darbas.

Šia linkme savo projektą aš jau ėmiausi pertvarkyti.

Jus gerbiąs

K. K. Raičinskis

Vilnius, Žygimantų 20–4;
1941. II

Gerbiamasis Drauge,

Gavęs Jūsų laišką, priėjau išvadą, kad mūsų klausime šiomis aplinkybėmis vargu galima rasti visai patenkinamą išsprendimą. Į Jūsų pasiūlymą turiu atsakyti Jūsų žodžiais: „Jūsų siūlomas kompromisas iš tikrųjų duotų pakankamą distinkciją pateisinti abiejų veikalų lygiagretumą ir bendralaikiškumą. Bet kartu tai būtų ir materialinio temos objekto pakeitimas."

Kai jūs norite man „palikti svarstyti grynai metodologinius klausimus" ir žadate „pats apsiriboti vien moksl[inio] d[arbo] technika, atseit konkr[ečiomis] metodinėmis lytimis", ir apskritai kalbate apie mano dalyką kaipo apie „bendrąją moksl[inio]

d[arbo] metodologiją", tai tokiu atveju jūs man siūlote „materialinio temos objekto pakeitimą". Mokslinio darbo metodiką visada suprasdavau kaipo techninio mokslinio metodo dalyką ir skyriau jį nuo mokslinės metodologijos, kuri priklauso logikos sričiai. Pasiūlymas man apsiriboti mokslinio darbo metodologija faktiškai yra lygus pasiūlymui pereiti į loginės metodologijos sritį, nes jei mokslinio darbo metodika yra techninio mokslinio metodo dalykas, tai joje technikos nuo metodologijos atskirti negalima.

Kas iš tikro galimas dalykas, tai tas, kad mokslinio darbo me-
'-a būtų taikoma tai ar kitai mokslo sričiai. Žinoma, to ne-
uprasti, kad Jūs turėtumėte apsiriboti vien laboratorine
š - vien knygine humanitarine. Šalia bendrųjų dalykų
mėte tik atsižvelgti į laboratorinio darbo aplinkybes,
urias bendrąsias akademinio darbo ypatybes.
to, ką Jūs rašote savo laiško gale, būtent: „Šia linkme
mo - St. Š.) savo projektą aš jau ėmiausi pertvarkyti",
rašymas neturi jau jokios praktinės reikšmės, nes Jūs
.alizuoti savo pasiūlymą anksčiau, negu kad būsite gavęs
nuomonę. Tokiose aplinkybėse negaliu jaustis susaistytas
.u susitarimu su Jumis.

Linkiu Jums pasisekimo darbe ir tariu draugiškosios pagarbos žodį.

Kaunas, 1941. II. 7.
Gerb. Prof. St. Šalkauskiui
Žygimantų 20–4
Vilnius

Įvyko kaip ir nesusipratimas. Pasiūliau Jum ne obj[ektą] pakeisti, bet apsiriboti *à la Fonck*, sau rezervuodamas sritį *à la Heyde: Technik d. <...> Arbeitum*. Atseit siūlau apsiriboti, jei taip galima pasakyti, asimiliacinio darbo metodika, kuri praktiškai apima universitetinių studijų darbą, pats pasiimti „kuriamojo darbo met[odiką]", atseit moksl[inio] tyrinėjimo techniką, ku-

rios apimtis vis dėlto platesnė negu laboratorinis darbas. Ta prasme, man rodos, visai neprasilenkdamas su Jūsų vad[inamuoju] susitarimu ir pertvarkiau savo planą, išmesdamas kiek galima dalykus, kurie būtų Jūsų nagr[inėjimo] klientu. „Jaustis nesusaistytu", man rodos, pats blogiausias menas – menas būtų vieną darbą papildyti kitu taip, kad išeitų integralinis vienetas. Aš ta linkme jaučiuosi jau padaręs kompromisą, pertvark[ydamas] savo planą. Toliau eiti minėti rėmai neleidžia.

Viso.

K. K. Raičinskis

SIMUI SUŽIEDĖLIUI

Nuorašas

Vilnius, Žygimantų g. 20 bt. 4

Lietuvos mokslų akademijos
gerb. Ponui Generaliniam Sekretoriui S. Sužiedėliui

Gavęs Tamstos pakvietimą (Nr. 1830 – 1941.IX.13) dalyvauti visuotiniame Mokslų akademijos susirinkime š[io] mėn. 22 d. 17 val., su pasigailėjimu turiu pranešti, kad dėl nesveikatos tame susirinkime dalyvauti negalėsiu. Sveikatai pataisyti IX.17 d. išvykstu ilgesniam laikui į provinciją (Šiauliai, Trakų g. 12) ir ten norėčiau turėti pranešimų apie Mokslų akademijos gyvenimą ir veikimą. Be kita ko, kai tik bus galima, prašyčiau prisiųsti man Mokslų akademijos statutą, kad galėčiau orientuotis apie jos narių teises bei pareigas.

Šiauliai, Trakų g. 12; 1941 m. spalio 10 d.

Lietuvos mokslų akademijos
Generaliniam Sekretoriui Ponui S. Sužiedėliui
Vilniuje

Didžiai Gerbiamas Pone Sekretoriau,

Širdingai Tamstai dėkoju už laišką Nr. 1913 (1941.IX.29) ir už visus prie jo pridėtus priedus. Gailiuos neturėdamas uždarytosios

Akademijos statuto. Būtų įdomu palyginti įvykusius prie naujų aplinkybių pakeitimus. Tačiau tai ne reikalo, bet gryno smalsumo dalykas.

Gaila, kad mano brolis neįteikė laiku mano pareiškimo apie mano negalėjimą apsilankyti į LMA visuotinį susirinkimą, kuris yra įvykęs rugsėjo 22 d.

Dėl išrinktų tame susirinkime naujų akademikų kai kam gali kilti klausimas, ar jie tikrai statutiškai yra išrinkti Statuto 15 str.

BARBORAI IR JULIJONUI ŠALKAUSKIAMS

`giausieji Mama ir Tėte,

ı ilgą Mamos ir Tėtės laišką, už kurį širdingai dėkoju.
ł tai buvo Nr. 2, nes viršutinė laiško dalis buvo nu-
p retai gaunu ilgesnius ir detalesnius laiškus, kad tas
vo man malonus netikėtumas. Tiesa, Tėtės atviru-
turtingi ir taip reguliariai ateina, kad didele dalimi
aoja kitų laiškų trūkumą. Tuo tarpu Nina man nerašo,
gavęs iš jos tik vieną atviruką. Kazys tuo tarpu parašė ir
, ir atviruką. Mano pažįstami taip pat apie mane užmiršo,
s aš daviau daug įrodymų, kad juos prisimenu.

Tiesą sakant, pagaliau įsitikinau, kad visai nemoku su žmonėmis sugyventi. Turbūt todėl, kad niekuomet nepadarysiu pirmojo žingsnio, nes iš viso turiu gan didelę žmonių baimės dozę, dėl ko man ir nesiseka su žmonėmis sugyventi. Kažkas yra manyje tokio, kas kitus sudirgina, suerzina ir nustato prieš mane. Tuo ne kartą turėjau progą įsitikinti, o kartu negaliu pakankamai išsamiai išsiaiškinti priežasčių, kurios yra manyje. Tiesą sakant, ši kritiška pastraipa nesusijusi su šio laiško turiniu.

Štai jau po savaitės grįžtu į Fribūrą. Mano atostogos baigėsi. Jau savaitė gyvenu naujoje vietoje. Persikrausčiau iš Zunderlaineno į Merlingeną, kuris taip pat yra prie ežero. Tai, mano nuomone, yra gražiausia ir maloniausia vietovė prie to ežero. Zunderlainenas yra per daug suspaustas aplinkinių kalnų, ir tai mane vargino, nes esu įpratęs prie erdvesnių vietovių. Be to,

buvau priverstas ieškoti geresnių sąlygų. Čia už 6 frankus turiu viską, kas reikalinga sveikatai ir poilsiui. Iš tikrųjų pataisiau tą savo mažakraujystę. Silpni nervai vis dėlto lieka, bet ar kada buvo kitaip?

Skubu baigti šį laišką, nes tuoj pat turiu išsiųsti į paštą į Kopenhagą, o rytoj iš pat ryto vyksiu į ekskursiją – prie Briencho ežero visai dienai. Po ilgai užtrukusių blogų orų galų gale turime gražią dieną. Yra tiesiog žavu, ir sunku išsėdėti kambaryje. Kalbose pasiekiau pažangą, bet per mažai turėjau laiko tam darbui. Bučiuoju rankutes Mamai ir Tėtei, kaip ir visą giminę širdingai.

Mylintis sūnus Stachas

27 / VIII 1916
Merlingenas

PS. Mano adresas, kaip ir anksčiau, Friburg, „poste restante". Prašau neužmiršti ir pranešti man apie Ninos sveikatą. Kitą kartą parašysiu daugiau ir geriau.

Brangiausieji Mama ir Tėte!

Rašau jau iš Fribūro, kur grįžau š. m. 30 / IX, t. y. prieš tris dienas. Paskutines dvi savaites praleidau gražioje vietovėje ir geromis sąlygomis. Todėl labai pasitaisiau ir jau trys savaitės kaip neturėjau migrenos. Mažakraujystė tačiau liko, nes tai greitai pašalinti neįmanoma. Ypač kad šia vasara kaip reikiant pasinaudoti man nepasisekė. Pradžioje buvau užsiėmęs pernelyg intensyviu darbu, o, be to, ir orai šiais metais visą laiką man buvo nepalankūs. Pripratęs prie turkestaniškos vasaros, šiek tiek jutau šilumos ir saulės trūkumą. Dabar jau pradėjau darbą komitete „Lithuania", kuris skirtas šelpti lietuvius karo belaisvius ir yra laikomas Centrinio komiteto Petrograde sekcija.

Po ilgo Mamos ir Tėtės laiško (turbūt Nr. 2), gavau Tėtės atviruką Nr. 3, kurio trečdalis buvo cenzūros išbrauktas. Todėl negalėjau suprasti, apie kokius 470 rub. Tėtė minėjo. Kai dėl mano

pragyvenimo lėšų, tai dar turiu atsargą 3–4 mėnesiams. Bet kada galiu paimti algą iš čionykščio komiteto, kuriame dirbu; be to, manau, kad tas klausimas bus išspręstas Petrograde. Be to, turiu nemaža nerealizuotų rankraščių, kurie man šį tą duos. Vienu žodžiu – bėdos neturiu ir dažnai galvoju, kaip ten Tėtė tvarkosi šiuo brangmečiu, turėdamas ribotas lėšas. Ne kartą man buvo labai nemalonu, kad sunkiais momentais negaliu ateiti su pagalba. Dėl manęs prašom nesirūpinti, o aš džiaugsiuosi, jei žinosiu, kad Tėtei materialiniai reikalai sekasi ne per blogiausiai.

Šiuo metu gavau butą su visu išlaikymu. Per mėnesį moku 100 fr., už išlaikymą ir šildymą 9 fr. Kaip šiems laikams, man pavyko įsikurti visiškai nebrangiai. Pragyvenimas čia, kaip ir visur, pabrango, bet pas mus tas pabrangimas mažai jaučiamas dėl kursų skirtumo. Esant dabartiniam normaliam kursui į tai būtų galima nekreipti dėmesio. Faktinį brangumą sukuria kursas. Paskutines dvi savaites gyvenau Merlingene, kur gerame viešbutyje mokėjau po 6 fr. per dieną. Esant normaliam kursui tai sudarytų apie 2 rub. per mėnesį. Už tą kainą galima turėti labai gerą kambarį su puikiu vaizdu į ežerą, sveiką ir sotų maistą, visus patogumus ir net malonią draugiją, nes viešbučiuose priimti bendri draugiški santykiai tarp gyventojų. Tačiau dabartiniu kursu jau tektų mokėti apie 120 rub. per mėnesį.

Su kalbomis man vis nesiseka susitvarkyti taip, kaip norėčiau. Atostogų metu 2 savaites teko dirbti baigiant ankstesnius darbus. Kokią savaitę praleidau pasivaikščiojimams. Taigi iš penkių savaičių gal tik kokias dvi paskyriau kalboms. Bet ir tai davė naudos. Visą laiką ką nors girdžiu ir nuolat koks nors žodis ar posakis lieka atmintyje. Bet didžiausia bėda – laiko trūkumas. Jeigu ne tas trūkumas, tai per keletą mėnesių būdamas čia būčiau galėjęs daug daugiau padaryti.

Antrą kartą jau rašau laišką, norėdamas parašyti apie daug ką. Bet man tas rašymas taip nesiseka, kad turiu baigti ir atidėti tą mūsų pokalbį kitam kartui. Galbūt man laiškus rašyti taip nesiseka, nes norisi tiesiogiai pasikalbėti su saviškiais, o laiškas visuomet yra tik laiškas. Nuoširdžiai kalbant turiu prisipažinti, kad esu baisiai pasiilgęs Jūsų, nes iš 6 paskutinių metų tik pus-

antro mėnesio praleidau namie. Ir keistas dalykas – kuo ilgiau bastausi po pasaulį, ne tik nepriprantu prie naujų vietų, bet vis labiau mane traukia į namus ir į Tėvynę. Mano trumpas pabuvojimas Maskvoje pralėkė kaip akimirksnis, kaip sapnas.

Mano adresas: St. Šalkauskis, Friburg (Suisse), Avenue Misencorde 9.

Fribūras / X 1916

Brangiausieji Mama ir Tėte!

Į laišką Nr. 1 atsakau taip pat pirmuoju numeriu. Prieš tai išsiunčiau Nr. 1b. Pradžia lyg ir pateisina radikalų Rusijos visuomeninio gyvenimo pakeitimą, apie kurį mes čia sakome: prasidėjo Naujasis Testamentas.

Vakar gavau Tėtės 7 / II atviruką – Nr. 14, ir Nr. 15 6 / III š. m. Tuo pat metu atėjo pirmieji porevoliuciniai numeriai „Русск[ия] Вед[омости]". Džiaugiuosi, kad Jūs visi sveiki, nes ilgesnį laiką buvau neramus dėl Kazio. Iš to, ką parašiau, galima daryti išvadą, kad pašto laiškai kelionėje užtrunka mėnesį arba du, o vieną laišką iš Turkestano gavau po aštuonių mėnesių. Laikraščiai paprastai ateina greičiau. Greičiausiai per tris savaites. Su dideliu įdomumu skaitau, nors pavėluotai, rusiškus laikraščius, nes tik iš jų galiu susidaryti nuomonę apie faktinę padėtį Rusijoje. Užsieniniai laikraščiai duoda nepilnas ir atsitiktines žinias.

Dabar apie savo darbus. Prancūzų kalbos kursą, pateiktą vokiškai, jau užbaigiau. Dabar kartoju vokiečių kalbą prancūziškai. Tačiau tai nereiškia, kad nors vieną iš tų kalbų moku patenkinamai. Kalbėti galiu jau abiem kalbom, nors sunkiau sekasi su prancūzų kalba, nes dar nepraėjo šeši mėnesiai, kai pradėjau rimtai mokytis šios kalbos.

Jau ėmiausi versti į prancūzų kalbą darbą, kurį ruošiu spaudai: „Au milieu de deux mondes", arba „Essai synthétique sur le problème de la civilisation nationale en Lithuanie". Šia tema praeitų metų gale turėjau dvi paskaitas vietinėje draugijoje

„Lithuania“. Dabar šį dirbą apdoroju detaliau rusų kalba ir verčiu tuo pat metu į prancūzų kalbą, o paskui su mokytoja nagrinėjame tą vertimą. Tuo būdu turiu galimybę sujungti kalbų mokymąsi su tuo tikslu, kurio siekiu. Darbą norėčiau baigti iki vasaros semestro pabaigos, t. y. iki liepos 30, nors spausdintas darbas sudarys ne mažiau kaip 150 psl. 8° formatu. Praėjusiais metais, nors daug laiko ir darbo skyriau rašymui, bet aplinkybės susidėjo taip, kad iš to neturėjau jokios naudos. Parašiau iš viso apie 350 psl. Spaudoje pasirodė tik 30 psl. ir tai – tik silpniausiai parengta dalis. Didžiausią ir gerai parengtą darbo dalį, kurią sudarė daugiau negu 200 psl., praradau visam laikui dėl fatališkų aplinkybių. Dabar prašau apie tai niekam nepasakoti, o aš Jums paaiškinsiu, kai susitiksime. Tačiau trečdalis to darbo galėjo būti vienos leidyklos įvertinta 1 000 fr. suma. Todėl tikiuosi, kad ta pati firma panorės priimti naują darbą, atliktą su didesniu pasiruošimu ir dalyko žinojimu, už kokius 1 500–2 000 fr. Tokiu būdu būčiau aprūpintas visam studijų laikotarpiui. Tuo pat metu rusišką rankraštį persiųsiu Kaziui, kad esant galimybei jį realizuotų. Tačiau jei dėl kokių nors priežasčių mano planai nebūtų įvykdyti ar man pritrūktų jėgų, tokiu atveju ketinu pasibaigus semestrui grįžti į Maskvą, kad parengčiau daktarinę disertaciją. Karui pasibaigus turėsiu grįžti į Fribūrą tik metams – pristatyti disertaciją ir išlaikyti egzaminą.

Mano sveikata – kaip visuomet pastaraisiais metais: temperatūra normali, jaučiuosi tik nuvargęs, kartais vis turiu migreną ir nervai ne geriausios būklės. Dirbti galiu, nors apsisprendžiau šią vasarą bet kuria kaina pailsėti, nes jau seniai neturėjau laisvos visos vasaros, o praeitais metais poilsis buvo netikras.

Bučiuoju rankutes Mamai ir Tėtei, kaip ir visą giminę širdingai.

Mylintis sūnus Stachas

21 / IV 1917
Fribūras

Brangiausioji Mama!

Atsimindamas, kad netolimoje ateityje yra Mamos vardinės, šį laišką skiriu sveikinimams ir reiškiu geriausius linkėjimus, kokie tik gali būti šiais sunkiais laikais – išlikti gyvai ir išlaikyti sveikatą, nes gyvenam tokiu metu, kad ir tai tampa lyg prabanga.

Viskas vyksta taip liūdnai šiame pasaulyje ir kai tokie laikai tęsiasi ištisais mėnesiais, kai neturiu žinių iš artimųjų, kai kada jaučia sunkų nerimą. Pastarieji įvykiai Peterburge ir Maskvoje duoda daugiau negu pakankamai pagrindo nerimui. O tuo tarpu, begalvodamas, kada gi pagaliau ateis mane nuraminanti žinia, šiandien gavau Tėtės laišką, rašytą prieš penkis mėnesius. Tokiomis aplinkybėmis nelieka nieko kito, kaip pasitikėti Apvaizda, kuri iki šiol, ačiū Dievui, mus saugojo.

Savo laiške Tėtė mini, kad Nina yra Maskvoje ir ruošiasi man parašyti. Jeigu ji rašė, tai jos laiško negavau. Nežinau net jos adreso. Jeigu gaučiau, tai atsakyčiau. Paskutinis gautas Kazio laiškas rašytas iš Maskvos prieš tris su puse mėnesio. Rašau kartu ir jam bendru visiems adresu.

Apie save nedaug ką naujo galėčiau pranešti. Prieš mėnesį pradėjau trečiuosius mokslo metus universitete. Savo profesoriui pateikiau būsimo darbo planą, kurį jis aprobavo, ragina jis mane ir naujam darbui. Tuo tarpu nesusitvarkau iki galo su ankstesniu darbu. Su prancūzu, kuris man padeda, turiu dar kartą peržiūrėti galutinę redakciją. Darbas netikėtai išsiplėtė, o pradžia mokslo metų ir paieška naujo buto sutrukdė darbą baigti anksčiau. Baigiu baigiu, o kaip reikiant baigti negaliu. Tačiau faktiškai tai, kas buvo sunkiausia, užbaigiau.

Pragyvenimas Fribūre taip pat pabrango. Duoną duoda pagal korteles, šiuo metu – 250 g, o nuo gruodžio pirmosios – 225 g. Šiaip jau gyventi dar galima visai neblogai. Su butais gana sunku, nes mieste daug internuotų prancūzų karo belaisvių. Rudenį susivėlinau ieškoti buto, todėl vėliau man sunkiai sekėsi surasti daugmaž tinkamą kambarį, tačiau toliau nuo centro. Bet visa tai yra smulkmenos. Gyvenu čia ne per blogiausiai ir bet kokiu atveju nei iš bado, nei nuo šalčio nežūsiu. Todėl prašau dėl

manęs būti visai ramiems, o apie save pranešti kuo dažniausiai – nors porą žodžių apie Jūsų gyvenimą. Šį kartą prašau rašyti per Stokholmą adresu: J. Aukštuolis – post box Nr. 397 pour St. Šalkauskis. Galbūt tokiu būdu kai ką pavyks gauti greičiau. Tėtės prašyčiau man laikraščių neišrašinėti, nes, kaip jau žinau, vienas nr. kainuoja 20 kap. Šiais laikais tai neleistina prabanga. Tačiau jei namuose atsiras kokių senų laikraščių, jau visų perskaitytų, tai prašyčiau juos kartais man persiųsti. Tai nedaug kainuos, o greitis ir reguliarumas nėra svarbu.

Bučiuoju Mamai ir Tėtei rankutes, kaip ir visą giminę širdingai.

Mylintis sūnus Stachas

13 / XI 1917

Naujas mano adresas: Schönberg, Villa Germaine, Friburg (Suisse)

KAZIUI ŠALKAUSKIUI

29. III. 1916

Mylimasis,

Stebiuos negavęs iš Tavęs nė vieno laiško, nė vienos žinios. Tegaunu tik iš Tėvo reguliariškai laiškelius. Stebina mane ir tai, kad nesu gavęs nė vieno laiško lietuviškai rašyto. Gal kai kur trūksta lietuviškai suprantančių cenzorių, ir iš čia kyla kliūtys.

Neseniai rašiau Tėvams ilgesnį laišką ir prašiau persiųsti Tau, nes nenorėjau antrą kartą rašyti Tau tą patį. Rasi ten kai kurias žinias apie mano kelią Šveicarijon ir apie gyvenimą Fryburge.

Dabar noriu parašyti Tau apie keistus apsireiškimus lietuvių veikime užsienyje, kad privatiškai pasiteirautumei apie artimiausiųjų mūsų veikėjų nuomonę link šito dalyko, nes oficiališkai apie tai dar nenoriu rašyti dėlei tam tikrų aplinkybių. Kaip žinai, Fryburge pradėjo veikti Komitetas nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šelpti; Komitetas visai nepolitiškas, pasižymįs tik tuomi, kad jo suorganizavimo pamatan padėtas ne vien tautystės, bet krašto principas su garantija jaunalietuviams didžiumos teisių. Šiuo laiku toksai komitetas buvo labai svarbus vargingame Lietuvos gyvenime. Darbas galėtų eiti visai gerai, bet prieš Komitetą atkakliai apsiginklavo „Pro Lituania" vedėjas p. Gabrys ir pasiryžo jį, nesibjaurėdamas jokių priemonių, ar taip, ar šiaip išgriauti, nors eiti prieš Komitetą atvirai jis nedrįsta. Kiek pažinau p. Gabrį, yra tai žmogus, neturįs jokių tvirtų principų, o ypač moralių, – žmogus, pastovus tik vienu atžvilgiu – savo

neapykanta lenkų, kuriai leidžia apsireikšti dorais ir nedorais būdais. Vienu žodžiu, yra tai žmogus neištikimas jokiu atžvilgiu, su kuriuo gėda kur nors pasirodyti ir pavojinga susieiti. Ir toks žmogus manosi esąs visos Lietuvos atstovas Vakarų Europoj: jis todėl atsakomai elgiasi. Žinoma, tokiam žmogui nemalonus buvo Komiteto įsisteigimas Fryburge, jam jį neaprobavus ir jin neįėjus, juo labiau kad aš, atvažiavęs Fryburgan, prisidėjau prie Komiteto veikimo. Tokiu būdu greta jo asmeniškojo Informacijinio biuro[1] kilo Komitetas, kuris galėjo virsti platforma nesutinkantiems su juo elementams. Reikėjo šitą platformą kokiu nors būdu išgriauti. Pirmas tinkamas šiam tikslui žingsnis – įnešti nesusipratimą tarp įėjusių į Komitetą lietuvių. Pasinaudojus apsireiškusia tarp pastarųjų ambicijos rivalizacija, tai jam maždaug pasisekė padaryti. Po to vieni iš lietuvių buvo už Komiteto užlaikymą, kiti gi linkę buvo geisti Komiteto iširimo, tačiau nieks nedrįso aktyviai Komitetą griauti. Gabriui pasiliko padaryti dar antrą žingsnį – pastatyti lietuvius ir Lietuvos dvarininkus, įėjusius į Komitetą, į tokius santykius, kad tolimesnis Komitete darbas būtų nebegalimas. Šiam tikslui jis stengėsi kokiu nors būdu prirodyti, kad beveik visi lietuviai, gyvenantieji Šveicarijoj, pritaria ir net dalyvauja jo pakraipoj. Galutinai priėjo prie to, kad pasinaudojo savo „Pro Lituanijoj"[2] pseudonimu, kuris turėjo visus inicialus ir perstatytus skiemenis Komiteto vicepirmininko pavardės, pastarajam neleidus. Be to, toksai „Pro Lituanijos" numeris buvo įteiktas grovui Plioteriui, Komiteto nariui, nuo vicepirmininko vardo pastarajam apie tai nežinant. Maža to, tame pat numeryje buvo paskelbta insinuacija ant lenkų Vevey'iškio ([H.] Senkevičiaus) komiteto, kuri, būdama net formališkai neprirodyta, paeinant nuo lietuvių, meta tiesiog infamiją ant visos Lietuvos, nes duoda mūsų priešams progą manyti, kad lietuviai, norėdami suvesti politiškąją su lenkais sąskaitą, muša į labdaringąsias lenkų įstaigas. Straipsnis įvardytas šitaip: „Comment le Comité général polonais de secours aux victimes de la guerre en Pologne, de Vevey, trompe l'opinion publique"[3]. Straipsnyje aprašyti nesusipratimai, kilusieji Vilniuje dėl dalinimo pinigų lenkų komitete, Koncza, Wenclawski, Michalkiewicz.

Vevey'iškis komitetas buvo siuntęs keletą kartų pinigų į minėtą Vilniaus komitetą, pavedęs paskutiniam paskirtą dalį suteikti, kaipo pagalbą, lietuvių kalbos gyventojams. Vilniaus komitetas šitų pinigų neišdavė vilniškiam Lietuvių draugijos komitetui, bet suvartojo kitokiu būdu. Aš visai sutinku, jog vilniškis komitetas suvartojo paskirtus lietuviams pinigus netinkamu būdu, lietuviams nenaudingu tautiškuoju atžvilgiu. Tuo pat laiku aš visai nesutinku su Vevey'iškio komiteto pažiūromis į lietuvius ir su jo veikimo būdu, tačiau mes, lietuviai, kaipo idėjiniai priešai, neturime moralės teisės kaltinti Vevey'iškį komitetą, būk jis veikia *mala fide*, t. y. žinodamas tikrai, kad pinigų lietuviai negauna, skelbia šelpiąs lietuvius. Juk Vevey'iškis komitetas visai *bona fide* kitaip supranta lietuvius, negu tikrai reikėtų suprasti. Be to, kaip galima prirodyti Vevey'iškiam komitetui negatyvų faktą, kad lietuviai skiriamųjų jiems pinigų nėra gavę, nes padarytas vilniškio Lietuvių draugijos komiteto tvirtinimas, jog jis tųjų pinigų nėra gavęs, dar nereiškia Vevey'iškiam komitetui, kad lietuviai apskritai pinigų negavę, nors tai ir tvirtina Smetona ir daugelis. O čia argi galima užsitikėti moralei „Pro Lituanijos" autoritatei? Jei dar atminti, jog Vevey'iškis komitetas yra labdaringoji įstaiga, nuo kurios priguli šelpimas daugelio žmonių badaujančių ir nelaimingų, tai tik beprotis ar visiškai amoralus žmogus gal lengvai apsieiti su tokios įstaigos opinija, ir aš, kaipo lietuvis, visa morale savo sielos spėka negaliu neprotestoti prieš vartojimą lietuvių vardu tokių įrankių kovoje su mūsų idėjiniais priešais, kuriais visgi skaitau taip Vevey'iškį, kaip ir vilniškį lenkų komitetus. Tačiau nuo oficialių ir viešų žingsnių šiame klausime užsilaikiau.

Gabrys tokiu būdu beveik pasiekė savo tikslo: Generalis Komitetas dar gyvuoja ir gal gyvuos, bet jo veikimas faktinai suparalizuotas[1]. Visi jaučia, jog skandališkas Komiteto iširimas užkenktų lietuvių vardui, ir todėl jo priešai net nedrįsta pirmi

[1] Priminsiu, jog gr. Plioteris, labai garbingas vyras, būdamas Vevey'iškio komiteto vicepirmininku, įeina paprastu nariu į Generalį Komitetą.

padaryti radikalį žingsnį. Aš iki šiolei stengiaus daryti viską, kad neleisti pasidžiaugti lietuvių priešams netinkamuoju reginiu, ir todėl manau, kad Komiteto priešai neap... [neįsk.] prieš tai, kad ir prieš mane nepavartojus tųjų įrankių, kuriais kovojo su Komitetu. Todėl rašau Tau apie viską, kad žinotumei, ką bemanyti, kuomet išgirsi apkaltinimus manęs ir visokius įtarimus, ir kad galėtumei duoti paaiškinimą, jei Tave kas šiame dalyke užkalbins ar darys užmetimus. O geriausis atsakymas tokiuose atsitikimuose, tai patarimas turėti kantrybę, nes tik faktai ir darbai ilgainiui išteisins tuos, kurie ėjo tikru keliu, ir paaiškins, kas stengėsi rengti tėvynės ateitį ant melo, neteisybės ir prievartos pamato. Ir matant, kaip prie pastarųjų priguli ne vienas iš čionykščių jaunalietuvių, negalima nejausti gėdos prieš įėjusius į Generalį Komitetą dvarininkus, kurie veikia visai *bona fide* ir tur daug geros valios. Šitie liūdni apsireiškimai atėmė man daug laiko ir jėgų ir todėl negalėjau per tris pirmus mėnesius padaryti tai, ką galima buvo padaryti kitokiose aplinkybėse ir ką norėjau padaryti. Laukiu dabar atsakymo apie atvažiavimą šičion kun. prof. Būčio. Jo buvimas būtų be galo naudingas, juo labiau kad dvarininkai pasižadėjo išrinkti jį į pirmininkus. Jis galėtų suvienyti lietuvius kunigus ir jau vienu savo buvimu Šveicarijoj prispirtų Gabrį veikti kitokiais įrankiais. Stebiuos tik, kad iki šiolei negaunu nuo Centralinio Komiteto atsakymo savo telegramai, pasiųstai 11 š[io] m[ėn.] d.

Tėvas keletą kartų rašė man, kad gyvenimas pabrango. Rašė irgi, kad buvo sunkiau susirgęs. Abu tuodu dalyku mane neramina. Aš negaliu ir turbūt per ilgesnį laiką negalėsiu Tėvui niekuo padėti. Nors ir dirbu visuomeniškajam tikslui, tačiau kitąkart jaučiu sąžinės išmetinėjimą, kad tokiame sunkiame šeimyniškojo gyvenimo momente palikau Tėvus ir jais visai nesirūpinu. Todėl prašyčiau Tave labai padaryti šiuo atžvilgiu viską, ką tik galėsi. Pirma, mūsiškiai gyvena drėgname bute ir, matyt, tai labai kenkia visų sveikatai, o ypač Tėvo, kuris miega drėgname kambaryje. Antra, matyti, jaučiasi tėvas materialiai suspaustas. Kol buvau Samarkande, galėjau šiek tiek padėti, o dabar nieko. Gal ir šitą klausimą pajėgsi kaip nors parūpinti. Link savęs

prašyčiau parūpinti man iš C[entralinio] K[omiteto][4] pinigus iš anksto visam pusmečiui, tuomet galėčiau ramiai atlikti svarbų visuomeniškąjį darbą, kuris pareikalaus maždaug tiek laiko. Bučiuoju Tave ir pasilieku visuomet Tavo –

Stasys

Fryburgas, 29/III. 16 m.

P. S. Laiško mano nepaleisk iš rankų.

14. VIII. 1916

Mylimasis,

Tavo laiškelį, adresuotą į Albertinum, gavau. Daugiau į Albertinum niekuomet neadresuok, o ypač nerašyk nieko apie visuomeniškąjį lietuvių gyvenimą atvirukuose. Artimiausias mano adresas bus: *Fribourg (Suisse) – poste restante, Stanislas Šalkauskis*, nes manau kokiam mėnesiui išvažiuoti iš Friburgo bent kiek pasitaisyti sveikatą. Senai jau turėjau šiokį tokį poilsį, o dabar sveikata spiria šiek tiek pailsėti.

Mano santykiai su čionykščiais lietuviais tiek pablogo ir susitvėrė tokia atmosfera, kad psichologiškai negaliu su jais dirbti. Prigulėjimas nuo jų dabartinėse aplinkybėse yra man tiesiog nužeminimu, bent tokiame padėjime jaučiuos susidurdamas su jais kokiame norint darbe. Nuo šito kenčia mano nervai ir sveikata. Todėl nuo kurio jau laiko vis galvoju, kaip save emansipuoti ir padaryti savo darbo išdavas neprigulinčiomis nuo kitų žmonių. Atsisakęs nuo įgaliojimo, kad nedaryti C[entraliniam] K[omite]tui nemalonumų dėl mano asmens, dabar manau visai atsisakyti nuo K[omite]to darbų ir užsiimti korespondencijomis ir apskritai literatišku darbu. Keturiems mėnesiam turiu kuo gyventi, paskolinsiu dar iš Proscevičiaus[5] 300 rub., tokiu būdu galėsiu išgyventi 8 mėnesius. Tuo tarpu pramoksiu kalbą, nes kitaip nepajėgiu tai atlikti greta su kitais darbais, – ir bandysiu savo jėgų plačioje dirvoje. Manau, kad ir „Liet[uvių]

balsas“ galės man bent kiek užmokėti už tuos raštus, kuriuos manau jam pagaminti. O jei per tą laiką mano darbavimosi projektas nepavyktų, tai žinodamas jau gerai bent vieną kalbą galėsiu rasti uždarbį Berne. Imti pinigus nuo visuomenės tik mokslui niekuomet negalėsiu, nes žinau jau, kaip tai nemalonu ir kaip riša žmogų idėjiškai ir kitais atžvilgiais. Kas link pinigų, kuriuos gavau būdamas įgaliotiniu, tai manau, kad už juos atlikau naudingą visuomeniškąjį darbą, kuris buvo kaip tik šitam laikui reikalingas. – Manau, prisirengęs bent kiek, pradėti rašinėti į „Русск[ия] вед[омости]“. Bet turiu dar pažinti geriau kalbas ir ištirti tūlą kultūros sritį, kad būti rimtu recenzentu. Tam darbui reikėtų padėti apskritai keletą mėnesių. Tikiuos irgi, kad per kurį laiką galėsiu jau naudotis savo užbaigtų darbų vaisiais. Apie mano projektus nieko nerašyk tėvams, kad nepradėtų nerimastauti apie mano likimą. Paskutinį kartą rašiau tik, kad atsisakiau nuo įgaliojimo, bet dirbu Lituanijos biure[6]. – Nenorėčiau tik padaryti nemalonumų C[entraliniam] K[omite]-tui, o ypač Yčui, savo atsisakymu, bet, kaip matau, yra tai mano asmeniškoji būtinybė, nors kitais atžvilgiais galiu ir nukentėti. Tuo tarpu dar nerašau nieko oficialiai, gal net palauksiu Tavo atsakymo, kad geriau orientuotis, nes nieko nežinau, kaip žiūri C[entralinis] K[omite]tas į mano padėjimą. Painformuok man kuo greičiausiai šiuose klausimuose, o kad laiškas greičiau eitų, rašyk rusiškai.

Tuoj gavęs šitą laišką, neatsisakyk man išrašyti „Русскія ведомости“ (съ 1го сентября) адресъ: Fribourg – *poste restante* – Stanislas Šalkauskis, – iki 1^mos^ sausio 17 m., t. y. keturiems mėnesiams. Nenorėčiau, kad vėl pavestumei tai padaryti Tėvui, gal pajėgsi tai atlikti iš Petrogrado.

Bučiuoju Tave.

Tavo

Stasys

14 / VIII. 16 m. Friburgas

24.XI.16

Mylimasis,

Paskutiniais laikais gavau Tavo du laišku ir atviruką. Dabar šį tą sužinojau ir supratau. Šitais metais visai mažai laiškų tebegaunu, tik Tėvas po senovės rašo reguliariai. Mama neberašo visai, kaip ir Tau. Metų pradžioje parašė vieną tik atviruką, nes buvo reikalas, o paskui nustojo visai atsakinėjusi, todėl ir aš turėjau nustoti jai rašęs.

Su sveikata pasitaisiau ir sugrįžau maždaug prie senovinio stovio. Plaučiuose, matyti, nieko ypatingo nebuvo. Dabar vėl dirbu po senovės. Priešpiet daugiausia lankau universitetą ir biblioteką; popiet dirbu „Lituanijos" komitete; vakare užsiimu kalbomis, skaitau, rašau ir t. t. Apskritai laiko turiu per maža, o darbuotis daugiau už 10 valandų į dieną nepajėgiu. Todėl negaliu padaryti viską, ką norėčiau ir ką esu sumanęs.

Po Kalėdų, kuomet gyvensiu iš paskolintųjų pinigų, turėsiu atsisakyti nuo visuomeniškųjų darbų kuriam laikui, kol nesutvarkysiu asmeniškojo savo padėjimo. Pinigų daugiau nuo C[entralinio] K[omiteto] neprašysiu, nes negaliu tai padaryti dėl čionykščių santykių, bet ir čia negaliu prigulėti materiališkai. Sunku ir daug būtų darbo išdėstinėti visus moralius ir psichologiškuosius motyvus, kurie mane spiria eiti savistoviai savuoju keliu. Kada nors pakalbėsime plačiau. Dabar galiu Tau pranešti, jog Proscevičius jau išsiuntė man pinigus, bet dar jų negavau. Nemalonu buvo skolintis, bet kitaip tuo tarpu nesusidėjo. Tiesa, prašydamas paskolinti nežinojau, kad buvo jau jis vedęs.

Nuo Naujų metų galėsiu išgyventi 5–6 mėnesius, per kuriuos mokinsiuos tik kalbų ir rengsiuos prie korespondento užsiėmimo. Jau visą mėnesį imu lekcijas prancūzų kalbos. Po Naujų metų kalbas varysiu dar smarkiau. Be to, prieš N[aujus] m[etus] užbaigsiu du straipsniu: vienas lietuviškai – „Tautinė lietuvių idėja" (30 pusl.), antras rusiškai – „Національная физіономія литовскаго народа"[7] (apie 75 pusl.), kuriuos atsivešiu spausdinti Petrogradan. Prašysiu Tavęs pabandyti patalpinti rusiškai rašytą straipsnį kuriam rusų laikraštyje. Rašiau taip, kad šiuo

darbu padėti pamatą supažindinimui rusų tautos su lietuvių tauta, turėdamas omenyje nuolatinius raginimus „L[ietuvių] b[also]" prie rašymo rusų raštijoje. Jei pavyktų patogiai susitarti su kokia redakcija, galėčiau ilgainiui parengti spaudai ir daugiau straipsnių apie lietuvių kultūrą, ekonomiką ir politiką, po keliasdešimt puslapių kiekvienas. Tikrai sakant, prirengiamasis darbas jau atliktas, reikėtų tik galutinai apdirbti. Gaudamas sistematiškai honorarą galėčiau per pusę metų iš sistematiškųjų straipsnių sudėti knygą apie 300 pusl. Pagalvok apie šitą kombinaciją, bet tuo tarpu apie tai niekam neprasitark aiškiai. Žinoma, galutinai sugalvosi ką nors, kuomet atsiųsiu Tau pirmą straipsnį. C[entraliniam] K[omitetui] tuo tarpu nieko nerašau, bet ir nieko neprašau. Jei išdėstytas mano planas nepavyktų, vis tiek per pusę metų kalbos darbo galėsiu čia rasti paprastą darbą.

Kitaip šitame „juodame kūne", kuriame dabar čia esu, nieko neištupėsiu, o bus blogiau, kuomet paskui per prievartą atsidursiu dar blogesniame padėjime. Rašyk, kas su tėvais: kaip sveikata ir materialis padėjimas. Aš, žinoma, jei nepadėsiu niekuo, tai jau niekuo ir neapsunkinsiu.

Bučiuoju Tave.

Tavo

Stasys

24/XI.16
9 Avenue Misericorde, Fribourg (Suisse)

22.XII.1916

Mylimasis,

Pastarais laikais buvau gavęs iš Tavęs daugiau laiškų, bet užtai pats rašiau Tau mažiau negu pirmiau, nes nuo dviejų su viršum mėnesių buvau gerokai užimtas. Dabar pasiliuosavau ir pirm visa ko stengiuos atlikti užtrukusią korespondenciją.

„Lituanijos" komitete jau nustojau dirbęs, nes galų gale nebuvo man jokios prasmės ten darbuotis. Biuro darbas buvo ar grynai techninis, ar stačiai fiziškas. Tokiam darbui galima

pasamdyti žmogų už 100 fr., o aš tuo tarpu netekdamas laiko ir jėgų nei bendrame moksle, nei kalbų pažinime nebegalėjau pažengti pirmyn. Kartu ar anksčiau, ar vėliau prisieitų, nustojus tokio darbo, pasirūpinti savistoviai verstis. Taigi pasiryžau tai padaryti dabar, negaišindamas be naudos ir be reikalo laiko. Žinoma, užsiėmęs savo darbais ir nesidžiaugdamas tarp „oficialių" čionykščių savo tautiečių pasitikėjimu, skaitau neparankiu ir dalyku naudotis C[entralinio] K[omiteto] įgaliotinio alga. O šiaip esu tikras, jog nežūsiu, o Lietuvos reikalams būsiu net naudingesniu.

Nesenai gavau iš Petrapilio be jokių paaiškinimų 127 fr. (spėju – 75 rub.). Jei žinai, ką jie reiškia, tai nepamiršk man pranešti jų paskyrimą.

Nuo Naujų metų nebeturiu reikalo išsirašinėti „Русскія ведомости", nes esame čia keli susitarę bendromis jėgomis išsirašyti svarbiausiuosius rusų laikraščius: „Русск[ия] вед[омости]", „Вопросы псих[ологии] и филос[офии]" ir „Русск[ая] мысль". Man teko pasirūpinti apie pastarąją. Žinau, jog anksčiau buvai pirkinėjęs šitą laikraštį, nes juo interesavais. Taigi ar negalėtumei dabar reguliariai jį pirkinėti kas mėnuo ir perskaitęs siųsti man. Žinau ir kad šitie visi laikraščiai, siunčiant užsienin, gerokai apsieina, bet manau, kad tuo tarpu išgalėsi siuntinėti man „Русск[ая] мысль", o ten gal kada susiskaitysiva.

Kiek girdėjau, Yčas jau parvažiavęs, be to – su pačia. Rašau jam privatiškai, kad painformuoti jį apie mano santykius su C[entraliniu] K[omitetu], nes mano pasiryžimas jau galutinas. Tačiau nenorėčiau, kad mano atsisakymas įgautų viešumoje netikro apšvietimo.

Tėvas rašė, jog rengeisi aplankyti Maskvoje saviškius. Kokiame radai visus padėjime? Kaip tėvams su sveikata? Ar nepritrūksta pinigų gyvenimui. Kaip stov klausimas apie atlyginimą už sudegintus namus.

Rašai, jog norėtumei pasimatyti su dėdėmis Aleksandru ir Petru. Apie tai tiek aš čia galiu žinoti, kiek Tu Petrapily. Asmeniškai spėju, jog negreit dar teks su jais pasimatyti. O paskutiniai atsitikimai tik apie tai įtikina.

Šiandien pas mus prasidėjo Kalėdos, tikrai sakant, Kalėdų atostogos, kurios truks iš viso 16 dienų. Per tą laiką ketinu uoliai užsiimti prancūzų kalba. Du mėnesiu imu jau lekcijas, greit baigiu pirmą elementarį kursą. Pradėjau jau skaityti originale Ernestą Hello.

Linkiu Tau linksmų Kalėdų ir laimingų Naujų metų! Bučiuoju Tave.

Tavo

Stasys

9/22.XII.16
Fribourg (Suisse), 9 Av. Misericorde

21.III.17
Russie–Petrograde
E B T
Казимиру Ульяновичу Гу Шалковскому
Петроградъ
Ковенский пер. д. N. 9 кв. 24

Mylimasis,

Turėdamas omenyje, kas atsitiko Petrapilyje ir apskritai Rusijoje, nekantriai laukiu žinių, kaip Tu gyvuoji, o taipogi visi mūsiškiai. Tikiuos, jog Tėvas praneš man telegrafu, ar esat gyvi ir sveiki.

Vakar gavau 164 fr. Spėju, jog tai yra pinigai, apie kuriuos minėjai savo laiškuose. Širdingai sakau Tau už juos ačiū. Kurį laiką nebuvo susinešimų tarp Norvegijos ir Anglijos, ir todėl mes negaudavom čia jokios korespondencijos; bet paskutiniais laikais, matyt, anglai pasistengė sutvarkyti susinešimus su Rusija. Paskutinį Tavo laiškelį gavau iš 10/XII. p. m. Greitu laiku baigiu teoretiškąjį kursą prancūzų kalbos ir tuomet pabandysiu šį tą parašyti laikraščiams. Prancūzų kalboje gerokai nužengiau pirmyn. Skaitau dabar gana lengvai ir parašyti jau šį tą galiu, bent lengviau negu vokiškai, nors suprantu bekalbant ir pats galiu kalbėti vis geriau vokiškai. Kad ne tai, kad iš prancūzų kalbos turėjau dėti pačią pradžią, pasekmės būtų geriau matomos, o tuo tarpu kalbose dar niekuo nepasižymiu.

Buvau besirengiąs stoti naujam paliudijimui Rusų konsulate Berne, bet tuo tarpu atėjo žinia, kad mus paliuosavo iki rudeniui. Nors plaučiai mano pasitaisė dar iš turkestaniškų laikų, tačiau tiek dar teturiu trūkumų, jog tikėjausi būsiąs paliuosuotas. Be to, jei ir paimtų, turėtų per savaitę įsitikrinti, kad karo darbui iš tikro netinku.

Be galo įdomauju, kas ten pas jus dedasi. Kaip jūs gyvuojat? Todėl rašyk neatidėliodamas per Kopenhagą. O jei nebūsit dar nei rašę, nei telegrafavę, tai duok telegramą nors keliuose žodžiuose.

Bučiuoju Tave ir linkiu viso gero.

Tavo

Stasys

21/III.17

21.IV.1917

Mylimasis,

Vakar gavau vėl „Русск[ия] вед[омости]" ir nuo tėvo du atviruku. Tai pirmos žinios po revoliucijos įvykimo. Ilgą jau laiką nekantriai laukiau nuo jūsų žinių nežinodamas, kaip ten Jūs gyvenat ir kaip Jums sekasi. Tėvas paminėjo ir apie Tave, kad esi jau apsilankęs Maskvoje po revoliucijos Petrograde. Iš šito sprendžiu, kad ir Tu laikais gerai, nors nuo Tavęs dar jokių laiškų nesu gavęs.

Tėvas paminėjo taipogi, kad pasiryžęs esi vėl siųsti man pinigų. Todėl parašysiu Tau plačiau apie save, kad žinotumei bent kiek geriau, ką darau ir kuo pasitikiu ateityje.

Pinigų dar turiu tiek, kad užsilaikyti iki birželio galui. O ten, žinoma, būsiu dėkingas gavęs nuo Tavęs šį tą. Nežinau tik, ar per daug Tave nenuskriausiu, bet kaip jau Tau anksčiau rašiau, be Tavo pagalbos dar negaliu apsieiti. Kad pinigai neužtruktų per ilgai kelionėje, gal geriau būtų perlaidą padaryti telegrafu ar per J. Savickį Kopenhagoje, per kurį gauti galiu viską nekliudomas.

Dabar kas link mano darbų turiu Tau parašyti, kas seka. Visą laiką galvoju apie tai, kad prisirengti prie uždarbiavimo rašymu. Pereitais 1916 metais iš viso buvau parašęs 350 pusl. Iš jų tik menka dalis buvo spausdinta ir tai menkiausi dalykai. 250 pusl. savo raštų nustojau ant visados dėl kalbų nežinojimo ir dėl nelabųjų santykių. Kaip tai galėjo atsitikti, papasakosiu kada nors besimatant, o Tu tuo tarpu apie tai niekam nieko nesakyk. Girtis čia nėra ko. Tačiau viena trečdalis mano stambesnio darbo turėjo progą būti apkainota vienos leidimo spaustuvės į 1000 fr. Tokiu būdu, jei būčiau žinojęs kalbas, būčiau uždirbęs per pereitus metus nuo 2 iki 3 tūkstančių frankų, iš ko galėčiau gyventi ir ramiai mokintis. Tuo tarpu, be nepasisekimų, beveik nieko neprityriau, ir liko man tik vienas dalykas, parašytas pereitų metų gale ir skaitytas „Lituanijos" draugijoj[8] dviejuose susirinkimuose. Tiesa, yra tai išdava mano visų metų darbo lietuvių kultūros srityje. Dabar gi pabaigęs prancūzų kalbos kursą ir galėdamas iš bėdos versti, o su kieno pagalba ir spaudoje paleisti, pasiryžau tą darbą plačiau apdirbti ir išleisti prancūzų ir rusų kalbose. Darbą jau pradėjau taisyti ir versti, įvardęs jį „Au milieu de deux mondes" (arba „Essai synthétique sur le problème de la civilisation nationale en Lithuanie")[9]. Rašau dabar, iš pirmykščio lietuvių kalboje rašyto rankraščio, rusiškai ir greta verčiu į prancūzų kalbą, o paskui su mokytoja taisau kalbą. Taigi turiu tokiu būdu progą pratintis prie prancūzų kalbos. Darbas turės ne mažiau 150 p. *in 8°* ir norėčiau jį pabaigti iki vasarinio semestro galui, t. y. iki 30 liepos. Prancūzišką rankraštį manau čia parduoti. Kadangi darbas bus visai originalis ir aktualis, tai tikiuos gauti nuo 1500 iki 2000 fr. Rusiškąjį rankraštį atsiųsiu Tau, kad pasirūpintumei jo likimu. Gal pasiseks Tau ir jį realizuoti. Jei pasisektų tokiu būdu įvykinti savo pasiryžimą, tai per vasarą turėčiau nuvažiuoti kur gerokai pasigydyti ir atilsėti, nes esu jau pavargęs, o ten vargiai ar jausiuos geriau. Jei dėl kokios nors priežasties vėl pritirčiau nepasisekimo ar pritrūktų jėgų, tuomet semestrui pasibaigus atkeliausiu pas Jus į Rusiją ir rašysiu dizertaciją doktoratui. Pasidarbavęs Maskvoje iš Solovjovo filosofijos, turėčiau po karo sugrįžti į Friburgą tik vieniems me-

tams, kad pristatyti dizertaciją ir išlaikyti kvotimus. Kaip pasiseks, pamatysime, o dabar darbuojuos kiek pajėgiu. Bučiuoju Tave ir laukiu žinių, kas pas Jus Petrograde dedasi. Mažai ką čia žinome.

Tavo

Stasys

8.V.1917
Russie
M^r^ Šalkauskas
Petrograde
Господину Казимиру Юльяновичу Шалковскому
Петроградъ
Ковенский пер. д. N. 9 кв. 24

Mylimasis,

Neseniai per Stockholmą gavau senuoju kursu 400 rub. Pinigus atsiuntė J. Aukštuolis su pažymėjimu, jog gavęs įsakymą iš Centr[alinio] Komiteto minėtąją sumą man išmokėti. Spėju, jog tai yra tie pinigai, apie kuriuos Tu minėjai jau kadaise savo laiškuose ir apie kuriuos paskutiniame laiške minėjo Tėvas, rašydamas, kad pasiryžai man siųsti keletą šimtų rublių. Labai Tau esu dėkingas už pinigus, kurių dabar man užteks ilgesniam laikui. Viskas dabar būtų gerai, kad galėčiau kaip reikiant dirbti. Su plaučiais yra gerai, bet ant nervų pagrindo kankina mane migrena, o be to, ir viduriai nevirškina kaip reikiant, todėl dažnai nepajėgiu darbuotis. Iš kitos pusės, esu įsitikinęs, kad man reik tik vieną vasarą kaip pridera atilsėti ir būsiu sveikas. Tuo tarpu norėčiau kokiu nors būdu užbaigti iki vasarai darbą, apie kurį tau rašiau pastaruoju kartu. Kitaip vėl negalėčiau ramiai ilsėtis. Tam tikslui pasiryžau bent kiek nuolat gydytis, kad laikytis iki semestro galui. O ten pažiūrėsiu.

Jau vieną kartą prašiau Tavęs išsiųsti man medžiagos apie Čiurlionies tvėrybą. Rusų literatūroje yra pasirodę jau dvi monografiji Вяч[еслав] Иванов'o ir dar kieno kito. Šitos knygos man labai reikalingos, todėl prašyčiau Tavęs neilgai trukus jas man išsiųsti per J. Savickį, kuris jas man perteiks. Antraše tik

pridėk „pour St. Šalkauskis“. Taip pat labai esu reikalingas visokių Čiurlionies paveikslų panašybių. Gal žinai kokių atvirukų ar ką dar kitą.

Norėjau jau ne kartą Tave prašyti, kad apsaugotumei knygą ir smulkius dalykėlius, kuriuos pas Tave palikau prieš išvažiuojant. Bene geriausiai būtų, kad viską įteiktumei Tėvui.

Bučiuoju Tave.

Tavo

Stasys

8/V.17
Friburgas
9 Avenue Miséricorde

4.VI.1917

Mylimasis,

Paskutinis Tavo laiškelis, kurį esu gavęs, rašytas 16/III š. m. Per Kopenhagą nesu gavęs nieko, tik nuo Tėvo vakar gavau laišką, rašytą 24/III š. m. Matyti, senas kelias visgi tikresnis, todėl rašyk man po senovės. Laiškai, gautieji kitais asmenimis per Angliją, buvo kelionėje net trumpiau. Dabar, kaip matyti, susinešimas su Norvegija atsieina periodiškai. Todėl ir „Русскія ведомости“ gaunu iš Maskvos gana pakenčiamai reguliarumo žvilgsniu.

Pinigus (400 r.), kaip jau rašiau Tau, gavau per Stockholmą senuoju kursu, todėl esu dabar ilgesniam laikui aprūpintas. O ten gal pasiseks atlikti darbą, apie kurį minėjau Tau paskutiniame laiške. Tačiau dėlei jėgų stokos lėtu žingsniu eina jis pirmyn. Prancūziškai atlikau iki šiolei vos ketvirtąją jo dalį, tiesa, sunkiausiąją. Prancūziškai sekasi man rašyti vis lengviau, nors kalbėti pripratimo neturiu. Per greit ėjau šitą kalbą teoretiškuoju žvilgsniu. Darbo dar užteks beveik trims mėnesiams, nes tik dabar, prasidėjus pavasariui, ėmiau taisytis žymiai. Ant nervų pagrindo buvo pagedęs vidurių veikimas. Iš čia paeidavo migrenos;

be to, per Kalėdas pasidarė su manim vidaus užsinuodymas, kuris truko visą beveik savaitę ir gerokai mane prikankino. Paskui turėjau ekzemą ant rankų ir galvos. Kartu tankios migrenos neduodavo man gerai darbuotis. Dabar jau per ištisą mėnesį migrenos nebebuvo. Per Sekmines net padariau su savo tautiečiais ekskursiją trims dienoms. Prisiėjo nemažai eiti ir pėsčiai. Pavargau gerokai, bet sugrįžęs veikiai taisaus.

Nesenai gavau „Santaros" komplėtą nuo pirmojo numerio, ir tik dabar sužinojau, kad dalyvauji Dem[okratinėje] Liet[uvos] laisvės partijoje[10]. Kiek pažinau partijos obalsius ir pačią Santarą, viskas daro įspūdį rimto kultūrinių radikalų darbo. O tokio darbo mums kaip tik dabar reikia. Patinka ypač man tas, kad partijos sumanoma vykinti socializmą kultūriniu būdu. Socializmui, be abejo, prigul ateitis, bet tik kultūrinis socializmas pajėgs įvykti realiai gyvenime.

Pastaromis dienomis sužinojau, kad rengias važiuoti iš čia Petrogradan kun. V[iskantas], buvęs artimas mano pažįstamas, taigi jei Tau prisieitų su juo susitikti, žinok, kad per paskutinius 10 mėnesių neturėjau su juo nieko absoliučiai bendro ir kad su šituo žmogumi reik būti labai atsargiam. Todėl, jei jis panorėtų kada pasinaudoti pažintimi su manim, tai turi su juomi pasielgti kaip tik priešingai, nes tai būtų jo daroma ne be tikslo. Jis čia sakosi esąs kviestas Lietuvių tautos tarybos; labai abejoju, ar tai galimas dalykas.

Kivirčai, kilusieji L[ietuvių] t[autos] taryboje, daro liūdną įspūdį. Nejaugi šiuo momentu lietuviai nesusipras ir nepajėgs susitaikinti? Girdėjau, rengiasi visuotinas lietuvių suvažiavimas, gal jis pajėgs suvienyti visas pakraipas ir sroves bendrame darbe.

Lenkų visos pakraipos ir partijos 19 ir 20 š. m. d. paleido Varšuvoj deklaraciją lietuvių klausime. Galop pradeda truputį švitėti jų galvose, bet dar nedaug. Pripažįsta Didžiajai Lietuvos Kunigaikštystei teisę būti neperigulmingąja valstybe, bet supranta tąją valstybę gana savotiškai, daugiausiai istoriškai, ir reikalauja patvirtinimo unijos, tik P[olska] P[artia] S[ocjalistyczna] palieka santykių klausimą išrišti demokratiškiems konstituantams

Varšuvoje ir Vilniuje. Nepamiršk man išsiųsti knygas apie Čiurlionį ir atvirukus su jo paveikslėliais. Bučiuoju Tave.

Tavo

Stasys

2.IX.1918

Mylimasis,

Tavo laiškas, rašytas 16 liepos m. d., pasiekė mane 31 rugpjūčio d. Nežiūrint į tai, kad jisai užtruko kelionėje veik pusantro mėnesio, jis suteikė man daug įdomių ir nekantriai laukiamų žinių apie mūsų šeimynos gyvenimą. Iki šiolei apie Jūsų grįžimą Lietuvon težinojau vien iš trumpo „Tėvynės sargo" pranešimo. Paskaitęs apie tai rašiau Tau pirmą kartą į Šiaulius, bet iš Tavo laiško nematau, kad m. raštą būtumei gavęs. Taigi vėl bandau laimę, juo labiau kad dabar žinau griežtai Tavo antrašą.

Nesenai uždarytos pusę metų ribos pratrūko ir pasipylė laiškai iš Rusijos. Taigi savaitė atgal gavau Tėvo laiškus, rašytus dar iš Maskvos, būtent N° 12 – 20/III, N° 13 – 8/IV, N° 14 – 27/IV. Iš šitų laiškų sužinojau apie Jūsų ruošimąsi tėvynėn ir taipogi apie tai, kad Vandė rengiasi ištekėti. Tuo pačiu laiku gavau du laišku nuo d-ro Proscevičiaus. Viename jis mini apie Niną[12]. Sako, kad jis matęs prieš Kalėdas Vacį Š[alkauskį], nuo kurio girdėjęs, jog tasai kartu su Nina, draugijoje vieno dar gydytojo lietuvio, neblogai praleido laiką Samarkande. Buvo tai baigiantis 1917 m. Gi d-ro Proscevičiaus laiškai rašyti tuoj po Naujų metų. Apie savo dalykus d-ras Proscevičius rašo, jog nuo revoliucijos nebuvo dar labai nukentėjęs; darbu tik buvo labai užverstas. Susilaukė dukters ir mane užrašė į počius. Štai ir visos žinios, kurias buvau gavęs šiais metais, prieš apturėsiant Tavo laišką. – Iš Tėvo siųstų man šiais metais rusų laikraščių gavau vos tik keletą numerių, bet iš jų daugiau suvokiau tikrą revoliucijos dvasią negu iš ilgų skaitymų čionykščių laikraščių.

Apie savo asmens dalykus rašiau Tau minėtajame laiške, tačiau nebūdamas tikras, ar esi jį gavęs, dar viską trumpai atkartosiu. – Šitą rudenį tariuos baigti savo mokslą. Su teze esu

jau lyg ir užbaigęs. Parašiau jos beveik 200 puslapių, atspausdinau rašomąja mašina ir įteikiau savo profesoriui. Tasai mano darbą pagyrė ir pasakė, kad galiu būti ramus dėl jojo priėmimo fakultete. Tačiau lieka dar užbaigą parašyti, ką tebegalėsiu padaryti gerai prisirengęs prie kvotimų. Filosofiškoji čionykščio universiteto tradicija siekia tolimiausius žmogaus dvasios darbo amžius. Žmonėms, stovintiems nuošaliai arba priešingiems šitai pakraipai, sunku suprasti, kiek šitasai darbas yra milžiniškas ir kiek jojo pasekmės yra nuostabios. Man, beeinančiam čia mokslą jau trečius metus, teko apie tai įsitikinti tik paskutiniais laikais. Todėl norėčiau užbaigti savo tezę jos išvadų įvertinimu atžvilgiu į šitąją „philosophia perennis". Sulyginant turėjau mažai laiko, kad nuodugniai ją ištyrus, tačiau iš čia išvažiuosiu gerai numanąs, kokiu keliu privalau toliau eiti ir kaip darbuotis ateityje. – Kvotimus spėjamai laikysiu lapkričio mėnesyje. Būčiau gal laikęs ir anksčiau, kad ne tai, kad turėjau šią vasarą ilsėtis bemaž pusantro mėnesio. Pavasarį buvau šiek tiek susirgęs ir negalėjau gerai darbuotis. Pilvo išsiskietimas nedavė normaliai veikti vidaus organams; todėl galva dažnai svaigdavo ir visai netikdavo mokslui. Bet dabar jaučiuos jau gerai ir galėsiu smarkiau pasivaryti darbe. Taigi jei viskas seksis kaip reikiant, gal jau ant Kalėdų galėsiu būti namie. Žinoma, tvirtai sunku ką nors sakyti, nes iš karo valdžių ne visuomet į laiką galima išgauti leidimą pervažiuoti kariaujamąją šalį, bet ir šiaip jau gal atsirasti visokių kliūčių.

Pabuvęs kiek namie pas savuosius tariuos apsigyventi Vilniuje ir užsiimti pedagogo karjera filosofijos srityje. Manau, darbo nepritrūks, o už jį tikiuosi turėsiąs atlyginimą. Darausi tad planus, kaip pasiėmus ant savęs rūpestį apie auklėjimą Vilniuje jaunesniųjų mūsų šeimynos narių. Ten galėtų užbaigti vidurinį savo mokslą Julys, o paskui ir pastoti universitetan, kuris iki tam laikui, spėju, bus jau atidarytas. Algirdukas[13] galėtų vienlaik eiti savo mokslą gimnazijoje ir lankytis piešimo bei tapymo kursuose. Pagaliau ir Basei[14] gal neprošal būtų dar ko pasimokinti būsiančiame universitete. Jei tasai iš karto ir ne geriausiai bus pastatytas, tačiau galėčiau visiems patarnauti asmenišku

savo prityrimu ir padėti įgyti pozityvų pasaulėžvalgą ir tvirtą įprotį darbuotis. Manyčiau tik, jog šiuo laiku svarbu būtų jiems visiems gerai pažinti lietuvių kalbą, kad prašalinti šitą pirmąją kliūtį mokyklų atmainyme. Nežinau, ar Tėvai pritars mano ateities sumanymams ir panorės skirtis su jauniausiąja karta, kuri turėtų važiuoti Vilniun, vienok taip ar šiaip sprendžiant josios auklėjimo klausimą gerai būtų, kad ir mano pasiryžimai būtų priimti atžvilgin. Žinoma, apie smulkmenas sunku dabar susirašyti.

Iš Tavo laiško spėju, jog Felė yra jau baigusi komercijos kursus. Ar iš tikro taip jau yra? Kad Helė baigusi jau kursus, žinau jau senai. – Kokia dabar Motinos sveikata? Kokiame stovyje radote mūsų ūkį Šiauliuose? Ar sugrįžo iš Rusijos dėdės Petro[15] šeimyna? Ar išliko gyvi ir sveiki mūsų giminaičiai, paimti kariuomenėn: vienas ir antras Koščius, Genys, Zigmas, Česys? Paklausams, rodos, galo nebebūtų. Taigi rašydamas dar kada, nepasigailėk kuo plačiausių žinių apie viską, kas man gal įdomu būti. Nors jau ir už pirmą laišką esu tau tikrai dėkingas. Apie politiką šiais laikais sunku rašyti, – suprantu tai gerai ir todėl šito nuo Tavęs nebesitikiu. – Mano antrašas: Rue St Pierre, 24. Daug kambarių atmainiau nuo savo čia atvažiaimo ir būtų gerai, kad jų nebereiktų čia ieškotis. Materialiu žvilgsniu gyvenimas, ypač studentų, yra čia menkai sutvarkytas, todėl man taip sunku buvo prisitaikyti prie čionykščių sąlygų. Norėčiau tad kuo greičiausiai iš čia ištrūkti. Gal tai ir pasiseks nelabai ilgai trukus.

Karštai bučiuoju Tėvelius, Tave ir visus kitus šitam laiške minėtus.

Tavo

Stasys

21/IX.18

P. S. Pamokos universitete vėl prasidės 1/X.18. Jos buvo anksčiau pertrauktos negu papastai dėlei gripo epidemijos, todėl jos ir prasidės dviem savaitėm anksčiau. Gripu nesu susirgęs.

JONUI ŠLIŪPUI

Friburgas, 1918. I. 24

Didžiai gerbiamas Daktare!

Sugrįžus iš Lozanos, malonu man buvo rasti Tamstos laišką. Ypač malonu man buvo paskaityti apie Tamstos prielankumą mano darbui. Kiek tėmijau, naujų mano idėjų čia šiek tiek bijoma. Tuo tarpu šablonas tautiniame klausime, manding, tai apmirimas. Mes dar neužbaigėm savo atgimimo ir nurimti neprivalome: turime imtis vis platesnių idėjų bei koncepcijų, turime palaikyti tautiškąjį atgimimo patosą, o tai dažnai neramina pirmąją mūsų atgimimo kartą. Manau, kad ir Tamstos koncepcija, kurią Tamsta išreiški žodžiais „stoju už susivienijimą mūsų padermės, pakrypimą jūrės link ir užmezgimą susinešimo su skandinavais", sutinka iš dalies tą pačią kliūtį. Dėl manęs, tai sunku mano politiškąjį idealą geriau išreikšti, negu tai daro Tamstos žodžiai. Asmeniškai papildau šitą koncepciją pageidavimu, kad lenkai tuo pat laiku pakryptų pietuosna, kad kartu su pietiniais slavais sudarytų kitą, neprigulmingą nuo baltiškosios, konfederaciją, kuriedvi konfederaciji galėtų sulošti Europos gyvenime ypatingą politiškosios lygsvaros rolę. Tuomet mes išvengtume pavojaus, paeinančio lygiai iš visų trijų nelabųjų mūsų kaimynų, ir pagaliau galėtumėm stoti tikslia tauta. Tokiu būdu visuotinoji nauda būtų suderinta su tautine mūsų gerove, o tai būtina tikrosios pažangos sąlyga.

Savo veikale[1] paliesti turėjau kai kuriuos iš šitų klausimų tik tiek, kiek to reikalavo kultūros problema. Bet pastarosios

išrišimas kaip tik ir vedė mane prie koncepcijos, kurią Tamsta jau anksčiau buvai susidaręs.

Už pranešimą apie piniginį klausimą esu Tamstai dėkingas. Gerai suprantu šio laiko padėjimą. Tikiuos, jog anksčiau ar truputį vėliau man pasiseks surasti reikalingas knygos spausdinimui lėšas. Čia leidžiu sau išreikšti savo pasitenkinimą, kad šitas klausimas davė man progą susipažinti su Gerbiamuoju Daktaru, kurio prašau priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

Didžiai Gerbiamas Daktare!

Iš tikro malonu gauti žinių ir pasidalinti mintimis su savo tautiečiais šiais ypatingais laikais. Todėl ir už antrąjį Tamstos laišką sakau nuoširdžiai ačiū, juo labiau kad Tamstos laiškas duoda progos atminti, jog mūsų politikos dalykai ne visur eina lygiai taip kaip čia, Šveicarijoje. Taip, atvirai sakant, nesu čionykščios politikos šalininku ir iš dalies dėlei šitos priežasties buvau savo laiku priverstas pasitraukti nuo politiškojo veikimo. Štai yra jau pusantrų metų, kai su politika nebeturiu nieko bendro užsiėmęs individualiai – prirengiamuoju darbu. Todėl ir man joje daug esama nesuprantamų dalykų, o su tuo, ką kartais pasiseka nuvokti, dažnai nesutinku. Skirtumoj nė kiek nepritariu monarchistiškosioms tendencijoms čionykščių kai kurių veikėjų, juo labiau kad šios tendencijos ankštai surištos su germanofiliškąja orientacija. Jei ir sunku būtų mums iš karto susitvarkyti įgijus demokratiškąją respubliką, tai visgi, visai esu isitikinęs, laikui bėgant neblogiausiai prisitaikintumėm prie gyvenimo reikalavimų. Daugiau net, lygindamas čionykščius gyventojus su mūsų žmonėmis, spėju net, kad užtektų mums 25 metų, kad iš Lietuvos padarytumėm tikrai kultūringą šalį. Tuo tarpu gavę kokį vokiečių karalaitį, nesame apsaugoti nuo jokių siurprizų, o kas tikra, tai kad laikui bėgant teturėtumėm tik galvoti, kaip jįjį prašalinus. Rodos, paskutiniai laikai spiria mūsų veikėjus ypatingai pagalvoti apie vokiškąjį pavojų. Tuo pat laiku, kuomet atsvirtis iš rusų pusės vis daugiau silpsta, vokiečių apetitai negal neaugti.

Pasirodo, jog Lietuvos neprigulmybė nebuvo paskelbta 8 p[raeito] m[ėn.] d. todėl, kad Vilniaus Taryboje iš 20 narių atsirado tik 4, kurie sutiko pasirašyti po vokiečių sąlygomis. Gal sąryšyje su šituo atsitikimu aukščiausioji Šveicarijos lietuvių Taryba, savo vardu ir sątaroj su Lietuvos Taryba Vilniuje, padavė šiomis dienomis deklaraciją visiems Berno ambasadoriams dėl pripažinimo Lietuvos nepriklausoma nuo kaimynų valstybe. Kartu ūpas mainosi žymiai ir pas latvius. Latviai galop pradeda suprasti, kad laikymasis Rusijos skvernų ne visuomet gal išeiti jiems naudon. 8 š[io] m[ėn.] d. buvo šaukiama lietuvių ir latvių konferencija Berne. Gaila tik, kad latviai negal čia rasti iš lietuvių pusės tam tikros veikėjų grupės, kuri galėtų turėti vienu laiku lygų užsitikėjimą kaip pas juos, latvius, taip ir pas pačius lietuvius. Tuo tarpu, jei yra viena sąlyga, tai trūksta antrosios. Taigi sunku čia laukti ypatingų pasekmių iš lietuvių ir latvių tarybų. Taip dalykams stovint, manyčiau, jog skandinaviečiai turėtų pasirūpinti dviem uždaviniais: pirma, aptašyti atsakančiai Entente's politiką atžvilgiu į lietuvių tautą ir, antra, derinti lietuvių ir latvių politiką ir orientuoti ją baltiškosios konfederacijos linkon Tuodu uždaviniu vargiai ar gal būt išpildytu visai tinkamai čia, Šveicarijoje, todėl gerai būtų, kad rolių pasidalinime skandinaviečiai ypatingai kreiptų į juodu savo domę. Tikrai sakant, būtų labai pageidaujama, kad atvyktų čia keletas rimtų veikėjų, bet tai šiuo metu mažai tikėtinas dalykas. Tikimės tad, kad atvykus užsienin pp. [Martynui] Yčui ir [Alfonsui] Petruliui skandinaviečiai pajėgs imtis stambesnių žygių tarptautinėj politikoje.

Knyga mano gul nespausdinama. Kada pasiseks ją atspausdinti, ir pats nežinau, juo labiau kad užsiėmęs naujais darbais negaliu šiuo klausimu ypatingai rūpintis.

Teikis, Gerbiamasis Daktare, priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

14/II. 18

Av. du Midi 11
Fribourg (Suisse)

Herr J. Aukštuolis
P-nui D-rui J. Šliūpui
Malmskillnadsgatan, 11
Stockholm (Schweden)
via Deutschland

St. Šalkauskis
Avenue du Midi, 11
Freiburg (Schweiz)

Didžiai Gerbiamas Daktare! Tamstos brošiūrą „Svensk Tidskrift" gavau ir sakau nuoširdžiai ačiū. Nors kalba nesuprantama, bet visgi, matant knygą iš viršiaus pusės, lieka tūlas supratimas, kurio negalima susiteikti iš vienų tik recenzijų. Mano knygos klausimas stov dar ant vietos. Tuo tarpu susirūpinau savo disertacijos rašymu, nes pasiryžau rudeny baigti užsienio mokslus ir grįžti Lietuvon, jei tik tuo metu bus galima laisvai ten įvažiuoti. Tarp ko kito, pedagogijos mokslo pritaikinimas prie tautinio auklėjimo Lietuvoje man ypatingai yra įdomus. Jei nepastatysime apšvietimo ant tikrų pamatų, nepajėgsime sutverti nieko ypatingo. Tai viena iš svarbiausių mūsų problemų. Tokie mano dabarties rūpesčiai. Teikis, Gerbiamasis Daktare, priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

Herr J. Aukštuolis
P-nui D-rui J. Šliūpui
Stockholm (Schweden)
Malmskillnadsgatan, 11

St. Šalkauskis
Av. du Midi, 11
Freibourg (Suisse)

Didžiai Gerbiamas Daktare! Per p. J. Aukštuolį gavau šiomis dienomis 5 egz. Tamstos knygos, už ką nuoširdžiai sakau Tamstai ačiū. Sunku buvo tikėtis, kad Stokholme galima būtų taip dailiai spausdinti lietuviškai knygas. Deja, lietuvių-latvių respublikos idėja gavo pastaruoju laiku didelį smūgį įvykusios taikos dėlei.

Rodos, mūsų politikų akys tur dabar atsiverti. Lietuva naujo pajungimo stovyje, Latvija parblokšta pusiau – štai pasekmės, vokiečių taikos pagamintos. Iš kitos pusės, Ententė baisiai įniršusi prieš lietuvius. Matyti bent iš to, kad *Journal de Genéve* pasibjaurėja ištarti net Lietuvos vardą. Laimėjus sąjungininkams sunku bus išsiteisinti lietuviams, kurie patys ieškojo vokiečių kilpos. Vienas vienintelis dar išganymas – lietuvių-latvių respublika šiaurės sąjungoj. Šiuo žvilgsniu tiesdamas Tamstai, Gerbiamasis Daktare, ranką linkiu geresnio pasisekimo ateityje pradėtame sumanyme. Teikis, Tamsta, priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

1918.III.11.

P. S. Atsiprašau, kad rašau vėlai ir šitokiu būdu: esu labai užimtas.

Monsieur J. Aukštuolis
P-nui D-rui J. Šliūpui
Malmskillnadsgatan, 11[IV]
Stockholm
Schweden via Deutschland

Didžiai Gerbiamas Daktare,

Nuoširdžiai ačiū už angliškai rašytą Tamstos knygą. Paskendęs visokiuose darbuose mažai teužsiimu politika, todėl ir Tamstai neturiu laiko plačiau parašyti, nors ant visų Tamstos laiškų atsakiau maždaug savo laiku. Sulaukęs daugiau atsakančios valandėlės, parašysiu Tamstai plačiau apie Šveicarijos lietuvių gyvenimą, o tuo tarpu prašau, Gerbiamasis Daktare, priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

22/IX.18

Av. du Midi, 11
Fribourg

PP-ams Aukštuoliui ir Šeiniui siunčiu daug labų dienų.

SUSIRAŠINĖJIMAS SU ANTANU VISKANTU

Weissenburg, 4.VIII.1916

Gerbiamasis!

Ačiū už laiškutį su prisiųstuoju darbu. P. Mzk. pasiėmė jau taisyti ekonomiką. Link [neįsk.], jis užsigeidė išleisti jų šiek tiek. Redaktoriaus klaustis čia nereikia, nes tezės nėra tikrai apdraustos, nes nieko apie tai brošiūroje nepasakyta. Iš Rappersvillio man atsiųsta ne tie dalykai, ką prašiau, taigi nieko žemėlapiams neturiu.

Prašyčiau prisiųsti Maironio „Lietuvos istoriją", tenai Vytauto portretas yra, arba vieną Vytauto portretą, jeigu gautumei kur – gal kun. [Ignas] Česaitis turi. Tai darau vien tam p. Mzk. tikslui.

Prašyčiau dar prisiųsti tą istoriją, kur kalbama apie likvidacijos periodą, kurią Tamsta nuo kun. Česaičio pasiskolinai. Man ji būtinai dvejetai dienų reikalinga.

Dovanok už tokį rašymą, [neįsk.] manęs laukia.

Lieku su tikra pagarba.

Tamstos

K[un.] A. Viskantas

Gerbiamasis kunige,

„Atgimimas" išeina labai ilgas. Galima jį šiek tiek sutrumpinti. Ypač antrą šių lapų pusę esu rašęs su paskuba ir todėl nepajėgiau ją kaip reikiant sutvarkyti. Norėjau šiandien pabaigti

prirengiamąją „Atgimimo" stadiją ir siųsti kartu su prašomąja Tamstos knyga. Tačiau nespėjau visa ką į laiką atlikti. Dabar jau 10 valanda vakaro. Taigi siunčiu knygą ir rankraštį tik rytoj ryt, t. y. 8/VIII.16. „Atgimimą" pabaigsiu jau per dvi dieni, t. y. poryt vakare, jei tik kas nesutrukdys. Ryte atvažiuoja B. Pilsudskis ir nor su manim pasimatyti, bet sakosi neilgam laikui atvažiuosiąs Friburgan. – Jaučiuos dabar geriau, nors nesu toli gražu visai tvarkoje. Važiuoti kur kitur atilsėti ir pasigydyti visgi turėsiu. Tačiau į darbą jau įsikinkiau, ir jaučiuos ramiau ir giedriau, ką ir Tamstai linkiu. Tokie tai dalykai! Teikis Tamsta priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

7/VIII.16.
Friburgas

P. S. Nieko iš kunigų lietuvių dar nėra. Aš pradėjau dantis plombuoti. Friburge pasiliksiu, kol darbo nepabaigsiu. Manau sau, kam pražudyti darbo laiką išvažiavus kur į gerą vietą, kame turėčiau mokintis kalbos. Geriau čia pabaigsiu darbą, o ten turėsiu tik kalbomis ir sveikata rūpintis. Be to, toks sumanymas ragina mane greičiau darbą užbaigti. Paskutinę dalį tikiuos parašyti per savaitę, nes daug turėsiu rašyti iš pilvo, o tai greičiausiai einas.

Weissenbourg, 9 rugpjūčio 1916

Gerbiamasis!

Gavau Tamstos darbą link Lietuvos padėjimo po rusų valdžia drauge su Grabieco veikalu. Atvirukas irgi atėjo. Ačiū labai.

Likvidacijos periodas man visai nesiseka rašyti. Man sunku, tai eina iš daugelio priežasčių. Vietomis Tamstos mintys neaiškiai išreikštos. Be to, aš neturiu drąsos taikinti griežtai prie Lietuvos tai, kas istorikų pasakojama link Lenkijos kad ir tuo periodu. Be to, nežinau, ar verta ir net ar paranku taip daug

skirti vietos šitam periodui, mums žinių, paliečiančių Lietuvą kaipo tokią, mažai teturint.

Istoriškiems faktams patikrinti aš nieko su savimi neturiu.

Link jėzuitų taip daug ir sau priešingo kalbama, kad jų istorija mūsų krašte nesimato, kad galima būtų pasakyti gerai ištirta esanti. Tuo tarpu skaitau Grabieco veikalą.

Kolei Grabieco neturėjau, aš perrašinėjau jau sutvarkytąsias dalis. Istoriškąją dalį perrašiau ligi Liublino unijos. Be to, pradedant nuo Liublino unijos pertaisiau sulig to kaip buvova kalbėjusiu ir kaip man rodėsi ligi to periodo galo. Tačiau neperrašinėju su Tamsta nepasitaręs.

Dar perrašiau į 15 puslapių įžengiamosios dalies.

Ekonomiškoji dalis p. M. jau peržiūrėta. Jos perrašymui prisieis kokią savaitę laiko padėti, nes bus į 50 puslapių.

Paskutinėmis dienomis gavau atvirukus nuo [Jono Juliaus] Bielskio ir [Kazimiero] Prapuolenio. Ypatingo nieko.

Gaila, kad man nesiseka kaip ekonomiška ta istoriškoji dalis. P. M. esant labai būtų paranku greitu laiku darbą atlikti, o dabar nežinia, kuomet aš jį užbaigsiu.

Vatikane gana svarbios permainos. Mgr. Pacelli, pasirodo, važiuoja į Monachiją kaipo nuncijus. O iš tenai ir iš Vienos nuncijai – jau kardinolais Ryme būtų.

Lieku su tikra pagarba.

Tamstos

Kun. A. Viskantas

Weissenburg, 15.VIII.1916

Gerbiamasis!

Istoriškosios dalies galą gavau. Ačiū. Prašau prisiųsti Jaruševičiaus tą tomą, kuriame kalbama apie Lietuvos istorijos likvidacijos periodą.

Lieku su tikra pagarba.

Tamstos

Kun. A. Viskantas

Weissenburg, 15.VIII.1916

Gerbiamasis!

Gavau Tamstos darbą apie polit[inius] elem[entus] Lietuvoje. Ačiū. Vakar rašiau Tamstai link atvažiavimo į Weissenburgą. Jeigu atvažiuoji, pranešk kiek galima anksčiau, kad pensione pritaisytų Tamstai visa, kas reikia. Be to, prašyčiau atvežti didelių hostijų 15, kurių paprašytumei iš Villa Misericorde arba iš seselių uršulyčių – pažįstamų ir čia, ir ten.

Be to, pagalvok apie žemlapį prie brošiūros. Gal kun. Česaitis turi Lelevelį ar kitą, – kur nors surasti prašyčiau. Būtų, manau, tikrai labai reikalinga.

Atvažiuodamas pranešk valandą, nes vienam bus sunkoka surasti hotelį.

Lieku su tikra pagarba.

Tamstos

Kun. A. Viskantas

Weissenburg, 19.VIII.1916

Gerbiamasis!

Gavau didžiąsias hostijas, kurias buvai geras man išsiųsti. Ačiū labai. Gailiuosi tačiau varginęs Tamstą tais dalykais, nes pats galėjau stačiai vienoms ar kitoms seselėms, ir būtų prisiuntusios.

Sulig Tamstos prašymo siunčiu Tamstai Grabieco knygą.

Lieku su tikra pagarba.

Tamstos

A. Viskantas

P. S. Antrąją dalį, arba politiškuosius Lietuvos elementus, jau gavau. Neatmenu, ar rašiau Tamstai apie tai.

Fribourg, 11.IX.1916

Gerbiamasis!

Siunčiu tamstai „Политические элементы“[1]. Perskaičiau Tamstos antrą kartą rašytąjį darbą link likvidacijinio periodo. Jis yra puikiai atliktas. Suminkštinimai didesni, negu aš to reikalavau. Esencialiai nieku nesiskiria nuo manojo darbo; taip aš iš naujo savo darbo rašyti nereikalausiu. Tačiau perrašinėdamas aš naudosiuosi jumis kai kuriose vietose. Be to, prašysiu pranešti, ar sutinki Tamsta, kad aš atspausdinčiau pirmąją dalį mūsų darbo laikraštyje. Paskui mes galėtuviva už viena tai knygoje atspausdinti tokiu būdu, kokiu norėtuviva.

Su tikra pagarba

Kun. A. Viskantas

Stanislas Šalkauskis
Sundlauenen, 13 rugsėjo d. 1916 m.
Pension Wyler, Sundlauenen

Kunigui Antanui Viskantui
Friburge

Gerbiamasis Kunige,

Tamstos laišką, rašytąjį 11 š[io] m[ėn.] d., gavau kartu su savo rankraščiu, už kurio atsiuntimą sakau Tamstai didelį ačiū.

Spausdinti laikraščiuose dalimis tai, ką buvova žadėjusiu išleisti atskira knyga, jokiu būdu nesutinku, o gi prieš paskelbimą vienos kokios dalies rašto „Didysis karas ir Lietuvos atgimimas“ be mano žinios turėsiu teisę viešai protestuoti, kaipo vienatinis intelektualio darbo autorius. Tai užklaustas Tamstai pranešu visai griežtoje formoje, nerašydamas tuo tarpu apie priežastis.

Apgalvojęs padarytąsias asmeniškai Tamstai 10 š[io] m[ėn.] mano propozicijas link užbaigimo sumanytojo darbo terandu iš trijų tik vieną tikrai *pozitive*. Sulig anos propozicijos baigiava darbą šitokiu būdu. Pirmojoje (teoretiškojoje) ir trečiojoje

(ekonomiškojoje) dalyje pasirašova abudu, nes šiose dviejose dalyse priėjova prie šiokio tokio sutikimo. Antrąją dalį („Lietuvos fizionomija") aš duodu sutrumpintą sulig mano sistemos ir pasirašau po ja asmeniškai Tamstai ją išvertus prancūziškai. Pagaliau ketvirtojoje dalyje (politiškojoje) Tamsta pasirašai asmeniškai ir todėl pasinaudojęs jau mano rankraščiu Tamsta gali jo turinį ištaisyti sulig savo nuožiūros. Suprantamas dalykas, kad kiekvieno iš mudviejų laisvė tam tikrose dalyse negal būt absoliuti, todėl Tamsta turėsi paskaityti man politiškąją dalį galutinoje redakcijoje.

Šitą propoziciją palaikau dabar visai ultimatyviškai, nes tai vienintelis priimtinas man dabar užbaigimo darbo būdas, o kito dabartinėse aplinkybėse ir mudviejų santykiuose net nematau. Todėl meldžiu Tamstos duoti man netrukus aiškų galutiną atsakymą. Negavęs gi iš Tamstos jokio atsakymo per savaitę nuo šios dienos, skaitysiuos visai laisvu atžvilgiu į Tamstą ir link sutarties dėl sumanytojo darbo. O kaip suprantu šitą laisvę, pranešiu Tamstai reikalui esant tam tikru būdu.

Kad tuomet techniškas Tamstos darbas gal nustoti visiškos savo reikšmės, už tai moralės atsakomybės nenešiu, nes jaučiuos išsėmęs visas priemones, kad užbaigti darbą, ir nes darbavaus, kaip Tamsta žinai, tikrai iš paskutiniųjų net tuomet, kuomet Tamsta nutarei, kad mano darbas bus veltui daromas. Toks buvo paskutinis mano darbas, kurį Tamsta pats pripažinai „puikiai atliktu". – Dabar prašau šitą likusį dar pas Tamstą rankraštį man sugrąžinti, kadangi „Lietuvos fizionomija" ar taip, ar šiaip negalės pasirodyti mano parašytu pirmykščiu maštabu.

Tamsta minėjai dar apie daromus pataisymus galutinoje redakcijoje tam atvejui, kad darbas būtų baigiamas, turiu pridurti, kad aš asmeniškai nebesutiksiu leisti Tamstai daryti tekste nors mažiausias atmainas be mano žinios.

Teikis Tamsta priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

Fribourg 15.IX.1916

Gerbiamasis!

Mūsų darbui užbaigti aš nurodau šį kelią. Vietose, kur mudviejų pažiūros skirtųsi, galima būtų padėti pastabą, kad tenai Tamsta nesutinki arba kitaip žiūri į tą dalyką. Šią taisyklę galima būtų vartoti, kur tik Tamsta rastum reikalinga. Šitoks projektas, kaip Tamsta matai, paliuosuoja įsitikinimus nuo prievartos bendrame darbe. O juk tik to čia ir tetrūksta.

Link „Tautiškos Lietuvos fizionomijos" turiu pasakyti, kad jos sutvarkymui, kaip ji dabar stovi, man yra prisiėję ją perrašyti tris kartus. O kadangi tenai yra 90 puslapių, tai aišku, kiek man prisiėjo tam darbui laiko ir vargo padėti. Todėl vertimo jokio tame dalyke aš neapsiimu. Tačiau tą dalį reikia būtinai sutrumpinti. Tą darbą atlikčiau aš pats ir tai iš manęs ne taip daug laiko reikalautų. Už dvejetos savaičių galima būtų visą darbą užbaigti ir jau spaudon atiduoti visą veikalą, nes ir finansinių kliūčių aš nebematau.

Siunčiu Tamstai „Период реальной унии Литвы и Польши"[2]. Darbas iš tikrųjų puikiai atliktas sulig medžiagos, kokią turėta. Jeigu aš nebūčiau to darbo anksčiau atlikęs, aš būčiau Tamstos raštą su visai mažomis permainomis tiesiai išvertęs.

Baikiva tą darbą greičiau. Atmink, kad ir mano kantrybė ir ištura turi savo ribas.

Lieku su tikra pagarba.

Kun. A. Viskantas

Stanislas Šalkauskis
Merlingen, 16 rugsėjo 1916
Hôtel des Alpes, Merlingen

Kunigui Antanui Viskantui
Friburge

Gerbiamasis Kunige,

Tamstos laišką, rašytąjį 15 š[io] m[ėn.], gavau ir kartu su dėkingumu patvirtinu sugrąžinimą man paskutinio mano rankraščio.

Pasiūlytas Tamstos projektas apie darbo užbaigimo būdą nepriimtinas yra jau dėlei sekančios priežasties. Kuriozišk ai išrodytų skaitytojui raštas, po kuriuo pasirašytų dviese ir kuris vienlaik būtų išmargintas pastabomis apie tai, kad vienas iš pasirašiusiųjų nesutinka su antru; tokių kuriozų pasaulio raštijoje dar nerandame.

Šito visai objektyvio argumento jau užtenka, kad Tamstos propoziciją pripažinti praktiškai nevykdintiną ja. Gi subjektyvių argumentų atsirastų daug daugiau, bet nenoriu jų išdėstinėti, kadangi prisieitų rašyti vien tik apie dalykus, labai Tamstai nemalonius. Dėlei tos pat priežasties neliečiu čia irgi dalykų, kuriuos Tamsta esi pajudinęs paskutiniame savo laiške.

Susirašinėjimą apie darbo užbaigimo būdą skaitau jau užbaigtu ir sulig savo laiško, rašytojo 13 š[io] m[ėn.] d., palieku tik Tamstai laiką iki 20 š[io] m[ėn.] d. (su jąja), per kurį Tamsta dar gali išreikšti savo pasiryžimą priimti manąją darbo užbaigimo poziciją, išdėstytą minėtame mano laiške.

Teikis Tamsta priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

Fribourg, 17.IX.1916

Gerbiamasis!

Ant Tamstos laiško, rašyto 16.IX.1916, nors man ir labai nemalonu, turiu pranešti, kad link mūsų darbo užbaigimo aš manau ligi pat galo laikytis projekto, kurį mudu vykinava jau nuo septynių mėnesių. To projekto priežastys Tamstos paties buvo išdėstytos, kada aš, nors kitos nuomonės būdamas, sutikau, Tamstai įkalbinėjant, jįjį priimti. Naujai atsiradusios priežastys, kurios išplaukė iš dabartinio darbo stovio ir kurios verčia ir toliau laikytis to paties projekto, mano buvo Tamstai išdėstytos iš dalies gyvu žodžiu ir iš dalies raštu paskutiniame mano laiške. Šičia priminsiu tik tiek, kad permainyti darbo projektą dabar, kada darbas jau visai baigiamas, tai vis viena kaip jeigu kas baigdamas statyti bažnyčią bizantiškame stiliuje užsigeistų ją pabaigti gotiškame stiliuje.

Mudviejų darbas galutinai bus užbaigtas už kokios savaitės, neskaitant ekonomiškosios dalies perrašymo. Lieku su tikra pagarba visuomet tas pats Tamstai atsidavęs

Kun. A. Viskantas

P. S. Išeina per daug ilgi perskyrimai; reikėtų, man rodos, šiek tiek juos sutrumpinti juos dalijant. Ar veikiai jau grįši Friburgan?

Stanislas Šalkauskis
Merlingen, 19 rugsėjo 1916 m.
Hôtel des Alpes, Merlingen

Kunigui Antanui Viskantui
Friburge

Gerbiamasis Kunige,

Gavęs Tamstos laišką, rašytąjį 17 š[io] m[ėn.], teturiu tik tiek pranešti, kad poryt tolimesniame savo elgimesi link mano atlikto darbo skaitysiuos visiškai laisvu.

Neatsakau sulig esybės ir šito Tamstos laiško, nes matau, kad Tamsta visai sąmoningai nenori pripažinti susitvėrusiojo padėjimo.

Tikrą dalykų stovį išaiškinsiu bent kiek vėliau. Nedariau šito iki šiolei, kadangi mano išaiškinimas galėtų padaryti negalimu mudviejų bendradarbiavimąsi jokioj formoj.

Teikis Tamsta priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis

P. S. Jei Tamsta nenorėtumei sutikti, kad asmeniškąja savo laisve pasinaudosiu visai teisingai, bėgyje trijų metų neatsisakysiu nuo trečiųjų garbės teismo.

Tas pats St. Š.

Friburg, 26.IX.1916

Gerbiamasis!

Aš laikiau reikalingu išpildyti dalį mūsų darbo, kur kalbama apie politiškus Lietuvos elementus. Baigiu visai. Kada galėtuviva juos peržiūrėti drauge? Neilgai trukus aš jau manau duoti spausdinti visą knygą.

Su tikra pagarba

Kun. A. Viskantas

27/IX.1916 iš Merlingeno duotas ant atviruko sekantis atsakymas: „Gerbiamasis Kunige,

Ant Tamstos atviruko, rašytojo 26 š. m., tik tiek turiu pranešti, jog paskutinį mano motyvuotą žodį dėl sumanytojo rašto Tamsta rasi mano apdraustame laiške, kuris bus Tamstai pasiųstas iš Friburgo 30 š. m. d. Teikis Tamsta priimti tikros pagarbos išreiškimą.

St. Šalkauskis"

Su originalu tikrai[3]

St. Šalkauskis

Stanislavas Šalkauskis
Friburgas, 30 rugsėjo 1916 m.
Fribourg (Suisse), poste restante

Kunigui Antanui Viskantui
Friburge

Gerbiamasis Kunige,

Dabar, kuomet praėjo 20 š[io] m[ėn.] diena ir kuomet mudu nesusitaikinom sumanytojo rašto užbaigimui, skaitau reikalu motyvuojamuoju būdu peržiūrėti susitvėrusį padėjimą, nustatyti mudviejų teises pradėtame darbe, o kartu irgi duoti teisingą apšvietimą tiems dalykams, kuriuos Tamsta buvai palietęs savo laiškuose, rašytuosiuose 11, 15, 17 ir 26 š[io] m[ėn.].

Darbo tvarka. Sutinku su Tamsta, kad darbo tvarkos projektas, kurį pradėjova vykinti rašte „Didysis karas ir Lietuvos atgimimas", buvo mano sumanytas, bet iš pat pradžios tasai projektas išrodydavo šitokiu būdu: aš rašau pirmykštį tekstą rusiškai; Tamsta naudojiesi juo kaipo medžiaga ir gamini prancūziškąjį tekstą; kartu Tamsta verti pastarąjį į lietuvių kalbą; po to aš galutinai apdirbu lietuviškąjį tekstą ir suteikiu Tamstai nustatymui prancūziškosios redakcijos, kuri, suprantamas dalykas, skaitytųsi priimta esant bendram sutikimui. Tamsta, lyg ir būdamas iš pradžios kitokios nuomonės apie darbo tvarką, priėmei manąją tvarką nesąlygodamas joje jokių permainų. Tuo tarpu praktikoj tuoj pasirodė, jog Tamsta vos tik gali apsidirbti su mano rankraščiais, o pagaminti tuo pat laiku vertimą lietuvių kalboje ir tokiu būdu suteikti man sąlygą nustatymui galutinos redakcijos – Tamsta nebepajėgi. Matydamas Tamstos darbavimosi tempą, mačiau irgi, kad prie nieko nebeprivestų ir mano reikalavimai prisilaikyti pirmykščiai nutartos tvarkos. Todėl tylėjau. Bet laikui bėgant susitvėrė visai nenormalus padėjimas: paaiškėjo, kad aš, būdamas vienatiniu intelektualiu viso rašto autorium, faktinai buvau Tamstos beveik neprileidžiamas prie dalyvavimo nustatymo galutinos redakcijos prancūzų kalboje. Kaip tai atsitiko, pasistengsiu žemiau išaiškinti.

Kaip buvo vikinamas darbas? Vadinamasis „bendras mudviejų raštas", taip kaip jis yra dabar atliktas, pagamintas yra šitokiu būdu. Aš sugalvojau planą ir pakviečiau Tamstą pasitarti. Man paeiliui aiškinant plano tvarką, Tamsta ją pasyviai priimdavai, prisidėjęs bent kiek aktyviau prie nustatymo pavadinimo skyriaus: „Politiškieji Lietuvos elementai". Čia jau pažymėsiu, kad šitą savo pasyvumą ir iniciatyvos stoką mudviejų rašte Tamsta paskui ne kartą vadinai pasidavimu ir tarnavimu mano asmeniui. – Bet toliau, priėjus man prie tveriamojo darbo, man paaiškėjo dar daugiau, kad naudotis darbe iš Tamstos pusės kokiais pozityviais ir tvertinais patarimais man nelemta, nes tokių patarimų išgauti iš Tamstos niekuomet nepasisekdavo. Todėl, atsidėjęs ant savęs, rašiau darbą savistoviai. Tokį prityrimą suteikė man jau net pirmoji dalis, įvardyta: „Karas ir tautų teisės". Kuomet aš pagaminau tam tikrą koncepciją, tai Tamsta, nors ir kritikavai ją gana stipriai, bet nepajėgei prie jos prisidėti nė viena gyva mintimi, o prikergęs pradžioje šabloniską ir nuobodžią įžangą, Tamsta turėjai paskui prisipažinti, kad kitą kartą šitaip Tamsta neberašytumei. Be to, nepajėgdamas nugalėti mano rašto formos (kaipo negalutinos) silpnybių, Tamsta mokėjai tik stipriai išreikšti savo neužsiganėdinimą dėl mano rašto netobulumo. Šitas pirmas bandymas padarė tarimąsi tarp mudviejų dar sunkesniu ir aš net atsisakiau aiškinti savo raštus taip, kaip Tamsta reikalavai, t. y. nupasakojant juos „savo žodžiais", nes jau tuomet man prisiėjo pritirti, kad Tamsta nenori paimti darbe jokių sunkenybių ir kartu elgiesi visai be atodairos į tai, kiek darbo pasiėmiau aš ant savęs. – Visgi, rašydamas „Tautiškąją Lietuvos fizionomiją", aš dar retkarčiais dalinaus su Tamsta sumanymais, be to, šioks toks nuomonių apsimainymas įvykdavo tarp mudviejų beveik tik apie sekančius klausimus: 1) Lietuvos unija su lenkais, 2) koncepcija apie senalietuvius bei jaunalietuvius, 3) lietuvių kultūra lenkų kalboje, 4) Lietuvos bajorija XIX šmt. pradžioje, ir apie panašius smulkesnius dalykus. Vienu žodžiu, iš sumanytojo rašto turinio nuomonių apsimainymas tarp mudviejų įvykdavo beveik išimtinai tik apie tuos dalykus, kurie buvo idėjiniu būdu surišti su Tamstos inspiruotu „Generaliu

Komitetu". Tik šitoje skiltyje Tamsta pasirodei maždaug kompetentišku. Bet Tamsta jau žinai, prie kokių išvadų aš priėjau pažymėtuose klausimuose. Bestudijuodamas juridiškąją unijos pusę priėjau prie nuomonės, jog Tamstos perspektyva šiame dalyke gerokai vienpusiška; koncepcija apie senalietuvius ir jaunalietuvius politiškoje dalyje pasirodė ne visai pritaikinama, nors prie jos sutvėrimo prisidėjau labai aktyviai ir atkakliai gyniau per lietuvių susirinkimą, apie lietuvių kultūrą lenkų kalboje rašte kalbėti neprisiėjo dėl paskubos, nes darbas ir taip per daug išaugo; galop apie bajorijos rolę Lietuvoje pradžioje XIX šmt. visai nesutikova ir Tamsta mano galutinus išvedimus stačiai tam tikroj vietoj prašalinai. – Ekonomiškąją rašto dalį ir apie politiškuosius Lietuvos elementus rašiau net dar savarankiškiau, ir Tamsta neturėjai beveik jokio supratimo, kaip šitos dalys bus rašytos. Tokiu būdu sulig teisybės galiu skaitytis vienatiniu intelektualiu autoriumi visos sistemos apie „Didįjį karą ir Lietuvos atgimimą", o be to, esu faktinai ir formaliai realiu autorium visų jos dalių, kurios sistematingai yra išdėstytos mano rusiškuose rankraščiuose. Ir kuomet aš aiškiai pabrėžiau savo teises, kaipo autoriaus, laiške, rašytame 13 š[io] m[ėn.], Tamsta, jausdamas per daug aiškią teisybę, nedrįsai prieš jas kuo nors prasitarti.

Koks gi buvo Tamstos darbas? Jau iš to, kas aukščiau pasakyta, aišku, kad sumanytajan raštan Tamsta nepajėgei įnešti jokio tvertinojo elemento. Visos bent kiek stambesnės Tamstos prierašos pasirodė mechaniškai įspraustais svetimais kūnais rašinio organizme. Galiu jas net visas paminėti: 1) didaktiškoji pradžia pirmosios dalies „Karas ir tautų teisės", apie kurią Tamstos prisipažinimą anksčiau jau minėjau, 2) apmainymas pradžioje antrosios dalies mano koncepcijos apie lietuvių kalbą ir pobūdį kai kuriais išsireiškimais iš Elisée Reclus ir kt. Čia buvo prašalinta organiškoji visumos dalis ir pakeista rinktiniais elementais, o tuo tarpu paskui Tamsta turėjai tam tikrose aplinkybėse prisipažinti, kad iš karto Tamsta negalėjai gerai suprasti mano koncepcijos. 3) „Lietuvos fizionomijoje" Tamsta padarei tris stambesnes atmainas: a) apie Jogailos įsiviešpatavimą ir veikimą, b) apie Zigmanto II laikus ir c) apie Liublino uniją. Visos

šitos atmainos įnešė į rašinį Kontvio tvėrybos elementus. Man stipriai šias vietas kritikuojant, Tamsta net apsiėmei jas iš naujo taisyti, o apie Liublino unijos aprašymą Tamsta tiesiog pripažinai, kad jis netinka bendram rašinio būdui. Tačiau Tamstos taisymai maža teištobulino šitas vietas, kurios taip ir pasiliko svetimomis mano sistemai. Neskaitant dar vieno kito Tamstos išsireiškimo, manau, mažai tesuklysiu pasakęs, kad tai ir visas sutvertas Tamstos įnašas į „bendrą mudviejų darbą". Jei iš šitų 160 puslapių, kuriuos mudu kartu perskaitėva, suskaityti Tamstos savistoviai parašytas vietas, tai jos vargiai sudarytų daugiau negu 5 puslapius. – Tiesa, lieka dar techniškasis Tamstos triūsas, buvęs reikalingas rašinio išdailinimui formos žvilgsniu, sutrumpinimui ir pritaikinimui jo prie prancūzų kalbos.

Kaipo intelektualis rašto autorius drįstu tvirtinti, kad ir tasai Tamstos darbas stovėjo toli gražu ne ant pageidaujamos aukštumos. Dailinimas formos beveik visuomet buvo darytas turinio sąskaita, sutrumpinimas buvo Tamstos suprantamas labai mechaniškai: Tamsta dažniausiai vienas vietas tik vertei, o kitas vietas tik šalinai. Organiškosios visumos apėmimo savo darbe Tamsta niekuomet neparodydavai. Šitos Tamstos darbo ypatybės daugiausiai apsireiškė antrojoje rašto dalyje „Lietuvos fizionomija". Apie pirmąją esu jau kalbėjęs. Trečioji, ekonomiškoji dalis beveik ištisai buvo Tamstos išversta iš mano rankraščio. Apie ketvirtąją dalį, kurioje iš mano 41 puslapio Tamsta padarei 27 psl., nesprendžiu, nes jos mudu neskaitėva. Nesprendžiu irgi apie prancūziškąją Tamstos kalbą, kurios nepažįstu. – Bet už tai visan raštan Tamsta daug įnešei organiškai man priešingos Markaus ir Kontvio dvasios ir oportunizmo atžvilgiu į šio pasaulio galiūnus. Nepažindamas prancūzų kalbos, aš tiesiog neturėjau ginklų kovoti prieš šituos Tamstos darbo apsireiškimus, nes jie slėpėsi styliaus ypatybėse ir kitokiose dalyko išdėstymo smulkmenose. Bet maža to, paskui Tamsta nepanorėjai visai skaitytis su mano reikalavimais dėl nustatymo galutinos redakcijos, kas stačiai vedė prie darbo sustabdymo.

Kaip kilo tarp mudviejų nesutikimai darbe? Matydamas Tamstos darbo nurodytas ypatybes, bet nenorėdamas sustabdyti

jį visai, buvau sutikęs praleisti Tamstos sutaisytą prancūzų kalboje tekstą iki Lublino unijai, žiūrėdamas į tai kaipo į *malum necessarium*. Išreikalauti nors mažiausias permainas Tamstos išsireiškimuose ar žodžiuose man pasisekdavo su didžiausiu vargu net tuomet, kuomet Tamsta pats matei, kad mano reikalavimai visai racionalūs. Dėl paskutinės priežasties Tamsta apsiėmei irgi ištaisyti savo aprašymą Liublino unijos, kad įnešus daugiau juridiškosios precizijos, be to, kadangi tuo laiku pablogo mudviejų grynai asmeniškieji santykiai, apie kuriuos kalbu žemiau, tai Tamsta, padaręs šitame dalyke visai neesmines permainas, pranešei man, o paskui su nenu... [neįsk.] net nusišypsojimu prisiekinėjai man, kad raštas ištaisytas sulig mano pageidavimų. Bet tai dar mažmožis. Tuo pat laiku prisiėjo mudviem peržiūrinėti du skyriu: „Likvidacijinį lietuvių valstybės periodą" ir „Lietuvos atgimimą". Šituodu skyriu dėlei paskubos, iš vienos pusės, ir dėl mano sveikatos stovio, iš antros, aš negalėjau išdailinti formos žvilgsniu ir pasitenkinau tik tuo, kad sukroviau, kiek radau ir pajėgiau, medžiagos, kurią apdirbti ir sutvarkyti buvo Tamstos priedermė, o jei apskritai darbas buvo atliktas silpnai, tai Tamsta, kaipo bendradarbis, turėjai jį papildyti. Tuo tarpu susitikus mudviem Veissenburge, Tamsta progai esant nesidrovėjai išpasakoti savo neužsiganėdinimą, kad minėtuoju skyriu neparašytu taip, kad Tamsta galėtumei juos taip „sklandžiai išversti", kaip tai buvo su ekonomiškąja dalimi. Kuomet gi pradėjova skaityti Tamstos tekstą prancūzų kalboje, tai pasirodė, kad rašto ištobulinimui nieko ypatingo nepadaryta, net mano medžiaga liko nei išnaudota, nei kaip reikiant sutvarkyta. Aš, bebūdamas jau sutikęs praleisti „Likvidacijinį periodą", išklausęs „Lietuvos atgimimą" įsitikinau, kad abu skyriu turi būt mano taisomu iš naujo, nes Tamsta neprisidedi prie tikrai bendro darbo. Nežiūrint į tai, jog sveikatos žvilgsniu buvo man tai daryti labai sunku, aš visgi ištaisiau „Likvidacijinį periodą" ir buvau jau besirengiąs taisyti „Lietuvos atgimimą". Bet čia paaiškėjo, jog Tamsta ne tik nenori skaitytis su mano reikalavimais reikalingų pataisymų, bet stačiai darai darbui obstrukcijas (dar Veissenburge nebuvau apie tai galutinai įsitikinęs, bet

dabar vartoju šitą žodį visai sąmoningai). Tamsta atsisakei taisyti savo tekstą sulig mano reikalavimų taip, kad jis pasidarytų priimtinas abiemdviem, ir tik savo laiške, r[ašytame] 11/IX.16, pripažinęs mano pertaisytą darbą „puikiai atliktu", rašai, kad „perrašinėdamas aš naudosiuosi jumis kai kuriose vietose". Tuo tarpu kaip savo atsisakymu nuo antrinio ištaisymo, taip ir pasiryžimu daryti galutinus pataisymus man nedalyvaujant Tamsta šalinai mane visai nuo apdirbimo galutinos rašto formos, kas ne tik neatitikdavo bendrojo darbo reikalavimams, bet irgi mano, kaipo intelektualio autoriaus, padėjimui. Atsidėti gi su užsitikėjimu ant Tamstos darbe juo toliau, juo mažiau galėjau, nes iš minėtųjų dviejų skyrių, kuriuos prisiėjo taisyti, o irgi iš asmeniškųjų pasikalbėjimų mačiau, kad Tamstai, prityrus nepasisekimų visuomeniškajame veikime ir besiskirstant su manimi, ėmė smarkiai augti oportunizmas atžvilgiu į tas sferas, kuriose Tamsta jauteisi dar ne visai sukompromituotas. Šita gi Tamstos pakraipa kartu su Markaus ir Kontvio dvasia ypatingai spyrė mane reikalauti pataisymų aktualiose rašto dalyse, kurios, be to, išėjo silpniausiomis. Tokiu būdu, maža to, kad buvo neišlaikytas pirmykštis projektas, kuris turėtų man garantuoti dalyvavimą nustatyme galutinos redakcijos, maža to, kad aš ir šiaip jau be kalbos pažinimo buvau apribotas šiuo žvilgsniu, Tamsta dar atkakliai atsisakydavai pasidarbuoti nustatymui tokios redakcijos, kuri būtų priimtina ir man, ir Tamstai. Atvažiavęs gi į Sundlauenen 10 š[io] m[ėn.] Tamsta aiškiai pasisakei, kad darbuotis daugiau atliktame darbe Tamsta negali, bet kartu, man spiriant, Tamsta aiškiai pripažinai, kad spausdinti raštą, taip kaip jis yra, atskiroj knygoje negalima. Nežiūrint į tai, Tamsta visgi proponavai man tą dieną išklausyt paskutinę dalį apie „Politiškuosius Lietuvos elementus", bet kartu kalbėjai Tamsta ir apie tai, kad ilgiau laukti Tamsta nebemanai, kad Tamsta rasi būdą darbą atspausdinti, kad Tamsta mane nenuskriausi, kad mudviem nesutinkant galima padėti slapyvardį „du lietuviu" ar L. ir J. ir kt. Man paaiškėjo, kad Tamsta tiesiog su manim žaidi ir obstrukcijiniai stabdai tą darbą, kurį dar iš dalies galima buvo pavadinti bendruoju, nes jis reikalingas buvo galutinai rašinio formai

apdirbti, ir kad Tamsta turi pasiryžimą spausdinti raštą be mano sutikimo ir man nepriėmus galutinos redakcijos. Kuomet gi aš pradėjau labai stipriai protestuoti, tai lyg besitraukdamas atžagarin Tamsta pasakei, kad tai buvo tik sumanymas, ir net savo laiške, r[ašytame] 11/IX.16, Tamsta klausei mano sutikimo patalpinti teoretiškąją rašto dalį laikraštyje, su kuo aš nesutikau dėl priežasčių, kurios paaiškės iš šito mano laiško. – Kuomet Tamsta nesutikai taisyti nepriimtinus man skyrius, o taipgi atsisakei praplatinti proporcijos dėlei paskutinę dalį, tai matydamas, jog susitarimas tarp mudviejų turinio dalykuose negalimas, padariau ultimatyviškąją propoziciją pasidalinti „Lietuvos fizionomija" ir „Politiškais Lietuvos elementais" taip, kaip išdėstyta mano laiške, r[ašytame] 13/IX.16. Buvo tai vienintelis būdas dar užbaigti darbą, kuomet persiskyrėm negalėdamu prieiti prie abiem priimtinos redakcijos. Bet ir čia Tamsta pasirodei oponentu. Iš visų Tamstos argumentų girdėjau ir skaičiau tris. 1) Žodžiu Tamsta man sakei pliką tvirtinimą, kad jau turime darbą baigti tokiu būdu, kaip pradėjome. Bet ar tai racionalus argumentas tuomet, kuomet jau tiek pirmykščiai sumanytosios tvarkos sąlygų neišlaikyta iš Tamstos pusės? 2) Savo laiške, r[ašytame]15/II.16, Tamsta mini, kad „Lietuvos fizionomijos" sutvarkymui ir perrašinėjimui Tamsta padėjai daug laiko ir vargo, iš ko lyg išeina, kad todėl Tamstai sunku atsisakyti nefigūruoti jos autorium. Čia apsireiškia ypatingas Tamstos naudos žvilgsnis į mūsų darbą. Kad Tamsta sutvarkymui ir perrašinėjimui antrosios dalies padėjai daug laiko ir vargo, Tamsta apie tai gerai atmeni, bet kad aš jos sutvėrimui padėjau ne tik daug laiko ir vargo, bet ir gerokai sveikatos, apie tai Tamsta užmiršti visai, taip pat kaip Tamsta visai nenori skaitytis su mano teisėmis kaipo intelektualio autoriaus. 3) Galop savo laiške, r[ašytame] 17/IX.16, Tamsta vartoji argumentą, kad mano proponuojamame darbo užbaigime nebebūtų stiliaus išlaikymo. Abejoju labai, ar galėjai Tamsta įsitikinęs vartoti šitą argumentą, žinodamas gerai, kas sutvėrė ištisą veikalą ir kieno vienas tikslus darbas gul jo pamate. – Tamstos kontrprojektas išmarginti rašinį mano pastabomis, kur aš nesutinku su Tamsta, buvo nepriimtinas dė-

lei objektyvios priežasties, kurią išrodžiau savo laiške, r[ašytame] 16/IX.16. Dabar pridėsiu, jog jis ir faktinai buvo neįvykdomas, kuomet mano nesutikimas paliečia daugiausiai tą pašalinę dvasią ir oportunizmą, kuriuos Tamsta įneši į visą mano raštą ir kurie apsireiškia tokiose subtilybėse, su kuriomis kovoti pastabomis nebegalima. O kas svarbiausia, Tamstos projektą vykinant, susitvertų toks nenormalus padėjimas, kuomet pats autorius virstų savo populiarizatoriaus komentatorium ir papeikėju. Pagaliau ir Tamsta pats nustojai savo pareigas vykinti. Tokiu būdu Tamstos projektas raštui užbaigti pasirodė aiškiai nevykdintinuoju; kartu Tamsta neišreiškei nei mažiausio palinkimo bendrai nustatyti priimtiną abiem galutiną redakciją, kuri ir be to pastojo jau negalima dėlei mudviejų persiskyrimo pakraipose ir dėl pablogėjusios mano sveikatos, kuriai dabar pradėjo kenkti obstrukcijinis Tamstos elgimosi būdas. Todėl man liko tik ultimatyviškai remti savo projektą, kuris buvo lengviausias įvykdinimui ir kuris suteikdavo Tamstai labai užtektiną atlyginimą už Tamstos techniškąjį darbą, nes Tamsta turėjai pasidaryti bendraautorium pirmosios ir trečiosios dalies ir autorium ketvirtosios dalies, kuomet aš likdavau vienatiniu autorium tik antrosios dalies. Kadangi Tamsta iki paskirtam mano laikui, t. y. iki 20 š[io] m[ėn.] d. (su jaja), nesutikai priimti mano projektą, tai nuo šito laiko skaičiau ir skaitau save laisvu atžvilgiu į sumanytąjį raštą. – Kad užbaigti mūsų nesutikimų istoriją, turiu dar paliesti Tamstos laiškus, kurie labai gerai apibūdina Tamstos elgimąsi mudviejų darbe. Nežiūrint į mano ultimatyviškąjį reikalavimą, Tamsta, lyg užmiršęs apie tai, ką buvai Tamsta asmeniškai sakęs ir kaip atsisakinėjęs nuo visokio tolimesnio darbo, apsiėmei savo laišku, r[ašytu] 15/IX,16, per dvi savaites sutrumpinti „Lietuvos fizionomiją" ir spaudon atiduoti visą veikalą; čia dingo net Tamstos abejojimai apie reikalingus pinigus spaudai, bet apie tai, kaip galime susitaikinti galutinos redakcijos nustatyme, Tamsta nė žodžiu nepamini, tarytum Tamstos redakcija būtų jau man priverstinai priimtina. Per dvi dieni, kuomet mano reikalavimas laišku, r[ašytu] 16/IX.16, buvo dar sustiprintas, Tamsta praneši man laišku, r[ašytu] 17/IX.16, „kad mudviejų

darbas galutinai bus užbaigtas už kokios savaitės". Kuomet gi aš po to dar rašiau Tamstai 19 š. m., kad nesulaukęs 20 š[io] m[ėn.] Tamstos sutikimo užbaigti darbą sulig manojo projekto skaitysiu save laisvu, – Tamsta, praėjus 9 dienoms nuo paskutinio Tamstos laiško, praneši vėl visai netikėtai sekantį dalyką: „aš laikiau reikalingu papildyti dalį mūsų darbo, kur kalbama apie politiškus Lietuvos elementus. Baigiu visai. Kada galėtuviva juos peržiūrėti drauge? Neilgai trukus **aš jau manau duoti spausdinti visą knygą**" (cituoju ištisai Tamstos atviruką, r[ašytą] 26/IX.16; mano pabraukta). Ir vėl apie tai, kad aš pasiliuosavau jau nuo „bendrojo" su Tamsta darbo, kad mudu nesutikova dėl redakcijos „Lietuvos fizionomijos", – nė žodžio, o prie viso ko – Tamstos pranešimas, kad Tamsta manai duoti spausdinti neilgai trukus visą knygą, lyg Tamsta būtumei vienatinis jos autorius. Aš necharakterizuoju šituos Tamstos pasielgimus, juos gana paminėti, nes jie gana iškalbingai apie save šaukia. Aš tik Tamstos paklausiu po viso šito, ar tiesa yra tai, kad mudviem darbo užbaigimui tetrūksta „paliuosavimo įsitikinimų nuo prievartos bendrame darbe" (Tamstos laiškas, r[ašytas] 15/IX.16)? – Tarp ko kito turiu pataisyti vieną sąmoningąją Tamstos netiesą apie darbo trūkumą. Nežiūrint į tai, kad paskutinį kartą mudviem besimatant aš tą dalyką paliečiau tikroje šviesoje, Tamsta savo laiške, r[ašytame] 17/IX.16, pamini, kad „senasis mudviejų projektas yra jau vykinamas nuo septynių mėnesių". Taigi tiesos dėlei turiu Tamstai išrodyti, kad raštas, nors pats savaime ir išėjo didelis, bet dėl mano darbo intensyvumo jis truko ne taip ilgai. Pirmąjį puslapį aš parašiau 16/IV.16 m. (balandžio m.) ir paskutinį pabaigiau 31 /VIII.16 (rugpjūčio m.), t. y. nuo darbo pradžios iki jo galo praėjo 4½ mėnesių, į kuriuos įėjo irgi laikas, pašvęstas kitiems dalykams. Iš šitų 4½ mėn. tik vienai pertraukai dėl sveikatos ir kitų aplinkybių sugaišinau apie 5 savaites, o prieš išvažiuojant iš Friburgo dar 2 savaites „Lituanijos" reikalams. Lieka neskaitant smulkesnių pertraukų bent kiek daugiau negu 2½ mėnesių, dosniai skaitant 3 mėn., mano tvertinojo darbo, tiesa, labai intensyvio. Bet, kadangi Tamsta varei darbą sulig mano rankraščių, todėl darbą pradėjai vėliau negu aš, o pabaigei jį tik 10 die-

nų vėliau, nes į Sundlauenen su pabaigta paskutine dalimi Tamsta atvažiavai 10 š[io] m[ėn.] d., tai maksimaliai ir Tamstos darbas galėjo trukti tik 4½ mėn. Bet iš šito laiko kiek dar Tamsta buvai sugaišinęs kitiems reikalams, dargi kartu su manim. Be to, labai abejoju, ar intensyvumo žvilgsniu galima lyginti Tamstos darbą su tveriamuoju mano darbu. Minėdamas apie tai, kad Tamsta padėjai darbe daug „laiko ir vargo", Tamsta turėjai ypatingą savo tikslą. Kuomet, paaiškėjus obstrukcijinei Tamstos taktikai, aš apsistojau savo laiškuose ant realio pagrindo, kad aš esu veikalo autoriumi, Tamsta tik techniškuoju darbininku, Tamsta nedrįsai stačiai tiesai prieštarauti, bet visuose mažmožiuose stengeisi sutverti įspūdį, kad Tamsta visur darbavais su manim kartu ir esi tikrai bendraautorium. Tai turėjai Tamsta omenyje, rašydamas, kad mudviem tetrūksta paliuosavimo įsitikinimų nuo prievartos bendrame darbe, kad Tamsta tiek daug padėjai laiko ir darbo raštui, kad stilius bus neišlaikytas, priėmus mano projektą apie rašto užbaigimą, ir t. t. Nė kiek nesvyruoju pavadinti galutinai visus minėtus Tamstos laiškus sąmoningai neteisingais, nes juose, išrodant paviršutiniai dirbtiną minkštą formą, stengtasi užmaskoti sąmoningai kietą turinį. Šituose laiškuose skirtinai tik apsireiškė toji pamatinė neteisybė, kuri man prisiėjo pritirti santykiuose su Tamsta. Išaiškinti ir šitą klausimą man prisieina jau dėl to, kad Tamsta esi padaręs man užmetimą, būk aš ardžiau bendrąjį mudviejų darbą tuo, kad ėmiau likviduoti artimesnius su Tamsta santykius. Bet apskritai Tamstos elgimos mudviejų darbe būtų visai nesuprantamas ir tiesiog priešingas sveikam protui, jei jis neturėtų gilesnių šaknų asmeniškuosiuose mudviejų santykiuose. Todėl kyla klausimas –

Kaip atsiliepė asmeniškieji mudviejų santykiai į bendrąjį darbą? Visai pripažįstu, kad aš nuo kurio jau laiko sąmoningai likvidavau artimesnius su Tamsta santykius, nes pats esu savo laiku atvirai apie tai sakęs, bet tuo pat laiku, rodos, užtektinai parodžiau savo pasiryžimo kaip žodžiu, taip ir darbu užbaigti pradėtąjį darbą. Tamsta matei, kaip aš iš naujo ėmiausi taisyti silpniau mano parašytus skyrius, kad padaryti juos priimtinais

abiemdviem. Vienas jau ištaisytas skyrius buvo Tamstos pripažintas „puikiai atliktu", tokiu būdu darbas darėsi priimtinu abiem, jei Tamsta norėtumei skaitytis su mano reikalavimais ir dar pasidarbuoti. Kad darbo žvilgsniu iš mano pusės nebuvo kliūčių, tai gal liudyti ir Tamstos tartas man žodis, kad aš besidarbuodamas „persidirbau". Todėl žiūrėdamas į dalyką taip, kad darbas – darbu, o santykiai – santykiais, likvidavau sąmoningai artimesnius ryšius su Tamsta, nes buvo tam visai užtektinos priežastys, iš kurių reikalas paliuosuoti mano individualybę ir sąžinę iš po Tamstos prievartos buvo svarbiausioji. Savo laiku sakiau Tamstai apie tai bent kiek minkštesnėj formoj. Bet dabar vadinu dalykus tikrais jų vardais. Kitaip kaip prievarta mano individualybės ir sąžinės dalykuose negaliu pavadinti Tamstos atsinešimą prie mano asmens, ir paaiškinimui galiu nupasakoti keletą faktų, kurie kalba patys už save. Kuomet aš, elgdamasis per lietuvių susirinkimą sulig savo sąžinės ir tautiškojo lojalumo be jokių suktybių, nepatenkinau Tamstą, tai Tamstos nekantrybė netikėtai prasiplyšo šiuose gerai Tamsta apibūdinančiuose žodžiuose: „Duočiau į snukį". Šiuose dviejuose žodžiuose Tamsta apsireiškei visas, kaip esi, mudviejų santykiuose. Nemažiau stebėtinas ir jautriam žmogui nesuprantamas yra Tamstos pasiryžimas per prievartą primesti man savo bičiulystę. Kuomet aš pasakiau Tamstai apie savistovumą nuo Tamstos veikime ir elgimesi, tai Tamsta per keletą dienų kankinai mane, visa to žodžio prasme, vartodamas visus tam tikrus manevrus, reikalaudamas iš manęs, kad sutartiniai mudviejų santykiai pasiliktų nors iki galo darbo. Tikslas buvo aiškus: Tamsta norėjai supainioti mane darbu, kurio dargi aš pats buvau autorium. Tai suprasdamas, aš aiškiai pasakiau Tamstai, kad Tamstos neklaidinti, jog statau klausimą apie asmeniškuosius mudviejų santykius dar prieš pabaigiant darbą, kad nebūti šiame dalyke niekuo surištu. Pasiliuosuoti nuo tos formos bičiulystės, kurią Tamsta buvai net pasiryžęs palaikyti per prievartą, turėjau teisę ir net moralią priedermę visokiose aplinkybėse. – Galop, kuo buvo mudviejų vadinamasis bendras raštas? Kuomet man teko įsitikinti, kad mano darbas ne tik nieko neišlošia dėl bendradarbia-

vimosi su Tamsta, bet daug pralošia, kaip ir aš asmeniškai, – aš visgi buvau pasiryžęs padaryti dėl Tamstos auką iš savo individualios tvėrybos prisilaikydamas principo, kad *volenti non fit injuria*[4]. O kad šitas pasiryžimas buvo visai tikras, Tamsta galėjai puikiai įsitikinti tuomet, kuomet aš leidau Tamstai per tautų konferenciją[5] skaityti nuo Tamstos vardo mano koncepciją „Karas ir tautų teisės", kuomet atsisakiau, Tamstai reikalaujant, spausdinti savo rašinį „Tautiškoji lietuvių idėja", kurion įėjo keli elementai, kurie turėtų įeiti į sumanytąjį raštą ir kurie tuo pat laiku buvo mano tvėrybos gaminiai; pagaliau kuomet nuolankiai klausiau Tamstos patėmijimus apie tai, kad per lietuvių susirinkimą mano buvo per daug pasakyta apie rašinio koncepciją, kuri vėl prigulėjo vien tik prie mano tvėrybos. Ir dabar aš paklausiu Tamstos, ko dėlei aš pasidaviau į tokią individualią vergystę, kuri ėjo net toliau, negu leidžia tikroji visai dora savimeilė? Nejaugi tik dėl to, kad Tamsta pažįsti prancūzų kalbą ir aš be Tamstos apsieiti negaliu? Ant nelaimės Tamsta taip ir supratai susitvėrusį tarp mudviejų padėjimą ir pradėjai lošti ant šitos savo reikalingumo stygos ir lošei tol, kol ji nenutrūko. Man visuomet buvo nesuprantama, kokios teisės dėka Tamsta gali iš manęs reikalauti, kad aš visą darbą apdirbčiau iki paskutiniam stoviui ir Tamstai tik palikčiau „dailiai ir sklandžiai" išversti ir padėti greta mano pavardės Tamstos pavardę. Tamstos išreiškimas man nepasitenkinimo, kuomet aš mažiau apdirbau abu paskutiniu „Lietuvos fizionomijos" skyriu, buvo tik išreiškimas to, kad Tamsta jautiesi turįs teisę reikalauti iš manęs tos individualios vergystės, apie kurią aukščiau rašiau. Bet jei kyla klausimas, ar aš pats turėjau moralią teisę pasiduoti į tokią vergystę, tai jau negal būt abejojimų, kad Tamsta jokiose aplinkybėse neturėjai ir neturi teisės iš manęs jos reikalauti. O ką Tamsta darai, jei nereikalauji jos, kuomet nė klausyti nenori apie tai, kad apdirbti bendromis jėgomis priimtiną abiem galutiną redakciją veikalo, kurį aš pagaminau; kuomet Tamsta atsisakai priimti mano projektą apie pasidalinimą antra ir ketvirta rašto dalimis, kuris duoda Tamstai lygų su manim atlyginimą rašte, bet palieka man mano teises ant to tvertinojo darbo, kuris, be to,

mano atliktas 114 puslapiuose Lietuvos istorijos ir 15 psl. apie lietuvių kultūrą. Atmesdamas mano projektą, kuris dar vienas galėjo sutvarkyti darbą, Tamsta parodei, kad nenori priimti ant savęs jokios sunkenybės darbe ir atsakomybės, bet tuo pat laiku Tamsta pasiryžęs esi per prievartą užgriebti viską, kas Tamstai duodama ir kas nebeduodama, nežiūrint į tai, ar Tamsta turi kokios moralios teisės, ar ne. Galop ką reiškia, jei ne prievartos išsireiškimą, Tamstos pranešimas paskutiniu laiku: „Neilgai trukus aš jau manau duoti spausdinti visą knygą". Kur mano, kaipo autoriaus, sutikimas, kur susitaikinimas nustatyme prancūziškosios redakcijos? Taip Tamstai besielgiant, galiu su gryna sąžine kaip apie rašto užbaigimą bendruoju būdu, taip ir apie asmeniškuosius mudviejų santykius pasakyti trumpai: gana to jungo!

Mudviejų teisės atliktame darbe. Taip susidėjus aplinkybėms skaitau reikalingu apsistoti ant realių teisių pagrindo ir tokiu būdu likviduoti paskutinius mudviejų santykius dėl sumanytojo ir atlikto darbo. Mano teisės visai aiškios: tik aš, kaipo vienatinis kaip viso veikalo „Didysis karas ir Lietuvos atgimimas", taip ir jo dalių autorius, teturiu nedalinamąsias teises garsinti, platinti, versti ir plėtoti šitą sistemą; ir kol ji nėra mano atspausdinta viešai, net Tamsta neturi teisės ja naudotis kokiu nors būdu viešiems reikalams. Tik jai spaudoje pasirodžius, sulig mano sutikimo Tamsta galėtumei ja naudotis kartu su kitais tokiu būdu, kaip paprastai naudojamasi svetimais tvariniais. Todėl dabar Tamsta ne tik neturi teisės šitą veikalą garsinti nei visą, nei dalimis, bet irgi laisvai jį apdirbti ir duoti spaudon. Pagarsinimas veikalo ar anonimiškas, ar nuo mano vardo, ar nuo Tamstos vardo, ar nuo abiejų vardų, arba net savotiškas apdirbimas vis tiek visuomet bus plagiatu su priemaiša falsifikacijos, t. y. kriminaliu nusižengimu. Man gal nepriderėtų kitam aiškinti kriminalią tokio galimojo pasielgimo pusę, bet Tamsta įgaliavai mane tai padaryti savo pasielgimais: pirma, aiškiu savo pasiryžimu pasielgti prieš mano sutikimą, su kuo Tamsta atvažiavai į Sudlauenen ir ką dabar Tamsta patvirtini savo pranešimu, kad neilgai trukus manai duoti spausdinti visą

knygą; antra, tarsi naiviais savo prirodinėjimais, kad mano sistemoje Tamsta randi labai mažai to, ką esi jau anksčiau skaitęs ar girdėjęs, tokių idėjų pas mane būk visai mažai esą. Stebėtinas dalykas, kodėl pas Tamstą buvo kitoks apie tai supratimas, kuomet Tamsta draudei man spausdinti asmeniškąjį mano rašinį „Tautiškoji lietuvių idėja", kurio tik kai kurie elementai perdirbtoj formoje turėjo įeiti į veikalą „Didysis karas ir Lietuvos atgimimas", kurį irgi ne Tamsta sutvėrei, bet po kuriuo greta su mano pavarde turėjo figūruoti irgi Tamstos pavardė. Iš kur pas Tamstą šituodu skirtinu saiku sau ir kitiems? – Kokios gi Tamstos teisės atliktame darbe? Iš Tamstos pusės yra neužginčijamas faktas, kad Tamsta atlikai tam tikrą darbą, bet šitas darbas dėl kai kurių priežasčių, o svarbiausia dėl Tamstos elgimosi liks grynu faktu be ypatingų teisių. Neužginčiju tai, kad iš pat jau pradžios darbui lemta buvo nukrypti taip, kad aš turėjau daugiausiai tverti, o Tamsta daugiau tvarkyti ir taikinti jį prie prancūzų kalbos. Bet kas kaltas, kad Tamsta pasirodei darbe visai beveik bejėgiu ir bergždžiu tveriamuoju žvilgsniu, o prie viso ko Tamsta galop apsistojai nesidrovėdamas ant pamato išnaudojimo manęs (prirodymų šitam laiške užtenka!). Tamsta turėtumei teisę iš manęs reikalauti, kad aš neardyčiau padarytos su Tamsta sutarties atlikti darbą iki galui be pakankamų iš Tamstos pusės priežasčių. Kitaip man kitose aplinkybėse galėtų kilti priedermė atlyginti Tamstai materialiai už nustotą laiką ir padėtąjį darbą. Be to, visos darbo istorijos išdėstymas parodo, kad kliūtys, kurios padarė darbo užbaigimą negalimu, nebuvo sutvertos mano elgimusi pačiame darbe. Be to, aš, kaipo veikalo autorius, pripažįstu atliktą Tamstos darbą netikusiu. Kadangi mano tvirtinimai visgi yra vienos suinteresuotos pusės tvirtinimai, tai proponavau Tamstai ir vėl proponuoju **garbės teismą**, kuris galėtų galutinai nuspręsti apie darbo likvidaciją. Teismą priimsiu, kaip rašiau, trijų metų bėgyje nuo 20 š. m. rugsėjo dienos, t. y. laikotarpyje iki 20 rugsėjo d. 1919 m.[6] Gi savo teises atžvilgiu į atliktą mano rusiškuose rankraščiuose darbą vykinu neapribojamai jau nuo 20 š[io] m[ėn.] d. – Be to, kad visgi duoti Tamstai progą pasinaudoti techniškuoju

savo darbu, galėčiau padaryti iš savo pusės tik vieną nusileidimą, bet suprasdamas tai ne kaipo moralę priedermę, o tik kaipo žmoniškojo su Tamsta pasielgimo ženklą. Tamsta atlikai darbą sulig nepaskelbto dar originalo, padaręs veikale tokias neesmines permainas, kurios, mano nuomone, susilpnino turinį, be to, Tamsta padarei keletą svetimų veikalui įnašų ir suteikei jam netinkamą stilių ir dvasią. Todėl nenorėdamas, kaipo autorius, atsakomybės už šitas permainas, sutikčiau, kad Tamsta spausdintumei rašinį nuo savo vardo, bet su dviem prierašom – Tamstos, kad darbą beveik išimtinai Tamsta esi atlikęs sulig nepaskelbto dar mano originalo, ir mano prieraša, kad leidžiu Tamstai raštą spausdinti, bet dėlei įvykusių kai kurių permainų nenešu visai atsakomybės ir užlaikau sau visas teises tolimesnio darbo tobulinimo ir platinimo. Šitokį leidimą galėčiau Tamstai duoti tik atspausdinti raštą vieną kartą laikraščiuose ir padaryti vieną laidą atskiroj knygoj iš viso 3000 egzempliorių, už kuriuos materialį pelną pasiimi Tamsta sau. Bet pabrėžiu griežtai, kad šitokį mano sutikimą Tamsta turėtumei gauti atskiram akte, kuriame būtų išdirbtas tekstas kaip mano, taip ir Tamstos prierašų ir kuris būtų parašytas dviejuose egzemplioriuose, po kuriais būtuva pasirašiusiu abudu. Pažymėsiu dar, kad Tamstai spausdinant straipsnius laikraščiuose prierašos turėtų būti daromos kiekvienoje dalyje, ogi knygoje, suprantama, tik įžangoje. Šita gi mano propozicija Tamstai jokių teisių neduoda, nes tur tik provizoriškąją reikšmę. Nustatymą akto turinio ir prierašų teksto irgi sutinku pavesti garbės teismui, jei Tamsta nenorėsi priimti tuos, kuriuos galėčiau sustatyti. Tokiu būdu galėčiau dar duoti Tamstai progą pasinaudoti savo darbu tose ribose, kurios atsako tikrajai Tamstos rolei vadinamajame bendrame darbe. Kitos kalbos tarp mudviejų apie šitą dalyką jau būt nebegali.

O dabar atsisveikindamas su Tamsta drįstu vardan buvusiųjų santykių padaryti Tamstai vieną perspėjimą: Kunige, netikru eini keliu savo veikime, ar nereikėtų rimčiau pagalvoti apie tai, bene pasirodo *vox populi* ir atžvilgiu į Tamstą esąs *vox Dei*!

Teikis Tamsta priimti tikros pagarbos išreiškimą.

Stasys Šalkauskis

Fribourg, 1.X.1916

Gerbiamasis!

Tamstos laišką iš 30.IX gavau. Nesitikėjau, kad taip toli nueitumi toje pakraipoje. Iš viso ko matyti, kad Tamsta nesupratai kaip reikiant mano minčių nei gyvu žodžiu, nei raštu išreikštų ir tai labai daugelyje vietų. Tamsta mano laiškuose ir žodžiuose, tarp kito ko, radai sau daug išmetinėjimų, o tuo tarpu aš visai jų nenorėjau daryti. Todėlei ir Tamstos išvedžiojimai tankiausiai yra neįtikiną, nes jų pamatas netikras.

Be to, rašai, kai aš tai šį, tai tą pranešu Tamstai visai netikėtai. Laikau taigi reikalinga atvirai pasakyti, kad paskutiniais laikais aš nepripažindavau Tamstos žodžiams visos prasmės, kokia jiems prigulėjo sulig jų skambėjimo, nes maniau, Tamstai persidirbusiam esant man išpuola būti kantriam. O ir paskutinįjį Tamstos laišką gavęs aš tos taktikos dar nepermainau ir kaipo atsakymą pranešu, kokiame padėjime mūsų darbas yra. Tiktai vakar užbaigiau perrašinėti dalį apie ekonomiškąjį Lietuvos padėjimą. Išėjo 45 puslapiai. „Tautiškojoje fizionomijoje" aš šiokias tokias permainas padariau, bet daug jos nemažinau, nes paskutinioji dalis irgi turės apie 40 puslapių. Įžanginė dalis turi 22 puslapius. Taigi, be „Tautiškosios fizionomijos", yra 107 puslapiai.

Reikėtų mudviem perskaityti paskutiniąją dalį ir viso darbo užbaigimą galutinai aptarti, nes aš jau visa ką padariau, kad galima būtų jį už keletos dienų jau į spaudą atiduoti. Paprastai nuo 10 val. ryto ir nuo 2 val. po pietų aš darbuojuosi universiteto knygyno skaitykloje.

Lieku su tikra pagarba

Kun. A. Viskantas

SUSIRAŠINĖJIMAS SU OSKARU WOJNOWSKIU

Kaunas, 1932 m. spalio 4 d.

Didžiai gerbiamam Ponui
Daktarui Oskarui Wojnowskiui

Varšuva, Hortensja 3, b. 4

Gerbiamas Pone Daktare,

Rašydamas laišką Ponui Daktarui manau esant reikalinga pirmiausia pasakyti kelis žodžius apie save. Esu vienas iš Pono Daktaro pacientų, bet nepriklausau prie tų, kurie nekritiškai ir aklai priima Jūsų diagnozavimo ir vaistų skyrimo metodą. Išstudijavau Pono Daktaro „Moje Credo" (Mano kredo) ir St. A. Wotowskio brošiūrą apie Poną Daktarą ir, turėdamas supratimą apie filosofiją apskritai ir Rytų žinias konkrečiai, nelaikau Pono Daktaro išvadų nepagrįstomis, nors medicinos problemos traktavimo būdas, taikomas kūrinyje „Moje Credo", man neatrodo, kaip tai smulkiau paaiškinu antroje mano laiško dalyje, atitinkąs tikslių jų mokslinių ar filosofinių tyrinėjimų reikalavimus.

Kreipiausi į Poną Daktarą š. m. birželio 22 dieną ir tą pačią dieną kartu su vaistais gavau jų vartojimo paskyrimą Nr. 7052. Paskirtų man vaistų negalėjau vartoti dėl padidėjusio jautrumo mano skrandžio, kuris nepriima didesnio kiekio medikamentų, taip pat kasdien vartojamų daugelio vaistų kombinacijų. Mėginimai laikytis paskyrimo davė atvirkščią rezultatą, kuris tęsiant

būtų net pavojingas mano sveikatai. Tad esu priverstas kreiptis į Poną Daktarą keletu klausimų, į kuriuos kuo nuolankiausiai prašyčiau atsakyti man šia tvarka.

1. Ponas Daktaras aptikote mano smegenėlių ir nugaros smegenų ligas. Gydytojai irgi nustato mano centrinės nervų sistemos organinę ligą, tik nesutaria dėl jos rūšies apibūdinimo. Man būtų labai svarbu žinoti, ką (kokią ligą) užrašėte, Pone Daktare, savo diagnozėje. Vizito metu pamiršau apie tai konkrečiai paklausti.

2. Kaip turiu elgtis, negalėdamas vartoti vaistų pagal Pono Daktaro paskyrimą? Ar nebūtų galima suskirstyti juos į grupes ir vartoti tam tikra nustatyta eile, ir kokia būtent? Man duotą paskyrimą sudaro šie vaistai: 1-a – Cerebri, 2-a – Kr., 3-ia – Epilobin, 4-a – Elmisan, 5-a – Nerw, 6-a – trynimai, 10, 7-a – Art, 8-a – Rp. 3, 9-a – Convalex.

3. Psichologiškai man yra labai nemalonu vartoti vaistus, apie kurių poveikį neturiu nė menkiausio supratimo; prie tokių priklauso „Art" ir „Rp. 3". Be to, baiminuosi, ar milteliuose „Nerw" kartais nėra morfijaus ar kokio kito narkotiko. Prašau šiuo klausimu kelių žodžių paaiškinimui.

4. Kuo nuolankiausiai prašau man pranešti, ar ketinate, Pone Daktare, nutraukti ligonių priėmimą per Kalėdų atostogas, ir kokiam laikui.

Sutvarkęs reikalą tikiuosi, kad gerbiamas Ponas Daktaras leis man išsakyti savo nuomonę vienu atžvilgiu apie Pono Daktaro kūrinį, nors nesu gydytojas ir neketinu gilintis į jo išvadų medicininę vertę. Man rūpi tik psichologinė Jūsų problemos pusė, tai yra medicinos pasaulio įtikinimo būdas.

Ponas Daktaras gana plačiai kritikuoja Vakarų mediciną ir rodo jos bejėgiškumą gydant daugelį ligų, kurios puola žmoniją. Tačiau ką pozityvaus priešpriešina Ponas Daktaras tai medicinai? Savo patirtį, apie kurią skaitytojas iš Pono Daktaro knygos negauna jokio tikslesnio supratimo ir kurios dėl to negali kritiškai vertinti. Ponas Daktaras daro paslaptingas aliuzijas į savo gydymo būdus, bet praktiškai ir konkrečiai niekas negali jų patikrinti, nes veikale apie tai nėra atitinkamų duomenų.

Kritikuojant Vakarų mediciną ir reikalaujant aklai pasitikėti savo patirtimi ir paslaptingosiomis Rytų žiniomis neįmanoma įtikinti medicinos pasaulį. Manau, kad prarają tarp jų Pono Daktaro „Moje Credo" tik padidins, nes pati problema keliama antimoksliškai.

Savo kūrinio III dalies įžangoje Ponas Daktaras pažymi, kad „atsižvelgdamas į tai, kaip mano knygą priims mokslinis pasaulis ir visuomenė, gal ryšiuos atskiru veikalu paskelbti savo eksperimentinių tyrinėjimų ir praktinio jų panaudojimo nustatant diagnozes rezultatus" (p. 177). Paprastai mokslo žmonės, ir ypač filosofai, skelbia savo tvirčiausius įsitikinimus ir viešina savo patirtį neatsižvelgdami į publikos palankumą. Priešingai, mokslinės tiesos interesus jie kelia aukščiau už asmeninę sėkmę, nes laiko šventa savo pareiga visiškai nesavanaudiškai kovoti su klaidomis vardan tiesos. Būtent tai yra mokslininkų heroizmas, kuris reikalauja atsidavimo ir aukų. Tik šiuo keliu einant galima įtikinti tiesos šalininkus ir praturtinti žmoniją naujais laimėjimais.

Keliant medicininę problemą tokiu būdu, kaip tai daro Ponas Daktaras, susidaro psichologinių kliūčių, kurios susikalbėjimą su gydytojų pasauliu daro neįmanomą. Dėl to negalima nesisieloti, nes vien vakarietiškojo moksliškumo ir rytietiškosios intuicijos drauge su ilgomis jos tradicijomis sintezė, kartu su nepaprastais Pono Daktaro gabumais, galėtų duoti tikrai nepaprastų rezultatų.

Prašau atleisti man už kritines pastabas, kurios Ponui Daktarui gali būti nelabai malonios. Bet žvelgiant iš neutralios padėties į Pono Daktaro konfliktą su oficialiąja medicina, besiremiantį abipusiu nesusikalbėjimu, laikau savo kaip palankaus paciento pareiga atkreipti Pono Daktaro dėmesį į tai, kas didina minėtą nesusipratimą.

Būdamas lietuvis nemoku tobulai lenkų kalbos, bet vokiškai rašyti man būtų dar sunkiau. Tačiau jeigu Ponui Daktarui būtų lengviau atsakyti vokiečių kalba, labai prašau atsakyti vokiškai, suprasiu Poną Daktarą pakankamai gerai.

Su nuoširdžia padėka ir pagarba.[1]

P. S. Atsakymą man prašom siųsti dviejuose vokuose šiuo būdu:

1) *išorinis* vokas turi būti su adresu:
Fräulein Alice Junge, Blasewitzer Strasse 11, Dresden;

2) *vidinis* vokas turi būti su adresu:
Prof. St. Šalkauskis, Žemaičių g. 6 bt. 5, Kaunas, Litauen.[2]

Oskaro Wojnowskio farmacijos laboratorija
ir vaistažolių fabrikas Varšuvoje
Didžiai gerbiamam Ponui Prof. Stasiui Šalkauskiui Kaune

Didžiai Gerbiamas Pone Profesoriau,

Į vertingą Gerb. Pono šio mėn. 4 dienos laišką leidžiu sau chronologiškai atsakyti Didžiai gerbiamam Ponui taip:

<...>[3]

IV. Naudodamasis proga kuo nuoširdžiausiai dėkoju Gerb. Ponui už jo – nors ir kritines – pastabas apie mano knygą „Moje Credo". Bet į malonias Gerb. Pono pastabas leidžiu sau pažymėti, kad pirmoji mano knyga „Moje Credo" anaiptol neturėjo tikslo atskleisti Vakarų medicinos bejėgiškumą ir to bejėgiškumo nerodo, taip pat neturėjo tikslo aprašyti mano tyrimų eksperimentus, kurie domina gerb. Poną ir kurie neabejotinai domintų gal dar keliolika medikų ir filosofų, bet objektyviai turėtų būti nuobodūs ir sunkiai suprantami platesniam net ir vidutinio lygio gydytojų ratui, nė nekalbant apie platesnę visuomenę.

Knyga „Moje Credo" – kaip teigia jau jos pavadinimas – turėjo ir turi tikslą atspindėti bent bendrais bruožais mano pažiūras į kelius, kuriais žengia vadinamoji oficialioji medicina, bei nurodyti kryptis ir pagrindus, taip pat ir teorijas, kurioms atstovauju ir kuriomis vadovaujuosi savo praktikoje. Toje knygoje pažymėjau, kad teorijas ir taisykles, kuriomis remiuosi, galima ištirti ir patikrinti, ir net papildyti, bet tik darniai bendradarbiaujant su oficialiosios medicinos atstovais.

Knyga „Moje Credo" teikia vidutinio lygio inteligentui, skaitytojui, taip pat mokslo žmonėms lyg ir mano doktrinų ir pažiūrų supratimą – teikia gydytojų pasauliui tarsi mano diagnozavimo ir gydymo pagrindų veidrodį, tam tikrus – nors ir bendrais bruožais – mano požiūrio paaiškinimus ir pateisinimus, būtent mano nuorodomis į daugelį mokslo veikalų, bet nepateikia vien tyrimų rezultatų, nes jie, pirmiausia, iš knygos nebūtų teisingai suprasti, o juo labiau negalėtų būti greitosiomis patikrinti be kelių šimtų eksperimentų ir klinikinių stebėjimų pagal mano nurodymus ir man kontroliuojant.

Tad šiomis sąlygomis man nebuvo įmanoma jau pirmoje knygoje, kuri, jei galima sakyti, turėjo būti ir yra mano žinių fonas ir apmatai, pateikti visuomenės žiniai eksperimentinio mano teorijų ir taisyklių pagrindimo aprašymus.

Su Gerbiamo Pono nuomone, kad knyga „Moje Credo" padidino ar gali padidinti mano susikalbėjimo su gydytojų pasauliu kliūtis, nesutinku, bent jau dėl tos priežasties, kad tikrovė pateikė man visai priešingą efektą. Tad darau prielaidą, kad mano šalininkų ir bičiulių iš gydytojų pasaulio kiekio padidėjimas leis man toliau ramiai tęsti tyrinėjimus ir apsaugos nuo herojiškos kovos, kurią Gerb. Ponas teikėtės nurodyti kaip į tikslą vedantį kelią, būtinumo.

Su didžia pagarba lieku visada pasirengęs teikti paslaugas Gerb. Ponui

Oskaras Wojnowskis

PAAIŠKINIMAI

Stasio Šalkauskio *Raštų* IX tome spausdinama knyga „Didysis karas ir Lietuvos atgimimas“, o paskui daugmaž chronologine tvarka: išlikę rankraštiniai studijų Maskvos universitete laikotarpio (1905–1911 m.) pranešimai ir rašiniai, taip pat rankraštiniai studijų Fribūro universitete laiku (1915–1920 m.) parašyti keli straipsniai ir dienoraščio fragmentai, įvairūs vėliau rašyti ir į ankstesnius *Raštų* tomus neįdėti smulkūs tekstai, taip pat laiškai.

Veikalų, kurie pasirodė autoriui prižiūrint, kalba neliečiama – nei leksika, nei sintaksė. Pagal dabartinės kalbos normas koreguota tik rašyba ir skyryba, ištaisytos korektūros klaidos. Laiškų kalba redaguojama labai nežymiai. Verstiniai tekstai pateikiami dabartine lietuvių kalba.

DIDYSIS KARAS IR LIETUVOS ATGIMIMAS

Studija spausdinama pagal rankraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-337).

Iš rusų kalbos vertė Natalija Arlauskaitė.

Išlikusiame lietuviškame studijos tituliniame puslapyje įrašytas slapyvardis: Julijus Goštautas.

[1] Ši pastraipa turėtų būti skyriaus „V. Ekonominis Lietuvos gyvenimas“ pradžioje, p. 96.

[2] *Litauen* – Lietuvių informacijos biuro Šveicarijoje 1916–1919 metais leistas žurnalas.

STUDENTAI LIETUVIAI DABARTINĖJ GADYNĖJ

Pranešimas spausdinamas pagal rankraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-250).

[1] Juozapo Albino Herbačiausko slapyvardis.

MASKVOS LIETUVIŲ STUDENTŲ DRAUGIJOS PIRMININKO ATASKAITA

Pranešimas spausdinamas pagal rankraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-250).

SENOJI TVARKA JAU GRIŪVA

Tekstas spausdinamas pagal rankraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-250).

„BROLIAI KARAMAZOVAI" KAIP GENIALI ŽMONIJOS DVASIOS EPOPĖJA

Tekstas spausdinamas pagal mašinraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-268).

Iš rusų kalbos vertė Natalija Arlauskaitė.

KARAS IR KULTŪRA

Straipsnio fragmentas spausdinamas pagal mašinraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-268).

Iš rusų kalbos vertė Natalija Arlauskaitė.

DIDYSIS KARAS IR LIETUVOS ATGIMIMAS [STRAIPSNIS]

Straipsnis spausdinamas pagal rankraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-337).

TAUTIŠKASIS MŪSŲ PAŠAUKIMAS

Straipsnis spausdinamas pagal rankraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-337).

Prie pavadinimo slapyvardis: Šaukas-Kaukas.

[STUDIJŲ FRIBŪRE LAIKŲ DIENORAŠČIO FRAGMENTAI]

Tekstas spausdinamas pagal pirmąją publikaciją: Julija Šalkauskienė, *Į idealų aukštumas. Atsiminimai apie prof. Stasį Šalkauskį*, Vilnius: Katalikų akademija, 2000, p. 143–150.

[1] Paryžiuje įvyko dvi Pavergtų tautų sąjungos surengtos Pavergtųjų tautų konferencijos.

PROVIZORINĖ LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKYTOJŲ SĄJUNGOS IDEOLOGINĖ PLATFORMA

Tekstas spausdinamas pagal mašinraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-214).

PASTABOS APIE KAND[IDATO] A. MACEINOS RAŠTĄ „MYSTERIUM MAGNUM"

Tekstas spausdinamas pagal rankraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-253).

[1] „Kas nori padaryti angelą, padaro gyvulį" (Blaise'o Pascalio posakis) ir „Geresnis yra gero priešas" (*pranc.*).

MANO ATSIMINIMAI IŠ GIMNAZIJOS LAIKŲ

Tekstas spausdinamas pagal pirmąją publikaciją: *Ateitis*, 1929, Nr. 5–6, p. 247–251.

ATSAKYMAS PROF. PR. DOVYDAIČIUI, PRITAIKYTAS PRIE JO 50 METŲ SUKAKTIES

Tekstas spausdinamas pagal pirmąją publikaciją: *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 474–481.

MANO GYVENIMO EIGA

Tekstas spausdinamas pagal rankraštį, saugomą Juliaus ir Ritonės Šalkauskų asmeniniame archyve.

PROF. ST. ŠALKAUSKIO 50 METŲ SUKAKTIES PROGA

(Žinios apie gyvenimą, studijas ir darbus)

Tekstas spausdinamas pagal mašinraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-183).

V[YYTAUTO] D[IDŽIOJO] UNIVERSITETO REKTORIAUS PROF. ST. ŠALKAUSKIO PASIKALBĖJIMAS SU ŽURNALISTAIS

Interviu spausdinamas pagal mašinraštį su pataisymais ranka, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-198).

Studijos planas spausdinamas pagal rankraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-286).

Tai paskutinis Stasio Šalkauskio parašytas tekstas.

LAIŠKAI

Pranui Dielininkaičiui

Laiškai spausdinami pagal originalus, saugomus Danutės Linčiuvienės asmeniniame archyve.

[1] Pranas Dielininkaitis 1938 m. gruodžio 16 d. tautininkų valdžios buvo šešiems mėnesiams ištremtas į gimtinę už neteisėtą politinę veiklą.

[2] Juozas Eretas 1932 m. buvo tautininkų valdžios pusantro mėnesio kalintas už neteisėtą politinę veiklą. Sužinojęs kalėjime apie dukros gimimą, J. Eretas nusprendė duoti jai Laisvės vardą.

Pranui Dovydaičiui

Laiškas spausdinamas pagal mašinraštinį nuorašą su pataisymu ranka, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-369).

Fondams ir draugijoms

Laiškai spausdinami pagal rankraštinius ar mašinraštinius juodraščius ir nuorašus, saugomus Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-66, 75, 68, 69, 70).

K. Hachui

Laiškai spausdinami pagal nuorašus, saugomus Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-78).

Iš rusų kalbos vertė Natalija Arlauskaitė.

Zenonui Ivinskiui

Laiškai spausdinami pagal originalus, saugomus Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (LNB F 29-1221).

[1] Teologijos-filosofijos fakultetas tarybų valdžios buvo atskirtas nuo Vytauto Didžiojo universiteto ir perkeltas į Kauno tarpdiecezinę kunigų seminariją.

[2] Lietuvių katalikų mokslo akademija.

[3] Generalinis komitetas karo aukoms Lietuvoje šelpti, įsikūręs Fribūre.

Karlui Alfonsovičiui

Laiškas spausdinamas pagal originalą, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-270).

Iš rusų kalbos vertė Natalija Arlauskaitė

[1] Laiškas parašytas Stasio Šalkauskio veikalo „Ties dviejų pasaulių riba" 232 lapo kitoje pusėje. Adresatas, rusų emigrantas, vertė ar padėjo versti šį veikalą iš rusų į prancūzų kalbą.

Susirašinėjimas su Konstantinu Raičinskiu

Laiškai spausdinami pagal rankraštinius ir mašinraštinius originalus, saugomus Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-383, 372).

Antanui Maceinai

Laiškai spausdinami pagal rankraštinius ir mašnraštinius originalus, saugomus Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F140-371) ir Algirdo Dauknio asmeniniame archyve.

[1] Laiško pabaigos nėra.

[2] Geometrinis protas, subtilusis protas (*pranc.*).

[3] Ginamoji kalba (*pranc.*).

[4] Laiško pradžios nėra.

[5] Žmogaus asmens lyties šaltinis yra substancinė forma (*pranc.*).

[6] Galbūt turėta omenyje lapkričio 17 diena.

Susirašinėjimas su Julija Paltarokaite-Šalkauskiene

Laiškai spausdinami pagal originalus, saugomus Juliaus ir Ritonės Šalkauskų asmeniniame archyve.

Laiškai buvo spausdinti knygoje: Julija Šalkauskienė, *Į idealų aukštumas. Atsiminimai apie prof. Stasį Šalkauskį*, Vilnius: Katalikų akademija, 2000, p. 216–228.

Laiškuose minimus asmenis padėjo identifikuoti Julius Šalkauskas.

[1] Kas pamilo vieną sielą, tas savyje greičiau sužadins meilę visiems žmonėms (*lenk.*).

[2] Panevėžio vyskupas Kazimieras Paltarokas, Julijos Paltarokaitės-Šalkauskienės pusbrolis.

[3] Stasio Šalkauskio brolis Algirdas Šalkauskis.

[4] Židikų apylinkių dvarininkė.

[5] Stasio Šalkauskio sūnaus Juliaus Šalkausko krikšto motinos motina.

[6] Stasio Šalkauskio sesuo Antanina Šalkauskytė.

[7] Povilas Šidlauskas – Panevėžio vyskupijos kapitulos kanauninkas, vyskupo Kazimiero Paltaroko sekretorius.

[8] Antanas Bukantas ir Julijos Šalkauskienės sesuo Bronislava Bukantienė.

[9] Emilija Tamulytė-Vainauskienė.

[10] Stasio Šalkauskio brolis Kazys Šalkauskis ir Vanda Šalkauskienė.

[11] Stasio Šalkauskio sesuo Elena Šalkauskytė-Lukauskienė.

[12] Stasio Šalkauskio sesuo Barbora Šalkauskytė-Bendoravičienė.

[13] Stasio Šalkauskio sesuo Felicija Šalkauskytė.

[14] Stasio Šalkauskio pusbrolio Vaclovo Šalkauskio žmona.

[15] Kazimieras Paltarokas.

[16] Stasio Šalkauskio pusbrolis Vaclovas Šalkauskis.

[17] Julijos Šalkauskienės sesuo Bronislava Bukantienė.

[18] Vytautas Bendoravičius ir Barbora Šalkauskytė-Bendoravičienė.

[19] Gydytojas ir visuomenės veikėjas Domas Jasaitis.

[20] Gydytojo ir Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofjos fakulteto docento Antano Gylio žmona.

[21] Zinaida Georgijevna Šalkauskienė.

[22] Zinaidos Georgijevnos Šalkauskienės sūnus Jevgenijus Rozaljevas.

[23] Viktoras Labanauskas ir Vanda Šalkauskytė-Labanauskienė.

[24] Mažeikių ligoninės gydytojas Šalkauskas (bendrapavardis).

[25] Antanas Gylys ir jo žmona.

J[uozui] Kor. Purickiui, A[ntanui] Step[onaičiui], V[ladui] Daum[antui]-Dzim[idavičiui] ir J[uozui] Gabriui

Laiškas spausdinamas pagal juodraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-233).

Simui Sužiedėliui

Laiškai spausdinami pagal mašinraštinius nuorašus, saugomus Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-370).

Barborai ir Julijonui Šalkauskiams

Laiškai spausdinami pagal originalus, saugomus Juliaus ir Ritonės Šalkauskų asmeniniame archyve.

Iš lenkų kalbos vertė Julius Šalkauskas.

Kaziui Šalkauskiui

Laiškai spausdinami pagal originalus, saugomus Juliaus ir Ritonės Šalkauskų asmeniniame archyve.

[1] Lietuvių informacinis biuras Juozo Gabrio buvo įsteigtas 1911 m. Paryžiuje, o 1915 m. perkeltas į Šveicariją.

[2] „Pro Lituania" – Juozo Gabrio 1915–1918 ir 1923 m. leistas mėnesinis biuletenis prancūzų kalba.

[3] Kaip Generalinis lenkų pagalbos karo aukoms Lenkijoje komitetas iš Vevey klaidina viešąją nuomonę (*pranc.*).

[4] Martyno Yčo iniciatyva įkurtos Lietuvių draugijos nuo karo nukentėjusiems šelpti Centrinis komitetas buvo Peterburge.

[5] Stasio Šalkauskio draugas gydytojas Feliksas Proscevičius.

[6] *Lithuania* – Fribūre 1915 m. įkurtas, o vėliau į Lozaną perkeltas belaisvių ir tremtinių šelpimo komitetas.

[7] Lietuvių tautos fizionomija (*rus.*).

[8] Fribūro universiteto lietuvių studentų draugija.

[9] Tarp dviejų pasaulių. Sintetinė esė Lietuvos tautinės civilizacijos klausimu (*pranc.*).

[10] Demokratinės tautos laisvės „Santaros" partija įsteigta 1917 metais. Leido savaitraštį „Santara".

[11] Lenkijos socialistų partija (*lenk.*).

[12] Stasio ir Kazio Šalkauskių sesuo Antanina Šalkauskytė.

[13] Stasio ir Kazio Šalkauskių brolis Algirdas Šalkauskis.

[14] Stasio ir Kazio Šalkauskių sesuo Barbora Šalkauskytė.

[15] Stasio ir Kazio Šalkauskių tėvo brolis.

Jonui Šliūpui

Laiškai spausdinami pagal originalus, saugomus Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (LNBRS f. 1, B. v. 239).

[1] Knygoje „Ties dviejų pasaulių riba", kurios išleidimu Stasys Šalkauskis tada rūpinosi.

Susirašinėjimas su Antanu Viskantu

Laiškai spausdinami pagal originalus ir vieną autorinį nuorašą, saugomus Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-270).

[1] Politiniai elementai(*rus.*).

[2] Lietuvos ir Lenkijos realios unijos laikotarpis (*rus.*).

[3] Stasio Šalkauskio prierašas laiško nuoraše, įterptame į tekstų rinkinį, patvirtintą notaro. Žr. 6 paaiškinimą.

[4] Norinčiajam (sutinkančiajam) žala nepadaroma (*lot.*). – Bendrosios teisės principas, pagal kurį asmuo, sutikęs su galima žala, negali reikalauti, kad kitas už ją atsakytų.

[5] Lozanoje 1916.5.30–1916.6.4 vyko (Rusijos) Pavergtųjų tautų konferencija.

[6] Antanas Viskantas vis dėlto išspausdino veikalą savo vardu: Antoine Viscont, *La Lituanie et la guerre*, Genève: Atar, 1917. Tada Stasys Šalkauskis kreipėsi į garbės teismą, sudarytą iš kunigų Igno Česaičio ir Izidoriaus Tamošaičio. Štai šio garbės teismo posėdžio protokolas:

„Fribourg (Suisse)
23 balandžio 1917 m.

Protokolas

1916 metais p. Stanislovas Šalkauskis, Friburgo universiteto studentas, sutarė su Friburge gyvenančiu kun. Antanu Viskantu išleisti prancūzų kalba knygą apie Lietuvą. Pradėtas darbas gana greitai stumta pirmyn, tik kuo arčiau buvo galo, tuo didesni nesusipratimai kilo tarp p. St. Šalkauskio ir kun. A. Viskanto. Dalykas baigės tuo, kad knygą apie Lietuvą, prancūzų kalba rašytą, išleido vienas kun. Ant. Viskantas, įvardinęs ją „La Lituanie et la Guerre", autorius Antoine Viscont, 206 pusl., 9 planches hors texte et 2 cartes, édition „Atar"

Corsaterie, 12, Genève 1917. Minėtoji knyga pasirodė iš spaudos 10 sausio 1917 metais.

Šitoks kun. A. Viskanto pasielgimas įžeidė antrą knygos bendradarbį p. St. Šalkauskį, kuris prieš knygai pasirodysiant iš spaudos pas notarą F. Wolhauserį Friburge užtvirtino savo veikalui bendrai leisti įdėtą darbą – rankraščius ir korespondenciją nuo tų laikų, kai bendras darbas pradėjo irti. Notaro dokumentas įdėtas pabaigoje rankraščio, pažymėtas 7 spalių (October) 1916 (šešioliktais) metais.

Gavęs kun. A. Viskanto „La Lituanie et la Guerre", gerai patikrinęs jos turinį su savo rankraščiais, atrado, kad tai ne kas kita kaip plagiatas, tik su tam tikromis pataisomis, priedais, sutrumpinimais. Kokis yra panašumas tarp rankraščių p. Šalkauskio ir „La Lituanie et la Guerre", patsai p. Šalkauskis pažymėjo savame rankraštyje puslapius kun. Viskanto knygos ir įrašė jo knygoje savo pastabas pagal tai, ar jo rankraštį kun. Viskantas laisvai vertė, ar ką savistoviai nuveikė, ar tik sumodifikavo rankraščio turinį, ir t. t.

p. Šalkauskis, kaip knygos bendraautoris, išsižadėdamas savo teisių, kurias būtų galėjęs teismo keliu atgauti, prašė mudviejų – kun. Izidoriaus Tamošaičio ir kun. Ignoto Česaičio – visą dalyką apsvarstyti ir su mūsų nutarimu visiškai pasižadėjo sutikti.

Balandžio 23 dieną 1917 m. dalyką apsvarstėva ir vienbalsiai nutarėva:

1. Visus dalykus, kylančius dėlei pasirodymo knygos kun. Ant. Viskanto „La Lituanie et la Guerre", kurią p. St. Šalkauskis apskundžia kaipo savo rusų kalba rašyto rankraščio (pseudonimas Julijus Goštautas, vardas lietuvių kalba rankraščiui padėtas „Didysis karas ir Lietuvos atgimimas") plagiatu esant, palikti patogiam laikui.

2. Laikas bus skaitomas patogiu, kuomet mudu abu nutarsiva jį tokiu esant.

3. Tuomet dalyką nuodugniai ištirti, patikrinti galėsime ir nutarsime, kokiems tikslams jį reikia pavartoti.

4. Jeigu tik vienas iš mūsų pripažins laiką esant patogiu ir norės dalyką svarstyti, gi kitas su tuomi nesutiks, nesutinkąs privalo atsistatydinti ir į savo vietą patsai turi pakviesti kitą asmenį. Lygiai pasielgs ir tuomet, kad nesutiks reikalui atėjus būti to dalyko teisėjas.

5. Du sutinkančiu dalyką teisti pasikvies dar trečiąjį asmenį ir, atlikę visus garbės teismo legališkumus, padarys nusprendimus.

6. Mums abiem atsisakius dalyką teisti, visus dokumentus grąžiname p. St. Šalkauskiui arba įteikiame mūsų išrinktiems žmonėms.

7. Patsai p. St. Šalkauskis atsisako visiškai nuo visų teisių, kurias turi ar gali turėti link savo rankraščio, kurį sunaudojo, kaip apskundžia, kun. Ant. Viskantas.

8. Tuo tarpu p. Šalkauskio mums įteiktus dokumentus: rusų kalba rašytą rankraštį, korespondenciją p. Šalkauskio su kun. Viskantu, tilpusią vienoje knygoje ir notaro patvirtintą, taip pat kitus dokumentus, kurie nušviečia santykius p. Šalkauskio su kai kuriais Šveicarijoje gyvenančiais lietuviais, užlipinam ir antspaudus uždėję sudedame užsitikėjimo vietoje.

24 gegužio 1917 metuose
Albertinum

Kun. I. Česaitis
Kun. I. Tamošaitis"

Nežinomomis aplinkybėmis šis protokolas ir visa notaro patvirtinta medžiaga vėl atsidūrė Stasio Šalkauskio rankose. S. Šalkauskis įdėjo protokolą į voką su antspaudu ir užrašu: „Slaptūs dalykai. Be prasikaltimo sąžinei nežvelk". Jį ir visą bylą ilgus metus saugojo Šalkauskio našlė Julija Šalkauskienė, o vėliau atidavė saugoti Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui.

Susirašinėjimas su Oskaru Wojnowskiu

Laiškai spausdinami pagal mašinraštinį nuorašą ir originalą, saugomus Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140-78).

[1] Mašinraštiniame laiško nuoraše parašo nėra.

[2] Lietuva ir Lenkija 1920–1938 m. nepalaikė diplomatinių santykių ir tarp jų nebuvo tiesioginio pašto ryšio.

[3] Praleista grynai medicininio pobūdžio konsultacija.

DARBĄ BAIGIANT

Pirmasis Stasio Šalkauskio *Raštų* tomas pasirodė prieš dvidešimt dvejus metus, 1990-aisiais. Tuo ypač rūpinosi tuometinis „Minties" leidyklos Filosofinės literatūros skyriaus vedėjas Antanas Rybelis ir leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas Romualdas Ozolas. Tada nebuvo galima net apytikriai numatyti nei *Raštų* apimties, nei kiek laiko truks jų leidyba. Serijoje „Iš Lietuvos filosofinio palikimo", kurioje buvo pasirodžiusios vos kelios knygos, tikėtasi išleisti porą tomų, bet skaitytasi ir su tuo, kad pasirodžius pirmajam kils triukšmas ir antrajam tomui gauti leidimo nebepavyks. Tad į pirmąjį, kuris galėjo likti ir paskutiniu, siekta sudėti bent pačius svarbiausius filosofinius S. Šalkauskio veikalus.

Panašiomis aplinkybėmis pasirodė ir antrasis tomas, skirtas filosofinės terminijos darbams. Tačiau konjunktūra keitėsi, ir į trečiąjį tomą jau buvo galima įdėti net Juozo Girniaus apžvalginį straipsnį. Tik tada susiformavo toks *Raštų* projektas, kokį buvo mėginama įgyvendinti iki šio paskutinio, devintojo, tomo, t. y. pateikti apypilnį Šalkauskio tekstų rinkinį. Dėl tokio „organiško" *Raštų* augimo, įtraukiant tai, kas anksčiau buvo praleista, jų sandara pasidarė kiek paini.

Paties autoriaus parengtas publikacijas, daugelis iš kurių išbarstyta periodiniuose leidiniuose, daugiau kaip dvigubai papildė rankraštinė medžiaga iš archyvų, daugiausia – iš Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriaus: paskaitų kursai, laiškai, autobiografinio pobūdžio ir ankstyvieji rašiniai. Vieno privačiose rankose atsidūrusio teksto kopiją parūpino tuometinis Sąjūdžio Šiaulių skyrius.

Atsisakyta tik kai kurių smulkių tekstų, artimai kartojančių tai, kas autoriaus išsamiau buvo išdėstyta kur kitur, proginių, taip pat tokių,

kurie atrodė mažai reikšmingi norint kuo išsamiau pristatyti skaitančiajai visuomenei S. Šalkauskio filosofiją, ideologiją, pedagogikos teoriją, pagaliau – jo asmenį. Liko nespausdinti kai kurie proginiai tekstai ir proginių kalbų planeliai, Fribūro universiteto studento užrašai, Vytauto Didžiojo universiteto profesoriaus vestų seminarų ir pratybų protokolai su jo pastabomis, trumpos skaitytų kursų programos, tarnybiniai raštai įstaigoms, taip pat dalis dienoraščio ir laiškų žmonai, kurių nesutiko viešai skelbti S. Šalkauskio artimieji. Laiškų, neprieinamų ir nežinomų sudarytojui, galbūt ir kitokių tekstų, tikriausiai liko ir pas privačius asmenis.

Atgavus nepriklausomybę, *Raštų* leidimo tempas, deja, gerokai sulėtėjo. Leidykla labai susilpnėjo ir sunkiai vertėsi, o įstaigoms, nuo kurių priklausė leidybos finansavimas, tai labai menkai terūpėjo. Tačiau sudarytojas galėjo visiškai laisvai spręsti, ką į *Raštus* dėti, o ko atsisakyti ir kokia turi būti jų apimtis. Visa atsakomybė už tai tenka jam.

Darbą baigiant galvotina apie tai, kas dėl vienų ar kitų priežasčių liko neaprėpta devyntomių S. Šalkauskio *Raštų*, bet būtų reikšminga šio lietuvių filosofijos klasiko kūrybai ir asmeniui pažinti. Apie tekstus, kurie ateityje galėtų sudaryti leidinį „Nespausdintasis S. Šalkauskis". Jei suinteresuotas šių *Raštų* skaitytojas aptiktų visuomenei nežinomų S. Šalkauskio tekstų arba žinotų, kur jų ieškoti, sudarytojas prašo pranešti jam adresu: arunas.sverdiolas@gmail.com.

Arūnas Sverdiolas

Alantas Vytautas 256
Albertas Brandenburgietis 66
Aleksandras 23, 51, 52,
Aleksandras I 71–75
Aleksandras III 226
Algirdas 22, 35, 36, 41, 42, 49
Ambrozaitis Kazimieras 284, 286
Ambrozėjutė M. 284
Antanai (Antanas Bukontas ir Bronislava Bukontienė) 384–387, 389, 393–397
A. P. 357
Aukštuolis Jonas 281, 412, 425, 434, 435
Avižonis Petras 265, 266

Balanda Tadas 385
Baranauskas Antanas 81
Barkauskas K. 250
Bartuška Vincas 300
Basanavičius Jonas 85, 92
Bielskis Jonas Julius 438
Birutė 368
Biržiškos (Mykolas, Vaclovas, Viktoras) 228, 229
Bismark Otto Eduard Leopold von 85
Bistras L[eonas?] 284
Boleslovas Narsusis 26
Brunches Jean 324
Būčys Pranciškus Petras 416
Būga Kazimieras 339
Bukantienė Bronislava 393

Čartoriskis Adomas Jurgis 73
Česaitis Ignas 436, 439
Čėsnys Blažiejus 301
Čiurlionienė (Sofija Kymantaitė) 381
Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 209, 249, 362, 425, 426, 428

Dambrauskas Antanas 239, 246, 256, 324, 357
Dante Alighieri 13
Daugirdas Tadas 230
Daukantas Simonas; *Šimonas Daukantas* 80
Daum[antas]-Dzim[idavičius] V[ladas] 307, 308
Dielininkaitis Pranas 277
Donelaitis Kristijonas; *Duonelaitis* 70, 130

Dostojevskij Fiodor 13, 174–178, 180–183, 186, 187, 189
Dovydaitis Pranas 232, 238, 239, 246, 254, 279

Eretas Juozas 253, 278, 357
Ern Vladimir 234

Fainbergai 389
Finkelšteinas 291
Foerster Friedrich Wilhelm 318, 345
Fonck L. 402

Gabrys Juozas 307–309, 413–416
Gediminaičiai 45
Gediminas 22, 35, 42, 99
Geyser J. 314
Giedraitis Juozapas Arnulfas 80
Gyliai (Antanas Gylys ir jo žmona) 397
Gylienė 394
Gilson Étienne Henry 322
Goethe Johann Wolfgang von 13
Goštautas Julijus (S. Šalkauskio slapyvardis) 247
Grabiec J. 437, 438, 439

Habsburgai 73
Hach K. 289, 383, 384, 386
Heyde Johannes Erich 402
Hello Ernest 234, 237, 238, 247, 248, 422
Herostratas 83
Huščienė 382

Ylas Martynas 145, 281, 282, 367, 370, 418, 421, 433

Iešmantai 277
Ivanas Rūstusis 177
Ivanov Viačeslav 425
Ivinskis Laurynas; *Vladas Ivinskis* 81
Ivinskis Zenonas 293, 294, 296–298, 300–304

J. 215
Jadvyga 43
Jakuševičius 231
Januševičius A. 249
Jaroslavas Išmintingasis 26
Jaroszewicz J.; Jaruševičius 100, 438
Jasaitis Domas 393, 397
Jaunutis-Vienuolis A. (Juozapo Albino Herbačiausko slapyvardis) 157
Jogaila 22, 41–43, 45–49, 59, 205, 448
Jogailaičiai 45, 99
Jonas Albrechtas 51
Jonyla J. (J. Žilius-Jonila) 308
Junge Alice 465
Juška Antanas 81
Juška Jonas 81

Kairys Steponas 231
Karlas Alfonsovičius 306
Kasakaitis Antanas 251
Kašelionis J. 294, 295, 301
Kaziai (Kazys Šalkauskis ir Vanda Šalkauskienė) 384, 389
Kazimieras Jogailaitis 23, 50, 51
Kelkis Johanas Ferdinandas; *Frydrichas Kelkis* 81

Kęstutis 22, 35, 36, 42, 43, 49, 99
Kipp Johann 256
Klingenberg Nikolaj 89
Kniūkšta Antanas 305
Koncza Mathias 414
Konradas Mazovietis 27
Kontvis (J. Gabrio slapyvardis?) 449, 451
Kosciuška Tadas Andrius Bonaventūra 73, 77
Kramskoj Ivan 189
Kristus 238, 247
Krupavičius Mykolas 386
Kudirka F. 370
Kuraitis Pranas 235, 321, 339
Kuršaitis Frydrichas 81, 131
Kutrzeba Stanisław 41, 44, 45, 51, 70

Labanauskas Viktoras 394
Leigaraitienė 388
Lelewel Joachim 439
Liberman 292
Liubavskij Matvej 38, 50, 56

M. 215
Maceina Antanas; M. A. 221, 294, 303, 310
Mackevičius Antanas 82
Mačernis J. 248, 249
Maironis 285, 436
Makutėnas V[ytautas?] 311
Malthus Thomas Robert 15–17
Marčiulaitytė 301
Markus 449, 451
Mausbach 223
Mažvydas Martynas 66
Mejeris 292
Meta[s?] 385
Michalkiewicz 414
Mickevičius Adomas 13, 209, 249
Miežinis Mykolas 81
Mykolaitis-Putinas Vincas 252, 284, 324
Mindaugas 34, 35, 42, 99
Miškinis Motiejus 178
Mozė 200
Munnynck M. de 248, 249, 321, 323, 324, 340, 343, 345, 347, 349
Muravjov Michail (Korikas) 83
Mzk.; M. 436, 438

Napoleonas I 11–13, 19, 74, 76, 77
Nepotas Kornelijus 80
Niezabitowski Cypryan 81
Nikolajus I 75
Nikolajus II; *Mykalojus II* 226
Norkūnas Žilvinas 79
Novosilcev Nikolaj 74

Opulskienė 382
Otto Rudolf 314

Pacelli E. 438
Pakštas Kazys 246, 381, 386
Pakštienė 381
Paltarokaitė (vėliau – Šalkauskienė) Julija; Julija; Julė 362, 363, 365, 367, 370, 371, 373, 374, 377–381
Paltarokas Kazimieras 253
Pankauskas Jonas 357

Parčevskis; d-ras P. 290, 292, 388
Pascal Blaise 334, 346
Paukštelis 378
Petrauskaitė 284
Petrulis Alfonsas 433
Pilsudski Bronisław 437
Plater Jerzy 81
Platonas 13, 225
Plioteris 308, 414, 415
Poška Dionizas 80
Prapuolenis Kazimieras 438
Prielgauskienė Antanina 279
Proscevičius Feliksas 417, 419, 428
Ptolemajas Klaudijas 25
Purickis Juozas 307, 308

Raičinskis Konstantinas 400, 401, 403
Ratzel Friedrich 324
Raulinaitis Pranas Viktoras 284
Reclus Elisée 448
Reinys Mečislovas 357
Rimvydas-Mickevičius (žr. Mickevičius Adomas)
Romanas Haličietis 34
Römeris Mykolas, *Michał Rőmer* 77, 79, 83, 91, 129, 131, 144
Rozaljevas Jevgenijus; Ženė 394
Ruginienė M. 284
Ruginis Kl. 284
Rumowica 81
Rupeikis 81

Salduvos Žynys (S. Šalkauskio slapyvardis) 248
Salys Antanas 339
Savickis Jurgis 423, 425
Scheler Max 314
Sienkiewicz Henryk 414
Sertillanges Antonin Gilbert 210
Shakespeare William 13
Sirutavičius Vladas 231
Skardžius Pranas 339
Skirgaila 43, 46
Smaragdov Semion 188
Smetona Antanas 145, 415
Solovjov Vladimir 177, 234, 238, 247, 250, 318, 424
Songaila 81
Spencer Herbert; *Herbertas Spenseris* 251
Stanevičius Simonas; *Šimonas Staniewicz* 80
Stelkienė 390
Steponaitis Antanas 307, 308
Strazdelis Antanas 80
Sužiedėlis Simas 404
Svencickij V. 234
Sviatopolkas-Mirskis Piotras 91

Šal. (gyd. Šalkauskas) 395
Šalkauskienė Barbora; Basė 406, 429
Šalkauskienė Julija; Š. J.; Julija; Julė 277, 293, 294, 304, 362, 383–387, 389, 391–397, 399
Šalkauskienė Zinaida Georgijevna; Zina 389, 394
Šalkauskis Algirdas; Algirdukas 381, 399, 429
Šalkauskis Julijonas 406
Šalkauskis Julius; Juliukas 295–297, 299, 354–356, 361, 384–399

Šalkauskis Kazys 390, 406, 409–411, 413, 422
Šalkauskis Petras 421, 430
Šalkauskis Stasys; Stanislas Šalkauskis; Stasys Š.; Stasys; S. Š.; St. Š.; St. Š-is 3, 242, 245, 247–249, 255, 257, 277, 278, 281, 282, 284, 285, 290, 293, 294–297, 300–302, 305, 306, 311, 313, 315, 320, 322, 324, 328, 333, 340, 343, 346, 348, 350, 353, 354, 356, 360, 361, 363, 365, 367, 370, 372, 376, 380–399, 402, 409, 410, 412, 417, 418, 420, 422, 423, 425, 426, 428, 430, 432–435, 437, 440, 441, 443–446, 460, 465
Šalkauskis Vaclovas; Vacys 391, 428
Šalkauskytė Antanina; Nina 383, 388, 389, 392, 399, 406, 407, 411, 428
Šalkauskytė-Bendoravičienė Barbora; Basė 388, 406
Šalkauskytė Felicija; Felė 387, 389, 430
Šalkauskytė-Labanauskienė Vanda; Vandė 428
Šalkauskytė-Lukauskienė Elena; Helė 384, 386–388, 391, 393, 394, 430
Šeinius Ignas 435
Šidlauskas Povilas 383
Šimkienė 388
Šliūpas Jonas 85, 431, 434, 435
Švarnas 34
Švitrigaila 23, 49
Tacitas 13, 25
Talmantas Jurgis 339
Tamošaitis Izidorius 284, 285
Tamulytė-Vainauskienė Emilija 384
Tautvila 34
Teresė, šv. 384
Tyzenhauzas Antanas 111, 112
Tomas Akvinietis, šv.; Saint Thomas d'Aquin 210, 349
Traidenis 34, 35
Treniota 34
Tumas-Vaižgantas Juozas 231, 255
Turauskas Eduardas 378

Urnežiutė U. 284
Užukalnis 81

Vaišvilkas 34, 35
Valančius Motiejus; *Motėjus Valančius* 80
Vandrė 398
Vydūnas 209
Vienažindys Antanas; *Antanas Vienažinskis* 81
Viktorai (Viktoras Labanauskas ir Vanda Šalkauskytė-Labanauskienė) 394, 399
Vildžiūnas 398
Viskantas Antanas; V. 211, 212, 300, 308, 427, 435, 436, 438–440, 442–446, 461
Višinskis Povilas 223
Vytautai (Vytautas Bendoravičius ir Barbora Šalkauskytė-Bendoravičienė) 393

Vytautas 22, 23, 35, 36, 42, 43, 46–49, 53, 436
Vytenis 22, 35
Vladimiras Didysis 26
Vladislovas 49, 50
Voitechas, šv. 26

Wagner Jaurreg von 292
Walentowicz 81
Wenclawski 414
Wojnowski Oskar 462, 465, 466
Wotowski St. A. 462
Wyspiański Stanisław 157

Zeigarnikai 389
Zigmantas I 48
Zigmantas II 448
Zollinger M. 345
Zubovas Vladimiras 228, 384

Žemaitė 229
Žygimantas Augustas; *Sigmantas Augustas* 23, 52–57, 61, 205
Žygimantas Kęstutaitis 23, 49, 52
Žygimantas I 23, 52, 55
Žilevičaitė J. 284
Žilevičius H. D. 284

Apie „Darbo ir bendradarbiavimo programos projektą“ – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 536–545. Pirmoji publ.: *Rytas*. 1935, liep. 8 (nr. 152), p. 3; liep. 9 (nr. 153), p. 3–4.

Apie studijuojančių užsienyje lietuvių uždavinius – Raštai. 2005, t. 8, p. 204–206. Pirmoji publ.: *Židinys*. 1927, nr. 9, p. 175–177.

Asmeninis tobulinimasis, kaipo kiekvienos pažangos pradžia – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 381–397. Pirmoji publ.: *Židinys*. 1938, nr. 12, p. 656–669.

Ateitininkų ideologija: paskutiniųjų laikų formavimosi vyksme – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 3–216. Pirmosios publ.: „Romuvos“ pradmens. *Romuva*. 1921, nr. 1, p. 15–19; Ateitininkų principai ir pareigos. *Ateitis*. 1925, nr. 12, p. 33–79; *Židinys*. 1925, nr. 8/12, p. 225–268; Ateitininkų principai bei pareigos. *Ateitis*. 1927, nr. 10, p. 453–456, 457; Aktualiausieji ateitininkų uždaviniai. *Ateitis*. 1927, nr. 10, p. 394–405; *Židinys*. 1927, nr. 10, p. 235–242 ir atsk. atsp. [Vokietija], 1947, 7 p.; Ateitininkai ir 10 metų Lietuvos nepriklausomybės Sukaktuvės. *Ateitis*. 1928, nr. 2/3, p. 72–80; Spaudos atgavimo minėjimo proga (1904.V.7 – 1929). *Ateitis*. 1929, nr. 5/6, p. 259–266; *Židinys*. 1929, nr. 4, p. 355–362; Trigubo jubiliejaus reikalu. *Ateitis*. 1930, nr. 2/3, p. 77–85; *Židinys*. 1930, nr. 2, p. 128–136; Visuomeninio veikimo principai. *Tiesos kelias*. 1928, nr. 1, p. 37–38; Visuomeninio mūsų tautos atgimimo reikalu. *Židinys*. 1930, nr. 7, p. 49–52; *Ateitis*. 1930, nr. 11, p. 470–474; Lietuva politinės geografijos šviesoje: [ištraukos]. *Židinys*. 1930, nr. 3, p. 252–253, 257; Ateitininkai ir Vilniaus atvadavimas. *Židinys*. 1927, nr. 10, p. 264–265; Spaudos draudimo pamoka lietuvių tautai. *Židinys*.

1929, nr. 5/6, p. 462–465; Išvidinis moters atsivadavimas, kaipo tikros jos emancipacijos pradžia. *Židinys*. 1927, nr. 11, p. 331–332; Estetinė ateitininkų ideologija. *Ateitis*. 1932, nr. 5, p. 218–221; *Židinys*. 1932, nr. 4, p. 364–367; Jaunuomenės idealizmas ir modernieji šokiai. *Židinys*. 1928, nr. 3, p. 185–198 ir atsk. atsp. Kaunas, 1928, 16 p.; Vienas iš giliausių mano įsitikinimų. *Ateitis*. 1928, nr. 4, p. 171–172; Prideramas ateitininkų nusistatymas *numerus clausus* klausimu. *Židinys*. 1932, nr. 2, p. 393–394; Ateitininkų ideologija ir josios realizavimas gyvenimo praktikoje. *Židinys*. 1929, nr. 11, p. 313–327; Vykdomojo ateitininkų vajaus reikalu. *Ateitis*. 1932, nr. 6, p. 283–305 ir atsk. atsp. Kaunas, 1932, 24 p.; Pažiūra į studentų ateitininkų dabartį ir ateitį. *Savu keliu*. Kaunas, 1932, p. 22–23. – Taip pat.: *Ateitininkų ideologija*: [str. rink.]. Kaunas: Šv. Kazimiero d-ja, 1933. 208, [11] p.; 2-as perred. leid. Putnam: Pr. M. Juras, 1954, 334 p. – Taip pat ištr.: *Lietuvos filosofinė mintis*: chrestomatija. Vilnius, 1996, p. 200–203, 259–261; *Žodžio laisvė*. Vilnius, 2004, p. 7–10; *Sietynas*. Vilnius, 1988, [t.] 1, p. 29–33; *Šaltinis*. 1964, nr. 4, p. 111–113.

Atsakymas prof. Pr. Dovydaičiui, pritaikytas jo 50 metų sukakties progai (1886 12 02–1936) – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 232–242. Pirmoji publ.: *Ateitis*. 1936, nr. 12, p. 474–481.

Autokritikos žodis dėl rašinio „Bažnyčia bei kultūra" – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 154–155. Pirmoji publ.: *Židinys*. 1926, nr. 8/9, p. 36–38.

Bažnyčia bei kultūra – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 62–145. Pirmoji publ.: *Draugija*. 1913, nr. 83, p. 257–263; nr. 84, p. 360–372; 1914, nr. 86, p. 160–180; nr. 87, p. 266–282. Didžioji studijos dalis spausdinama pirmą kartą iš rankraščio saugomo VUB RS (F 140-192; E 63).

Bažnyčia ir kultūra – Raštai. Vilnius, 1998, t. 6, p. 146–153. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-269).

Bendrieji pedagogikos pagrindai – Raštai. Vilnius, 1998, t. 6, p. 81–154. Pirmoji publ. pavad. „Įvedamoji pedagogikos dalis": (sisteminga santrauka). *Logos*. 1935, nr. 1, p. 1–52 ir atsk. atsp. Kaunas, 1935, 53 p. – Taip pat.: 2-asis leid. 1936, 55 p.; *Rinktiniai raštai*. Roma, 1991, t. 2, p. 1–52; *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1992, kn. 1, p. 1–52; *Pedagoginiai raštai*. Kaunas, 1991, p. 252–317; *Tėvynės šviesa*. 1989, lapkr. 3, 5, 10, 15, 24, 29; gruod. 1, 6, 8, 13, 15, 20.

Bendrinės kalbos normalizacijos kriterijai – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 489–499. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-88).

Bendroji estetika – Raštai. Vilnius, 1990, t. 1, p. 462–590. Pirmoji publ.: *Rinktiniai raštai.* Roma, 1986, t. 1, p. 209–323. – Taip pat ištr.: *Būtis ir laikas.* Vilnius, 1983, p. 234–252; *Problemos.* 1985, nr. 33, p. 42–51; *Lietuvos filosofinė mintis*: chrestomatija. Vilnius, 1996, p. 154–156. Spausdinama iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-99).

Bendroji filosofijos terminija – Raštai. Vilnius, 1991, t. 2, p. 126–253. Pirmoji publ.: *Logos.* 1937, nr. 2, p. 113–209 ir atsk. atsp. Kaunas, 1938, 98 p. – Taip pat: *Rinktiniai raštai.* Roma, 1986, t. 1, p. 433–555.

Bendroji filosofijos terminija: vokiškai lietuviška versija – Raštai. Vilnius, 1991, t. 2, p. 253–274. Pirmoji publ.: *Logos.* 1938, nr. 1/2, p. 162–186 ir atsk. atsp. [Kaunas], 1938, [25] p.

Bendroji pedagogikos terminija – Raštai. Vilnius, 1991, t. 2, p. 277–345. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-5).

Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai – Raštai. Vilnius, 2005, t. 8, p. 5–171. Pirmoji publ.: Pratartis. Įžanga; Studentas, kaipo akademinių studijų darbininkas; Moksliškasis subrendimas; Mokslinio darbo priemonės bei šaltiniai; Mokslinio darbo rūšys; Mokslo veikalo rašymas. *Židinys.* 1926, nr. 1/2, p. 57–77; nr. 3, p. 157–175; nr. 4, p. 227–247; nr. 5, p. 313–338; nr. 6/7, p. 458–478, nr. 8/9, p. 61–68; nr. 12, p. 326–346 ir atsk. atsp. Kaunas, 1926, 136 p. Taip pat: 2-as leid. Kaunas: Sakalas, 1933, 136 p.; *Pedagoginiai raštai.* Kaunas, 1991, p. 501–643.

„Broliai Karamazovai" kaip geniali žmonijos dvasios epopėja – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 174–189. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-268). Publ. rusų k.: „Братья Карамазовы" как гениальная эпопея всечеловеческого духа / подготовка текста, публикация, предисловие и примечания Маргариты Варлашиной. *Literatūra.* 2009, t. 51(2), p. 132–145.

Būkime gyvosios dvasios žmonės! – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 372–375. Pirmoji publ.: *XX amžius.* 1938, birž. 4 (nr. 125), p. 1–2.

Dar tautinės mūsų kultūros klausimu: (antras atsakymas p. Vyt. Alantui) – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 485–489. Pirmoji publ.: *XX amžius.* 1938, liep. 15 (nr. 158), p. 3–4.

Degančios širdys, vienykitės! – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 350–353. Pirmoji publ.: *Tiesos kelias*. 1938, nr. 6, p. 419–421.

Dėl ginčo apie tautinę kultūrą: (atsakymas ponui Vyt. Alantui) – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 490–496. Pirmoji publ.: *XX amžius*. 1938, rugpj. 4 (nr. 178), p. 5, 8. Spausdinama iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-217).

Didaktika – Raštai. Vilnius, 1998, t. 6, p. 582–1006. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-119).

Didysis karas ir Lietuvos atgimimas – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 9–151. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-337).

Didysis karas ir Lietuvos atgimimas [straipsnis] – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 192–198. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-337).

Dorinimo mokslas. Raštai. Vilnius, 2002, t. 7, p. 65–186. Pirmoji publ.: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1991, t. 2, p. 237–315. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1992, kn. 1, p. 237–315. Spausdinama iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-124).

Dorinimo reikalas mokykloje. Raštai. Vilnius, 2002, t. 7, p. 187–221. Pirmoji publ.: *Lietuvos mokykla*. 1925, nr. 9, p. 321–345.

Dviejų pasaulių takoskyroje: sintetinis esė apie Lietuvos tautinės civilizacijos problemą – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 19–193. Pirmoji publ.: *Sur les confins de deux mondes: essai synthétique de la civilisation nationale en Lituanie*. Genève, [1919], 271 p., [21] iliustr. lap.: iliustr. – Taip pat ištr.: M. K. Čiurlionis: [stud. A. Januševičiaus versta iš pranc. k.]. *Ateitis*. 1925, nr. 9/10, p. 396–402; На грани двух миров: [о М. К. Чюрлёнисе] / подгот. и пер. А. Коницкий. – Портр. *Голос Литвы*. 1991, 25 сент.–1 окт., с. 4.

Enciklopedinė filosofijos įvado dalis – Raštai. Vilnius, 1990, t. 1, p. 109–156. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas LMAVB RS (F 117-PLA 2305).

Estetinė ateitininkų ideologija: projektas – Raštai. Vilnius, 1990, t. 1, p. 591–595. Pirmoji publ.: *Ateitis*. 1932, nr. 5, p. 218–221; *Židinys*. 1932, nr. 4, p. 364–367 ir atsk. leid.: [Tübingen], 1946. [4] lap. – Taip pat: *Ateitininkų ideologija*. Kaunas, 1933, p. 133–137; 2-as perred. leid. Putnam, 1954, p. 130–136.

Estetinimo mokslas. Raštai, Vilnius, 2002, t. 7, p. 225–251. Pirmoji publ.: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1991, t. 2, p. 317–334. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1992, kn. 1, p. 317–334; *Menas ir estetinis auklėjimas*. Vilnius, 1989, p. 222–251. Spausdinama iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-123).

Filosofija ir mūsų gyvenimas – Raštai. Vilnius, 1990, t. 1, p. 29–41. Pirmoji publ.: *Logos*. 1921, kn. 1, sąs. 1/2, p. 18–26. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1986, t. 1, p. 3–14; Taip pat ištr.: *Lietuvos filosofinė mintis*: chrestomatija. Vilnius, 1996, p. 29; Философия и наша жизнь / пер. Д. Кыйв. *Вильнюс*. 1996, no. 2, с. 109–120.

Filosofijos mokslo ypatybės – Raštai. Vilnius, 1990, t. 1, p. 42–57. Pirmoji publ.: *Logos*. 1922, kn. 2, sąs. 3/4, p. 129–139. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1986, t. 1, p. 15–27; Taip pat ištr.: *Lietuvos filosofinė mintis*: chrestomatija. Vilnius, 1996, p. 30–32.

Filosofiškoji Dievo sąvoka – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 47–61. Skelbiama pirmą kartą iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-192).

Fizinis lavinimas ir jo tikslai – Raštai. Vilnius, 2002, t. 7, p. 7–61. Pirmoji publ.: *Švietimo darbas*. 1927, nr. 9, p. 860–872; nr. 10, p. 1023–1041; nr. 11, p. 1161–1175 ir atsk. atsp. Klaipėda, 1928, 48 p. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1991, t. 2, p. 381–419; *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1992, kn. 1, p. 381–419; *Pedagoginiai raštai*. Kaunas, 1991, p. 453–499. – Taip pat ištr.: *Jėga ir grožis*. 1928, nr. 1, p. 2–6; „Человек не является только телом". *Лад*. 1992, с. 10–14.

Garbingasai Pone Prezidente: [1935 m. lapkr. 2 d. laiškas] – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 546–561. Pirmoji publ.: *Aidai*. 1982, nr. 1, p. 13–20. – Taip pat: *Valstybės kūrimo drama*. Vilnius, 2000, p. 323–334; *Švyturys*. 1989, nr. 16, p. 10–12. Spausdinama iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140–228).

Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 455–478. Pirmoji publ.: *Židinys*. 1938, nr. 5/6, p. 587–605. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1991, t. 2, p. 421–439; *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1992, kn. 1, p. 421–439; *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis*: istorijos šaltinių antologija. Vilnius, 1996, t. 3, p. 338–357; *Proskyna*. 1991, nr. 5, p. 259–266. – Taip pat ištr.: *Politika*. 1990, nr. 4, p. 10–12; Геополитическое положение Литвы и проблемы литовской культуры: [сокр.]. *Согласие*. 1990, 23/29 апр., с. 8.

„Gyvoji dvasia" – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 346–348. Pirmoji publ.: *Tiesos kelias*. 1938, nr. 5, p. 361–363.

Gyvosios dvasios reikalu – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 336–345. Pirmoji publ.: *Tiesos kelias*. 1938, nr. 2, p. 112–119.

Grožis filosofijos šviesoje – Raštai. Vilnius, 1990, t. 1, p. 447–461. Pirmoji publ.: *Logos*. 1928, nr. 2, p. 126–136. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1986, t. 1, p. 195–208; *Lietuvos filosofijos istorija*. Vilnius, 1990, t. 1, p. 15–29.

Ideologiniai dabarties krizių pagrindai ir katalikiškoji pasaulėžiūra – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 274–318. Pirmoji publ.: *LKMA suvažiavimo darbai*. Kaunas, 1937, t. 2 (1936), p. 45–80 ir atsk. atsp. Kaunas, 1937, [35] p. – Taip pat: Krizinės ideologijos supratimas; Visuomeninė politinė krizė; Socialinė ekonominė krizė; Intelektualinė ir moralinė anarchija, kaipo moderniojo žmogaus drama; Integralinis katalikiškosios pasaulėžiūros pobūdis; Teigiamosios christianizacijos idėjos, sudarančios *antidotum* prieš krizines ideologijas; Didelis katalikiškosios pasaulėžiūros pajėgumas ir ideologinis katalikų silpnumas; Prideramas katalikų nusistatymas dabarties krizių atžvilgiu; Katalikiškos pasaulėžiūros aktualizavimo problema. *Draugija*. 1939, nr. 2, p. 80–88; nr. 5, p. 300–305; nr. 7, p. 414–419; nr. 9, p. 519–521; nr. 11, p. 611–613; nr. 13, p. 736–740; nr. 21/22, p. 1137–1140; 1940, nr. 1, p. 9–13; nr. 11, p. 497–498; (Trumpesnioji redakcija). *Židinys*. 1936, nr. 3, p. 257–271.

Į Lietuvos katalikų visuomenę – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 376–380. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-200).

Inteligentijos koncepcija – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 544–556. Pirmoji publ.: *Židinys*. 1939, nr. 1, p. 662–672. – Taip pat: *Sietynas*. 1988, [t.] 1, p. 77–87; Концепция интеллигенции (сокр. пер. с лит.). *Социология личности*. Вильнюс, 1989, с. 141–151.

Jaunesniojo mokslo personalo pasiruošimas profesūrai – Raštai. Vilnius, 2005, t. 8, p. 207–220. Pirmoji publ.: *V. D. Universiteto žinios*. 1936, nr. 5, p. 132–143.

Jaunuomenė ir gyvoji dvasia – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 354–371. Pirmosios publ.: [Trumpesnioji redakcija]. *Studentų dienos*, 1938, lapkr. 1 (nr. 13), p. 1–2; [Platesnioji redakcija]. *Židinys*. 1938, nr. 11, p. 499–513 ir atsk. atsp. [Kaunas, 1938], 16 p. – Taip pat.: Vilnius: Valtis, 1990, 16 p.; Vilnius: Valtis, 1990, 44 p. – Taip pat ištr.: *Lietuvos*

filosofinė mintis: chrestomatija. Vilnius, 1996, p. 325–327; *Jaunimo gretos*. 1990, nr. 1, p. 30; nr. 2, p. 15; nr. 3, p. 33–35; *Liaudies kultūra*. 1991, rugs. 1–15, priedas „Atspindžiai", p. 2–3.

Jūsų Ekscelencija, Pone Lietuvos Respublikos Prezidente: [1927 m. lapkr. 25 d. grupės inteligentų laiškas] – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 534–535. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-228).

Kalbos kultūros problema: pastabos prie p. P. Joniko referato – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 482–488. Pirmoji publ.: *Mūsų kalba*. 1982, nr. 5, p. 31–36. Spausdinama iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-89).

Karas ir kultūra – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 190–191. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-268).

Katalikiškosios pasaulėžiūros reikšmė Lietuvos ateičiai – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 319–335. Pirmoji publ.: *Tiesos kelias*. 1938, nr. 5, p. 337–350. – Taip pat: *Krikščionybė Lietuvoje*. Kaunas, 1938, p. 72–86.

Katalikų vienybės šventė – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 398–404. Pirmoji publ.: *XX amžius*. 1939, geg. 27 (nr. 119), p. 1–2.

Konfesinė mokykla. Raštai. Vilnius, 2002, t. 7, p. 731–755. Pirmoji publ.: *Tiesos kelias*. 1930, nr. 10, p. 569–584.

Krikščioniškoji politika ir gyvenamoji valanda – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 410–436. Pirmoji publ.: *Romuva*. 1921, nr. 1, p. 45–76. – Taip pat: *Tėvynės sargas*. 1952, t. 3, nr. 2, p. 177–201; *Nepriklausoma Lietuva*. 1992, liep. 8, p. 1–5.

Krikščioniškosios politikos bendrija – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 407–409. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-227).

Kultūrinio lietuvių tautos apsiginklavimo problema ir katolicizmas – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 522–539. Pirmoji publ.: *LKMA suvažiavimo darbai*. Kaunas, 1940, t. 3 (1939), p. 13–26 ir atsk. atsp. [Kaunas, 1940, 14 p]. – Taip pat persp. Roma, 1972, t. 3 (1939), p. 13–26.

Kultūros filosofija – Raštai. Vilnius, 1990, p. 150–342. Pirmoji publ. pavad. „Kultūros filosofijos metmens". *Logos*. 1925, nr. 2, p. 124–161; 1926, nr. 1, p. 1–56 ir atsk. atsp. Kaunas, 1926, 95 p. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1986, t. 1, p. 77–191. – Taip pat ištr.: *Lietuvos filosofinė mintis*: chrestomatija. Vilnius, 1996, p. 68, 107–108.

Kun. A. Dambrauskas, mano mokytojas ir kritikas: abipusis susirašinėjimas – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 339–424. Pirmoji publ.: *Logos*. 1938, nr. 1/2, p. 1–53. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1986, t. 1, p. 609–680.

Laiškai

Pranui **Dielininkaičiui** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 277–278. Skelbiami pirmą kartą, saugomi Danutės Linčiuvienės asmeniniame archyve.

Pranui **Dovydaičiui** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 279–280. Laiškas skelbiamas pirmą kartą, saugomas VUB RS (F 140-369).

Fondams ir draugijoms – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 281–288. Skelbiami pirmą kartą, saugomi VUB RS (F 140-66, 68, 69, 70, 75).

K. **Hachui** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 289–292. Skelbiami pirmą kartą, saugomi VUB RS (F 140-78).

Zenonui **Ivinskiui** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 293–305. Skelbiami pirmą kartą, saugomi LNB RKRS (F 29-1221).

Karlui **Alfonsovičiui** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 306. Laiškas skelbiamas pirmą kartą, saugomas VUB RS (F 140-270).

Kunigams J[uozui] Kor. Purickiui, A[ntanui] Steponavičiui, V[ladui] Daum[antui]-Dzim[idavičiui] ir p. J[uozui] Gabriui – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 307–309. Laiškas skelbiamas pirmą kartą, saugomas VUB RS (F 140-233).

Antanui **Maceinai** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 310–361. Skelbiami pirmą kartą, saugomi VUB RS (F 140-371) ir Algirdo Dauknio asmeniniame archyve.

Susirašinėjimas su Julija **Paltarokaite-Šalkauskiene** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 362–399. Pirmoji publ.: Šalkauskienė J. *Į idealų aukštumas*: atsiminimai apie prof. St. Šalkauskį. Vilnius, 2000, p. 216–228. Saugomi Juliaus ir Ritonės Šalkauskų asmeniniame archyve.

Susirašinėjimas su Konstantinu **Raičinskiu** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 400–403. Skelbiami pirmą kartą, saugomi VUB RS (F 140-383, 372).

Simui **Sužiedėliui** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 404–405. Skelbiami pirmą kartą, saugomi VUB RS (F 140-370).

Barborai ir Julijonui **Šalkauskiams** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 406–412. Skelbiami pirmą kartą, saugomi Juliaus ir Ritonės Šalkauskų asmeniniame archyve.

Kaziui Šalkauskiui – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 413–430. Skelbiami pirmą kartą, saugomi Juliaus ir Ritonės Šalkauskų asmeniniame archyve.

Jonui Šliūpui – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 431–435. Skelbiami pirmą kartą, saugomi LNB RKRS (F 1-239).

Susirašinėjimas su Antanu **Viskantu** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 436–461. Skelbiami pirmą kartą, saugomi VUB RS (F 140-270).

Susirašinėjimas su Oskaru **Wojnowskiu** – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 462–466. Skelbiami pirmą kartą, saugomi VUB RS (F 140-78).

Laiškas A. Prauragnui – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 442–446. Skelbiamas pirmą kartą, rankraštis saugomas LMAVB RS (F 12-496).

Laiško Antaninai Šalkauskaitei fragmentas – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 440–441. Skelbiamas pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140).

Lavinimo mokslas – Raštai. Vilnius, 1998, t. 6, p. 427–581. Pirmoji publ.: Lavinimo mokslas; Protinimo organizacija; Išviršinės protinimo sąlygos; Išvidinės protinimo sąlygos; Mokomasis lobis ir jo santvarka; Bendroji protinimo metodika; Mokymo metodai; Mokymo lytys. *Lietuvos mokykla*. 1936, nr. 1, p. 3–13; nr. 2, p. 81–95; nr. 3, p. 161–172; nr. 4, p. 241–251; nr. 6/7, p. 401–412; nr. 8/9, p. 481–491; nr. 10, p. 561–568; nr. 11, p. 641–648; nr. 12, p. 743–750. – Taip pat.: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1991, t. 2, p. 441–552; *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1992, kn. 2, p. 1–112; *Pedagoginiai raštai*. Kaunas, 1991, p. 319–451.

Lietuviai, istorinių paradoksų tauta – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 497–521. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-188), (F 140-113). – Taip pat ištr.: Lietuviai – istorinių paradoksų tauta: [iš rankr. pranc. k.] / vertė B. Niniotienė. – Iliustr. *Krantai*. 1989, nr. 6, p. 16–26.

Lietuvių tauta ir jos ateitis: [atsakymas į „Naujosios Romuvos" anketos klausimus] – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 540–543. Pirmoji publ.: *Naujoji Romuva*. 1939, nr. 14/15, p. 315–316. Taip pat: *Sietynas*. 1988, nr. 2, p. 82–86; *Šiaurės Atėnai*. 1993, liep. 2, p. 1; *Lietuvos rytas*. 1995, saus. 14, p. 48.

Lietuvių tauta ir jos ugdymas – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 197–441. Pirmosios publ.: Tautybės esmė; Istorinio lietuvių tautos likimo ypatybės; Tautinės civilizacijos problema Lietuvoje. *Romuva*.

1921, nr. 1, p. 21–29, 30–44; 1922, nr. 2, p. 20–56; Lietuva politinės geografijos šviesoje: dėl prof. K. Pakšto knygos „Baltijos respublikų politinė geografija". *Židinys*. 1930, nr. 1, p. 38–47; nr. 2, p. 137–148; nr. 3, p. 246–258; Tikrasis patriotizmas ir jo reiškimosi lytys. *Logos*. 1925, nr. 2, p. 169–185; Tautinis auklėjimas; Tarptautinis auklėjimas. *Židinys*. 1932, nr. 3, p. 221–239; nr. 4, p. 316–331; Lietuvių tautos ugdymo uždaviniai. *Židinys*. 1926, nr. 3, p. 131–143. (taip pat atsk. atsp. Kaunas. 1926, 15 p.); Svarbieji lietuvių tautos ugdymo uždaviniai. *Židinys*. 1932, nr. 8/9, p. 110–126; nr. 10, p. 227–243; Prof. M. de Munnynck'as apie mūsų tautinę vėliavą. *Rytas*. 1924, vas. 7 (nr. 32). – Taip pat: Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas. *Židinys*. 1928, nr. 5/6, p. 359–383; *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*. Kaunas, 1933, 196, IV p.; *Rinktiniai raštai*. Roma, 1991, t. 2, p. 757–881; *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1992, kn. 2, p. 317–441; *Pedagoginiai raštai*. Kaunas, 1991, p. 61–250; *Pergalė*. 1989, nr. 7–12. – Taip pat ištr.: *Lietuvių tauta*. 1998, kn. 2, p. 378–408; *Lietuvos filosofinė mintis*: chrestomatija. Vilnius, 1996, p. 123–124, 188–194; *Iš Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos*. Vilnius, 1991, p. 67–88; *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis*. Vilnius, 1996, t. 3, p. 325–333; *Nemunas*. 1988, nr. 10, p. 35–36; *Literatūra ir menas*. 1988, rugpj. 6, p. 12–13; *Moteris*. 1989, nr. 8, p. 3; nr. 10, p. 3; *Naujoji Romuva*. 1996, nr. 3/4, p. 89.

Lietuvių tautos fizionomija – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 445–454. Skelbiama pirmą kartą iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-336), (F 140-270).

Logika – Raštai. Vilnius, 2005, t. 8, p. 231–585. Skelbiama pirmą kartą iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-147).

Mano atsiminimai iš gimnazijos laikų – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 226–231. Pirmoji publ.: *Ateitis*. 1929, nr. 5/6, p. 247–251.

Mano gyvenimo eiga – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 243–244. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas Juliaus ir Ritonės Šalkauskų asmeniniame archyve.

Maskvos lietuvių studentų draugijos pirmininko ataskaita – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 162–164. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-250).

Mokyklų tipai ir mūsų vyriausybės vidurinių bei aukštesniųjų mokyklų įstatymo projektas. Raštai. Vilnius, 2002, t. 7, p. 617–672. Pirmoji publ.: *Lietuvos mokykla*. 1923, nr. 11, p. 433–453.

Momento reikalai ir principų reikalavimai: (einant į naują katalikiškojo veikimo tarpsnį) – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 448–529. Pirmosios publ.: Visuomeninės pusiausvyros stoka ir pašauktasis pusiausvyros veiksnys; Krikščioniškoji pusiausvyros taktika; Visuomeninė pusiausvyros organizacija ir atitinkamas katalikų visuomenės susiorganizavimas. *Židinys*. 1926, nr. 6/7, p. 436–450; nr. 8/9, p. 40–47; nr. 10, p. 163–172; nr. 11, p. 230–242; nr. 12, p. 303–319.

Moterų klausimas krikščionybės šviesoje – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 219–246. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-334).

Pageidaujami darbai: [filosofinių darbų projektas] – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 438–439. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 146-231).

Pasaulėžiūra ir filosofija – Raštai. Vilnius, 1990, t. 1, p. 58–71. Pirmoji publ.: *Logos*. 1924, nr. 1, p. 46–55. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1986, t. 1, p. 29–40. – Taip pat ištr.: *Lietuvos filosofinė mintis*: chrestomatija. Vilnius, 1996, p. 265–266.

Pasaulio siela Vladimiro Solovjovo filosofijoje – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 168–335. Pirmoji publ.: *L'ame du monde dans la philosophie de Vladimir Soloviev*. [Genève, 1922]. 121 p. – Taip pat: Vladimiras Solovjovas ir jo pasaulio sielos koncepcija: disertacijos lietuviška santrauka. *Logos*. 1926, nr. 2, p. 175–214; *Rinktiniai raštai*. Roma, 1986, t. 1, p. 559–607.

Pastabos apie Herberto Spencerio pedagogiką – Raštai. Vilnius, 2005, t. 8, p. 172–196. Pirmoji publ.: Spencer H. *Proto, doros ir kūno auklėjimas*. Kaunas, 1927, p. II–XXII.

Pastabos apie kand[idato] A. Maceinos raštą „Mysterium magnum" – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 221–225. Skelbiama pirmą kartą iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-253).

Pedagogikos paskaitos. Bendroji pedagogika – Raštai. Vilnius, 1998, t. 6, p. 155–426. Pirmoji publ.: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1991, t. 2, p. 53–236; *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1992, kn. 1, p. 53–236. Spausdinama iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-220).

Pedagoginė pažanga ir didieji pedagogai – Raštai. Vilnius, 2005, t. 8, p. 197–203. Pirmoji publ.: *Lietuvos mokykla*. 1927, nr. 1/3, p. 2–6.

Pilietinės vienybės besiekiant – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 577–583. Pirmoji publ.: *XX amžius*. 1939, geg. 23 (nr. 115), p. 3–4. – Taip pat ištr.: *Politika*. 1990, nr. 16, p. 9–11.

Pilnatvės, sutartinės ir priklausomybės principai ugdymo sistemoje – Raštai. Vilnius, 1998, t. 6, p. 59–80. Pirmoji publ.: *Lietuvos mokykla*. 1924, nr. 7, p. 285–296.

Pilnutinė demokratija – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 270–273. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-286).

Pilnutinio religinio ugdymo pagrindai. Raštai. Vilnius, 2002, t. 7, p. 279–319. Pirmoji publ.: *Soter*. 1939, nr. 1(28), p. 27–56. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1991, t. 2, p. 351–379; *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1992, kn. 1, p. 351–379.

Pilnutinio ugdymo gairės – Raštai. Vilnius, 1998, t. 6, p. 35–58. Pirmoji publ.: *Romuva*. 1922, nr. 2, p. 67–88.

Pirmutinės prielaidos visuomeninei kritikai Lietuvoje – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 439–447. Pirmoji publ.: *Romuva*. 1922, nr. 2, p. 89–98.

Politinė rezoliucija, St. Šalkauskio pateikta ir Pirmojo lietuvių katalikų kongreso priimta Kaune 1921 m. sausio 5 d. – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 437–438. Pirmoji publ.: *Romuva*. 1921, nr. 1, p. 77–78.

Prof. St. Šalkauskio 50 metų sukakties proga: (žinios apie gyvenimą, studijas ir darbus) – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 245–256. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-183).

Propedeutiniai filosofijos mokslo klausimai – Raštai. Vilnius, 1990, t. 1, p. 72–108. Pirmoji publ.: *Logos*. 1928, nr. 1, p. 52–78 ir atsk. atsp. pavadinimu: Filosofijos įvada. D. 1: Propedeutinė dalis. Kaunas, 1928. 31 p. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1986, t. 1, p. 41–47.

Provizorinė Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos ideologinė platforma – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 217–220. Skelbiama pirmą kartą iš rankraščio, saugomo VUB RS (F. 140-214).

Racionali mokyklų organizacijos sistema. Raštai. Vilnius, 2002, t. 7, p. 675–730. Pirmoji publ.: *Lietuvos mokykla*. 1926, nr. 12, p. 299–336 ir atsk. atsp. Kaunas, 1927, 40 p. – Taip pat: (Ilgesnio referato santrauka). Kaunas, 1926, 16 p.

Reikiamoji reformų dvasia – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 528–533. Pirmoji publ.: *Rytas*. 1927, vas. 3 (nr. 27), p. 2–3.

Religinimo mokslas. Raštai. Vilnius, 2002, t. 7, p. 255–276. – Pirmoji publ.: *Rinktiniai raštai.* Roma, 1991, p. 335–349. – Taip pat: *Rinktiniai raštai.* Vilnius, 1992, kn. 1, p. 335–349. Spausdinama iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-123).

Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės klausimu: (atsakymas p. Vytautui Alantui) – Raštai. Vilnius, 1995, t. 4, p. 479–484. Pirmoji publ.: *XX amžius.* 1938, birž. 20 (nr. 136), p. 5–6.

Romuviečių deklaracija: (sveikintina iniciatyva visuomeninės minties srityje) – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 562–576. Pirmoji publ.: *Naujoji Romuva.* 1936, nr. 11, p. 241–246.

Senoji tvarka jau griūna – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 165–173. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-250).

Skautai ir pasaulėžiūra – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 247–273. Pirmoji publ.: *Ateitis.* 1926, nr. 4, p. 211–220; nr. 5, p. 279–288. – Taip pat: Kaunas, 1930, 24 p.; 3-ioji laida. Chicago, 1953, 28 p.; Baden-Powell R. *Skautų vadui.* Chicago, 1977, p. 127–157. – Taip pat ištr.: *Mūsų vytis.* 1993, nr. 1, p. 7–8.

Specialiosios kultūros filosofijos problemos – Raštai. Vilnius, 1990, t. 1, p. 343–443. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140–235). Taip pat ištr.: *Lietuvos filosofinė mintis*: chrestomatija. Vilnius, 1996, p. 108–110, 129–131.

Studentai lietuviai dabartinėj gadynėj – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 155–161. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-250).

Studento St. Šalkauskio laiškai kunigui J. Tumui – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 425–437. Pirmoji publ.: *Mūsų senovė.* 1922, t. 1, kn. 4/5, p. 527–538.

[Studijų Fribūre laikų dienoraščio fragmentai] – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 210–216. Pirmoji publ.: Šalkauskienė J. *Į idealų aukštumas*: atsiminimai apie prof. S. Šalkauskį. Vilnius, 2000, p. 143–150.

Švietimo darbas Lietuvoje. Raštai. Vilnius, 2002, t. 7, p. 756–765. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-168).

Tautininkų režimo kritika – Raštai. Vilnius, 1996, t. 5, p. 584–585. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-230).

Tautiškasis mūsų pašaukimas – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9, p. 199–209. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-286).

Terminologijos teorija ir lietuviškoji filosofijos terminija [1925 m.] – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 449–481. Pirmoji publ.: *Logos*. 1925, nr. 1, p. 1–21.

Terminologijos teorija ir lietuviškoji filosofijos terminija – Raštai. Vilnius, 1991, t. 2, p. 7–125. Pirmoji publ.: *Logos*. 1927, nr. 1, p. 1–32; nr. 2, p. 171–174; 1934, nr. 1, p. 1–58. – Taip pat: *Rinktiniai raštai*. Roma, 1986, t. 1, p. 325–431.

Tikėjimas ir scholastinė filosofija – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 159–162. Skelbiama pirmą kartą iš rankraščio, saugomo VUB RS (F 140-109).

Universitetas ir tautos gyvenimas – Raštai. Vilnius, 1994, t. 5, p. 568–579. Pirmoji publ.: *Židinys*. 1940, nr. 2, p. 173–182.

Universiteto koncepcija – Raštai. Vilnius, 1995, nr. 4, p. 557–567. Pirmoji publ.: *Židinys*. 1939, nr. 8/9, p. 145–154.

Vedamosios ruošimosi profesūrai idėjos – Raštai. Vilnius, 2005, t. 8, p. 221–228. Pirmoji publ.: *V. D. Universiteto žinios*. 1936, nr. 6, p. 161–167.

Visuomeninis auklėjimas. Raštai. Vilnius, 2002, t. 7, p. 323–613. Pirmosios publ.: Visuomeninis auklėjimas ir jo svarba šiais laikais; Visuomeninio auklėjimo tikslai; Pagrindinės visuomeninio auklėjimo priemonės; Bendrieji visuomeninio auklėjimo uždaviniai; Specialieji visuomeninio auklėjimo uždaviniai: Politinis auklėjimas; Ekonominis auklėjimas; Socialinis auklėjimas; Tautinis auklėjimas; Tarptautinis auklėjimas; Visuomeninio auklėjimo veiksniai. *Židinys*. 1927, nr. 1, p. 20–29; nr. 2, p. 99–108; nr. 3, p. 198–208; nr. 4, p. 258–269; nr. 5/6, p. 380–387; nr. 7/8, p. 29–46; nr. 9, p. 130–138; nr. 10, p. 209–218; 1928, nr. 4, p. 262–275; 1930, nr. 5/6, p. 464–472; 1932, nr. 1, p. 18–33; nr. 2, p. 128–145; nr. 3, p. 221–239; nr. 4, p. 316–331; nr. 5/6, p. 406–421. – Taip pat: Kaunas, 1927–[1932], 198 p.; *Rinktiniai raštai*. Roma, 1991, t. 2, p. 553–756; *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1992, kn. 2, p. 113–316. – Taip pat ištr.: *Politika ir kultūra: politinė mintis Lietuvoje (1919–1940)*. Vilnius, 1992, p. 104–131; *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis*. Vilnius, 1996, t. 3, p. 325–333; *Literatūra ir menas*. 1988, rugpj. 6, p. 12–13; *Šeima*. 1989, nr. 6, p. 11–12; *Nepriklausoma Lietuva*. 1992, liep. 15, p. 1.

V[ytauto] D[idžiojo] universiteto rektoriaus prof. St. Šalkauskio pasikalbėjimas su žurnalistais – Raštai. Vilnius, 2012, t. 9,

p. 257–269. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F140-198).

Vladimiro Solovjovo (1859–1900) mistiniai regėjimai – Raštai. Vilnius, 1993, t. 3, p. 163–167. Skelbiama pirmą kartą, rankraštis saugomas VUB RS (F 140-171).

Sudarė *Olga Zimareva*

Šalkauskis, Stasys

Ša55 Raštai / Stasys Šalkauskis; [parengė Arūnas Sverdiolas]. – Vilnius: Mintis, 1990–2012. – (Iš Lietuvos filosofijos palikimo: LFP) [T.] 9. – 2012. – 504 p. – Kn. taip pat: Darbą baigiant / Arūnas Sverdiolas, p. 477–478. – Vardų r-klė: p. 479–484. – Kūrinių r-klė / Olga Zimareva, p. 485–499. – ISBN 978-5-417-01036-1

Devintame „Raštų“ tome skelbiama S. Šalkauskio knyga „Didysis karas ir Lietuvos atgimimas“ bei daugmaž chronologine tvarka įvairūs smulkūs tekstai – rankraštiniai pranešimai ir rašiniai, straipsniai, laiškai.

UDK 1(474.5)+37.01(474.5)+947.45+821.172-94